

Edícia SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA

Vychádza v rámci „Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín“ pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.

Vydané publikácie:

BYSTRICKÝ VALERIÁN:
Od autonómie k vzniku
Slovenského štátu (Výber zo štúdií).
Bratislava: Prodama, spol. s r. o.,
2008.

DAGMAR ČIERNA-LANTAYOVÁ:
Tradícia a dejiny
Vybrané otázky zo slovensko-
maďarských a slovensko-ruských
vzťahov (1934 – 1949). Bratislava:
TYPOSET print, spol. s r. o., 2009.

KRAJČOVIČOVÁ NATÁLIA:
Slovensko na ceste k demokracii.
Bratislava: Prodama, spol. s r. o.,
2009.

MILAN ZEMKO:
Občan, spoločnosť, národ v pohybe
slovenských dejín.
Bratislava: Prodama, spol. s r. o.,
2010.

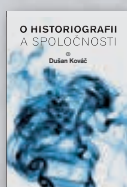
KAMENEC IVAN:
Spoločnosť, politika, historiografia
(Pokrivené (?) zrkadlo dejín
slovenskej spoločnosti v dvadsiatom
storočí). Bratislava: Prodama, spol.
s r. o., 2009.

ALENA BARTLOVÁ:
Túžby, projekty a realita
Slovensko v medzivojnovom
období.
Bratislava: Prodama, spol. s r. o.,
2010.

DANĽ VOJTECH:
Pod zástavou cisára a kráľa
(Kapitoly z vojenských dejín
Slovenska 1848 – 1914). Bratislava:
TYPOSET print, spol. s r. o., 2009.

DUŠAN KOVÁČ:
O historiografii a spoločnosti
Bratislava: Prodama, spol. s r. o.,
2010.

XÉNIA ŠUCHOVÁ:
Idea československého štátu
na Slovensku 1918–1939.
Bratislava: Prodama, spol. s r. o.,
2011.

ISBN 978-80-89396-12-2

Xénia Šuchová

Idea československého štátu na Slovensku 1918 – 1939

IDEA ČESKOSLOVENSKÉHO ŠTÁTU NA SLOVENSKU 1918–1939

Xénia Šuchová

IDEA ČESKOSLOVENSKÉHO ŠTÁTU NA SLOVENSKU 1918 – 1939

protagonisti, nositelia, oponenti

XÉNIA ŠUCHOVÁ

Edícia SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA

IDEA ČESKOSLOVENSKÉHO ŠTÁTU NA SLOVENSKU 1918-1939
protagonisti, nositelia, oponenti

© PhDr. Xénia Šuchová, CSc.

© Historický ústav Slovenskej akadémie vied

Recenzenti: Prof. PhDr. Zdeněk Kárník, DrSc.
PhDr. Milan Zemko, CSc.

Návrh obálky: Mgr. Juraj Benko, PhD.

Grafická úprava: Jozef Hupka

Technický redaktor: Jozef Hupka

Vydal: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama, spol. s r. o.

Publikácia vychádza v rámci projektu Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín (CEVKOMSD) pri Historickom ústave SAV a grantu VEGA č. 2/0122/09 „Občianska spoločnosť na Slovensku počas 1. ČSR. (Vývoj na demokratickej báze a vonkajšie a vnútorné vplyvy demokratického, autoritatívneho a totalitného typu)“. Jej vydanie finančne podporila občianske združenie Spoločnosť PRO HISTORIA.

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovat', kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho súhlasu Historického ústavu SAV a autora.

Bratislava 2011

ISBN 978-80-89396-12-2

IDEA ČESKOSLOVENSKÉHO ŠTÁTU NA SLOVENSKU 1918 – 1939

protagonisti, nositelia, oponenti

XÉNIA ŠUCHOVÁ

OBSAH

Predslov	7
I. PROTAGONISTI: priekopníci československej myšlienky na medzivojnovom Slovensku	
<i>1. kapitola</i>	
Juriga a Dérer vo vzájomných spomienkach, glosách a polemikách	13
<i>2. kapitola</i>	
„Šrobárovi muži“: Vymenovanie prvých československých županov ministrom s plnou mocou pre Slovensko Vavrom Šrobárom	33
<i>3. kapitola</i>	
Dr. Ivan Dérer, sociálna demokracia na Slovensku a slovenská otázka	53
<i>4. kapitola</i>	
Hodžova koncepcia administratívnej autonómie	73
<i>5. kapitola</i>	
Dérer v protektoráte	85
II. NOSITELIA: problémy a predstavitelia československej verejnej správy na Slovensku	
<i>1. kapitola</i>	
K problémom unifikácie verejnej správy v predmníchovskej ČSR	107
<i>2. kapitola</i>	
Organizácia verejnej správy na Slovensku v medzivojnovom období – problém integrácie Slovenska do demokratickej Československej republiky	115
<i>3. kapitola</i>	
Česko slovenské štátne občianstvo a “lex Dérer” z roku 1926	125
<i>4. kapitola</i>	
Zavedenie krajinského zriadenia na Slovensku roku 1928: kompetencie a prvé rozpočty	145

5. kapitola

Podiel Slovákov v ústredných štátnych orgánoch v čase Hodžovho premiérstva	167
---	-----

**III. OPONENTI: radikálny socializmus, komunizmus, bolševizmus
– oponentúra československej demokracie zľava**

1. kapitola

KSČ na Slovensku v medzivojnovom období ako predmet slovenskej historiografie	183
--	-----

2. kapitola

Sociálna demokracia na Slovensku v prvých rokoch Československej republiky (1918 – 1920)	195
---	-----

3. kapitola

„Heslo autonómie alebo právo na odtrhnutie?...“; Komunistické ponímanie národnostnej a „slovenskej“ otázky do polovice 20. rokov XX. storočia	229
---	-----

4. kapitola

Kominternu, KSČ, KSS a komunisti na Slovensku po Mníchove a na začiatku vojny	257
--	-----

Summary	301
----------------	-----

Bibliografia	305
---------------------	-----

Menný register	307
-----------------------	-----

PREDSLOV

„Idea československého štátu jednotného československého národa“ je pre slovenského i českého historika témou provokujúcou a kontroverznou. Napriek veľkej produkcii k dejinám medzivojnového Československa vychádzajúcej po r. 1990 na oboch stranách rieky Moravy, aj napriek pokračujúcemu zblížovaniu pohľadov, nedospejeme pravdepodobne nikdy k jednotnému stanovisku. Pre oba naše národy totiž táto štáto tvorná koncepcia zohrala rozdielnú úlohu a jej skúmanie má – paradoxne – azda väčší význam pre Slovákov, ktorí ju vo väčšine odmietli, ako pre Čechov, ktorí ju dokázali bez väčších problémov akceptovať. V predkladanej publikácii sa autorka pokúša podať vlastný príspevok k problematike, na základe svojej bádateľskej činnosti za ostatných pätnásť rokov.

V politickej sfére vychádzala československá štátna myšlienka z presvedčenia svojich tvorcov, že len v spoločnom a jednotnom „národnom“ štáte môžu Česi a Slováci obhájiť vlastnú národnú a štátnu existenciu, proti územným a iným nárokom expanzívnych susedov. Len pre jednotný „československý národ“ mohli predstavitelia zahraničnej akcie získať od spojeneckých veľmocí uznanie Československej republiky ako národného a nie ako mnohonárodnostného štátu. Českej zložke „československého národa“ mala táto jednota zabezpečiť zreteľnú prevahu voči hrozivo početnej nemeckej menšine, jeho slovenskú zložku mala zachrániť pred hrozbou „národnej smrti“, vyplývajúcou z maďarských aspirácií na obnovenie veľkého Uhorska.

Protagonistami idey československého štátu na Slovensku boli hlavne a bezvýhradne Vavro Šrobár a Ivan Déřer, s narastajúcimi výhradami Milan Hodža – zakladateľ a pokračovatelia hlasistického hnutia z prelomu 19. a 20. storočia, ktorí v duchu Masarykovej koncepcie „drobnej práce“ prenikali medzi širšie slovenské vrstvy, upriamením pozornosti na veci každodenného života: svetské, hospodárske, pragmatické – „hmotárske“ a pripravovali ho tak na „šok z demokracie“. Tá nastupovala po Veľkej vojne v novom spoločnom štáte ruka v ruke s rozvratom hospodárskym, politickým, mravným. Angažovanosť protagonistov v kľúčových okamihoch na strane trojice zakladateľských osobností štátu – T. G. Masaryka, M. R. Štefánika a E. Beneša – ich po vzniku Československej republiky posunula na vedúce politické posty; od nich sa očakávalo rozpracovanie a transformovanie „idey československého štátu jednotného československého národa“ do slovenských pomerov a jej presadzovanie vo všetkých oblastiach života slovenskej spoločnosti, prostredníctvom ekipy najbližších spolupracovníkov a širšieho okruhu zainteresovaných stúpenčov.

V masarykovskom ponímaní bola predovšetkým ideou svetskou – profánnou: v školskej výučbe kládla dôraz na výsledky vedeckého poznávania sveta, v etickej výchove vyzdvihovala individuálnu morálku alebo mravnú individualitu, na zásadách Masarykových „ideálov humanitných“; náboženstvo odkazovala do súkromnej sféry jednotlivca a zrovnoprávňovala občanov – kresťanov s inovercami aj neveriacimi; vo filozofii, kultúre a umení otvárala dvere myšlienkovým prúdom západného (ale aj východného) sveta, ktoré v prevratnom povojnovom dvadsaťročí priam hýrili buričskými, „škandalóznymi“ až „bezbožnými“ výbojmi. Sotva sa možno čudovať, že v takomto poňatí už na samom začiatku

svojho uvádzania do života na dovtedy kresťanskom a patriarchálnom Slovensku zarazila, rozladila a napokon až pobúrila pátra Andreja Hlinku, ktorý hlboko precit'oval a presadzoval kresťanské, národné a konzervatívne hodnoty; v nich videl budúci vývoj „oslobodeného Slovenska“ a jeho dobrého, bohabojného ľudu. Do svojho denníka z Mírova si r. 1919 predpojata zapísal: „Taký hlboký úpadok verejnej mravnosti...také rozkošníctvo, tancuchtivosť, pohlavné choroby pripomínajú ...Sodomu... Poskytnite nám pomoc osveta alebo vychvaľovaná demokracia? Toto nám otvára brány, ukazuje smery egoizmu a individualizmu, ale choroby nezahojí... Musíme ísť naspäť ku krížu a kresťanstvu.“ Svoju charizmu, vplyv a autoritu u mladšej a najmladšej generácie stúpcov (najmä tvoriacej sa mladej slovenskej kresťanskej inteligencie) upriamoval na vnútropolitickú autonómiu a zahraničnopolitickú orientáciu na kresťanské, katolícke štáty – Poľsko, Rakúsko, Taliansko. Že to bola napokon orientácia smrtonosná, ukázalo sa až s nástupom druhej polovice 30. rokov minulého storočia a s víťazstvom autoritárskych, fašistických a napokon nacistických síl, ktoré ich ovládli a ktoré voči československému Slovensku uplatňovali a presadili aj územné nároky.

Vidíme, ako rozdielne sa uberali predstavy vedúcich politických osobností o mieste Slovenska v medzivojnovom Československu. Medzi protagonistov „československej idey“ môžeme s určitosťou ďalej zaradiť štrnástich vládnych referentov Šrobárovej dočasnej československej vlády na Slovenku, neskôr Úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorí po skorom úpadku pôvodného významu tejto inštitúcie v prospech ústredných ministerstiev a úradov prenechali svoje posty ďalšej garnitúre, aby sa sami uplatnili ako vodcovia slovenských krídel československých politických strán, poslanci a ministri československých vlád, či ako československí župani. Prvý problémový okruh tejto publikácie sa venuje predstavám a koncepciám troch hlavných predstaviteľov tzv. „centralistického tábora“, ako aj riešeniam, ktoré presadzovali v súvislosti s postavením Slovenska v Československu.

Ich osobnou ambíciou aj poverením – ako protagonistov – bolo presadiť „československú myšlienku“ do mysli a srdca obyvateľov Slovenska, pevne ich pripútať k Československu s jeho republikánskym, demokratickým zriadením a povýšiť ich „čiasťočnú“ slovenskú identitu na spoločnú „československú identitu“. Akými prostriedkami o to usilovali a prečo v tomto úsilí neuspeli – o tom sa pokúša autorka pojednať v piatich kapitolách. Proti heslu autonómie v duchu pittsburskej dohody, presadzovanej Slovenskou ľudovou stranou a Slovenskou národnou stranou, postavili koncepciu „administratívnej autonómie“, ktorá, ako verili, mohla postupne splniť oprávnené požiadavky a očakávania Slovákov, bez toho, aby narušila jednotu a celistvosť československého štátu a vystavila ho náporu domácich iredentistických a zahraničných protičeskoslovenských síl. Pritom medzi Šrobárovým a Dérerovým chápaním etnickej jednoty a Hodžovým smerovaním ku koncepcii politickej jednoty československej je zjavný rozdiel. Autorka, žiaľ, nemohla do publikácie zaradiť aj drobnejšie portréty a príbehy osobností kultúry a umenia, z ktorých mnohí sa taktiež hlásili k idey československého štátu, i keď rezervovane až odmietavo k pojmu „československý národ“. Obmedzuje sa na oblasť politiky, pretože – akokoľvek je nám to nemilé – práve ona určuje

mantinely, možnosti a obmedzenia myslenia, tvorivého konania a všetkých prejavov života spoločnosti toho ktorého obdobia.

Nositeľmi československej štátnej myšlienky boli štátne inštitúcie a celá oblasť verejnej správy. Problémom organizácie štátnej správy a samosprávy (župnej či krajinskej), jej financovania a personálneho obsadenia, zastúpeniu Slovákov v najvyšších celoštátnych úradoch ako aj ich potenciálnemu umiestňovaniu v krajinskej správe českej resp. moravskosliezskej, sa venuje päť kapitol druhého problémového celku. Do tejto problematiky patrí aj významný inštitút štátneho občianstva; hľadanie riešenia, aby sa autochtónne obyvateľstvo Slovenska necítilo vo svojom štáte „inferiorným“. Malo zabezpečiť, aby sa nielen lojálni príslušníci národnostných menšín, ale aj samotní Slováci – ako „vetva vládneho národa“ - nedostávali pred čs. úradmi, bez vlastnej viny a v dôsledku nedostatočnej unifikácie zákonov, do pozície občanov druhej kategórie. Na druhej strane malo vylúčiť možnosť, aby demokratické ponímanie štátneho občianstva a občianskych práv, garantovaných v ústavnej listine ČSR, mohli zneužívať protičeskoslovenské a o rozbitie Československa usilujúce živly. Táto problematika – ako vidno – nestratila aktuálnosť a nezmizla z programu dňa s odchodom „nacionalistického“ 20. storočia.

Tretí celok je venovaný radikálne socialistickej a komunistickej, resp. boľševickej opONENTÚRE idey československého štátu. Táto problematika je ďalším z profilujúcich bádateľských záujmov autorky, ktorý dostal nový impulz práve po roku 1989, s pádom straníckej reglamentácie historiografie a s otvorením dovtedy neprístupných straníckych archívov. Tematický blok otvára historiografický rozhľad po spracovaní problematiky od komunistického prevzatia moci r. 1948 do pádu totalitnej moci v r. 1989. Bolo nevyhnutné vysporiadať sa so staršou historickou produkciou „sine ira et studio“. Autorka si v troch ďalších, rozsahom väčších kapitolách všima najmä otázky vzťahujúce sa k ústrednej téme: národnostnej politiky a riešenie postavenia Slovenska v Československu, a to na začiatku a na konci prvej Československej republiky. Čitateľ sa tu stretne s prejavmi taktického prístupu v intenciách Komunistickej internacionály a v záujme leninskej /stalinskej geopolitiky, sledujúcej soviétizáciu stredoeurópskeho priestoru: od hesla autonómie v rámci Maďarskej sovietskej republiky, resp. RSFSR z r. 1919-20, cez popieranie čs. jednoty pod heslom „práva národov na samourčenia až do oddelenia a utvorenia vlastného štátu“ od polovice 20. do polovice 30. rokov, po heslo „obranu československej demokracie pred vnútorným aj zahraničným fašizmom“ v čase Mníchova a s ešte pestrejším repertoárom hesiel a sloganov v období autonómneho Slovenska a Slovenskej republiky v prvej fáze druhej svetovej vojny.

Túto problematiku skúma na základe novo sprístupnených archívnych dokumentov a zahraničnej literatúry. Preto tiež naberajú na rozsahu najmä podrobným poznámkovým aparátom. V najlepšej viere sa autorka nazdáva, že je potrebný a funkčný, nakoľko aj v súčasnosti absentuje odborný i širší spoločenský diskurz o problémoch radikálne socialistickeho a komunistického hnutia v podmienkach prvorepublikovej československej demokracie, ako súčasne jej „sytémového aj antisytémového“ prvku. Pozornosť našej historiografie po r. 1990 sa sústreďuje (a to inštitucionálne aj personálne) na obdobie komunistickej totality po r. 1948 a na zločiny komunizmu. Svoje stanovisko k tomu autorka explicitne vyjadruje v spomínanej historiografickej štúdii, ktorá uvádza záverečný problémový okruh.

Ani „ideu československého štátu jednotného československého národa“ nemožno pochopiť a interpretovať správne, pokiaľ sa obmedzíme len na konštatovanie je zlyhania, či aprioristické odmietnutie, s poukazom na jej „umelosť“, „takzvanosť“ či „fiktívnosť“. Určite to bol ideový konštrukt, ktorý si spočiatku bezvýhradne osvojila len malá menšina protagonistov, väčšia časť medzivojnovej slovenskej spoločnosti s výhradami, no veľká časť spoločnosti (či už vedome alebo pod vplyvom autonomistickej či komunistickej opozitúry) ju odmietala. Pomer síl medzi československým, resp. „centralistickým“ a autonomistickým táborom lavíroval, a obzvlášť treba pripomenúť, že aj hlavní protagonisti autonomizmu (či už sám Hlinka a garda národne uvedomelých staroľudákov, alebo národnári na čele s Emilom Stodolom či Martinom Rázusom) vždy mali na mysli autonómiu Slovenska v rámci Československa, resp. Česko-Slovenska. Boli to zahraničnopolitické okolnosti, a nie v prvom rade chyby (hoci vážne a nemalé) „čechoslovakizmu“ a „centralizmu“, ktoré napokon republiku rozbili a viedli k osamostatneniu Slovenska v čase vojny. S popretím unitárneho Československa však došlo súčasne aj k rýchlej deštrukcii demokracie a nástupu prvej totality.

Kapitoly knihy tvoria štúdie, ktoré vznikli na základe pramenného výskumu v rozpätí rokov 1996 – 2010. Samotné texty dozneli niektoré nepodstatné, zväčša len štylistické zmeny. V jednom prípade bolo doplnených niekoľko úvodných riadkov, aby kapitoly vecne aj chronologicky nadväzovali. Pokiaľ – v dôsledku ďalšieho štúdia – autorka opravila staršie nesprávne údaje, či pozmenila vlastné závery, vždy na to upozorňuje v príslušnej poznámke. Nepovažovala za potrebné zaradiť niekoľko dokumentárnych príloh, ktoré pôvodne dopĺňali text v odborných periodikách; čitateľ však o nich nájde úplný bibliografický záznam. Poznámkový aparát prešiel dôkladnou revíziou: okrem doplnenia, či rozšírenia viacerých vysvetliviek a komentárov sa v niektorých kapitolách uvádzajú odkazy na novšiu literatúru, pokiaľ znamená ďalší prínos pre skúmanú problematiku, prípadne pomôže čitateľovi lepšie sa v nej orientovať. Tomu majú poslúžiť aj odkazy na relevantné digitalizované dokumenty.

V citátoch sa zachováva pôvodný jazyk prameňa, spravidla vrátane pravopisných chýb; opravené sú len zjavné preklepy. No zakončenie slovies v minulom čase a písanie predložky a predpony s- /z- sa riadi súčasnou pravopisnou normou. Výrazy „Československo“, „Československá“ (republika), „československý“ (národ) sa ponechávajú pre obdobie od r. 1918 do októbra 1938 bez spojovníka, nielen ako dobový oficiálny názov štátu, ale aj ako prídavné meno. Rešpektovanie súčasného slovenského pravopisu by sa tu priecilo vnútornej logike konzekventného postoja protagonistov „idey československého štátu“ v otázke národnej a jazykovej jednoty, a napokon, aj historickej pravde.

Banská Bystrica, marec 2011

autorka

I. PROTAGONISTI: PRIEKOPNÍCI ČESKOSLOVENSKEJ MYŠLIENKY NA MEDZIVOJNOVOM SLOVENSKU

JURIGA A DÉRER VO VZÁJOMNÝCH SPOMIENKACH, GLOSÁCH A POLEMIKÁCH

Predstavitelia dvoch protirečivých koncepcií slovenskej politiky, Ferdinand Juriga a Ivan Dérer, na prvý pohľad akoby zosobňovali ideové, politické aj osobnostné protiklady. Kým prvý z nich už pomaly „vystupuje z tieňa veľkej autority politickej osobnosti Andreja Hlinku“¹, aby zaujal miesto na národnom piedestáli, druhého nemalá časť historickej publicistiky spravidla traktovala ako prisluhovača „českej politickej vrchnosti“, dokonca ako „zradcu národných záujmov“ za povestný „mastný hrniec“ a ministerské kreslo. Bližšie k nezaujatému hodnoteniu stoja názory, ktoré v Déerovi vidia stelesnenie *československej* a v Jurigovi *slovenskej národnej identity*.²

Takto napokon obaja vnímali a reflektovali samých seba, aj jeden druhého. Jednako, mali až pozoruhodne mnoho spoločného: okrem proklamovaných cieľov aj niektoré programové východiská, niekedy aj metódy práce a predovšetkým, obracali sa na rovnakého sociálneho adresáta: „ľudové vrstvy“, alebo podľa Jurigu: „výrobné stavy“, t.j. maloroľníctvo, robotníctvo a nižšie stredné vrstvy zamestnanecké, obchodnícke a živnostnícke, aj na „ináč proletársky založenú“ slovenskú inteligenciu.³ Všetličo ich zbližovalo, vrátane hesla (alebo – podľa okolností – dobového klišé), ktoré obaja s obľubou používali: „oddelené pochodovať, spoločne udrieť!“; v neposlednom rade aj nedobrovoľný odchod z politickej scény.

Vzájomnú komunikáciu oboch politikov zvyčajne vnímame cez prizmu ostrých parlamentných polemík a slovných súbojov v straníckej tlači z čias prvej republiky. Točili sa najmä okolo obrany slovenského národného „svojrázu“ a požiadavky politickej autonómie na Jurigovej strane, proti československej národnopolitickej jednote a centralistickému chápaniu „idey československého štátu“, ktoré nekompromisne presadzoval Dérer. Nechýbali v nich tvrdé slová, a v rámci zostrujúceho sa politického boja pribúdali invectívy a nečisté údery. No nebolo tomu vždy tak. Ich vzájomný vzťah bol oveľa zložitejší a stojí za nezaujaté, kritické preskúmanie.

Prinajmenšom v prvom polčase ich dlhoročnej známosti a spoločného pôsobenia v slovenskej a československej politike prevládala spolupráca a vzájomný rešpekt, ktorý sa, napodiv, z ich vzťahu nikdy celkom nevytratil. Napriek všetkým sporom a názoro-

1 Porovnaj HRONSKÝ, M.: Ferdinand Juriga (1974-1950). In: KOVÁČ, D. a kol.: *Muži deklarácie*. Martin : Osveta 1991, s. 129.

2 Výraz „československá národná identita“ sa v slovenskej historickej spisbe a publicistike spravidla spája s prívlastkom „fiktívna“ či „umelá“; v zaujatejších a emociálnejších prejavoch sa označuje priamo za falošnú. Skutočnosťou je, že pre obdobie prvej Československej republiky, vzhľadom na výslovne formulovanú československú národnú a štátnu ideu, má termín „československá národná identita“ svoje opodstatnenie, a že popri svojich dobre známych tvorcach a nositeľoch mala v danom období dozaista nezanedbateľný počet uvedomelých a skutočných stúpcov tiež medzi radovými Čechmi aj Slovákmi.

3 DÉRER, I.: *Slovensko v prevrate a po ňom*. Prednáška prednesená dňa 13. januára 1924 v Děl-nické Akademii v Prahe. Bratislava : 1924, s. 2.

vým rozdielom nespochybňovali navzájom svoje zásluhy v boji „za národ“ a v práci „pre národ“. To sa odrazilo aj v ich spomienkach a poznámkach napísaných s odstupom času, v rôznych dobách a pri rôznych príležitostiach.

Juriga, ktorého podstatnou osobnostnou črtou bol výrazný egocentrizmus, nevenoval vo svojich pamätiach Dérerovi, a napokon ani žiadnemu zo svojich súčasníkov, príliš veľa miesta. Dérer sa vracal k osobnosti svojho politického druhu, súpera a parlamentného kolegu častejšie, a to v prácach spomienkového charakteru, v príležitostných úvahách, osobnej korešpondencii, aj v dokumentárnych materiáloch; najmä odkedy obaja zdieľali osud „odstaveného“ politika. V máji 1956, v čase politického „odmäku“, zaznamenal v rozhlase po rokoch prvú pozitívnu zmienku o Jurigovi, v tom čase už niekoľko rokov mŕtvom. V relácii venovanej rázovitému záhorskému folklóru známy interpret ľudových piesní dr. Janko Blaho opatrne spomenul mená niektorých zabudnutých osobností regiónu. Dojatý Dérer v ďakovnom liste najprv vyslovil ľútosť, že v pásme sa nehovorilo aj o Pavlovi Blahovi, no s uspokojením kvitoval, že „... *spomínaný bol aspoň Ferdiš Juriga, ktorému sa takto posmrtné dostáva zaslúženého zadosťučinenia. Pri všetkých jeho chybách bol to tiež veľký slovenský človek. Nuž dúfajme, že aj o Blahovi sa bude môcť verejne hovoriť pochvalne.*“⁴

Dérerove nádeje azda povzbudilo jeho nedávne prepustenie z väzenia na základe prezidentskej amnestie (z 9. mája 1955), i keď bol stále ešte pozbavený občianskych práv, čo znamenalo, že on sám, ako bývalý „buržoázny politik“, pre verejnosť naďalej neexistoval. Žiaľ, nastúpený trend, priaznivý tiež z hľadiska obnovenia verejnej historickej pamäti, mal krátku životnosť. Spolu s inými osobnosťami „buržoáznej ČSR“ a predfebruárového politického života aj Juriga ďalej upadal do zabudnutia. Pripomínali si ho len starnúci a dožívajúci súčasníci, zbavení verejného vplyvu, nie však vlastného úsudku, založeného na osobných zážitkoch a skúsenostiach.⁵

V októbri 1970, v ovzduší nastupujúcej normalizácie adresoval duševne stále ešte čulý pamätník Dérer spisovateľovi Vladimírovi Mináčovi poznámky k jeho najnovšej eseji *Dúchanie do pahrieb*. Zmysel pre presnosť a objektívnosť mu velil upozorniť autora na niektoré faktografické a interpretačné chyby v jeho knihe. V tom istom liste upozornil Dérer na zásluhy „*dnes už úplne zabudnutej osobnosti Dr. Ferdinanda Jurigu*“, ako významného Slováka, ktorého činnosť bola úzko spojená s Bratislavou. Podáva pritom jeho komplexnú charakteristiku:

4 Archív Národního muzea Praha (ANM), f. I. Dérer, k. 2, i. j. 52. I. Dérer-J. Blaho, 1.5.1956.

5 Na sklonku roka 1968 oslovil čerstvo rehabilitovaného Ivana Déreera veľmi osobným listom bývalý čs. poslanec, lidovec Alois Kaderka st. Ako jeden z posledných žijúcich členov Revolučného národného zhromaždenia (RNZ) z rokov 1918-1920 spomínal pisateľ na spoločné pôsobenie českých a slovenských zástupcov v prvom parlamente a osobitne na členov spoločného klubu Československej strany ľudovej (ČSL). O Jurigovi píše: „*A Juriga? Ten se minul se svým povoláním – aspoň v době, co jsem se s ním stýkal – toho kněžského bylo na něm málo. A také často, nevěděl, čím je – jednou táhl hot, podruhé čehy.*“. ANM, fond. I. Dérer, k. 3, i. j. 132. A. Kaderka-I. Dérer, 29.11.1968.

„Dlhé roky mal v Karlovej Vsi svoje sídlo. Tu si vybudoval svoj „Jurigrad“, tu žil so svojou rodinou, so svojou ženou, deťmi, verejne celkom normálnym rodinným životom. Od svojich mladých rokov stále brojil, i vo verejných prejavoch, proti kňazskému celiátu (dnes to požadujú už i niektorí biskupi v rôznych krajinách). Tu hlásal – skoro len sám – potrebu spojenia Karlovej Vsi s Bratislavou a vybudovanie jej vo veľké, moderné mesto. Nuž tento jeho sen sa po jeho smrti splnil. [...] Je to nevdak dneška, že nepomenovali po ňom aspoň jednu uličku. Zaslúžil by si veru, že by [niektorá] zo širokých tried v Karl[ovej] Vsi bola označená jeho menom. To je nie otázka strany, ani politiky, ale pocitivej slušnosti. Uznali by sa tým i jeho iné zásluhy o národ. To je môj názor; názor skoro 87 ročného starca, ktorý po počiatočnej spolupráci s Jurigom, už i pred prvou vojnou a potom za trvania prvej republiky stál proti nemu v ostrom politickom boji pre jeho klerikalizmus, prehnatý nacionalizmus a nespútanú demagogiu. Nikdy som však neprestal uzn[á]vať dobré stránky Jurigovho charakteru. Bol to muž nadaný paprskom ženiality, výnimočný zjav jeho kňazského stavu, brojil i proti svojim [maďarónskym]* oltárnym bratom. Jeho nebojácne reči vzbudili národné vedomie hlavne západného Slovenska. Bol výborný rečník, v demagógii neprekonateľný, čo bolo v agitácii proti maďarským feudálom a džentrikom a ich pomáhačom znamenitým prostriedkom. V Uhorskom parlamente vyhlásil odtrhnutie slovenského národa od Uhorského štátu. V československej otázke jeho vášnivý slov[enský] nacionalizmus ho nikdy nezviedol k myšlienke odtrhnutia nášho národa od Čechov a bol bezpodmienečne za čs. štátnu jednotu. Je však pravdou, že bol nedisciplinovaný, často brutálny, v malých korupčných prostriedkoch nevyberavý (avšak prijatia subvencie od brat[islavského] hlavného župana pred prvou vojnou rázne odmietnul), [živelný]* a bezohľadný...“⁶

Spoločná vášeň: politika

Ferdinand Juriga a Ivan Déřer sa spoznali na konci 19. storočia; ako ináč - prostredníctvom politiky. Obaja do nej vstúpili veľmi mladí, veľmi vášnivo, a pomerne ambiciózne. V Uhorsku sa na prelome 19. a 20. storočia utváralo viacero stredísk slovenského národného života. Najsilnejšie intelektuálne zázemie a určujúci vplyv mala skupina okolo Hodžovho *Slovenského týždenníka* v Pešti. V regiónoch Horného Uhorska vzniklo niekoľko ohnísk okolo miestnych uvedomelých slovenských rodín a osobností; nielen v mestechách a obciach etnicky homogénneho Turca, horného a dolného Liptova či Oravy, ale aj na západnom Slovensku a obzvlášť na Záhorí. Významným strediskom bola Skalica na moravsko-slovenskom pomedzí, s rodinou Blahovcov v popredí, úzko prepojená s moravskými Luhačovicami, miestom tradičných česko-slovenských porád. V trojjazyčnom Prešporku predstavovala ďalšie ohnisko slovenského národného reťazca advokátska kancelária JUDr. Miloša Štefanoviča a JUDr. Jozefa Déřera. Obaja priatelia sem preniesli svoju právnickú prax aj politickú činnosť z Malaciek a širšieho regiónu Záhoria v prvých rokoch 20. storočia. Oslovovala najmä mestské stredné vrstvy. Tu sa stretávala prevažne

⁶ ANM, f. Déřer, k. 4, i. j. 337. I. Déřer-V. Mináčovi, 12.10.1970, koncept odoslaného listu, datovaný podľa pečiatky na podacom listku; Miesta označené* sú autorkou doplnené pravdepodobné výrazy, v rukopise ťažko čitateľné.

evanjelická národná inteligencia: právnici, lekári, príslušníci slobodných povolání, živnostníci a vysokoškooláci. Tu sa pestovala myšlienka aktívnej spolupráce slovanských národov Uhorska a predovšetkým idea česko-slovenskej vzájomnosti, ktorá prerástla do idey národno-politickej jednoty. Tu sa formovali celoživotné názory a politické krédo mladého Ivana Déreera.⁷

Ďalšie z ohnísk slovenského národného života na západnom Slovensku sa sformovalo v dedinách okolo Prešporka. Ústrednou postavou bol blumentálsky kaplan a neskorší vajnorský farár Dr. Ferdinand Juriga, okolo ktorého sa združovali prevažne katolícki duchovní, učitelia, redaktori a študenti: Florián Tománek, František Jehlička, Pavol Tepelanský atď. Svoje pôsobenie zamerali na ľudové, zväčša roľnícke vrstvy. Usilovali sa o ich výchovu v kresťanskom katolíckom duchu, vzdelávanie a poučovanie aj v praktických hospodárskych otázkach. Pestovali cyrilo-metodskú tradíciu a dvíhali slovenské povedomie západoslovenského roľníctva a drobného živnostníctva.

Déer, ktorý sa prihlásil k hlasizmu a bol jeho aktívnym propagátorom a popularizátorom, takto vnímal vplyv hlasistického hnutia na slovenský politický život v Prešporku a na Záhorí, vrátane mladokatolíckeho prúdu: „...*Význam hlasistov nebol ani tak v ich tzv. pokrokovosti, ale v tom, že svojou zdravou kritikou, realizmom a praktikovaním drobnej politickej a kultúrnej práce medzi ľudom podnietili v slovenskom živote stále ešte pôsobiace sily, ktoré potom, každá vo svojom okruhu, v podstate hlasistickou metódou sa snažili zorganizovať politický zápas Slovákov a vytvorili takto podmienky pre odtrhnutie Slovenska od Uhier a pre vznik československého štátu. Pôsobil teda hlasizmus nielen na „pokrokové“ hnutie agrárneho rázu [...] On pôsobil i na mladokatolícke hnutia okolo Ferka Skyčáka, Ferdiša Jurigu, Frant. Jehličku, Andreja Hlinku atď.*“⁸

Na začiatku dvadsiateho storočia sa Prešporok stával „čím ďalej tým pozoruhodnejším aktívnym bodom slovenskej politiky“.⁹ V tomto čase sa Ferdiš Juriga a Ivan Déer spoznali. Jurigovi imponoval Dr. Jozef Déer najmä svojou povest'ou „pravého pansláva“. Ako čerstvý maturant ho začiatkom 90. rokov 19. storočia prvý krát navštívil v Malackách, aby mu prejavil úctu a vyjadril obdiv. Vtedy si všimol aj Déerovho najstaršieho syna Ivana, v tom čase osemročného chlapca, ktorý, vďaka otcovskému vplyvu, „už vtedy bol hotovým Slovákom“.¹⁰

Bližšie sa zoznámili až neskôr, pri príležitosti odvolacieho pojednávania politického trestného procesu bratov Júliusa a Rudolfa Markovičovcov a seniora Ľudovíta Čulíka pred Kráľovskou súdnou tabulou (hlavným súdom) v Prešporku v lete r. 1903.¹¹ Obaja

7 Archív literatúry a umenia, Slovenská národná knižnica Martin (ALU SNK), f. Déer, I., sg. 85 E 1.

Déer, I.: Politika v Prešporku a na Záhorí v rokoch 90-tych a iné rozpomienky.

8 ALU SNK, f. Déer, I., sg. 85 C 33. Déer, I.: „Rozpomienky na starý Prešporok“.

9 Tamže.

10 JURIGA, F.: Dr. Ivan Déer. In: *Déerovi k pädesiatinám*. Zost. J. Jirásek. Bratislava 1934, s. 27.

11 Déer v nepublikovanom rukopise „Rozpomienky na starý Prešporok“ (1948) uvádza nepresné a nesprávne dátum: „niekedy v lete, snáď 3. 8. 1904“. Odvolávacie konanie pred kráľovskou tabulou v Prešporku sa však konalo 6. augusta 1903. Korektne vedené pojednávanie sa skončilo pre Markovičovcov a L. Čulíka oslobodením spod obžaloby a jej následkov, vrátane finančných. Podrobne popisuje celú históriu procesu MARKOVIČ, J.: *Nitriansky politický proces. Politická*

sedeli v súdnej sieni ako pozorní poslucháči a spravodajcovia pre svoje časopisy.¹² Boli svedkami statočného vystupovania obžalovaných, excelentného výkonu ich obhajcov, najmä Dr. Štefana Fajnora, ako aj oslobodzujúceho výroku súdu a pocitu satisfakcie pre celú slovenskú komunitu. O deväť rokov starší Juriga mal už vtedy medzi slovenským ľudom reputáciu „dokonalého podryvača autority uhorského štátu a jeho reprezentantov“, neúnavného a neúprosneho kritika „čvachovstva“ (odrodilstva), čím hlboko zapôsobil na mladého študenta práv. V nepublikovanom rukopise (z r. 1948) spomína Dérer na výraznú osobnosť, vtedy ešte žijúceho, zápalistého blumentálskeho kaplana z tých čias, ako na jedného „z najúčinnejších burcovateľov ľudu západného Slovenska“ od začiatku 20. storočia. Juriga vystupuje v Dérerových „Rozpomienkach“ ako „krásny kňaz s ohnivými očami, plný idealizmu, s názormi nielen po stránke národnej, ale i kultúrnej a sociálnej pokrokovými.“¹³

Pozornosť „ľudovým“ vrstvám a sociálnym otázkam

Dérerovi imponovala Jurigova pozornosť sociálnym otázkam a porozumenie pre „drobnú prácu“ medzi ľudom, ktorá bola priamo programovým zameraním hlasistov. Priznával mu aj otvorenosť voči odlišným a dokonca protichodným názorovým prúdum a istú ústretovosť voči ich nositeľom. V neposlednom rade oceňoval Dérer u svojho staršieho druhu kultúrnu rozhladenosť, jazykové schopnosti, bystrý postreh a rečnícku pohotovosť, prispôbenú úroveň a náladám svojich poslucháčov. Juriga „i maďarčinu ovládal perfektne ako rodený Maďar a nemčinu tiež veľmi dobre, však bol odchovancom viedenského Pázmanea. Študoval i otázky moderného socializmu a čítal hlavne poľskú, ruskú a českú krásnu literatúru. Kaplánovanie v Blumentáli a pozdejšie farárovanie vo Vajnorochoch poskytli mu k tomu dosť času a príležitosti. Hlavná atraktívna sila Jurigova na ľudové masy bola v jeho neobyčajnej bystrosti, výmluvnosti a pohotovosti a hlavne v jeho pre tú dobu neobyčajnej smelosti. Až do jeho vystúpenia i tí najnárodnejší Slováci formulovali slovenské požiadavky vždy tak, aby subjektívne obstáli i pred uhorským zákonom. A tu sa našiel znalý slovenský muž, ktorý nedbal tejto zásady. Jeho demagógia slúžila vtedy ešte najušľachtilejším cieľom. Chcel získať masy slovenského ľudu pre národnú myšlienku a vyburcovať ich z letargického hungaristického spánku. Nikto ani pred ním ani po ňom nevedel tak dokonale zosmiešniť pred slovenským ľudom maďarských pánov, maďarónov a odrodilcov (čvachov), ako mladý Juriga. Nešanoval ani svojich maďarónskych oltárnych bratov.“¹⁴ Dérer, ktorý sám bol trochu „kožený“ a v prejavoch triezvy až suchopárny, vedel napodiv oceniť vtipnosť a pôsobivosť Jurigových vystúpení. Či už to boli náboženské kázne alebo politické agitačné prejavy, išlo vždy o živé, atraktívne „predstavenia“.

úvaha. Turčiansky Sv. Martin : Tlačou Kníhtlačiarsko-účastinárskeho spolku – Nákladom spisovateľovým 1903.

12 Ivan Dérer prispieval do *Národných novín* a martinského *Národného hlásnika*, kde mal neskôr na starosti okrem právnickej problematiky aj hospodárske a sociálne záležitosti. Juriga bol zodpovedným redaktorom *Katolíckych novín*. Ich prípadné články venované procesu sa nám z neúplných zachovalých ročníkov nepodarilo zistiť.

13 Dérer, I.: Rozpomienky na starý Prešporok, c. d. passim.

14 Tamže.

Obaja naši protagonisti mali blízko k „ľudovému hnutiu“ z konca 19. storočia v Prešporku. Stýkali sa s jeho výraznými postavami a prvými organizátormi: vzdelanejšími robotníkmi, remeselníkmi, drobnými obchodníkmi a živnostníkmi. Obaja v tejto súvislosti vyzdvihovali podiel Aloiza Zalkaya-Petržalku, Františka Zedníka, Jána Grajciara, Adolfa Máčalku a i. na obrodnej práci v prostredí drobných slovenských mestských vrstiev, malých obchodníkov a remeselníkov, z ktorých len málokto mal volebné právo.¹⁵

Juriga aj Dérer chodievali do hostinca Františka Idziho na Šancovej ulici, kde sa vydržovali sprvu len národne podfarbené tanečné večierky a zábavy, neskôr však aj prednášky, politické schôdze a verejné ľudové zhromaždenia. „U Idzich“ bolo možné stretnúť aj predstaviteľov slovenského sociálnodemokratického hnutia v Uhorsku. Roku 1905 sa Juriga aj Dérer podieľali na zvolaní prvého slovenského verejného zhromaždenia v Prešporku¹⁶, za účasti renomovaných národných osobností. Predchádzala mu dôkladná príprava v *Slovenskom týždenníku*, *Ľudových novinách* aj v *Robotníckych novinách*. Bol to vôbec prvý slovenský politický sprievod v starom, predvojnovom Prešporku. V preplnenej veľkej dvorane „Bellvue“ (u nájomcu Dubského) prehovorili Hodža, Juriga a Kasala v zastúpení troch prúdov slovenskej politiky: národného či „národnárskeho“, katolícko-ľudového, a socialistického. Konzervatívny národnár Svetozár Hurban-Vajanský sa v ovzduší nadšeného zbratania symbolicky objal s prítomnými pokrokármi či sociálnym demokratom Emanuelom Lehockým. „Všetky reči zneli ostro, priamo revolučne“ – opisuje atmosféru Dérer ako spoluorganizátor. A keď prítomný úradný zástupca hrozil rozpustením zhromaždenia, „Juriga ho až do nemožnosti zosmiešnil“¹⁷.

Aj v neskoršom období – už ako politický oponent – priznával Dérer Jurigovi výraznú úlohu pri profilovaní slovenského politického života, ktorého začiatky videl práve vo verejnom ľudovom zhromaždení z 27. augusta 1905. V *Robotníckych novinách* z r. 1926 o tom napísal: „Vtedy už uznali starí slovenskí národovci, že slovenská politika pohybovať sa bude v smere demokratickom, opierajúc sa na tri základne slovenského života: na triedu robotnícku, na národne zmysľajúci stav roľnícky a na masy katolícky zmysľajúcej veľkej časti obyvateľstva slovenského. Na historickom bratislavskom zhromaždení videl Vajanský troch vodcov budúceho Slovenska: Lehockého, Hodžu a Jurigu. Je nesporné, že to, čo sa dialo v politickom živote slovenskom od bratislavskej manifestácie až do vojny, bolo dielom týchto troch mužov a smerov nimi zastúpených.“¹⁸

Spolupráca v snemovných voľbách r. 1906 a 1910

Počas volieb do uhorského snemu r. 1906 sa ich cesty zbližili ešte viac: Ferdiš Juriga, kandidujúci v stupavskom okrese, požiadal o právnu radu a pomoc dr. Jozefa Déreera,

¹⁵ Tamže.

¹⁶ Už koncom 90. rokov 19. storočia, po vydaní uhorských cirkevno-politických zákonov, zorganizoval Ľudová strana (Néppárt) zhromaždenie, na ktorom sa zúčastnilo aj mnoho slovenských národovcov. Malo konfesionálny charakter a aj uhorská vláda ho považovala za cirkevno-politický a nie národnostný protestný prejav.

¹⁷ Dérer, I.: Rozpomienky na starý Prešporok, c. d.

¹⁸ DÉRER, I.: K narodeninám súdruha Lehockého. *Robotnícke noviny* č. 4, 6.1.1926.

ktorý potom riadil jeho volebnú kampaň. Do predvolebnej agitácie sa v plnej miere zapojil aj Ivan Dérer, čerstvý absolvent Právnickej fakulty Univerzity v Budapešti¹⁹, ktorý už pracoval ako advokátsky koncipient v Malackách aj Prešporku. Spolu s ďalšími aktivistami roznášal po okolitých dedinách volebné zástavy a letáky s jurigovskými heslami: „Za tú našu slovenčinu!“, „Za tú našu chudobu!“. Na vlastnej koži pocítil svojvôľu uhorskej administratívy, zabezpečujúcej všetkými prostriedkami víťazstvo vládnych kandidátov, keď len skokom z okna a útekem cez záhrady v Kuchyni unikol „žandárskej lapačke“. Ferdiš Juriga opísal Ivanovo účinkovanie pri svojej stupavskej voľbe a svoj vzťah k nemu v neskoršej spomienke: „*Jeho [Ivanov – X.Š.] nebohý otec bol riaditeľom mojej voľby, bol nám i dr. Pavlovi Blahovi právnickým rozumom a pravou rukou. [...] Ivan sa už hodne pred týmito voľbami zúčastnil národnej práce a pohybu prebudzenského, ktoré sme začali na čele s nebohým milým dr. Pavlom Blahom, mojím buditeľom a priateľom, ktorý nás zhromaždil najprv okolo skalického Pokroku a potom okolo Hlasu. Už vtedy, hoci mladík, prejavoval zvláštnu mužskú zralosť a vážnosť. Bol hotovým mužom Slovákom, čo najviac dokázal pri voľbách roku 1906. Z kancelárie otca poznal všetkých prebudených Slovákov-strýčkov na Záhorí a zo zvláštneho priateľstva robotníkov prešporských. Písal listy, články, chodil po dedinách z domu do domu. Bol mi vzácnym pomocníkom. Horlil natoľko, že pred samou voľbou v Kuchyni pred polnocou chceli ho žandári zavreť aj so mnou. A, veru, už sa nepamätám, akou šťastnou náhodou sme sa im vyklzli z drápov. Mal som ho veľmi rád a vo veľkej úctivosti, čo som si zachoval až podnes a nemýli ma v tom ani rôznosť náboženská ani politické straníctvo. [...] Dr. Dérer už pred prevratom napriek mladosti svojej na prebudení národnom a robotníckom na Záhorí a v Prešporku mal taký podiel, že i bez poprevratového jeho záslužného účinkovania meno jeho bolo už zapísané do dejín národa, ako hodného syna jeho znamenitého otca dr. Jozefa Déreera....*“²⁰

Úspešnosť volieb z hľadiska slovenskej politiky obidvaja dávali do súvislosti s predchádzajúcim verejným zhromaždením v Prešporku, v ktorom sa prejavilo značne vyššie národné sebavedomie širokých ľudových vrstiev, ako výsledok neúnavnej buditeľskej práce. Do uhorského snemu bolo zvolených sedem slovenských poslancov, z toho štyria v samotnej Prešporskej župe. Juriga docenil Dérerovu pomoc pri predvolebnom „prebúdzaní“ Záhoria, keď si, už krátko po prevrate, zapísal pri jeho mene v zozname členov Slovenského klubu takúto poznámku: „*Dr. Ivan Dérer; pravotár, už za mladi vrúcny milovník slovenského záhorského ľudu, Jurigov pomocník pri jeho voľbách, novinár z Bratislavy, evanjelik;*“²¹

19 Ivan Dérer po absolvovaní štyroch semestrov na Právnickej akadémii v Prešporku pokračoval vo vyšších ročníkoch v Budapešti až do absolútoria a promócie za doktora práv v apríli 1906. V tom čase sa veľmi seriózne oboznamoval s dobovými socialistickými teóriami aj s európskym sociálnodemokratickým a socialistickým hnutím. Z toho vychádzal aj jeho záujem o rôzne prúdy v rámci ľudového hnutia, inklínujúce k socializmu, no nie v jeho uhorskej „internacionalistickej“ podobe.

20 JURIGA, F.: Dr. Ivan Dérer. In: *Dérerovi k pädesiatinám*, c. d, s. 27-28.

21 Jurigove charakteristiky všetkých slovenských členov RNZ pozri: JURIGA, Ferdiš Dr.: *Blahozvešť kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*. Svazok 2. Urbánkova historická knižnica. Nakladateľstvo Urbánek a spol. v Trnave [1938], str. 164.

Už ako zvolený ablegát Juriga ešte priostril pero, čo mu v novembri 1906 vynieslo odsúdenie na dva roky väzenia vo Vacove. Aj to použil na ďalšie burcovanie slovenského ľudu. Ako Dérer poznamenáva, Jurigova reč v uhorskom parlamente pred nastúpením trestu a jeho brožúra *Blahozvestovanie*²² pôsobili už nielen na Prešporok a západ, ale na celé Slovensko „náramne povzbudzujúcim dojmom“. Spomedzi mužov, ktorí mali najrozhodujúcejší význam „v prebudení más slovenského národa“ bol Juriga „jedným z najúčinnnejších.“

Sám Juriga vzletne a sebaobdivne opísal atmosféru súdneho pojednávania svojho procesu a seba ako ústrednú postavu rozhorčeného protestu slovenskej verejnosti.²³

A Dérer, s časovým odstupom viac ako štyridsaťročným, r. 1948 spomína na Jurigovo účinkovanie takmer rovnako nadšenými slovami: „*Pamätným bol Jurigov proces r. 1906 pred prešporskou porotou pre jeho článok ‚Ohrňme rukávy‘. Pojednávanie sa dialo v priamo revolučnej nálade. Juriga bol už vtedy poslancom a uhorská vláda nariaďila hlavnému prokurátorovi Kraymu, aby zastupoval žalobu osobne. Slováci z Prešporka a okolia naplnili veľkú porotnú sieň. Mnoho ľudí sa už nedostalo do budovy a čakali vonku až do noci, keď bol rozsudok (2 roky š[ätneho] väzenia) vyhlásený. Juriga opustil v doprovode niekoľko sto nadšencov budovu a tiahli dole námestím spievajúc ‚Hej Slováci‘, ‚Nad Tatrou sa blýska‘, ‚My nic nesceme enem čo nám patrí‘. To boli už iné časy ako kedysi. O politické procesy sa zaujímala už nielen slovenská inteligencia, ale i ľud.‘*“²⁴ Odsúdený Juriga sa stal de facto morálnym víťazom procesu a jeho spektakulárny odchod zo súdnej siene podnietil Dérerovu obrazotvornosť: „*Taká nočná scéna vo svetle horiacich pochodní, ako mladý, ohnivý Juriga v sprievode zástupu nadšencov z ľudu, tiahne z budovy súdu, aká to téma pre opravdivého umelca a aké povzbudenie pre budúce generácie mohlo vzniknúť z jej umeleckého zachytenia!*“²⁵

22 JURIGA, F.: *Blahozvestovanie*. Nákladom vlastným : Stupava 1906.

23 „Boli to vskutku hrdinské časy. A stali sa ešte hrdinskejšími tou nepoddajnosťou a hrdinskosťou, ktorou Juriga dňa 16. nov. 1906 prijal svoje odsúdenie na dva roky väzenia za články ‚Ohrňme rukávy‘ a ‚Faraoniti a Herodiáni‘. A hrdinskosť ich povzbudila k hrdinskosti národ. Keď Jurigu súdia pred súdom, na námestí pred kapucínmi stojí plno národa, a keď vychádza na obed z budovy, búrlive mu volajú na slávu a ‚Hanba čvachom!‘ A keď o polnoci končí súd, národ sa pobije na ulici s policiou, takže dvaja policisti to museli v nemocnici odležať.“ JURIGA, F.: *Blahozvest kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, c. d., str. 70-71.

24 Dérer, I.: Rozpomienky na starý Prešporok, c. d.

25 Tamže. Poznámka prezrádza aj ďalšiu spoločnú črtu oboch protagonistov: silné inklinovanie k „umeniu propagandy“ (termín vyložil český historik Zdeněk Kárník). Trochu utalitaristický vzťah k umeniu (nielen výtvarnému, ale aj literárnemu, a hudobnému) bol, napokon, pre vtedajšie politické kruhy príznačný; umelecké diela sa tu oceňovali spravidla z hľadiska ich výchovnej a propagačnej účinnosti. Za Jurigu o tom vypovedajú celé strany nadšeného opisu výtvarných diel oslavujúcich cyrilometodskú tradíciu, Krista-robotníka a Sedembolestnú Pannu Máriu (neskoršiu oficiálnu patrónku Slovenska), ktoré podľa jeho vlastných slov „vytvoril“ Juriga, „aj keď nie vlastnou rukou, ale vlastnou iniciatívou jeho veľkej obrazotvornosti, kompozíciou jeho duševnosti a veľkou hmotnou obetivosťou“. Tá údajne neomylné viedla zručnú ruku toho ktorého výtvarníka alebo ľudového umelca. Úplný zoznam takýchto diel s náležitým ocenením vlastného „duchovného autorstva“ podáva Juriga v knihe *Blahozvest kriesenia...*, c. d., s. 105-106.

Déer nebol očitým svedkom opisovaných udalostí; v tom čase slúžil ako jednoročný dobrovolník v prešporských hradných kasárňach. Celý prípad však starostlivo sledoval v podrobných referátoch v nemeckej *Grenzbote*, maďarskom *Hiradó* a vo všetkých slovenských novinách. Na tomto dokumentárnom základe Jurigov postoj, s odstupom dlhých, vyše štyridsiatic rokov, nepredpojaté zrekonštruoval a ocenil. A na potvrdenie hodnovernosti prameňov, v hustnúcej atmosfére „Víťazného Februára“ a nástupu komunistickej moci, ešte zdôraznil: „*Vtedy noviny mohli písať i také veci, ktoré neboli príjemné vládnym kruhom.*“²⁶

Onedlho po Jurigovi bol na dva roky žalára odsúdený aj Andrej Hlinka a obaja predstavitelia katolícko-ludového hnutia sa zaradili medzi uznávaných národných martýrov. Jednotlivé prúdy slovenskej politiky, ktoré našli spoločnú reč na zhromaždení v Prešporku, sa však začali vyvíjať čoraz viac divergentne. Prejavilo sa to už vo voľbách do uhorského snemu r. 1910, v ktorých uspeli už len traja slovenskí kandidáti: Pavol Blaho v okrese Moravský sv. Ján, Ferko Skyčák na Orave a Ferdiš Juriga v Stupave. Nastalo vzájomné obviňovanie zo zavinenia volebného neúspechu; Juriga v ničom nezaostával. Svoje odmietavé stanovisko k taktike „peštianskej slovenskej volebnej rady“, na čele s Hodžom a Skyčákom, uverejnil vo viacerých článkoch v *Ludových novinách*.²⁷

Z hľadiska našej témy je dôležité, že aj v druhej Jurigovej stupavskej voľbe sa angažoval Ivan Déer. Tentoraz sa na Jurigovom volebnom úspechu podieľal nie len ako „divák s spolupracovník“, ale právnickou radou a všestranou pomocou vystriedal vo funkcii volebného manažéra svojho otca. Oproti voľbám r. 1906, kedy Déer ešte sám nemal volebné právo, v r. 1910 už bol advokátom v Malackách, zapísaným do zoznamu Avokátskej komory v Prešporku. Svoju účasť na oboch stupavských volebných aktoch, v širšom kontexte problematiky povestných „uhorských volieb“, opísal v rokoch druhej svetovej vojny v obsiahlom, nepublikovanom spise.²⁸ Predovšetkým uviedol na pravú mieru tvrdenia o „krvavej stupavskej vojne“, ktoré sa tradovali v slovenskej národne zameranej spisbe.²⁹ V súvislosti s Jurigom napísal: „*I jeho voľby boli príležitosťou teroristických a korupčných výčinov vládnych pánov, ale [...] v prešporskej stolici boli zvlášť od doby Széllého ministrovania (1901) európskejšie pomery než v Nitre. Čulen³⁰ spomína krvavú voľbu stupavskú. Ale fakt je, že v Stupave krvavej voľby nebolo. Boli tam však za režimu Bánffyho mimoriadne násilné a korupčné voľby v rokoch 1895 a 1896. Nebolo tam ale vtedy slovenského kandidáta.*“ Ináč však, ako píše Déer ďalej, „*spomenuté dve stupavské voľby [t.j. r. 1906 a 1910] boli typickými voľbami uhorskými, najmä keď „odstúpenie Szélla a nástup mladého Tiszu posilnily na Slovensku sebavedomie a agresivitu stolič-*

26 Déer, I.: Rozpomienky na starý Prešporok, c. d.

27 Články „Vydám svedectvo pravde“, *Ludové noviny* č. 41 z 13. októbra 1911, „Kto je vinen“, č. 42 z 20.10.1911. Porovnaj JURIGA, F.: *Blahozvest' kriesenia*, c. d., s. 88.

28 Déer, I.: Uhorské voľby na Slovensku. (1944), 57 s. ANM, f. I. Déer, k. 8, i. j. 425.

29 Najnovší prehľad uhorských volieb v Supave v r. 1948-1910 podáva MRVA, I.: Stupavské voľby. Dostupné na internete http://www.stupava.com/rocniky/07_2008.pdf.

30 Konštantín Čulen; Déer tu zrejme odkazuje na jeho prácu *Česi a Slováci v službách ČSR*, ktorá vyšla r. 1943 a ktorá obsahuje historický úvod o účasti Slovákov na politickom živote za Uhorska.

ných džentrických a maďarónskych hord natoľko, že nemohlo byť reči o nejakom vážnom pokuse [...].³¹

„Vynaliezavosť“ maďarskej administratívy pri potieraní slovenských kandidátov a najmä pri lanárení, korumpovaní a inom „zneschopňovaní“ ich potenciálnych voličov, vyličil Déer veľmi názorne. Z jeho výkladu je zrejmé, že aj Juriga dokázal zvíťaziť vo svojom volebnom okrese len s uplatnením porovnateľnej agresivity a rovnorodých trikov, v duchu porekadla: „na hrubé vrece hrubá záplata“: „*Juriga bol znovu zvolený za poslanca stupavského okresu väčšinou asi 250 hlasov. Takto to vyzeralo v jednom z najlepších slovenských volebných okresov, v župe s pomerne najcivilizovanejšou verejnou správou, pri jednej z „najčistejších“ volieb uhorských!. Spomenul som už, že v Uhrách bol volič viacej trpným činiteľom. Typickým príkladom pre to boli voličia týchto podhorských dedín. Ale nemyslíme si, že všetci ostatní voličia, ktorí hlasovali za Jurigu alebo v iných okresoch za iných slovenských kandidátov, boli všetci dychtívi ísť hlasom svojím prispieť k víťazstvu národnej veci. Len malá čiastka voličov bola takto uvedomelá. Väčšina ich musela byť ťažko spracovávaná. I oni volili len pod nátlakom, ale nátlakom ušľachtilým. Tento nátlak prichádzal od nevoličov. Medzi nevoličmi boli najuvedomelejší a najagilnejší slovenskí ľudia. [...] Ešte i v takom stupavskom okrese, teda v jednom z najlepších, napriek postupujúcemu uvedomeniu, susedstvu Prešporka, Viedne, Moravy, Rakúska a stálej intenzívnej buditeľskej a drobnej práci medzi ľudom, Juriga pri voľbe r. 1910 nedosiahol počtu hlasov predošlej svojej voľby r. 1906 a jeho väčšina nad vládnym kandidátom značne poklesla, hoci mal i gloriolu martýra, ktorý si vysedel dva roky väzenia. A ako to potom vyzeralo v iných, po národnej stránke slabších okresoch Slovenska!*“³²

Po voľbách, ktoré sa v slovenskom národne uvedomelom prostredí považovali za neúspech, nedôvera a osobná nevraživosť sa vkradla aj do vzájomných vzťahov pôvodne „oddelené kráčajúcich, no spoločne udierajúcich“ spolubojovníkov. Išlo o záležitosti programové, konfesijné, no v neposlednom rade materiálne a priamo finančné. Už pred prvou svetovou vojnou došlo k vzájomnému odcudzeniu Ferdiša Juriga a Pavla Blahu.³³ Obdobie r. 1909 - 1914 nazýva Juriga „najpohutejšou dobou v živote slovenského národa“, dobou „triedenia duchov“: „*Prestala takzvaná ideálna svornosť, národnej jednoty a povstal priateľ proti priateľovi ostrým slovom, britkým perom. Zachytiť túto dobu perom je veľmi ťažká úloha, lebo ešte žije veľa účastníkov a zaujímajú významné miesta v národe a štáte*“ – napísal Juriga v čase prvej Československej republiky, s jasne cieľovým zahrotením. „*Sme ešte veľmi blízko tej dobe, aby sa mohla opísať vecne. Juriga to má dosť podrobne zaznačené, ale len málo nám dal k verejnej dispozícii, aby nevyvolal*

31 Déer, I.: Uhorské voľby na Slovensku, c. d., s. 23.

32 Déer, I.: Uhorské voľby na Slovensku, c. d., s. 41-42.

33 K nezhodám došlo v súvislosti s Jurigovým účelovým spochybnením Blahovho prednáškového turné po USA r. 1912, ktoré sa malo zavŕšiť finančnou zbierkou medzi krajanmi na podporu slovenského politického života doma. Úplná roztržka nastala po prevrate, v súvislosti s Jurigovým bezohľadným presadzovaním vlastníckych nárokov ľudovej strany na kultúrny dom v Skalici a nevyberavými útokmi na Blahu a Okánika v stránickej tlači. Podľa Blahovho životopisca mala podiel aj na jeho predčasnom skone r. 1927. Bližšie pozri JANSÁK, Š.: *Život Dr. Pavla Blahu. Sv. II.* Trnava : Spolok Sv. Vojtecha 1947, s. 318 an.

nechut' u mnohých a nepohoršil mladé pokolenie. Ale k vôli dejinnej pravde chystá sa to vydať neskôr. Nám prichodí iba tak zväčša naznačiť udalosti a poukázať pramene dejín tejto doby.“³⁴ S náznakom vyhrážky avizované kompromitujúce postrehy však ani neskôr nenadobudli publikovanú podobu.³⁵

Rozdielny postoj k vojne, monarchii a k prouhorskému aktivizmu

Vypuknutie vojny Jurigu, v tom čase jediného aktívneho slovenského poslanca, postavilo do odlišnej situácie ako väčšinu známych povedomých Slovákov, vystavených v prvých dňoch obvineniam z vlastizrady, prenasledovaniu a brutálnemu šikanovaniu zo strany maďarských úradov, aj časti pomadžarskej verejnosti. Hoci pred vojnou celý slovenský tábor vkladal nádeje do zavraždeného následníka trónu Františka Ferdinanda, Jurigov verejne hlásaný, podmienené patriotický postoj k vojnu vedúcej monarchii a uhorskej vlasti ho do značnej miery diskvalifikoval v očiach mnohých slovenských národovcov, Ivana Dérera nevynímajúc.³⁶ Kým Juriga v parlamente aj v *Ludových novinách* sľuboval (niekedy až servilne³⁷) vernosť „dobrotivému a starostlivému deduškovi“ cisárovi a kráľovi, oceňoval „zvýšenú prajnosť“ vlády Istvána Tiszu a odsúdil „vierolomných Srbov“³⁸, Dérera štátne úrady zaistili za uverejnenie úvodníka pod provokatívnym názvom: „Hyeny chcú vojnu“. Hoci pisateľ ním nezamýšľal nejaké ostentatívne protivojnové vystúpenie, agresívne útoky šovinistických prešporských „hazafíkov“ proti jeho osobe a domácnosti, krátke uväznenie, bezprostredné odvelenie na ruský front a následné zranenie Dérera vyzdvihlo medzi „trpiteľov za národ“.³⁹

34 JURIGA, F.: *Blahozvest' kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, c. d., s. 84.

35 Na viacerých miestach citovaného spisu Juriga avizuje, že pomýšľa na druhé, doplnené vydanie *Blahozvesti* (expresis verbis na str. 240).

36 V článku „Za slovenskú česť“ z 21. augusta 1914 Juriga napísal: „Slovák ešte nikdy nebol trestaný pre vlastizradu. Vždy sme stáli a stojíme pri tej už starým Palackým vyslovenej zásade, že jestli by rakúsko-uhorskej monarchie nebolo, treba by ju bolo utvoriť.“ *Písma, ktoré počas krvavej sveta potopy napísal Ferdiš Juriga, slovenský krajinský vyslanec*. Sväzok prvý. Nakladateľský kníhtlačiar, kníhkupecký spolok, účastinná spol. Prešporok : 1916, s. 10. Námitky svojich politických oponentov neskôr odrážal tvrdením, že tento „historický článok ...mnohým ľuďom zachránil život...“, pretože „slúžil za podklad a za dôkaz toho, že na zakročenie županov: prešporského Bartala, trenčianskeho Syclavského a Szinnyei-Merseho gr. Tisza, ministerský predseda, odstúpil od úmyslu internovania väznených Slovákov do Nemecka, ba veľmi mnohých zo žalárov dal prepustiť.“ JURIGA, F.: *Blahozvest' kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, c. d., str. 108.

37 Porovnaj: CHMELÁR, E.: Začiatky čechoslovakizmu, *Slovo* č. 42/2007.

38 Pozri napr. články *Za slovenskú česť* z 21. 8.1914, *V čas vojny* z 4. 9.1914, *Prosba*, 16.10.1914 a pod. *Písma, ktoré počas krvavej sveta potopy napísal Ferdiš Juriga, slovenský krajinský vyslanec*. Sväzok prvý. Nakladateľský kníhtlačiar, kníhkupecký spolok, účastinná spol. Prešporok, 1916, passim.

39 Oveľa prozaickejšie pozadie napísania a uverejnenia článku z júla 1914 v martinskom *Národnom hlásniku* Dérer objasnil vo viacerých spomienkových článkoch a korešpondencii. Najpodrobnejšie a najobjektívnejšie azda v zachovanom fragmente konceptu nepublikovaného spomienkového článku Inc.: „Národný hlásnik bol dlhé roky...“. Kópiu získala autorka tejto štúdie láskavosťou p. Soni Černé, rod. Dérerovej v Prahe - Hodkovičkách v r. 1991. Originál sa v tom čase nachádzal v archíve rodiny.

Za svoju hlavnú a najzaslužnejšiu vojnovú činnosť považoval Juriga rady a pomoc pri styku s úradmi proti „každodenným krivdám“, písanie a čítanie listov z frontu príbuzným a opačne, intervencie v prospech ľudu pri rekviráciách, ale aj pri vyreklamovaní vojakov z vojny, pridelovaní k zbraniam, vybavovaní dovolenky či podpory pre rodiny padlých. Spoločným známym, ktorý Jurigovi aj Déerovi urobil dobré služby v prvých mesiacoch vojny, bol český lekár 72. bratislavského pešieho pluku doktor Richard Sladký. Déer ne neho spomína s vďakou za svoje definitívne vyradenie z frontovej služby; Juriga v súvislosti s jeho menom zvyrazňuje aj vlastné zásluhy: „Z tých časov si máme zapamätať zvláštnou vďačnosťou meno plukovného lekára dr. Sladkého, Čecha, a dr. Gejzu Reháka, Slováka, ktorí často aj na prímluvu Jurigovu, ale hlavne zo svojej národnej lásky uznáním za chorého alebo udelením dovolenej na stá a stá Slovákom životy zachránili.“⁴⁰

Vďaka „šikovnému zraneniu“ (a MUDr. Sladkému) Déer už nemusel ďalej preukazovať vernosť uhorskej vlasti v poli. Od r. 1916 bol ako frontový invalid pridelený k c. a k. vojenskému cenzúrnemu úradu vo Viedni, kde spolu s ďalšími nespoľahlivými predstaviteľmi národných menšín výdatne konšpiroval proti monarchii. Juriga sa, naopak, dostával do povážlivej izolácie v dôsledku zotrvávania na lojálnom prouhorskom stanovisku. Usiloval sa udržať slovenskú myšlienku pri živote za pochybnú cenu; jeho metóda na začiatku vojny, podľa názoru oponentov, spočívala v ochote „úplne sa prispôbiť panujúcej válečnej nálade, ... pridať sa na stranu najúhlavnejšieho nepriateľa slovenského života, zúčastniť sa verejného života (v miere akú Maďari veľkodušne pripustili ráčili)“ a pritom si „zohrievať svoju polievočku“ – ako dodal Déer v prednáške z r. 1924.⁴¹ Táto metóda – ako tvrdil ďalej – sa veľmi neujala; bola „nielen nedôstojná ale úplne bezúčelná“. Našlo sa len pár ľudí, „ktorí sa postavili proti poctivému a zdravému mieneniu“. Bola to podľa neho skupina klerikálnych Slovákov v redakcii *Slovenských ľudových novín* na čele s vajnorským farárom Ferdišom Jurigom, vtedajším poslancom SNS na Uhorskom sneme v Budapešti. „[Juriga] v nesčíselných článkoch a parlamentných rečiach zastával obvyklé stanovisko válečných štváčov;[...] pričom ovšem nikdy nezabudol prízvukovať, že Slováci očakávajú, že toto ich lojálne stanovisko po víťaznom skončení války dynastiou a Maďarmi bude honorované, ďalej, že hovorí menom celého národa ako jeho volený zástupca. Ťažko posúdiť, nakoľko išlo o osobnú akciu Jurigu a Floriána Tománka a nakoľko sa je j zúčastnili aj ostatné kruhy dnešnej Slovenskej ľudovej strany.“⁴²

V prvých poprevratových rokoch, kedy už obaja stáli na čele vzájomne antagonistických strán, Déer komentoval Jurigov účelový prouhorský aktivizmus s citeľným dešpektom a so zrejмым zámerom ubrať klerikálnej ľudovej strane z nimbu bojovníka za národ. Jurigove „vlastenecké verše“ zo začiatku vojny po prevrate s obľubou citovali *Robotnícke noviny* aj *Slovenský denník*; pripomínali „žehnanie zbraniam“ zo strany katolíckych poľných kurátov slovenského pôvodu. Déer však ani vtedy Jurigovi neupieral úprimnú snahu slúžiť aj touto nešťastnou metódou svojmu národu a cestou neustáleho pripomína-

40 JURIGA, F.: *Blahozvest' kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, c. d., s. 139.

41 DÉRER, I.: *Slovensko v prevrate a po ňom*. Prednáška prednesená dňa 13. jan. 1924 v Dělnické Akademii v Prahe. Bratislava : 1924, s. 5.

42 Tamže, s. 6.

nia hrdinstva Slovákov, obetujúcich životy na oltár uhorskej vlasti, docieľiť od maďarskej vlády významné politické a národnostné ústupky.

Juriga, naopak, musel považovať Déerov protivojnový úvodník za ľahkovážnosť. Až oveľa neskôr, v článku k životnému jubileu, ju rekvafikoval na odvahu, či skôr opovážlivosť, ktorú dodatočne honoroval slovami: „*Pripomenúť mi treba ešte z jeho života pri vypuknutí vojny. Opovážil sa napísať článok v tom smysle, že Slovákom bude lepšie, keď Rakúsko vo vojne nabijú. To bolo hodne nebezpečnejšie, než žandárska lapačka v Kuchyni. Štátny fiskus ho vyslúchal a vieme, čo to znamenalo z biľagom „vlastizradným“ byť poslaným na frontu. Veru, poslali ho tam ako na smrť určeného. No, šťastlivo prežil vojnu.*“⁴³

Juriga sa svojou pragmatickou lojalitou čoraz viac stával „osamelým bežcom“. Déer sa, naopak, v priebehu vojny vyhranil z verejného oponenta uhorskej národnostnej politiky na aktívneho odporcu rakúsko-uhorského súštatia a na horlivého prívrženca spoločného štátu Čechov a Slovákov. Vo Viedni za tým účelom udržiaval, spolu s Milanom Hodžom, Kornelom Stodolom, Jánom Cablkom a i., stály kontakt s českými redaktormi a poslancami ríšskej rady.

Napokon sa Juriga článkom zo 6. septembra 1918 prihlásil k iniciatíve M. Hodžu a sociálnych demkratov na vytvorenie Slovenskej národnej rady zo všetkých politických prúdov.⁴⁴ V jej mene (ešte pred jej skutočným vznikom) vyhlásil 19. októbra 1918 na parlamentnej pôde sebaurčovací právo Slovákov.⁴⁵ Déer na sklonku života nápadne žičlivo oceňoval Jurigovu snemovnú reč ako jeho hlavný príspevok k prevratu.⁴⁶ Ako napísal r.

43 JURIGA, F.: Dr. Ivan Déer., c. d., s. 28.

44 V článku „Osamelí havrani“ v *Slovenských ľudových novinách* z 6. septembra 1918 Juriga píše: „Odbila hodina, aby sme udusili v sebe osobné, stavovské, krajové, stranické, náboženské rôznosti, a len na tom základe, že sme Slováci, že chceme česť a právo slovenčiny, máme si utvoriť svoje slovenské spraviteľstvo ači národnú radu, ktorá by nás všetkých v týchto veciach predstavovala, spravovala a zastávala. Toto sa dá najsnadnejšie tak docieľiť, keď sa poprední ľudia všetkých strán a odtienkov zídu a to predstaviteľstvo tak utvoria, aby každá strana v ňom troma členmi bola zastúpená. Strany sú: slovenská národná strana, slovenská ľudová strana, strana pokrokárska, strana slovenská sociálne demokratická. Úctive prosím a vyzývam týchto popredných pracovníkov strán: Ustáľme si miesto a čas na poradu; nemeškajme utvoriť jednotné slovenské spraviteľstvo ači našu radu. Ako slovenský snemový poslanec jak na základe tejto hodnoty, tak na základe mojej roboty v národe, trúfam si mať nie také právo, ale povinnosť túto prácu previesť.“ Cit. podľa: JURIGA, F.: *Blahozvest' kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, c. d., str. 120. Podľa historika Mariána Hronského však prvenstvo v iniciovaní vzniku Národnej rady patrí práve Jurigovi, v článku uverejnenom v *Slovenských ľudových novinách* už 8. februára 1918, v ktorom z titulu svojho poslaneckého mandátu navrhuje zriadiť v Bratislave ústredný slovenský politický orgán – výbor alebo radu, pozostávajúcu zo všetkých stavovských, náboženských, politických, rodinných atď odtienkov. Porovnaj HRONSKÝ, M.: Ferdinand Juriga, c. d., s. 121.

45 Pasus „Aby sme tvorili našu štátnu pospolitosť na území, na ktorom sme usídlení“ vložil Juriga do svojej reči po prejave cisára a kráľa Karola zo 17. októbra 1918, ktorým uznal sebaurčovací právo národov monarchie.

46 Juriga uprostred dlhého a cieleného únavného emotívneho prejavu, ktorý mal otupiť pozornosť vládnych poslancov, prečítal pasáž, ktorou v mene SNR vyhlásil právo Slovákov na sebaurčenie a odoprel uhorskému snemu a vláde právo vystupovať v mene slovenského národa. Text „Ohlasu“ bol totožný s príslušnou pasážou vo vystúpení rumunského poslanca Aurela Vlada predošlý deň.

1970, tento „výborný rečník... v Uhorskom parlamente vyhlásil odtrhnutie slovenského národa od Uhorského štátu.“⁴⁷

Avšak v samotných dňoch prevratu spomínaný rozvláchny prejav Dérer hodnotil ako málo dôstojné „samozvané vystúpenie“. Sociálni demokrati k Jurigovmu prejavu zaujali veľmi chladný postoj. Bývalí spolupracovníci pokrokárskeho a národno-agrárneho smeru sa k Jurigovi obracali, takpovediac, chrbtom. Nepočítali s ním dokonca ani do zamýšľaného operatívneho „Akčného výboru Národnej rady“. V liste z 23. októbra 1918 Dérer, s neprehliadnuteľnou výčitkou, píše abstenujúcemu poslancovi Pavlovi Blahovi: „*Nečinnosť naša zavdala príležitosť Jurigovi k poslednému jeho vystúpeniu na sneme; ale musíme mu byť vlastne povďační, že ratoval aspoň ako tak situáciu, ktorá by bola vyžadovala oveľa dôstojnejšiu manifestáciu. Že by teda utváranie budúceho osudu národa malo závisieť vždy len od samozvaného národného vystúpenia jedného-druhého, a to k tomu nie najspôhlivejšieho a najsúcejšieho človeka – tak to jednoducho nemôže ísť ďalej.*“ A o niekoľko riadkov nižšie na Blahu nalieha: *Potrebné je teda, aby z lona Národnej rady vyslaný bol pohyblivý výbor, ktorý by bol exekutívnym orgánom Národnej rady... . Tóno* [t.j. Anton Štefánek – X. Š.] *prevzal aj garanciu za Teba, že prijmeš toto poverenie a ja by som Ťa veľmi o to prosil, lebo bez Teba by to ťažko bolo utvoriť a Ferdiša J. do toho vziať, pre jeho známu nespoľahlivosť a pochabosť nemožno.*⁴⁸

Jednako však ani Dérer, ani Kornel Stodola a Milan Ivanka neodporúčali prejav dezaľvovať, ale považovali za prospešnejšie doplniť a podporiť ho autoritatívnym vyhlásením fakticky ustanovenej, reprezentatívnej SNR.

Po prevrate Juriga obhajoval svoje lojálne (režimistické) vojnové postoje v atmosfére izolácie, až ostrakizovania zo strany – ako napísal - „istých obmedzených krúžkov“! Narážal pri tom, bezpochyby, na viedenský krúžok okolo Stodolu, Hodžu a Déreera. Ale svoje „murices sive apologia“ namieril najmä proti tzv. „Novoslovákovi“: „*Žiaľno je na to si zmyslieť, v jak hroznej miere boli ľudia chabí, naplašení. Ľudia čo si dnes na popredných národovcov zahrávajú, báli sa nie len že slovenské noviny predplácať, lež vôbec verejne slovenského slovíčka prerieť. No uznám, že postrach bol veľký. Nie že budúce pokolenie, ale ani my sami za krátku dobu neuveríme sami sebe, že toľká zlosť, taká hrôzovláda mohla zavládnuť svetom, jak ju uviedli Maďari pod vojnu. Pravda, včul' už, keď sa to vydarilo, každý vraví, že 'aj ja som to tak myslel, tak chcel', ale veru keby boli Nemci a Maďari vojnu vyhrali, niektorí by nás boli povešali a za dlhé roky ani duše by sa nebolo hlásilo za Slováka. Náš národ stál na kraji hrobu. Ja som to vedel a videl.*“⁴⁹

Taktika bola taktiež vopred dohodnutá s rumunskými poslancami. Vzhľadom na to, že Jurigovi sa podarilo predniesť inkriminovaný text bez prerušenia, možno ju považovať za účinnú.

47 ANM, f. Dérer, k. 4, i. j. 337. I. Dérer-V. Mináčovi, 12.10.1970.

48 List Ivana Déreera z Viedne Pavlovi Blahovi do Skalice, zo dňa 23. októbra 1918. V podobnom duchu pripojil niekoľko riadkov Milan Hodža. Cit. podľa Janšák, Š.: *Život Dr. Pavla Blahu*, c. d., s. 451-452.

49 *Písma, ktoré počas krvavej sveta potopy napísal Ferdiš Juriga, slovenský krajinský vyslanec. Sväzok štvrtý. Nakladateľský kníhtlačiarsky, kníhkupecký spolok, účastinná spol. Prešporok : [1919], Úvod, s. III.*

Konvergenie a divergencie: slovenský prevrat, československá demokracia a „budovanie štátu“

Juriga sa zúčastnil na deklaračnom zhromaždení 30. októbra 1918. Podľa vlastných slov práve on presadil, že v prijatom Zochovom texte deklarácie bol, popri „vetve jednotného československého národa“, výslovne spomenutý aj „Slovenský národ“. Na porade 31. októbra vehementne presadzoval ponímanie Slovákov ako osobitného národa, pre ktorý vindikoval právo rozhodnúť sa, po uplynutí 10-ročnej lehoty, či sa uspokojí so štátoprávnym postavením v medziach centralizovaného štátu, alebo či si bude želať plnú politickú autonómiu v rámci Československej republiky. Neskorším vyhlásením v tomto duchu (najskôr neplánovane) odštartoval vznik politickej „kauzy“ a škandálu okolo údajnej tajnej klauzuly *Martinskej deklarácie*.⁵⁰

Stal sa tiež členom prvého revolučného národného zhromaždenia, kde bol – ako zdôrazňoval (zabúdajúc pritom na Pavla Blahu) – „jediným skutočným, voleným slovenským poslancom“. V ústavnom výbore viedol v mene obnovenej Slovenskej ľudovej strany charakteristické dišputy s kolegom Dérerom, v ktorých usiloval o uznanie a zohľadnenie „osobitností“ Slovenska, slovenského národa a slovenčiny v pripravovaných základných zákonoch československého štátu: ústavnej listine, jazykovom zákone, poriadkoch volebnia do parlamentných snemovní a v zákone o župnom zriadení. Hlasoval však disciplinované, spolu s celým parlamentným Slovenským klubom, za ich predložené znenie.

Čoskoro po vzniku republiky požadovali Dérer aj Juriga, proti opačnému stanovisku Ivanku, Stodolu, ale aj Hodžu a Šrobára, uplatnenie čo najširšieho demokratického volebného práva, v čo najskôr uskutočnených parlamentných voľbách; a to na celom území republiky. Obaja to považovali za splnenie ústredného bodu predprevratového demokratického politického programu. Obaja tiež kalkulovali s priaznivým efektom všeobecného, priameho a rovného práva pre vlastné strany. Dérerove volebné nádeje sa opierali o moderné socialistické teórie, ktoré prisudzovali robotníckej triede početný vzrast a určujúcu úlohu v modernizačnom procese premeny Slovenska z oblasti agrárnej na agrárno-priemyselnú. Juriga sa – pokiaľ ide o volebné vyhliadky – spoliehal skôr na praxou overenú agitáciu z kazateľnice a ovplyvňovanie najmä katolíckych prvovoličov a prvovoličiek. Podporil Déreera, ktorý referoval o vládnom návrhu volebného zákona na poradách slovenskej reprezentácie v Martine a Bratislave v lete 1919. Sám o svojom vtedajšom stanovisku neskôr napísal: „*Spolu s dr. Ivanom Dérerom rozhoduje [Juriga] o všeobecnom tajnom volebnom práve, ktoré chceli mať istí slovenskí páni asi ako to za Uhorska bolo. Juriga ho chcel mať čo najdokonalejšie, ešte aj rodinné, aby otec rodiny aj za deti smel hlasovať. Ale hlavne chcel ho mať stavovské, aby sa volilo dľa výrobných stavov, ktoré by mali byť organizované v komory s regionálnou autonómiou stavovskou a nie dľa terajšieho spôsobu* [t.j. stranícky – X.Š.].“⁵¹

50 Bližšie pozri ALEXANDER, M.: Proces s Vojtechom Tukom zo spravodajstva nemeckého konzulátu v Bratislave. In: *Historický časopis*. 40, 5, 1992, str. 610. Porovnaj KLIMEK, A.: *Velké dějiny země Koruny české. Svazek XIII. 1918-1929*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2000, s. 401.

51 JURIGA, F.: *Blahozvešť kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, c. d., s. 190. Juriga nastolil kritiku liberálnej hospodárskej sústavy a náčrt svojho osobitného poňatia „stavovskej“

Popri práci v Slovenskom klube a parlamentných výboroch Juriga s Dérerom spolupôsobili aj pri pozemkovej reforme, ako členovia správneho výboru Štátneho pozemkového úradu. Juriga otvorene priznal, že: „*Jeho heslom bolo: Všetko rozobrať, každému dať. Kto môže, nech bere, koľko môže zachytiť, nech si zachytí z nemecko-maďarsko-židovských veľkostatkov*“⁵². Tak sa, podľa vlastných slov, pričínal, aby sa slovenskému, ako aj českému živlu „čím viac zeme do rúk dostalo“.⁵³ Ako naznačil ďalej, „jestli niekde, tak iste na tomto poli najsnadnejšie sa mohli stať chyby a nadužívania“. Na „prajnom účinkovaní“ správneho výboru Pozemkového úradu, kde išlo o „veci diskrétné“, ktoré „v mnohom nepatria pred verejnosť“, mali popri Jurigovi veľký podiel jeho evanjelickí spolučlenovia - Ľudovít Medvecký a Ivan Dérer. Ako v podnikaní všeobecne, tak aj v tomto ohľade boli, podľa jeho súdu, evanjelici šikovnejší, príčinnivejší; narozdiel od katolíckych Slovákov, ktorí, na vlastnú škodu „len fňukali, že sa im krivdí“, ale ich zodpovední predstavitelia nevedeli svojim spoluveriacim zabezpečiť príslušný podiel na pozemkovej reforme.⁵⁴

Aj ako zástancovia protichodných štátoprávnych koncepcií (autonomistickej, resp. centralistickej) dokázali sa Juriga s Dérerom do určitej miery zhodnúť v čiastkových otázkach. Pokiaľ ide o administratívne usporiadanie, obaja boli pôvodne zástancami zavedenia župného zriadenia v celom obvode štátu; no kým Juriga presadzoval na Slovensku zachovanie tradičných „historických“ či „malých“ žúp a ich „svojrázu“, Dérer sa podujal obhajovať nové administratívne členenie na monštrózne veľžupy. Obaja kládli dôraz na zriadenie župného zväzu, ktorý mal zastrešovať regionálne potreby, presahujúce obvody jednotlivých žúp, a ktorý aspoň v administratívnom ohľade mal byť najvyššou celoslovenskou inštanciou pre niektoré záležitosti hospodárskej, sociálnej a kultúrnej povahy.⁵⁵ Keď sa však župný zväz s jeho orgánmi nepodarilo realizovať ani po piatich rokoch živorenia okliešteného župného zriadenia, Juriga okázalo podporil krajinskú reformu. V zriadení Slovenskej krajiny ako právnickej osoby a v ustanovení slovenského krajinského zastupiteľstva *nádej sa vidieť* - spolu s Hlinkom - „záblesk autonómie“ s vlastným snemom, súdmi a administráciou, v duchu Pittsburskej dohody.

Naopak, Dérer v čase prerokovávanía vládneho návrhu organizačného zákona v parlamente vystúpil s jeho dôkladnou kritikou aj na stránkach *Robotníckych novín*. Podával všestranný rozbor vládnej osnovy, v ktorej videl zhoršenie oproti župnému zákonu. Vo všeobecnosti podčiarkol nižší stupeň demokratickosti návrhu, ktorý podľa neho znamenal

sústavy podal vo viacerých článkoch publikovaných počas prvej svetovej vojny. V „deľbe práce ľudstva“ rozoznával až dvanásť stavov, z nich za najdôležitejšie považoval sedem tzv. „živnostných, výrobných stavov“, a to: „stav roľnícky, remeselnícky, obchodnícky, priemyselnícky, delnícky, robotnícky a rozumnícky“. *Písma, ktoré počas krvavej sveta potopy napísal Ferdiš Juriga, slovenský krajinský vyslanec*. Sväzok druhý. Nakladateľský kníhtlačiarsky, kníhkupecký spolok, účastinná spol. Prešporok : 1917, s. 40-44.

52 JURIGA, F.: *Blahozvesť kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, c. d., s. 224.

53 Tamže.

54 Tamže.

55 Bližšie pozri KRAJČOVIČOVÁ, N.: Župný zväz a úsilie o jeho vytvorenie v rokoch 1920-1926. *Historický časopis* 41, 4, 1993, s. 379-394.

zavedenie ešte tuhšej, hoci skrytejšej formy centralizácie. Dérier bol vytrvalým odporcom krajiniského zriadenia, nakoľko aj on sa v ňom *obával vidieť* prvý krok v smere nielen administratívnej, ale aj politickej autonómie. Podľa Dériera krajiniské zriadenie objektívne posilnilo „separatistické smery“ v politickej správe a malo vážne následky aj v iných oblastiach: *„Zemským zřízením uskutečnila se určitá správní autonomie a v souvislosti s tím, a vzhledem k zpolitizovanosti našich poměrů, do jisté míry i politická autonomie. Členové zemského zastupitelstva a zemského výboru byli voleni, resp. jmenováni podle příslušnosti k politickým stranám, resp. podle určitého politického klíče a určitých politických potřeb.“*⁵⁶

Nespochybňoval však Jurigov úprimný postoj za zachovanie a posilnenie spoločného, čo aj česko-slovenského (t.j. písaného so spojovníkom) štátu: *„Mnozí luďáčtí republice věrní politikové skutečně byli přesvědčeni o tom, že tato zemská správní autonomie tvoří dobrý základ k tomu, aby z jejího rámce časem se vyvinulo něco, co by i jejich politicko-autonomistickým cílům lépe vyhovalo, a takto by byl vyřešen navždy problém slovenské autonomie.“* A menuje Jurigu ako prvého spomedzi staroľudákov, *„kteří autonomií nechťeli rozbít československý stát, ale poctivě věřili, že i širší autonomie povede jen k posílení čs. státní myšlenky“*.⁵⁷ Poradie „katolíckych Staroslovákov“ bolo pre Dériera charakteristickým: spravidla vždy uvádzal na prvom mieste Jurigu a až na druhom Hlinku. Veď, ako poukázal pri viacerých príležitostiach, *„před převratem 1918 Andrej Hlinka nebyl srostlý se slovenskou ludovou stranou do té míry, jako mnozí jiní její vůdcové, např. Juriga, Skyčák, Blaho, Tománek, Ružička.“*⁵⁸

Otázka „národnej osobitosti“, autonómie a štátnopolitickej jednoty československej

Jurigovo parlamentné vystúpenie na podporu vládneho návrhu „panskej koalície“, s účasťou Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, je výrečnou ukážkou ich vzájomných polemík a rečníckych súbojov, v ktorých spravidla Jurigovi patrilo posledné slovo.⁵⁹ Nechýbajú tu invetívy, osočovania, ani ďalšie nečisté prostriedky z arzenálu strán súperiacich v politickej aréne prvej republiky. Dériera, ako zásadného obhajcu jednotného československého národa, v ňom nazval príslovečným „čvachom“... Juriga sám prejavu prikladal rovnako „historický“ význam ako svojej pamätnej reči v uhorskom sneme z r. 1918 a dodatočne ho publikoval pod príznačne bombastickým titulom.⁶⁰ Samotné prijatie zákona o krajin-

56 DÉRIER, I. : *Slovenský vývoj a luďácká zrada*. Praha : Kvasnička a Hampl 1946, s. 124-125.

57 Tamže, s. 123-124.

58 Tamže, s. 99.

59 NS RČS 1925-1929, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 91. sch. 28.6.1927. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna (SČSDPK), dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/091schuz/s091012.htm>.

60 „Rodný list Slovenskej krajiny. Blahovešť ustanovenia Slovenskej krajiny zvestoval Dr. Ferdiš Juriga dňa 28. júna 1927 v Prahe ako poslanec Slovenského národa v Poslaneckej snemovne Československej republiky od 14. nov. 1918 do 25. sept. 1929.“ In: JURIGA, F: *Blahozvešť kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, c. d., s. 87-114.

skom zriadení v júli 1927⁶¹ potom predstavoval ako dôstojné vyvrcholenie svojej „životnej snahy“ a „osobitnej verejnej pričinnosti“, ktorou sa usiloval „zachovať, zdokonaľiť, k úplnému vývinu priviesť osobitosť Slovenského národa vo všetkých jeho vlohách a vlastnostiach“, aby sa tento „vyvinul na stupeň právnej osobitosti, ktorá má inými národmi uznané právo na svoje meno, na svoj život, na svoju živnosť, na svoju pravdu, city, usporiadanie svojho života dľa svojej vôle, právo byť na svojom mieste, vo svojom kraji ako vo svojej vlasti na kúsku zeme, na ktorom ...vládne svojou vôľou, naplňuje ho svojou duševnosťou a nadobúda si svoju živnosť, svoj chlieb k stálosti svojho života, so svojou povahou, so svojou druhotvornou odlišnosťou, slovom má právo samobytnosti a samourčenia [...]“. ⁶² Juriga podľa vlastného hodnotenia „zvlášte prispel k budovaniu duševnosti Slovenského národa dvíhaním jeho na vyšší stupeň, ktorý bol dosiahnutý zrútením Uhorska, utvorením Československej republiky a ustanovením Slovenskej krajiny zákonom Československej republiky z r. 1927.“ ⁶³

Len ťažko si možno predstaviť akými slovami by asi Juriga oslávil vlastný podiel, keby išlo o schválenie zákona o autonómii Slovenska! No takéto vyvrcholenie jeho skutocne celoživotnej poslaneckej činnosti mu spolustraníci a politickí rivali nedopriali. Ako dôsledný odporca Vojtecha Tuku, „tukoviny“ i „tukáňov“, no najmä ako otvorený kritik Hlinkovho politicky krátkozrakého postoja v Tukovom prípade, bol Juriga r. 1929 vyhostený z ľudovej strany, ktorú spoluzakladal. Tým bol tiež zbavený reálnej možnosti znovu získať poslanecký mandát, ktorým nepretržite disponoval od r. 1906, tj viac ako dvadsaťtri rokov.

Dérer však Jurigovi aj po rokoch prisúdil vedúcu úlohu, ba prvenstvo v nastoľovaní otázky autonómie Slovenska - v čase Hlinkovej internácie - v revolučnom Národnom zhromaždení: „...Hlinka nebyl v Praze při jednání o ústavní listině a župním zákone a neúčastnil se jich. Ludovou stanu v Národním shromáždění zastupoval hlavně Juriga (v ústavním výboru), Kmetko a Buday, starí předpřevratoví Slováci. rozhodující debaty o otázce autonomie odehrály se ve slovenském klubu, kde po vyslechnutí delegace americké slovenské ligy o tzv. pittsburské dohodě jednohlasně zvítězil názor, že v této době je autonomie nežádoucí proto, že by zavedením autonomie nabyly vrchu v zemském sněmu a v zemské administrativě maďarské, maďaronské a protistátní elementy. Na pokladě župního zákona byl přijat kompromis, který předvídal utvoření župních svazů podle zemí.... Autonomističtí členové slovenského klubu“ – a Juriga osobitne – „ponechali si ovšem pro ludovou stranu možnost, aby později v budoucnosti mohli vymáhat uskutečnění plné autonomie podle pittsburské dohody.“ ⁶⁴

Už ako vylúčený zo Slovenskej ľudovej strany - ktorá od roku 1925 niesla Hlinkovo meno - zdôrazňoval Juriga, že straníkom bol len z vonkajšej nutnosti praktického politického života, nie z vnútorného presvedčenia. Nad „stranícku rozcapartenosť“ sta-

61 Zákon zo dňa 14. 7. 1927 č. 125 Zb. z. a n. o organizácii politickej správy v republike Československej.

62 JURIGA, F.: *Blahozvest' kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, c. d., s. 203.

63 Tamže, s. 204.

64 DÉRER, I.: *Slovenský vývoj a ľudácka zrada*, c.d, s. 112 a113.

val „jednotu národnej duševnosti“ a miesto vlády strán uprednostňoval „stavovládenstvo demokratickou cestou [utvorených] stavovských komôr, organizovaných dľa zásady regionálnej autonómie.“⁶⁵ Po neúspešnom pokuse zasiahnuť do parlamentných volieb r. 1929 na čele kandidátky vlastnej volebnej strany sa už v autonomistickom tábore neangažoval a načas sa stiahol z verejného života. Od roku 1935 ho bolo vídať, spolu s oficiálnymi predstaviteľmi československej politiky a štátnych ustanovizní, najmä na podujatiach organizovaných *Slovenskou ligou*, ktorej bol zakladajúcim členom a dlhoročným funkcionárom. Dňa 18. októbra 1936 sa starí spolubojovníci Juriga a Dérer znovu zvitáli pri slávnosti otvorenia domu Slovenskej Ligy v Bratislave slovami: „No, chválabohu, ešte dosť mlado vyzeráme!“⁶⁶

„... vždy na pôde Československej republiky“

Jurigu a Déreru rozdeľoval diametrálne odlišný postoj v otázke plnej politickej autonómie Slovenska a v otázke národnej identity: slovenskej resp. československej.

Zbližovalo ich však vedomie zodpovednosti za spoločný československý štát. Vždy, keď sa vyskytla reálna či domnelá hrozba pre jednotu, územnú celistvosť a demokratický charakter Československej republiky (vystúpenie komunistickej ľavice 1920, pokusy o reštauráciu Habsburgovcov 1921, Jehličkovo memorandum z r. 1922, organizovanie protištátneho komplotu živlami extrémnej pravice v r. 1923 a 1926, spochybňovanie trianonských hraníc a Rothermehrova akcia r. 1927, Tukova provokácia r. 1928), stáli obaja politici na rovnakej strane a často dokonca na rovnakej tribúne spoločne organizovaných protestných podujatí.

Pokiaľ ide o Tuku, Dérer si celkom osvojil Jurigovu argumentáciu ohľadom Tukovej rozvratnej činnosti vnútri samotnej ľudovej strany a podvratnej práci proti štátu, aj jeho zásadnú charakteristiku tejto „zradcovskej“ osobnosti.⁶⁷ Vo svojej práci *Slovenský vývoj a ľudácka zrada* sa pri interpretácii Tukovej aféry na mnohých miestach na Jurigu priamo odvoláva a doslovne cituje celé obsiahle pasáže z jeho *Blahozvesti*. Máme pritom na zreteli skutočnosť, že Dérer - v čase Tukovho procesu a odsúdenia aktívny minister spravodlivosti - dobre poznal celé pozadie prípadu „z prvej ruky“. Dovoľávaním sa Jurigu ako nespornej autority slovenského ľudáctva chcel svojej výpovedi dodať punc nezaujatosti.

Napokon, aj Jurigovu čoraz útočnejšiu rétoriku proti Čechom, resp. „čechúňom“ či „čvachom“ Dérer spájal s jeho snahou paralyzovať čoraz silnejšie uplatňovanie „tukizmu“ v strane. Nakoľko však tomu nemohlo zabrániť, „zároveň s odbojem proti Tukovi stupňoval Juriga svoj autonomistický radikalizmus a kořenil svou agitaci častými protičeskými výpady. Touto politikou Juriga kompromitoval v očích jednotlivců osobu Tukovu a osobní pohnutky Tukových akcí, ale Tukové věci samé, totiž myšlenky radikalismu při řešení auto-

65 JURIGA, F: *Blahozvest' kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, c. d., s. 246-247.

66 Tamže, s. 247 an.

67 Jurigova charakteristika Tuku: „Vedecky dobre vyzbrojený, s vnútorným presvedčením katolíckeho uhorsko-habsburského legitimistu, vonkajším spôsobom dokonale disciplinovaného uhorského policajného úlisného úradníka, do čoho sa už za mladi v Budapešti zacvičil, začal svoju prácu na podkopávaní republiky, prípravu na odtrhnutie Slovenska od nej.“ JURIGA, F: *Blahozvest' kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, c. d., s. 228.

nomismu, spíše napomáhal.“⁶⁸ Napriek tomu Dérer nikdy nepochyboval o úprimnosti Jurigových vyhlásení, že stojí „stále a pevne na základe štátnej jednoty a nerozlučnosti republiky Slovákov a Čechov, uznávajúc jej ústavu a záväznosť jej zákonov“, a že všetky Slovákom prospešné zmeny zákonov alebo ústavy hodlá dosiahnuť „cestou zákonitou, demokratickým spôsobom v rámci republiky Slovákov a Čechov“, v žiadnom prípade „nie cestou revolučnou... a taktiež nie cestou cudzozemskej protizákonnej pomoci“.⁶⁹

Nahrubo načrtnutý „dvojportrét“, poskladaný zo vzájomných spomienok a poznámok dvoch politikov, žiada sa doplniť aspoň malým postrehom nepolitickej, súkromnej povahy. Nakoľko odlišnými povahovými a osobnostnými typmi boli obaja naši protagonisti, o tom svedčí aj trochu rozmarná spomienka básnika Jána Smreka (Čieteka) z jeho pražského pôsobenia v 30. rokoch minulého storočia. Na stretnutia „stolovej spoločnosti“ slovenských umelcov, literátov a intelektuálov vo vinárni u Beniača na Smíchove, ale aj v súkromí, častejšie zavítali aj slovenskí poslanci a aktívni ministri, žijúci v tom čase v Prahe, bez rozdielu politickej príslušnosti. Viacerí z nich sa prejavili ako veľmi spoločenski, zapálení recitátori a uznávaní speváci slovenských ľudových piesní. Minister Ivan Dérer, ktorý sa od „mladých“ Slovákov „spoločensky izoloval“, sa na podobných večierkoch nezúčastňoval. Naopak, Ferdiš Juriga prispel k ich zdarnému priebehu niekoľkými fľašami povestného vína zo svojho „Jurigradu“, čím si vyslúžil nefalšované uznanie „popražštených Slovákov“.

„Kvalita révy nemohla byť priveľmi odlišná od iných z Karlovej Vsi“, - spomína v mene vďačných konzumentov Čietek – „ale s týmto Jurigovým vínom to bolo nejako ako so svätenou vodou: je to vec sugescie. Kto si víno vedel spájať s menom producenta – Juriga bol známa osobnosť v slovenskej histórii! – už eo ipso si cenil jeho vinetu a chuťové kalíšky sa poddávali myšlienke...“⁷⁰

(2009)

68 DÉRER, I. : *Slovenský vývoj a ľudácka zrada*, c. d. 121.

69 „Budiž svetlo“ návrh rezolúcie predložený klubu poslancov a senátorov HSĽS dňa 16. januára 1929. *Slovenské ľudové noviny*, 25.1.1929. Cit. podľa: JURIGA, F: *Blahozvest' kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, s. 235.

70 SMREK, J., *Poézia moja láska*, 2. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1989, s. 131.

„ŠROBÁROVI MUŽI“: VYMENOVANIE PRVÝCH ČESKOSLOVENSÝCH ŽUPANOV MINISTROM S PLNOU MOCOU PRE SLOVENSKO VAVROM ŠROBÁROM

Označenie „Šrobárovi muži“ sa môže, s určitou licenciou, vzťahovať na prvých štyridsať členov revolučného Národného zhromaždenia Československej republiky, vymenovaných a povolaných do Prahy priamo Vavrom Šrobárom, ako predstaviteľom Slovenska v predsedníctve Národného výboru v Prahe. Možno tak bez výhrad označiť štrnásť vládných referentov, osobných tajomníkov a v čase vojenskej diktatúry aj dvoch vládných komisárov Úradu Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave.¹ Medzi „Šrobárových mužov“ s určitosťou patrí aj dvadsaťosem mužov, ktorí sa v období prechodnej politickej správy na Slovensku, od decembra 1918 do konca roku 1922, vystriedali na postoch dočasných československých županov v 16 slovenských župách. Väčšinu z nich do funkcie postupne ustanovil, a viacerých aj odvolal, minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár. Všetci vykonávali županský úrad podľa zásad, ktoré on sám stanovil, alebo určujúcim spôsobom ovplyvnil na prelome rokov 1918 a 1919.²

V. Šrobár vo svojich pamätiach z vojny a väzenia spomína, ako sa r. 1917 v pražskom byte dr. Herbena prvý krát skontaktoval s predstaviteľmi českej Maffie. Na otázku koľko národne spoľahlivých a odborne pripravených ľudí majú Slováci k dispozícii na prevzatie štátnej moci a správy, v prípade utvorenia spoločného štátu, nedokázal odpovedať.³ Na českej strane sa od jari 1918 zostavovali už menovité súpisy; u prípadných kandidátov sa

1 Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska sa v oficiálnych dobových dokumentoch úradnej proveniencie spravidla označuje ako „Ministerstvo s plnou mocou“ a tento názov inštitúcie často preberá aj súčasná historiografia. Natália Krajčovičová oprávnene upozornila na jeho vecnú nesprávnosť, vzhľadom na to, že nešlo o zákonom zriadené rezortné ministerstvo. Podľa §14. zákona č. 64/1918 Zb. z. a n. boli nešpecifikované plné moci na zabezpečovanie riadneho štátneho života na Slovensku dočasne prenesené vládou/ministerskou radou na jedného jej člena, s titulom „minister s plnou mocou pre správu Slovenska“ (MPS). K výkonu nesmierne rozsiahlej agendy mal splnomocnený minister k dispozícii úradníkov delimitovaných z jednotlivých rezortných ministerstiev, ktorí spolu s vládnymi referentmi, vymenovanými dekrétom ministerskej rady, tvorili Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave.

2 Vo funkcii MPS vymenoval Vavro Šrobár (7.12.1918-25.5.1920) 24 županov, Ivan Dérer (25.5.-15.9.1920) jedného, počas funkčného obdobia Martina Mičuru (15.9.1920-7.10.1922) boli vymenovaní poslední traja dočasní župani, avšak už na návrh ministra vnútra a po schválení vládou. MPS Jozef Kállay v čase od ustanovenia do funkcie 7.10.1922 do konca sledovaného obdobia 31.12.1922 už neustanovil žiadneho župana. Definitívnych županov na základe zákona č. 126/1920 Zb. z. a n. menoval prezident republiky dekrétom po schválení ústrednou vládou, na návrh ministra vnútra a po vypočutí ministra s plnou mocou.

3 „Examinovali ma o slovenských pomeroch, o Pešti, o aprovizácii, o nálade v zázemí, medzi slovenským ľudom a medzi Maďarmi. Spytovali sa, či sme my Slováci pripravení na prevzatie štátnej moci na Slovensku, či máme hotové katastrofe pre administráciu, pre súdy, pre pošty, pre železnice atď. atď. Pokúsil som sa zostaviť menoslov z našich verných a spoľahlivých ľudí a nikdy

získovala ich národne politická spoľahlivosť, autorita medzi obyvateľstvom, organizačné schopnosti a spôsobilosť vykonávať politickú funkciu či správny úrad.⁴ No aj medzi politickými Slovákmi v Budapešti a vo Viedni – pravda, bez Šrobárovej účasti – sa ešte pred koncom vojny diskutovalo nielen o podobe budúcej verejnej správy v prechodnom období, ale aj o konkrétnych menách. Potreba bola obrovská, vhodných kandidátov nepomerne menej.⁵

Podklady pre vymenovania prvých poprevratových županov tvorila dôverná úradná evidencia významnejších verejne činných Slovákov, sledovaná na príkaz uhorského kráľovského ministerstva vnútra.⁶ Ale tiež neoficiálne zoznamy tzv. „trpiteľov za národ“, kolujúce v národoveckých kruhoch. Pravdaže, jedny aj druhé boli účelové a je viac dôvodov, prečo v nich chýbali viaceré mená z budúcej slovenskej reprezentácie v ČSR.⁷ Úradným miestam pochopiteľne unikala činnosť viacerých účastníkov zahraničného odboja. Mimo pozornosti maďarských županov a služných, ale aj slovenských národných horlivcov, však ostávala aj domáca pozitívna „ľudovýchovná“ a sociálna práca drobného katolíckeho kléru a nižšieho úradníctva slovenského pôvodu. Po prevrate sa preskúmavali „revolučnou optikou“ a boli zväčša paušálne zaradovaní medzi konjunkturalistických „Novoslovákov“ či „októbrových Slovákov“.

Rozhodujúcim kritériom výberu kandidátov na najvyššie administratívne posty na Slovensku bezprostredne po prevrate bola verejne deklarovaná „slovenskosť“ a preukázateľné perzekvovanie zo strany starého režimu; od bránenia vo výkone povolania po súdne procesy, žalárovanie, internáciu, po posielanie na front a konfiškáciu majetku. Zoznamy zaslúžilých „Saroslovákov“ sa tak zásadne uplatnili pri tvorbe slovenských politických a administratívnych elít medzivojnového Československa.⁸ Aj mená sedemnástich spomedzi budúcich dvadsiatich ôsmich županov prechodného obdobia nachádzame v úradnom

som nemohol dosiahnuť číslo 50-60 ľudí. A bolo treba na stá a tisíce ľudí.” ŠROBÁR, V.: *Pamäti z vojny a väzenia (1914-1918)*. Martin : Matica slovenská 1946 (2. vyd.), s. 53-54.

4 „Již od jara bylo v Maffii pracováno na velmi důležité věci, totiž na ocenění jednotlivých úředníků veřejné správy politické, finanční, soudní, samosprávy, pak advokátů a notářů, způsobilých k eventuálnímu převzetí politických úřadů... U všech úředníků byla zjišťována jejich národně politická spolehlivost, autorita v obyvatelstvu, organizační schopnost a věčná způsobilost...”. *Paměti Dr. Aloise Rašína*. Z otcových zápisků sestavil Dr. Ladislav Rašín. Bonus, 1994, s. 204-205.

5 L. Lipscher vypočítal minimálnu potrebu 500 úradníkov s právnickým vzdelaním pre zabezpečenie normálneho chodu politickej správy (vedúcich úradníkov 16 županských, 94 služnovských a 34 mestských úradov – t.j. v municipálnych mestách a mestách so zriadeným magistrátom). Okrem toho na Slovensku bolo 996 notárskych úradov. LIPSCHER, L.: *K vývinu politickej správy na Slovensku 1918-1938*. Bratislava 1966, s. 71.

6 Úplné úradné súpisy, vyhotovené na základe nariadenia uhorského kráľovského ministerstva vnútra v r. 1913-1918 obsahujú 526 mien; publikuje ich ŠROBÁR, V.: *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918-1920, zv. I*. Praha 1928, s. 159-183.

7 Ivan Markovič to napr. vysvetľuje „tým, že vláda bývalého Uhorska snažila sa až do posledného okamihu predstavovať vec tak, ako by na československom revolučnom hnutí Slováci neboli zúčastnení“. MARKOVIČ, I.: *Slováci v zahraničnej revolúcii*. Desiata prednáška cyklu „Československá revolúcia“ prednesená 16. apríla 1923, b. m., str. 55. Šrobár v tom vidí alibizmus úradov pred tušeným koncom prehratej vojny.

8 Šrobár o vyššie citovaných úradných súpisoch uvádza: „Pre naše politické a národné dejiny sú oba súpisy dokumentárneho významu. Tu vidíme, ktoré rodiny a osoby ostali verné svojmu národu,

súpise, ktorý Ivan Markovič neskôr sarkasticky nazval „albumom velezradcov“; siedmi z nich boli evidovaní na osobitnom zozname „vlasti nebezpečných Slovákov – vodcov“.⁹ Zásluhy o národ dostali v prvých mesiacoch prednosť pred lojalitou úradníka voči štátu, lojalita pred odbornosťou. Tu vidíme nezanedbateľný rozdiel oproti tomu, ako sa k týmto otázkam od začiatku pristupovalo v českých krajinách.

Predstavitelia revolučnej československej moci na Slovensku čoskoro narazili na obmedzenú použiteľnosť takýchto súpisov a „za pochodu“ ich dopĺňali z hľadiska potrieb mladého štátu.¹⁰ V Šrobárovom pražskom byte sa v dňoch 7.-9. decembra pripravovala osnova zákona o mimoriadnych a prechodných ustanoveniach na Slovensku. Vládni referenti Ivan Dérer, Ľudovít Medvecký, Metod Bella a Milan Ivanka, spolu s Šrobárovými tajomníkmi, ing. Jánom Bottom a ing. Jozefom Burianom súčasne spisovali čo najširšie menoslovy kandidátov na prevzatie politickej a súdnej správy. Osobitne evidovali mená katolíckych a evanjelických právnikov a juristov, s predbežným určením pre centrálné ministerstvá v Prahe a pre ústrednú správu na Slovensku.¹¹ Z nich zostavovali aj „terná“ na županské posty.¹² Nachádzame tu ďalších šesť mien budúcich županov.¹³ Päť mien sa predbežne neobjavilo na žiadnom zozname.¹⁴

Kandidáti na županov sa prirodzene hľadali predovšetkým (ale nie výlučne) medzi verejne známymi právnikmi. Tých bolo na zoznamoch takmer dva a pol krát viac z radov

keď bolo na Slovensku veľmi zle, keď sa slovenskosť neodmeňovala ale trestala.“ ŠROBÁR, V.: *Oslobodené Slovensko*. zv. I., c. d., s. 181.

9 Boli to menovite: Dr. Minárik Jozef, Dr. Markovič Rudolf, Dr. Ruman Ján, Moyš Ladislav, Dr. Bazovský Ľudevít, Dr. Daxner Samuel, Dr. Dula Igor, ďalej Dr. Pivko Vladimír, Dr. Fajnor Vladimír, Dr. Jesenský Ján, Dr. Okánik Ľudevít, Dr. Slávik Michal, Dr. Bella Metod, Lehotský Gustav, Zoch Samuel, Országh Jozef a Dr. Brežný Ján (kurzívou boli aj v pôvodnom dokumente označení obzvlášť „vlasti nebezpeční“ Slováci). Naopak, v úradnom súpise neboli uvedení: Jozef Bellai, Martin Mičura, Ján Sekáč, Otokar Jamnický, Jozef Kállay, Pavel Fábry, Milutin Križko, Vendel Sahulčík, Štefan Folkman, Viktor Ravasz, Juraj Janoška ml. Porovnaj: ŠROBÁR, V.: *Oslobodené Slovensko*. zv. I., c. d., s. 159-183.

10 V rozhovore s ministerským predsedom K. Kramárom z 4. decembra 1918 referovali M. Dula a E. Bazovský o nepriaznivom vývoji situácie na Slovensku. Hovorilo sa o potrebe vytvoriť také authority, ktoré by zastavili rozvrat a zaviedli poriadok, bezodkladne menovať županov a dať im k dispozícii dostatočné vojenské sily. Šrobár informoval, že sa práve ustáľuje menoslov budúcich županov.

11 „Dal som zostaviť tri súpisy: A/ menoslov všeobecný, B/ menoslov pre županov a županských sekretárov, C/ menoslov pre ústrednú správu na Slovensku a pre ministerstvá v Prahe.“ ŠROBÁR, V.: *Oslobodené Slovensko*. zv. I., c. d., s. 354. Koncepty návrhov sú uložené v Slovenskom národnom archíve v Bratislave (SNA), f. V. Šrobár, i. č. 611, šk. 10 (Menoslov slovenských katolíckych a evanjelických advokátov a juristov a Zoznam kandidátov na referentov, županov a ostatných úradníkov z decembra 1918).

12 SNA, f. V. Šrobár, i. č. 607, šk. 9. Slovenskí župani- návrh z 8.12.1918.

13 Sú to: Martin Mičura, Otokar Jamnický, Jozef Kállay, Pavel Fábry, Štefan Folkmann, Juraj Janoška ml. Na tomto zozname figuruje aj meno Jána Jančeka ml., ktorého bezprostredne po jeho návrate z USA V. Šrobár vymenoval za člena RNZ a súčasne aj za župana župy abauj-turnianskej. Janček však županský úrad nikdy neprevzal. Porovnaj: SNA, f. V. Šrobár, i. č. 611, šk. 10. Pozri tiež pozn. 35.

14 Ján Sekáč, Milutin Križko, Vendel Sahulčík, Viktor Ravasz, Jozef Bellai.

evanjelikov ako katolíkov, akokoľvek bola väčšina obyvateľstva Slovenska katolícka.¹⁵ Iné vierovyznanie v revolučných časoch jednoducho nepripadalo do úvahy. Z menoslovu 70 evanjelických právnikov sa ako župani uplatnili pätnásť, z 28 katolíckych len traja.¹⁶ Požiadavky na ďalšie županské posty pre katolíkov od prvých dní uplatňovala obnovená Slovenská ľudová strana (ako „tvoriaca sa katolícka strana“).¹⁷ Príznačne však svoje nároky opierala viac o minulé zásluhy katolíckych dejateľov, ako o reálnu schopnosť ponúknuť vhodných uchádzačov o najvyššie administratívne posty. Očakávania, aby „bral sa ohľad aj na katolícku inteligenciu“ boli určite legitímne a minister Šrobár aj prisľúbil ich skoré vyplnenie. Myslel tým, pravdaže, československy orientovaných katolíkov. Pokrokársky Šrobár (hoci sám matrikový katolík) nemal záujem, aby sa prostredníctvom županov ďalej posilňoval vplyv klerikálnej a z jeho pohľadu „hungaristickej“ ľudovej strany na vnútropolitický vývoj; najmä nie vplyv „nevypočítateľného okolia“ jeho osobného rivala - Andreja Hlinku.¹⁸

Pred vznikom Československa sa predstava o organizácii politickej správy na Slovensku spájala najčastejšie s menom Milana Hodžu. V jeho ponímaní mala administratíva na Slovensku v prechodnom období (t. j. do unifikácie v rámci celej republiky) v najvyššej inštancii podliehať štátnemu tajomníkovi ministerstva vnútra. Tým sa mal stať predseda 12-členného slovenského krajinského výboru, vymenovaného vládou po vypočutí SNR. V právomoci štátneho tajomníka malo byť menovanie dočasnej správy v župách v podobe župných administratívnych výborov; ich členovia mali ako referenti spravovať jednotlivé odvetvia štátnej správy. Ku každému referentovi mal byť pridelený kvalifikovaný úradník. Štátny tajomník mal dostať plnú moc od vlády a mal byť zodpovedný nielen zemskému výboru, ale aj celoštátnemu snemu.¹⁹ Je známe, že pre túto funkciu bol Hodža vytipovaný časťou politickej reprezentácie už pred prevratom, aj to, že s ňou naisto počítal ešte na konci novembra 1918. V tomto zmysle podával správu Národnej rade do Martina²⁰ a takto

15 Podľa 1. oficiálneho sčítania ľudu z r. 1921 sa z 2 997 048 obyvateľov Slovenska 2 124 700 (tj. 70,89%) hlásilo k rímsko-katolíckemu a 382 823 (12,77%) k evanjelickému vierovyznaniu.

16 Boli to dr. Ján Brežný, dr. Martin Mičura, dr. Štefan Folkmann.

17 Už na prvej audiencii zástupcov slovenských katolíkov u MPS Šrobára 13.12.1918 žiadal prof. Ján Koválik priamočiaro: „Aj my chceme mať poslancov, županov i prosíme zdeliť nám, koľkých nám chcete dať“. Šrobár odpovedal: „Viem, že jadro Slovákov sú katolíci... zo županských miest jedno v Nitre už obsadené je Vaším mužom Dr. Okánikom a iní budú nasledovať.“ SNA, f. V. Šrobár, i.č. 608, k. 8. Kniha návštev u ministra Šrobára, záznam z 13.12.1918.

18 Zo všetkých 28 dočasne vymenovaných županov bolo 19 evanjelikov a ôsmi katolíci, u jedného sa nám zatiaľ náboženské vyznanie nepodarilo určiť.

19 Bližšie o Hodžových predstavách pozri: OPOČENSKÝ, J.: Zrození našeho státu. Státní nakladatelství v Praze : 1928, s. 152-154. HODŽA, M.: Články, řeči, studie. Zv. VII (Slovensko). Bratislava : 1934, s. 8-9. Porovnaj: SCHELLE, K.: *Vývoj správy v předválečném Československu, I. (1918-1927)*. AUB Iuridica, sv. 94, Brno : 1991, s. 36.

20 26. novembra 1918 hlásil Hodža ako osobitný vyslanec pre likvidovanie záležitostí bývalého Uhorska z Budapešti Matúšovi Dulovi: „Od nedele zaujal som miesto poslanca diplomatického a plnomocníka v Budapešti. Za 2-3 týždne skončím prácu s Francúzmi a potom ako sekretár ministerstva vnútra vrátim sa do Prahy“. Cit. podľa: MEDVECKÝ, K. A.: *Slovenský prevrat, zv. IV. Spolok Sv. Vojtecha v Trnave : 1931, s. 13.*

to načrtoval na známej predporade s predstaviteľmi SNR 29. novembra v Budapešti.²¹ Ako dezinovaný predstaviteľ SNR a súčasne štátny tajomník (t.j. „druhý muž“) ústredného ministerstva vnútra, by sa M. Hodža stal faktickou „hlavou administrácie Slovenska“.

Hodžove koncepty vnútornej správy spred októbra 1918 sa však nerealizovali. V čase, kedy sa o nich rozhodovalo, bol „odsunutý“ mimo pražského centra, vyslaný do Budapešti s poverením, ktoré (ako si ho on sám vyložil) rozhodne mohlo konvenovať aj jeho zahraničnopolitickým ambíciám. Naopak, kombináciou šťastných okolností, ale aj osobných kontaktov a diplomacie, sa „v správny čas na správnom mieste“ ocitol Vavro Šrobár, ktorého názory boli bližšie centralistickým predstavám Rašínovým a Pantůčkovým.

Od začiatku mal Šrobár jasno v tom, že župani budú štátni úradníci, vybavení dostatočnou právomocou, aby mohli úspešne spravovať Slovensko.²² Po vymenovaní za MPS však ťažko získaval súhlas vytipovaných kandidátov na županstvo: osobnými rozhovormi – prosbami aj hrozbami, ako to otvorene opísal vo svojich pamätiach.²³ Oslovení celkom opodstatnene pochybovali, či ustanovenie § 14 zák. č. 64/1918 Zb., na ktoré sa Šrobár odvolával, poskytuje dostatočné právne i politické záruky pre ich budúce postavenie.²⁴ Viacerí svoje obavy tiež otvorene vyjadrili.²⁵ Situácia v decembri sa skutočne nevyvíjala priaznivo pre udržanie česko-slovenského štátu, ktorý ešte nemal definitívne hranice.²⁶ Uhorskí úradníci dostávali inštrukcie z Pešti aby vytrvali na mieste: „Csak kitartani!“; prostredníctvom poštových a telegrafných staníc s promaďarským personálom boli ubezpečovaní, že priaznivé rozhodnutie Dohody je otázkou času a maďarské posily sú na ceste. Slovensko zasypávali výzvy a propagačné letáky s prisľubom autonómie, autorizované

21 Podľa zápisu z 29.11.1918 sa na predporade členov SNR pozvaných Hodžom do Budapešti nehovorilo len o taktike vyjednávania s maďarskou vládou o vypratání vojska, ale aj o organizácii správy Slovenska. Hodža účastníkov informoval: „Ide o osobné otázky, lebo prevezmeme centrálnu správu a stolicu. Administrácia Slovenska má byť upravená tak, ako v Rakúsku zemská autonómia. Zemský výbor bude mať v rukách administráciu. Tak by mala mať Slovenská národná rada v rukách administráciu. Finančná otázka neni ešte riešená v Prahe. Ide hlavne o školstvo a predovšetkým o samosprávu. Treba vybrať najlepších ľudí na čelá stolic. Toto všetko dostaneme na papieri. Rámce teritoriálnej samosprávy ostanú. O tom sa pokonáme v Prahe. Vypočíta mená osôb, ktoré majú sa stať županmi.“ Cit. podľa: ŠROBÁR, V.: *Oslobodené Slovensko I.*, c. d., s. 300-301.

22 Tamže, s. 353.

23 Tamže, s. 403-405. Pozri tiež: PEROUTKA, F.: *Budování státu, II.*, (1919), Praha : Lidové noviny, 1991, s. 784.

24 K opačnému hodnoteniu dospel v citovanej práci L. Lipscher, podľa ktorého obavy z možného politického zvratu a návratu k predrevolučným pomerom, boli „neklamným dôkazom prinajmenšom obmedzeného politického rozhľadu nielen jednotlivca, ale aj veľkej časti predstaviteľov slovenskej buržoázie“. Tento súd predstavuje obligátne dobové ideologické kliše a netreba ho nevyhnutne považovať za skutočný názor autora. Pozri LIPSCHER, L.: *K vývinu politickej správy na Slovensku*, c. d., s. 70.

25 Okrem známeho prípadu Jána Ružiaka, ktorý ponuku definitívne odmietol, obavy nádejných županov a županských radcov výstižne zhrnul Samuel Daxner: „Pri našich ľuďoch je to ... otázka ich existencie, ktorá ich núti k opatrnosti. Ani od jedného z nich nemožno žiadať, aby sa zriekli svojho životného postavenia. Keď niekoho pohnem ku premene postavenia, čím on bude zabezpečený? Čím som zabezpečený ja u ministra Šrobára? Čím zasa on u vlády, a kto je vlastne tá vláda? Aká tu vôbec garancia?“ MEDVECKÝ, K. A.: *Slovenský prevrat, zv. IV.*, c. d., str. 326.

26 Demarkačná čiara bola definitívne stanovená až po maďarskom boľševickom vpáde nótou Dohody z 13. júna 1919 a čs. vojsko na líniu nastúpilo až 7. júla 1919.

Károlyiho vládou, v mene nového, liberálneho a demokratického Maďarska. Maďarský cítiace obyvateľstvo miest získavalo zbrane z maďarského arzenálu, za chrbtom čs. štátnych a vojenských orgánov. Pokračovala kolportáž maďarských časopisov, kým české časopisy sa ešte nedovážali a úradné slovenské noviny ešte nevychádzali. Radový slovenský občan tak dostával informácie o aktuálnej situácii, ako aj o vyhlídkach do budúcnosti, predovšetkým z maďarského zorného uhla. Pešť vyplácala platy úradníkom na exponovaných miestach, aby si ich pripútala – čs. štát nemal čím! Rozbiehala sa Rašínova menová reforma, a v prvom rade doľahla na tie časti republiky, kde bolo treba zriaďovať novú sieť administratívy. Ak niekto v takejto situácii vsadil na čs. štát, bolo to viac vecou zúfalej nádeje a aj trochu slepej viery v jeho predstaviteľov, ako dôkazom politickej predvídavosti.

Podrobnú úpravu postavenia a právomocí československých županov na Slovensku si vyžadoval postup čs. okupačných vojsk, ohrozenie verejného aj súkromného majetku, rozvrátené zásobovanie aj neutešená bezpečnostná situácia a ohrozenie života obyvateľstva na veľkej časti územia. Koordinácia vojenských a civilných orgánov sa mala riadiť podrobnou „Inštrukciou pre vrchného veliteľa čs. vojska na Slovensku ohľadne zriaďovania čs. správy na okupovanom území“ z 27.12.1918, vydanou ministrom národnej obrany Václavom Kľofáčom.²⁷ Napriek tomu dochádzalo medzi nimi k častým kompetenčným sporom, narastala nedôvera a konflikty s miestnymi veliteľmi viedli neskôr k vystriedaniu talianskej vojenskej misie francúzskou.

Svojvoľné parcelovanie veľkostatkárskej pôdy, vyrubovanie lesov, nekontrolovaný predaj veľkostatkov majiteľmi „neslovákom“ – to vyvolalo potrebu presne určiť, aké kúpnopredajné zmluvy podliehajú schváleniu županovi a aké vláde (resp. splnomocnenému ministrovi). Za týmto účelom Šrobár vydal osobitné nariadenie z 12.1.1919 č. II/1919 k vykonaniu § 4. zák. č. 64/1918 Zb. ohľadom nehnuteľností.²⁸

27 Kladie sa v nej dôraz na to, aby veliteľstvo okupačných vojsk postupovalo v ustavičnom styku so „zemskou správou v Žiline“ a aby, pokiaľ možno, úradníci pre všetky odvetvia správnej služby dospeli na určité miesta súčasne s okupačnými oddielmi alebo vzápätí za nimi. Úlohou vojenských oddielov malo byť len udržiavanie poriadku a zaistenie osobnej slobody, verejného (štátneho) aj súkromného majetku a podpora pri prevádzaní zákonných nariadení. Vojsko nemalo samovoľne zasahovať do civilnej správy, jedine spôsobom výslovne uvedeným, a to na prechodnú dobu, pokiaľ nebudú na jednotlivých miestach v momente vojenského obsadenia prítomné splnomocnené orgány čs. správy na Slovensku. Dovtedy mal vojenský veliteľ, po obsadení dôležitých objektov (nádražie, pošta, telegraf, daňové a politické úrady, sklady, továrne, atď.) zabezpečovať aj úlohy prislúchajúce civilným orgánom, t.j. županom, resp. slúžnym: zaistiť dohľad nad ponechaným úradníctvom, vydať zákaz výčapu liehovín; po obsadení hraníc dočasne zamedziť prechod vlakov zo Slovenska do cudziny, zabrániť vývozu potravín, surovín, št. majetku; prechodne zakázať telefónne a telegrafné spojenie až do zriadenia cenzúrnej komisie (zabrániť vyzvedačstvu). Inštrukcia MNO, č. j. 8651 No pres. zo dňa 27. decembra 1918, publikovaná in: *Zlatá kniha Slovenska 1818-1928*, zost. M. Kolesár Bratislava : 1929, s. 123-124.

28 Nariadenie ministra-plnomocníka vlády Československej republiky pre správu Slovenska zo dňa 12. ledna 1919 č.II/1919 O prevedení § 4. zákona zo dňa 10. prosinca 1918 č. 64 sb. z. ohľadom obmedzenia odcudzenia, prenájmania a obťaženia nemovitostí. *Úradné noviny MPS*, roč. I., č. 3. a 4. z 28.1.1919.

Župani mali dohliadať na vládou stanovené ceny rekvirovaných produktov (výrobkov), preverovať a zadržiavať podozrivé osoby a rozhodovať o prepustení či uväznení internovaných. Mali rozpúšťať národné rady, rozpúšťať župné administratívne výbory, samosprávne zbory v obciach a mestách a menovať nové, zabezpečiť (materiálne aj personálne) normálny chod administratívy vo svojej župe. Od 1. marca 1919 pribudlo okolkovanie bankoviek. Boli ustanovení župní komisári (župani), ktorým boli pridelení často celkom neznámi finanční úradníci, na ktorých sa mali spoľahnúť. Každodenná župná agenda v poprevratových časoch narastala „geometrickým radom“.

V tejto situácii sa rodili zákony a právne normy prechodného obdobia. Už na prvej porade úradu MPS v Žiline 12. decembra označil Šrobár za najbližšiu úlohu menovanie županov a úradníkov verejnej správy a súdov a určiť ich pôsobnosť. Z diskusie „rezultuje, že povinnosti župana budú tie, ktoré mali za uhorských vlád župan a podžupan, teda povinnosti oboch“.²⁹ Prípravou právnej úpravy postavenia, právomoci a agendy županov, v rámci splnomocnenia daného zákonom č. 64/1918 Zb., poveril Šrobár vládneho referenta pre veci vnútorné Milana Ivanku. Prvý variant neskoršieho nariadenia MPS č. 555/1919 adm. predložil 14. decembra a diskusia k nemu prebehla na poradách vládnych referentov, za účasti predsedu SNR M. Dulu a viacerých županských kandidátov.³⁰

Jadrom tejto úpravy bolo, že župan sa stal štátnym úradníkom. Menoval ho minister s plnou mocou, ktorý mal tiež právo kedykoľvek ho odvolať bez výpovede. Minister určoval jeho plat a pôžitky na základe zákonov a nariadení bývalého uhorského kráľovstva. Župan nemal právo na penziu; po polročnej službe mu prislúchalo len odstupné vo výške platu za odslužené mesiace, najviac však jednoročného platu. Bol povinný úradowať v sídle župy (a pri bytovej tiesni tak často nútený viesť dve domácnosti). Počas svojho úradovania nesmel vykonávať inú funkciu a nemohol byť ani poslancom. A napokon, župan mal právo kedykoľvek vzdať sa úradu, ale úradné povinnosti musel vykonávať do vymenovania svojho nástupcu.

Text nariadenia o županoch bol pripravený už v prvom týždni pôsobenia úradu MPS, spolu s dekrétom na vymenovanie županov ako zmluvných úradníkov. Až do začiatku roku 1919 však nejestvoval úradný vestník, ktorý mal plniť pre Slovensko funkciu zbierky zákonov. Do určitej miery ho zastupoval časopis miestneho výboru SNR v Žiline *Sloboda*, ktorý v decembri uverejnil oznam o vydaní zákona o prevzatí štátnych úradníkov čs. štátom, pod podmienkou zloženia sľubu vernosti, a menoslov prvých ustanovených

29 ŠROBÁR, V.: *Oslobodené Slovensko I.*, c. d., s. 375.

30 V diskusii o sídle, povinnostiach, plate a kompetencii županov bol vypočutý hlas Matúša Dulu: na jeho návrh sa ročný plat župana ustálil na 20 000 K. Ďalej sa v zmysle § 1 zákona č. 64/1918 Zb. „ustálilo“ predbežné rozpustenie stoličných a obecných výborov a menovanie župníkov a obecných administratívnych komisií a zriadenie postu „županských sekretárov k ruke županom“. Županský sekretár (označovaný tiež ako „župný tajomník“ alebo „županský tajomník“), aj „župný radca“ mal mať právnické vzdelanie. V župách s veľkou agendou sa uvažovalo ustanoviť aj viacerých, nesmeli však mať iné zamestnanie. Počítalo sa so zachovaním označenia služnovského úradu, aj s podmieneným ponechaním jeho úradníkov. Len priamo skompromitovaní slúžni mali byť odvolaní, ostatní, proti sľubu vernosti republike a podľa uváženia splnomocnenca vlády, ponechaní, resp. preložený do iného okresu.

županov.³¹ 1. januára 1919 vyšlo prvé číslo Šrobárových *Úradných novín*. Nariadenie č. 555 adm., vydané po určitých úpravách až 5. marca 1919, však ani v nich nebolo publikované³², ale bolo len rozposlané všetkým županom dôvernou cestou.³³ Medzi tým sa splnomocnený minister so svojím úradom 4. februára 1919 presťahoval a za dramatických okolností - vyvolaných štrajkom železničiarov a poštových úradníkov, podporovaným robotníkmi, hostinskými a hoteliermi a fedrovaným spoza hraníc maďarskou vládou - zariadil svoj úrad v Bratislave, ako trvalom sídle. Nariadenie o županoch tak bolo vydané len krátko pred tým, ako minister Šrobár v dôsledku ďalšieho zhoršovania celkovej situácie vyhlásil 25.3.1919 stanné právo na celom území Slovenska. V čase maďarského bolševického vpádu vyhlásil Šrobár 5. júna 1919 vojenskú diktatúru. Nariadeniami MPS najvyššiu moc nad verejnou správou prevzalo vojsko a všetci civilní úradníci sa podriadili vojenským veliteľstvám. Vojenským diktátorom sa dávali k dispozícii dvaja vládni komisári (Dr. Milan Ivanka a Dr. Juraj Slávik), ktorým podliehala župná správa v západnej, resp. východnej časti slovenského územia.

Predstavitel'ov sedemnástich žúp³⁴ vymenoval MPS V. Šrobár postupne v čase od druhej polovice decembra 1918 do začiatku februára 1919. Prvým československým županom v župe turčianskej sa stal **MUDr. Igor Dula** (15.12.1918). Ďalšie menovania sa uskutočnili v tomto poradí: **MUDr. Jozef Minárik** pre župu trenčiansku (18.12.1918), **JUDr. Ján Rumann** pre župu spišskú (18.12.1918) **JUDr. Vladimír Pivko** pre župu oravskú (19.12.1918), **ThDr. Eudovít Okáňik** pre župu nitriansku (21.12.1918), **JUDr. Jozef Kállay** pre župu liptovskú (22.12.1918), **JUDr. Pavel Fábry** pre župu šarišskú (24.12.1918), **JUDr. Samuel Daxner** pre župu gemersko-malohontskú (29.12.1918), **Samuel Zoch** pre župu bratislavskú (29.12.1918), **JUDr. Martin Mičura** pre župu tekovskú (31.12.1918), **Milutin Križko** pre župu zemplínsku (2.1.1919), **JUDr. Vladimír Fajnor** pre župu zvolenskú (2.1.1919), **JUDr. Eudovít Bazovský** pre župu novohradskú (6.1.1919), **Gustáv Lehotský** pre župu hontiansku (8.1.1919), **Ladislav Moyš** pre župu Užhorodskú (30.1.1919), **JUDr. Otokár Jamnický** pre župu komárňanskú (31.1.1919) a ako posledný bol vymenovaný **JUDr. Ján Sekáč** pre župu abauj-turniansku (8.2.1919).³⁵ Okrem práv-

31 ŠROBÁR, V.: *Oslobodené Slovensko I.*, c. d., s. 402.

32 SNA, f. MPS, i. č. 326 prez. Nariadenia o županoch. Prehľad nariadení MPS a obežníkov publikovaných v *Úradných novinách* do 31.12.1919 uvádza: ŠROBÁR, V.: *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918-1920*. Druhý zväzok. Bratislava : AEP, 2004, s. 208-215.

33 V sprievodnom prípise vládneho referenta M. Ivanku županom zo dňa 5.3.1919 sa príslušné nariadenie výslovne uvádza: "Dôverné. Všetkým županom!". Národní archiv České republiky Praha (NAČR), f. PMR, sg. 746-30, k. 3335. Dočasné ustanovenie županov pre župy: Novohradskú, Šarišskú a Hontiansku. Spisový materiál obsahuje všetky predpisy a nariadenia, týkajúce sa ustanovenia a platov županov na Slovensku, na vyžiadanie Kancelárie prezidenta republiky prípisom z 30.11.1920.

34 Príspevok sa zaoberá zmenami na županských postoch v šesnástich slovenských župách. Sedemnástu župu – Užhorodskú tvorili po prevrate tri okresy bývalej Užskej župy. Po vytýčení demarkačnej čiary medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou r. 1919 sa západná časť Užskej župy, ktorá pripadla Slovensku, pripojila k Zemplínskej župe.

35 Dátumy vymenovania sú uvedené podľa spisového materiálu Prezídia ministerskej rady. NAČR, f. PMR, sign. 746, k. 3335. Pre župu abauj-turniansku vymenoval V. Šrobár pôvodne už 12.1.1919

nikov medzi boli vymenovanými dvaja bývalí župní lekári, dvaja katolícki a jeden evanjelický kňaz a jeden statkár s ekonomickým vzdelaním a hospodárskou praxou. Najstarší G. Lehotský bol v čase vymenovania 66-ročný, najmladší P. Fábry mal 27 rokov. Podľa vierovyznania bolo 14 županov evanjelikov a traja katolíci.

Župani sa reálne ujímali svojich postov podľa toho, ako postupovalo obsadzovanie župných sídel čs. vojskom.³⁶ Týmto momentom vznikla československá štátna zvrchovanosť nad daným územím a platili tu československé zákony a nariadenia vydané od 28.10.1918.³⁷ Niektorí župani s povolením ministra Šrobára dočasne preniesli sídlo župy do národnostne priaznivejšieho a politicky bezpečnejšieho prostredia.³⁸

Svoju predstavu o novom obsahu županskej funkcie, o tom, aké nároky na jej výkon kladie politická, hospodárska a sociálna situácia na poprevratovom Slovensku a aký má byť osobnostný profil jej nositeľov, vyjadril V. Šrobár na prvej spoločnej porade županov, vládnych referentov a poslancov v dňoch 9.-10. marca 1919 v Bratislave. Županov oslovil ako „reprezentantov republikánskej vlády pred nepriateľmi aj domácim ľudom“ a apeloval na ich iniciatívnosť, samostatnosť, rozhodnosť a demokratickosť: „*Vy si musíte uvědomiti, že jste zodpovědni za vše a že jste zodpovědni za svůj okrsek jako kterýkoliv ministr. Vy musíte tvořiti. Vy jste lidé, kteří tvoří částku státní synthese ... Vy si musíte ve svém srdci uvědomiti, co to je býti županem republikánským. My dodnes jaksí stojíme pod ideologií minulosti, my si stále myslíme ještě, že žijeme ve starém ovzduší a nedovedeme se zbaviti všech jeho sledů a pracovati bezpodmínečně ku prospěchu všech lidí. Buďte hrdí, že jste prvními župany republikánskými. Vy jste prvními lidmi ve stolici, vy musíte věděti o všem, co se ve vašem území dělá, iniciativa musí jíti z Vás, nečekejte na pokyny vlády, vždyť jste inteligentní lidé a musíte věděti v daném okamžiku, co musíte vykonati ve prospěch republiky. Musíte si býti vědomi zodpovědnosti za vaše skutky, které budou třeba jiné, než si sami myslíte. Pamatujte toho, že naším jediným základem je lid. Nevyhleávejte těch, kteří byli sloupy maďarského státu a vychovejte si z našeho národa nové pracovníky. Prvou Vaší povinností budiž co nejlaskavější zacházení s lidem. Buďte bratry každému člověku, který k nám přijde s prosbou. To je prvním předpokladem, že každý úředník je laskavý a dobrý k lidem. S lidem musíme jemně a laskavě jednati, aby poznal, že je zde nový lid a nový*

Jána Jančeka, bezprostredne po jeho príchode z USA, ktorý však županský úrad nikdy neprevzal (stal sa členom RNZ). Do vymenovania J. Sekáča župu formálne dočasne viedol JUDr. Vladimír Mutňanský, predstaviteľ municipálneho mesta Košice.

36 Ako posledný obsadil župný úrad v Komárne Dr. O. Jamnický až 23.2.1919. JAMNICKÝ O.: Z veľkých udalostí historickej doby prevratu. In: *Zlatá kniha Slovenska 1918-1928*, c. d., s. 119.

37 Čs. vláda si osvojila stanovisko, ktoré považovalo vznik štátnej zvrchovanosti za „questio facti“; vznikla utvorením skutočnej štátnej moci na okupovanom území, ktorá mohla predchádzať inštalovaniu riadnej správy, s regulárnym administratívnym aparátom. Národný archív České republiky (NA ČR), f. PMR, sg. 746/13, k. 333. Vyjadrenie PMR vo veci vzniku štátnej zvrchovanosti z 14.10.1919.

38 M. Križko dočasne sídlil v Trebišove, G. Lehotský úradoval v Krupine a S. Daxner v Tisovci. Oficiálne sídlo župy obnovili až ich nástupcovia: Ipeľské Šahy Vendel Sahulčík (od 26.3.1919) a Rimavskú Sobotu legionár JUDr. Ján Jesenský (29.4.1919), Michalovce JUDr. Michal Slávik (od 15.3.1920).

stát, jinak nepochopí, že dobře pracujete.”³⁹ – dovoľával sa Šrobár aj sociálneho cítenia a humánnosti županov.

No ako sa ukázalo, nie všetci vymenovaní boli schopní uniesť až takéto bremeno. Na županských postoch dochádzalo k častým zmenám. Už 25. marca 1919 odstúpil hontiansky župan Gustav Lehotský, bývalý právny zástupca Krupinskej sporiteľne a jej pobočky v Békešskej Čabe. Hoci bol „stopercentný Slovák a národovec”, aj pred prevratom kládol dôraz viac na spoľahlivé fungovanie peňažného ústavu, ako na jeho poslanie „budiť národného ducha v pomaďarčenom prostredí”.⁴⁰ Županstvo prijal v situácii, kedy miestne obyvateľstvo bolo prevažne nepriateľské k čs. štátnej moci a čs. vojsko ešte neobsadilo župné sídlo Ipel'ské Šahy. Lehotský spravoval len provizórne severné časti župy z Krupiny, pričom nemal takmer žiadny personál a nedokázal ani vydávať úradné noviny.⁴¹ Sťažnosti na jeho úradovanie sa hromadili najmä v súvislosti s nepriaznivým priebehom okolkovacej akcie v Honte a s problematickou mobilizáciou do čs. vojska po vyhlásení maďarskej komúny.⁴² Jeho nástupca, katolícky kňaz **Vendelín Sahulčík** (od 26.3.1919), zdedil zväčša nevybavenú úradnú agendu, problémy s nelojálnymi sudcami, ako aj začínajúce atrocitu medzi prevzatými uhorskými a prichádzajúcimi českými úradníkmi. Župu s ťažkosťami previedol cez kritické obdobie maďarského boľševického vpádu a prvého sčítania obyvateľstva na území Slovenska. 15. novembra minister Šrobár vymenoval a poveril správou hontianskej župy **Jozefa Bellaia**. Tomuto skúsenému úradníkovi z Temešváru, katolíkovi pochádzajúcemu z Oravy, sa podarilo župu „v krátkom čase skonsolidovať”.⁴³

Gemersko-malohontský župan Samuel Daxner pochádzal z rodiny s bohatou administratívnou tradíciou. Jeho skúsenosti mu pomohli pri pomerne bezproblémovom prevzatí župy po prevrate. Od začiatku (aj vzhľadom na svoj vek 62 rokov) však súhlasil len s dočasným vykonávaním županstva a so Šrobárovým súhlasom svoj úrad hneď v prvých dňoch dočasne preniesol do Tisovca. Oficiálne sídlo župy v Rimavskej Sobotě zaujal až jeho nástupca, advokát **JUDr. Ján Jesenský**, ustanovený MPS Šrobárom 29.4.1919.⁴⁴ Zvládnuť nepriateľské prostredie mu pomáhala prežitá skúsenosť „sibírskej anabázy”, ale najmä legionárska rovnošata s „kapsou na revolver za pásom”.⁴⁵ Župný úrad oficiálne aj formálne prevzal až 10.5.1919, kedy vyhlásil prechod župy do čs. správy, rozpustil starý stoličný administratívny výbor a vymenoval nový správny výbor. V júni sa prechodne

39 SNA Bratislava, f. V. Šrobár, i.č. 602, šk. 9. Zápis z porady županov z 9. a 10.3.1919.

40 THURZO, Ivan: *Medzi vrchmi a na doline*. Tatran, Bratislava 1987, s. 115.

41 SAHULČÍK M.: Spomienka na prevrat a boľševický vpád. In: *Vpád maďarských boľševikov na Slovensku v roku 1919*. II. doplnené a opravené vyd. Nákladom Slovenského chýrnika J. Zimák. Bratislava, nakladateľstvo Trnava [1938], s. 119.

42 Na porade županov 11.-12.4.1919 referoval o prevzatých problémoch v župe hontianskej už nový župan V. Sahulčík. MPS Šrobár podľa zápisnice uložil: „obžaloby proti bývalému županovi Lehockému musí byť náležite vyšetreny - Referent Ivanka nechť zistí proč šlo tam okolkování tak těžko, proč osvobozoval tak od vojenské povinnosti.“ SNA, f. V. Šrobár, i. č. 603, šk. 9, Zápisnica z porady županov 11.-12.4.1919.

43 NAČR Praha, f. PMV 1919-1924, sg. IIS 4/5, k. 46. Menovanie županov na Slovensku.

44 NAČR, f. PMR, sg. 11/č.j.2438/1931, k. 681. Menovanie úradníkov polit. správy na Slovensku.

45 JESENSKÝ J.: Župa Germer-malohontská. In: *Vpád maďarských boľševikov ...*, s. 200.

uchýlil pred boľševickou Červenou armádou k bývalému županovi Daxnerovi do Tisovca, ktorý medzičasom zabralo čs. vojsko.

Zvolenský župan, advokát Vladimír Fajnor bol už na prvých Šrobárových zoznamoch vedený aj medzi kandidátmi pre nový súdny systém. Referent pravosúdia Ivan Dérer, vzhľadom na Fajnorovu vynikajúcu odbornú právnickú reputáciu, ho od začiatku presadzoval ako organizátora súdnictva na Slovensku. Služobná charakteristika vyzdvihuje Fajnorove kvality, ktoré sa uplatnili aj pri spravovaní Zvolenskej župy: „*Jest počítán k nejbystřejším právníkům slovenským. Pro svou energii spojenou s potřebnou rozvážností, hodí se pro toto vůdčí místo.*“⁴⁶ Do funkcie predsedu súdnej tabule (vrchného súdu) v Bratislave ho prezident republiky vymenoval už 30.3.1919, vzhľadom na mimoriadne komplikovanú situáciu s preberaním sudcov do služieb čs. štátu však do nej nastúpil až začiatkom júla.⁴⁷

Po vytlačení boľševického vojska prevzal po Fajnorovi správu zvolenskej župy **JUDr. Rudolf Markovič** dňa 5.7.1919. Osvedčil sa dávno pred prevratom ako politický organizátor národného hnutia na Považí. Obdobie jeho županátu od začiatku poznačily veľmi napäté vzťahy so župnou aj miestnou organizáciou Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej v Banskej Bystrici. Prvou príčinou nepriateľstva boli opatrenia čs. štátnej moci a župnej administratívy proti účastníkom boľševického ťaženia, ktorí sa po porážke maďarskej komúny vracali na Slovensko a hľadali (a nachádzali) azyl v demokratickej Československej republike.

V auguste 1919 odstúpil bratislavský župan Samuel Zoch, vymenovaný za evanjelického biskupa západného dištriktu. Svoju rezignáciu ponúkol už 9.2.1919, kvôli zlej spolupráci s talianskym vojenským veliteľom Bareccom⁴⁸. Úrad však na Šrobárovu žiadosť vykonával až do jesene, kedy ho vystriedal evanjelický kňaz s právnickým vzdelaním **JUDr. Metod Bella**, ktorý sa 14.10.1919 zriekol členstva a funkcie podpredsedu v Národnom zhromaždení.

K Bellovmu menovaniu za župana došlo oficiálne po zrušení zásobovacieho referátu, v skutočnosti skôr v dôsledku jeho zlyhania ako vládneho referenta pre zásobovanie, a následného „odpratania“ na nižšiu úroveň v administratívnej hierarchii. On sám to takto pociťoval a vyjadril v liste „Drahému Priateľovi“ Šrobárovi z 12. 9.1919: „...*Chcel som docieľiť, aby môj odchod po 10 mesačnej hroznej a vernej práci pred verejnosťou nezdal sa tým, čím v skutočnosti je, (totiž odpratáním mojej osoby). Nenástojil by som na tom, keby si môj odchod nekombinoval bratislavským županstvom. Toto moje prípadné postavenie však*

46 NAČR Praha, f. PMR, sg. 24/č.j. 21685/k. 1075.

47 NAČR) Praha, f. PMR, sg. 746. k. 3335. Menovanie úradníkov politickej správy na Slovensku. Do úradu predsedu súdnej tabule nastúpil V. Fajnor 5.7.1919 a zastával ho do 31.12.1930. Počas jeho výkonu, v období 15.9.1920 - 26.9.1921 bol aj ministrom unifikácií v úradníckej vláde Jana Černého a ministrom spravodlivosti vo vláde gen. Jana Syrového 22. 9. 1938-4. 10. 1938; od 1.1.1931 bol Prvým prezidentom Najvyššieho súdu v Brne, až do odchodu do trvalého dôchodku v apríli 1939. NAČR Praha, f. PMR, sg. 24/č.j. 21685, k. 1075. Ministerstvo spravodlivosti, menovanie úradníkov na Slovensku, V. Fajnor.

48 Podrobne pozri: HANÁK, J.: *Obsadenie Bratislavy 1918-1920. Kronika dní a udalostí*. Bratislava : Albert Marenčin vydavateľstvo PT, 2004.

vyžaduje, aby verejnosť bola úplne presvedčená, že Ty máš dôveru v mojej osobe.“ – píše Bella a žiada o prijateľné zdôvodnenie tejto zmeny v úradnom ozname.⁴⁹

V súvislosti s administratívnym postupom počas boľševického vpádu odstúpil na vlastnú žiadosť aj abauj-turniansky župan Ján Sekáč. Spravoval župu „v najtŕažších dobách politických zmätkov poprevratových na exponovanom východe Slovenska“ – ako sa uvádza v služobnej charakteristike.⁵⁰ Jeho úradovanie spadá do „najkrušnejších dôb poprevratových“, kedy východné Slovensko bolo vystavené častým výpadom boľševických oddielov, usilujúcich o „odtrhnutie najvýchodnejšieho ciepu“. Situácia sa od jeho nástupu počas februárového železničného štrajku len ďalej zhoršovala, ako to napokon bolo vo všetkých východných župách, „preťatých“ demarkačnou čiarou. Aprovizáciu komplikovali jednak kontraproduktívne opatrenia Štátneho zásobovacieho úradu, jednak ich vedomá sabotáž maďarofilskými živlami. Po okolkovacej akcii v župe neboli peniaze, obyvateľstvo hladovalo. V marci 1919 J. Sekáč (na vlastnú zodpovednosť) podpísal problematickú pôžičku od pražskej Úvernej banky na župnú ošacovaciu akciu.⁵¹ Príslovečnou poslednou kvapkou bolo zastrelenie mladistvého boľševika, ktoré vyvolalo „ukrutnú nevôľu“ košického obyvateľstva, ako napísal vládny komisár pri vojenskom veliteľovi pre východné Slovensko JUDr. Juraj Slávik.⁵² Jeho bezprostredná správa v liste V. Šrobárovi z 10.7.1919 naznačuje, že ani po vystriedaní talianskej misie francúzskou neboli kompetencie medzi župnou správou a vojenským velením vyjasnené, a ani ich vzájomné vzťahy neboli bezproblémové.⁵³ Účinkovanie dr. Sekáča ako župana „na palčivej tejto pôde“ bolo napokon oficiálne hodnotené ako „zdarné“.⁵⁴ Po odstúpení J. Sekáča na vlastnú žiadosť 17.10.1919 (ale pravde-

49 SNA Bratislava, f. Vavro Šrobár, i. č. 616, šk. 10, M. Bella – V. Šrobár, 12.6.1919.

50 NAČR Praha, f. PMV, 1919-1924, sg. II s 4/5, k. 46. Kumulatívne menovanie županov na Slovensku. Návrh MPS Martina Mičuru č. 30641 pres. adm. z 6. septembra 1922.

51 Sumu 340 000 Kč po Sekáčovom odstúpení administratívny výbor odmietol splácať a záležitosť sa r. 1921 dostala pred súd.

52 O atmosfére v Košiciach napísal vtedajší župan Ján Sekáč v neskoršej spomienke: „... Obyvateľstvo, po boľševickom lieku bolo tichšie, avšak svoje zmýšľanie o dočasnosti čl. režimu a návrate maď. impéria nezmenilo. A Maďari s Maďarónmi sa postarali o to, aby toto zmýšľanie bolo u obyvateľstva udržané a aby sa nejako lojálne nepridalo k čl. republike. Že za opísaných pomerov nebola ľahká práca spomenutej hŕstky národne uvedomelých ľudí, ktorí dostali posily len postupným prílivom úradníkov českých a slovenských, ďalej čl. úradov a čl. vojska, je jasné.“ SEKÁČ, J.: Prevrátové udalosti v bývalej stolici Abauj-Turňa. In: Medvecký, K. A.: *Slovenský prevrat*, zv. IV., c. d., str. 304-305, 306. Porovnaj: PETRŮCI, B.: *Komunisti*. Bratislava : Pravda, 1987, s. 168-169.

53 Slávik informoval o „nemilej osobnej záležitosti“, s ktorou J. Sekáč práve odchádzal k Šrobárovi do Bratislavy: „... Prv ako naši odchodili odtiaľto, zastrelili tu dvoch boľševikov – medzi nimi jedného 16-ročného. Toto vyvolalo ukrutnú nevôľu. ... gen. Hennoque potvrdil výnos župana [sic!] zastreliť zajatých... pred novinármi vyhlásil, že vina je na županovi. ... Župan sa dozvedel o tej veci len teraz – čítal noviny! A vyhlásil, že on nemal žiadneho vedomia o veci a rozkaz zastreliť tých dvoch – že veď on by na to ani nebol mal práva a že vôbec o veci nič úradného nepodnikol. ... Neskôr ale pred Hennoqueom povedal, že telefonicky hovoril s pomocníkom a ten že to snád pochopil, že treba zastreliť...“ SNA Bratislava, f. Vavro Šrobár, i. č. 617, k. 10, J. Slávik – V. Šrobár, 10.7.1919.

54 NAČR Praha, f. PMR, sg. 11/č.j.18834/1927, k. 673. Menovanie právnych úradníkov politickej služby na Slovensku. Tabeľárny návrh MV J. Černého z decembra 1927.

podobne už od júla 1919) poveril V. Šrobár správou abauj-turnianskej župy úradujúceho šarišského župana dr. Pavla Fábryho, ktorý presídlil z Prešova do Košíc.

V r. 1919 došlo aj k zmene na čele rábsko-komárnianskej župy; bývalého starostu mesta Pezinka dr. Otokára Jamnického vystriedal v županskej funkcii hlavný slúžny v Žiline **JUDr. Štefan Folkmann**.

Na konci r. 1919 sa mierne zmenilo vekové zloženie aj konfesijný pomer. Odišli obaja vekovo najstarší (nad 60 rokov) a pribudli dvaja z najmladších administratívnych predstaviteľov (okolo, resp. pod 30 rokov); jedenásť županov sa hlásilo k ev. a.v. a piati ku katolíckemu vierovyznaniu.

Vavro Šrobár podpísal posledné odvolanie a menovanie na županský post v Zemplíne; po odstúpení M. Križku ustanovil 15.3.1920 **JUDr. Michala Slávika**, ktorý zaujal oficiálne sídlo ŽÚ v Michalovciach. Ešte pred parlamentnými voľbami, v marci 1920 rezignoval na županskú funkciu aj dr. Ľudovít Bazovský v Novohrade.⁵⁵ V tomto čase sa začala aj jeho rýchla premena z horlivého zastáncu československého štátu na jeho rovnako vášnivého odporcu, čo ho zaviedlo až do tábora promaďarskej iredenty. V januári 1919 sa Ľ. Bazovský vzdal kvôli županátu poslaneckého mandátu. Ako župan agresívne presadzoval česko-slovenskú štátnopolitickú jednotu.⁵⁶ Po r. 1920 vystupoval ako „permanentný kritik utvárajúceho sa politickystraníckeho systému”.⁵⁷ Bazovského rezignáciu sprevádzali chýry o „zlej občianskej morálke” a nehody medzi ním a čs. vládou, v súvislosti s neochotou nahradiť mu škody, ktoré ako župan utrpel za boľševického vpádu.⁵⁸ Pravdepodobne neodstúpil z vlastnej vôle, ako naznačuje dobový pamflet: „Bazovský sa zlostí, že nezostal županom a preto z urazenej ješitnosti brýzga vládě, republike a svojim politickým protivníkom.”⁵⁹ Správou novohradkej župy bol na prechodnú dobu poverený nový zemplínsky župan Michal Slávik.⁶⁰

K striedaniu na županských postoch počas funkčného obdobia MPS Šrobára dochádzalo spravidla z iniciatívy samotných županov, v súvislosti s ich vyčerpanosťou, neschop-

55 Údaj uvádza: HOLEC, R.: *Zabudnuté osudy*, kap. V zákrutách politiky (Ľ. Bazovský). Martin : Vydavateľstvo MS 2001, s. 120.

56 Na adresu jej odporcov napísal v januári 1920 svojím typickým štýlom vo svojom úradnom liste: „Teraz sa pretvarujú tie hriešne duše a klamú národ, že sú oni Slováci, a že sú – vraj – len proti Čechom. Židia sa už začínajú spriatel'ovať s našou republikou, na čom už meniť nič nemožno a títo čiernokňažníci a galgani ničomní ešte vždy pokúšajú nás. Nebojte sa ich, bračekovci, zapíšte si ich len, aj my ich máme popísaných a až kalich našej trpezlivosti prekypí, ja budem prvý, ktorý vám vydám heslo, ako si máme s nimi poradiť v mestách i na dedinách. Že – vraj – Česi panujú nad nami a chcú nás počesť! Podliak mizerný!! – My Slováci, chceme sami s našimi najbližšími bratmi Čechmi panovať, to jest, riadiť náš štát, samých seba...” *Novohradská stráž*, 13.1.1920.

57 HOLEC, R.: *Zabudnuté osudy*, c. d., s. 120. Ako predstaviteľ tzv. „liberálnodemokratického” autonomistického hnutia bol Bazovský protičeský a proti-čechoslovenský, protiagrárnický, protisociálnodemokratický. Pozri jeho články v časopise *Slovenská Národná jednota* z rokov 1921-1923, napr.: „Autonomistická lavína”. *Slovenská Národná jednota*, roč. III. č. 24 z 14.6.1923.

58 Bližšie pozri: HOLEC, R.: *Zabudnuté osudy*, c. d., s. 123.

59 MATERNA, J.: *Minulosť a prítomnosť slovenských autonomistov*. Bratislava : Slovenské kníhkupectvo 1923, s. 43.

60 NÁČR Praha, f. PMV, i. č. 515, sg. V/S 11919-1924, k. 76, sl. S/12 Slovensko. Odpoveď Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska županovi zemplínskeho M. Slávikovi pod č. 28370/22 zo dňa 17. augusta 1922.

nosťou alebo neochotou znášať ľarchu nevďačného spoločenského postavenia a neistého hmotného polozenia. Od r. 1920 už zmeny súviseli ponajviac s výsledkom prvých parlamentných volieb a s prijatím župného zákona č. 126/1920 Zb., ako aj ďalších právnych noriem zasahujúcich do právomocí župana. Oproti predvolebnému obdobiu, kedy župani ešte reprezentovali celé slovenské politické spektrum, v novej situácii sa zreteľne stávali nominantmi jednotlivých politických strán. Keď V. Šrobára vystriedal v kresle splnomocneného ministra pre Slovensko sociálny demokrat Ivan Dérer, časť županov blízkych národnej a roľníckej strane (Okánik, Minárik) reagovala na výsledky volieb zložením úradu.

Nečakané a výrazné volebné víťazstvo sociálnej demokracie v apríli 1920 veľmi pozdvihlo jej sebavedomie, aj nároky na preobsadenie politických aj administratívnych postov. Už pred voľbami sociálna demokracia, cestou svojich predstaviteľov vo vláde, presadila rozšírenie jestvujúcich župných a obecných výborov (až do r. 1923 na Slovensku nevolených) o svojich zástupcov.⁶¹ Radikálna ľavica, smerujúca už otvorene ku komunizmu, odmietala, negovala a podkopávala všetku konsolidačnú republikánsku prácu administratívneho aparátu; proti niektorým jeho predstaviteľom rozpútala v tlači až bezuzdnú kampaň. Reformné vedenie sociálnej demokracie sa v otázke obsadenia županátov z hľadiska výsledkov volieb ocitlo pod dvojitým tlakom: na jednej strane ho vlastná ľavica tísila do odvolania skompromitovaných či tzv. „skompromitovaných“ županov; na druhej strane jej vládna spoluzodpovednosť nedovolila presadzovať na čelo žúp vlastných stránikov. Faktom je, že sociálna demokracia si aj po vyhratých voľbách sama uvedomovala, že nie je schopná obsadiť vedúce miesta v slovenskej administratíve svojimi predstaviteľmi. V stave akejsi „schizofrénie“ na verejných zhromaždeniach vyvíjala ČSSD nátlak na svojho ministra, aby odvolal z jej hľadiska neprijateľných županov a štátnych úradníkov.⁶² A súčasne priznávala, že kandidátov na županstvo, s potrebnou znalosťou zákonov, zvykov, hospodárskych, sociálnych a kultúrnych pomerov na Slovensku, aj skúsenosťami na poli administratívy „*ťažko ...nájsť v radoch našich súdruhov*“; že slovenská inteligencia „*až na výnimky dosiaľ neprejavila záujem a porozumenie pre socializmus*“ a že „*najskúsenejší sociálni demokrati už zastávajú poslanecké a senátorské funkcie*.“⁶³

Minister Dérer odvolal k 1.7.1920 šiestich županov, ktorí mali väčšinou veľmi úzky vzťah k V. Šrobárovi: nitrianskeho (Ľ. Okánik), trenčianskeho (J. Minárik), zvolenského (R. Markovič), zemplínskeho (M. Križko), turčianskeho (I. Dula), košického a prešovského (P. Fábry). Odvolanie lekárov I. Dulu a J. Minárika sa dalo zdôvodniť ich nedostatočnou právnickou kvalifikáciou.⁶⁴ Odchod župana Okánika požadovala sociálna demokracia

61 Rozšírenie svojho zastúpenia v RNZ, župných a obecných výboroch v celej republike presadila ČSSD na základe výsledkov obecných volieb v Čechách a na Morave 16.6.1919. NA ČR Praha, f. PMR, sg. 746-30, k. 3335. Nariadenie MPS č. 6107 Adm. z 30.9.1919 doplnené nariadením MPS zo dňa 7.11.1919 č. 7873 Adm.

62 NAČR Praha, f. PMR, sg. 746-30, k. 3335. Rezolúcia župnej konferencie vo Zvolene z 13.5.1920.

63 Robotnícke noviny č. 119 z 1. 7.1920

64 Pražská *Tribuna* z 1. júla 1920 v článku „Československý stát. Nová administrace Slovenska“ napísala: „V poslední době proskočily tiskem zprávy, že na Slovensku se čistí. Několik županů

po streľbe v Rumanovej 25.3.1920. V súvislosti s odvolaním P. Fábryho sa objavili obvinenia zo zneužívania funkcie na vlastné obohacovanie.⁶⁵ Obaja posledne spomenutí patrili medzi Šrobárových blízkych mužov a mladý Fábry so svojou nekompromisnou razantnosťou skutočne mohol byť jeho „krvná skupina“.⁶⁶ Keď sa v agrárnickej tlači objavili komentáre o „ustupovaní boľševickému teror“⁶⁷ považoval minister Déer za potrebné zaujať „usmerňujúce“ stanovisko.⁶⁸

Oficiálne sa však všetky odvolania zdôvodnili ako prípravný krok k urýchlenu zavŕšeniu administratívnej reformy podľa zákona č. 126/1920 Zb., ktorým sa počet žúp redukoval na šesť „veľžúp“. Preto tiež, až na jednu výnimku, Déer nevymenoval nových, ale poveril najspoľahlivejších úradujúcich županov správou dvoch alebo aj viacerých žúp. V týchto prípadoch tiež podporil ich žiadosť o definitívne vymenovanie za konceptných úradníkov politickej správy na Slovensku, ako designovaných budúcich veľžupanov.

Jediného novovymenovaného župana, dovtedajšieho hlavného slúžneho zo Štubnian-ských Teplíc **Jozefa Országha**, ustanovil I. Déer 10.9.1920 na čelo župy zvolenskej.⁶⁹ Stalo sa tak po tom, ako banskobystriční radikálni sociálni demokrati, pod vedením župného tajomníka Júliusa Verčika, potupne vyviezli nenávideného Rudolfa Markoviča za obvod sídelného mesta.⁷⁰ K menovaniu došlo napokon len niekoľko dní pred vystúpením sociálnodemokratických ministrov z vlády, v zmysle riešenia parlamentnej krízy, dojednaného v „päťke“, po dohode reformného vedenia Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej (ČSSDSR) s koalíčnymi partnermi a s prezidentom republiky.

bylo zbaveno svých míst, protože ministr Déer chce míti pořádek a tato místa obsazena odborníky.“

65 P. Fábry „odchodí zo svojho úradu ako jeden z najväčších slovenských boháčov“ – písali *Robotnícke noviny* č. 119 z 1.7.1920.

66 S Fábrym sa Šrobár bližšie spoznal počas svojej internácie v Czepléde v septembri 1918 a o tri mesiace neskôr ho vymenoval za župana. ŠROBÁR, V.: *Pamäti z vojny a z väzenia*, c. d., s. 150. Porovnaj: ALU SNK, sg. 172 D3. Klein-Tesnoskalský Belo: Šarišská kronika vojny a štátnej zmeny. Monografia, rkp., fol. 167.

67 Článok „Ministr nástrojem v rukou boľševických teroristů“, *Venkov* z 18.9.1920.

68 „Odstránenie župana Fábryho bolo požiadavkou celej soc. dem. na Slovensku ešte pred utvorením poslednej Tusarovej vlády a pri určení slovenských bodov koalícieho programu bol tento požiadavok bratislavským výkonným výborom, ako podmienka prevzatia vlády na Slovensku, zastupovaný. Odstránenie Fábryho bolo teda v mojom vládnom programe. Následkom toho prepustil som dr. Fábryho ešte koncom júna s tým, aby do 15. júla viedol županské agendy dočasne ďalej, v ktorý deň nech odovzdá úrad svojmu nástupcovi spišskému županovi dr. Rumanovi. Pre plebiscitné práce v spišskej župe Ruman nemohol dodržať označený termín. Neskoršie Ruman ochorel, takže mnou opätovne určené termíny dodržať nemohol. Konečný termín prevzatia bol určený dávno pred tým, než košická SD strana sa vyhrážala stávkou. O ústupe pred nejakým terorom nemôže byť teda ani reči.“ Článok „Otvorený dopis odstúpeného ministra I. Déera redakcii čas. Venkov“, *Robotnícke noviny* č. 187 z 19.9.1920. Pavol Fábry viedol šarišskú župu do 7.9.1920 a abauj-turňiansku až do 9.10.1920, kedy obe župy prevzal Ján Ruman.

69 NACR Praha, f. PMV, sg. II S 4, k. 31, 1920. Služobný spis J. Országha.

70 Celý incident štávnato popísala dobová ľavicová tlač a vo svojich nepublikovaných spomienkach ju vyložil Július Verčík v širšom kontexte vývoja radikálne socialistického a komunistického hnutia na Slovensku. Archiv Národného múzea Praha (ďalej ANM), f. Július Verčík – Životopis, sg. 2b, fol. 58, k. 1.

Do 15.9.1920 stačil MPS Dérer vykonať zmeny na županských postoch, ktorými redukoval počet aktívnych županov na osem a utvoril základ budúcich veľžúp: poveril úradujúceho hontianskeho župana Jozefa Bellaia tiež správou župy trenčianskej,⁷¹ poveril tekovského župana dr. Martina Mičuru aj správou župy nitrianskej, vzhľadom na budúce zlúčenie oboch žúp,⁷² poveril spišského župana dr. Jána Rumanna tiež správou župy šarišskej a abauj-turnianskej.⁷³ Ako napísali Robotnícke noviny, nakoľko „*Dr. Dérer musel hľadať županov mimo vlastnej strany, išlo mu o to, aby medzi nimi neboli osoby neprijateľné svojimi veľkopanskými, straníckymi alebo násilníckymi spôsobmi, ale takí, ktorí majú porozumenie pre chudobný ľud... Slovenskí voliči, ktorí... uložili našej strane povinnosť, aby žiadala pre svojho príslušníka úrad splnomocneného ministra pre správu Slovenska, musia si byť povedomí všetkých ťažkostí, ktoré musí prekonať súdruh dr. Dérer a jeho nemnohí pomocníci.*”⁷⁴

15.9.1920 prezident republiky vymenoval úradnícku vládu Jana Černého. Kreslo splnomocneného ministra pre Slovensko v nej zaujal dovtedajší župan tekovský a nitriansky dr. Martin Mičura. S nástupom úradníckej vlády sa odsunula zamýšľaná aktivácia župného zriadenia, ktorá bola prioritou v programe sociálnej demokracie. Krátko po nástupe do funkcie MPS sa dr. Mičura obrátil na ústrednú vládu prípisom z 22.10.1920, v ktorom zdôvodňuje, prečo považuje za potrebné znovu ustanoviť dočasných županov pre neobsadené župy šarišskú, novohradskú a hontiansku: „*Mým predchádzcom v úrade ministra s plnou mocí pre správu Slovenska bolo zamýšľeno proviesť zčelení žúp ve veľké župy po smyslu nového župního zřízení. Z toho důvodu byli župani ze žup hontianské a novohradské a později i šarišské odvoláni a pro župy hontianskou a novohradskou ustanoveni dočasně jen správci, župa šarišská je dosud neobsazena. Nynější poměry na Slovensku nejsou však dle mého náhledu takové, aby se již dnes mohlo přikročiti k vybudování velkých žup, neboť zejména politické poměry vyžadují toho, aby nebyly tvořeny velké okrsky správní, nýbrž aby dosavadní správní okrsky byly podrženy a v čelo jejich postaveny byly osoby, které by nejenom administrativu v užším slova smyslu řídily, nýbrž i ku konsolidaci politických poměrů v župě pracovaly. Nutno proto pro jmenované župy ustanoviti ještě dočasně župany na dobu, než velké župy budou se moci zřídit a to co nejrychleji, ježto by průtahem za nynějších poměrů mohly v administrativě Slovenska nastati vážné poruchy.*”⁷⁵

Mičura navrhol dočasne ustanoviť pre župu novohradskú vrchného župného právneho zástupcu v Trenčíne **JUDr. Juraja Janošku** a pre župu hontiansku hlavného slúžneho

71 I. Dérer a po ňom M. Mičura tiež pôvodne navrhol Bellaiovo definitívne vymenovanie ako designovaného župana budúcej veľkej župy XVII. Povážskej v Martine. NAČR Praha, f. PMV 1919-1924, sg. IIS 4/5, k. 46. Menovanie županov na Slovensku.

72 NAČR, f. PMV 1919-1924, sg. II S 4/5, k. 46. Menovanie županov na Slovensku.

73 NAČR Praha, f. PMRF, sg. 11/č.j. 7675/22, k. 659. Ján Rumann, definitívne menovanie na Slovensku

74 *Robotnícke noviny* č. 119 z 1. 7.1920

75 NAČR Praha, f. PMR, sg. 746-30, k. 3335. Spisový materiál týkajúci sa menovacích návrhov, dekrétov, platových úprav a príslušných zákonov predpisov vzťahujúci sa na županov pre uvedené župy (1919-1921).

v Leviciach **JUDr. Viktora Ravasza**. Za šarišského župana navrhol **JUDr. Jána Brežného**, ktorý tak dostal tak svoju „druhú šancu“; prvú nomináciu premárnil ešte v decembri 1918, keď nedokázal zabezpečiť dôstojné privítanie ministra Šrobára a jeho referentov v Žiline. Súčasne si vyžiadal dočasné ustanovenie dovtedajšieho liptovského župana dr. Jozefa Kállaya za svojho zástupcu v úrade MPS. Mičurov menovací návrh bol odložený „ad acta“, s rukopisnou poznámkou „Pro domo“: „*Dle telef. sdělení dr. Fischera z min, vnitřa podá návrh příslušně instruovaný min. vnitřa samo. Pan min. předseda je pryč o věci informován. Presidium min. rady nelze zatím návrhu min. vnitřa předložit.*“⁷⁶ Vymenovanie posledných dočasných županov sa odsunulo na koniec novembra 1920.

Medzi tým MPS Mičura poveril Dr. Vladimíra Pivku, po odchode J. Kállaya do Bratislavy, vedením oravskej aj liptovskej župy, so sídlom v Liptovskom Sv. Mikuláši. Odvolanie turčianskeho Igora Dulu sa napokon nerealizovalo, nakoľko v auguste 1920 zložil štátovedeckú skúšku na Právnickej akadémii v Košiciach, čím dosiahol úplnú kvalifikáciu.⁷⁷ Ján Jesenský bol po odchode M. Mičuru do Bratislavy od 15.9.1920 poverený tiež správou zlúčených žúp tekovskej a nitrianskej so sídlom v Nitre. Na rozdiel oproti predchádzajúcim menovaniam, poslední traja župani neboli ustanovení podľa nariadenia MPS č. 555/1919 adm., ale vymenovaní dekrétom prezidenta republiky z 30.11.1920, po predchádzajúcom schválení v ministerskej rade na návrh ministra vnútra (J. Černého) a poverení dočasnou správou príslušnej župy.⁷⁸ Taktiež na ich odvolanie nestačil výnos MPS, ale bolo potrebné dodatočné potvrdenie ministerskou radou.⁷⁹

Po prechodnom znížení na ôsmich opatreniami ministra Dérera, na konci r. 1920 bolo v aktívnej službe opäť jedenásť úradujúcich županov; traja z nich boli katolíci. O tom, že župani pracovali skutočne pod drobnohľadom ústredných úradov, ktoré sa neuspokojili len s oficiálnymi hláseniami, svedčí súkromná správa českého exponovaného úradníka pri MPS o výsledkoch inšpekčnej cesty v župe novohradskej z 2.11.1921, zaslaná Prezidiu ministerstva vnútra. Predmetom záujmu bol hlavne priebeh októbrovej mobilizácie z r. 1921 vo vyhranene maďarskom prostredí.⁸⁰ Správa pri tom konštatuje výrazné zlepšenie župnej administrácie pod vedením J. Janošku: „*Županský ústav funguje bezvadně a svědomitě. Župan Dr. Janoška je svědomitý úředník. Personál úřadu je pilný a úřaduje i v neděli. Dle potřeby i odpoledne (dle rozdělení). Celkové vedení úřadu dělá velmi dobrý dojem.*

⁷⁶ Tamže.

⁷⁷ NAČR Praha, f. PMV 1919-1924, sg. IIS 4/5, k. 46. Menovanie županov na Slovensku. Kumulatívny návrh č. 30641 pres. adm. na vymenovanie I. Dulu, J. Sekáča, J. Sávika a J. Bellaia za definitívnych št. županov.

⁷⁸ NAČR Praha, f. PMR, sg. 746-30, k. 3335. Dočasné ustanovenie županov pre župy Šarišskú, Hontiansku a Novohradskú.

⁷⁹ V prípise PMV z 11.12.1922 žiada MPS Kállay: „Ohľadom Dra Jur. Janošku žiadam, aby dodatočne bolo opatrené schválenie vlády k tomuto sprostenu, ktoré som s výhradou tohoto schválenia nútený bol sám urobiť pre jeho naliehavú súrnosť.“ NAČR Praha, f. PMV 1919-1924, sg. IIS 4/5, k. 46. Dr. J. Janoška.

⁸⁰ Čiastočnú mobilizáciu čs. branných síl nariadil 23.10.1921 prezident republiky ako reakciu na októbrový pokus excisára Karola o monarchistický prevrat.

*Tzv. restů téměř není. V dobrých rukách je též hlavnoslužnovský úřad v Lučenci... Pokud jsem vyzvěděl i městská policie funguje správně.*⁸¹

Zvyčajne však dôverné hlásenia adresované ministerstvu vnútra neboli takto uznanlivé. Exponovaní českí úradníci na Slovensku sa väčšinou ťažko vyrovnávali s nižším počtom odslúžených rokov a niekedy aj nižšou kvalifikáciu svojich nadriadených, a bol im cudzí aj ich spôsob úradovania, natoľko rozdielny od „štábnej kultúry“ úradníka rakúskej školy. Pocit nedocenenia, „urážlivého prehliženia“, stranicke záujmy a osobné averzie stáli aj v pozadí odvolania posledných vymenovaných županov Ravasza a Brežného; i keď treba povedať, že obvinenia zo zneužívania úradu mali v oboch prípadoch svoje opodstatnenie. Sťažnosť čs. úradníkov, pridelených k župe hontianskej z 24. apríla 1921 adresovaná ministromi vnútra však vyjadruje všeobecnejšie výhrady a nedôveru voči slovenským županom: „Župané – Slováci nemají dosud pochopení pro naše národní cíle, oni jsou odchovanci maďarské kultury, která byvši řízena židovskou a džentrickou inteligencí dala této kultuře zvláštní, individuální kapitalisticko expansivní ráz odchýlných názorů co do civilisace, jaké projeveny byly ve státech západních, k nimž my pozíráme a od nichž se my učíme. Tento cizí, individuální ráz maďarské kultury odcizuje nám dosud srdce slovenské inteligence. Slovenský inteligent jest dnes ještě méně Čechoslovák, ale více slovácký Maďar; tj. osoba chtějící v politicky a jazykově osvobozeném Slovensku uplatniti onu maďarskou kulturu.“⁸² A príznačné je aj navrhované riešenie, ako tento „maďarský ráz“ prekonať: „Jest tedy životním zájmem československým při obsazování míst županů poskytnouti jistý díl živlu českému, odborně i mravně kvalifikovanému, který by s taktem a delikátností v jednání provedl národní izolaci Slovenska od ideí maďarských a působil k užšímu spojení Čechů se Slováky a k opuštění nebezpečného požadavku autonomistického.“⁸³ V tejto súvislosti je na mieste pripomenúť, že to boli práve župani, ktorí sa v počiatkoch svojho úradovania najviac dožadovali príchodu čo najväčšieho počtu kvalifikovaných českých úradníkov na Slovensko.⁸⁴ Len s ich pomocou mohli eliminovať nespoľahlivé maďarské a maďarónske elementy; bez nich by tiež neboli schopní zvládnuť také náročné úlohy, ako napr. kolkovanie peňazí či prvé sčítanie obyvateľstva na Slovensku na jeseň 1919. Pravda, boli to opäť župani, ktorí už v nasledujúcom roku začali upozorňovať na odvrátenú stranu nekontrolovaného umiestňovania „nadbytočných“ úradníkov z českých zemí pre politickú službu na Slovensku.

M. Mičura pozbavil 6. apríla 1922 dočasne V. Ravasza úradu župana v Ipel'ských Šahách a súčasne pozbavil úradu šarišského župana Jána Brežného v Prešove. Vláda na návrh premiéra a po dohode s MPS vzala opatrenie na vedomie.⁸⁵ Zvolenský župan Jozef Országh, poverený prešetrovaním záležitosti dr. Ravasza, prevzal do svojej správy až do konca prechodného obdobia aj župu hontinskú. Spišský a košický Ján Ruman, ktorý vyšet-

81 NAČR, f. PMR, i.č. 515, sg. V/S 1919-1924, sl. S/1, k. 75.

82 NAČR, f. PMV, i.č. 515, sg. V/S 1919-1924, sl. R 210, k. 75. Viktor Ravasz.

83 Tamže.

84 SNA, f. V. Šrobár, i.č. 602, k. 9. Zápis z porady županov z 9. a 10.3.1919.

85 NAČR, f. PMR, sg. 746-30, k. 3335. Výťah z protokolu schôdze ministerskej rady, konanej dňa 6. apríla 1922.

roval závažné sťažnosti na dr. Brežného, 22. apríla 1922 znovu prevzal župu šarišskú,⁸⁶ po rezignácii zemplínskeho M. Slávika 18. augusta prevzal aj župu zemplínsku a spravoval všetky štyri východné županáty. Najdlhšie úradujúcimi prechodnými županmi boli I. Dula, V. Pivko a J. Rumann, ktorí vykonávali svoju funkciu od polovice decembra 1918 do 31. decembra 1922.

Dňa 26.10.1922 vydala vláda nariadenie č. 310 Zb. z. a n., ktorým sa na Slovensku od 1. januára 1923 aktivoval Zákon o zriadení okresných a župných úradov v republike Československej č. 126/1920 Zb.⁸⁷ V tom čase si všetci kandidáti na budúcich veľžupanov podali zákonom predpísanú žiadosť o definitívne vymenovanie. Vláda už rozhodla o obsadení štyroch zo šiestich veľžupanských postov, ktoré mali zaujať: J. Ruman, J. Országh, J. Jesenský a M. Bella. O dva ďalšie sa z úradujúcich županov uchádzali J. Bellai, J. Janoška a I. Dula, v hre bol ešte V. Pivko a poteciálne aj bývalí župani MPS M. Mičura a jeho tajomník J. Kállay – hoci županstvo brali len ako poistku, ak by zlyhali ich vyššie zámery.⁸⁸ Žiadosť o vymenovanie za definitívneho župana „niektorej voľnej župy na Slovensku” si v lete 1922 podal aj **JUDr. Juraj Slávik**, ktorý s ukončením vojenskej diktatúry na východnom Slovensku ukončil pôsobenie ako pridelený vládny komisár.⁸⁹ O posledných „vyraďovacích kolách” súťaže o veľžupanské funkcie podáva autentické svedectvo z prvej ruky korešpondencia jedného z uchádzačov, župana Igora Dulu svojmu otcovi, senátorovi Matúšovi Dulovi, z februára až novembra 1922. Ukazuje, že pri konečnom rozhodovaní zohrala svoju rolu osobná intervencia, lobovanie a iné osvedčené politické prostriedky a že konečná zostava úspešných kandidátov bola takmer prevrpením.⁹⁰

Do konca novembra prezident republiky postupne definitívne vymenoval všetkých uchádzačov za konceptných úradníkov v osobnom stave právnicko-administratívnych úradníkov politickej správy na Slovensku, v V. resp. IV. hodnostnej triede. Dekrétom prezidenta republiky zo dňa 30.11.1922 boli ustanovení pre príslušnú župu podľa zákona č. 126/1920 Zb. ku dňu 1. januára 1923, a to: JUDr. Metod Bella pre župu XV. so sídlom v Bratislave, JUDr. Ján Jesenský pre župu XVI. so sídlom v Nitre, Jozef Országh pre župu XVII. so sídlom v Turč. Sv. Martine, JUDr. Juraj Slávik pre župu XVIII. so sídlom vo

86 ŠA Košice, f. KŽ 1923-1928 prez., osobné spisy, Dr. Rumann Ján, župan.

87 Nariadenie vlády republiky Československej zo dňa 26. októbra 1922 č. 310 Zb. z. a n., ktorým sa zavádza župné zriadenia v niektorých častiach územia republiky Československej. Sbírka zákonů a nařízení státu československého, Roč. 1922, částka 115. Vydána dne 2. listopadu 1922.

88 Martin Mičura bol už 29.4.1922 vymenovaný za Prezidenta súdnej tabule (Vrchného súdu) v Košiciach; službu nastúpil po demisii úradníckej vlády, ku dňu 5.12.1922; Jozef Kállay vystriedal M. Mičuru v kresle MPS v Švehlovej 6. vláde „celonárodnej koalície“ 7.10.1922 – 9.12.1925.

89 NA ČR Praha, f. PMV, 1919-1924, sg. II s 4/5, k. 46. Kumulatívne menovanie županov na Slovensku. Vyjadrenie MV J. Černého z 25.9.1922 k návrhu MPS M. Mičuru z 6.9.1922.

90 Vo februári 1922 Igor Dula odhadoval svoje šance na menovanie za veľžupana celkom vysoko a s odchodom zo županského miesta príliš nepočítal; najmä nie s návratom na miesto župného lekára, ktoré vykonával pred prevratom. ALU SNK Martin, sg. A 302. Igor Dula–Matúšovi Dulovi, 27. marca 1922.

Zvolene, JUDr. Ján Sekáč pre župu XIX. so sídlom v Liptovskom Sv. Mikuláši a JUDr. Ján Ruman pre župu XX. so sídlom v Košiciach.

(2011)

DR. IVAN DÉRER, SOCIÁLNA DEMOKRACIA NA SLOVENSKU A SLOVENSKÁ OTÁZKA

Cestičky vedúce na celoživotnú dráhu profesionálneho politika sa pre Ivana Déreera začali splietť v detstve: najprv v rodičovskom dome v Malackách, neskôr v otcovej advokátskej kancelárii v Prešporku. V rokoch tuhej maďarizácie, na konci devätnásteho storočia sa tu stretávali národne uvedomelí Slováci, ale aj príslušníci iných potláčaných národov – mnohé neskoršie zvučné mená v poprevratovej politike. Ako jedenásťročný sa takto stal priamym svedkom tajných príprav na národnostný kongres zástupcov všetkých nemadžarských národov Uhorska, konaný v r. 1895 v Budapešti. V tomto prvom významnom pokuse o spoločný postup videl Dérer s odstupom času, už ako československý minister, jednak veľkolepý čin, ktorý „potriasol dušami celého Slovenska“, jednak zárodočnú podobu progresívnej stredoeurópskej koncepcie, ktorá mala nahradiť starý, prekonaný panslavizmus myšlienkou solidarity Slovákov, Srbov a Rumunov, ale aj iných národov Uhorska.¹ Jej autorstvo prisúdil dr. Milošovi Štefanovičovi, dynamickému otcovmu priateľovi a spolupracovníkovi, svojmu osobnému vzoru politika. Osvojil si jeho ponímanie stredoeurópskeho priestoru, vzájomných vzťahov tu žijúcich národov v ich historickom vývine a miesta Slovákov a Čechov v nich. V jeho celoživotnej politickej koncepcii malo kľúčový význam a je dôležité aj pre pochopenie zvláštnej Dérerovej dichotómie medzi oduševneným slovenským národovectvom a rovnako vášnivým čechoslováctvom.

Prostredníctvom otca a jeho priateľa sa v tom čase po prvý raz stretol aj s menom Tomáša Garriquea Masaryka. S jeho myšlienkami sa – zatiaľ len sprostredkovane – začal oboznamovať o čosi neskôr, ako gymnazista a začínajúci študent práv v Prešporku, stúpenec pokrokárskej skupiny *hlasistov*. S aktívnou účasťou otca i syna Dérerovcov sa tu vytvoril „priateľský krúžok“ prevažne právnicko vzdelanej evanjelickej inteligencie, na ktorého poradiach sa odohrával veľká časť slovenského politického pohybu okolo Bratislavy, a ktorý pôsobil súbežne s dr. Pavlom Blahom v Skalici a mladým katolíckym kňazom Ferdišom Jurigom vo Vajnorochoch.² Tu sa začala aj politická činnosť Ivana Déreera. V čase, kedy zastúpenie nemadžarov v Uhorskom sneme bolo minimálne, keď svojvôľa maďarských slúžnych znemožňovala slobodu zhromažďovania, stala sa súdna sieň takmer jediným miestom, kde sa dalo voľne hovoriť. Politické procesy pred tlačovými porotami v Prešporku, Budapešti, ale aj v Arade, Kluži a Novom Sade, v ktorých sa slovenskí advokáti, pri obhajobe spisovateľov a redaktorov nemadžarských periodík, mohli prejavovať ako brilantní rečníci, boli neoceniteľnou politickou školou.

Mladý Dérer mal už vtedy celkom vyhranené názory. Propagoval ideu organizovania sedliakov a malých roľníkov: „prednášať im, zhromažďovať ich, písať im dobré noviny a knihy“.³ Zodpovedali jeho dovtedajšej sociálnej skúsenosti, nadobudnutej priamym sty-

1 DÉRER, I.: Pamiatke dr. Miloša Štefanoviča, *Prúdy* VIII., 1924, č. 9 a 10. Tiež: DÉRER, I.: *Československá otázka*. Praha: Orbis 1935, s. 231, 227.

2 Dérerovi *k päťdesiatinám*. Zost. J. Jirásek. Bratislava: 1934, s. 11 a 27.

3 Tamže, s. 11.

kom s ľuďom na Záhorí. Neskôr, po prvých kontaktoch s robotníckym hnutím v Pešti, kde dokončil právnické štúdiá, vo Viedni a opäť v Bratislave, kde bol r. 1909 zapísaný do advokátskej komory, sa začal intenzívnejšie stýkať a v politickej činnosti viac orientovať na robotníctvo. Viac ako Marxovo učenie, s ktorým sa vyrovnal v duchu T. G. Masaryka, mu imponovala sila a razancia pevne organizovaného a medzinárodne prepojeného robotníckeho hnutia. Uvedomoval si zároveň, aké nebezpečenstvo pre mladú republiku by znamenalo ponechať aktívne a organizované robotníctvo pod vplyvom maďarského nacionalizmu.

Ako začínajúci advokátsky koncipient sa začal zblížovať so slovenskými sociálnymi demokratmi. Už v r. 1907, ešte ako hlasista, navštevoval ich schôdze v Malackách i v Prešporku, písal listy a články a – z pohľadu svojich odlišne politicky zameraných starších druhov – „pestoval zvláštne priateľstvo s prešporskými robotníkmi“.⁴ Zdá sa, že sociálne orientovaný pokrokar plnil už dlho pred prevratom funkciu akéhosi styčného dôstojníka medzi národne sa emancipujúcim slovenským sociálnodemokratickým hnutím (ktoré už malo za sebou pokus o odštiepenie od celouhorskej strany a vytvorenie vlastnej národnej organizácie) a medzi vtedajšími hlavnými slovenskými politickými prúdmi, reprezentovanými Slovenskou národnou stranou a Slovenskou ľudovou stranou. Prispel k tomu, že sociálni demokrati na západnom a severnom Slovensku stáli vo volebných zápasoch za spoločnými kandidátmi slovenských strán.

Pre dérerovskú povahu bola charakteristická cieľavedomá húževnatosť, možno až tvrdosť, priamočiarosť „niekedy až primeravá“ a malá ochota ku kompromisom, ako sa zhodli súčasníci. Zrejme to zdedil po svojom otcovi Jozefovi, ktorý ako dvanásťročný ušiel po matkinej smrti z domu, a proti vôli otca – drobného dedinského mäsiara z Turca; bez jeho finančnej podpory a len s pomocou staršieho brata, vyštudoval na slovenskom evanjelickom gymnáziu v Revúcej, tesne pred jeho zatvorením. Ako úradmi sledovaný „pansláv“ natrvalo zakotvil na západnom Slovensku. Pre poznanie primárnych faktorov aj vedľajších vplyvov, ktoré formovali výnimočne stálu politickú a predovšetkým ideovú orientáciu jeho syna Ivana je to nezanedbateľná indícia. Otcovo úsilie vymaniť sa z malých a zadušajúcich pomerov, z ktorých pochádzal, prilipnutie k záhoráckemu sedliactvu a jeho tvrdému dialektu, ktorý považoval za „viac demokratický“ oproti „aristokratickej ľubozvučnej stredoslovenčine“⁵, všeličo vypovedá o koreňoch synovho silne rezervovaného a kritického postoja voči Martinu, ktorý podľa jeho názoru nikdy nenaplnil ambície stať sa prirodzeným národnopolitickým centrom slovenského života. Rigoróznosť, názorová vyhranenosť, otvorenosť, hlboko zažitý demokratizmus, ale aj určitá predpojatosť prešli z otca na syna, tvorili základ integrity jeho osobnosti a celkom isto solidnú súčasť jeho politickej výbavy.

Pred prvou svetovou vojnou sa I. Dérer stal spolupracovníkom starého martinského *Národného hlásnika*. Spolu s ďalšími prispievateľmi: Jozefom Gregorom-Tajovským, Milanom Ivankom, Augustínom Ráthom a Máriou Pietorovou sa usilovali premeniť ho

4 JURIGA, F.: Dr. Ivan Dérer. In: *Dérerovi k päťdesiatinám*, c. d, s. 28.

5 DÉRER, I.: Pamiatke dr. Jozefa Déreara. In: *Československá otázka*, c. d., s. 241-242.

na politický týždenník pokrokového smeru, s fundovanými sociálnymi a hospodárskymi obzormi. Tu uverejnil I. Dérer v predvečer vojny článok, za ktorý bol uväznený a ešte pred ukončením trestného konania odvelený na ruský front, s biľagom „vlastizradcu“.⁶

Hneď v prvých dňoch utrpel v bitke pri Ivangorode zranenie, vďaka ktorému sa už v novembri 1914 dostal do pražskej nemocnice a odtiaľ, pre neschopnosť konať službu v poli, ho zadelili ako vojnového invalida do slovenského oddelenia cenzúrnej kancelárie vo Viedni, na základe intervencie tamjšieho šéfa Kornela Stodolu. V jeho viedenskom byte a na pravidelných schôdkach v kaviarni Metropol sa celkom slobodne stretávali s ďalšími „politicky nespoľahlivými živlami“: Slovákmi dr. Milanom Hodžom, Jánom Cablkom, dr. Ivanom Krnom, rumunským poslancom Alexandrom Vajdom-Vojevodom, maďarským redaktorom dr. Arpádom Szakolczaim a i. „*Vôbec celá cenzúra preplnená bola vlastizradcami, ktorí v oslobodení národov videli jediné možné východisko z vojny*“ – napísal Dérer v neskoršej spomienke.⁷ Udržovali tiež stály kontakt s českými poslancami Ríšskej rady a ďalšími osobnosťami protihabsburského zmýšľania: Václavom Klofáčom, Františkom Udržalom, Františkom Staňkom, Antonínom Kolískom, dr. Aloisom Rašínom a i. Na sklonku vojny sa priamo v srdci rakúsko-uhorského mocnárstva konali početné porady, na ktorých sa jednalo o ústavnoprávnom, správnom a právnom usporiadaní budúceho spoločného štátu Čechov a Slovákov. Zúčastňovali sa na nich budúci predstavitelia jeho zákonodarnej, výkonnej i súdnej moci a právni experti, ako boli Ferdinand Pantůček, Emil Hácha, Augustín Popelka. Ivan Dérer tu vystupoval ako znalec uhorského práva a právnych pomerov na Slovensku.

Revolučné udalosti v Rusku od začiatku roku 1917 pôsobili aj na prelomenie politickej pasivity najvýznamnejších slovenských politických prúdov doma. Predstavitelia rôznych smerov – martinskí národníari Matúš Dula a Milan Ivanka, sociálny demokrat Emanuel Lehocký, pokrokári Vavro Šrobár, Vladimír Makovický, Anton Štefánek a Ľudovít Okáňnik – čoraz častejšie dochádzali do Viedne a zúčastňovali sa na týchto poradách. Všetci sa zhodovali na nevyhnutnosti politickej súčinnosti Čechov a Slovákov a na tom, že „oslobodenie Slovákov stať sa môže jedine pomocou československej jednoty a že v tomto zmysle treba pripravovať pôdu na Slovensku“.⁸ V duchu týchto porád – tzv. viedenských konventiklov – boli koncipované a prijaté aj oba najdôležitejšie slovenské štátoprávne dokumenty domácej proveniencie z r. 1918, stojace na stanovisku československej národnej a štátnej jednoty: *Prvomájová rezolúcia sociálnodemokratického robotníctva* z Lipovského sv. Mikuláša a martinská *Deklarácia slovenského národa*.

Ivan Dérer pricestoval na deklaračné zasadnutie Slovenskej národnej rady do Martina priamo z Viedne. Zúčastnil sa na predporadách 30. októbra 1918, na ktorých sa deklarácia uzniesla, ba – ako tvrdí napr. Karol Sidor – svojimi viedenskými informáciami „deklaračné

6 Nепublikovaná fragmentárna spomienka I. Déreра na prácu v *Národnom hlásniku* sa nachádza v rodinnom archíve. Kópiu venovala autorke tejto štúdie pani Soňa Černá, dcéra I. Déreра. Pozri tiež: ČERNÁ, M.: Osobný fond JUDr. Ivana Déreра, *Slovenská archivistika* XXIV, 1989, č. 2, s. 48.

7 DÉRER, I.: „Rozspomienky na priateľa Szakolczaiho“, *Robotnícke noviny*, 13.1.1926.

8 DÉRER, I.: *Slovensko v prevrate a po ňom*. Bratislava : 1924, s. 10.

porady v zákulisí ovplyvňoval“.⁹ Tieto informácie, rezumujúce aktuálne stanovisko českých predstaviteľov, hovorili v prospech prijatia textu koncipovaného Samuelom Zochom. Okrem toho Dérer, z poverenia účastníkov viedenských porád, priniesol Pantůčkov návrh zákona o predbežnej úprave pomerov na Slovensku, obsahujúci ustanovenie, že všetky uhorské zákony na Slovensku okamžite po vzniku nového štátu stratia účinnosť a nahradia sa zákonmi rakúskymi, platnými v Čechách a na Morave, a to aj v oblasti štátnej správy. Dérer sa netajil svojím rezervovaným postojom k návrhu, ktorý sa podľa neho vyznačoval povážlivým nerešpektovaním slovenských pomerov, čo však v danej chvíli nijako nezdôrazňoval. Podieľal sa aj na dodatočnom zásahu do prijatého znenia deklarácie, na základe najnovších informácií, ktoré priniesol M. Hodža z Pešti a prijal poverenie doručiť martinskú deklaráciu Národnému výboru v Prahe.¹⁰ Oceňoval to ako dôstojné zavŕšenie celej svojej predošlej odbojovej činnosti.

Pokladal za svoje nepopierateľné právo vystupovať ako spoluzakladateľ Československej republiky. Aktivitu tých Čechov a Slovákov, ktorí sa za československú vec angažovali vo Viedni a v Rusku a, pravdaže, obidva spomenuté domáce prejavy národnooslobodzovacích a demokratizačných snáh považoval za rovnako dôležité, ba významnejšie z hľadiska oprávnenosti reprezentovať Slovensko, ako činnosť Slovenskej ligy v USA a ňou spolupodpísanú *Pittsburskú dohodu*. Identifikoval sa so základnou tézou týchto dokumentov: ideou československého štátu jednotného „československého národa“. Jeho celoživotný postoj bol dôsledný v odpore proti akémukoľvek oslabovaniu tejto jednoty. Vo svojej politickej činnosti – či už ako vodca sociálnodemokratickej strany na Slovensku, alebo na jednotlivých ministerských postoch, ktoré v rokoch 1920-1938 zastával, rovnako dôsledne a nekompromisne presadzoval opatrenia na jej upevňovanie.

Československá republika a jej režim parlamentnej demokracie bola pre Déreho základnou, nenapadnuteľnou a nespochybniteľnou hodnotou, stojacou mimo každej diskusie. V zložitom procese začleňovania Slovenska do nového štátu dochádzalo aj k zložitému konštituovaniu jeho najvyššej zákonodarnej inštitúcie. 20. januára 1919 bola rozpustená Slovenská národná rada a jej miesto mal zaujať Slovenský klub, ktorý sa utvoril na pôde Revolučného národného zhromaždenia, združujúci všetkých slovenských členov. Po ustanovení slovenského parlamentného klubu sa mali politickí predstavitelia verejne osvedčiť pre niektorú z jestvujúcich politických strán. I. Dérer a I. Markovič sa prihlásili k sociálnej demokracii. Obaja si od začiatku uvedomovali zraniteľnosť Slovenského klubu, v ktorom nezasadali poslanci riadne zvolení v parlamentných voľbách, ale vybraní a povolani podľa kľúča, ktorý nezodpovedal postaveniu Slovenska v republike a navyše, ktorý zjavne preferoval jeden politický tábor. Preto v mene sociálnodemokratickej skupiny v Slovenskom klube presadzovali čo najrýchlejšie uskutočnenie prvých parlamentných volieb aj na Slovensku, uplatnením najširšieho všeobecného, rovného a tajného hlasovacieho práva a na ich základe utvorenie legitímneho parlamentu, v ktorom by mali slovenskí poslanci rovnakú autoritu ako ich českí a moravskí kolegovia.

9 SIDOR, K.: *Slovenská politika na pôde pražského snemu (1918-1938)*, I. zv. Bratislava : 1943, s. 106.

10 Pozri KOVÁČ, D. a kol.: *Muži deklarácie*. Bratislava : 1991, s. 106.

V tomto období vstúpil I. Dérer do „veľkej politiky“ s jasne sformulovaným krédom. Spočívalo na týchto základoch: odpor proti maďarstvu a maďarónstvu ako sociálnopolitickému faktoru, predstavujúcemu, podľa Déreera, na jednej strane všestranný útlak nemaďarských národov a na strane druhej odrodilctvo, či renegátstvo slovenských majetnejších, no aj vzdelanejších vrstiev; sociálne cítenie so slovenskými nemajetnými pracujúcimi triedami; cieľavedome zdôrazňovaný demokratizmus, úzkostlivé dbanie na dodržiavanie a rozvíjanie právnych noriem; kultúrna orientácia na západ, osobitne na Čechy, ako podmienka zbavenia sa neblahého dedičstva maďarizácie. Dérer ho vnímal a vo svojom bohatom propagandistickom slovníku charakterizoval ako „pánštenie“, „pôžitkárstvo“, až „orientálnu lenivosť“, politické zbahnenie..., slovom „vulgárne dženitricstvo“. Jeho nositeľov videl potom v tých, ktorí podľa neho, v snahe udržať svoje privilegované postavenie, do poslednej chvíle zachovávali lojalitu voči Uhorsku, o to viac však spochybňovali plnoprávnosť postavenia Slovenska v novej Československej republike. Zaraďoval sem väčšinu stúpcov Pittsburskej dohody a na jej základe požadovanej politickej autonómie Slovenska.

Výsledky parlamentných volieb v apríli 1920, ktoré aj na Slovensku znamenali prevzajujúco presvedčivé víťazstvo centralistických, celoštátnych strán, chápal Dérer ako „plebiscit za ústavu Československej republiky“, v ktorej niet zmienky o autonómii, aj ako jasné odmietnutie autonomistických snáh – republike škodiacich – väčšinou slovenského ľudu.¹¹ Keď 25. januára 1922 Slovenská ľudová strana predložila v parlamente svoj prvý návrh zákona o autonómii Slovenska, Dérer, v tom čase minister pre unifikáciu zákonodarstva a správy vo vláde Edvarda Beneša, reagoval verejnými vystúpeniami aj v tlači. Predovšetkým podal svoje chápanie samotného pojmu *autonómia*: autonómia je samospráva; všeobecné volebné právo je prostriedkom autonómie; každé demokratické zriadenie je autonómiou a teda „celá Československá republika je útvaram autonómy...“, je spoločnou autonómiou Čechov a Slovákov, kde sa ľud Československa spravuje sám...“¹²

Ponúkal však aj veľmi zjednodušujúci a vcelku málo presvedčivý argument proti autonomistickému ponímaniu, požadujúcemu pre Slovensko, v zmysle Pittsburskej dohody, „vlastnú administratívu, svoje súdy a svoj snem“, tvrdiac, že otázka autonómie v poprevratových dobách vznikla len skresleným nazeraním, cez prizmu bývalého maďarského štátu. Autonomizmus – ako sa Dérer súčasne snažil dokázať – vznikol ako obrana proti vysloveným tendenciám urobiť koniec „národnému svojrázu a bytnosti slovenského národa“.¹³ Je príznačné, že neskôr, najmä od polovice tridsiatych rokov 20. storočia, keď politická autonómia bola skutočne aktuálnou štátoprávnou požiadavkou, Dérer striktné

11 DÉRER, I.: *O takzvanej pittsburskej dohode*. Praha : 1938, s. 54. Tenže: „K memorandu Slovenskej ligy“, *Robotnícke noviny*, 30.12.1922. Tenže, „Sme jeden či dva národy“, *Robotnícke noviny*, 5.1.1926.

12 DÉRER, I.: „O takzvanej slovenskej autonómii“, *Robotnícke noviny*, 9.10.1919.

13 „O takzvanej slovenskej autonómii, publikovaná reč I. Déreera na verejnej schôdzi usporiadanej Robotníckou akadémiou v Bratislave“, *Robotnícke noviny*, 14.-18.3.1922.

odmietal akúkoľvek zmienku o „národnom svojráze“. Národnú svojbytnosť Slovákov uznával voči Maďarom, no celkom popieral vo vzťahu k Čechom.

Vo svojom chápaní slovenskej otázky počas celého trvania predmníchovskej republiky I. Dérer rád zdôrazňoval, že problém autonómie je potrebné zbaviť každého politického a národného hrotu a posudzovať výlučne podľa praktických potrieb štátu. Riešenie otázky postavenia Slovenska v Československu sa malo, podľa neho, hľadať v dvoch základných rovinách: v ďalekosiahlej decentralizácii štátnej správy a prenesení určitých vládnych a správnych činností z ústrednej správy na nižšie orgány (župné, regionálne, či napokon krajinské) a v tomto smere sa mal do značnej miery posunúť aj výkon menovacieho práva úradníkov a zamestnancov; súčasne však v bezpodmienečnom posilňovaní myšlienky „národnej jednoty československej“, tak, aby sa v každom smere stala základom školskej i verejnej výchovy, aj celej činnosti súvisiacej so štátnou a verejnou správou. Hoci Dérer bol vždy považovaný za typického predstaviteľa čechoslovakizmu ako oficiálnej štátnej ideológie, nemožno mu uprieť úsilie vnieť do nej slovenské hľadisko. Bol presvedčený, že pozdvihnutie a vôbec samostatná existencia slovenského života je možná výlučne v rámci spoločného štátu s Čechmi, vnútorne konsolidovaného a zahraničnopoliticky stabilizovaného. Dôležitú úlohu pripisoval nájdeniu optimálneho riešenia organizácie verejnej správy, jednotného pre celú republiku. Vychádzajúc zo základnej tézy slovenských zástancov československej národnej a štátnopolitickej jednoty, že Slováci sú rovnoprávnymi „spolunositeľmi“ štátnej suverenity, podľa jeho presvedčenia pre naplnenie slovenských samosprávnych potrieb nebolo rozhodujúce to, či má nejaký zbor pôsobnosť zákonodarnú, alebo len administratívnu, nakoľko – ako tvrdil – „*v tejto správe a administratívne pri prevádzaní zákonov je často vyjadrená väčšia miera samosprávy, teda autonómie, ako v možnosti vynášať nejaké právne predpisy*“. Napokon, požiadavku samostatných inštitúcií, ako výrazu svojbytnosti slovenského života, odmietal ako z principiálneho, tak aj z praktického hľadiska. Tisícročný maďarský útlak nedovolil Slovákom nadobudnúť a rozvíjať schopnosť riadiť ani len spolkový a obecný život, nie to štátne záležitosti, argumentoval Dérer. Slováci musia len dostatočne využívať všetky možnosti, ktoré im poskytuje republika a demokratická ústava, aby sa „vžili“ do všetkých verejných ustanovizní tohto štátu, t.j. pracovať vo všetkých tých inštitúciách, ktoré sa im otvorili. „*Keď sa staneme plnými slovenskými občanmi demokratickej Československej republiky, vtedy sa uskutoční slovenská autonómia a vtedy prestanú všetky sťažnosti a neprimerané ambície a požiadavky smerujúce k odchylným ustanovizniám štátnej správy na Slovensku, a vtedy bude Československá republika upevnená a zabezpečená...*“¹⁴

Tento citát dobre vystihuje Dérerovo ponímanie obmedzenej, administratívnej samosprávy, ktorá bola základom jeho koncepcie riešenia slovenskej otázky. Optimálny rámec pre takúto samosprávu nachádzal Dérer v župnom zriadení. Inštitucionálnym vyjadrením takejto administratívnej samosprávy sa mal stať zväz slovenských žúp. V tejto otázke sa Dérer a slovenskí predstavitelia sociálnej demokracie názorovo rozchádzali s českým vedením strany, ktoré nebolo myšlienkou zemských župných zväzov nijako naklonené

14 Tamže.

a naopak, stretávali sa na spoločnej platforme so slovenskými agrárnikmi, vedenými Milanom Hodžom. Protichodnosť názorov na administratívnu reformu znemožnila prijať iný ako len veľmi všeobecný variant župného zákona. Nielen, že to ďalej zväčšovalo nespokojnosť autonomistických strán, ale od župnej správy sa začalo odkláňať aj Hodžovo krídlo agrárnikov. Po krátkom období obmedzenej účinnosti župného zákona na Slovensku v r. 1923-1927 (v Čechách sa župný zákon pre silný odpor rozhodujúcich politických síl neuviedol do života vôbec) bolo župné zriadenie definitívne pochované a vystriedané na celom území republiky krajinským zriadením.

Parlamentné voľby r. 1925 znamenali zdruvujúcu porážku sociálnej demokracie a prieniesli volebné víťazstvo ľudákom; otvorili tak otázku ich vstupu do vlády. M. Hodža, ktorý mal ambície stať sa zjednotiteľom slovenskej politiky, prešiel po voľbách definitívne na pozíciu krajinského zriadenia. Prísľubom presadenia krajinskej reformy aj na Slovensku hodlal získať Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu pre koaličnú spoluprácu a urobiť z nej spolugaranta upevňovania jednotného štátu. V priebehu r. 1926, z poverenia chorého premiéra Švehlu, vstúpil Hodža do rokovaní s ľudákmi a napokon dosiahol dohodu o vstupe HSLS do vlády občianskej koalície. Základom dohody bolo uznanie potreby novej správnej reformy.

Hodžovu dohodu s ľudákmi odmietli všetky socialistické strany na Slovensku bez výnimky na početných verejných zhromaždeniach, organizovaných v jednotlivých župách, v parlamente aj v stránickej tlači. Vládi a koaličným poslancom sa pripomínala povinnosť vypočítať oficiálnu mienku všetkých župných zastupiteľstiev a hlas celej samosprávy „a len potom robiť vyrovnanie s ľudákmi“. Výbory sociálnodemokratických žúp na Slovensku prijímali uznesenia za zachovanie žúp a proti zhoršeniu verejnej správy.¹⁵

I. Dérer po zdruvujúcej porážke svojej strany, bez ministerského kresla, celkom

„vypadol z hry“. V čase prerokúvania zákona o krajinskom zriadení v parlamente vystúpil s jeho obšírnou kritikou na stránkach Robotníckych novín, no vtedy už len ako predstaviteľ strany „v konštruktívnej opozícii“. Sociálni demokrati – vyhlasoval kategoricky – stáli sa vždy proti zákonodarnej a štátoprávnej autonómii Slovenska, tak ako ju požadovali ľudáci podľa Pittsburskej dohody, „ale boli sme vždy za zdravú decentralizáciu verejnej správy a za demokratickú samosprávu“.¹⁶

Vo svojom dôkladnom, v podstate právnickom rozbere I. Dérer argumentoval, v čom nová vládna osnova prináša zhoršenie oproti župnému zákonu č. 126/1920 a oproti zákonu č. 159/1920 Zb. z. a n. o správnom súdnictve na okresných a župných úradoch. Vo všeobecnosti podčiarkol nižší stupeň demokratickosti vládneho návrhu, ktorého výsledkom bolo, podľa neho, zavedenie ešte tuhšej (hoci skrytejšej) centralizácie ako dosiaľ. Pri konkrétnom porovnávaní so župným zákonom a s bývalými uhorskými, resp. rakúskymi zákonmi zhrnul svoje výhrady do niekoľkých okruhov: 1. Nové krajiny budú mať podstatne obmedzenejšiu právomoc ako mali župy, a to v oblasti správnej aj hospodárskej; 2. Na všetkých stupňoch verejnej správy sa mení početný pomer v prospech vládou menova-

¹⁵ „Rezolúcia prijatá k vystúpeniu sociálnodemokratického senátora F. Zimáka“, *Robotnícke noviny*, 13.2.1927.

¹⁶ *Robotnícke noviny*, 13.2.1927.

ných úradníkov a v neprospech volených členov zastupiteľstiev; 3. Obmedzujú sa dosiaľ platné práva samosprávy a laického (t.j. voleného) elementu v samosprávnych zboroch, posilňuje sa moc administratívneho aparátu, zvyšuje sa závislosť zastupiteľských zborov od menovaných úradníkov (vrátane možnosti zosadiť volených zástupcov); 4. Zavádza sa fyzická podriadenosť všetkých úradníkov až po krajinského prezidenta priamo ministrom vnútra a táto podriadenosť sa vzťahuje aj na súkromných (neštátnych) zamestnancov, ktorí sú tým de facto poštátnení. Krajinský prezident má oveľa menšie právomoci a postavenie ako bývalý minister s plnou mocou; 5. Slovensko sa degraduje na úroveň druhej správnej inštalácie; 6. Porušuje sa demokratická zásada rozdelenia zákonodarnej, výkonnej a súdnej moci tým, že sa politickým úradom umožňuje vydávať trestné nariadenia, bez zákonného alebo iného zmocnenia.¹⁷

Pravda, na inom mieste sme poukázali na to, že I. Déer nebol vždy zásadným odporcom obmedzovania demokratických občianskych práv a slobôd, pokiaľ toto obmedzenie slúžilo, podľa jeho presvedčenia, konsolidácii a upevňovaniu československého štátu, ktorý pre neho predstavoval najvyššiu a nespochybniteľnú hodnotu a životnú podmienku existencie – rovnako Čechov ako Slovákov. Leitmotívom jeho kritiky bola evidentne snaha znevažovať a zdiskreditovať – spôsobom zvyčajným pre vtedajší politický život – ľudákov a autonomistov a tým aspoň oslabiť, ak už nie znemožniť ich vplyv na vnútropolitický vývoj na Slovensku. Emotívne protiludácke výpady a kritika (o poznanie umierenejšia) postoja agrárnej strany, predovšetkým jej ústredného českého vedenia, tvorili pravidelný záver predchádzajúceho právnického výkladu. Takto bol nový zákon prezentovaný aj na verejných zhromaždeniach sociálnej demokracie. Najčastejšie ako blamáž a kompromitovanie sa politicky naivných ľudákov a víťazstvo centralistu A. Švehlu, ktorému sa „*podarilo použiť autonomistov za nástroj k prevedeniu najtuhšej centralizácie a byrokracie, na akú predtým ani tí najzúrivejší „centralisti“ nikdy nepristali a ani len nepomysleli*“.¹⁸ Napokon, voličov a potenciálnych voličov sociálnej demokracie mali práve tieto pasáže „zorientovať“ skôr ako odborný rozbor, ktorý im síce mal dať punc vecnej nezaujatosť, ktorému však bežný čitateľ *Robotníckych novín* ani nemohol celkom rozumieť. Ako predstaviteľ opozičnej strany mal Déer len veľmi obmedzené prostriedky na propagáciu a presadzovanie svojich hľadísk – presnejšie, žiadny z tých, ktoré sám považoval za najdôležitejšie a najúčinnnejšie.

I. Déer pri porovnávaní interpretoval župný zákon v jeho ideálnej podobe, v akej sa nikdy nerealizoval. To, pravda, mnohé jeho argumenty do značnej miery relativizovalo.¹⁹ Napriek tomu jeho aktivitu pri kritike vládnej osnovy zákona o krajinskom zriadení

17 DÉRER, I.: „Miesto slovenskej ľudovej autonómie pražský a zemský byrokratický centralizmus“, *Robotnícké noviny*, 13., 15., 16. a 18.2.1927. Vyšlo tiež ako samostatná brožúra s podtitulom: *Kritika vládneho zákona o úprave politickej správy*. Bratislava : 1927.

18 *Robotnícké noviny*, 13.2.1927. Porov. *Slovák*, 19.1.1927.

19 Déer zdôrazňoval skutočnosť, že župný zákon dával vláde len možnosť ustanoviť v slovenských župách, popri volených, aj menovaných členov zastupiteľstva, pričom ju obmedzoval početne (najviac 1/3 menovaných), aj časovo (do r. 1940) a podmieňoval „zvláštnymi pomermi“. V skutočnosti však počas celej doby platnosti zák. 126/1920 Zb. vláda uplatňovala toto právo paušálne, ako pravidlo, čo objektívne diskriminovalo postavenie slovenských žúp. Vážna formu-

nemožno bagatelizovať a treba akceptovať aj jeho základnú výhradu – nižší stupeň demokratickosti, pokiaľ ide o pomer štátnej správy a samosprávy, bez ohľadu na to, do akej miery bola motivovaná účelovo a stranícky. Samotný referent a hlavný zástanca prerokúvanej osnovy, národný demokrat K. Kramár pripustil v dôvodovej správe, prednesenej v poslaneckej snemovni, že moc, ktorú zákon dáva politickej správe, je veľmi široká a „kaučuková“ a obavy z tejto novej právomoci politických a policajných orgánov sú celkom pochopiteľné.²⁰

V parlamentnej rozprave predniesol odmietavé stanovisko sociálnej demokracie k vládnomu návrhu zákona o organizácii politickej správy poslanec Alfréd Meissner. Predstavy o najvhodnejšom riešení verejnej správy na župnom základe sa odrazili aj v príslušnej časti nového programu, ktorého návrh mal byť predložený na zjazde ČSSDSR 15.-18.4.1927 a o ktorom mal rozhodnúť jubilejný zjazd v nasledujúcom roku. Vo vyhlásení *Zásady a úlohy sociálnej demokracie*, ktorým sa začalo uverejňovanie návrhu programu v straníckej tlači sa uvádza, že strana bojuje „už v dnešnej spoločnosti... za dosiahnutie čo možno najväčšieho vplyvu pracujúceho ľudu vo všetkých verejných inštitúciách...“²¹ Zákon zavádzajúci krajinské zriadenie v celej republike prijal parlament, napriek obštrukciám socialistických strán, aj proti hlasom kritikov z tábora vládnej koalície,²² ako zákon č. 125 o organizácii politickej správy zo dňa 14.7.1927 (tzv. organizačný). I. Déer a I. Hrušovský sa pokúšali – neúspešne - presadiť aspoň takú interpretáciu príslušných článkov zákona, aby sa v krajinskom zastupiteľstve, v záujme Slovenska a republiky, vytvárala väčšina podľa „princípu československého“ a nie majorita občianskej koalície ako v parlamente. Keď sa tento pokus paralyzovať vplyv ľudákov v krajinskom zastupiteľstve nestretol s podporou vládnych centralistických strán (najmä slovenských agrárnikov), požadovali socialisti, aby odborníkov do krajinského zastupiteľstva a referentov do krajinského výboru vláda menovala na základe volebných výsledkov, t.j. aby ľudáci nezískali viac miest, ako im podľa volebného kľúča patrí. Nič z toho sa však opozičným socialistom nepodarilo presadiť. V krajinskom zriadení, v tej podobe, v akej sa realizovalo, videl I. Déer prvý z neblahých kompromisov medzi agrárnikmi a ľudákmi, ktorý považoval – s odstupom času – za „jedno z najväčších nešťastí“ slovenskej, osobitne Hodžovej politiky. Podľa jeho presvedčenia poskytovalo mnoho možností separatistickým silám, aby pri zachovaní rámca legality pomaly ale isto podryvali základy jednotného československého štátu.²³

lácia o zvláštnych pomeroch sa interpretovala v zmysle centralistickom. Pozri LIPSCHER, L.: *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918-1938*. Bratislava : 1966, s. 108. Obdobne to bolo aj v otázke župného zväzu a župných senátov. Pretože sa tieto inštitúcie, uvádzané v župnom zákone, vôbec neustanovili, aj ich právomoci (hospodárska, rozhodovacia, spolupôsobiaca atď.), ktoré Déer vysoko vyzdvihoval ako prejav istého stupňa samosprávy, boli čisto fiktívne.

20 „Veľká, dobrá práca“, *Venkov*, 15.7.1927. Tiež: SNA, f. ČSSDSR/V., i. j. 228, Měšťácké strany o zákonech č. 77 a 125 z r. 1927, materiál pre referentov ČSSDSR pred voľbami do obecných zastupiteľstiev 1931.

21 „Zásady a úlohy sociálnej demokracie – zásadné vyhlásenie programu ČSSDSR“, *Robotnícke noviny*, 1.4.1927.

22 Pozri napr. článok košického župana Juraja Slávika, *Slovenský denník*, 1.1.1927.

23 DÉRER, I.: *Slovenský vývoj a ľudácka zrada*. Praha : Kvasnička a Hampl 1946, s. 127 an.

Zo svojej faktickej prehry sa Dérer pokúšal aspoň niečo propagandisticky vyťažiť. V snahe dostať do povedomia slovenskej verejnosti nový argument proti ľudáckej požiadavke autonómie, t.j. menovite vlastného snemu a súdov, tvrdil, že takmer všetky požiadavky Pittsburskej dohody boli zavedením krajinského zriadenia splnené a uzákonené. „*Dnes máme na Slovensku zemskú správu a zemské zastupiteľstvo – teda administratívny zemský snem*“, zavádzal laickú verejnosť.²⁴ Vcelku sa však organizačný zákon vo všeobecnosti považoval za veľké víťazstvo ľudovej strany, ktorá v ňom videla sľubný, no len prvý krok k autonómii Slovenska. Preto sociálna demokracia neustávala v jeho kritike a propagácii župného zriadenia. Podľa vyhlásenia Ústredného výkonného výboru ČSSDSR pred obecnými voľbami z 24.9.1927 sa občianska koalícia „stáva vládou reakčnou“ a jej aktivity znamenajú reakčný nápor, ktorý sa usiluje o zhoršenie dobrých zákonov, vybojovaných v minulosti sociálnou demokraciou. V tomto všeobecnom reakčnom nápore, píše sa tu ďalej, sa neubránila ani demokratická samospráva. „*Zákonom o reforme verejnej správy oklieštená bola právomoc demokratickej samosprávy a zvýšená bola za to právomoc byrokracie. Zákon o finančnom hospodárstve obcí zošňuroval obce ako do zvieracej kazajky a podlomil ich finančný základ. Tento zákon bude obciam brániť, aby nabudúce konali v náležitom rozsahu svoje úlohy školské, kultúrne, bytové, sociálne. Toto poručníctvo vlády nad svojprávnym občianstvom je urážlivé a ponižujúce.*“²⁵

Prvé voľby do krajinského zastupiteľstva 2.12.1928 nepriniesli podstatné zmeny v postavení oboch slovenských centralistických strán. Agrárna strana ostala za ľudovou a sociálna demokracia až za komunistickou stranou na Slovensku, hoci oproti r. 1925 sa počet hlasov odovzdaných pre ČSSDSR zvýšil viac ako o tretinu.²⁶ Odmietavé stanovisko voči krajinskému zriadeniu predniesol v mene delegácie ČSSDSR na ustanovujúcej schôdzi Krajinského zastupiteľstva Slovenskej krajiny 12.1.1929 Michal Korman. Zákon č. 125/1927 Zb. z. a n. označil za porušenie demokratickej zásady, na ktorej je vybudovaná ústava štátu. „*Nové zriadenie zemské uvedené bolo do života proti našej vôli. Hoc sme rozhodnutí k pozitívnej práci na danej právnej pôde, ponechávame zodpovednosť za účinnosť zemskej správy tým, ktorí ju uzákoonili*“ – vyhlásil.²⁷ Zároveň oznámil, že strana sa aj na pôde tohto nového útvaru bude domáhať novelizácie zákona tak, aby bol zaručený dostatočný vplyv a zákonná právomoc volených zástupcov občianstva a aby zamestnanectvo, ktoré pracuje na samosprávnej okresnej alebo krajinskej agende bolo služobne podriadené okresným alebo krajinským zastupiteľstvám. Tie mali plniť obsiahle a pre celú verejnosť, menovite pre široké ľudové vrstvy veľmi dôležité úlohy na poli hospo-

24 DÉRER, I.: „Zmätok okolo Pittsburskej dohody“, *Hlas*, 22.6.1928.

25 SNA, f. ČSSDSR/III, i. j. 143, *Význam volieb*, predvolebná brožúra ČSSDSR z r. 1928. Ide o zákon č. 77/1927 Zb. z. a n. o finančnom hospodárení zväzkov územnej samosprávy, obmedzujúci samosprávne prírážky.

26 Výsledky volieb do krajinských orgánov z 2.12.1928 boli uverejnené in: *Československá statistika*, svazek 60, řada I., volby do zemských zastupitelstev roku 1928. Praha : 1929, s. 9. Najnovšie publikuje ŠUCHOVÁ, X. Prílohy II. – Politický systém. In: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. (eds.): *Slovensko v Československu (1918-1939)*. Bratislava : Veda 2004, príloha č. 14, s. 580–581.

27 SNA, f. ČSSDSR/IV, i. j. 318.

dárskom, zdravotnom, sociálnom i kultúrnem. Za najdôležitejšiu požiadavku tu vyhlásil Korman novelizáciu zákona o finančnom hospodárstve samosprávnych zväzkov, ktorým bol vnesený do obecnej i okresnej samosprávy „zmätok a spôsobené veľké škody“. Zoškrtnutím „miliónových položiek“ z obecných a okresných rozpočtov – uvádzal Korman, s odvolaním sa na správy krajinských vyrovnávacích fondov – bude obciam i okresom znemožnené plniť úlohy komunikačné, elektrizačné, zdravotné, sociálne a kultúrne.

Odstránenie krajinského zriadenia požadoval aj nový program sociálnej demokracie, prijatý (oproti pôvodnému predpokladu) až XVI. zjazdom v septembri 1930. V oblasti vnútornej politiky kládol dôraz na zjednotenie zákonodarstva a správy celej republiky a na jej demokratizáciu, najmä rozširovaním samosprávy a rušením „prežitkov byrokratizmu“. Za základ miestnej samosprávy kládol obec a ako vyššie celky okresy a župy, „pokiaľ možno národnostne jednotné“.²⁸ Ako osobitné rezolučné uznesenie obsahoval časť Samosprávny program, ktorá definovala územnú samosprávu, ešte bližšie špecifikovala jej základy a podrobne stanovila jej pracovný program v oblasti kultúry a ľudovýchovy, sociálnej starostlivosti a zdravotníctva, aj v hospodárení a podnikaní.²⁹ Ktorýkoľvek z dokumentov sociálnodemokratickej strany, zaoberajúcich sa otázkami verejnej správy, resp. vzťahom politickej správy a samosprávy, či už prijatý pred alebo po zavedení krajinského zriadenia jednotne pre celú republiku, chápe požiadavku decentralizácie predovšetkým ako čo najväčší presun právomocí na volené orgány samosprávy a to na všetkých stupňoch. Nikde a v nijakej podobe v nich však nenájdeme vyjadrenie samosprávnych potrieb Slovenska. Konzekventne ignorujú fakt osobitného postavenia Slovenska v republike a nevyhnutnosť jeho štátoprávného riešenia. Domnievame sa, že stanovisko I. Dére (v tomto období vlastne jediného slovenského člena Ústredného výkonného výboru sociálnej demokracie), ku ktorému sa prepracoval vlastnou skúsenosťou vo vládných a poslaneckých funkciách, presahovalo v zásade odmietavý postoj ústredného vedenia strany voči všetkým inštitúciám, ktoré vyjadrovali toto osobitné postavenie reálne či potenciálne, aj keď nedostatočne. Takou bol Úrad ministra s plnou mocou pre Slovensko, ale takou mohol byť aj zamýšľaný, no nikdy nerealizovaný krajinský župný zväz. Déreova vyššie načrtnutá koncepcia administratívnej samosprávy mala zrealizovať čechoslovakistickú politiku ústredia sociálnodemokratickej strany a urobiť ideu československej jednoty stráviteľnejšou pre Slovensko, najmä pre tie vrstvy jeho obyvateľstva, ktoré zatiaľ podliehali nacionalistickému radikalizmu ľudákov alebo sociálnemu radikalizmu komunistov.

Po opätovnom vstupe sociálnych demokratov do vlády stál I. Dére v rokoch 1929–1934 na čele ministerstva školstva a národnej osvety. Hoci ide o veľmi zložitú obdobie v dejinách Slovenska, a to po stránke hospodárskej a sociálnej (mimoriadne ťažký dopad hospodárskej krízy), aj po stránke politickej (neustále zhoršovanie medzinárodného postavenia Československa, narastanie vnútropolitického napätia, aktivizácia maďarskej iredenty v dôsledku nástupu nemeckého fašizmu k moci), v Dérovej protiautonomistic-

28 *Program Československé sociálnědemokratické strany dělnické schválený XVI. sjezdem strany ve dnech 27.-29. září 1930.* Praha : 1930, s. 15-16.

29 Tamže, s. 20-23.

kej argumentácii sa vcelku neobjavujú nové prvky. S novou nástoľčivosťou vystupoval, samozrejme, proti maďarofilským (Vojtech Tuka) a polonofilským (Karol Sidor) kruhom v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, pričom upozorňoval, že na rozdiel od Tuku a mladšej generácie ľudáckych vodcov, sám Andrej Hlinka vždy stál na pôde Československej republiky, hoci svojimi prejavmi sa často pohyboval na samom okraji ústavnosti a svojou autoritou sa neraz postavil aj za ľudí, ktorých protištátnu a vlastizradnú činnosť považoval Dérer za jasne preukázanú (František Jehlička, V. Tuka).

Pomerne málo sa Dérer vo svojich vystúpeniach po januári 1933 zaoberal nástupom Hitlera k moci, čo v podstate zodpovedá počiatočnému podceneniu fašizmu ako politického fenoménu demokratickými silami. S obavami však sledoval následnú aktivizáciu domácich menšinových nacionalistických hnutí a strán. Pod jej vplyvom sa ešte nekompromisnejšie staval proti ponímaniu Čechov a Slovákov ako dvoch osobitných a samobytných národov ako predtým. Ak to pripustíme, varoval, opustíme tým samotný základ vzniku spoločného štátu a premeníme národný štát československý na štát národnostný, pozostávajúci nielen z dvoch národov, ale i z Nemcov a Maďarov, v situácii, keď Nemcov je o milión viac ako Slovákov. Autonomizmus považoval za natoľko nebezpečný pre celistosť a územnú integritu štátu, že otvorene hlásal potrebu represívneho postupu voči jeho predstaviteľom. Najprv proti najradikálnejším živlom z vedenia HSL'S (celou váhou svojej pozície sa zasadzoval za pozbavenie V. Tuku poslaneckej imunity a jeho odsúdenie za vlastizradu v r. 1929), neskôr požadoval „bezohľadný postup“ aj proti oveľa menej exponovaným autonomistom (osobitne po nitrianskych pribinovských oslavách r. 1933) a bol veľmi roztrpčený nedôslednosťou – z jeho hľadiska – ústrednej vlády, podceňovaním nebezpečenstva českými koalíčnymi stranami a Hodžovým „škodlivým lavírovaním“, čo sa týka postoja k požiadavke autonómie. Ako minister školstva sa v tom čase čoraz častejšie dostával do sporu nielen s mladými radikálmi z HSL'S, konzervatívnymi cirkevnými kruhmi, ale aj s korektným Martinom Rázusom a renomovanými osobnosťami slovenskej vedy a kultúry.³⁰

Neuralgickým bodom tu bol, prirodzene, druhý návrh zákona o autonómii Slovenska, ktorý HSL'S predložila v snemovni 8. mája 1930. Navonok napätie medzi autonomistami a centralistami (Dérerom osobitne) prepuklo do mohutnej nacionalistickej vlny, ktorej viacerými vrcholmi boli niektoré udalosti r. 1932 (ako napr. matičné udalosti v máji, demonštratívny odpor proti Dérerom presadzovaným pravidlám slovenského pravopisu, trenčianskoteplický kongres mladej slovenskej inteligencie v júni, zvolenský manifest zo spoločného zhromaždenia katolíckych a evanjelických autonomistov v októbri a spoločný kongres ľudákov a národnárov v Trenčíne v decembri), no najmä nitrianske augustové udalosti v r. 1933. Na všetkých sa veľmi zanietene a proticentralisticky zúčastňovala slovenská študujúca mládež, čo – vzhľadom na celkove málo úspešné pôsobenie na poste ministra školstva, ktorému prikladal tak veľký význam pre šírenie idey „československej jednoty“ – muselo Déreera zasiahnuť na obzvlášť citlivom mieste. Znepokojený „zhubnou

30 „Otvorený list Martina Rázusa ministrom Hodžovi a Dérerovi“, *Národné noviny*, 14.10.1933; „Reč poslanca M. Rázusa na sneme dňa 20. októbra 1933“, *Národné noviny*, 25.10.1933; BARTEK, H.: O ideológii dr. Ivana Déreera, *Národné noviny*, 6.10.1933.

pasivitou vlády“, v rámci svojej pôsobnosti potom skutočne uplatňoval tvrdý postup proti účastníkom vystúpení, poškodzujúcich – podľa neho – autoritu ústrednej vlády, aj medzinárodnú prestíž Československej republiky. No, ako neskôr sám priznal, tieto opatrenie nevelmi postihli hlavných iniciátorov, ale doľahli na ich radových stúpcov a citeľne, ba niekedy existenčne zasiahli najmä pracovníkov školstva. Tým, že ostali obmedzené viac-menej na jeho rezort, Dérer sám na seba sústredil podstatnú časť búrlivého negatívneho ohlasu adresovaného ústrednej vláde. Jeho neotrasiteľne protiautonomistický postoj ho v očiach autonomistov robil hlavným zástancom politiky tvrdej ruky, uplatňovanej tam, kde zlyhávali argumenty, dokonca „hlavnou prekážkou porozumenia medzi Čechmi a Slovákmi“.³¹

Po nitrianskych udalostiach aj vplyvné české kruhy pociťovali potrebu spoznať, takpovediac z prvej ruky, koncepcie slovenských autonomistov a venovať pozornosť ich vlastnému zdôvodňovaniu, nesprostredkovanému centralistickými predstaviteľmi zo Slovenska. V máji 1934 vystúpili v klube Přítomnost a na pôde Slobodnej školy politických náuk v Prahe Andrej Hlinka, Martin Rázus, Jozef Tiso a Martin Sokol a na druhej strane centralisti – ministri Milan Hodža a Ivan Dérer v cykle prednášok o slovenskom probléme. O niekoľko dní neskôr odznegli tieto prednášky a j v Bratislave a po nich nasledovala politická debata za účasti stúpcov protikladných názorových stanovísk. Vo všeobecnosti, s výnimkou sociálnodemokratickej a národnosocialistickej tlače, vystúpenia oboch vládnych predstaviteľov vyvolali na českej strane isté rozpaky a na Slovensku sa stretli zväčša s negatívnym, až búrlivo odmietavým ohlasom.³² Pritom však komentáre robili rozdiel medzi nimi a označili Hodžu za múdrejšieho politika, ktorý o slovenských otázkach pohovoril „oveľa rozumnejšie“ ako I. Dérer a oceňovali jeho „snahu byť objektívnym a spravodlivým“ a kráčať s duchom času.³³ Slovenská autonomistická tlač si v jeho vystúpení všimla najmä to miesto, kde, zdôrazňujúc súčasne „kategorickú“ a „bezvýhradnú jednotu československého politického národa“, označil za odôvodnenú požiadavku autonómie Slovenska. Pravda, autonómie administratívnej, nie legislatívnej. Dérer sa, naopak, stal terčom útokov ako centralista aj ako socialista. Kým v Hodžovom prípade publikované rozborý vcelku vecne konštatovali zjavný posun od centralizmu k regionalizmu a ocenili u tohto majstra politického lavírovania aspoň triezvy pragmatizmus, s akým relativizoval svoje predchádzajúce postoje, Dérerovo zotrvávanie na myšlienke československého národa, spojené na druhej strane so snahou osvedčiť svoje skutočne hlboké slovenské cítenie, slovenské nacionalistické kruhy priamo dráždilo. Nikdy dosiaľ, ako konštatovali komentáre, sa aktívnemu ministrovi nedostalo takej veľkej kritiky.

Napriek všetkým málo lichotivým až znevažujúcim hodnoteniam, treba tu priznať Dérerovu snahu vyrovnať sa so situáciou, ktorú sám nevyhnutne musel pociťovať ako

31 RÁZUS, M.: „Základom slovenskej nespokojnosti sú chyby vládncích – Slovákov“, *Národné noviny*, 21.5.1934.

32 *České slovo*, *Venkov*, *Právo lidu*, *Bohemia* z 9.5.1934, *Večerník Rudého práva*, 10.5.1934, *Národní osvobození*, 17.5.1934, *Lidové noviny*, 18.5.1934, *Národné noviny*, 12.-23.5.1934, *Slovák*, 17.5.1934.

33 *Slovák*, 17.5.1934, *Národné noviny*, 12.-23.5.1934, *České slovo*, *Venkov*, *Právo lidu*, *Bohemia*, 9.5.1934.

novú. Ved' celkom jasne sa ukázalo, že autonomizmus nie je len okrajovým javom, ale že myšlienka autonómie ovláda masu slovenského ľudu. Vracajúc sa ku svojmu bratislavskému neúspechu pokúsil sa, nezvyčajne zmierlivo, vyrovnat' s podstatou nezhôd: „*Oni, zástanci samostatnej národnej myšlienky slovenskej tvrdia, že sú tu dva národy... ale oba sú tak zviazané mnohými rečovými, národnými, kultúrnymi a myšlienkovými putami, že predstavujú a predstavovať ich vždy budú oproti iným slovanským národom vôbec ako jeden [národ] československý. Keby táto formulácia vyjadřila názory všetkých odtienkov slovenských autonomistov, tak by, aspoň pre prítomnú dobu, nebolo vlastne podstatného rozdielu v nazeraní na otázku československej národnej jednoty medzi autonomistami a tzv. centralistami. Bola by to vlastne spoločná pravda, vyjadřená v rôznych formuláciách. Pre ďalšiu budúcnosť ovšem formulácia autonomistická tvorí priamo základ pre ďalší vývoj vecí smerom k odstredivosti, a to je práve jej veľká nevýhoda a nebezpečie.*“³⁴

Možno povedať, že práve v tomto období sa uzatvára a vyčerpáva škála Déerovej protiautonomistickej argumentácie. Ďalšie roky, až do bezprostredného nástupu politickej krízy v lete 1938, nepriniesli v tomto smere nielen nič presvedčivé, ale už ani nič nové. Zo záplavy invetív na adresu Ivana Déera sa vydeľuje triezvo vecný, no jednako tvrdý záver M. Rázusa, ktorý veľmi presne vystihuje Déerovu tragédiu – uviaznutie v osidlach vlastnej predstavy o riešiteľnosti problému Slovenska v medziach unitárneho štátu: „*Dnešný stav Slovenska je svedectvom, že sa česko-slovenské vyrovnanie nedalo, ani nedá uskutočniť len vstupom do vlády. Nedá sa ani pri najlepšej vôli, pre systém, ktorý prispôbiť k potrebám života značí prichytiť sa riešiť slovenskú otázku, kardinálnu otázku tohto štátu. Déer i Hodža a ich stúpenci mali za takmer šesťnásť rokov dosť času urobiť slovenský problém bezpredmetným. Keď je tento problém i dnes tu, to znamená, že tak koncepcia, ako i metódy doterajšieho režimu a jeho slovenských reprezentantov nie sú dobré... Základom slovenskej nespokojnosti nie je nevlastnecnosť a nedostatok lásky k štátu, ale chyby a omyly vládncích, a to vládncích Slovákov.*“³⁵

Po nástupe fašizmu v Nemecku sa do novej polohy dostalo aj ponímanie (či skôr odôvodňovanie) „československej jednoty“. Popri starších argumentoch, obrátených viac do histórie, vystúpili do popredia ďalšie, zamerané na prítomnosť a budúcnosť. Vo svojej *Reči k Slovákom*, prednesenej koncom roka 1933 na viacerých miestach Slovenska (a publikovanej v slovenčine), vyzdvihol minister zahraničia Edvard Beneš celkom pragmatické hľadisko koncepcie „československej národnej jednoty“. Dnešné malé stredoeurópske národy - uvažoval Beneš – majú šancu prežiť popri dnes silných a expanzívnych národoch, ako nemeckom a talianskom, len vďaka priaznivej populačnej tendencii početného rastu obyvateľstva Poľska, Rumunska, Juhoslávie a Československa a, naopak, vďaka populačnému spomaleniu až stagnácii u nemeckého a maďarského národa. „*Obava pred veľkým národom nemeckým 60-70 miliónovým zmizne, pretože pätnásť miliónový národ [rozumej: „československý“ – X.Š.] sa nedá dnes len tak zničiť, odnárodniť. A to tým menej, lebo Maďari do tej doby dospejú sotva do 10-12 miliónov príslušníkov a že vzrast*

34 DÉRER, I.: *Československá otázka*, c. d., s. 113.

35 RÁZUS, M.: „Základom slovenskej nespokojnosti sú chyby vládncích – Slovákov“, *Národné noviny*, 23.5.1934.

nemeckého národa v budúcnosti bude celkom zastavený, ostávajúc na počte o málo vyššom ako je dnešný“³⁶ – tvrdil Beneš v situácii, keď sa na juhu Slovenska stupňovala maďarská revizionistická propaganda. Úlohu tejto generácie videl práve v „zocelení národných blokov“ v strednej Európe, a tým aj zdôvodňoval svoj odpor proti „všetkým druhom autonomizmu a separatizmu slovenského“. Vyjadril presvedčenie, že „plné zjednotenie československé je nezadržateľným dôsledkom európskeho vývoja nacionálneho“.³⁷ Dérier sa s týmito vývodmi celkom stotožnil a ďalej ich rozvádza: v súčasnom svete je vedúcou tendenciou odstraňovanie separatizmov a vytváranie silnej národnej jednoty. Akékoľvek výhrady možno mať k vnútornému režimu Nemecka, Talianska, Poľska alebo Juhoslávie, no ani najväčší odporcovia neuprú Hitlerovi, Mussolinimu, či Pilsudskému, že sú tvorcami národnej jednoty. „Dnešná doba“ – uzatvára Dérier – „pri všetkých jej omyloch, krutostiach a zmätkoch, ponecháva pre budúcnosť veľa pevného prízvukovania sociálnych záujmov aj silnú národnú jednotu mocných štátov európskych.“³⁸

Rovnako ako Beneš považoval aj Dérier za základ fašistickej diktatúry v Taliansku a v Nemecku vypätý, prestížny a nedotklivý nacionalizmus, prechádzajúci do mystiky a krajne iracionálneho politizovania. Tieto črty hľadal aj v slovenskom nacionalizme ako takom, a cez túto prizmu, príliš jednostranne a zjednodušujúco, videl v postupe celého autonomistického tábora len deštrukciu, zameranú proti Československej republike a proti jej demokratickému režimu, navyše s podporou a v zhode so záujmami zahraničných, republike nepriateľských síl.

Ani právna subjektivita slovenskej krajiny, ani krajinské zastupiteľstvo nemohli totiž eliminovať trvalé požiadavky ľudovej strany – územnú autonómiu a slovenský snem. Ako minimálny program HSĽS už v máji 1935 požadovala novelizáciu zákona o organizácii politickej správy, a to najmä rozšírením právomoci krajinských orgánov. Po vymenovaní M. Hodžu za ministerského predsedu v novembri 1935, od ktorého si ľudáci veľa sľubovali, sústreďovali sa na tri základné požiadavky: 1. uznanie právnej osobitosti slovenského národa a jazyka 2. zákonodarný snem pre Slovensko v zmysle Pittsburskej dohody, 3. kompetentné ministerstvo pre Slovensko.

Ako novovymenovaný predseda vlády Hodža zdôraznil, že krajinská samospráva, ako primeraný výraz decentralizačnej zásady, sa plne osvedčila a že vláda nepripustí nijaké spochybnenie administratívnej samosprávy, ktorá sa bude len ďalej rozširovať. Ohlásil zároveň rozšírenie samosprávy v celom štáte úpravou pôdohospodárskych (zemelenských) komôr a na Slovensku osobitne utvorením stále chýbajúcej krajinskej školskej rady; riešenie menšinovej otázky pri zhode záujmov štátnych, národnostných a demokratických; dokončenie a završenie kodifikačných a unifikačných prác v oblasti súdneho, správneho, daňového práva a vytvorenie jednotného právneho poriadku pre celú republiku, ako predpokladu jednotného právneho štátu.

36 BENEŠ, E.: *Reč k Slovákom o našej národnej minulosti a prítomnosti*. Bratislava : Slovenská odbočka Národnej rady Československej 1934, s. 33. Tenže: *Náš největší úkol národní*. In: *Idea československého státu*, II. sv. Praha : Národní rada Československá 1936, s. 223.

37 BENEŠ, E.: *Reč k Slovákom*, c. d., s. 40.

38 DÉRER, I.: *Československá otázka*, c. d., s. 98.

Tento vládny program, na ktorého realizovaní sa I. Déer podieľal už vo funkcii ministra spravodlivosti (1934-1938), musel byť sklamaním pre autonomistov a radikálnejších ľudákov priamo iritoval. Koaličné strany, agrárci a (od r. 1929 opäť) aj sociálni demokrati, striedali - ako to vystihol K. Sidor - „unavujúcu taktiku“ premiéra Hodžu s „útočnou taktikou“ I. Déera proti slovenským autonomistom. Déer, ktorý už krajinské zriadenie pociťoval ako škodlivý kompromis medzi agrármi a s nevôľou sledoval Hodžovu „hru s ľudáckou kartou“, už veľmi rigorózne staval proti sebe pojmy autonomizmus a demokracia. Do veľkej miery ho v tom utvrďovali vystúpenia niektorých predstaviteľov HSLS, aj na pôde parlamentu, spochybňujúce schopnosť demokracie riešiť problém národa.

Program Hodžovej vlády, zacielený na posilnenie vnútornej stability štátu a posilnenie jeho medzinárodného postavenia, suverenity, bezpečnosti a obranyschopnosti, stanovil svoje priority s ohľadom na prebiehajúce vnútropolitické a zahraničnopolitické zmeny, medzi nimi aj otázku unifikácie na poli organizácie verejnej správy. V rýchlo sa zhoršujúcej medzinárodnej situácii sa znovu vystupňoval problém národnostných menšín. Hodža i Déer videli oba problémy ako spojené nádoby a pokúšali sa, jeden vo funkcii premiéra, druhý na čele ministerstva spravodlivosti, nájsť aj ich spoločné riešenie: t.j. vyriešiť postavenie národnostných menšín aj Slovenska v republike optimalizáciou verejnej správy, pri prísnom ustrážení jednoty a demokratického (hoci s obmedzeniami) charakteru štátu.

18.2.1937 vydala Hodžova vláda nové smernice svojej menšinovej politiky, v ktorých vyjadrila pripravenosť osobitne prihliadať ku konkrétnym (hopodárskym, sociálnym, kultúrnym aj jazykovým) potrebám národnostných menšín a zaviazala zodpovedné inštitúcie a im podriadené orgány na jednej strane plošným dozorom nad plnením a na druhej strane osobnou zodpovednosťou za splnenie vládnej inštrukcie. V ten istý deň prijala vláda uznesenie o rozšírenej právomoci krajinského prezidenta. Avšak tvrdenie vládnej tlače, že je to začiatok „sústavného riešenia menšinovej otázky“ a že týmito krokmi sa „súčasne s vyriešením menšinových vecí vyriešili i základné veci slovenského samosprávneho problému...“³⁹ boli silne nadnesené.

Problém nemeckej menšiny bol v posledných dvoch rokoch trvania predmnichovského Československa zreteľne ústredným vnútropolitickým problémom, so silnými zahraničnopolitickými súvislosťami. Nemecká otázka postupne bezo zvyšku zamestnávala vládu aj premiéra Hodžu a zatienila problém česko-slovenský. Déer, ktorý sa v tomto období zúčastňoval na všetkých prípravných prácach vládneho projektu usporiadania národnostných problémov v republike, známeho ako *Národnostný štatút*, sa vcelku bez väčšieho úspechu pokúšal vniesť doň aj „slovenské hľadisko“. Nazdával sa, že v jubilejnom roku republiky, v danej politickej situácii, má vláda práve tak povinnosť, ako aj príležitosť a celý rad možností demonštrovať pevnú a nekompromisnú „československú politiku“ na všetkých poliach štátneho a verejného života a bezodkladne uskutočniť niektoré opatrenia na „rozhodné potieranie protištátnych separatistických živlov.“ Návrh takéhoto postupu, spolu s obsiahlym zdôvodnením, predložil postupne v troch memorandách z januára,

39 Úradné vyhlásenie o nových smerniciach menšinovej politiky v ČSR z 18.2.1937, *Slovenský denník*, 21.2.1937.

marca a augusta 1938, adresovaných prezidentovi Benešovi, resp. premiérovi Hodžovi.⁴⁰ Obsahovali opatrenia na posilnenie československej štátnej jednoty, uskutočňované v prvom rade štátom a štátnymi orgánmi (vrátane represívnych), kultúrnymi inštitúciami, zriadenými za týmto účelom a činnosťou československy orientovaných politických strán. Osobitne v „Druhom memorande Dr. Ivana Dérera o opatreniach proti rozvratnej činnosti Hlinkovej slovenskej ľudovej strany“ z 28. marca 1938, ktorým reagoval na Hlinkov výrok, že rok 1938 bude „rokom prevratu“, navrhoval zásahy namierené výslovne proti činnosti HSĽS – od zákazu jej schôdzí, zastavenia subvencií každého druhu na podporu všetkej propagandistickej aj politickej činnosti HSĽS, až po disciplinárny postih štátnych a verejných zamestnancov, ktorí „aj po posledných udalostiach“ zotrávajú v ľudovej strane, alebo v organizáciách pod jej vplyvom, vrátane suspendovania a preloženia na „menej zodpovedné miesto“. Proti členom predsedníctva HSĽS, ktorí uznesením z 24. marca odmietli vstup ľudákov do Národnej rady Československej, požadoval Dérer stíhanie podľa zákona na ochranu republiky.

Zároveň I. Dérer koncipoval aj „Návrh osvedčenia slovenských poslancov v parlamente“, v ktorom sa koalíční partneri ohradujú proti tomu, aby sa HSĽS vydávala za reprezentantku slovenského národa a vyslovujú poľutovanie nad tým, že Hlinkova strana „staví postulát politickej autonómie, t.j. politického a štátneho dualizmu v dobe, keď je príkazom samozrejme patriotizmu, aby sme náš štát neoslabovali delením, ale posilňovali jeho jednotu“.⁴¹ Hoci oba dokumenty vznikli v rovnakom čase, druhý z nich je ladený oveľa umiernenejšie a obsahuje aj formuláciu: „*Pri zveľaďovaní Slovenska počítame aj so spoluprácou HSĽS, súčasne ju vyzývame, aby sa zbavila politicky nekalých a štátu nepriateľských živlov.*“⁴² I tak však rezolúciu odmietajúcu legislatívnu autonómiu a podporujúcu reformu krajinského zriadenia, v mene poslancov všetkých vládnych strán v snemovni predniesol agrárnik Ján Ursíny. Bola to odpoveď na Deklaráciu HSĽS, s ktorou v parlamente vystúpil 29. marca Jozef Tiso.

Je celkom pochopiteľné, že koalíční poslanci si vo výbušnej atmosfére marca 1938 nezvolili za tlmočníka svojho stanoviska centralistu Dérera, ktorý – ako aj sám uznáva – bol pre ľudákov „vždy červeným súknom“.⁴³ No signalizovalo to aj blízky koniec Dérerovej politickej kariéry. 5. júna 1938, na masovom zhromaždení v Bratislave, pri príležitosti privezenia Pittsburskej dohody delegáciou americkej Slovenskej ligy na Slovensko, oboznámil A. Hlinka niekoľko desiatok tisíc účastníkov s tretím návrhom zákona o autonómii Slovenska. Demonštrácia za československú jednotu, usporiadaná agrárnou stranou na druhý deň za účasti všetkých koalíčných strán a s vystúpením premiéra Hodžu, ani pri všetkej svojej veľkoleposti nedokázala vymazať silný dojem z ľudáckeho „svätodušného“

40 Tri memorandá prezidentovi, resp. predsedovi vlády z r. 1938 publikoval Dérer v knihe *Slovenský vývoj a ľudácka zrada*, c. d., s. 273-239.

41 Rukopisný koncept Návrhu osvedčenia slovenských poslancov, Archív literatúry a umenia, Slovenská národná knižnica v Martine (ALU SNK), f. I. Dérer, sg. 85 B 14.

42 Tamže.

43 DÉRER, I.: *Slovenský vývoj a ľudácka zrada*, c. d., s. 292.

triumfu. Pre oboch slovenských ústredných ministrov sa začala posledná fáza horúčkovoitej politickej činnosti. O niekoľko mesiacov už sa slovenská politika robila bez nich.

Až tretie, celkom stručné Déerovo memorandum z 25. augusta 1938 a viaceré urgencie jeho autora a niekoľkých ďalších členov vlády, podnietili ministerského predsedu Hodžu, aby zvolal zvláštnu schôdzu politického výboru ministrov na prerokovanie slovenského problému. Tlmočil zásadné stanovisko predstavenstva krajinského výkonného výboru sociálnej demokracie, znepokojeného nečinnosťou vlády voči utváraniu Hlinkových gárd na vidieku, vedených „najzúrivejšími ľudáckymi extrémistami“, voči štvavému správaniu sa ľudí v štátnych službách, ktorí už otvorene podporujú Sidorov postup a štvanie Slováka proti republike, voči intenzívnej šepkanej propagande, že sa štát v jeho dnešnej forme neudrží, voči hustnúcej atmosfére, v ktorej „štátotvorné živly, vrátane umiernených ľudákov“ nedokážu čeliť zastrašovaniu radikálov, necítia za sebou autoritatívnu podporu štátnych orgánov. *„Keď následkom nemeckého tlaku beztak zväčšiť musíme kompetenciu zemskej samosprávy, čo na Slovensku znamenať bude tak veľkú koncesiu autonomizmu, na akú sme nikdy nepomysleli“* – odvoláva sa Dérer na stanovisko predstavenstva svojej strany - *„a keď to bude mať za následok nesporné zväčšené mocenské pozície autonomistických a ľudáckych elementov, tak súčasne s týmito opatreniami nezbytné potrebné je upevniť a posilniť československú myšlienku na inom poli a nerobiť nič, čo by malo privediť je oslabenie.“*⁴⁴

Dérerov návrh takéhoto riešenia, prejednávaný v politickom výbore ministrov za Benešovho predsedníctva akceptoval niektoré požiadavky henleinovcov, avšak na základe krajinského systému, s cieľom znemožniť vytvorenie jednotného nemeckého správneho územia. Podľa neho by sa krajinské zastupiteľstvá členili na národné kúrie (zložené z členov zastupiteľstva príslušnej národnosti), ktoré by spravovali vlastné záležitosti tej ktorej národnosti. Odporúčal riešiť otázku národnej samosprávy rozšírením právomocí krajinských zastupiteľstiev v normotvornej, eventuálne zákonodarnej pôsobnosti. Tým, ako sa Dérer nazdával, by mohol byť vyriešený aj slovenský problém, „kde by sa do určitej miery vyhovelo požiadavke autonomistov o legislatívny snem.“⁴⁵

Hoci, ako uvádza Dérer, plán mal podporu Hodžovu i Benešovu, neprijali ho koalíční ministri a túto iniciatívu neschvaľovali ani ústredné vedenie sociálnej demokracie. Mala však plnú podporu na Slovensku volených zástupcov ČSSDSR, ako to vyplýva z uznesenia porady slovenských poslancov sociálnodemokratickej strany, konanej v Prahe dňa 11. augusta 1938. Predpokladaná schôdza politického výboru, ktorá mala prerokovať – tak ako to požadovalo aj Déerovo memorandum – súčasne otázky postavenia národnostných menšín a vládnú politiku v záležitostiach Slovenska a prijať k tejto veci uznesenie, sa už nekonala. Hodžova vláda, ktorá nezvládla nemecký problém a ktorej - podľa Délera - „vypadlo z rúk aj riešenie slovenského problému“, 22. septembra odstúpila.

Uznesením o nevyhnutnosti zvýšiť kompetencie krajinskej samosprávy sociálna demokracia na Slovensku vlastne uznala nevyhnutnosť zmeny svojho postupu ako vlád-

44 Tamže.

45 ANM, f. I. Dérer, k. 11, i. j. 542, 526.

nej strany voči HSLS, čo teoreticky umožnilo po Mníchove začať rokovania, ktorých proklamovaným cieľom bolo zistiť, či je vôbec možná dohoda všetkých politických smerov zo Slovenska.

Posledný pokus Ivana Déreera nájsť v otázke postavenia Slovenska v republike riešenie, ktoré by nebolo dualistické, ale zakladalo sa na myšlienke širokej decentralizácie zákonodarnej a vládnej moci štátu na tradičné krajinské celky, nasledoval po Mníchove, v čase horúčkovitých rokovaní koaličných strán s predstaviteľmi ľudákov, ktoré vyústili 6. októbra 1938 do podpisu žilinskej dohody. V tom čase už si aj on uvedomoval, že „*niet iného východiska, ako pri zachovaní nezbytnnej štátnej jednoty poskytnúť Slovensku určité rozumné autonómne zriadenie.*“⁴⁶ Proti osnove Ferdinanda Ďurčanského, ktorú poslanci HSLS podali už v lete v snemovni ako návrh ústavného zákona o autonómii Slovenska, predostrel Dérer svoj návrh na vyriešenie slovenského problému v rámci Československej republiky, konzultovaný s prezidentom aj s bývalým premiérom Hodžom.⁴⁷ Tento tzv. „decentralizačný plán“, ktorý sám označil za „náčrtok narýchlo urobený“, nebol jednak nijakou improvizáciou, pretože Dérerove názory na to, čo považoval za rozumnú decentralizáciu sa v podstate len málo odlišovali od tých, ktoré uplatňoval už pri presadzovaní svojho ponímania župného zriadenia. Aj vo svojom poslednom návrhu Dérer, v záujme „odbremenenia“ krajinských úradov (na ktoré mala prechádzať agenda štátnych úradov a ktoré boli odteraz pochopiteľne v rukách ľudákov), odporúčal ďalší presun kompetencií z krajinských úradov a orgánov na úrady a orgány nižšieho stupňa, menovite okresné úrady a ich samosprávne zväzky.

Návrh, ktorý vznikol pod dojmom udalostí z konca septembra a začiatku októbra, ďaleko presahoval dovtedy Dérerom obhajované koncepcie, osobitne vo veciach zákonodarnej decentralizácie. Pretože ľudáci s Dérerom priamo odmietli rokovať, z uznesenia bratislavskej porady bol jeho predložením v Žiline poverený poslanec Ján Ursíny. Písomné vyhotovenie dokumentu za ním priniesli do Žiliny sociálnodemokratickí poslanci Ján Bečko a Michal Korman, ktorí naostatok neboli na porady ani pripustení. O Dérerovom decentralizačnom pláne sa v Žiline vôbec nerokovalo. Základom rozhovorov sa stal, a po určitých – nie nepodstatných – zmenách, vnesených zástupcami koaličných strán bol aj prijatý, „svätodušný“ návrh zákona o autonómii. Slovensko, ako tvrdil neskôr K. Sidor, „takto už 5. októbra bolo ideove zjednotené“,⁴⁸ pričom, pravda, z tejto národnej jednoty vypadla nielen celá ľavica, sociálnodemokratická i komunistická, ale aj časť bývalých národnárov a agrárnikov, t.j. popri „zarytých čechoslovakistoch“ aj tie kruhy, ktoré síce uznávali potrebu autonómie, ale – z rôznych, často protichodných dôvodov – nie v jej ľudáckej podobe.

Ani Dérer, ani Hodža už do rokovaní koaličných strán s ľudákmi nemohli zasiahnuť. Plán, ktorý pre Déreera osobne znamenal ďalekosiahly ústupok v zásadných otázkach

46 ALU SNK, f. I. Dérer, sg. 85 c 35.

47 Návrh na vyriešenie slovenského problému v rámci Československej republiky je publikovaný in DÉRER, I.: *Slovenský vývoja ľudácka zrada*, c. d., str. 293-299.

48 SIDOR, K.: *Slovenská politika na pôde pražského snemu*, I. zv., c. d., s. 259.

a mal byť predložený ľudákom ako „posledná koncesia štátotvorných strán“⁴⁹ bol v danej situácii celkom nereálny. HSĽS, istá si podporou národne rozbúrených, širokých vrstiev slovenskej spoločnosti, sledovala presadenie zákona, posväteného a podpísaného zosnulým vodcom Hlinkom, bezo zvyšku.

Už na začiatku dvadsiatych rokov bola potreba riešiť nejakým spôsobom štátoprávne postavenie Slovenska v republike pociťovaná všeobecne a nachádzala aj vhodnú pôdu na neriešených alebo zle riešených otázkach Slovenska, doliehajúcich na jeho obyvateľstvo. Za pokusy nájsť takéto riešenie nemožno považovať len návrhy predstavujúce plnú politickú – t.j. teritoriálnu, správnu, zákonodarnú a súdnu autonómiu, odvodzovanú od Pittsburskej dohody. Takýmito pokusmi boli aj koncepcie slovenských centralistov, pravdaže limitované podmienkou československej národnej a štátnej jednoty, počítajúce s obmedzenou, administratívnou autonómiou. Toto, nazdávam sa, do značnej miery relativizuje aj samotný pojem *centralizmus*, pokiaľ ide o slovenských politikov. Možno dať za pravdu aj Ivanovi Dérerovi, ktorý už r. 1922 tvrdil, že „aj tí takzvaní najprísnejší centralisti nie sú dôslednými centralistami, práve tak ako tí najprísnejší autonomisti nie sú autonomisti vo všetkom“.⁵⁰ Inou otázkou je, či tieto koncepcie mohli v reálnych podmienkach fungovať – či presadzujúce sa ľudácke poňatie autonómie, založené na kresťanskom, resp. katolíckom a národnom princípe, malo alternatívne riešenie, vychádzajúce z občianskeho a demokratického princípu, zdôrazňovaného československými koalíčnými stranami a predovšetkým sociálnou demokraciou.

(1996)

49 Tamže, s. 294.

50 DÉRER, I.: „O takzvanej slovenskej autonómii“, *Robotnícke noviny*, 15.3.1922.

HODŽOVA KONCEPCIA ADMINISTRATÍVNEJ AUTONÓMIE

Milan Hodža - ako sám opakovane zdôrazňoval - vždy myslel, tvoril a konal v celoštátnom rámci. Tým prekračoval úzke stranické mantinely a už vo svojej dobe si získal renomé republikánskeho politika a predikát štátnika. Aj ako vodca slovenského krídla agrárnej strany zvažoval svoje politické kroky z celoštátneho hľadiska a s ohľadom na záujmy Československej republiky, ktorej pevnou súčasťou podľa neho malo či muselo byť Slovensko. Cieľom teoretickej a politickej aktivity, ktorú Hodža vyvíjal na poli štátoprávneho usporiadania republiky, najmä v dvadsiatych rokoch minulého storočia, bola „administratívna autonómia“, ktorá je predmetom tohto príspevku. V naplňaní tejto koncepcie, predkladanej ako alternatíva ľudáckej a národnárskej požiadavky legislatívnej a teritoriálnej autonómie, mala mať Republikánska strana, ako najsilnejší „štátotvorný“ stranický subjekt, úlohu hlavného politického garanta.

Koncepcia administratívnej autonómie vychádzala z Hodžových hlavných teoretických postulátov, ktoré boli rozporne prijímané už jeho súčasníkmi. Mnohé z nich dobová ani neskoršia politická prax neverifikovala a z hľadiska historickej kritiky je nepochybný aj ich inštrumentálny charakter. Vyjadrovali skôr želania a predstavy autora; mali funkciu ideového zámeru, ktorý sa mal postupne realizovať. Možno ich zhrnúť do nasledovných téz:

Česi a Slováci sú *spoludržiteľmi jednotnej štátnej suverenity* československej; preto väčšina Slovákov odmieta politickú autonómiu, ktorá je len „zlomkovou suverenitou“ a stojí za „bezvýhradnou jednotou československého politického národa“.¹

Slováci sa podieľali na vzniku štátu primerane svojim možnostiam, daným predchádzajúcim vývojom²; slovenskí štátni príslušníci majú mať rovnaký prístup do *všetkých* ústredných úradov, a to v pomere zodpovedajúcom podielu Slovenska na obyvateľstve štátu; slovenskí predstavitelia sa majú *rovnocenne a úmerne* uplatňovať na najvyšších štátnych postoch (a to v legislatíve, exekutive, súdnictve aj v administratíve).

1 „Je jasné, že štát nemôže mať suverenity dve, ale len jednu, teda československú... Viac je hodna 30%-ná účasť na československej suverenite pevnej, nežli 100% suverenity slovenskej, ktorá by trvala tak dlho, kým by niektoré cudzie ministerské rady nerozhodli inak... Keď sme proti slovenskej suverenite a proti politickej autonómii, žiadame kategoricky jednotu, a to bezvýhradnú jednotu československého politického národa.“ HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie. Sv. VII. Slovensko a republika*. Bratislava : 1934, s. XXXII. (Prednáška v klube Prítomnosť 9.5.1934).

2 „Vo svetovej vojne prejavil sa už jednotný československý politický nacionalizmus jednak v odboji zahraničnom, jednak v odboji domacom. Za hranicami boli predstaviteľmi zjednoteného československého nacionalizmu Masaryk – Štefánik – Beneš, z ktorých práve Štefánik, vynikajúci spoluvorca československej armády, v plnom súhlase so svojou slovenskou družinou, formuloval jednotný československý nacionalizmus bez výhrady. Preto je nesprávne tvrdiť, že Slovákov oslobodili Česi: Slováci mali na československom osvobodení svoj podiel, ktorý vzhľadom na vtedajšie slovenské polozenie možno nazvať úmerným. Svedkami toho sú americkí a domáci legionári. V odboji domacom vykonal autoritatívny slovenský orgán, Slovenská národná rada v Turč. Sv. Martine, dňa 30. októbra 1918, právo sebeurčenia v zmysle jednotného československého štátno-politického nacionalizmu.“ HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie VII.*, c. d., s. XXXI.

Slovensko má byť *rovnocenným článkom v celoštátnom organizme*; v uznaní významu Slovenska pre štát (od hospodárskeho, cez kultúrny až po geopolitický) je daná možnosť jeho plného uplatnenia vo všetkých ohľadoch - politickom, hospodárskom, kultúrnom.

Idea *agrárnej demokracie*, zaujímajúcej priestor medzi individualistickým liberalizmom a kolektivistickým socializmom, je prirodzeným, zdravým základom štátu. V rovine hospodárskej sa vzťahuje nielen na poľnohospodárstvo, ale na všetky odvetvia a činnosti súvisiace s poľnohospodárskou výrobou. V rovine vnútropolitickej stavia na spätosti väčšiny obyvateľstva republiky s pôdohospodárskou (alebo na pôdohospodárskej produkcii závislou) výrobou a so životom na vidieku; sústavným demokratickým a pokrokovým vzdelávaním sa stiera rozdiel medzi roľníctvom a inteligenciou; človek pôdy je bytostne zainteresovaný na udržaní demokratických pomerov vo vnútri štátu a mierových podmienok navonok. V rovine zahraničnopolitickej predpokladá agrárna demokracia z hľadiska novej strednej Európy nevyhnutnú dohodu a koordinovaný postup agrárnych a poloagrárnych štátov, osobitne podunajských štátov.

Pre vnútornú stabilitu štátu a pre porozumenie všetkých jeho zložiek – a to štátneho politického národa „československého“ aj národnostných menšín - je v oblasti organizácie verejnej správy potrebné uskutočniť „administratívnu autonómiu“ (neskôr formulovanú tiež ako „administratívny regionalizmus“) v rámci štátno-politickej jednoty. Obsahom tohto pojmu je maximálna decentralizácia výkonnej moci, až do miery zlučiteľnej s jednotou štátu a s jeho republikánskym, demokratickým zriadením. Jej rozsah je limitovaný reálnymi vnútornými faktormi (personálnym, vzdelanostným, technickým atd.) a zahraničnými podmienkami bezpečnosti, suverenity a integrity štátu.

Postupná *unifikácia právneho poriadku a systému organizácie verejnej správy* je jednak cestou integrácie Slovenska do Československa, jednak podmienkou rovnakého dopadu zákonov a administratívnych opatrení na všetkých štátnych občanov.

V príspevku sa budeme zaoberať Hodžovými predstavami a konkrétnymi krokmi k naplneniu samosprávneho postavenia Slovenska v troch etapách vývoja medzivojnovej Československej republiky: 1. jeho „prvotným plánom slovenskej samosprávy“ v novom štáte bezprostredne po prevrate; 2. jeho aktivitami k naplneniu „administratívnej autonómie“ na pôde župného zriadenia; 3. jeho posunom k realizácii „administratívneho regionalizmu“ v rámci krajinského zriadenia.

Hoci sa ešte pred vznikom štátu pravdepodobne počítalo s ministerskou funkciou aj pre Milana Hodžu³, on sám videl svoje uplatnenie na poste štátneho tajomníka minister-

3 V dohode medzi designovaným ministrom zahraničia Edvardom Benešom a predstaviteľmi českého odboja z 31. októbra 1918 v Ženeve sa Hodžovo meno explicitne uvádza: okrem generála Štefánika vo vláde „budou ještě tři slovenští ministři: Ivanka, Hodža a Šrobár...“. BENEŠ, E.: *Světová válka a naše revoluce II*. Praha : 1927, s. 394. Tiež MEDVECKÝ, K. A.: *Slovenský převrat, zv. III*. Trnava : SSV 1930, s. 360-361.

stva vnútra, ktorému by podliehala (vecne i personálne) verejná správa na Slovensku.⁴ Zachovalo sa niekoľko interpretácií toho ako si Hodža predstavoval „prvotný plán slovenskej samosprávy“. Dodatočne (v r. 1926) bol publikovaný tiež prísne centralistický „Návrh politického zákona“, ktorý vzišiel z pražských diskusií politikov a právnikov českého disentu na jar 1918, a ktorý predpokladal vydanie osobitného zákona s ohľadom na slovenskú administratívu.⁵ No nezachoval sa pôvodný projekt, vypracovaný v súčinnosti Milana Hodžu s Ferdinandom Pantůčkom z októbra 1918.⁶ Možno ho charakterizovať len na základe dochovaných druhotných zdrojov.

Základom návrhu, ktorý podľa Hodžovho vlastného retrospektívneho výkladu mal predstavovať administratívnu samosprávu v rámci štátnopolitickej jednoty československej - a podľa ktorého sa on sám mal stať najsilnejším mužom Slovenska⁷ - bolo: Čs. vláda podľa návrhov Slovenskej národnej rady vymenuje 12-členný slovenský krajinský („zemský“) výbor, ktorý pracuje pod predsedníctvom *štátneho tajomníka*; štátny tajomník – ako nominant SNR, po vypočutí krajinského výboru, vymenuje dočasné správne výbory župné a po vypočutí týchto vymenuje dočasné výbory obecné. Členom krajinského výboru sa pridávajú referáty z rôznych odvetví správy a každému referentovi sa pridáva odborný úradník. Štátny tajomník má plnú moc, ale zodpovedný je rovnako krajinskému výboru, ako aj celoštátnemu snemu, ktorého súčasťou je 65 poslancov zvolených na Slovensku bezprostredne po prevrate, podľa rakúskeho volebného práva.

4 Sám o tom uvádza: „Politickou správou Slovenska som dlhá pripravených októbrových dispozícií mal byť poverený ja, v hodnosti štátneho tajomníka v ministerstve vnútra. Už som aj mal hotový náčrtok osobitného slovenského zemského výboru, ale veci šmahom obrátili sa inak“. M. Hodža: *Ku Šrobárovej šesťdesiatke* (rukopisné osobné spomienky z doby vojny a prevratu). Archiv Národného múzea Praha (ANM), f. Milan Hodža, k. 4, i. j. 231. Tvrdenie o Hodžových aspiráciách na post štátneho tajomníka MV dokazuje aj Hodžova správa z Budapešti, zaslaná kuriérom 26. novembra 1918 Slovenskej národnej rade do Martina. Hodža v nej píše: „Za 2-3 týždne skončím prácu s Francúzmi a potom ako sekretár ministerstva vnútra vrátim sa do Prahy.“ Publikuje ju MEDVECKÝ, K. A.: *Slovenský prevrat, zv. IV. (Archív)*, Trnava : SSV 1930, s. 13. O tom, že Hodža naisto počítal, že on osobne bude mať hlavné slovo v organizácii správy na Slovensku a že SNR bude navrhovať jej personálne obsadenie, svedčí aj ďalej citovaný zápis z predporady predstaviteľov SNR zvolených Hodžom do Budapešti 28.11.1918.

5 Návrh politického zákona, zredigovaný Dr. F. Pantůčkom. In.: *Obzor národohospodársky*, roč. XXXI, 1926, str. 15.

6 Hodža požiadal o spoluprácu a o kodifikačnú osnovu dr. F. Pantůčka – odborníka na správne právo. Po vzájomnom vyjasňovaní predstáv, kde na seba narážali odlišné správne sústavy v oboch častiach rozkladajúcej sa monarchie, došlo napokon k vypracovaniu návrhu, ktorý Hodža s odstupom času hodnotil takto: „Návrh tento ešte nebyl dílem dokonalým. Kompromisní sblížování soustav tak dalekých jako byly uherská a rakouská, nebylo úkolem snadným. Elaborátem nebyl jsem nadšen ani já, ani dr. Děrer, s nímž jsme o něm hovořili. Ale čas kvapil, Rakousko - Uhersko se hroutilo ... a já jsem byl odhodlán postupovat prozatím třeba podle Pantůčkova a mého elaborátu.“ HODŽA, M.: *Články, řeči, štúdie, zv. VII - Slovensko a republika*. Bratislava : 1934, s. 14-15.

7 Opodstatnené je tvrdenie, že napokon „celý návrh byl postaven na Hodžových osobních ambicích“. SCHELLE, K.: *Vývoj správy v předválečném Československu, II. část (1928-1939)*. Spisy Právnícké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada teoretická, sv. 95. Brno : 1991, s. 37. S ďalšími autorovými hodnotiacimi súdmi sa však nemôžeme celkom stotožniť.

Týmto má slovenská časť Národného zhromaždenia kontrolu nad slovenskou administratívou.⁸

V zhode s touto interpretáciou je aj rekonštrukcia návrhu, ktorú ešte pred Hodžom a na základe viacerých zdrojov publikoval historik Jan Opočenský.⁹ Nepriamy dokument publikoval tiež Vavro Šrobár v diele *Osvobodené Slovensko*; ide o záznam z porady predstaviteľov SNR, ktorých Hodža pozval na rokovania s predstaviteľmi Károlyiho vlády. Nehovorilo sa tu len o taktike vyjednávania s maďarskou vládou ohľadom vypratania vojska, ale aj o organizácii správy Slovenska. Podľa zápisu z 29.11.1918 na internej predporade členov SNR Hodža celkom sebavedome informoval: *“Ide o osobné otázky, lebo prevezmeme centrálnu správu a stolicu. Administrácia Slovenska má byť upravená tak, ako v Rakúsku zemská autonómia. Zemský výbor bude mať v rukách administráciu. Tak by mala mať Slovenská národná rada v rukách administráciu. Finančná otázka není ešte riešená v Prahe. Ide hlavne o školstvo a predovšetkým o samosprávu. Treba vybrať najlepších ľudí na čelá stolic. Toto všetko dostaneme na papier. Rámce teritoriálnej samosprávy ostanú. O tom sa pokonáme v Prahe. Vypočíta mená osôb, ktoré majú sa stať županmi...”*¹⁰

Vtedy došlo tiež k prvému vážnemu „konfliktu záujmov“ medzi Milanom Hodžom a Vavrom Šrobárom, vymenovaným medzi časom za ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Keď sa Hodža na spätočnej ceste z Pešti do Prahy zastavil 23. decembra 1918 v Žiline na zasadnutí tzv. Šrobárovej „vládnej rady“ (t.j. zboru vládnych referentov, pridelených vládou splnomocnenému ministrovi), musel si uvedomiť, že jeho predstava sa nebude realizovať a jeho iniciatíva nie je želaná. Šrobár dal napokon Hodžovi otvorene najavo, že „taktickým“ rokovaním s M. Karolyim a O. Jászim o projekte tzv. „slovenského impéria“ v Budapešti nedisciplinované a ďaleko prekročil svoje splnomocnenie. Nielen z hľadiska zahraničnopolitického (tj. rokovaním o demarkácii), ale aj – a možno hlavne – z hľadiska vnútropolitického, nakoľko všetky tieto otázky patrili už do kompetencie vlády, rezortných ministrov, (vrátane Šrobára) a Národného zhromažde-

8 HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie...*, poznámka na s. 9.

9 S využitím dobových záznamov ing. Josefa Rotnáglu, na ktoré sa odvolával aj Hodža, Opočenský napísal: „Hodžovou myšľenkou bolo, aby Pantůček vypracoval memorandum o formě státní správy na Slovensku. Hodža chtěl, aby ze slovenské Národní rady jmenován byl slovenský zemský výbor a aby na Slovensku byly vypsány volby. Chtěl za tím účelem oktroj rakouského volebního práva na Slovensku, při ponechání dosavadních maďarských okresů, bez čekání na nový volební zákon. Poslanci takto zvolení měli se ustaviti v slovenský sněm, jehož jediným úkolem by bylo prohlásiti československou státní jednotu. Všichni (65 počtem) měli býti členy československého Národního shromáždění a měli kontrolovati jako slovenská část Národního shromáždění slovenskou státní [sic!] správu. Pantůček však ve svém memorandu neřídil se návrhem Hodžovým. Jeho nárys slovenské správy byl kompromisem mezi rakouským a uherským veřejným právem se zvláštním elaborátem o slovenské samosprávě.“ OPOČENSKÝ, J.: *Zrození našeho státu*. Praha : Státní nakladatelství 1928, s. 152-154. Porovnaj: CHALOUPECKÝ, V.: *Zápas o Slovensko 1918*. Praha : 1930, s. 48; FALŤAN, S.: *Slovenská otázka v Československu*. Bratislava : VPL 1968, s. 36.

10 ŠROBÁR, V.: *Osvobodené Slovensko zv. I.*. Bratislava : 1928, s. 300-301.

nia.¹¹ Podľa zápisu zo schôdze MPS Šrobár „poslal“ Hodžu vysvetliť svoje počínanie do Prahy slovami: „*Narobil si mnoho zmätku doma. Toho nebolo treba...*“¹²

Koncept, ktorý - povedané slovami jeho autora (resp. spoluautora) - „*obsahoval osnovu slovenskej administratívy, príbuznou zemským správam politickým, ale spočívajúci na odlišné zásade súčinnosti složek byrokratických a laických*“¹³, a ktorý počítal tiež so súčinnosťou Slovenskej národnej rady, pri rešpektovaní celoštátnych najvyšších orgánov a úradov, zapadol do zabudnutia. Okolnosti predloženia tohto konceptu 31.10.1918 „na porade výboru SNR, ktorá riešila - ale len pro domo - štátoprávne postavenie Slovenska v novom štáte“¹⁴, vrátane jeho „nedobrého osudu“, sú podrobne popísané v literatúre a nebudeme sa nimi zaoberať.¹⁵ Záver porady, že najneskôr do desiatich rokov sa má upraviť štátoprávny pomer dohovorom medzi reprezentantmi Čiech, Moravy, Sliezska a Slovenska, „treba kvalifikovať ako vtedajšie stanovisko Hodžovo“.¹⁶

Hodža na prechodný čas skutočne vykonával úrad štátneho tajomníka na ministerstve vnútra.¹⁷ Funkcia ho však nemohla uspokojiť, tým menej, že jej reálna podoba sa podstatne odlišovala od jeho pôvodných predstáv.¹⁸ Začlenenie administratívy Slovenska do ČSR na nižších stupňoch štátnej správy napokon previedol Úrad ministra s plnou mocou

11 „Od 14. novembra mali sme už Národným zhromaždením zvoleného prezidenta štátu, vládu a v NZ zasadalo 40 poslancov Slovákov. Otázka: Prečo sa členovia SNR mali radiť o vnútorných veciach slovenských a štátnych v Pešti, kam nepatrili, kde boli už občanmi cudzieho štátu a prečo nie v Prahe alebo na Slovensku, kde mali svoju vládu a kde boli doma?“ ŠROBÁR, V.: *Osvobodené Slovensko I*, c. d., poznámka na s. 300-301.

12 Tamže, s. 412-414.

13 HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie VII.*, c. d., s. 15.

14 ZUBEREC, V.: Milan Hodža (1.2.1878-27.6.1944), *Historický časopis* 38, 6, 1990, s. 775-776.

15 KISS, J.: Úlohy a miesto Slovenska v geopolitických predstavách Milana Hodžu v medzivojnovom období. In: PEKNÍK, M. a kol.: *Pohľady na slovenskú politiku*. Bratislava : Veda, 2000, s. 244-274. BARTLOVÁ, A.: Samostatnosť slovenského národa v protiklade s ideou jednotného politického národa československého. Tamže, s. 588-589.

16 ZUBEREC, V.: Milan Hodža, c. d., s. 776.

17 Hodža vykonával krátko úrad štátneho tajomníka, kým ho prezident T. G. Masaryk znovu nevyšľal do Budapešti. Odtiaľ sa vrátil v novembri 1919 do Prahy, kde 6. decembra zaujal post ministra unifikácií.

18 Vládna osnova zákona o štátnych tajomníkoch bola Ústavnému výboru parlamentu predložená už 21. novembra 1918. Parlament však zákon schválil až 9. 4. 1920. Hoci bola jednou z najstarších predlôh, dôvodom, prečo sa tak dlho nedostala do pléna Revolučného národného zhromaždenia (RNZ) bolo „jisté kolísanie rozhodujúcich činiteľů v názorech o institúcii, která má býti zavedena tímto zákonem, to jest o instituci státních tajemníků“ (správa Ústavného výboru Národného zhromaždenia). To bolo tiež dôvodom minimálneho uplatnenia zákona v prvorepublikovej praxi. Priamo protichodná Hodžovmu ponímaniu bola filozofia zákona, že štátni tajomníci ako nepolitickí odborníci nemajú byť vyberaní podľa straníckopolitických hľadísk, ale majú byť „stálými, odborně vzdělanými úředníky ministerskými“, čo sa premietlo do ustanovení, že štátny tajomník nemôže byť členom zákonodarného zboru a že ho menuje na návrh ministerskej rady prezident republiky. Zákon nikdy neustratil účinnosť a najmä v 30. rokoch sa Hodža – už ako čs. premiér – pokúšal využiť ho pri riešení personálnej otázky Slovenska.

pre Slovensko.¹⁹ Namiesto zamýšľaného krajinského výboru bol na základe poslaneckej iniciatívy zriadený dočasný parlamentný výbor pre slovenské záležitosti, ako „poradný orgán menovite ústavného, prípadne však i druhých výborov“; predsedal mu Matúš Dula.²⁰

Milan Hodža, ktorý sa medzi časom s nasadením venoval výstavbe slovenského krídla agrárnej strany a upevňoval svoje pozície v jej vedení, sa k otázke „administratívnej samosprávy“ dostával z druhej strany: ako člen Slovenského klubu v revolučnom Národnom zhromaždení (RNZ) a od 6. decembra 1919 ako minister pre zjednotenie zákonov a organizácie správy sa podieľal na príprave, podobe a prijatí dôležitých súvisiacich vládnych predlôh. Takými boli vládne osnovy zákonov o župných a okresných úradoch, o dočasnej úprave politickej správy na Slovensku a o štátnych obecných a obvodných notároch, prijaté v závere činnosti RNZ.²¹

Pri schvaľovaní „balíka“ piatich zákonov súvisiacich s ústavnou listinou prehovoril ako spoločný rečník Slovenského klubu sociálny demokrat Ivan Markovič, ktorý zdôraznil: nedáme sa strhnúť do boja, aký vedú (pod heslom politickej autonómie) za svoje práva národné minority. „*Tým by sme sa degradovali z národa, ktorý túto republiku utvoril a ktorý túto republiku drží, na národ, ktorý nemá takého práva ako národy, ktoré štáty tvoria... klub slovenských poslancov vidí na teraz zabezpečené potreby samosprávy Slovenska tými ustanovizňami, ktoré sú obsažené v zákonoch, ktoré tvoria komplex ústavy, menovite v zákone o župnom zriadení... Týmto zákonmi my vidíme zabezpečený na teraz slovenský svojráz a vidíme zachránené Slovensko pred svojrázom maďarským.*“²² Bola

19 Orgánom ústrednej vlády bol na Slovensku v rokoch 1918-1927 minister s plnou mocou pre správu Slovenska (funkcia zriadená zák. č. 64/1918 Zb. o mimoriadnych a prechodných opatreniach na Slovensku). Jeho spočiatku všeobecné a skutočne rozsiahle kompetencie sa už do r. 1921 okresávali v prospech ústredných ministerstiev v Prahe, ktoré postupne zriaďovali svoje expozitúry a oddelenia na Slovensku, takže Úradu ministra s plnou mocou (dobovo nepresne nazývanému „Ministerstvo s plnou mocou“) zostali len veci vnútorné v spolupráci s ministrom vnútra.

20 Zriadenie 18-členného, paritného česko-slovenského výboru zdôvodňoval predkladateľ Milan Ivanka takto: „Provizórna platnosť uhorských zákonov na Slovensku, ako i rozdielnosť kultúrneho a hospodárskeho stavu ľudu českého a slovenského vyžaduje, aby všetky návrhy zákonov snemu československej republiky takýmto dočasným výborom preskúmané a do súladu prinesené boli. Do tohto dočasného výboru by patrili teda všetky návrhy, ktoré sa eminentne týkajú Slovenska ako i všetky otázky, ktoré by jednotlivé výbory pri pojednávaní rôznych návrhov zákona za také označili“. Návrh posl. Dra Milana Ivanku a druhov na utvorení dočasného 18-členného výboru pre slovenské veci. *Tisky Národného Shromáždění Republiky Československé*, tlač č. 106 z 21.11.1918. Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica (ďalej DPK), dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0106_00.htm.

21 Zákon zo dňa 29.2.1920 o zriadení okresných a župných úradov v republike Československej č. 126. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1920, čiastka XXIX; zákon zo dňa 22. marca 1920 č. 210 o dočasnej úprave politickej správy na Slovensku a č. 211 o obecných a obvodných notároch; tamže, čiastka XLIV. Minister unifikácií Hodža bol tiež predkladateľom vládnej osnovy zákona o dočasnej úprave správy miest s regulovaným magistrátom (č. 233/1920 Zb. z. a n.), ktorý však de facto rušili neskoršie právne úpravy.

22 SDP, dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/s125018.htm>

to narážka na taktizovanie maďarskej vlády s ponukou autonómie, s využitím rodiacej sa slovenskej iredenty, s cieľom „vraziť klin medzi Čechov a Slovákov“.²³

Stanovisko predložené v mene Slovenského klubu bolo celkom určite tiež stanoviskom Hodžovým. Nemôžeme si na tomto mieste všimnúť podrobnejšie administratívnu reformu na základe župného zákona. Je dostatočne známe, že v dôsledku obáv osobitne Československej národnej demokracie a Československej strany lidovej z utvorenia pohraničných žúp s nemeckou väčšinou župný zákon nikdy nenadobudol platnosť v českých krajinách. V plnom rozsahu sa však neaplikoval ani na Slovensku. Do života reálne nevstúpili práve tie jeho ustanovenia, v ktorých sa mala konkretizovať myšlienka „administratívnej samosprávy“, t.j. ustanovenie predvídajúce vytvorenie župného zväzu (v prípade Slovenska zväzu šiestich projektovaných slovenských veľžúp) a jeho orgánov: 24-členného krajinského zboru a z neho voleného 8-členného krajinského zväzového výboru, na čele s vrchným županom.²⁴ Mnohí predstavitelia – a medzi nimi prvý Milan Hodža – práve v nich videli vlastné jadro župnej reformy; bez nich projektované veľké župy strácali zmysel aj hodnotu historicky zakotvenej administratívnej jednotky z hľadiska „svojrázu“ Slovenska. Navyše, s cieľene odbúravateľnými kompetenciami a upadajúcim významom inštitútu MPS – zreteľným od leta 1921 – sa Slovensko skutočne „rozpúšťalo“ v župnom zriadení, ako „kocka cukru v pohári vody“, ako to bystro postrehol žurnalista a súdobý politický analytik Ferdinand Peroutka.

Nespokojnosť s realizovanou podobou župného zákona už v tomže roku briskeho vyjadril Hodža, ktorý počas intermezza Černého úradníckej a Benešovej poloodborníckej vlády sedel opäť v parlamentných laviciach. Svoju predstavu, v akej forme má decentralizovaná správa fungovať, podal v parlamentnej rozprave v októbri 1921:

Administratívna reforma - upozorňoval v debate o programovom vyhlásení Benešovej vlády 19. októbra - „zastavila sa pri otázke župného zväzu, pri otázke toho zemského výboru, o jehož kompetencii dosavadné zákonodárstvo neposkytuje dostatočných pravidiel a výhrad. Nemýľme sa, otázka miestnej demokratickej samosprávy na Slovensku... naskrze nie je vybavená formálnym uvedením do života samého župného zákona. Ona bude vybavená pre nás vtedy, keď župné zriadenie bude príslušným výkonným orgánom demokratickej samosprávy. Následkom toho bude treba slovenský zemský výbor, spočívajúci na uzneseniach župného zákona, vybudovať s takou administratívnou kompetenciou, aby sa ministerstvo s plnou mocou podľa intencie ministerstva unifikácie v dohľadnej

23 Otázkou tzv. „Impéria Slovenskej národnej rady“ a maďarskými návrhmi autonómie sa zaoberá KRAJČOVIČOVÁ, N.: Pôsobenie čechoslovakizmu v politickej praxi v prvých rokoch po vzniku ČSR. In: PEKNÍK, M. a kol.: *Pohľady na slovenskú politiku*, c. d., s. 570.

24 Župný zväz mal byť „vrcholným orgánom miestnej výkonnej moci s výdatnou právomocou“ a vrchný (hlavný) župan mal podľa Hodžu predstavovať tú „administratívnu a štátnu autoritu“, ktorá by sústreďovala v sebe jednak zodpovednosť za štátne záujmy v tej ktorej oblasti, jednak uplatňovala rozhodujúci alebo spolurozhodujúci vplyv nielen na správu politickú, ale na celú verejnú správu, vo všetkých jej hospodárskych, sociálnych a kultúrnych odboroch. Bližšie pozri KRAJČOVIČOVÁ, N.: Župný zväz a úsilie o jeho vytvorenie v rokoch 1920-1926. *Historický časopis* 41, 4, 1993, s. 379-394; ŠUCHOVÁ, X.: K problémom organizácie verejnej správy na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Slovensko v Československu 1918-1939*. (eds. V. BYSTRICKÝ – M. ZEMKO). Bratislava : Veda, 2004, s. 95-122.

dobe mohlo zrušiť. V tom prípade, jestliže by sme opomenuli vyzbrojiť tento na zákone spočívajúci výkonný orgán župného zväzu dostatočnou právomocou, je úplne vylúčené, že by v dohľadnej dobe Slováci pristúpili ku zrušeniu ministerstva s plnou mocou. Buďto sa dostatočne administratívnou kompetenciou vyzbrojí župný zväz a jeho zemský výbor, alebo bude predĺžená revolučná inštitúcia, ktorú menujeme ministerstvom s plnou mocou.“²⁵

Takéto vystúpenie „centralistu“ a donedávna československého unifikačného ministra vyvolalo v poslaneckej snemovni rozporný ohlas; Ferdiš Juriga so zadost'účením vykrikoval, že Hodža „korigoval!“ svoje stanovisko. Hodža preto vystúpil ešte raz, aby potvrdil a spresnil, v čom je zásadný rozdiel medzi jeho poňatím administratívnej autonómie a heslom úplnej politickej a legislatívnej autonómie, ktoré bolo základom troch ľudáckych návrhov zákona o autonómii, publikovaných v denníku *Slovák* v júni 1921.²⁶

Hodža (rovnako ako pred ním Markovič) pri odmietnutí legislatívnej autonómie použil argumentáciu, ktorá sa stala – ako sme poukázali v úvode príspevku – jedným z jeho základných postulátov počas celého medzivojnového obdobia: „*Pre nás znamená legislatívna a teritoriálna autonómia predovšetkým rozbitie štátnej jednoty, na ktorejžto štátnej jednote ... záleží nám všetkým bez rozdielu strán. My sme proti teritoriálnej legislatívnej autonómii ďalej preto, pretože ona by znamenala pre nás degradáciu na takú zlomkovitú, fragmentárnu suverenitu, ktorá sa s našimi žiadosťami - byť spolujaziteľmi celoštátnej suverenity - nedá zrovnávať. ... Teritoriálna legislatívna autonómia znamená omedziť sa na určité obory správy podľa programu Vášho, na správu školstva a súdnictva, na administratívu a snáď ešte na niektoré hospodárske otázky. Podľa Tukova programu znamená ovšem niečo zcela iného. ... Slovom, teritoriálna legislatívna autonómia znamená ... nie majetok a úžitok celoštátnej suverenity, ale len jedného fragmentu suverenity, omedzenie sa na politickú autonómiu znamená pre nás vylúčiť Slovensko z tých celoštátnych záležitostí, ktoré sú pre nás všetkých a pre celý štát najdôležitejšie, totiž vylúčenie z celoštátnej finančnej politiky, z celoštátnej politiky zahraničnej a z celoštátnej vojenskej politiky.*“²⁷

V októbri 1922 bol Hodža znovu vymenovaný za ministra poľnohospodárstva v parlamentnej vláde celonárodnej koalície premiéra Antonína Švehlu. Z tohto postu, osobitne dôležitého z hľadiska podpredsedu zjednotenej celoštátnej Republikánskej strany,²⁸ presadil dobudovanie Zemedelskej (pôdohospodárskej) rady pre Slovensko, ako samosprávny prvok v oblasti hospodárskej²⁹, nedokázal však presadiť prijatie pripravovan-

25 DPK, dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/087schuz/s087008.htm>

26 V návrhoch Ferdinanda Juriga a Ľudovíta Labaya išlo fakticky o federáciu, návrh vypracovaný Vojtechom Tukom pojednával dokonca o konfederácii či personálnej únii pod názvom Česko-slovenská zväzová republika, vytvorenej na základe zväzovej zmluvy českého a slovenského štátu ako dvoch medzinárodnoprávných subjektov. Tukovým (odhaleným) subjektívnym zámerom bolo čo najviac oslabiť integritu ČSR, v záujme opätovného pripojenia Slovenska k Maďarsku.

27 DPK, dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/089schuz/s089002.htm>

28 Hodža sa ním stal na zlučovacom zjazde 28.6.1922, ktorý prijal nový názov: Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu.

29 Zemedelská (pôdohospodárska) rada pre Slovensko bola zriadená vládny nariadením r. 1920 ako „verejná záujmová organizácia na základe autonómnom“. Hodžovou „hlavnou starosťou“ na poste ministra poľnohospodárstva bolo – ako uvádzal Juraj Slávik – radu vybudovať a „zvyšovať

vaného vládneho uznesenia na zriadenie župného zväzu a župného výboru s platnosťou aspoň pre Slovensko. Nádeje vkladané do tohto „orgánu neprotirečiaceho unitárnemu štátu a zároveň naznačujúceho určitú teritoriálnu subjektivitu“ sa nesplnili.³⁰ Po celú dobu tak zostal župný zákon torzom, ktoré neuspokojovalo ani svojich najhorlivejších stúpencov a propagátorov. Napokon, potom ako nedôsledné župné zriadenie dňom 1. januárom 1923 vstúpilo na Slovensku do života, Milan Hodža už k nim dlho nepatril. Intenzívne sa začal zaoberať dokončením reformy verejnej správy a jej unifikácie, tento-raz na základe krajinského zriadenia, účinného v českých zemiach. Pred parlamentnými voľbami r. 1925 už vyhlásil „bez obalu“ požiadavku: krajinský výbor aj za cenu župného zriadenia.³¹ Rezervovanejší postoj časti agrárnickej politickej scény postihuje poznámka Antona Štefánka: Hodža sa rozhodol vziať na seba zodpovednosť za nový zákon zemského zriadenia len preto, že to bola nevyhnutnosť zo stanoviska celoštátneho i slovenského. Akonáhle sa presvedčil, že „provincionalizmus“ nie je len záležitosťou Slovenska, ale nie je prekonaný ani v českých zemiach, neostávalo nič iné, „ako inde hľadať pramene novej jednoty právnej a psychologickéj... Kadenáhle nebolo možné uviesť do života župný systém v Čechách a na Morave, nebolo možno ho udržať ani na Slovensku.“³²

Po voľbách r. 1925 stala sa aktuálnou otázka vstupu víťazných ľudákov do vlády. No predbežne do druhej Švehlovej vlády „celonárodnej koalície“ nedostali pozvanie. Hodža, ktorý na predvolebných zhromaždeniach razil heslo „Všetci dobří Slováci do vlády!“³³, na jar 1926 „strhol na seba vládne vyjednávania s ľudákmi“ a rokovania pre-ťahoval. A to až natoľko očividne, že - podľa policajného hlásenia - mnohí z poslancov HSLS Hodžu podozrievali, „že si vyprosil na panu ministerském předsedovi... jen proto povolení k vyjednávání se stranou Hlinkovou, aby měl příležitost jakoukoli dohodu úplně znemožniti.“³⁴ Pokiaľ máme veriť tomu istému zdroju, vedenie ľudovej strany (alebo jeho časť) privítala odstúpenie Švehlovej parlamentnej vlády v marci 1926 už aj preto, že „změnou vlády byla strana zbavena nutnosti vyjednávati právě s tou osobou, jež je jí ze všech politických osobností nejnesympatičtější, totiž s panem ministrem

jej činnosť cieľom povznesenia zemedelstva, vyriešiť je pomer k verejnej správe a k súkromným organizáciám záujmovým. Jeho činnosť viedla orgány zemedelskej rady ku spolupráci so štátnymi odbornými zemedelskými orgánmi, menovite so župnými zemedelskými inšpektormi a k najužšej kooperácii so súkromnými zemedelskými organizáciami, ktoré mali zjednávať styk zemedelskej rady priamo s roľníkom“. SLÁVIK, J.: Dr. Milan Hodža v ministerstve orby. In.: *Milan Hodža, publicista, politik, verejný pracovník* (ed. A. Štefánek – F. Votruba – F. Sed'a). Praha : 1930, s. 735.

30 KRAJČOVIČOVÁ, N.: Pôsobenie čechoslovakizmu v politickej praxi ..., c. d., s. 576.

31 V predvolebnej reči v Zalužiciach 21.9.1925 zdôraznil: „Napriek svojej predbežnej úzko vymedzenej kompetencii župy na Slovensku sa prajne osvedčili“, treba však „previesť do posledného dôsledku župný zákon i v zemiach historických, ale na každý pád dovŕšiť jeho prevedenie na Slovensku ustanovením župného zväzu.“ HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie VII.*, c. d., s. 94.

32 ŠTEFÁNEK, A.: *Milan Hodža. Životopisný nástin*. B. m., vlastným nákladom 1938, str. 90.

33 *Slovenský denník*, 1.11.1925.

34 Cit. podľa KRAMER, J.: *Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918-1929*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1962, s. 333. (Hlásenie Prezídia policajného riaditeľstva v Bratislave Prezidiu MV z marca 1926.)

dr. Hodžou“³⁵. Po krátkom medzivládí druhej úradníckej vlády Jana Černého bola 12. októbra 1926 utvorená nová vláda A. Švehlu, známa ako vláda občianskej (tiež „panskej“ či „colnokongruovej“ koalície); predbežne ešte stále bez ľudákov a po prvý krát s účasťou nemeckých aktivistických strán.

V novembri 1926 delegácia HSLS (v zložení Andrej Hlinka, Jozef Buday a Viktor Ravasz) oficiálne rokovala o podmienkach vstupu do vlády už priamo s premiérom Švehlom. Ústredným bodom sa stala požiadavka zriadenia ministerstva pre správu Slovenska s rozsiahlymi právomocami. Súčasne s tým odovzdala delegácia poradie trojice svojich kandidátov (tzv. terno) na tento post a na dve ďalšie rezortné ministerstvá. Hodžu spolu s Janom Šrámkom považovali ľudáci za hlavných odporcov ministerstva s plnou mocou. Či už bolo ich rozhorčenie nad „chameleonstvom“ M. Hodžu úprimné,³⁶ alebo už bol v tom čase vstup HSLS do vlády vopred dohodnutý (s Jozefom Tisom, počas Hlinkovho dlhodobého pobytu v USA) za celkom iných podmienok, nie je pre našu tému natoľko dôležité. Dôležité je, že ľudáci, namiesto posilnenia právomocí ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, pristúpili na príslub reformy verejnej správy v podobe krajinského zriadenia, so svojím nominantom na poste Krajinského prezidenta.³⁷ Celkom opodstatnene to kritici tohto postupu (a aj novšia historiografia) považovali za prehru HSLS a nesplnenie svojho vlastného programu.³⁸ Hlinka bol v nezávideniahodnej pozícii: sám nepresvedčený o hodnote dosiahnutého kompromisu obrátil sa na „Drahý národ slovenský“ s takýmto odôvodnením rozhodnutia vedenia HSLS vstúpiť do vlády, napriek nesplneniu kľúčových požiadaviek: „Činíme to tým väčšmi, že všetky občianske strany vážne sa dohodli previesť krajinskú autonómiu a tým prikročiť k riešeniu slovenskej otázky a urobiť prvý vážny krok k uskutočneniu autonómie v zmysle nášho programu.“³⁹

Pokiaľ ide o samotného Milana Hodžu, v tom čase ministra školstva povereného tiež riadením unifikačného ministerstva, netajil uspokojenie. Svoju úlohu v celej záležitosti komentoval na pôde rozpočtového výboru senátu 1. decembra 1926 takto: „Ľudáci hlásili sa do vlády hodne hlučne. Už vtedy bola nálada vziať ich do vlády hneď. Vtedy som sa staval proti ich pozvaniu do vlády [...] preto, že ich vtedajšie požiadavky boli z hľadiska štátno- a ústavného politického d'aleko prehnané. Ukázalo sa dobrou taktikou ponechať i víťazné ľudáctvo niekoľko mesiacov mimo vlády, aby za tú výchovnú dobu našlo správny pomer k ústave svojho štátu.“⁴⁰ Hodža si predovšetkým pokladal za zásluhu, že namiesto „poľudáčeného“ bratislavského ministerstva s „quasi-diktátorskou mocou“ presunul celú záležitosť do bezpečných vôd „administratívnej samosprávy“, pre ktorú sa hľadá vhodná

35 Tamže.

36 Slováč, 13.11.1926.

37 Pritom schválený kandidát tabulárny sudca Ján Drobný bol uvedený až na treťom mieste v rámci ľudáckeho „terna“.

38 HERTEL, M.: *Dr. Vojtech Tuka v rokoch 1880-1929. Pokus o politický profil*. Dizertačná práca na získanie hodnosti PhD. Bratislava : 2003, s. 95.

39 Slováč, 28.11.1926.

40 HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie VII.*, c.d., s. 101.

forma.⁴¹ Avizoval tiež, že táto nová forma decentralizácie štátnej správy, v rámci ktorej by sa uplatnili aj miestni činitelia, „nájde sa pravdepodobne v pozmenení a doplnení župného zákona.“⁴²

Opäť nie je našou terajšou úlohou hodnotiť reálne klady a mínusy krajinského zriadenia, ako sa podľa zákona č. 125/1927 Zb. z. a n. od r. 1928 zavádzalo aj na Slovensku.⁴³ Je isté, že kompetencie krajinského prezidenta zďaleka nespĺňali predstavy ľudákov a on sám bol, ako najvyšší slovenský úradník, v každom ohľade podriadený ministrom vnútra. Sklamani ľudáci využili Tukov proces aby odišli po poldruhuročnom vládnom pôsobení z koalície, ktorá v ničom podstatnom neuspokojila ich ambície, a vrátili sa na dôverne známú opozičnú pôdu. Hodža krátko predtým vo februári 1929 zažil svoj prvý politický pád. Po návrate do politiky v nasledujúcom roku začal vo svojich verejných vystúpeniach nahrádzať pojem „administratívna autonómia“ pojmom „administratívny regionalizmus“. V polovici 30. rokov presviedčal pražských poslucháčov, že požiadavke administratívnej samosprávy „sme plne vyhovelí zriadením krajinskej samosprávy v r. 1927“, a že sa „najúplnejšie osvedčila práve na Slovensku. Jej zriadením bola uplatnená zásada, že správnym systémom štátu, ktorého historické zložky sa rozdielne vyvíjali, nemôže byť centralizmus, ani politický autonomizmus, ale regionalizmus.“⁴⁴

Aj v programovom vyhlásení svojej vlády v decembri 1935, už ako premiér, Hodža znovu použil svoj obľúbený slovný obrat, že krajinská reforma sa „prajne osvedčila“, čo malo práve tak relatívnu platnosť ako predchádzajúce, podobne nadnesené ocenenie župného zriadenia. Nový pokus čeliť náporu autonomizmu ďalšou administratívnou reformou r. 1938, ktorá mala podstatne posunúť samosprávnú hranicu v zmysle čo najväčšej decentralizácie ústrednej správy, zlučiteľnej s jednotou a integritou štátu, sa už vo víre svetových udalostí nestačil realizovať.

41 Takto to aj s odstupom času hodnotili jeho blízki spolupracovníci: „Z tohto hľadiska javí sa zemská správa nie len ako čin politického oportunizmu (ľudová strana odklonila sa, mierne rečeno, od jalového opozičiarstva k práci štátotvornej), ale i ako pevný základ pre ďalšiu konsolidáciu vnútroštátnu. Bude-li nutné siahnuť k revízii zemského zákona ukáže budúcnosť, no tá revízia bude prevedená naraz vo všetkých zemiach. Tým i popri šetrení zdravého regionalizmu vybjíjať sa bude zásada jednotného patriotizmu československého.“ ŠTEFÁNEK, A.: *Milan Hodža. Životopisný nástin*, c.d., str. 90.

42 Tamže.

43 Pozri bližšie štúdie ŠUCHOVÁ, X.: Organizácia verejnej správy na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2002*, Brno 2002 (vyšlo 2003), s. 239-247; Táže: Podiel Slovákov v ústredných štátnych orgánoch v čase Hodžovho premiérstva, *Historický časopis* 48, 4, 2000, s. 621-635; Táže: Postavenie Slovenska v ČSR v medzivojnových koncepciách slovenských autonomistov a centralistov, *Studia Historica Nitriensia* VI., 1998 s. 135-144; Táže: Zavedenie krajinského zriadenia na Slovensku r. 1928: kompetencie a prvé rozpočty. *Historický časopis* 45, 3, 1997, s. 487-509; Táže: Kompetencie krajinských samosprávnych orgánov vo svetle prvých rozpočtov Slovenskej krajiny, *Studia Historica Nitriensia* III., 1995 s. 109-118; Táže: Administratívna samospráva v koncepciách slovenských centralistov Milana Hodžu a Ivana Dérera, *Historický časopis*, 42, 2, 1994, s. 226-244; Táže: *K problémom unifikácie verejnej správy v predmníchovskej ČSR*. In: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě* 1, HÚ AV ČR, Praha 1999, s. 188-193;

44 HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie VII...*, c. d., s. XXXIII.

Na záver sa pokúsime o zhodnotenie Hodžovej koncepcie odpoveďou na niektoré dodnes stavané otázky: Prvou z nich je, do akej miery bola otázka „administratívnej autonómie“ spojená s Hodžovými osobnými ambíciami?

Je isté, že boli veľké, a že práve on sa neuspokojoval s rolou, ktorú by mu umožňovala len „zlomková suverenita“ autonómie, ale mieril do rozhodujúcich postov, kde sa určovala vnútorná politika štátu ako aj jeho zahraničnopolitická orientácia. Túto ambicióznosť však sotva možno Hodžovi vyčítať: veď politika bola jeho živel, životný štýl, vášeň, zmysel života. Práve preto, že staré Uhorsko neumožňovalo politicky nadaným, ambicióznym a pritom národne uvedomelým Slovákom spoločensko-politické uplatnenie, volili spojenie s bratskými Čechmi, ktorí mávali podobne inferiórne (hoci nepochybne lepšie) postavenie v Rakúsku. V novej republike si potom slovenské elity uplatňovali svoj „spolupodielnícky nárok“ na riadení štátu; a Hodža bol posledný, kto by si ho nechal uprieť!

Ďalšou otázkou je, do akej miery bola „administratívna autonómia“ záležitosťou taktiky, s cieľom „pacifikovať ľudovú stranu a posunúť politicko-autonomistické heslá na vedľajšiu koľaj administratívneho autonomizmu“, čo bolo „kategorickým požiadavkom socialistickej opozície“ – ako píše vtedajšie Hodžovo „alter ego“ Anton Štefánek.⁴⁵ Alebo bola administratívna autonómia len hanblivejším, krotkejším a akosi „nedokrveným“ vydaním ľudáckej požiadavky politickej autonómie – ako to už r. 1921 v parlamente vykričal Hodžovi Ferdiš Juriga? Alebo bola výrazom postupného prechodu „centralistu a čechoslovakistu“ Hodžu na pozície autonomizmu?

Videli sme, že Milan Hodža r.1921 dostatočne jasne zareagoval na Jurigov spontánny výkrik v snemovni. Považujeme za preukázané, že autor *Československého rozkoľu* zotrval do konca na stanovisku „jednotného československého národa“, v zmysle jednoty štátno-politickej, že v priebehu vývoja prvej Československej republiky toto stanovisko jednak ďalej precizoval, ale aj účelovo „zahmlieval“, jeho dosah si sám ďalej ujasňoval a v súlade s tým robil svoje vyhlásenia a politické kroky.

(2008)

45 ŠTEFÁNEK, A.: *Milan Hodža. Životopisný nástin*, c. d., str. 89.

DÉRER V PROTEKTORÁTE

V priebehu porád politických ministrov v dňoch septembrovej krízy 1938 vrcholila aktivita Ivana Déreera ako sociálnodemokratického politika a ako ministra parlamentných koalických vlád. Jeho schopnosť politického lavírovania nikdy nebola veľká a v dňoch predchádzajúcich Mníchovskému diktátu stroskotala definitívne. Po vyhlásení autonómie Slovenska, po novom útoku zvonku proti štátnej nezávislosti a integrite a ďalšom okýptení republiky rozhodnutím viedenskej arbitráže pokračovala rýchlym tempom aj vnútorná demontáž demokratického charakteru Česko-Slovenska. Utvorením Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – strany slovenskej národnej jednoty (ďalej: HSĽS-SSNJ) došlo k „zjednodušeniu“ slovenského politického života. Krátko pred zákazom Česko-slovenskej sociálnodemokratickej strany robotníckej (ďalej: ČSSDSR) na Slovensku sa Dr. Ivan Dérer definitívne rozhodol žiť natrvalo v Prahe.

Odchod alebo útek zo Slovenska? Koniec Dérerovej politickej kariéry v druhej republike (november 1938 - marec 1939)

Pred odchodom zo Slovenska sa ešte raz pokúsil ovplyvniť usporiadanie nových štátoprávných pomerov. V týždňoch po vyhlásení autonómie vypracoval elaborát, ktorý neskôr označil ako „Koncept jedného návrhu ústavy“ a ktorého zmyslom malo byť „prevedenie tzv. žilinskej dohody do ústavnej listiny“.¹ Svoj náčrt zamýšľal Dérer ponúknuť predsedovi vlády Janovi Syrovému ako podklad pre nevyhnutné zmeny ústavy v dôsledku Žiliny. Pražské rokovania medzi českými členmi ústrednej vlády a predstaviteľmi HSĽS-SSNJ, ktorí odtiaľto ultimatívne vystupovali v mene „zjednoteného Slovenska“, sa obnovili 9. novembra 1938. V týchto dňoch Dérer natrvalo opúšťal Slovensko.

Dokument je zaujímavý ako svedectvo vytrvalého, až tvrdošijného postoja Ivana Déreera v otázke jazykovej a v otázke právomocí a kompetencií krajinských autonómnych vlád, ktoré sa mali uplatňovať jedine a výlučne v rámci danom ústrednou vládou. Neprekročil medze administratívnej samosprávy; zotrval na zásadách uznesenia Predstavenstva Krajinského výkonného výboru ČSSDSR v Bratislave z júla a pražskej porady slovenských poslancov, senátorov a krajinských zástupcov ČSSDSR z augusta 1938. So zväčšením kompetencií krajinskej samosprávy, vynúteným tlakom vnútropolitických aj zahraničnopolitických okolností, požadoval „*súčasne posilňovať myšlienku československej jednoty a rázne odmietnuť také opatrenia, ktoré by mohli oslabiť československú myšlienku po stránke jazykovej.*“² Trval na nich aj potom, ako predseda celoštátnej ČSSDSR

1 Archív literatúry a umenia – Slovenská národná knižnica Martin, (ALU SNK) f. I. Dérer, sg. 85 B 28, Návrh Ivana Déreera podaný dňa 9. novembra 1938 cieľom prevedenia tzv. žilinskej dohody do ústavnej listiny. Koncept dokumentu s rukopisnými opravami a dodatkami autora publikovala s edičnými poznámkami ŠUCHOVÁ, X.: Memorandá a decentralizačné návrhy Ivana Déreera z rokov 1936-1938. In: *Studia historica Nitriensia VII*, Nitra 1998, s. 300-304.

2 Pozri DÉRER I.: *Slovenský vývoj a ľudácka zrada*. Praha : Kvasnička a Hampl 1946, s. 292-293. ALU SNK Martin, f. I. Dérer, sg. 85 D 10, Uznesenie porady slovenských poslancov, senátorov a zemských zástupcov ČSSDSR, konanej v Prahe dňa 11. augusta 1938.

Antonín Hampl pripojil svoj podpis pod osvedčenie reprezentantov českých politických strán, že „*ve smyslu žilinské dohody ze dne 6. října 1938 si osvojujeme návrh HSLS na vydání Ústavního zákona o autonomii Slovenska, jak byl podán v poslanecké sněmovně a publikován ve Slováků č. 129 ze dne 5. června 1938, a zavazujeme se, že se přičiníme, aby byl co nejdříve ústavoprávně projednaný a přijatý.*“³

Keď Déer potieral ľudácke ponímanie autonómie Slovenska, mal neustále na pamäti jej spojitosť s požiadavkou autonómie pre nemeckú menšinu v henleinovskom ponímaní, ktorá po Mníchove vyústila do oklieštenia československého štátneho územia. Veď počas októbrových vyjednávanií HSLS s prezidentom a ústrednou vládou prebiehalo vojenské obsadzovanie českých, moravských a sliezskych pohraničných území odstúpených Nemecku. A v čase obnovených pražských rokovaní zaberala maďarská armáda južné pohraničie Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Autonomistickú tendenciu považoval za smrtonosnú pre štát a neúčinne sa ju snažil aspoň brzdiť, keď už nie zmariť. Reálny vývoj bol však oveľa, oveľa ďalej; na programe dňa bola už ani nie autonómia, ale federácia. Podmienky diktovala HSLS a Déerov návrh - i keď pre neho samotného predstavoval najkrajnejšiu koncesiu ľudákom - bol v čase svojho koncipovania až žalostne „out-of-date“. Nebolo pravdepodobné, že by sa jeho konceptom politickí aktéri vôbec zaoberali; Déer už nemal každodenný priamy kontakt s vládnymi činiteľmi, ako tomu bolo až do abdikácie prezidenta Beneša. Rozhodne nebola vyhliadka na jeho uplatnenie v parlamente pri schvaľovaní zákona o autonómii. Nebola už ani príležitosť predložiť ho na stránickej pôde, vzhľadom na to, že Československá sociálna demokracia v krátkom čase „likvidovala“. A tak sa Déerov koncept vlastne ani nestal návrhom.⁴

Bezprostredne po návrate zo Slovenska vypracoval Déer ešte ďalší, súvisiaci dokument pod veľavravným názvom „Připomínky k nynějším poměrům na Slovensku“. Toto memorandum predložil 10. novembra 1938 predsedovi ústrednej česko-slovenskej vlády, prostredníctvom svojho spolustraníka, poslanca Jaromíra Nečasa.⁵ Poukazoval tu na konkrétne prípady prechmatov a nezákonných opatrení slovenských politických úradov po 6. októbri a po 2. novembri⁶, na nekontrolované zasahovanie „nelegálnych

3 Prehlásenie predstaviteľov koalických strán z 8.10.1938, vydané po stretnutí s J. Tisom v poslaneckej snemovni. Cit. podľa: GEBHARDT, J. – KUKLÍK, J.: *Druhá republika 1938-1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl : Paseka 2004, s. 82.

4 Déer využil viaceré myšlienky zo svojho konceptu v podstatne zmenených podmienkach, počas nemeckej okupácie, a to v Náčrtku plánu pre budúce usporiadanie obnovenej republiky z r. 1943, ktorým sa zaoberáme na inom mieste.

5 Národní archiv České republiky Praha (ďalej NA ČR), f. PMR 1918-1945, k. 208, Připomínky k nynějším poměrům na Slovensku. Správu poslanca Jaromíra Nečasa o situácii na Slovensku z 11. novembra 1938 pre predsedu ministerskej rady v Prahe, s ktorou Nečas predložil gen. Syrovému Memorandum I. Déera z 10. 11. 1938 publikoval BYSTRICKÝ, V.: Memorandum Ivana Déera o vývoji na Slovensku po 6. 10. 1938. In: *Zborník Múzea Slovenského národného povstania č. 12*, vyd. Osveta Martin pre Múzeum SNP v Banskej Bystrici : 1987, str. 235-241.

6 Napr. 4.11.1938 došlo na základe výnosu J. Tisu (nepublikovaného v Zbierke zákonov a nariadení) k násilnému vyvezeniu židovského obyvateľstva na územia, ktoré boli viedenskou arbitrážou prisúdené Maďarsku. Podrobne pozri: NIŽŇANSKÝ, E. – SLNEKOVÁ, V.: Deportácie Židov za autonómie Slovenska 4.-5.11. 1938. In: *Studia historica nitriensia V*, Nitra 1996, s. 66-185.

formácií“ - živelne vznikajúcich ozbrojených Hlinkových gárd a národných výborov – obzvlášť proti Židom a Čechom, na ponižujúce telesné a batožinové prehliadky na železničných staniach, atď. Najmä však v ňom zdôvodnil, čo z novej politickej skutočnosti na Slovensku považoval - ako právnik aj ako občan - za protiústavné, nezákonné či zmätočné: „... slovenští ministři překročili zmocnění jim vládou dané. Oni fungují [ne] jen jako resortní ministři, nýbrž vykonávají kolektivní práva, příslušející podle platné ústavy výhradně ministerské radě v Praze. Bez každého ústavního a legálního základu vydávají tak zv. vládní nařízení, která jsou právně neplatná a zmatečná. [...] občanstvo se demoralisuje, když vidí, že úřady šlapají po zákonech a že to zavinuje vláda, vydávající evidentně protizákonná nařízení.[...] Nejistota úřadů zaviněna nelegálními opatřeními Slovenské vlády, zvětšena je stálými zásahy tzv. Národních výborů a Hlinkových gard. [...]“⁷

A hneď aj predkladal protiopatrenia, ktoré by mala prijať ústredná vláda aby sa „odpomohlo zmätočnosti“ a z nej plynúcej právnej neistote (stavu „extra legem“ či „contra legem“): všetky nariadenia „tzv. slovenskej vlády“ sa mali predložiť podľa platných predpisov na schválenie ministerskej rady v Prahe: „Co by ministerská rada schválila, vyšlo by v Sbírce zákonů a nařízení. Co by neschválila, to by muselo býti okamžitě odvoláno.“⁸ Mali byť tiež okamžite rozpustené Hlinkove gardy a národné výbory, pričom gardy navrhoval zaradiť do pracovných formácií pod vojenským vedením.⁹ Pri odchode zo Slovenska Déer za sebou páľil mosty...

16.11.1938 minister vnútra vlády Slovenskej krajiny Dr. Jozef Tiso vydal nariadenie o zastavení a zákaze ďalšej činnosti sociálnej demokracie na Slovensku.¹⁰ Poslanci za ČSSDSR zvolení na Slovensku sa stali hospitantmi klubu poslancov novoutvorenej Národnej strany práce, až do ich úradného pozbavenia mandátov vo februári 1939. V predsedníctve poslaneckej snemovne tak vedľa seba zasadali Dr. Ivan Markovič, popredný predstaviteľ zakázanej sociálnej demokracie a Jozef Sivák, člen vedenia

NIŽŇANSKÝ, E.: Ohlas deportácií Židov za autonómie Slovenska v európskej nemecky písanej tlači. In: *Studia historica nitriensia VI.*, Nitra 1997, s. 69-80.

7 Cit. podľa: BYSTRICKÝ, V.: Memorandum Ivana Déreho o vývoji na Slovensku, c. d., s. 238.

8 Tamže.

9 Vystupovanie radikálnych živlov v týchto organizáciách znepokojovalo aj slovenských vládnych politikov. *Slovenská pravda* z 15.11.1938 publikovala pod titulom „Národné výbory budú reorganizované“ ohlas poslanca Karola Sidora. Z titulu predsedu Ústredného národného výboru v ňom oznámil rozhodnutie zrušiť miestne národné výbory, poďakoval sa im za dovtedajšiu činnosť a členstvo rozpustených NV vyzval, aby v národnej práci pokračovali v rámci organizácií HSLŠS.

10 Už 9. októbra 1938 bola na území Slovenskej krajiny zastavená činnosť Komunistickej strany Československa a zakázaný dovoz a kolportáž komunistickej tlače. Činnosť Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej bola zakázaná dňa 16. 11. 1938. V nasledujúcich dňoch boli vydané nariadenia o zákaze činnosti ďalších socialistických a (potenciálne) opozičných strán: Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei na Slovensku (22.11.), Židovskej strany na Slovensku (24.11.) a Zjednotenej socialisticko-sionistickej strany robotníckej na Slovensku (25.11.) Dňa 24. novembra 1938 bola zakázaná činnosť prevažne evanjelickej Slovenskej národnej strany (SNS); ako uviedol *Slovenský týždenník* z 1. 12. 1938, stalo sa tak po údajnom „bezpečnom zistení okolností, že SNS chcela za peniaze dnešnému vývoju národnej jednoty slovenskej nežijacích ľudí konať rozvratnú činnosť“. Už 15. decembra, pod nátlakom, vstúpila SNS do HSLŠS-SSNJ.

HSL'S, ktorá túto stranu vyradila z politického života a navyše kriminalizovala, pričom formálnu zámienku pre zákaz činnosti využila aj na vykonanie domových prehliadok u jej vedúcich činiteľov a na konfiškáciu majetku strany. Iróniou osudu, I. Markovič riadil ako podpredseda 155. schôdzu Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia, na ktorej sa schvaľoval ľudácky návrh zákona o autonómii Slovenska, spolu so zákonom o autonómii Podkarpatskej Rusi. Na návrh poslancov Berana, Hampla a Sidora sa rozprava o osnovách nekonala a obidva zákony boli schválené naraz v prvom a druhom čítaní, za necelú hodinu! Senát schválil zákony v nezmenenej podobe. Prijaté znenie ústavného zákona č. 299 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny z 22. novembra 1938, oproti svätodušnému návrhu HSL'S, napokon predsa len viac posilňovalo postavenie spoločných úradov.¹¹

V Prahe pôsobil Dérer vo vedení celorepublikového ústredia sociálnej demokracie až do jej rozpustenia na poslednom predvojnovom zjazde dňa 18. decembra 1938. ČSSDSR, ako jediná z bývalých koalíčných strán, tak ukončila svoju činnosť celoštátnym likvidačným zjazdom. Dérerov prejav na zjazde bol jeho posledným vystúpením na verejnosti ako politika. „*Moja reč však v tisku nebola uverejnená*“, – uviedol neskôr – „*pretože to vtedajšie cenzúrne pomery nedovolili. Ani Právo Lidu o tom nesmelo písať. V reči tej som zdôrazňoval, že Tisovský režim nemá nič spoločného s vôľou slovenského ľudu, a túto reprezentujú tí Slováci, ktorí sa zdržujú mimo Slovenska a môžu sa tam bez teroru vyjadrovať.*“¹²

Toto tvrdenie akoby svedčilo o nedostatočnej sebareflexii pôvodcu a o jeho odtrhnutosť od reálneho vývoja. Situácia sa javila práve opačne, ako sa dalo usudzovať podľa výsledku volieb do Slovenského snemu, konaných v ten istý deň, kde 97% voličov podporilo „jedinú kandidátku jednotnej slovenskej vôle“.¹³ No v spôsobe prevedenia volieb za réžie radikálov HSL'S, s využitím manipulácií, nátlaku a iných nedemokratických metód, sa už neklamne ohlasoval budúci totalitný režim ľudáckeho štátu. Dérer sa na týchto „voľbách na spôsob referenda“, pochopiteľne, nezúčastnil.

Po 18. decembri 1938 sa stiahol z aktívnej politiky. Oficiálne sa jeho politická kariéra uzavrela, keď slovenská krajinská autonómna vláda 23.12.1938 rozpustila všetky zakázané politické strany. Opatrenie nadobudlo platnosť 25. januára 1939 a 9. februára mandátový senát Najvyššieho správneho súdu v Prahe, na žiadosť Tisovej vlády, deklaroval zrušenie mandátov poslancov a senátorov za rozpustené strany. Dérer sa stal „politickým penzistom“. Od začiatku r. 1939 žil v Prahe ako súkromná osoba a verejne sa neangažoval. Spolu s Milanom Hodžom a ďalšími „pražskými Slovákmi“ zhodne neverili v trvácnosť stavu vytvoreného v Žiline 6. októbra 1938. Boli presvedčení, že sa autonó-

11 GEBHARDT, J. – KUKLÍK, J.: *Druhá republika 1938-1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl : Paseka 2004, s. 89.

12 ALU SNK, f. I. Dérer, sg. 85 B 46, Dérer, I.: Neuverejnené poznámky k Jelínkovej knihe. Text Dérerovho prejavu na likvidčnom zjazde ČSSDSR bol publikovaný spolu s ďalšími archívnymi materiálmi v príspevku: ŠUCHOVÁ, X. - Ruman, L. - NIZŇANSKÝ, E.: Dokumenty o likvidácii politických strán v období autonómie Slovenska na príklade česko-slovenskej sociálnej demokracie. In: *Studia Historica Nitriensia* VI., 1998 s. 217-224.

13 *Slovák*, 20.12.1938

mia neužívajú a skrachuje: „Potom sme zaujali vyčkávacie stanovisko. Ale už od začiatku r. 1939 som prestal celkom do politiky zasahovať.“¹⁴

Déer sám sa nikde explicitne nevyjadril o svojom postoji k udalostiam z 9. marca 1939, ktoré boli na Slovensku vnímané ako „Homolov puč“. Keď sa ho, s veľkým časovým odstupom, r. 1967 bývalý ľudácky poslanec a historik Pavol Čarnogurský opýtal na túto situáciu, Déer odpovedal: „O udalostiach, ktoré sa pripravovali v pražskej vláde proti Slovensku mňa nikto neinformoval a nič som o nich až do ich prevedenia nevedel.“¹⁵ V každom prípade, zásah ústrednej vlády na Slovensku ozbrojenou mocou, v rámci platnej ústavy a zmocňovacích zákonov, bol v súlade s Déerovými verejne proklamovanými názormi a politickými aktivitami v čase Mníchovskej krízy (pripomíname jeho apelovanie, že vláda musí zaujať pevný a nekompromisný postoj voči „rozbíjačom republiky“ a nepristupovať na požiadavky SdP ani ľudákov, ktoré ohrozujú jednotu a samotnú existenciu československého štátu), aj počas súkromných debát pred rozpadom Česko-Slovenska. Svedectvo o tom že „pražskí Slováci“ privítali so zadosťučinením rozhodnutie Beranovej ústrednej vlády vojensky zakročiť na Slovensku a odvolať Tisovu autonómnu vládu, podal redaktor Jaroslav Jelínek v knihe o odboji: „Pamatuji se, že se sešlo několik přátel českých a slovenských v sociálně demokratickém poslaneckém klubu a vypili jsme dvě láhve dobré slivovice z radosti, že se vláda konečně rozhodla rázně vystoupit. Dobrý Slovák, poslanec Dr. Ivanka si radostně mnul ruce, jak zatočíme s luďáckými zrádci.“¹⁶

Na druhej strane, o tom ako Déer prežíval správu o vyhlásení Slovenského štátu, máme k dispozícii niekoľko jeho vlastných výpovedí: „14. marca 1939 bola v Prahe zúfalá nálada. Celý deň prichádzali k nám známi so správami. Ivan Markovič, nepokračujúc v svojej ceste na Slovensko, vrátil sa z Brna a bol u nás skoro celý deň. Ťažko bolo uveriť, čo sa stalo v Bratislave. Nebolo to nič neočakávaného a precí to pôsobilo zdrcujúcim dojmom. [...] Ke večeru navštívil ma Vlado Clementis. Nevieť aký som vtedy na neho urobil dojem. Pod vplyvom udalostí som viac mlčal než hovoril. Spomínal tiež, že musíme hľadať spojenie s Benešom a so zahraničím.“

15. marca 1939 pribehla k nám skoro ráno domovníčka. Plakala a nariekala. S veľkou námahou sme z nej dostali, že rádio práve hlásilo, že niet už republiky a Nemci že obsadzujú Československo. Snažili sme sa ju ukludniť. Najviac pôsobilo, keď ju žena utešovala tým, že Dr. Beneš je za hranicami a iste zahájí akciu na znovuzriadení česko-slovenskej republiky. Vtedy kde kto v Prahe nadával na Dr. Beneša.“¹⁷

Obe udalosti vnímal Déer ako zradu, hanbu a národnú tragédiu.

14 ANM, f. I, Déer, k. 2, i.j. 66, Záznam z návštevy P. Čarnogurského u I. Déera v Prahe dňa 4.3.1967.

15 Tamže.

16 JELÍNEK, J.: *PÚ. Politické ústředí domácího odboje. Vzpomínky a poznámky novináře*. Kvasnička a Hampl v Praze : 1947, s. 34.

17 ALU SNK, f. Déer, I., sg. 85 C 35, Déer I.: *Prezident Beneš v mojom živote v časoch neslobody*; tiež: ANM, f. I. Déer, k. 8, i.č. 408. *Spomienky ďalších predstaviteľov sociálnej demokracie na Slovensku (Jána Bečku a Michala Kormanu) na 14. marec 1939 boli najnovšie publikované in : Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí, I., II. (BYSTRICKÝ, V. – LETZ, R. – PODOLEC, O. – eds.). Bratislava : AEPress 2007 .*

Občiansky, sociálny a spoločenský status „pražského Slováka“ v protektoráte (1939 - 1940)

Po vyhlásení Slovenského štátu musel Dérer znovu zvažovať, či ostať v protektorátnej Prahe, alebo či sa vrátiť na Slovensko. Vo svojej knihe vydananej r. 1946 a vo všetkých povojnových spomienkach stavia celú vec veľmi jednoznačne. Spolu s Markovičom boli rozhodnutí nevrátiť sa po 15. marci na tzv. samostatné Slovensko ale ostať v absolútne nesamostatnom protektoráte Čechy a Morava: „*Zo zásadných dôvodov nechceli sme vkročiť do zeme, v ktorej vládli zradcovia a la Tuka a Tiso. I to sme si povedali, že je našou povinnosťou ako Slovákov, ktorí hlásali československú jednotu, aby sme v dobách, keď sa českému národu vedie zle, neopúšťali tento národ a svojím osobným príkladom dokumentovali nami hlásanú jednotu.*“¹⁸ Pre Déreho, ktorý mal celú rodinu v Prahe, mohlo byť rozhodovanie ľahšie. No Markovič sa po zrušení poslaneckého mandátu a po zložení funkcie predsedu Zväzu československého dôstojníctva vrátil k advokátskej praxi a žil s manželkou a dvomi dcérami v Bratislave. Ich rozhodovanie ovplyvňoval - okrem spomenutých ideových - celý rad ďalších, životne dôležitých faktorov.

Určite to boli aj dôvody osobnej bezpečnosti; obzvlášť po tom ako slovenská vláda 24. marca vydala nariadenie o zaisťovacej väzbe nepriateľov Slovenského štátu¹⁹ a v apríli 1939 začala zriaďovať zaisťovacie tábory, s cieľom „*1. izolovať osoby, ktoré by ohrozovali národnú prácu na poli vybudovania slovenského štátu; 2. dať týmto osobám možnosť, aby osamote premýšľali o svojich činoch, ktorými sa prehršili proti slovenskému štátu*“.²⁰ Súčasne ministerstvo vnútra nariadilo podriadeným štátnopolitickým a policajným úradom, aby podali Prezídium MV návrh na zaistenie osôb, ktoré vzbudili a vzbudzujú vážnu obavu, že budú prekážkou v budovaní slovenského štátu. Protektorátny minister spravodlivosti Jaroslav Krejčí – ako sa Dérer neskôr dozvedel - zakročil v prospech Ivanku, Markoviča a Déreho u pražského gestapa, po tom, ako zo Slovenska „*odkazoval nemenovaný vysoký súdny funkcionár (asi Dr Mičura, lebo Dr Daxner?), že videl u Tuku na písacom stole spis, v ktorom slovenská vláda žiadala od Nemcov naše vydanie.*“ Považovali však za možné aj to, „*že si to Tuka pozdejšie rozmyslel a žiadosť Nemcom neodoslal*“.²¹

Dérerovho najbližšieho priateľa a spolupracovníka Ivana Markoviča zastihla správa o tom, že sa ho Tisova vláda chystá deportovať do Ilavy, ešte pred 14. marcom v Brne. Zastavil sa tam u známych na spiatocnej ceste z Prahy, kde bol vybavovať právnu záležitosť Družstevnej záložne v Bratislave. Do Bratislavy sa už nevrátil a so svojou rodinou sa už nikdy nestretil. V predvečer 2. svetovej vojny a prepadnutia Poľska Nemeckom 1. septembra 1939, v rámci „*Akcie Albrecht*“, bolo asi 3000 významných činiteľov verejného života vzatých do „*ochrannej väzby*“ (Schutzhaft).²² V Prahe gestapo zadržalo aj

18 DÉRER, I.: Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Praha : Kvasnička a Hampl 1946, s. 10.

19 Slov. zák. č. 32/1939.

20 Cit. podľa: KSC a vývoj revolučného procesu na Slovensku I. diel 1848-1948. Bratislava : 1987, str. 266.

21 ALU SNK, f. Dérer, I, sg. 85 C 45, Dérer, I.: Poznámky ku knihe Jelínkovej.

22 Porovnaj: ČERNÝ, V.: Křik koruny české. Paměti 1938-1945. Náš kulturní odboj za války. Brno : Atlantis 1992, s.123-124.

Ivana Markoviča, ako vedúceho funkcionára organizácii dôstojníkov a legionárov. Po r. 1941 Markoviča odtransportovali do koncentračného tábora Dachau a napokon do Buchenwaldu, kde r. 1944 zahynul.

Ďalším faktorom bola strata štátneho občianstva: Prijatím zákona o autonómii Slovenska sa na území Slovenskej krajiny uzákoňovala krajinská príslušnosť, ktorej podmienkou bolo domovské právo v niektorej obci Slovenskej krajiny; krajinskou príslušnosťou sa podľa dikcie zákona „nadobúdalo automaticky štátne občianstvo“. Po vzniku Slovenského štátu však Tisova vláda zrušila štátne občianstvo tým osobám, ktoré síce spĺňali zákonnú podmienku, ale ktoré sa po 15. marci nevrátili na Slovensko. Prvé obdobie sa podarilo prekonať s pomocou dobrých stykov s niektorými českými vládnymi činiteľmi, počnúc vtedajším predsedom protektorátnej vlády, neskôr popraveným generálom Aloisom Eliášom, úradníkmi Zemského úradu v Prahe, vrátane úradujúceho zemského prezidenta Richarda Bienerta a končiac primátorom Dr. Otakarom Klapkom. Keď slovenský štát pozbavil štátneho občianstva Markoviča a Dérera, prijala ich do svojho zväzku obec Roztoky nad Vltavou. Na tomto základe sa stali štátnymi občanmi protektorátu Čechy a Morava. V období počiatkov zatiaľ ešte nedôsledne Nemcami kontrolovanej protektorátnej správy sa dokonca podarilo obísť neprijateľnú formuláciu prejavu lojality voči nemeckej ríši a písomne prisahať len „vernosť našej vlasti“²³.

Na zrušenie slovenského štátneho občianstva nadväzovali ďalšie, existenčné opatrenia: Rozhodnutím bratislavskej Advokátskej komory bol JUDr. Ivan Dérer (takisto aj JUDr. Ivan Markovič) ku dňu 14. decembru 1939 údajne „na vlastnú žiadosť“ vymazaný zo zoznamu slovenských advokátov.²⁴ Na druhej strane, pražská advokátska komora, s ohľadom na diktát okupačnej moci a „záujmy ríše“, Dérerovu žiadosť o zapísanie do zoznamu advokátov nikdy nevybavila, čím mu neumožnila vykonávať advokátsku prax.

Zložité bolo vôbec získať zamestnanie. Ešte počas druhej republiky, pri návšteve ministra zahraničia Františka Chvalkovského v Berlíne 21. januára 1939, vyslovil Hitler absolútnu nespokojnosť s opatreniami vazalskej Beranovej vlády a žiadal rezolútne splnenie ďalších neprijateľných požiadaviek. Dérera sa týkali hneď v niekoľkých súvislostiach: Nemci požadovali o. i. zlikvidovať zvyšky Benešovho režimu a zbaviť sa probenešovských exponentov I. republiky; prepustiť úradníkov, proti ktorým mala Ríša námietky, odstrániť všetky osoby, ktoré bránia dobrým vzťahom medzi nemeckou a českou vládou.²⁵ Je nepochybné, že na Dérera, ako jedného z najdôslednejších odporcov ústupkov SdP a dohody Hodžovej vlády s henleinovcami pred Mníchovom, sa vzťahovala väčšina Hitlerových zákazov a príkazov. Bolo vylúčené, že by mohol pokračovať v politickej dráhe, či zamestnať sa v nejakom odbore verejnej činnosti, primeranom svojmu predchádzajúcemu spoločenskému statusu.

Protektorátna Eliášova vláda sa potýkala s problémom umiestňovania českých úradníkov, vojakov, četníkov, profesorov, sudcov a iných štátnych zamestnancov, prichádzajú-

23 DÉRER, I.: Slovenský vývoj a ľudská zrada, c. d., s. 10.

24 ANM, f. I. Dérer, k. 1, i.č. 5, Výťah zo zoznamu advokátov Advokátskej komory v Bratislave z 12. 4. 1940.

25 FEIERABEND, L.: *Politické vzpomínky I.* Brno : Atlantis 2004, s. 102-103.

júcich do „Rest Tschechai“ z odtrhnutého česko-nemeckého pohraničia, zo Slovenska a z Podkarpatskej Rusi.²⁶ Bolo vylúčené, aby osoba z hľadiska Ríše natoľko „nespoľahlivá“, úzko spätá s Benešom a demokratickým režimom prvej republiky, mohla získať akékoľvek verejné uplatnenie, zodpovedajúce vzdelaniu, kvalifikácii a nadobudnutej praxi.

Dérer sa tak - z nevyhnutnosti - „mohol skoro výlučne oddať štúdiu otázky obyčajového práva“.²⁷ Študoval v pražskej univerzitnej knižnici a v knižnici ministerstva spravodlivosti prístupnú odbornú literatúru, aj rôzne filozofické a filozoficko-právne diela. Popri tomto oficiálnom odbornom štúdiu zhromažďoval materiál pre svoju budúcu knihu *Slovenský vývoj a ľudská zrada*. Musel sa sťahovať z bytu v Prahe na Velvarskej ul., ktorý si po odchode z vládnych postov a vplyvných spoločenských funkcií sotva mohol dovoliť. V priebehu roku 1939 sa manželia Dérerovci presťahovali do rodinného domu svojej dcéry Soni a zaťa Jaroslava Černého v Hodkovičkách u Prahy.

Dérera sa existenčne dotýkali aj predpisy o tzv. Národnom súde, vydané Národným súručenstvom²⁸, podľa ktorých sa členovia politicky exponovaní za I. ČSR museli podrobiť preskúmaniu svojho imania. Vzťahovali sa o. i. na členov rozpusteného Národného zhromaždenia, členov všetkých vlád Československej aj Česko-Slovenskej republiky a protektorátu, členov predsedníctiev politických strán prvej a druhej republiky; vyšetrowanie sa týkalo aj ich rodinných príslušníkov.²⁹ Vo februári 1940 osobitná komisia, vymenovaná vládou Slovenskej republiky pod predsedníctvom Alexandra Macha, vyhlásila majetok tzv. politických zbohatlíkov za prepadnutý v prospech štátu; v tom bol aj všetok majetok manželov Dérerovcov na Slovensku, mimo bytového zariadenia.³⁰

Po 14. marci sa Ivan Dérer ocitol ako Slovák v postavení páriu, s ktorým sa odmietali stykať frustrovaní Česi a ktorého sa obávali zapojiť do ilegálnych sietí aj jeho bývalí dobrí známi a spolupracovníci. Žil s manželkou v rodine dcéry a zaťa, bez dostatočného príjmu (aj otázka dôchodku sa skomplikovala odňatím štátneho občianstva). Držal sa v ústraní; nechcel ohroziť zaťovu pracovnú existenciu (Jaroslav Černý pracoval v pražskej Mestskej sporiteľni na Rytiřskej ulici) a tým zdroj živobytia pre dve rodiny. Dérerovho mladšieho syna Vladimíra, čerstvého maturanta, odmietli zapísať na právnickej

26 Na základe nariadenia vlády Slovenskej krajiny z 26.11.1938, nahradeného nariadením ústrednej vlády č. 382 Sb. z. a n. z 23. decembra 1938, mali príslušné úrady prevziať českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v počte „najviac 9000 osôb“ pre službu v českých zemiach, kde mali domovské právo.

27 ANM, f. I. Dérer, k. 1, i.č. 8, Dérer. I.: „Curriculum vitae“ [1947].

28 21.3.1939 prezident Emil Hácha rozpustil poslaneckú snemovňu a senát Národného zhromaždenia. Všetky politické organizácie, vrátane fašistických, prehlásil za nezákonné a jedinou legálnou organizáciou sa stalo *Národní souručenství* (ďalej NS). Bol to taktický krok prezidenta, v dohode s predstaviteľmi predmnichovských občianskych politických strán, za účelom eliminácie vplyvu fašistických a pronemeckých skupín, ktoré si nárokovali značný podiel na nemeckej protektorátnej správe. Hácha vymenoval 50-členný výbor NS; časť členov na návrh R. Berana a A. Hampla, časť po kompromisnej dohode s fašistickými a fašizujúcimi organizáciami, ktorá vzišla z vyjednávaní ministra J. Havelku s R. Gajdom.

29 FEIERABEND, L.: *Politické vzpomínky I.*, c. d., s. 195-196.

30 Dérer. I.: „Curriculum vitae“.

fakulte „s odôvodnením, že je Slovák“. Na technike už neboli - podľa otcovho svedectva – natoľko škrupulózní a zapísali ho.

V nepublikovaných poznámkach k Jelínkovej knihe vylíčil vlastné pocity a atmosféru v akej žila skupinka „pražských Slovákov“ (Markovič, Bečko, Ivanka, Dérer, neskôr Hana Gregorová a i.) po rozbití republiky: *„Schádzali sme sa skoro každodenne a rokovali o situácii. Viacej len Slováci medzi sebou. Po rozbití republiky bolo v Čechách zle nedobre na Slovákov. Verejná mienka nerobila rozdielov. Ľudák či neľudák, na každého Slováka sa dívali s opovržením. Ja som bol vždy dobre zapísaný v českej spoločnosti a i moja rozhlasová reč z príležitosti Mníchova, za ktorú mi tak mnohí v dopisoch ďakovali a i v pozdejších rokoch na ňu spomínali, bola ešte v živej pamäti. Preci sa stalo, že ma neznámi ľudia na ulici atakovali, obyčajne poznámkou »To jste nám bratři Slováci krásnou věc provedli!« Vtedy som si dal oholiť fúzy, aby ma ľudia nepoznali.“*³¹

Dilema: emigrácia alebo rodina? (1939 - 1940)

Taktiež rozhodnutie neodísť do exilu a ostať v protektoráte Dérer vo svojej vyššie citovanej knihe zdôvodňuje ohľadom na rodinu: *„Jedon z dôvodov nášho [t. j. Dérovho a Markovičovho – X.Š.] rozhodnutia bol, že sme naše rodiny nemohli pojať so sebou a nechceli sme si vziať na svedomie, aby Nemci pre našu činnosť vonku mučili a vraždili naše ženy a deti doma. Povedali sme si, že síce z dôvodov vlastnej bezpečnosti by bolo výhodnejšie dostať sa von, ale znamenalo by to obetovanie našich rodín. Rozhodli sme sa tu zostať, i keď sme s istotou počítali, že gestapáci si skôr neskôr pre nás prídu. Uvažovali sme tak, že nás síce môžu zabiť a umučiť, ale deti a rodiny si zachránime.“*³²

Krátko po okupácii Prahy z protektorátu emigrovali viacerí predstavitelia bývalej ČSR; medzi prvými v júni 1939 aj sociálny demokrat Rudolf Bechyně s manželkou a národný socialista Dr. Jaroslav Stránský s celou rodinou. Dérer sa o tom dozvedel náhodou, keď chcel Bechyňovcov navštíviť na Pernikárce. Bechyňeho príbuzní potvrdili emigráciu a od ich zaťa sa neskôr dozvedel aj podrobnosti komplikovaného útoku: pôvodne plánovaný odchod z Poľska do ZSSR Sovietskej väzby chorému sociálnemu demokratovi zamietli; s veľkými zdravotnými ťažkosťami sa potom dostal severskou cestou do Londýna.³³

Aj Dérer dostal prvý odkaz od Dr. Beneša, aby odišiel do exilu (prechodom cez Poľsko a Škandináviu) v júni 1939. Odovzdal mu ho dobrý známy, Dr. Otakar Liška, bývalý úradník ministerstva vnútra, pôsobiaci za I. ČSR v policajnom referáte Krajiniského úradu v Bratislave. Dérer odmietol, ale nechal si autenticitu odkazu preveriť prostredníctvom Jaromíra Nečasa, v tom čase člena vedúcej „päťky“ v ilegálnom *Politickom ústredí*.³⁴ Dohodnuté potvrdenie odkazu prostredníctvom inzerátu v Londýnskych *Times*

31 Dérer, I.: „Poznámky ku knihe Jelínkovej“.

32 DÉRER, I.: *Slovenský vývoj a ľudská zrada*, c. d., s. 10.

33 ANM, f. I. Dérer, k. 8, i.č. 412, Dérer, I.: Rudolf Bechyně.

34 *Politické ústredie* – PÚ bola jedna z prvých široko rozvetvených odbojových organizácií v protektoráte Čechy a Morava, ktorá mala za cieľ koordinovať jednotlivé ilegálne hnutia, prúdy a skupiny

však prekvapujúco neprišlo a Dérer už nikdy potom s Liškom o emigrácii nehovoril.³⁵ V týchto dňoch sa Dérer dostával nepriamo, prostredníctvom Dr. Lišku, ing. Nečasa a redaktora Jelínka, do prvých kontaktov s odbojovou skupinou Politické ústredie (PÚ).

Druhá výzva k odchodu do exilu prišla v júli 1939, prostredníctvom Bechyňovho zaťa. Dérer znovu odmietol z rodinných dôvodov, vypravil však do emigrácie dvadsať-ročného syna Vladimíra. Odišiel cez Moravskú Ostravu do Poľska a odtiaľ cez Švédsko do Londýna. S rodičmi sa znovu stretol až po takmer 30 rokoch.³⁶ Do emigrácie odišiel v tomto čase aj Ján Bečko.

Tretia a posledná ponuka k odchodu do emigrácie prišla začiatkom roka 1940, keď po porážke Poľska bola už severná cesta nepriechodná. V súvislosti so zatknutím kancelára Přemysla Šámala a rozbitím prvého PÚ v januári 1940, bol po prvý raz krátko zatknutý aj Ivan Dérer. Bezprostredne po prepustení ho Jaroslav Nečas a František Němec opätovne nabádali k odchodu do Anglicka, cez Slovensko, Maďarsko a Belehrad. Po odhalení a páde Šamalovej „päťky“ PÚ ušli touto cestou z protektorátu do exilu jej vedúci predstavitelia: Dr. Feierabend, prof. Procházka, poslanec Laušman, Dr. Drtina, prof. Klecanda. Dérer mal však v tom čase ťažkú chrípku so silným kašľom, čo očividne odradilo jeho druhov od ďalšieho prehovárania k ilegálnemu zimnému prechodu hraníc. Keď uplynul čas, ktorý si opäť vyžiadal na rozmyslenie, na jeho veľké prekvapenie v Prahe už kolovala správa, že ing. Nečas a Fr. Němec utiekli do cudziny. Krátko na to ju potvrdil aj parížsky rozhlas. A Dérer priznával: *„Nikdy som nebol tak blízko vydať sa do emigrácie, ako pri tejto príležitosti. Ale biedny moj fyzický stav, horečka a strašný kašeľ ma zdržali,*

demokratického odboja a zabezpečiť styk s prezidentom Benešom a čs. exilom v zahraničí. Jadro PÚ sa začalo organizovať už na jar 1939. K vytvoreniu politického orgánu – užšieho vedenia PÚ – došlo postupným získavaním rešpektovaných osobností predmnichovských československých (tzv. štátotvorných) strán: Národnej demokracie (ND), Sociálnej demokracie (SD), Národnosocialistickej strany (NSS), Lidovej strany (LS) a Agrárnej strany (A), ktorých vedúci predstavitelia v tomto období emigrovali na západ. V memoárovej aj odbornej literatúre sa označujú ako „päťka“; jej predobrazom bol rovnomený, osvedčený prvorepublikový dohľadovací orgán. Obdobnú funkciu mala plniť aj „päťka“ v PÚ. Spolu s PÚ sa utvárali a úzko spolupracovali aj vojenská organizácia *Obrana národa* – ON a *Petičný výbor Věrní zůstaneme* – PVVZ. Na čele prvej „päťky“ PÚ stál až do jej rozbitia a svojho zatknutia v januári 1940 kancelár Přemysl Šámal.

35 Tu a ďalej sa opierame najmä o rukopisnú spomienku I. Déreho „Prezident Beneš v mojom živote v časoch neslobody“ a o nepublikovaný text „Poznámky ku knihe Jelínkovej“.

36 Vladimír Dérer (*1919) stačil po zápise na ČVUT emigrovať v júli 1939, skôr, ako ho K. H. Frank definitívne zbavil možnosti študovať. V Anglicku vstúpil do britskej armády. V exile sa tiež oženil s Vierou Langerovou a ešte počas vojny začal študovať politické vedy. Rodina nemala so synom žiadny kontakt takmer šesť rokov. Prvé informácie o Vladimírovi podal rodičom až v máji 1945 jeho test, spisovateľ František Langer. ANM, f. I. Dérer, k. 3, i. č. 15, František Langer - I. Dérovi, Londýn, 11. 5. 1945, Praha, 5.10.1945 a Praha, nedat. Osobne sa rodičia Dérerovci znovu zvlítali so synom na rodnej pôde až r. 1969. Píše o tom otec Dérer v liste bývalému spolupracovníkovi z MŠaNO Bohumilovi Bydžovskému, zo dňa 22.5.1969, ANM, f. I. Dérer, šk. 2, i. č. 61. Vladimír Dérer sa po vojne nevrátil do Československa a aktívne pôsobil v britskej Labour Party. V 90. rokoch minulého storočia sa angažoval ako tajomník Kampane za demokraciu v Labour Party a ako aktivista Kampane za Solidaritu s východnou Európou. Pozri: „*Stalinism, the Left, and Beyond*“ (materiály zo sympózia LP), v časopise *Worker's Liberty* No 16, 1992. Za ďalšie cenné informácie o rodinných príslušníkoch a za rodinné fotografie vďaka autorka štúdie pani Soni Černej, s ktorou sa r. 1992 osobne stretla a s ktorou po niekoľko ďalších rokov korešpondovala.

aby som prijal nabídku. Toto muselo asi pôsobiť i na mojích priateľov, lebo vtedy asi už i oni boli rozhodnutí k úteku do zahraničia, chceli ma vziať sebou, ale sa presvedčili, že v takomto stave by som bol príťažou podniku.“³⁷

Dérovu dilemu v súvislosti s emigráciou pomenoval a interpretoval vo svojej svojráznej knihe pamäti *Psí život dědy Bambuse* (1948) Tomáš Heřík alias Hermann Taussig.³⁸ Vyššie uvedený citát z Dérerovho predhovoru ku knihe *Slovenský vývoj a ľudácka zrada* Taussig uštipačne komentoval takto: „*Že rozhodování o úniku z vlasti nebylo lehkou věcí, potvrzuje Ivan Dérer, který si položil otázku jako Černyševský: »Čo robiť? Ostať tu, alebo ísť...«.* Zůstal doma, ačkoliv by si emigraci, jak píše, mohl výhodně vykoupit osobní bezpečnost, zůstal doma, tvrdí, aby zachránil svou rodinu i za cenu svého života. Ivan Dérer otvírá prostomyslně, ale kdož ví, možná naopak rafinovaně, před našimi emigranty zcela neznámé dosud retribuční perspektivy, záležející v otázce, kdo je odpověden za mučení a týrání jejich rodin. Sám na tu otázku odpovídá nepřímou, těžkým obviněním těch, kdo z důvodů vlastnej bezpečnosti dostali sa von. Nacisté ty rodiny mučili, týrali a odpravovali, ale podle Déreera rozhoduje, kdo jim je hodil na pospas. [...] Dr. Ivan Dérer je predseda najvyššieho súdu – ten tedy musí vědět, jaké obvinění se v jeho slovech skrývá.“³⁹

Dérer skutočne, akoby vo svojom vnútri zazlieval aj svojmu spolustraníkov i priateľovi Nečasovi, že vystavil svojím útekom rodinu prenasledovaniu s tragickým koncom, i keď to nikde explicitne nevyjadril. Jeho rozhodnutie neemigrovať sa ešte upevnilo po tom čo boli gestapom prenasledované Nečasova žena a dcéra. Po odchode manžela u nej gestapo vykonalo opakované domové prehliadky (asi 20!), sprevádzané zvyčajnými surovosťami a podrobilo ju opätovným výsluchom „v Pečkárni“, ktoré mali za cieľ vynútiť priznanie, že je s manželom s styku. Napokon sa nechala formálne rozviesť - s Dérerovým súhlasným porozumením – zväžiac skúsenosti iných žien, ktorým gestapo po rozvode dalo už pokoj. „*Stále domové prehliadky a výsluchy ju privádzali na okraj zúfalstva.*“ – spomínal Dérer, s ktorým sa radila o tomto závažnom kroku. „*Všetko jej zabavili a pomaly už nemala z čoho žiť.*“⁴⁰ No napriek rozvodu, po určitej prestávke vo vypočúvacích tortúrach ju spolu s osemnásťročnou dcérou Vierou odtransportovali do Osvienčimu, kde obidve zahynuli na brušný týfus.⁴¹

37 Dérer I.: Prezident Beneš v mojom živote v časoch neslobody.

38 Taussig, Hermann, do r. 1921 ľavicový sociálny demokrat, so silnými sklonmi k radikalizmu a kontaktmi s pražskými anarchokomunistami. Po prvých parlamentných voľbách r. 1920 poslanec za ČSSDSR, hlásiaci sa k „marxistickej ľavici“, od r. 1921 poslanec za KSČ. Do r. 1923 pôsobil ako redaktor komunistickej tlače na východnom Slovensku. V tomto období vystupoval Taussig ako jeden z najtvrdších oponentov Ivana Déreera, vedúceho funkcionára pravicového vedenia sociálnej demokracie. Potom bol vylúčený z KSČ a opätovne vstúpil do sociálnej demokracie. Počas druhej svetovej vojny bol väznený v koncentračnom tábore, po februári 1948 perzekvovaný komunistickým režimom. Začiatkom 60. rokov obnovil osobné kontakty s Ivanom Dérerom. Spoločne zdieľané osudy dovedli oboch bývalých politických protivníkov až k zvláštnemu druhu priateľstva.

39 HEŘÍK, T.: *Psí život dědy Bambuse*. Praha : Nakladatelství Karel Synek 1948, s. 166-167.

40 Dérer, I.: Poznámky ku knihe Jelínkovej.

41 O okolnostiach zatknutia a smrti manželky a dcéry min. Nečasa informovala Déreera v liste zo 7.8.1945 Briene Burešová, sestra pani Marie Nečasové. Jaromír Nečas sa potom stiahol z politiky a s ťažkou psychickou traumou zomrel v ústraní vo Walese.

PÚ – zapojenie do odboja a plán na prvé dni v obnovennej republike po zvrhnutí okupačného režimu (1941-1943)

Zapojenie Ivana Déreera do odbojovej činnosti v protektoráte je z pohľadu odbornej literatúry celkom nezmapovanou kapitolou. Pomineme tu skreslené, ideologizujúce výklady staršej historiografie a publicistiky, na ktoré reagoval on sám; pravda - vzhľadom na pofebruárovú komunistickú cenzúru - len nepublikovanými polemikami, poznámkami a glosami.⁴² Aj v serióznych prácach pojednávajúcich o problematike a osobnostiach protifašistického odboja sa väčšinou stretávame len s lakonickým konštatovaním, že sa Ivan Dérer protifašistického odboja na Slovensku nezúčastnil. Slovenský historik Jozef Jablonický, v dosiaľ neprekonanej monografii venovanej občianskemu odboju z r. 1969, venoval Dérerovi okrajovú zmienku: „*Známi vodcovia sociálnej demokracie Dr. Ivan Dérer, Ján Bečko a Dr. Ivan Markovič sa po 14. marci demonštratívne rozhodli zostať radšej v Prahe ako žiť na Slovensku, kde vládol Tiso, Tuka a Mach [...] Dérer prežil vojnu v Prahe bez akéhokoľvek zasahovania do politického života na Slovensku.*“⁴³ Najnovšia česká historická produkcia eviduje Dérerovo zapojenie do ilegálnej organizácie v protektoráte, no aj tu sa s jeho menom stretávame heslovite, v poznámkach pod čiarou. Ako príklad môže poslúžiť vydanie pamätí Alberta Pražáka s precíznym kritickým aparátom, v ktorom sa uvádza: „*Ivan Dérer se za druhé světové války aktivně zapojil do domácího odboje a působil zejména v ilegální skupině Politické ústředí. V roce 1944 byl zatčen a do konce války vězněn v Terezíně.*“⁴⁴

Dérerovi súčasníci, účastníci českého odboja v rámci rôznych ilegálnych štruktúr a prúdov nespochybňujú vo svojich memoároch Dérerovo zapojenie a činnosť v jednej z nástupníckych skupín, pokračujúcich v intenciách prvotného Politického ústredia. Veľmi rozporne však hodnotia jej význam a prínos.⁴⁵ Odráža sa tu nielen pochopiteľný subjektivismus priamych aktérov a vzájomné súperenie o čelné priečky v odbojárskej hierarchii, ale najmä zásadný spor o koncepciu odboja: Malo byť jeho cieľom obnovenie predmníchovskej ČSR pod vedením bývalých prvorepublikových notábloov, alebo „nová demokracia“, s novou zahraničnopolitickou orientáciou a značne „zjednodušeným“ straníckopolitickým systémom?

42 V zastúpení tohto druhu literatúry možno menovať knihu V. Krála *Pravda o okupaci*, vydanú v r. 1962, ktorej tendenčnú interpretáciu preberali aj ďalší autori. Meritórne sa dotkneme tejto polemiky v poslednej časti našej štúdie.

43 JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*. Druhé vydanie. Banská Bystrica : M SNP, 2009, s. 147.

44 PRAŽÁK, A.: *Politika a revoluce. Paměti* (ed.: S. Kokoška a M. Zelenka). Praha : Academia 2004, poznámka pod čiarou na str. 77.

45 Z prác, ktoré pertraktujú Dérerovo zapojenie do odboja tu možno porovnať najmä vyššie citovanú knihu Jaroslava Jelínka (aktivistu šámalovského PÚ) z r. 1947, ďalej jej obširnú polemickú recenziu z pera žurnalistu Jaroslava Drábka (príslušníka mladšej generácie PÚ), uverejnenú r. 1948 v časopise *Svobodný zítřek* a napokon nižšie citované pamäti literárneho vedca a prekladateľa Václava Černého, kronikára kultúrneho odboja a kritika šámalovskej (aj jelínkovsko-dérerovskej) koncepcie. V memoároch iných autorov, napr. Ladislava Feierabenda, sa Dérerovo meno zväčša ani nevyskytuje.

A je tu ešte jeden dôležitý aspekt: ako sa mal utvárať povojnový vzťah medzi oslobodenými Čechmi a Slovákmi? Už vyššie spomínaný Heřík/Taussig tu priamo udel na citlivý nerv - Déreerov skostnatnený názor na česko-slovenský pomer, ktorý sa počas vojny a okupácie dokonca ešte viac utvrdil: „*Dr. Déreer je jediný Čechoslovák medzi Slovákmi a zůstane asi i posledním Čechoslovákem mezi Čechy. Celou svou politickou dráhu budoval na propagaci čechoslováctví [...] Stal se socialistou, ale mezi socialisty propagoval jen čechoslováctví a politicky je uplatňoval.*“⁴⁶ Toto tvrdenie je istotne prehnané; keď Déreer po tridsiatich rokoch znovu vystúpil pred verejnosťou, jeho nezmenený postoj mal stále svojich sympatizantov, a to na oboch brehoch rieky Moravy.⁴⁷

V osvedčení podľa zák. 255/1946, vydaného v decembri 1968 sa uvádza, že JUDr. Ivan Déreer pôsobil aktívne v odbojovej činnosti, ako účastník domáceho odboja v rámci Politického ústredia, od 1. apríla 1942.⁴⁸ Nezistili sme, prečo uviedol práve tento dátum. Redaktor Jelínek a Dr. Liška, každý po svojej linke, zapájali Déreera opatrne do úloh odbojovej skupiny PÚ už od leta 1939. Do januára 1940 stál na jej čele kancelár Přemysl Šámal, zosobňujúci myšlienku kontinuity predmníchovského Československa a Masarykovej idey demokracie a humanity; užšie vedenie PÚ tvorili predstavitelia piatich „štáttotvorných“ predmníchovských politických strán. Jaroslav Jelínek bol koordinátorom a spojkou Šámala a politického vedenia so širšou „exekutívou“ PÚ.

Déreer to nemal z univerzitnej knižnice ďaleko do Jelínkovej kancelárie Zboru pre postavenie druhého národného divadla, ktorá bola „pravým konšpiratívnym hniezdom“. Podobne ako Nečasov Najvyšší cenový úrad, kde sa zbíjali (s vedomím prezidenta Háchu, predsedu vlády Eliáša a niektorých ministrov vlády) rôznorodé informácie zo všetkých oblastí protektorátneho života, o náladách obyvateľstva, o činoch a zločinoch okupačnej moci. Kuriérnou cestou, neskôr rádiotelegrafickým vysielaním, sa dostávali k Edvardovi Benešovi do Londýna a rovnakou cestou prúdili pokyny z Londýna odbojovým skupinám do protektorátu.

Jelínek (spojka a koordinátor) pravdepodobne hneď v začiatkoch inicioval napísanie knihy o ľudáckej zrade, ako osobitnú Déreerovu odbojovú úlohu. Albert Pražák k tomu uvádza: „*Déreer pracoval v univerzitní knihovně vědecky, ale o odboji přímo také nemluvil. Není pochyb, že Déreer o Politickém útvaru [sic!] věděl a že měl v něm asi na starost Slovensko. Chystal aspoň knihu o Slovensku v první republice, poslal mně ji po Jelínkovi ještě za okupace, měl jsem k ní napsat předmluvu.*“⁴⁹

Tiež písomné odkazy od prezidenta Beneša dostával Déreer v odpisoch buď od Lišku alebo od Jelínka. Takým bola aj úloha informovať Londýn o stanovisku niektorých politických činiteľov doma k otázke stredoeurópskej konfederácie. Déreer mal vypracovať elaborát, ako by si predstavoval štruktúru takejto organizácie (s použitím dohodnutých -

46 HEŘÍK, T.: *Psí život dědy Bambuse*, c. d., s. 166.

47 Ohlasy na interview Ivana Déreera pre Československú televíziu z 30. apríla 1968 k otázke federácie z možno sledovať v ANM, f. I. Déreer, oddiel korešpondencia, k. 2-4.

48 ANM, f. I. Déreer, k. 8, i.č. 6.

49 PRAŽÁK, A.: *Politika a revoluce*, s. 78.

vcelku nejasných - kamuflujúcich vyjadrení pre prípad zadržania dokumentu gestapom). Liška mal zariadiť odoslanie do Londýna. No Déer sa nedozvedel či sa tak stalo. K zlatým pravidlám konšpirácie patrilo: Nepýtať sa! „...aby ten, kto zpravu dostáva, neveděl, kdo mu ji poslal, a ten, kdo zpravu dává, neměl ani ponětí, pro koho je určena.“⁵⁰ Je charakteristické, že ani títo dvaja výkonní členovia PÚ (Jelínek a Liška) sa „vzájomne nestýkali a ani osobne sa nepoznali“.⁵¹ Déer nič nevedel ani o doc. Vladimírovi Krajínovi, ani o radistoch z *Obrany národa*, ktorí od začiatku obstarávali styk s Londýnom. S vojakmi sa prvýkrát stretol pred vyšetrovateľom na Pankráci r. 1944 a Dr. Krajínu spoznal až po vojne, keď sa mu predstavil pri náhodnom stretnutí na ulici.⁵²

Rozbité Šámalovo PÚ vystriedalo na jar 1940 *Ústředné vedení odboja domácího* (ÚVOD), ako zjednotenie troch najvýznamnejších odbojových zložiek (PÚ, PVVZ a ON). V koordinačnom orgáne ÚVOD-u došlo ku generačnému posunu - omladeniu, aj k programovému posunu smerom do ľava a (po 22. júni 1941) k spolupráci národných zložiek odboja s komunistami.⁵³ Výrazom bol program „Za svobodu“, ktorého skrátený variant sa dostal v lete 1941 do Londýna.

V rámci ÚVOD-u vedľa seba, či proti sebe, stáli dve odbojové koncepcie. Staršia, šámalovská, ktorej zásadným stupenom bol Déer, a „notábli prvej republiky“, bola zameraná na kontinuitu prvej ČSR a jej politických inštitúcií (vrátane zachovania „päťky štátnotvorných strán“), na neplatnosť Mníchova a všetkých štátoprávných zmien po 30. septembri 1938. Novšia, „ľudovodemokratická“, presadzovala najmä „zjednodušenie straníckopolitického života“ po oslobodení. V lete 1940, na schôdzke v Šárke, zástancovia koncepcie neprerušenej štátnej kontinuity a odbojového vedenia podľa starého systému politických strán v PÚ – Ivan Déer, Jaroslav Jelínek, Emil Sobota, odmietli program „Za svobodu“, predložený hovorcom ÚVOD-u Miloslavom Kohákom.

Od leta 1941 Déerova a Jelínkova skupina „obnoveného PÚ“⁵⁴ pripravovala vlastný program a plán prevzatia moci po zvrhnutí okupačného režimu vo vhodnej chvíli a nastolenia prechodného režimu, až do návratu prezidenta Beneša a jeho vlády do vlasti. Mali sa na ňom zúčastniť všetky zložky národa (v Déerovom ponímaní išlo vždy o „českoslo-

50 FEIERABEND, L.: *Politické vzpomínky I.*, s. 200.

51 Déer I.: Prezident Beneš v mojom živote v časoch neslobody.

52 ANM, f. I. Déer, k. 1, i. č. 6, Déer, I.: Odbojová činnosť, politický väzeň gestapa.

53 Po uzavretí sovietsko-nemeckého paktu z 23.8.1939 sa v medzinárodnom komunistickom hnutí direktívne presadila Stalinova interpretácia vojny ako „imperialistickej“ a útočnej z oboch vojnou vedúcich strán. Komunistická internacionála zakázala svojim sekciám spoločný postup s „buržoáznymi elementmi v službách západných imperialistov“ a riadila ich izolovanú podzemnú činnosť. Komunistické strany tak v prvej etape vojny stáli celkom mimo formujúceho sa protifašistického odboja. Tento stav sa zmenil po prepadaní Sovietskeho zväzu Nemeckom 22. júna 1941, čím sa v medzinárodnom rámci otvorila cesta k utvoreniu protihitlerovskej koalície a v národnom rámci k spolupráci občianskych a komunistických odbojových zložiek.

54 Označenie „obnovené PÚ“ používal J. Jelínek na odlišenie pokračovateľskej skupiny, ktorej členom bol Ivan Déer, od pôvodného Šámalovho PÚ, zlikvidovaného r. 1940.

venský národ“), s vylúčením fašistických, zradcovských a kolaborantských elementov. Po mnohých zmenách a doplneniach bol definitívne hotový v druhej polovici r. 1943.⁵⁵

Plán bol založený na predpoklade, „že nemecké branné sily po očakávanom zdaru vojenskej invázie západných mocností a po priblížení sa sovietskych vojsk k nemeckým hraniciam, utrpia tak rozhodujúce porážky, že nemecká generalita odstránením Hitlera prevezme vedenie do svojich rúk a ponúkne mier, prípadne kapituláciu. Odstránenie Hitlera by bolo znamením pre pokus zvrhnutia okupantského režimu u nás a znovuvyhlasenia čs. republiky.“⁵⁶ Bol vybudovaný na štyroch zásadách: 1. Kontinuita, legalita a demokracia; 2. Uznanie autority prezidenta Beneša; 3. Zredukovanie počtu strán na tri, nanajvýš štyri; 4. Všetky právne akty a inštitúcie po Mníchove sú zmätočné.⁵⁷

Do Londýna bol dokument najprv odvysielaný v hlavných bodoch na jeseň 1943 – a v tejto podobe bol Londýnom schválený! Pisomný výťah, vyhotovený Dérerom, bol kuriérnou cestou (ktorú zabezpečil bývalý čs. vyslanec v Jugoslávii, Škandinávii a Španielsku Dr. Robert Flieder) doručený do Londýna 7. apríla 1944. Medzi tým sa však uskutočnila cesta prezidenta Beneša do ZSSR, uzavretie spojeneckej zmluvy⁵⁸ a pre-

55 Celá Dérerova/ Jelínkova skupina pozostávala v poslednej etape činnosti 1943-1944 z predstaviteľov piatich politických strán, z ktorých každý mal náhradníka pre prípad zatknutia: Ivan Dérer - predseda, po jeho zatknutí Oldřich Matěcha za sociálnu demokraciu (oboch napokon zavreli v ten istý deň); Dr. Robert Flieder a po jeho zatknutí ing. Eustach Mölzer za národnosocialistickú stranu; František Ježek, po jeho zatknutí Josef Rotnagl za národných demokratov, Josef Nebeský za agrárikov a Josef Novák za lidovcov. Jaroslav Jelínek bol koordinátorom skupiny, jeho zástupcom pre prípad zatknutia bol Vladimír Sís; koordinátorskú úlohu prevzal po prepuknutí Jelínkovej srdcovej choroby od augusta 1944. V. Sís, J. Rotnagl, Dr. Kavalír (Sokol) a ďalší neboli fyzicky príslušníkmi skupiny, ale spolupracovali s jej členmi. Obzvlášť názorovo spriaznený J. Rotnagl, Dr. Emil Lány (vedúca osobnosť *Prípravného národnorevolučného výboru* – PNRV), ako aj lidovecký poslanec Alois Petr udržiavali stály kontakt s I. Dérerom na konšpiračných schôdkach v byte Milana Ivanku. Zasvätení do „Plánu“ boli tiež predseda predmnichovskej poslaneckej snemovne a Stáleho výboru Národného zhromaždenia Jan Malypetr, tajomník PS Dr. Říha a Dr. Emil Sobota. Odvysielanie výťahu plánu do Londýna zabezpečili vojenski spolupracovníci skupiny: plukovník Koc a št. kapitán Stanislav Straka. Porovnaj: JELÍNEK, J.: *PÚ. Politické ústředí domácího odboje*, c. d., s. 187 an.; ČERNÝ, V.: *Křik koruny české. Paměti 1938-1945. Náš kulturní odboj za války*. Brno : Atlantis 1992, s. 336-337; Dérer, I.: *Prezident Beneš v mojem živote v časoch neslobody*. Úsilie Jaroslava Jelínka o presadenie vlastnej koncepcie neustálym obnovením vedúcej „päťky“ Politického ústredia komentuje Václav Černý vo svojich pamätiach takto: „Jeho utkvélou predstavou byla kontinuita (první republika – odboj – osvobozená vlast), a tedy nutnost uvést do odboje a jeho vedení zástupce agrární strany a národní demokracie: když prořídly řady lidí první třídy, probíral zbylé a až do konce z nich doloval a sestavoval neúčinné vůdčí „pětky“, většinou s Dr. Fliedrem. Nečasovost jeho představ o vývoji, jímž se věci daly, a o silách, které v něm zřejmě počaly rozhodovat, budily v něm hněv na tento vývoj a nové poměry nebral prostě na vědomí. Jeho politické názory byly, ač si to dost neuvědomoval, silně orientovány citem, což bylo pro poklesající účinnost i jeho odbojové práce silným handicapem, ačkoliv jeho city byly čestné a upřímné.“ ČERNÝ, V.: *Křik koruny české*, c. d., pozn. na s. 135 an.

56 Dérer, I.: *Prezident Beneš v mojem živote v časoch neslobody*.

57 Plán na prvé dni prechodu do nových pomerov, vypracovaný I. Dérerom a skupinou „obnoveného PÚ“, publikoval J. Jelínek, pod označením „Náčrtek plánu a programu převratového“. Je hodné pozornosti, že mu za podklad slúžil exemplár zachytený gestapom! JELÍNEK, J.: *PÚ. Politické ústředí domácího odboje*, c. d., s. 175-182.

58 Zmluva o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci medzi ČSR a ZSSR z 12. decembra 1943.

sadila sa koncepcia národných výborov. V čase doručenia bol „Plán“ po každej stránke neaktuálny. Zhodnotenie a vyrovnanie sa s týmto faktom zhrnul J. Jelínek (bezprostredne po oslobodení) s pocitom ľútosti a predvídateľnej trpkosti:

„... vidíme, že se tu střetly dvě koncepce. Jedna navazovala vědomě na minulost a sice výhradně z praktických důvodů a v duchu prohlášení, že musíme zachovat kontinuitu.... a druhá, nepochybně revolučnější, že musíme budovat novou svobodu na stále nových základech. V podstatě však se tyto dvě koncepce... lišily jen v heslech. Naše byla ovšem mnohem střízlivější po této stránce. My jsme také nechtěli obnovovat starý pořádek, krátce řečeno první republiku, ačkoliv jest důrazně dodat, že první republika nebyla daleko tak špatná, jak nám někteří lidé chtějí namluvit [...] v mnohém ohledu byl náš program lepší a především demokratičtější, než je program, podle kterého se provádí dnes výstavba státu. [...] My jsme také měli na mysli zjednodušení stranicko-politických poměrů, nikoliv však diktátem, nýbrž svobodným rozhodnutím stávajících stran...“⁵⁹

Väzňom gestapa (1944 - 1945)

K prvému – len krátkodobému – zaisteniu Déreera gestapom došlo v januári 1940, v súvislosti so zatknutím kancelára Šamala a rozbitím prvého PÚ. Až do augusta 1944 ostal Dérer na slobode, i keď žil pod neustálou hrozbou pankráckeho väzenia a terezínskej „robotárne“, kde postupne končili členovia a spolupracovníci „obnoveného PÚ“. On sám pripisoval „naprostej mlčanlivosti členov skupiny a všetkých zasvätených“, že sa „darilo tri roky udržať věci v tajnosti [...] obrat nastal až po odoslaní správy do Londýna a rádiovéj odpovedi na ňu“. Pravdepodobnejšie však asi bude, že gestapo už dlhšie sledovalo činnosť celej skupiny a neponáhľalo s jej likvidáciou, s nádejou na odhalenie širšej siete.⁶⁰

Najprv boli zatknutí členovia, ktorí sa priamo angažovali v styku s Londýnom: Dr. Liška (už r. 1942), vyslanec Flieder (v júni 1944) a vojaci, plukovník Koc a št. kpt. Straka; ako poslední prišli na Pakrác J. Jelínek v marci 1945 a Dr. Emil Sobota v apríli 1945. Medzi tým, v máji 1944, bol na niekoľko týždňov zadržaný Milan Ivanka a s ním aj marginálna skupina bývalého poslanca Aloisa Petra, ktorá sa taktiež „uchádzala“ o spoluprácu s Dérerom. Ivanka nemal podľa Déreera žiadnu vlastnú odbojovú „mafiu“ (ako to uvádza A. Pražák a V. Černý), jeho byt však nebol už len debatným salónom, ale najmä miestom, kde sa stretávali a vymieňali si kontakty členovia rôznych odbojových skupín. Sem chodili aj s Dérerom ideovo a programovo spriaznení Dr. Emil Lány (jeden z vedúcich členov nástupníckeho *Prípravného národnorevolučného výboru* po rozbití ÚVOD-u) a Jozef Rotnágl. Sem prichádzali zo Slovenska s dôvernými správami pracovníci ministerstva zahraničia a obchodu – Ján Országh a Viliam Paulíny, ktorí sprostredkovali styk so Šrobárovou odbojovou skupinou a ktorí tiež zaisťovali jeden konšpiratívny kanál, ktorým prúdili informácie do Londýna. Aj Dérerov zať Jaroslav Černý, krátko

59 JELÍNEK, J.: *PÚ. Politické ústředí domácího odboje*, c. d., s. 192.

60 Gestapo pravdepodobne tiež vysielalo fingované správy do Londýna. Zasiahlo až keď bol Plán odoslaný do zahraničia. Indície obsahuje aj Dérerova citovaná spomienka „Prezident Beneš v mojom živote v časoch neslobody“.

pred Dérerovým zatknutím, priniesol priamo od Šrobára z kúpeľov Trenčianske Teplice čerstvé správy o pripravách SNP.

Dédera gestapo zatklo v rámci záťahu na komunistov a sociálnych demokratov (asi 120 osôb), v predvečer vypuknutia SNP, 28. augusta 1944. Paradoxne, deň pred svojím uväznením údajne vypracoval (a podľa vlastného tvrdenia stačil ešte zničiť) návrh, ktorý sa mal stať podkladom pre spoluprácu s komunistami. Možno pochybovať, že by sa návrh vôbec ku komunistom dostal; v každom prípade neprejavili o spoluprácu záujem. Celá skupina „obnoveného PÚ“ sa už dávno ocitla na okraji odbojového spektra.

Na Pankráci Dérer zakúsil zvyčajné vyšetrovacie metódy, vrátane dlhodobej samoty, prestriedané dvoma asi týždennými pobytmi v Malej pevnosti Terezín. V pankráckom žalári až do októbra 1944 spoľahlivo fungovala Liškova a Kohákova väzeňská organizácia, koordinujúca výpovede vypočúvaných pred vyšetrovateľom a zabezpečujúca styk uväznených s vonkajším svetom, s využitím českých príslušníkov strážnej služby. Aj Dérer bol prostredníctvom nej varovaný o čom vypovedali jeho druhovia a stačil poslať rodine inštrukcie pre prípad domovej prehliadky. Manželka Jela potom odhodlane ukrývala podozrivé a nebezpečné písomnosti u priateľov a známych; medzi iným aj rôzne vypracované návrhy zákonov o rozpustení fašistických strán, o štátnom súde, o novelizácii zákona na ochranu republiky, atď. Dokončený rukopis *Slovenský vývoj a ľudácka zrada* prešiel do konca vojny v rodine vrchného odborového radcu na ministerstvu zemedelstva Dr. Marka a jeho slovenskej manželky Viery rod. Gavorovej.⁶¹ No ustavične hroziaca domová prehliadka sa napokon nekonala.

Do Terezína bol Dérer prvý krát prevezený po odhalení väzenskej spravodajskej siete v októbri 1944, keď už gestapo vedelo takmer všetko o činnosti jeho skupiny pre Londýn. Po poslednom výsluchu v „pečkárni“ a po jednomsačnej samotke očakával rýchly proces a popravu. Aj ostatní organizátori a účastníci pankráckeho „sprisahania“ boli poslaní do Terezína alebo do iných koncentrákov. Dr. Lišku popravili v Malej pevnosti bez rozsudku a internovali aj jeho manželku, Slovenku zo Žiliny. Dr. Koháka odtransportovali do Mauthausenu. Všetci mali označenie „X.Y.Z.“. Pri druhom pobyte v Terezíne na jar 1945 bol Dérer podrobený aj drastickému telesnému trestu (dva krát 25 palíc!)⁶², keď spolu s ďalšími politickými väzňami pracoval na protitankových zákopoch na cvičisku medzi Malou pevnosťou a Litoměřicami. Na okolnosti potupnej exekúcie si po rokoch spomínal bývalý Dérerov spoluväzeň, ktorý v tom čase pracoval v jeho blízkosti: *„Když jsme byli tak osláblí, brali jsme na rýče a lopaty hlíny jen na špičky a pokud se neřídali dozorcí s klacky v ruce – jinak polští kriminální zločinci. Výrostci z SS hlídali z kulometních hnízd a dalekohledem kontrolovali naši práci. Vtom se blížil velitel, který zjistil z dálky, že Ty béřeš na lopatu hlíny méně. Volali jsme na Tebe a Ty jsi neslyšel. Nařídil, aby byla provedena exekuce. Chtěli jsme Tě zachránit, někdo řekl že jsi bývalý československý ministr a myslel že to pomůže. Ale on řekl: »Když je to bývalý čsl. ministr;*

⁶¹ Tamže.

⁶² ALU SNK, f. Dérer, I., sg. 85 B 7, Dérer, I.: Česi a Slováci a ich stranickopolitický systém, dopis redakcii Práva lidu z r. 1945.

tak ešte jednou.« Bylo nám to všem moc líto, byli jsme nešťastní, avšak nemohli jsme Ti pomoci ... moc a zvěle byly silnější. »⁶³

Závěrečné pojednávání pred berlínskym Volksgerichtom proti Ivanovi Déerovi a Robertovi Fliederovi, obvineným zo zločinov prípravy velezrady a dorozumievania sa s nepriateľom v čase vojny, bolo stanovené na 28. mája 1945 a nedalo sa pochybovať o takmer istom rozsudku smrti.

Zabránil tomu vývoj vojenských operácií a Pražské povstanie.

Pešiakom v kombináciách Karla Hermanna Franka? (apríl - máj 1945)

Z terezínskej „robotárne“ sa Dérer vrátil v zúboženom stave; vychudnutý (vážil 49 kg), s ťažkou chrípkou a v horúčkach. 24. apríla ho premiestnili do väzenskej nemocnice a odtiaľ 28. apríla 1945 previezli, spolu s tuctom žalárovaných osobností prvej republiky, na zámoček Jenerálka v Šárke. Medzi nimi boli, okrem Déreera, aj bývalý minister zahraničia Kamil Krofta a ďalší pracovníci československej diplomacie: A. Heidrich, Z. Němeček, J. Andrijál, J. Štafl, ďalej riaditeľ Národnej banky J. Filip, ktorý bol umiestnený spolu s chorým Dérerom, aby sa o neho staral. Osobitne dopravili na Jenerálku renomovaného básnika a spisovateľa Jaroslava Kvapila. Dérer tu tiež prvý krát počul meno doc. Vladimíra Krajinu, ktorý zabezpečoval takmer do konca r. 1943 spoľahlivé rádiové spojenie PÚ a ÚVOD-u s Londýnom. Medzi spoluväzňami sa s ním však nestretol, i keď v posledných dňoch internácie boli takmer všetci „skoro nepretržite pohromaďe“.⁶⁴ Bez toho, aby o tom vedeli (Dérer to s istotou tvrdí prinajmenšom ešte o Kroftovi, Štafloví a Kvapilovi), stali sa títo politici v posledných dňoch vojny „pešiakmi“ v hre Karla Hermanna Franka o čas.

Po neúspešných pokusoch o vyjednávanie so západnými Spojencami, po krachu nereálnych úvah o riadenom odovzdaní vládnej moci a správy protektorátu Bienertovej vláde, „očistenej“ od najviac skompromitovaných ministrov, pokúsil sa obávaný ríšsky štátny minister z vybraných pankráckych exponentov prvej ČSR utvoriť prechodnú českú vládu, ako protiváhu Beneša a vlády prichádzajúcej z Košíc.⁶⁵ Tá mala umožniť ďalší boj nemeckých vojsk na východnom fronte, zabezpečiť ochranu nemeckého civilného obyvateľstva a zabrániť českému povstaniu, prípadne asistovať pri obsadení Čiech a Moravy angloamerickými vojskami namiesto Červenou armádou.⁶⁶ Aj táto kombinácia sa stala vypuknutím Pražského povstania 5. mája 1945 bezpredmetnou.

Dérer sa o týchto kalkuláciách K. H. Franka dopočul počas pobytu v „luxusnom kriminále“ na Jenerálke, kam sa v predvečer povstania dostal, už ako väzeň, aj dovtedajší člen poslednej protektorátnej vlády Richarda Bienerta, minister pôdohospodárstva Adolf Hrubý. Ten prominentov dovezených z Pankráca varoval, že Frank z nich hodlá utvoriť

63 ANM, f. I. Dérer, kr. 2, i.č. 51, V. Bjaček - I. Dérerovi, Přerov 10.7.1968.

64 ANM, f. I. Dérer, k. 1, i.č. 6, Dérer, I.: Odbojová činnosť, politický väzeň gestapa.

65 Porovnaj: ČERNÝ, V.: *Křik koruny české*, c. d., s. 385.

66 Podrobnejšie pozri: KÜPPER, R.: Karl Hermann Frank jako německý státní ministr pro Čechy a Moravu. In: GLETTLER, M.-LIPTÁK, I.- MÍŠKOVÁ, A.: *Nacionálno-socialistický systém vlády. Říšská župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko*. Bratislava : AEP 2002, s. 37-38.

prechodnú vládu. Nepovažovali, či skôr nechceli túto neblahú informáciu považovať za dôveryhodnú; už aj vzhľadom na to, že pochádzala od ťažko skompromitovaného politika. Dérer sa po vojne viac krát vyjadril k tejto situácii. Najpodrobnejšie ju - zo svojho pohľadu - vylíčil v osobných poznámkach, napísaných pravdepodobne v súvislosti so svojím procesom v päťdesiatych rokoch,⁶⁷ a v neskoršom koncepte polemickej odpovede na nesprávne či nepravdivé tvrdenia a dezinterpretácie v už spomínanej publikácii *Pravda o okupaci*.⁶⁸ Všade takmer rovnakými slovami zhrnul tri verzie dôvodov internácie, ktoré „kolovali“ medzi väzňami v posledných dňoch pred oslobodením. Rázne odmietol ako „špekulácie“, že by ktokoľvek z nemeckých oficiálnych miest alebo dôstojníkov SS s väzňami (či aspoň s niektorými z nich) o prípadnej účasti v takomto obskúrnom orgáne vôbec hovoril; veď už pred odvozom na Jenerálku všetci vedeli o návrate prezidenta Beneša do vlasti a vymenovaní prvej „vlády Národného frontu“ v Košiciach, a poznali aj zoznam jej ministrov. „*Jak lze o nás, politicky zkušených lidech vězňených gestapem předpokládat*“, ohradzuje sa pobúrený Dérer, „*že bychom se byli dali do řeči s agenty Němců o vstupu do nějaké Frankem dosazené vlády, anebo že bychom mu byli jinak chtěli usnadnit situaci?!*“⁶⁹

Za pravdepodobnejšiu považoval druhú verziu, podľa ktorej ich K. H. Frank držal ako rukojemníkov, ktorých mali stráže SS popraviť, pokiaľ by sa s ním niečo stalo.⁷⁰ Najpravdepodobnejšia – a najpriateľnejšia – bola pre Dérera a jeho spoluväzňov tretia verzia. Potvrdzovali ju aj diplomatické informačné zdroje. Súvisela s akciou medzinárodného Červeného kríža, ktorý vyslal do Prahy delegáciu, aby na tvári miesta prešetrila správy o neznesiteľných pomeroch vo väzniciach gestapa. Delegácia skutočne navštívila terezínske geto aj Malú pevnosť a individuálne sa porozprávala s každým z dvanástich prominentov, internovaných na Jenerálke. Tomuto vysvetleniu, podľa Dérerovho názoru, nasvedčovali aj oveľa priateľnejšie podmienky väzby: počnúc vcelku kvalitnou stravou, cez nevidane komfortné „ubytovanie“ a pomerne voľný pohyb väzňov, s neobmedzenou možnosťou vzájomných rozhovorov.

Relatívne slobodný priestor sa rozširoval každým dňom, s blížiacim sa koncom vojny. Spočiatku väzni nesmeli opustiť izby, individuálne strážené gestapákmi, po troch dňoch uniformované stráže vymenili detektívi v civile a na ďalší deň „zmizli aj civilní strážníci“. Od prvých májových dní zostala na mieste len 24-členná posádka SS. Jej veliteľ prepustil na slobodu početnú skupinu väzňov, ktorí v objekte pracovali ešte pred príchodom „politických“ z Pankráca. No „*nechcel počut' o žiadnej kapitulácii, ačkoľvek už všade okolo nás viali československé zástavy a barikádníci vysielali parlamentárov*

67 ANM, f. I. Dérer, k. 1, i.č. 6, Dérer, I.: Dodatok čiste v osobnej veci.

68 KRÁL, V.: *Pravda o okupaci*. Praha : Naše vojsko 1962. Koncept odpovede I. Dérera z r. 1963 je uložený v ANM, f. I. Dérer, k. 8., i. j. 436, Poznámky ke knize V. Krále *Pravda o okupaci*.

69 Tamže.

70 K. H. Frank si nechal práve v týchto dňoch gestapom vyhotoviť zoznam politických väzňov považovaných v prípade povstania za obzvlášť nebezpečných a 2. mája 1945 ich nechal v terezínskej Malej pevnosti popraviť! Porovnaj: KÜPPER, R.: Karl Hermann Frank jako německý státní ministr, c. d., s. 37.

s výzvou, aby sa posádka podala [...] Tak nás tu držali až do noci 7. mája 1945. Vtedy posádka konečne odtiahla z Generálky a my sme boli volní.“⁷¹

Takto vyličil Déer nezvyčajné okolnosti svojho oslobodenia. Konfrontácia jeho svedectva s inými prameňmi, zhodnotenie dosiaľ uspokojivo neobjasnenej záležitosti internácie na Jenerálce, ale aj celej Déerovej odbojovej činnosti si vyžaduje ďalší seriózny výskum. Tým viac, že jej dezinterpretácia sa stala formálnou zámienkou pre politický proces, v ktorom bol Ivan Déer, spolu s ďalšími účastníkmi protifašistického odboja, pofebruárovým komunistickým režimom nespravodlivo súdený a nezákonne odsúdený.⁷²

(2011)

⁷¹ Tamže.

⁷² Ivan Déer bol od 13.5.1954 väznený a vypočúvaný Štátnou bezpečnosťou; vypovedal ako svedok v procese s Vladimírom Krajinom (obžalovaným v neprítomnosti), vedúcim odbojovej skupiny, sprostredkujúcej spravodajstvo pre Benešovu vládu v Londýne (vysielač Sparta I.). Déer bol obvinený a 22.2.1955 rozsudkom Najvyššieho súdu odsúdený za „neoznámenie trestného činu“ na trest odňatia slobody na tri a pol roka a na vedľajšie tresty odňatia čestných občianskych práv na päť rokov a prepadnutie majetku.

II. NOSITELIA: PROBLÉMY A PREDSTAVITELIA ČESKOSLOVENSKEJ VEREJNEJ SPRÁVY NA SLOVENSKU

K PROBLÉMOM UNIFIKÁCIE VEREJNEJ SPRÁVY V PREDMNÍCHOVSKEJ ČSR

Unifikácia verejnej správy v Československu vystúpila ako problém ešte pred jeho vznikom. Ak aj nemal výrazné miesto v slávnostných štátoprávných vyhláseniach, neabsentoval na predchádzajúcich tajných pracovných poradách českých a slovenských politikov, vedomých si toho, že do spoločného štátu majú vstúpiť dva celkom rozdielne právne a správne systémy. Tento dualizmus (daný odlišným vývojom) bol prvou prekážkou jednotného výkonu verejnej správy. Preto v pôvodnom návrhu budúcej recepcnej normy, ktorý vzišiel z pražských diskusií politikov a expertov na rakúske správne právo, sa počítalo s vydaním osobitného zákona s ohľadom na slovenskú administratívu, ktorý, ako sa v ňom uvádzalo, „musí býti vypracován v dohode se Slováký“.¹

Prirodzene, v týchto kruhoch nebudilo pochybnosť, že budúce zjednotenie organizácie verejnej správy sa má riešiť rozšírením noriem platných v českých zemiach na „privtelené“ územie Slovenska, i keď na prechodné obdobie sa počítalo s prevzatím uhorských predpisov, aj so zachovaním niektorých inštitúcií.² Návrh pochopiteľne nesie pečať doby (nejasná podoba budúceho štátu, jeho územia, názvu, zriadenia, atď.), ale aj pečať dominujúcich predstáv českých, ktoré tento spoločný štát chápali ako zeme koruny českej zväčšené o územie slovenských žúp v dovtedajšom uhorskom kráľovstve.³ V tomto duchu sa niesla aj osnova spomínaného osobitného zákona o prechodných ustanoveniach na Slovensku, ktorú na podnet slovenských stúpcov spoločného štátu vypracoval Dr. Ferdinand Pantůček. Dňom prevratu tu mali prestať platiť všetky uhorské zákony a vstúpiť do platnosti rakúske, účinné v českých zemiach.

Návrh pripomienkovali na spoločných poradách Slováci Milan Hodža, Kornel Stodola, Ivan Dérer a i. a zdá sa, že tu išlo o prvú konfrontáciu dvoch rozdielnych hľadísk; české centralistické poňatie sa nestretávalo s celkom priaznivou odozvou u slovenských kolegov.⁴ Na druhej strane, Hodžove predstavy o slovenskej administratíve ako o spojení krajinskej správy, akú v tom čase mali české zeme, s niektorými prvkami uhorskej

1 Návrh politického zákona, zredigovaný Dr. F. Pantůčkom. In.: *Obzor národohospodářský*, roč. XXXI, 1926, str. 15.

2 „Které z úřadů a soudů v obvodu slovenském z Uher k říší české přičleněném se i nadále zachovají, které úřady, soudy nebo orgány státní se tam nově zřídí, jak se státní i samosprávní pravomoc upraví a jaký právní řád uzná nebo zavede, bude ustanoveno zákonem zvláštním.“ Tamže, s. 20.

3 Otázkou štátoprávneho postavenia organizácie verejnej správy na Podkarpatskej Rusi sa nezaobermám.

4 I. Dérer k tomu v nedatovanej spomienke uvádza: „Na porade som sa hneď postavil proti tomuto návrhu a označil som ho v praxi za nemožný, pretože by s ním nastal chaos, ktorému sme sa chceli vyhnúť. Bolo uznesené, že mám z príležitosti zasadania Národnej rady v Martine tam Pantůčkov návrh a moje odmietavé stanovisko k nemu predniesť a vyžiadať si uznesenie Národnej rady.“ Archiv Národního múzea Praha (ANM), f. I. Dérer, k. 10, i. j. 500, nedatovaná spomienka „S Hodžom a Stodolom vo Viedni“. Porovnaj: HODŽA, M.: *Články, řeči, štúdie, zv. VII., Slovensko a republika*. Bratislava : 1934, s. 15 a SIDOR, K.: *Slovenská politika na póde pražského snemu, zv. I. (1918-1938)*. Bratislava : 1943, s. 106-107.

samosprávy boli na českej strane považované za „dosti neumělé“.⁵ S týmto hodnotením možno polemizovať. Ak aj ponecháme stranou odborné právnické hľadisko, Hodžova politická rozhladenosť bola rešpektovaná a politická intuícia bezpochyby správna; koncepcia, ktorá mala uspieť, musela brať do úvahy uhorskej osobitosti. Problémom bola zrejme jej nekompatibilita s tradičnými pohľadmi expertov rakúskej školy.⁶ V záujme dosiahnutia jednoty v zásadných a aktuálnejších otázkach však slovenskí predstavitelia Pantůčkov návrh s výhradami prijali a v Hodžovej interpretácii ho v hlavných rysoch predstavili na martinskej porade 31. októbra 1918.⁷

Hoci martinská deklarácia implicitne odmietla prevzatie uhorskej verejnej správy, zmysel pre realitu v prvých poprevratových dňoch nadiktoval Ohlas SNR z 3. novembra, ktorý, v súlade s recepčnou normou (zák. 11/1918 Zb. z. a n.), ponechával v službe všetky dovtedajšie úrady a úradníkov, pokiaľ sa podriadili Slovenskej národnej rade v Martine.⁸ Zánik uhorskej správy teda nebol dielom zákonného alebo administratívneho aktu, ale výsledkom faktického rozpadu - tak po línii štátnej správy, ako po línii samosprávnej. Uprázdnené miesta obsadzovali aktívni stúpenci československej jednoty, za asistencie čs. vojska, četníctva a branných organizácií. Faktický stav po prevrate bol nový dualizmus. V českých zemiach bola oficiálne zachovaná dvojkoľajnosť: štátna správa v podobe politických úradov a samospráva v podobe samosprávnych zväzov (hoci namiesto volených samosprávnych orgánov fungovali menované správne komisie); na Slovensku rozpadnutá municipálna správa. To vytváralo priestor pre vnášanie byrokratického centralizmu, vo všeobecnosti presadzovaného najmä ministerstvom vnútra.

Vojnový stav s Maďarmi na Slovensku tomuto vývoju napomohol: už na začiatku prechodného obdobia došlo k podriadeniu samosprávy centrálnym ministerstvám, SNR bola cieľavedome obchádzaná a napokon zrušená, jej právomoci v oblasti verejnej správy prevzal vládou poverený minister s plnou mocou pre Slovensko. Ďalším krokom bolo poštátnenie samosprávy (okrem najnižšieho stupňa) poštátnením dovtedy volených samosprávnych úradníkov, čím sa o.i. sledovalo podstatné zvýšenie počtu úradníkov závislých na republike a jej zodpovedných.⁹ Za uhorskou samosprávou málokto smútil. Slovenská samospráva však bola týmto aktom cieľavedome likvidovaná v zárodku, a to na pod-

5 SCHELLE, K.: *Vývoj správy v předválečném Československu, I. (1918-1927)*, AUB Iuridica, sv. 94. Brno : 1991, s. 35.

6 Hodža sám pripúšťa aj osobnostné a povahové rozpory, ktoré stáli za sporom o politické názory. Určité indicie možno nájsť aj v Stodolovej dobovej charakteristike Hodžu: „Intuitivný, samobytný, nezmechanizovaný bystrý duch. ... Mocný, nezlomný duch ale intractable. Pracujúci na svoju vlastnú zodpovednosť...“. Denník Komela Stodolu z r. 1914-1918 vo Viedni, zápis z 21. júna 1917. In.: Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník. *Spomienky, úvahy, štúdie* (ed. A. Štefánek – F. Votruba – F. Sed'a). Praha : 1930., s. 154-155.

7 ANM, f. I. Déřer, k. 10, i. j. 500. Charakteristiku Pantůčkovho návrhu pozri: SCHELLE, K.: *Vývoj správy v předválečném Československu I.*, c. d., s. 36. Porovnaj : HODŽA, M.: c. d., s. 9 a n.; OPOČENSKÝ, J.: *Zrození našeho státu*. Praha : Státní nakladatelství 1928, s.152-154.

8 Ohlas Slovenskej národnej rady k bratom Slovákom vydaný dňa 3. novembra 1918 v Martine. In.: HRONSKÝ, M.: *Slovensko na rázcestí*. Košice : 1976, s. 97.

9 Národní archiv České republiky Praha (NAČR), f. PMR, sign. 401/167a, k. 1801, Vládný návrh zákona o dočasné úprave politickej správy na Slovensku z 5. júla 1919, dôvodová správa ministerstva vnútra.

net tých istých slovenských predstaviteľov, ktorí pred prevratom striktný centralizmus odmietli. V ich postojoch prevládali obavy z hroziaceho návratu slovenského územia pod maďarskú zvrchovanosť, so všetkými dôsledkami pre angažovaných Čechoslovákov.¹⁰

K unifikácii bolo možné dospieť dvoma cestami: 1. prenesením právneho poriadku z jednej časti štátu priamo (prípadne s malými zmenami) na druhú časť, alebo 2. novou úpravou jednotlivých právnych odborov pre celý štát novými zákonmi. Obe cesty sa uplatnili, v menšej miere prvá z nich, pričom sa prenášali české normy na Slovensko a len celkom výnimočne aj opačne.¹¹ To sa zdôvodňovalo jednak celkove pokročilejším, jazykovo prístupným a pre občanov výhodnejším právom českým. Výkon verejnej správy v zmysle ústavnej listiny vyžadoval, aby predpisy boli v prvom rade prístupné pre orgány, ktoré správu vykonávali. České úradníctvo umiestňované po prevrate na Slovensku pritom neovládalo ani maďarčinu ako jazyk zákonov, ani uhorské právo.

Druhá cesta, hoci bola považovaná za obsahovo správnejšiu, bola zdĺhavá, keďže uzákonenie jednotných noriem zodpovedajúcich moderným požiadavkám si vyžadovalo dlhodobú prípravu. Dr. F. Pantůček, vymenovaný za prvého prezidenta Najvyššieho správneho súdu, bol stúpencom radikálnej unifikácie cestou rozšírenia rakúsko-českého práva na Slovensko a Podkarpatskú Rus.¹² M. Hodža bol naďalej zástancom unifikovanej správy v podobe, ktorá by nebola len prevzatím či prenesením, ale novou kvalitou, prijateľnou a funkčnou v oboch častiach republiky. Hlavné zásady jej budovania sa vykryštalizovali v priebehu štyroch etáp administratívnej reformy na Slovensku. Požiadavky na ňu kladené zhrnul jeden z tamojších skúsených predstaviteľov správnej teórie a praxe na Slovensku Koloman Peňko takto: „*Verejná správa má vyhovovať individualite ňou spravovaného ľudu, dbajúc ovšem na svetový vývoj hospodárskych, sociálnych a dôsled-*

10 PEROUTKA, F.: *Budování státu. Československá politika v letech popřevratových, sv. I. (rok 1918)*, Praha : Fr. Borový 1933, s. 216; MEDVECKÝ, K. A.: *Slovenský převrat, zv. II. Spolok Sv. Vojtecha v Trnave : 1930*, s. 40-41; SIDOR, K.: *Slovenská politika na póde pražského snemu (1918-1938) I. zv. Bratislava : 1943*, s. 43-44.

11 Teoreticky sa však nevylučovalo, že by v niektorých smeroch nebolo uhorské právo lepšie. Pozri LAŠTOVKA, K.: *Rozhled po právu ústavním a správním prvního desetiletí naší republiky. In.: Právní obzor*, roč. XI, 1928, zošit 16-18, s. 588-589. Ako takýto výnimočný prípad možno uviesť zák. č. 320/1919 Zb. z. a n., ktorým sa menia ustanovenia občianskeho práva o obradnostiach manželskej zmluvy, o rozluke a o prekážkach manželstva. Je to jeden z mála príkladov, kedy sa uhorské zákonodarstvo javilo pre českých partnerov ako prijateľnejšie. Išlo o to, že manželské právo bolo v Uhorsku (Zalitavsku) upravené liberálnejšie ako v rakúskej (predlitavskej) časti monarchie. Zatiaľ čo českí navrhovatelia (sociálni demokrati, národní socialisti, národní demokrati) chceli liberalizovať platné poriadky v Českých zemiach a zaviesť povinný sobáš pred štátnym matrikárom, Slovenská ľudová strana, naopak, podala v parlamente návrh na zrušenie tzv. cirkevno-politických zákonov a to: býv. uhorského zák. z r. 1896 čl. 31 o civilnom manželstve, zák. z r. 1894 čl. 32 o náboženskej príslušnosti dietok, zák. z r. 1894 čl. 33 o civilných matrikách, a zák. z r. 1895 čl. 43 o bezkonfesionálnosti „pre tú časť územia československej republiky, na ktorom tento zákon bol platný“. Ustanovením § 12 zákona 320/1919 Zb. sa, s prihliadnutím na náboženské ctenie a cirkevné pomery na Slovensku, vlastne zavádzala fakultatívna forma občianskeho sobáša.

12 FAJNOR, V.: *Práca slovenských právnikov pred prevratom a v prvom desaťročí Republiky*, tamže, s. 708. NAČR, f. Ministerstvo unifikácie (MU), I/48/17, k. 12, Veci personálne - výňatky z publikácie *Deset let Československé republiky, sv. I.*

kom toho i správnych pomerov, ... má nadto priliehavo k vlastným historickým pomerom uplatňovať veliacu vôľu štátnej zvrchovanosti, rýchle, vhodné a účelne, bez ujmy občianskej slobody, práv verejných a súkromných.”¹³ Zreformovaná a unifikovaná správa mala byť jednoduchšia, účelnejšia aj lacnejšia.

Požiadavka unifikácie bola dôležitou pre normálne fungovanie demokratického štátu. Inou otázkou je, či skutočne bola aj všeobecne akceptovanou podmienkou fungovania štátu ako jednotného systému, ako vnútorne i navonok integrovaného celku. Protiváhou krajných názorov na unifikáciu cestou nadiktovania pravidiel (noriem) slabšiemu partnerovi bolo na slovenskej strane otvorené hlásanie potreby budovania autonómneho právneho a správneho systému, bez ohľadu na celok alebo na dôsledky pre celok.

Podmienkou uskutočnenia zásady, že štát nakladá so svojimi občanmi za rovnakých podmienok rovnako je jednotný právny poriadok v celom štáte. Avšak tieto podmienky (t.j. reálne pomery hospodárske, sociálne a kultúrne), s ktorými je správne právo spravidla úzko spojené, sa v jednotlivých častiach nového štátu natoľko lišili, že každá úprava musela tieto rozdiely zohľadniť, pokiaľ nemala celku skôr poškodiť ako prospieť. To si vyžadovalo dočasne zachovať dovtedajší právny stav a najskôr usilovať o zmenu životných pomerov, ktoré si odlišnú úpravu vynucovali. Priaznivé zmeny sa prejavovali skôr ako dlhodobá tendencia než ako očividný momentálny výsledok. Ich postup ovplyvňovalo (resp. spomaľovalo) množstvo vonkajších aj vnútorných faktorov. Možno teda vyvodzovať aj opačne: pretrvávajúca rôznorodosť materiálnych a kultúrnych podmienok a nedostatočné rešpektovanie tejto rôznorodosti sa podpísali pod sporný úspech unifikačných pokusov.

Pokus o unifikáciu cestou župného zákona č. 216/1920 Zb. sa zo známych príčin obmedzil len na Slovensko (ako tretia etapa administratívnej reformy), čím iba potvrdil pretrvávajúci správny dualizmus tzv. konsolidačného obdobia, trvajúci až do r. 1927. Lakonickej formulácii v ústavnej listine, aby bol „v nižších úradoch správy podľa možnosti zastúpený živel občiansky” (§ 86), sa malo vyhovieť zriadením okresných a župných zastupiteľstiev pri politických úradoch. Tie sa podriaďovali štátnym úradníkom, v najvyššej inštancii ministrom vnútra. Dvojkoľajnosť medzi štátnou správou a samosprávou sa mala odstrániť celoštátne, všade posilnením byrokratického centralizmu, na Slovensku, navyše, aj dočasným menovaním tretiny členov volených zborov. Príčiny neúspechu župného zriadenia sú v literatúre dostatočne zhodnotené.¹⁴ K formálnej unifikácii došlo zákonom č. 125/1927 Zb. o organizácii politickej správy, ktorý bol štvrtou etapou správnej reformy na Slovensku. Je však diskutabilné, či sa ním dosiahol proklamovaný cieľ reformy a unifikačných snáh vo všeobecnosti. Aj tendencia podriaďovania samosprávy ministerstvu vnútra sa, v protiklade k duchu ústavy, skôr prehĺbila, a to

13 PEŤKO, K.: *Okresné zriadenie na Slovensku (Dejinný prehľad okresnej organizačnej sústavy)*. Tlačou Knih tlačiarne okr. notárov v Trenčíne : 1931, s. 35.

14 Zo starších prác najmä LIPSCHER, L.: *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918-1938*, Bratislava 1966, z novších prác pozri: SCHELLE, K.: *Vývoj správy v predválečnom Československu*, c. d. zv. I. a II.; KRAJČOVIČOVÁ, N.: *Župný zväz a úsilie o jeho vytvorenie v r. 1920-1926*, *Historický časopis*, roč. 41, 1993, s. 379-393 a i.

celoštátne. Napriek nespornému pozitívu dosiahnutia právnej subjektivity Slovenskej krajiny, zavedenie krajinského zriadenia pre Slovensko neznamenal ani „prvý krok“ k autonómii v ľudáckom poňatí, ani realizáciu Hodžovej koncepcie administratívnej samosprávy, ale len decentralizáciu správy na nižšie štátne úrady.¹⁵ Pokiaľ ide o odstránenie správneho dualizmu, aj tu bolo želanie otcom myšlienky. Výrazom toho bolo predčasné zrušenie postu ministra s plnou mocou pre Slovensko začiatkom r. 1927, de facto rok pred nadobudnutím účinnosti zákona o krajinskom zriadení na celom území štátu.

Problémy unifikácie možno dobre sledovať na činnosti Ministerstva pre zjednotenie zákonov a organizácie verejnej správy (skrátene: Ministerstvo unifikácií – ďalej MU) a na tom, aký význam mu pripisovali jednotlivé politické prúdy.¹⁶ Malo podobné postavenie ako úrad ministra s plnou mocou pre Slovensko: obe boli zamýšľané ako prechodné ustanovizne, s presne nevymedzenou pôsobnosťou a obmedzenými kompetenciami. Už v priebehu prvého desaťročia republiky sa prehlbovala priepasť medzi tým, čo malo (či mohlo) MU znamenať pre Slovensko a čo reálne znamenalo. Podľa zámeru iniciátorov zák. č. 431/1919 Zb. (klubu slovenských právnikov a politikov tzv. centralistického smeru v parlamentnom Slovenskom klube) sa MU malo stať hlavným garantom toho, že pri osnove nových zákonov sa budú „v rovnakej miere“ rešpektovať prevzaté právne poriadky z oboch častí republiky. Ani zákonodarca a ani ústredné úrady, kde sa zákony pripravovali, však neovládali dostatočne uhorský právny poriadok. V dôsledku toho niektoré normy, vydané pre celé štátne územie, neboli na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi vykonateľné.¹⁷ MU malo kompenzovať tento nedostatok sústredením najlepších znalcov uhorského práva zo Slovenska, ktorí pripomienkovali všetky osnovy vypracované jednotlivými ministerstvami. Pri jeho zrode istotne zohrali úlohu aj Hodžove osobné ambície: zriadilo sa v podstate ako „ministerstvo pre Slovákov“, potom, ako sa nepresadila Hodžova predstava riadiť záležitosti Slovenska z postu štátneho tajomníka ministerstva vnútra (t.j. „druhého muža“ v najmocnejšom z ústredných úradov).¹⁸ Za prvoradú jednako považujeme stálu snahu organicky začleniť Slovensko do unitárneho štátu, ako rovnocenného (a spoluzodpovedného) spolunosiťa nedeliteľnej štátnej suverenity česko-slovenskej.¹⁹ Cesta k tomu viedla cez zjednotenie práva, administratívy a podmienok rozvoja všetkých odvetví štátneho a hospodárskeho života. MU tu malo bdieť nad správnosťou unifikačného postupu. V tomto duchu významnou mierou zasiahlo do

15 Bližšie pozri: ŠUCHOVÁ, X.: Zavedenie krajinského zriadenia na Slovensku: kompetencie, prvé rozpočty, *Historický časopis*, roč. 47, 3, 1997, s. 487-509.

16 MU stálo na okraji záujmu hlavných politických strán. V súvislosti s prerokovávaním zák. č. 286/1924 Zb. o úsporných opatreniach vo verejnej správe v decembri 1924 sa vyvíjal tlak na jeho zrušenie, prípadne prebudovanie na úrad. Pôvodný návrh rozpočtu na r. 1927 nepočítal s výdavkami na osobu unifikačného ministra. Zachovanie ministerstva bolo jednak výsledkom Hodžovho vynaloženého úsilia, jednak záležitosťou politickej kalkulácie v súvislosti s vládnymi kreslami pre slovenských ľudákov.

17 FRITZ, J.: Dr. Milan Hodža a unifikačné ministerstvo. In.: *Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník*, c. d., s. 751-752.

18 ZUBEREC, V.: Milan Hodža, *Historický časopis*, roč. 38, 6, 1990; Pozri tiež: SCHELLE, K.: *Vývoj správy v predválečnom Československu*, c. d. zv. I.

19 HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie*, zv. VII., c. d., s. XXXI a n.

prípravy základných zákonov týkajúcich sa prechodnej úpravy verejnej správy na Slovensku.²⁰ Popri službe ostatným ministerstvám (a v súperení s nimi), malo MU len veľmi obmedzenú vlastnú náplň a prakticky nijaký priamy dosah na verejný život. Zamerané na rozsiahlu teoretickú činnosť a odborný preklad uhorských noriem doslova pohltilo (a aj to v nedostatočnom počte) právnych expertov zo Slovenska, ktorí nemohli byť využití v ostatných ústredných úradoch.

Celé prvé desaťročie bolo MU fakticky vyhradené pre predstaviteľa najsilnejšej politickej strany zo Slovenska. Unifikační ministri boli „jakýmsi zástupci zájmu slovenských, ať jich obstarávání příslušelo jinak již do kompetence kteréhokoliv ministerstva jiného”.²¹ Prakticky sa tak MU stalo povestnou „lampárňou”, zasypávanou zo Slovenska memorandami a žiadosťami najrôznejšieho druhu. Ak sa aj nemohlo podieľať priamo na ich riešení, mohlo byť aspoň dobrým indikátorom nespokojnosti Slovenska a prvotným informačným zdrojom pre rokovania vlády. Jeho slovenskí prednostovia (do r. 1930), bez ohľadu na stranícku príslušnosť, si túto úlohu oficiálnych tlmočníkov slovenských žiadostí a sťažností vcelku osvojili. Pre vládne uznesenia však boli rozhodujúce stanoviská iných ministerstiev (najmä vnútra, financií, verejných prác, železníc). Na konečné presadenie pripomienok MU nebolo „ani dosť politických síl, ani ústavnoprávny podklad”.²² Slovenskí autonomisti vo všeobecnosti význam MU podceňovali, čo sa napokon zreteľne prejavilo v nespokojnosti ľudákov s obdržanými kreslami pri ich vstupe do vlády r. 1927.

Verejná správa sa týka každého občana: preniká do jeho života každodenne a v každej situácii. Ak má byť racionálna a demokratická, musí byť občanovi prístupná. Neznamená to len, že sa na nej má podieľať (prostredníctvom volených samosprávnych zborov, komisií, senátov atď.), ale predovšetkým by mala byť zrozumiteľná, prehľadná, s jasným inštančným postupom, v neposlednom rade lacná. Domnievame sa, že česko-slovenská správa, napriek permanentnému úsiliu, sa takou nestala. Právne úpravy boli roztrúsené v rôznych zákonoch, ich novelách a nižších právnych normách a len výnimočne sa zavŕšila ich unifikácia v novom znení zákona (ako napr. v oblasti politickej správy zák. č. 125/1927 Zb.)

Faktický stav musel radovému občanovi pôsobiť niekedy ťažko zvládnuteľný zmätok. V ústavou zaručenej slobode pohybu po celom štátnom území sa dostával do rôznych podmienok: nevzťahovali sa na neho vždy a všade rovnaké práva a obmedzenia. Napokon, ani štátne občianstvo nenadobúdalo za rovnakých podmienok.²³ Aj vo vlád-

20 Ide o zákony č. 210/1920 Zb. o dočasnej úprave politickej správy na Slovensku, č. 211/1920 Zb. o obecných a obvodných notároch, č. 233/1920 Zb. o dočasnej úprave správy miest s regulovaným magistrátom (poštátnenie politickej správy v týchto mestách), č. 269/1920 Zb., ktorým sa upravujú pomery úradníkov a zriadencov v štátnych úradoch a ústavoch bývalého uhorského štátu (ich preberanie do služieb republiky), atď.

21 FRITZ, J.: Dr. Milan Hodža a unifikační ministerstvo, c. d., s. 756.

22 NAČR, *Inventář MU 1919-1938*, úvod J. Kreč, Praha : 1963, s. 7.

23 Dôvodová správa prednesená I. Déerom k návrhu ústavného zákona č. 152/1926 Zb. o udelení štátneho občianstva československého niektorým osobám. Tlač poslaneckej snemovne č. 225 (II. volebné obdobie, 2. zasad.) Bližšie pozri ŠUCHOVÁ, X.: *Česko-slovenské štátne občianstvo*

nom vyhlásení premiéra Hodžu z decembra 1935 sa konštatuje škodlivosť nedostatočnej právnej kodifikácie a unifikácie, kedy napr. „*rôznosť právneho poriadku zaťažuje obyvateľstvo v celom štáte v jeho hospodárskej činnosti, pri čom sa zároveň vzbudzuje zdanie, že sa s obyvateľstvom v celom štáte nezaobchádza rovnako*“.²⁴

Pre dosiahnutie „lacnej správy“ bola istotne opodstatnená požiadavka zníženia finančných nákladov na administratívu. Úsporné opatrenia podľa zák. č. 286/1924 Zb. však tiež objektívne diskriminovali východnú, slabšiu časť republiky. V ich dôsledku sa dostávala povestná „úradnícka otázka“ do začarovaného kruhu: pri chronickom nedostatku odborného konceptného personálu na Slovensku bránili zriaďovaniu nových a sťažovali aj obsadzovanie uprázdnených miest uchádzačmi zo Slovenska. To dodávalo ustavične nové „strelivo“ chronickým kritikom vládnej personálnej politiky. Uplatnenie rovnakého metra na nerovnaké podmienky aj tu fakticky brzdilo želanú tendenciu k unifikácii.

Hodža stál za programom unifikácie až do konca predmníchovskej republiky. Posledným pokusom bola príprava ďalšej etapy reformy správy r. 1938, ktorou by sa súčasne odstránil problém menšín aj problém nerovnoprávneho postavenia Slovenska. Sem smerovali jeho pokusy riešiť aj „úradnícku otázku“ cieľavedomým uprednostňovaním žiadateľov zo Slovenska. Opatrenia, presadzované z premiárskeho postu, ktoré mali získať slovenských ľudákov pre opätovný vstup do vlády a zapojiť ich do celoštátnej zodpovednosti aj za jednotný právny a správny poriadok, sa však nestretli s pochopením jednotlivých ministerstiev, ktoré ich považovali za jednostranné zvýhodňovanie.²⁵

Unifikácia verejnej správy bola jedným z prostriedkov integrovania Slovenska do Československa počas celého trvania predmníchovskej Československej republiky. Bola mnohohrstevným problémom, zďaleka nie len právnickým. Mala svoj politický aspekt, dosah na hospodársky a sociálny život, aj na oblasť ľudských a menšinových práv. Kládli na ňu dôraz najmä (alebo skôr výlučne) tie politické sily, ktorým ležalo na srdci udržanie jednotného štátu a jeho demokratického charakteru. Realizácia koncepcie postupného zjednocovania právnych a správnych pomerov, súčasne s postupným vyrovnávaním materiálnych a kultúrnych pomerov, si vyžadovala bezpochyby dlhší čas a pokojnejšie politické ovzdušie, než aké poskytovalo dvadsať medzivojnových rokov. Je príznačné, že veľké unifikačné osnovy občianskeho zákonníka a nového trestného zákonníka boli pripravené až na sklonku republiky a do predmníchovského parlamentu sa už nedostali.

Napriek výhradám však unifikačný proces v predmníchovskej Československej republike pokročil ďalej ako v ostatných nástupníckych štátoch, ako boli Rumunsko, Juhoslávia či Poľsko, a prispel k udržaniu jej demokratického politického systému až do

a „*Lex Dérer*“ z roku 1926. In: V premenách stáročí. Zborník vydaný k životnému jubileu Doc. PhDr. H. Tkadlečkovej, Klemo, Zvolen 2001, s. 159-182; Táže: Hranice ČSR a československé štátne občianstvo. In: *Historické štúdie* 43, Bratislava: Veda 2004, s. 213-22.

24 NAČR, f. PMR, sg. RH 10374-16099, k. 3865, Výpis z vládneho prehlásenia predsedu vlády zo dňa 5. decembra 1935 k unifikácii právneho poriadku. Pozri tiež HODŽA, M.: Naše štátne úlohy. In: *Idea československého štátu II*. Praha: Orbis 1936, s. 212.

25 NAČR, f. MU, I/46/17, k. 12, účasť Slovákov v štátnej správe.

októbra 1938. Po Žiline a po prijatí zákona č. 299/1938 o autonómii Slovenskej krajiny sa naštartoval opačný proces; monopolná HSĽS pochopiteľne nejavila o unifikáciu záujem, ústredné unifikačné ministerstvo zaniklo. Výkon decentralizovanej politickej moci na Slovensku v zmysle ľudáckeho chápania otváral cestu k budúcemu rozpadu spoločného štátu.

(1999)

ORGANIZÁCIA VEREJNEJ SPRÁVY NA SLOVENSKU V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ – PROBLÉM INTEGRÁCIE SLOVENSKA DO DEMOKRATICKEJ ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY

Už pred I. svetovou vojnou bola vnútorná správa, v Predlitavsku a Zalitavsku organizovaná odlišne, predmetom reformných úvah v odborných aj politických kruhoch.¹ Modernizačné snahy však v oboch častiach rakúsko-uhorského mocnárstva narážali na silný odpor a k ich realizácii už pred vojnou nedošlo. Vady a nedostatky sa naplno prejavili v situácii, keď Rakúsko-Uhorsko spelo k osudovej vojenskej porážke a následnému rozpadu. V priebehu vojny prerástla pôvodná snaha Slovákov o získanie autonómie v rámci Uhorského kráľovstva do definitívneho rozhodnutia opustiť štátny zväzok s Maďarmi a vytvoriť spoločnú republiku s Čechmi. Keď sa česká a slovenská politická reprezentácia v závere vojny zaoberala budúcou podobou štátu, a teda aj otázkami jeho vnútornej správy, mohla sa oprieť o solídne rozbery, i keď tieto, pravda, pôvodne sledovali nie likvidáciu, ale naopak posilnenie Habsburského súštátia. Zemská samospráva v Čechách a na Morave napriek všetkým obmedzeniam umožňovala uplatnenie národne uvedomejších českých úradníkov a dala vyrásť aj teoretikom - odborníkom na správne právo. Uhorský systém, naopak, „nedovolil aby sa slovenskí ľudia dostali do verejnej správy a úradov“.² Napriek tomu nepočetné, no politicky aktívne skupinky právnický vzdelaných Slovákov, pôsobiace v Budapešti (Emil Stodola) či vo Viedni (Milan Hodža, Ivan Dérer, Kornel Stodola), sa dlhodobo zaoberali otázkami administrovania Slovenska a postupne vykryštalizovala predstava určitej kombinácie prvkov zemského a municipálneho (župného) zriadenia, rešpektujúca domáce tradície aj politickú realitu. Neko-rešpondovala však s dôsledne centralistickým poňatím českých partnerov (Alois Rašín, Ferdinand Pantůček, Antonín Švehla), podľa ktorých dňom prevratu mala na celom území spoločného štátu platiť rakúska administratíva. Spoločná bola predstava demokratickej a jednotnej správy na celom štátnom území; nejednotnosť panovala v názoroch na otázku: v akej forme, akými orgánmi a akými nástrojmi má byť výkon takejto demokratickej a unifikovanej správy zabezpečený. Ako kľúčové sa tak už od začiatku ukazovali tieto problémy: vymedzenie optimálnych správnych obvodov a stanovenie inšancií; dvojkoľajnosť a vzájomný pomer štátnej správy a samosprávy; spôsob kreovania a kompetencie samosprávnych orgánov; decentralizácia správy, a to jednak výkonu správy z ústredných úradov na nižšie zložky, jednak správnych kompetencií zo štátnych úradov na samosprávne orgány; personálna (úradnícka a zamestnanecká) otázka; unifikácia – t.j. akými cestami sa má dospieť k odstráneniu dvojkoľajnosti a správneho dualizmu a ako

1 LAŠTOVKA, K.: Dějiny organisace politické správy v Československé republice. In: *Slovník veřejného práva československého sv. IV.* Brno : 1938,, s. 347.

2 Deklarácia slovenského národa z 30. októbra 1918. MEDVECKÝ, K. A.: Slovenský prevrat, sv. III., Spolok Sv. Vojtecha v Trnave : 1930, s. 364.

zabezpečiť jednotný výkon správy na celom území štátu, s rovnakým dopadom na všetkých štátnych občanov. Všetky tieto problémy sa napokon ukázali byť permanentnými. Pretrvávali fakticky aj počas celého obdobia predmníchovského Československa, kedy sa k nim pridružili ďalšie, osobitne problém samosprávnych financií.

Výsledným kompromisom bola osnova slovenskej administratívy „príbuzná zemským politickým správam, ale spočívajúca na odlišnej zásade súčinnosti byrokratických a laických zložiek“³, vypracovaná českým odborníkom na správne právo F. Pantůčkom na podnet M. Hodžu a viedenských Slovákov. V záujme jednotného postupu, no „bez nadšenia“, ju akceptovali obe strany ako riešenie na nevyhnutné prechodné obdobie. Z neho mali vychádzať aj opatrenia ústredných československých orgánov na prevzatie správy na Slovensku, ktoré v dôsledku vojensko-politickej situácie boli potom do značnej miery improvizované, alebo podstatne modifikované.

Otázka administratívneho usporiadania hrala natoľko závažnú úlohu práve preto, že Slovensko pri vstupe do Československa nebolo ani územne ani právne vymedzené. Po prevrate slovenskí reprezentanti v Národnom zhromaždení, združení v Slovenskom klube, síce nepožadovali zákonodarný snem v duchu Pittsburskej dohody, no o to väčšiu dôležitosť prikladali administratíve. Tu sa fakticky rozhodovalo o tom, či akýkoľvek schválený zákon bude aj správne vykonaný, alebo či ostane len na papieri. V koncepcii navrhovanej Hodžom išlo na jednej strane o udržanie slovenského vplyvu na obsadzovanie rozhodujúcich administratívnych postov a na tvorbu samosprávnych orgánov na Slovensku, na druhej strane o zastúpenie a pôsobenie Slovákov v ústredných inštitúciách ako rovnocenných spolu-nositeľov a spolu-ručiteľov „plnej suverenity československej“.⁴ Pre túto koncepciu (ktorú Hodža ďalej rozvíjal a presadzoval na rôznych politických postoch počas celého medzivojnového obdobia) sa postupne ustálilo označenie „administratívna autonómia“ či administratívna samospráva. Mala sa stať (ale nestala sa) protiváhou požiadavke územno-politickej autonómie, predkladanej od r. 1921 slovenskými ľudákmi a národníkmi, a schodnou cestou rýchleho integrovania Slovenska do česko-slovenského štátu.

Treba však podčiarknuť, že vo všeobecnosti narážala na nedostatočné pochopenie aj vo vlastnom, tj. centralistickom, a osobitne agrárnickom, tábore. Tu možno ďalej diferencovať medzi stanoviskom Šrobárovým, vyplývajúcim v podstate z rivality o pozíciu vedúcej osobnosti na Slovensku, a stanoviskom českých agrárnikov (najmä A. Švehlu), reprezentovaným ministerstvom vnútra, ktorému od začiatku išlo o udržanie maxima kompetencií vo svojich rukách a o všestranné podriadenie samosprávy štátnej správe.⁵

Táto centralistická koncepcia sa presadila aj pokiaľ ide o integrovanie Slovenska do Československa. Mala ju zabezpečovať najprv „dočasná vláda na Slovensku“ vyslaná z Prahy, vzápätí nahradená inštitúciou ministra s plnou mocou pre správu Slovenska

3 HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie*, zv. VII. *Slovensko a republika*. Bratislava 1934, s. 15. OPOČENSKÝ, J.: *Zrození našeho státu*. Státní nakladatelství v Praze : 1928, s. 153.

4 HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie*, c.d., s. 3, 53 a n.

5 Pozri: SCHELLE, K.: *Vývoj správy v předválečném Československu, I. část (1918-1927)*. Acta Universitatis Brunensis, Iuridica No 94. Brno : Masarykova univerzita 1991, s. 114 a n.

(ďalej MPS). Prejavom upevňovania centralizmu bol aj faktický a rýchly úpadok významu tejto inštitúcie: MPS, ako dôverník vlády, bol spočiatku vybavený nešpecifikovanými a takmer neobmedzenými diktátorskými právomocami. No už v priebehu rokov 1920-1921 sa pôvodný vzťah spolupráce menil čoraz viac na vzťah podriadenosti MPS ústrednému ministerstvu vnútra⁶ a r. 1927 bola táto funkcia definitívne zrušená. Výrazom prevahy prísne centralistickej koncepcie bola napokon aj konkrétna legislatívna úprava súčinnosti štátnych a samosprávnych orgánov, akú presadilo MV do vládnych osnôv vo všetkých etapách realizácie reformy verejnej správy do r. 1938.

Počas celého trvania medzivojnového Československa sa problém funkčnej správy komplikoval problémom nacionálnym: a to jednak v rámci vzťahu dvoch čiastok tzv. „československého národa“, jednak vo vzťahu tohto tzv. „väčšinového (vládneho) národa“ a štátnych minorít. Na Slovensku, Podkarpatskej Rusi a v oblastiach koncentrácie národnostných menšín bola tak organizácia verejnej správy predovšetkým otázkou politickou a až na druhom mieste otázkou správnej techniky. A to napriek varovnej skúsenosti z Rakúsko-Uhorska, kde vyriešeniu správnej otázky bránilo práve jej spolitizovanie.

Bola to osobitne citlivá pôda: opatrenia na prechodné obdobie (ktoré sa pretiahlo až do konca r. 1922) sledovali v prvom rade eliminovanie „nešťátotvorného“ správania sa silných národnostných skupín, najmä maďarskej a nemeckej. No aj zákonná úprava, ktorá mala byť definitívna a unifikačná (tj. platná na celom území štátu) sa pripravovala a prijímala bez účasti národnostných menšín. Vo filozofii zákona č. 126/1920 Zb. z. a n. o zriadení župných a okresných úradov v Československej republike, prijatého dočasným Národným zhromaždením 29. 2. 1920 spolu s ústavou, sa odrážala jednak malá dôvera v silu puta, ktoré zatiaľ viazalo Slovensko k Československu, jednak silná nedôvera (do značnej miery opodstatnená) v možnosť vypestovania lojálneho vzťahu maďarského a nemeckého obyvateľstva k československému štátu a k jeho inštitúciám.

Pre účely charakterizovania správnej reformy v medzivojnovom Československu možno vymedziť jej jednotlivé etapy a ich hlavnú náplň takto:

I. 1918-1922 - prechodné obdobie, správa na základe prechodných opatrení platných len na Slovensku

Vytvorením Slovenského poslaneckého klubu na pôde RNZ a následným rozpustením Slovenskej národnej rady prešli zákonodarné právomoci zo Slovenska do Prahy. Výkonnú moc na Slovensku predstavoval MPS a jeho úrad: pôvodne 14 vládnych referátov, ktoré sa však v krátkom čase zmenili na expozitúry ústredných ministerstiev, vytvárajúce sa na základe ich výnosov a im podliehajúce. Takto sa vykročilo k integrovaniu Slovenska do Československa cestou byrokratického centralizmu, čo, pravda, malo v situácii rozvrátených pomerov svoje opodstatnenie. V období 1918-1922 sa v rámci mimoriadnych a prechodných opatrení (podľa zák. č. 64/1918 Zb.z. a n., nariadenia MPS

⁶ BIELIK, Fr.: Vývoj kompetencie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, *Historický časopis* roč. 9, 4, 1961, s. 636-640.

č. 555/1919 adm., zák. č. 210/1920, 211/1920, 243/1922 a vl. n. 275/1922 a 335/1922 Zb. z. a n.) na Slovensku realizovalo: obsadenie župných sídel čs. vojskom, úpravy správnych obvodov a vymenovanie prvých československých županov; rozpustenie samosprávnych zborov a ich nahradenie menovanými správnymi komisiami; zlúčenie funkcie župana a podžupana a poštátnenie županov a novozriadených županských tajomníkov; preberanie bývalých uhorských správnych úradníkov oproti sľubu vernosti Československej republike a napokon poštátnenie všetkých úradníkov župných a slúžnovských úradov a mestských magistrátov. Zmyslom týchto krokov bolo „pevne pripútať štátne úradníctvo k republike a voľne s ním v záujme republiky disponovať“.⁷ Tým stabilizovať československý štát v potrianonských hraniciach. Úrad MPS do konca r. 1922 s veľkými ťažkosťami previedol začlenenie administratívy Slovenska do ČSR na nižších stupňoch politickej správy.

Prechodné opatrenia neriešili prvú a podstatnú bolesť československej administratívy na Slovensku – fatálny nedostatok kvalifikovaných a zapracovaných úradníkov, oboznámených s uhorským právom a slovenskými pomermi. Nespokojnosť bola všeobecná: na faktický pokles autority županského úradu a zlú kvalitu úradovania sa sťažovali samotní župani. Bezmocnosť nad „katastrofálnym a neudržateľným“ stavom administrácie Slovenska vyjadrovali relácie splnomocneného ministra M. Mičuru ministerstvu vnútra. Riešenie sa na českej aj na slovenskej strane hľadalo v prednostnom umiestňovaní českých úradníkov a zamestnancov do služby na Slovensku. Núdzové opatrenia prechodného obdobia však už v priebehu prvého desaťročia prerástli do latentného „úradníckeho“ problému, otravujúceho slovensko-české vzťahy. Akokoľvek, na konci r. 1922 sa na najvyšších miestach vcelku unáhlene konštatovalo, že pomery na Slovensku sa konsolidovali a že sú vytvorené podmienky pre aktivovanie župného zákona.

II. 1923-1927, obdobie účinnosti župného zriadenia na Slovensku podľa tzv. župného zákona

Podľa zákona 126/1920 Zb. sa Československá republika mala administratívne členíť na 21 žúp, zoskupených do 3 krajinských (zemských) župných zväzov. Župný zákon však nadobudol účinnosť až dňom 1. 1. 1923, a to v neúplnej podobe a len na časti štátneho územia, vymedzenej obvodmi šiestich slovenských veľkých žúp (XV.-XX.). Zatiaľ čo v Čechách a na Morave nikdy k jeho exekvovaniu nedošlo pre účinný odpor stúpcov zemi. Schválená reforma sa netýkala najvyšších úradov (ministerstiev), ani najnižších článkov verejnej správy – obcí.

Župný zákon z r. 1920 bol prvým pokusom o unifikáciu organizácie správy v Československu; mal odstrániť dvojkoľajnosť aj dualizmus verejnej správy, a to: 1) zlúčením celej agendy v jednom type úradov, 2) zjednotením organizácie a výkonu správy na celom území štátu. Malo sa tým tiež vyjsť v ústrety volaniu po demokratizácii a laicizácii (t.j. odbyrokratizovaniu) správy, ako to zásadne stanovila ústavná listina. Ťažisko spočí-

⁷ Vládny návrh č. 26 306-III z 5. júla 1919 Zákona o dočasnej úprave politickej správy na Slovensku a dôvodová správa ministra vnútra, NAČR Praha, f. PMR, sign. 401/167a, k. 1801.

valo v zavedení politických okresov a im nadriadených žúp ako II. odvolacej inštancie. Výkon správy zabezpečovali okresné a župné úrady (ako element byrokratický) a pri nich zriadené volené župné zastupiteľstvá, okresné a župné výbory a komisie (ako prvok samosprávy). Na čele župného úradu stál župan, okres viedol okresný náčelník. Obaja boli menovanými štátnymi úradníkmi. Župné a okresné úrady vykonávali vnútornú správu a boli podriadené ministerstvu vnútra ako III. a najvyššej inštancii.

Zastupiteľstvá, výbory a komisie ovládali ich predsedovia – župan, resp. okresný náčelník, ktorí však mohli ich uznesenia aj nevykonať a predložiť ich vyšším miestam na rozhodnutie. I keď totiž obaja boli zo zákona súčasne aj predsedami volených zborov, neboli predstaviteľmi župnej či okresnej samosprávy, ale dôverníkmi ministerstva vnútra. V slovenských župách mohla navyše byť počas nasledujúcich dvadsiatich rokov, pokiaľ si to „vyžadujú zvláštne pomery“, až jedna tretina členov zastupiteľstiev menovaná vládou. Tým bolo možné dodatočne korigovať výsledky volieb. Toto diskriminačné opatrenie voči Slovensku, podporené samotným Slovenským klubom, vyplývalo z obavy, že do volených orgánov preniknú „neštátotvorné živly“ (bolševické a maďarské) a tiež z obavy pred autonomistickou myšlienkou, za ktorou sa, podľa smerodajnej mienky ústredných mocenských orgánov, inštitúcií a ich predstaviteľov, skrývalo nebezpečenstvo odtrhnutia a navrátenia slovenského územia Maďarsku. Možnosť daná zákonom sa v praxi aj dôsledne využila.

Pre záležitosti presahujúce pôsobnosť žúp sa mal (či mohol) vytvoriť krajinský župný zväz, reprezentovaný krajinským župným zborom a krajinským zväzovým výborom, s vrchným županom na čele.⁸ Župný zväz mal zabezpečovať zodpovedajúcu – na ten čas možnú a dostatočnú – administratívnu samosprávu Slovenska. Práve touto časťou zákona, „z verejnoprávneho hľadiska najvýznamnejšou“, malo Slovensko nadobudnúť „charakter Slovenskej zeme“.⁹ Krajinský župný zbor mal predstavovať samosprávu Slovenska v politickej oblasti, tak ako v hospodárskej oblasti krajinská poľnohospodárska rada a obchodné a živnostenské komory; školstvo mala spravovať krajinská školská rada (nikdy nebola utvorená).

Nakoľko sa však táto etapa župnej reformy nerealizovala ani na Slovensku a počas celého obdobia účinnosti župného zriadenia sa neuviedli sa do života nielen župné zväzy ale ani správne senáty ako „nová forma účasti občianstva na verejnej správe“¹⁰, ostal župný zákon len torzom, ktoré nespĺnilo očakávania ani svojich najagilnejších obhajcov.¹¹ Namiesto ohlasovanej decentralizácie prinášal župný zákon fakticky poštátnenie územnej samosprávy a tým jej väčšiu podriadenosť centrálnym orgánom, menovite ministerstvu vnútra.

8 Pozri: KRAJČOVIČOVÁ, N.: Župný zväz a úsilie o jeho vytvorenie v rokoch 1920-1926, *Historický časopis* 41, 4, 1993, s. 379-394.

9 PEŤKO, K.: Návrh k reforme verejnej správy na Slovensku – stanovisko miest a obcí. Nákladom vlastným, Zvolen 31. 12. 1926, s.1.

10 Tamže.

11 DÉRER, I.: Miesto ľudovej autonómie byrokratický centralizmus. Kritika vládneho návrhu o úprave politickej správy. Bratislava 1927.

Nespokojnosť s postavením Slovenska v republike sa premietla v parlamentných voľbách r. 1925, čo viedlo už koncom roka k otvorenému priznaniu zlyhania župného zriadenia. Počas jeho účinnosti sa prejavili praktické nedostatky všeobecne administratívneho, no najmä finančno-hospodárskeho charakteru: popri hospodársky silnejších a bohatších župách živorili župy chudobné, ktoré dosahovali hospodárske výsledky len za pomoci mimoriadnych štátnych prídelov.

III. 1928-1939, obdobie platnosti krajinského zriadenia podľa tzv. organizačného zákona

V lete r. 1927, na základe zákona č. 125 zo dňa 14. júla 1927 o organizácii politickej správy (tzv. organizačný), sa Slovensko stalo jednou zo štyroch krajín Republiky Československej, čím nadobudlo právnu a hospodársku subjektivitu. Predchádzal tomu vstup ľudákov do vlády občianskej koalície začiatkom r. 1927, súčasne so zrušením inštitúcie MPS, za vopred dohodnutých politických podmienok: dočasné zatlačenie do úzadia požiadavky plnej politickej autonómie za post slovenského krajinského prezidenta pre HSLS. Likvidácia žúp mala mnoho vážnych odporcov, podľa ktorých pre Slovensko znamenala „pretrhnutie už vžitej organickej kontinuity vo verejnej správe“.¹² Po predchádzajúcom degradovaní miest so zriadeným magistrátom na veľké obce dochádzalo k likvidácii viacerých dovtedajších župných sídel. Strata výsadného postavenia tak postihla všetky väčšie slovenské mestá, s výnimkou Bratislavy a Košíc, s nevyhnutným dopadom v hospodárskej, sociálnej aj kultúrnej sfére.

Na druhej strane, z hľadiska celoštátneho to bol krok v rámci druhého, dôslednejšieho pokusu o unifikáciu. Krajinským zriadením sa mala docieľiť jednotná organizácia a výkon správy na celom území republiky s podporou českých a moravských zástancov zemí, a spolu s čiastočným uspokojením politických aspirácií slovenských nacionalistických strán sa mali uspokojiť aj samosprávne potreby Slovenska. Pritom sa však nesmel narušiť duch československej ústavy a zákonov - tzv. „idea československého štátu jednotného československého národa“. Oficiálne išlo o novelu župného zákona, fakticky však o jeho takmer úplnú negáciu. Uvedeniu organizačného zákona do platnosti predchádzala likvidácia úradu MPS v priebehu roku 1927.

Republika sa rozdelila na 4 krajiny: Českú, Moravskosliezsku, Slovenskú a Podkarpátorskú. Každá z nich bola samostatnou právnickou osobou s vlastnými orgánmi. Územie Slovenska bolo po prvý krát definované vo vlastných administratívnych hraniciach. Krajinskú správu zabezpečovali jednak menované orgány štátnej správy: krajinský prezident, viceprezident a úradníci krajinského úradu, okresný náčelník a úradníci okresného úradu; jednak samosprávne orgány volené, resp. ustanovené čiastočne voľbou a sčasti menovaním: krajinské a okresné zastupiteľstvá (KZ a OZ), výbory a komisie.

Ustanovenie orgánov, inštančný postup a súčinnosť byrokratických a samosprávnych zložiek bola upravená analogicky k župnému zákonu. No menovanie jednej tretiny

12 STODOLA, E.: Na záchranu žúp. *Národné noviny* č. 12/1927; Tenže: *Prelom. Spomienky, úvahy, štúdie*. Nakl. Mazáč, Praha 1933, kap. Reforma župnej správy, str. 157-168.

členov zastupiteľských zborov ústrednou vládou (KZ), resp. ministrom vnútra (OZ) na návrh krajinského prezidenta už nebolo časovo ohraničené a vzťahovalo sa na všetky štyri krajiny.

V zmysle organizačného zákona Krajinský úrad (KÚ) na Slovensku vykonával vo svojom obvode vnútornú správu a práva, ktoré dovtedy prislúchali župným úradom, županom, župným zastupiteľstvám a výborom (okrem práv prislúchajúcich krajinskému zastupiteľstvu resp. krajinskému výboru). Na KÚ prenieslo vládne nariadenie pôsobnosť ministra s plnou mocou pre správu Slovenska alebo jeho úradu (pokiaľ ju zvláštny zákon nevyhradil niektorému rezortnému ministerstvu) ale aj niektoré záležitosti okresných úradov.

Najvyššími úradníkmi boli krajinský prezident ako prednosta krajinského úradu (KÚ) a viceprezident ako jeho zástupca, obaja menovaní prezidentom republiky a podriadení ministrom vnútra. Prvým prezidentom Slovenskej krajiny sa stal zástupca HSLS Ján Drobný, čo bolo jednou z podmienok vstupu ľudákov do vlády. Na rozdiel od krajinského prezidenta českého (Hugo Kubát) a moravskosliezskeho (Jan Černý) išlo o postavu vcelku neznámu a nevýraznú. Jeho zástupcom bol menovaný v administratíve oveľa fundovanejší a rozhodnejší agrárnik Jozef Országh. Záležitosti v pôsobnosti KÚ boli prikázané Prezidiu KÚ a 51 oddeleniam, združeným podľa náplne do trinástich skupín, nad ktorými vykonávali hlavný dozor poverení úradníci. Krajinský prezident bol súčasne predsedom voleného KZ, krajinského výboru (KV) a (formálne) aj krajinských komisií. Tým sa síce odstránila neželaná dvojkoľajnosť vo verejnej správe, fakticky sa však potvrdil trend k poštátneiu samosprávy. Najdôležitejšie krajinské orgány boli takto obmedzené vo svojej samosprávnej funkcii už samotným spôsobom ustanovenia, pričom organizačný zákon dával práve odborníkemu, menovanému elementu rozsiahle právomoci oproti voleným členom. Posilnila sa policajná a trestná právomoc správnych úradov.

Kompetencie krajinských volených orgánov boli naopak cielene obmedzované viacerými ustanoveniami organizačného zákona a tiež tzv. druhej finančnej novely (č.77/1927 Zb.). Ich reálna právomoc bola dokonca ešte nižšia, a to vo všetkých funkciách: správnej, hospodárskej, normotvornej i poradnej. Krajinské samosprávne orgány tak boli v podstate len poradnými orgánmi krajinského prezidenta, pričom krajinské zastupiteľstvo, ako formálne najdôležitejší z nich, malo v skutočnosti menšiu váhu ako krajinský výbor, ktorého členovia boli v bezprostrednejšom styku s krajinským prezidentom a úradníckym aparátom.¹³

Krajinskou reformou nadobudlo Slovensko právnu subjektivitu: majetkové práva a záväzky, vlastné financie a ich spravovanie, vlastné hospodárske záujmy a činnosť samosprávnych korporácií v rámci celoštátne platných zákonov a pod dozorom štátu. Na vykonávanie uznesení KZ a KV bol zmocnený výlučne krajinský prezident, obišla sa tu spolupôsobnosť krajinského výboru, ktorú mal napr. župný výbor. Uznesenia KZ

13 LIPSCHER, L.: Krajinské zriadenie na Slovensku v rokoch 1928-1939, *Historický časopis* XI,1, 1963, s. 74.

podliehali schváleniu ministerstva vnútra a v niektorých záležitostiach - ako je uvedené vyššie - schváleniu celej vlády.

Oslabenie postavenia orgánov samosprávy nebolo namierené proti Slovensku (od 1. 12. 1928 platil organizačný zákon celoštátne) a aj v Českých zemiach vyvolalo veľmi skoro požiadavku novelizácie. No najmä na Slovensku realizácia krajinského zriadenia priniesla sklamanie úmerné výške očakávaní doň vkladanych. Malo to za následok vystúpenie ľudákov z vládnej koalície a podanie druhého oficiálneho návrhu zákona o autonómii z r. 1930.

Už v prvom roku pôsobenia krajinskej správy sa slovenské, ale aj moravsko-sliezske krajinské zastupiteľstvo zhodli hlasmi všetkých zastúpených politických strán na základnej požiadavke: zvýšiť kompetencie krajinských samosprávnych orgánov. Od začiatku tridsiatych rokov na Slovensku nadobúdali podnety na novelizáciu zákona 125/1927 Zb. a súvisiacich noriem konkrétnu podobu. Ich spoločnou požiadavkou, okrem voľby a rozšírenia právomoci krajinského prezidenta, rozšírenia pôsobnosti zastupiteľských zborov, výborov a komisií, bolo aj osamostatnenie finančného hospodárenia zväzkov územnej samosprávy a adekvátnejšie rozdelenie prídelov zo štátnych dávok a fondov.

Veľké očakávania sa spájali aj s príchodom M. Hodžu na post premiéra československej vlády v novembri 1935, ktorý zastával až do mníchovských dní, bezprostredne predchádzajúcich rozbitiu Československej republiky. V rýchlo sa zhoršujúcej medzinárodnej situácii a v narastajúcom domácom napätí, charakterizovanom zvýšenou aktivizáciou protičeskoslovensky zameraných politických strán a hnutí v menšinových oblastiach, však ani z tohto postu nedokázal presadiť celý rad zamýšľaných reformných krokov, týkajúcich sa všetkých načrtnutých problémových okruhov.¹⁴ Neuspela ani Hodžova druhá iniciatíva na prizvanie slovenských ľudákov k vládnej zodpovednosti r. 1935 a znovu r. 1938, hoci jeho vláda vtedy vyslovila zásadnú ochotu pristúpiť na všetky požiadavky, smerujúce k „administratívnej autonómii“ Slovenska, vrátane obnovenia resp. zriadenia ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska ako rezortného ministerstva. Od februára 1937 sa vo vládnom centralistickom tábore zreteľne prejavovala tendencia nazerať na problém postavenia Slovenska v republike a problém menšinový ako na spojené nádoby a hľadať pre ne aj spoločné riešenie.¹⁵

R. 1938 sa pripravovala nová administratívna reforma, spolu s komplexným riešením postavenia národností v republike - Národnostným štatútom - a s požadovanou novelou jazykového zákona 1921/1920 Zb.¹⁶ Mala priniesť posilnenie samosprávnosti krajiny: upevniť postavenie krajinského prezidenta ako voleného orgánu. Namiesto krajinských zastupiteľstiev sa mali ustanoviť krajinské snemy s normotvornou, správnu, hospo-

14 Pozri bližšie ŠUCHOVÁ, X.: Podiel Slovákov v ústredných štátnych orgánoch v čase Hodžovho premiérstva, *Historický časopis* 48, 2, 2000, s. 624 a n.

15 Pozri BYSTRICKÝ, V.: Predstavy o postavení Slovenska v ČSR koncom 30. rokov. *Acta Universitatis Carolinae – philosophica et Historica* 3-4. *Studia historica XVII.*, Praha 1995, s. 236-278. Tenže: Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku 1938. *Historický časopis* 40, 1, 1992, s. 52-69.

16 V tlači boli publikované len hlavné rysy vládnych návrhov: Národnostný štatút čoskoro pred parlamentom. *Slovenský týždenník*, 28. 7. 1938.

dárskou a poradnou pôsobnosťou. Tie mali vydávať podrobnejšie predpisy k zákonom uzneseným Národným zhromaždením v záležitostiach týkajúcich sa krajiny. V rámci krajinských snemov sa mali zriadiť národné kúrie, a to: česká a nemecká pre zem Českú; česká, nemecká a poľská pre zem Moravskosliezsku; slovenská, maďarská a rusínska pre krajinu Slovenskú.¹⁷ Mali mať obdobne stanovené pôsobnosti a v rámci noriem vydaných príslušným krajinským snemom mohli vydávať štatúty pre krajinské ústavy a podniky, zriadené výhradne pre tú-ktorú národnosť. Na čele krajinského snemu by stál volený predseda, potvrdený prezidentom republiky, jeho námestníkmi sa mali stať predsedovia kúrií. Kuriálne zastupiteľstvá by volili kuriálne výbory, z ich členov potom krajinské zastupiteľstvo malo zvoliť podľa zásady pomerného zastúpenia spoločný kuriálny výbor, ktorého predsedom by bol predseda najväčšej národnej kúrie. Tento orgán mal byť „akosi krajinskou vládou a mal mať výkonnú moc pre všetky otázky spadajúce do príslušnosti snemu“.¹⁸ Obdobne sa mali zriadiť krajinské a kuriálne komisie a správne senáty. Samospráva Podkarpatskej Rusi sa mala upraviť osobitne, a to uvedením do života § 3 ústavnej listiny z r. 1920.¹⁹

Pri dodržiavaní zásady teritoriálnej nedeliteľnosti, zvrchovanosti Národného zhromaždenia ako najvyššieho zákonodarného zboru v celoštátnych záležitostiach, sa touto komplikovanou organizáciou samosprávy malo dospieť k „radikálnej decentralizácii“ všade tam, kde išlo o správu vlastných záležitostí slovenských či nemeckých, resp. iných národností. Úprava síce výrazne presahovala všetky dovtedy predstaviteľné koncesie ústredných ministerstiev a štátnych úradov, mala však zabrániť drobeniu zákonodarnej moci, uspokojovať ďalekosiahle nároky a urovnávať všetky národnostné rozpory na krajinskej úrovni. Spoločne s komplexným riešením postavenia národností v republike a so sľubovanou novelou jazykového zákona č. 121/1920 Zb. mala priniesť posilnenie samosprávnosti krajiny, súčasne prehĺbenie väzieb jednotlivých krajinských celkov k spoločnému štátu a tým posilnenie medzinárodného postavenia Československej republiky.

Zo strany vlády to bol ďalekosiahly ústup – a ako zdôrazňovala vládna tlač –, „pocitívny návrh idúci v ústrety menšinám tak ďaleko, ako len z ohľadu na celosť a bezpečnosť štátu možno ísť“.²⁰ Príprava reformy stroskotala na „sudetskej otázke“. Vláda premiéra Hodžu sa dostala do dvojitého tlaku - nemeckého aj ľudáckeho - a už len ustupovala. Výrazom toho boli aj nové úvahy o opätovnom zavedení župného zriadenia súčasne so znovuzriadením MPS a obnovením dvojkoľajnosti: štátna správa – samospráva.²¹

17 Podmienkou pre vytvorenie národnej kúrie bolo 50% štátnych občanov príslušnej národnosti aspoň v jednom súdnom okrese danej krajiny.

18 BYSTRICKÝ, V.: Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku 1938, c.d. s. 64.

19 Materiály k národnostnému štatútu sa nachádzajú vo viacerých archívnych fondoch. Čerpali sme z Archivu Národného muzea v Praze (ANM), f. I. Déer, kr. 11, i.j. 518-534. Podrobnejšie pozri KVAČEK, R.: Jednání o československý národnostní statut v roce 1938. In: *Acta universitatis Carolinae. Studia historica XVI.*, Praha 1997, s. 119 a n. a tam uvádzané pramene. BYSTRICKÝ, V.: Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku 1938, c.d. s. 63 a n.,

20 Prejav K. Stodolu na schôdzi Medzinárodnej únie v Haagu. *Slovenský denník*, 27. 8. 1938.

21 Návrh na úpravu národnostných otázok uznesený na schôdzi čs. vlády. *Slovenský denník*, 10. 9. 1938.

V závažnom tempe politických zmien v Európe a pri rapídne sa zhoršujúcom postavení demokratickej ČSR uprostred fašistických či fašizujúcich a autoritatívnych štátov, sa však už žiadna reforma nestihla uskutočniť.

Mníchov a vyhlásenie autonómie Slovenska 6. 10. 1938 znamenali podstatný zásah do celého demokratického politického systému ČSR. I keď organizácia politickej správy na základe zákona 125/1927 Zb. sa formálne nezmenila, podstatne sa zmenil jej charakter. Už pred schválením zákona o autonómii Slovenska sa krajské orgány celkom podriadili HSĽS, vystupujúcej pod novým názvom „Hlinkova slovenská ľudová strana - strana slovenskej národnej jednoty“. Krajský prezident Jozef Országh a viceprezident Ján Jesenský, spáti s demokratickou československou štátnou ideou, boli po 6. októbri penzionovaní. Dočasným vedením krajského úradu bol na základe dekrétu ministra vnútra Slovenskej krajiny z 8.11.1938 poverený ľudák Julián Šimko; súčasne bol aj ministrovým zástupcom. Funkciami viceprezidentov boli poverení: dr. Igor Dula a František Foltín.

Po určitých jednostranných opatreniach, namierených proti českým štátnym zamestnancom, ktoré Tisova vláda prijala v súvislosti s prebiehajúcou likvidáciou čs. štátnej správy na územiach odstúpených po viedenskej arbitráži Maďarsku, Poľsku a Nemecku, došlo napokon ku vzájomnej kompromisnej dohode s ústrednou vládou. Na jej základe sa dávalo 9000 zamestnancov českej národnosti „k dispozícii českej vláde“ pre službu v Českých zemiach a recipročne sa odtiaľ mali vrátiť všetci štátni zamestnanci – Slováci, s výnimkou tých, ktorí pôsobili v spoločných ústredných orgánoch.²²

Dňa 21.11.1938, na základe príslušného ustanovenia stále platného organizačného zákona z r. 1927, slovenská krajská vláda predčasne rozpustila krajské zastupiteľstvo, krajský výbor a krajské komisie. Výkonom všetkých ich práv a povinností bol poverený na základe výnosu ministra vnútra J. Tisu zo dňa 2.12.1938 krajský prezident, ktorý už nové voľby do KZ nevypísal, ale menoval len poradný krajský zbor ako svoj pomocný orgán. Podobne boli rozpustené okresné zastupiteľstvá a nahradené menovanými správnymi komisiami. Pôsobnosť a hospodárska činnosť krajských orgánov zanikla definitívne dňom 31.12.1939.²³

(2002)

22 Došlo k tomu na základe vládneho nariadenia č. 382 z 23.12.1938. Podrobne pozri BYSTRICKÝ, V.: Vystaňovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938-1939. *Historický časopis* 45, 4, 1997, s. 607 a n.

23 Zák. č. 190/1939 Slov. zák.

ČESKO-SLOVENSKÉ ŠTÁTNE OBČIANSTVO A „LEX DÉRER” Z ROKU 1926

Otázka štátneho občianstva predstavovala v neusporiadaných pomeroch po prvej svetovej vojne vo všeobecnosti závažný problém, do ktorého sa premietal vzťah medzinárodného a vnútroštátneho práva. Vznik Spoločnosti národov priniesol celkom novú situáciu a s ňou dovedy nepoznanú požiadavku podriadenia vnútroštátnych právnych noriem suverénnych štátov medzinárodným dohodám. Zďaleka ešte nebola uzatvorená otázka teritórií a hraníc nástupníckych štátov, ktorá sa riešila v komplexe zložitých rokovaní prebiehajúcej parížskej mierovej konferencie od začiatku r. 1919. Do podpisu a nadobudnutia platnosti mierových zmlúv ani v jednom z nových európskych štátov nebolo možné dospieť ani k definitívnemu riešeniu štátnej príslušnosti. Z ustanovení týchto zmlúv totiž vyplývali pre štáty a ich občanov závažné majetkové, osobné, a osobitne vojenské bremená, a to tak v prípade bývalých porazených mocností ako aj v prípade tzv. cesionárskych (nástupníckych) štátov.

Všetky mierové zmluvy s hlavnými porazenými mocnosťami preto obsahovali zodpovedajúce články, pričom sa v nich popri štátnej príslušnosti rozlišovali pojmy: domovské právo a bydlisko, ku ktorým sa štátna príslušnosť v rozdielnych právnych systémoch viazala. Spoločnou zásadou tu bolo, že bývalí príslušníci nemeckí, ktorí majú riadne bydlisko, či bývalí príslušníci rakúsko-uhorskí, ktorí majú domovské právo na niektorom území medzinárodne uznanom za súčasť nástupníckeho štátu, nadobúdajú, súčasne so stratou starého štátneho občianstva, občianstvo toho štátu, pod ktorého zvrchovanosť ich bydlisko, resp. domovská obec patrí.¹ Na maloleté osoby sa pritom vzťahovalo štátne občianstvo otcovo, na vydaté ženy manželovo. Tieto zásady mali zamedziť dvojitému občianstvu a z neho plynúcim komplikáciám (dvojitá branná povinnosť, dvojité zdanenie a celý rad ďalších verejných aj súkromných povinností) a ťažkostiam prakticky vo všetkých oblastiach verejného, súkromného, rodinného, manželského, pracovného a i. práva. Ich dohodoví garanti sa na druhej strane chceli najmä vyvarovať toho, aby sa nemeckí, poľskí či maďarskí obyvatelia odstúpených oblastí ocitli cez noc v položení neželaných bezdomovcov, s obmedzenými právami, na území bývalého nepriateľského štátu.² To predstavovalo zvlášť veľkú hrozbu tam, kde dôsledky vojnových škôd a reparácií ešte znásobovali staré animozity medzi susedmi, bojujúcimi vo vojne proti sebe v opačných vojensko-politických zoskupeniach. Podľa tých istých zásad sa postupovalo v otázke štátnej príslušnosti pri úprave vzájomného pomeru medzi štátmi, ktoré vznikli na troskách Rakúsko-Uhorska. Spoločné, na zásade reciprocity, boli ustanovenia týkajúce sa práva opcie pre jednotlivcov, ktorí v dôsledku hraničných

¹ Vyjadrovali ju čl. 84 versailleskej, čl. 70 saintgermainskej a čl. 61 trianonskej zmluvy. KAISER, Fr.: *Štátne občianstvo a domovské právo na Slovensku*. Bratislava : 1924, dok. X., XI. a XIII, s. 46 a 47, a 50. Úplné znenie mierových zmlúv pozri: Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica (DPK), tlač poslaneckej snemovne č. 1630/1919 a 531/1920, http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1630_03.htm (versailleská z.), http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1630_25.htm (saintgermainská z.) http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0531_44.htm. (trianonská z.).

² RYCHLÍK, J.: Štáty, občania a občianstvo. *Historická revue* roč. VI, č. 5, 1995, s. 30-31.

zmien pripadli jednému alebo druhému štátu. Právo opcie bolo demokratické a neodňateľné; opčné prehlásenie bolo jednostranným, právo zakladajúcim aktom optanta, o ktorom úrady príslušných štátov len vydávali osvedčenie - s čisto deklarativným významom - a sledovali, či boli dodržané lehoty, ktoré jednotlivé mierové zmluvy určili.

Medzinárodné zmluvy však stanovili aj d'alekosiahle výnimky v prospech dohodových štátov, ktoré vznikli na troskách porazených ríš, oproti Nemecku, Rakúsku či Maďarsku na druhej strane. Ich zmyslom v podstate bolo, že kým prvé nemuseli za svojho štátneho občana prijať každého, kto o to požiada, a mohli si v medziach podrobných ustanovení vyberať, zatiaľ posledne menované toto právo nemali; ten kto nebol prijatý do štátneho zväzku niektorej z víťazných spojených či pridružených mocností, zostával naďalej štátnym príslušníkom porazenej mocnosti, so všetkými z toho vyplývajúcimi konzekvenciami. Podmienky určovali domáce vlády, pravda, okrem vlád Nemecka, Rakúska a Maďarska.

Československá právna prax bezprostredne po prevrate stavala na predpoklade, že so zánikom Rakúsko-Uhorska, a teda zánikom rakúskeho, resp. uhorského štátneho občianstva, automaticky nastúpilo československé štátne občianstvo. Dňom 28. októbrovom 1918 k tomu došlo via facti, nie však na základe nejakého zákonného ustanovenia. Prijatím recepcnej normy (zák. 11/1918 Zb. z. a n.) sa v zatiaľ nepotvrdených československých hraniciach preniesla na všetky jeho súčasti zásada rakúskeho právneho poriadku, že nikto kto nie je štátnym príslušníkom nemôže mať domovské právo na území štátu, a súčasne zásada, že každý štátny občan musí mať domovské právo v niektorej obci na území štátu. Z toho však priamo nevyplývalo, že každý, kto má domovské právo v niektorej obci na území štátu, získava automaticky štátne občianstvo. V záujme právnej istoty bolo najprv potrebné túto zásadu, v súlade s nadradenými medzinárodnými zmluvami, výslovne uzákoniť.

Do rodiaceho sa československého štátu vstupovali na základe rozhodnutia veľmocí územia českých zemí, Slovenska a Podkarpatskej Rusi v rámci bývalého Predlitavska a Zalitavska a územia, predtým patriace wilhelmovskému cisárstvu, ktoré malo Československej republike odstúpiť weimarské Nemecko. Na nich sa pred prevratom r. 1918 uplatňovali až tri rozdielne prístupy a z nich vyplývajúce právne úpravy v otázke nadobúdania, resp. straty štátneho občianstva. V celej bývalej rakúsko-uhorskej monarchii sa za základ bralo domovské právo, avšak podmienky jeho nadobudnutia upravoval (resp. vykladal) rakúsky právny poriadok odlišne ako právny poriadok uhorský, kde sa do značnej miery uplatňovalo zvykové právo majúce silu zákona. V bývalej Nemeckej ríši bol vo všeobecnosti východiskom pojem „bydliska“, kým právny pojem „domovské právo“ bol tu, s výnimkou Bavorska, neznámy.

Zahraničnopolitická a vnútropolitická rovina problematiky štátneho občianstva sa navzájom prelínali, pričom prioritu mali medzinárodné rokovania a ich výsledky. Pri všeobecne deklarovanej snahe nových povojnových štátov budovať demokratický politický systém, založený na všeobecnom volebnom práve, nebolo však možné čakať na ich zavŕšenie a podpis mierových zmlúv. V dočasnom Národnom zhromaždení sa problém dostal po prvý krát na program dňa v súvislosti s prípravou prvých obecných volieb na jar 1919, nakoľko štátne občianstvo bolo prvým a zásadným predpokladom volebného práva.

Skupina národnodemokratických poslancov iniciovala 20.5.1919 v parlamente návrh na vydanie zákona na dočasnú a všeobecnú úpravu štátneho občianstva v Československej republike, ktorá by sa nedotýkala dovtedajšieho spôsobu jeho nadobúdania a straty.³ V septembri 1919 k tomu pristúpila požiadavka na zákonné vylúčenie členov bývalého rodu Habsbursko-Lotrinského z československého štátneho občianstva.⁴ Obidva návrhy boli potom pojaté do novembrovej vládnej osnovy, ktorá však mala byť len prvým krokom. Komplexné riešenie, rešpektujúce prípadné ďalšie rozhodnutia o územných zmenách, mala v budúcnosti priniesť zásadná a v celom štáte jednotná zákonná úprava celej problematiky.

Zmluvou medzi hlavnými spojenými a pridruženými mocnosťami a Československom, podpísanou 10. 9. 1919 v Saint-Germain-en-Laye⁵, sa ČSR, rovnako ako ostatné cesionárske štáty, zaviazala uznať za československých štátnych občanov všetkých bývalých príslušníkov rakúskych, uhorských a nemeckých, ktorí v deň vstupu do platnosti tejto zmluvy mali podľa okolností domovské právo alebo bydlisko na niektorom území uznanom mierovými zmluvami za súčasť ČSR. Z toho vychádzal aj vládny návrh Tusarovej vlády tzv. červeno-zelenej koalície, ktorý predložil 27.11.1919 Národnému zhromaždeniu agrárnický minister vnútra Antonín Švehla. Bola to jedna „z nekomplikovanejších osnov, ktoré zde byly předkládány“, ako sa k návrhu vyjadril spravodajca ústavného výboru dr. František Weyr. Ústavný výbor prepracoval návrh do podoby, ktorá bola parlamentom schválená. V úvodnej časti sa riešila aktuálna potreba presne a jednoznačne stanoviť, kto v momente vstupu zákona do platnosti sú a kto nie sú štátni občania československí.⁶

Pre zložitost' samotnej matérie, ako aj pre časovú naliehavost' (príprava prvých parlamentných volieb) bola osnova prijatá na 113. schôdzi Národného zhromaždenia bez rozpravy a v skrátenom konaní, ako zákon z 30. januára 1920, ktorým sa dopĺňujú a menia doterajšie ustanovenia o nadobúdaní a zániku štátneho občianstva a domovského práva v Československej republike.⁷ Podpísali ho ministerský predseda Vlastimil Tusar aj minister vnútra A. Švehla. Prezident T. G. Masaryk však zákon vrátil bez podpisu do parlamentu, s pripomienkami týkajúcimi sa ustanovenia ohľadom priznania čs. štátneho občianstva bývalým nemeckým príslušníkom.⁸

Podľa mienky prezidenta a tiež ministerstva zahraničných vecí, bolo ho možné vykladať tak, že sa nejedná len o Nemcov usadených na odstúpených územiach, ale o nemeckých príslušníkov na ktoromkoľvek území republiky. Toto sa prezidentovi zdalo byť „povážlivým, ježto ... ve svých důsledcích nutí k účasti na státním životě a na státní správě v republice Československé celou řadu dosavadních cizích státních příslušníků, kteří snad po většině na účasti té ani žádného zájmu nemají a snad mítí nechtějí, což nezdá se mi vyhovovati

3 DPK, tlač 1042/1919, www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T1042_00.htm

4 DPK, tlač 1517/1919, www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T1517_00.htm

5 Text zmluvy in: KAISER, Fr.: c. d., dok. č. XII., s. 49-50.

6 Tlač 1921/1919, DPK, www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1921_01.htm

7 Stenoprotokol 113. schôdze NZ z 30.1.1920, DPK, www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/113schuz.htm

8 Správa Kancelárie prezidenta republiky zo dňa 17. 2. 1920 s pripomienkami T.G.M. ministerskej rade bola predložená v parlamente na 121 schôdzi 19. 2. 1920. Stenoprotokol 121. schôdze NZ z 19.2.1920. DPK, www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/121schuz.htm

pravému duchu smluv mírových”.⁹ Prezident celkom otvorene vyjadril obavy z priznania štátneho občianstva, a tým aj volebného práva, osobám a priori nelojálnym voči republike: „*Vrcholem práv občanských jest právo volební, jímž občan vykonává rozhodující vliv na strukturu a vládu státu, a jež jest výronem jeho nazírání na stát a jeho úkoly. Právo volební možno přiznati proto pouze tomu, u koho jest patrna vůle srůst se státem a plniti vůči němu povinnosti občanské, a bylo by povážlivým, svěřiti právo to někomu, o kom není vůbec jisto, chce-li se státí občanem státu.*”¹⁰ To bolo obzvlášť aktuálne vzhľadom na nadchádzajúce parlamentné voľby.

Ústavný výbor zaujal k prezidentovým námietkam stanovisko v novej správe k vrátenému zákonu na 141. schôdzi NZ dňa 9. apríla 1920.¹¹ Vyžiadal si dobrozdanie medziministerskej komisie pre vykonávanie mierových zmlúv a na základe jej záväzného stanoviska sa napokon priklonil k názoru prezidenta Masaryka.¹² Problematické ustanovenie vládnej osnovy dostalo v konečnom znení novú formuláciu, ktorá priznávala čs. občianstvo len tým bývalým občanom Nemeckej ríše, ktorí majú riadne bydlisko na území patriacom predtým Nemecku, ktoré podľa mierových zmlúv pripadlo Československej republike.¹³

Mierové zmluvy tiež zaväzovali dotknuté štáty, aby príslušné ustanovenia o štátnom občianstve prehlásili za súčasť ústavy. Preto bol zákon výslovne označený ako ústavný a všetky jeho ustanovenia bolo v budúcnosti možné meniť opäť len ústavným zákonom. Ani tento krát nebola k predlohe rozprava. Bola schválená požadovanou 2/3 väčšinou poslancov NZ ako Ústavný zákon zo dňa 9. apríla 1920 č. 236, ktorým sa dopĺňajú a menia doterajšie ustanovenia o nadobúdaní a strate štátneho občianstva a domovského práva v republike Československej.¹⁴

Status Nemcov usídlených na odstúpených územiach sa týkal len malej časti nemeckej národnostnej menšiny. Problém komplikovala otvorená nacionálna averzia voči novému štátu, programovo využívaná aj živená nemeckými politickými predákmi. Väčšiu časť nemeckeho hovoriaceho obyvateľstva, obývajúceho rozsiahle pohraničné územia Čiech a Moravy, tvorili bývalí rakúski (predlitavskí) Nemci. Ich štátne občianstvo sa teda riešilo na základe rakúskeho práva, rovnako ako štátne občianstvo bývalých rakúskych Čechov a podobne ako sa na základe uhorského práva riešilo občianstvo uhorských Slovákov, Maďarov, Poliakov či Rusínov. Zákon, v zhode so saintgermainskou mierovou zmluvou, odvolávajúcou sa na príslušné rakúske ustanovenie¹⁵, stanovil za základ československého občianstva domovské právo získané pred 1. januárom 1910. Pokiaľ však išlo o podmienky jeho nadobudnutia či uznania, ponechával v platnosti rozdielne ustanovenia rakúskeho aj

9 Tamže.

10 Tamže.

11 Tlač 2593/1920, zpráva ústavního výboru o vládním návrhu zákona usneseném v Národním shromáždění a vráceném presidentem republiky. DPK, www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2593_00.htm

12 Tamže.

13 Tamže.

14 *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, část. XLVI, vyd. 21. dubna 1920 (ďalej Zb. z. a n., rok)

15 § 10. zákona. z 5. decembra 1896 č. 222 r. z.

uhorského právneho poriadku, čo malo za následok neskoršie komplikácie pri jeho exekvovaní na Slovensku a Podkarpatskej Rusi.

Kto všetko teda podľa zákona 236/1920 Zb. z. a n. bol (alebo mohol sa stať) odo dňa 28.10.1918 československým štátnym občanom?

A) ipso iure a bez akýchkoľvek ďalších formalít:

- a. Každý, kto nadobudol pred 1. januárom 1910 domovské právo v niektorej obci na území dnes ČSR; to sa týkalo absolútnej väčšiny obyvateľstva, obývajúceho územie Čiech, Moravy, Slovenska a Podkarpatskej Rusi, vrátane príslušníkov početných jazykových menšín v pohraničí. Osoby narodené už v novej republike boli od začiatku československými štátnymi občanmi, pokiaľ narodením (podľa rodičov) nezískali občianstvo iné.
 - b. Nemci s riadnym bydliskom na územiach odstúpených Nemeckom Československu; to sa týkalo nemeckých usadlíkov v odstúpenej časti bývalého Horného Sliezka (Hlučínsko);
 - c. Osoby, ktoré boli nemeckými, rakúskymi či uhorskými štátnymi občanmi a ktoré sa narodili na území teraz československom z rodičov, majúcich podľa okolností riadne bydlisko alebo domovské právo v niektorej obci v obvode ČSR, hoci v dobe nadobudnutia platnosti tohto zákona ony samé bydlisko či domovskú obec na československom území nemali; to sa týkalo napr. viedenských Čechov, budapeštianskych či dolnozemských Slovákov, aj slovenských usadlíkov z Banátu.
 - d. Tí, ktorí sa po prevrate stali riadnymi československými úradníkmi alebo zriadencami štátu, alebo štátneho podniku či ústavu, i keď pred 28.10.1918 mali domovskú obec na niektorom inom území rakúsko-uhorského mocnárstva, mimo hraníc terajšej ČSR; to sa týkalo bývalých rakúskych či uhorských štátnych úradníkov, dôstojníkov, poštových zriadencov atď., vracajúcich sa (často bez vlastnej vôle) z miest svojho pôsobenia po celom bývalom mocnárstve a prevzatých do služieb čs. štátu.
- B) Niektorí cudzinci, ktorým mierové zmluvy recipročne zaručovali právo opcie, t.j. možnosť zvoliť si iné štátne občianstvo, ako im podľa tohto zákona prislúchalo. Išlo najmä o tých, ktorí sa z jazykových, rasových či rodinných dôvodov nestotožnili s novo prisúdenou štátnou príslušnosťou. V prospech štátneho občianstva ČSR mohli takto optovať:
1. do jedného roka osoby, ktoré sa týmto zákonom stali príslušníkmi niektorého iného štátu na území bývalej rakúsko-uhorskej monarchie, ak ich bezprostredne predchádzajúca domovská obec ležala v hraniciach ČSR;
 2. do šiestich mesiacov osoby, ktoré boli štátnymi občanmi niektorého štátu vzniknutého na troskách Rakúsko-Uhorska, ktorí sa však jazykom alebo rasou odlišovali od väčšiny obyvateľstva tohto štátu a zhodovali s väčšinou obyvateľstva ČSR (t.j., „kteří jsou jazykem a rasou Čechoslováky”);
 3. do dvoch rokov nemeckí občania českého a slovenského jazyka (tzv. „československej národnosti”) trvalo byvajúci v Nemecku.
 4. v tej istej lehote nemeckí občania „československej národnosti”, trvalo byvajúci v treťom štáte (cudzine), pokiaľ to neodporovalo zákonom štátu v ktorom žili a pokiaľ tam ešte nenadobudli štátne občianstvo.

Vo všetkých prípadoch mierové zmluvy zaručovali reciprocitu, pokiaľ ide o podmienky a lehoty, pre tých československých štátnych príslušníkov, ktorí, naopak, mali právo optovať pre niektorý štát vzniknutý na troskách Rakúsko-Uhorska alebo v prospech Nemecka.

C) Tí, kto nadobudli domovské právo na území ČSR až po 1. januári 1910, museli však o priznanie štátneho občianstva výslovne požiadať. Prepadnú lehotu pre podanie žiadosti určila čs. vláda nariadením do konca r. 1921.¹⁶ Až do rozhodnutia sa k nim prihládalo ako k čs. občanom. Ak nepodali žiadosť včas, alebo jej čs. úrady nevyhoveli, stali sa občanmi štátu, do ktorého patrili pred tým.

Vo všetkých prípadoch, na ktoré sa ustanovenia o štátnom občianstve a opcii vzťahovali, manželka nasledovala muža, a to bez ohľadu na svoju predchádzajúcu príslušnosť, jazyk, rasu či rodinné zväzky, a nedospelé deti do 18 rokov nasledovali otca, prípadne nevydatú matku. Kto využil právo opcie, musel sa do roka vysťahovať do zvoleného štátu, pričom mal v tejto lehote právo vyviezť tam bez akýchkoľvek ciel aj všetok hnutel'ný majetok a boli mu ponechané vlastnícke práva aj k nehnuteľnostiam zostávajúcim v opustenej krajine. Členovia habsbursko-lotrinskej dynastie nesmeli mať v ČSR ani štátne občianstvo, ani domovské právo. Zákon nadobudol účinnosť a lehoty v ňom uvedené začali plynúť dňom, kedy vstúpili do platnosti mierové zmluvy, na sporných územiach (Tešínska, severnej Oravy a Spiša) dňom kedy bolo o nich definitívne rozhodnuté.¹⁷

Jednako, k úplnej zhode medzi mierovými zmluvami, ktoré boli práve v otázkach štátneho občianstva „strohé, nepresné a do určité míry i sporné“¹⁸ a medzi zodpovedajúcimi vnútroštátnymi zákonmi ani nemohlo dôjsť. Rovnako pretrvávali rozdiely v bežnej administratívnej praxi jednotlivých štátov, ktoré mali negatívny dopad na jednotlivcov ako aj na vzájomné medzištátne vzťahy: nedali sa celkom vylúčiť ani prípady dvojitého občianstva, ani, naopak, prípady bezdomovectva. Pokus nájsť kompromis v záujme spoločného postupu znamenali dvojstranné zmluvy o štátnom občianstve a ochrane menšín.¹⁹

Kľúčovým problémom do budúcnosti sa ukázal byť samotný pojem domovského práva a jeho dvojaký výklad, s poukazom na rakúsky, resp. uhorský systém. Zákon č. 236/1920 Zb. z. a n. ponechával dovtedajšie ustanovenia o nadobúdaní a strate štátneho občianstva v platnosti. Pokiaľ sa niekto stal čs. občanom na základe tohto zákona a nemal na území

16 Vládnym nariadením z 30.10.1920 č. 601 k vykonaniu ústavného zákona č. 236/1920 Zb. z. a n.

17 Zákon nadobudol účinnosť, čo sa týka pomeru k štátom utvoreným z bývalého Rakúska-Uhorska, dňom 16. júla 1920, kedy nadobudla platnosť saint-germainská zmluva, čo sa týka pomeru k Nemecku, dňom 10. januára 1920, kedy vstúpila do platnosti versailleská zmluva a čo sa týka pomeru k Poľsku dňom 28. júla 1920, kedy bolo vydané Rozhodnutie parížskej konferencie veľvyslancov o Tešínsku, Orave a Spiši, lehota však bola predĺžená až do 22.4.1922. Vyhláška č. 492 min. vnútra v dohode s min. vecí zahraničných ze dne 20. srpna 1920 o počátku účinnosti ústavního zákona č. 236/1920 Zb. z. a n. KEISER, Fr.: *Štátne občianstvo a domovské právo na Slovensku*, c. d., doplnky a opravy, dok. XIX.

18 *Tisky PS*, tlač 1821/1920, dôvodová správa ministra zahr. vecí E. Beneša k vládnemu návrhu ratifikačného uznesenia k zmluve z 29. júna 1920 medzi republikou Československou a Nemeckou ríšou o štátnom občianstve.

19 Zmluva medzi ČSR a Rakúskou republikou o štátnom občianstve a ochrane menšín bola uzavretá v Brne 7. júna 1920, obdobná zmluva medzi ČSR a Nemeckom bola podpísaná v Prahe 29. júna 1920.

republiky domovskú obec, nadobudol domovské právo v niektorom mieste na území ČSR, kde on či jeho predkovia prv žili, alebo sa narodili. Ak sa domovská obec nedala nijako určiť, nadobudol domovské právo tam, kde sa po návrate z cudziny bezprostredne usadil ako v riadnom bydlisku. Prevzatí úradníci a zriadenci v službách čs. štátu, alebo niektorého štátneho podniku či ústavu, mali domovské právo v mieste svojho úradného či služobného sídla; ak slúžili mimo hraníc republiky, domovskou obcou sa stala Praha. Pokiaľ išlo o povinnosť obce prijímať takéto osoby do svojho zväzku, aj pre bývalé uhorské územie sa výslovne stanovila platnosť ustanovení rakúskeho zákona z 5. decembra 1896 č. 222 r. z.

Tieto závažné otázky riešil čs. parlament a vláda súčasne s prípravou a schvaľovaním definitívnej ústavnej listiny, prijatej 29. februára 1920. Celý rad ústavou zaručených práv sa priamo viazal so štátnym občianstvom: napr. právo voliť a byť volený do zákonodarných zborov a samospráv; byť volený za prezidenta, menovaný za ministra a do vyšších štátnych funkcií a úradov. Nešlo však len o uplatňovanie politických práv či nárok na diplomatickú ochranu v cudzine. Od štátneho občianstva záviselo aj sociálne postavenie celých skupín obyvateľstva: právo usadzovať sa na ktoromkoľvek mieste v Československej republike, nadobúdať tam nehnuteľnosti a vykonávať zárobkovú činnosť v medziach všeobecných právnych ustanovení, vykonávať niektoré povolania; právo zakladať, riadiť a spravovať vlastným nákladom ľudomilné, náboženské a sociálne ústavy, školy a iné výchovné ústavy; išlo aj o nárok na zaopatrenie v starobe a chudobe – priznanie podpory v nezamestnanosti, poberanie penzijných, invalidných, vdovských či sirotských dávok atď. Na druhej strane, zo štátneho občianstva vyplývala povinnosť podrobiť sa vojenskému výcviku a uposlušnúť výzvu k obrane štátu a povinnosť vykonávať verejný úrad.

Aj v otázke ochrany národných, náboženských a jazykových menšín ústavná listina vychádzala z článkov saintgermainskej mierovej zmluvy: deklarovala úplnú rovnosť všetkých štátnych občanov ČSR pred zákonom a zaručovala im rovnaké občianske a politické práva, bez ohľadu na ich rasu, jazyk alebo náboženstvo. Štát si ale ponechával možnosť do týchto práv v medziach zákonov – a to aj budúcich – zasahovať.²⁰ Je zrejmé, vzhľadom na nepokojné pomery v pohraničných oblastiach, že tieto obmedzenia postihovali najmä československých štátnych občanov nemeckého a maďarského jazyka, ktorí sa prejavovali (alebo sa to u nich viac či menej odôvodnene predpokladalo) ako nelojálni voči ČSR. Československé zákony tu dozaista ponechávali dosť priestoru pre účelový postup štátnej správy. Napokon, československý štát mal možnosť jednoducho neuznať za svojich štátnych občanov osoby, ktoré úrady posúdili ako nespoľahlivé alebo rozkladné elementy a túto možnosť aj využíval.

Československá štátna moc (ktorú v týchto záležitostiach predstavovali zainteresované ministerstvá vnútra, zahraničných vecí a financií a im podriadené úrady) sa v čase nepokrytého spochybnovania svojho územia a hraníc zo strany Nemcov a Maďarov prirodzene

20 Zodpovedajúci §. 128 ústavnej listiny ČSR vychádzal zo saintgermainskej mierovej zmluvy, oddiel V. ochrana menšín, čl. 66, DPK, http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1630_25.htm. Porovnaj Ústavná listina ČSR z 29. februára 1920, Hlava VI., ochrana národných, náboženských a rasových menšín.

nehodlala vzdať natoľko účinného nástroja v postihu proti nepohodlným cudzincom, aký jej poskytovala podmienka 10-ročného nepretržitého pobytu pre nadobudnutie domovského práva, prevzatá z rakúskeho zákonodarstva.²¹ Už pri jej schvaľovaní bolo jasné, že v momente nadobudnutia účinnosti zákona č. 236/1920 Zb. z. a n. bude treba domovské právo v niektorej čs. obci preukázať a že určitá časť obyvateľstva, nachádzajúca sa ku dňu prevratu 28.10. 1918 na československom území, bude musieť svoje nároky na štátne občianstvo viac či menej zložito dokladovať.²² Bývalí rakúski občania s tým nemali vážne problémy, pretože rakúske úrady viedli o ich domovskej príslušnosti zo zákona evidenciu. Ináč tomu však bolo s bývalými uhorskými občanmi: s výnimkou Budapešti a niekoľkých väčších miest obce nevedli zoznamy svojich príslušníkov.

V Uhorsku nemala domovská príslušnosť pre obyvateľstvo veľký význam, s výnimkou tých, kto boli odkázaní na podporu obce. Domovské právo upravoval zák. čl. XXII z r. 1886, ktorý v § 10. umožňoval jeho nadobúdanie automaticky, bez výslovného prijatia do zväzku tejto obce, pokiaľ v nej niekto 4 roky nepretržite býval a prispieval k obecným ťarchám.²³ Prax uhorského správneho súdu a uhorskej vlády vykladala príslušné ustanovenie extenzívne a veľmi liberálne.²⁴ Na druhej strane, citovaný uhorský zákonný článok taxatívne uvádzal, komu mohla obec odoprieť usadiť sa a nadobudnúť tým domovské právo.²⁵ Požadavke nepretržitého pobytu neodporoval ani sezónny odchod poľnohospodárskych robotníkov a nádenníkov za prácou na dolnú zem, ani napr. služba u železnice, pri ktorej sa živiteľ rodiny, často väčšiu časť roka, pohyboval po celom kráľovstve. Najväčšia časť obyvateľov Uhorska teda nikdy nebola výslovne prijatá do žiadneho obecného zväzku. Domovské právo nadobudla automaticky, na základe dlhodobého, zväčša viacgeneračného, usadenia sa rodiny a predkov na jednom mieste. Nikdy sa preto ani o svoje domovské právo veľmi nestarala, a najmä, nikdy za Uhorska ho nepotrebovala dokazovať.

Vznikom Československej republiky sa situácia radikálne zmenila, pretože domovské právo sa stalo základnou podmienkou získania novej štátnej príslušnosti. Prijatý ústavný zákon č. 236/1920 Zb. bol kontroverzný v tom, že pre nadobúdanie a stratu domovského práva na jednej strane recipoval príslušné, podľa okolností rakúske či uhorské ustanovenia, no na strane druhej, aj pre bývalé uhorské obce výslovne stanovil povinnosť prijímať do

21 Zákon z 5. decembra 1896 č. 222 r. z. *Ustanovenia o nabývaní a pozbyvaní štátneho občianstva a práva domovského*. Zost. O. Kutlík, Tlačou Štefana Huszára v Nitre : 1920, s. 3.

22 Doklady o domovskom práve výslovne vyžadovalo vykonávacie nariadenie vlády z 30.10.1920 č. 601 k zákonu č. 236/1920 Zb. z. a n.

23 Paragraf 10. cit. zák. hovoril: Kto sa z obce, do ktorej zväzku patril, presťahuje do inej obce, tým ešte nevystúpi zo zväzku starej obce; keď ale v novej obci 4 roky nepretržite býva, k obecným bremenám tejto obce prispieva a táto proti nemu v tomto čase neuplatňuje námietky..., považuje sa za patriaceho do zväzku tejto obce a zo zväzku predošlej obce vyviazaného i v tom prípade, keď svoj úmysel usadiť sa v novej obci neoznámil, s výnimkou toho, keď v obci, z ktorej sa presťahoval, aj naďalej nepretržite prispieval k obecným bremenám, alebo keď on sám i bez takéhoto prispievania si chcel svoju predchádzajúcu obecnú príslušnosť, so súhlasom tejto obce, ponechať. Cit. podľa: DÉRER, I.: O automatickom nabývaní domovskej príslušnosti na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi. *Právny obzor VII*, 1924, s. 97. Úplné znenie pozri: KEISER, Fr.: *Štátne občianstvo a domovské právo na Slovensku*, c.d., dok. XVI., s. 57-58.

24 DÉRER, I.: O automatickom nabývaní domovskej príslušnosti ..., c. d., s. 99.

25 KEISER, Fr.: *Štátne občianstvo a domovské právo na Slovensku*, c.d., dok. XVI., s.57.

svojho zväzku podľa rakúskeho zákona.²⁶ V právnej rovine mohlo snáď ísť o veľmi úzko špecializovanú diskusiu, ktorá skutočne od začiatku priťahovala pozornosť právnikov, či už v rámci bezprostrednej prípravy príslušných noriem alebo ďalej na stránkach odbornej tlače. V praktickej rovine sa však záležitosť týkala každodenného života ľudí; najprv azda len jednotlivcov, neskôr – hlavne po uplynutí zákonom stanovených lehôt – však rádovo desiatok tisícov a napokon až státisícov obyvateľov. Išlo teda hlavne o to, ako dané ustanovenia budú interpretovať československé úrady štátnej správy, riadené ministerstvom vnútra: či naďalej liberálne a široko, alebo, naopak, využijú ich skrytý osten proti určitým skupinám obyvateľstva.

Prvou relevantnou skúsenosťou boli v českých zemiach obecné voľby v júni 1919, kedy bola snaha eliminovať účasť nespoľahlivých (nemeckých) elementov. Na Slovensku v tom istom čase vládla nebezpečná vojensko-politická situácia, vyvolaná vpádom maďarskej červenej armády a epizódou prešovskej republiky rád. Napätie zhustoval aj spor s novým Poľskom o severné územia Oravy a Spiša. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska (MPS), v dohode a v intenciách ústredného ministerstva vnútra, vydal celý rad nariadení, na základe ktorých príslušné prvostupňové (okresné služnovské) a druhostupňové (župné) úrady sledovali pohyb podozrivých osôb, agitujúcich proti Československej republike, či už v prospech obnovennej integrity Uhorska, alebo pod heslom „proletárskej revolúcie“. Mnohí z nich boli potom ako nepohodlní cudzinci vykázani zo štátneho územia, alebo boli vystavení stálej hrozbe okamžitého „vyšupovania“.²⁷ Podobne tak bolo možné stíhať pašerákov, úžerníkov, keťasov a osoby, ktoré svojím konaním prispievali k hospodárskej nestabilite povojnového obdobia. Je nesporné, že štát tu uplatnil základné právo na ochranu svojej územnej integrity a politickej zvrchovanosti. Avšak úrady tu mali priestor zbavovať sa nepohodlných a obťažujúcich osôb, bez toho, aby im museli dokazovať podvrtnú činnosť a bez ohľadu na to, či k jej spáchaniu skutočne došlo. Zameranie tohto článku nevyžaduje, a stav doterajšieho výskumu nám ani neumožňuje urobiť nejaký fundovaný rozbor opatrení čs. štátnych úradov v tomto období, z hľadiska ich politickej či inej účelovosti. Vyslovujeme teda ako hypotézu, že tvoriaca sa demokratická občianska spoločnosť jej ústavní činitelia, inštitúcie ale aj široká verejná mienka, ich väčšinou chápala (či už vítala alebo trpela) ako potrebné a prechodné opatrenia proti rozvrtným jednotlivcom, vynútené mimoriadnou situáciou. Podľa nášho názoru sa tu však začínala vytvárať prax inštrumentálneho postupu úradov, zasahujúceho v ďalšom období do občianskych práv celých veľkých skupín obyvateľstva.

Bolo zjavné, že už podmienky a obmedzenia, vsunuté do zákona č. 236/1920 Zb. oproti zodpovedajúcim článkom mierových zmlúv, mali od začiatku ekonomický aj politický podtext. Žiadatelia o priznanie čs. občianstva museli podpísať reverz, ktorým sa vopred zriekali náhrady za svoje nemecké a rakúske vojnové pôžičky z prostriedkov českoslo-

²⁶ Pozri o § 13. zákona 236/1920 Zb.

²⁷ Napr. komunistický poslanec Ľudovít (Lajos) Surányi bol 21.12.1921 na základe nálezu volebného súdu zbavený mandátu a r. 1922 vypovedaný z ČSR do Maďarska.

venského štátu.²⁸ Na Slovensku a Podkarpatsku boli administratívne opatrenia odozvou na kroky maďarských vlád, usilujúcich o obnovenie uhorskej integrity v predtrianonských hraniciach - udalosti, ktoré vyvrcholili februárovým štrajkom r. 1919; mali ďalej zabrániť prílevu utečencov z Maďarska, ktorí po porážke maďarskej komúny v lete 1919 hľadali azyl v Československu. Sledovanie podozrivých osôb úradmi podriadenými ministerstvu vnútra malo za cieľ dokázať, že právo azylu bolo v ďalších rokoch v neúnosnej miere zneužívané na šírenie bolševickej a inej podvratnej propagandy, smerujúcej ako proti územnej celistvosti, tak proti demokratickému zriadeniu ČSR. V nezávideniahodnej pozícii sa ocitla československá sociálna demokracia, ako jeden z pilierov vládnej koalície: na jednej strane sa jej vedenie stotožnilo s dôvodmi aj opatreniami vlády a agrárneho ministerstva vnútra, na druhej strane, ohľady na radikalizované členstvo nútili aj pravicových predákov prevziať právne zastupovanie ľavicových sociálnych demokratov (členov marxistickej ľavice), stíhaných za účasť na udalostiach vyvolaných maďarským vplyvom.²⁹

Na celkom novú úroveň problém posunul Najvyšší správny súd na konci r. 1923. Svojím rozhodnutím vo veci záväzného výkladu § 10. uhorského zákonného článku XXII z r. 1886 vyriekol, že nepretržitým štvorročným pobytom a prispievaním k obecným ťarchám sa ešte nezískava automaticky domovská príslušnosť, ale len nárok na ňu, ktorý musí uchádzač v zákonnej lehote uplatniť a o prijatie do obecného zväzku výslovne požiadať. A až potom, keď ho obec svojím rozhodnutím skutočne prijme, stane sa jej príslušníkom.³⁰ Výrok sa už netýkal len politických ubehlíkov alebo jednotlivcov nepohodlných úradom. Razom sa tak spochybnila štátna príslušnosť celých veľkých skupín obyvateľov Slovenska a Podkarpatskej Rusi, ktorí sa dovtedy nielenže sami považovali za československých štátnych občanov, ale ako takých ich brali aj československé úrady a dovtedy, pred vynesením citovaného uznesenia, dokonca aj samotný Najvyšší správny súd.³¹ Po tomto výroku museli byť považovaní za cudzincov a príslušníkov iných štátov (Maďarska, Juhoslávie, Rumunska), kde sa daný paragraf vykladal práve opačne, navyše v situácii, kedy zákonom stanovené lehoty pre podanie žiadosti o udelenie občianstva už vypršali.³²

Je ťažké odhadnúť, akého počtu sa záležitosť priamo týkala: v následných polemikách so sporným výrokom NSS sa odhady pohybovali od opatrných „niekoľko desiatok tisíc“ až po „stá a stá tisíce“ osôb. Praktický dopad súdneho rozhodnutia sa prejavil už v nasledujú-

28 Interpelácie nemeckých poslancov o postupe pri udeľovaní štátneho občianstva a odpovede ministra vnútra *Tisky PS*, 1920-1925, tlač. č. 839, 1505, 1158, 2005, 1178, 1995;

29 ŠUCHOVÁ, X.: Sociálna demokracia na Slovensku v prvých rokoch Česko-Slovenska. In: *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*, Bratislava : 1996, s. 125; SOUKUP, Fr.: *Revoluce práce díl II., Ústřední dělnické nakladatelství a knihkupectví v Praze* : 1938, s. 1474-1477; *Robotnické noviny* z mája 1920.

30 Nález NSS z 28. decembra 1923 č. 16 455 a jeho zdôvodnenie cituje MUNKA, J.: O nabývání domovskej príslušnosti na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi. *Právní obzor VII*, 1924, s. 297.

31 PEŠKA, Z.: Déřerovy snahy o úpravu státního občianství. In: *Déřerovi k pátidesiatinám*, zost. J. Jirásek. Bratislava : 1934, s. 44.

32 Dôvodová správa k návrhu poslanca dr. I. Déřera a ing. Jar. Nečasa a súdruhov na vydanie zákona u udelení štátného občianstva niektorým osobám zo dňa 24.3.1926. *Tisky k těsnopiseckým správám o schůzích PS NSRČ*, 2. vol. obd., sv. II. Praha : 1926 (ďalej *Tisky PS*, 1925-1929), tlač 225/1926.

com roku. Komunistická *Pravda chudoby*, s odvolaním sa na prístupné pramene, odhadla na Slovensku a Podkarpatskej Rusi počet postihnutých, pozbavených občianskych práv, na takmer 280 000.³³ Podľa KSČ za tým bola snaha vládneho systému vybudovať čs. štát ako národný, bez ohľadu na fakt, že „je spolovice štátom národnostným”.³⁴ Bola to dozaista taktika, aj zvyčajný prehánajúci štýl komunistickej tlače v intenciách Kominterny, ktorá hlasno brala pod svoju ochranu každého, kto bol neprijemný československým úradom, a „odhaľovala krivdy páchané kapitalistickým režimom na proletariáte”, a to rovnako vehementne, či už išlo o drobné mrzutosti alebo o závažné celosvetové problémy. Je však pravdepodobné, že nový nález NSS skutočne vznikol v súvislosti s analýzou výsledkov septembrových obecných a župných volieb r. 1923 na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi, ktoré, oproti parlamentným voľbám r. 1920, signalizovali výrazný nárast opozičných strán: slovenskej ľudovej, komunistickej a menšinových, na úkor tzv. štáttvorných, „československých” strán.³⁵ Ministerstvo vnútra bezprostredne po župných voľbách žiadalo príslušné úrady aby dôsledne prešetrili voliteľnosť zvolených kandidátov podľa platných zákonov. V prípise k podrobným inštrukciám sa výslovne uvádzalo: „*Při tomto šetření budíž jmenovitě v případech pochybných věnována zvláštní péče zjištění státního občanství zvoleného, aby nebyli snad, jak se to stalo v některých případech po volbách do Národního shromáždění, označeni za volitelné [ti] zvolení [kandidáti], kteří vůbec státního občanství nemají.*”³⁶ Pokiaľ ide o územie Podkarpatskej Rusi, kde sa pripravovali doplňujúce voľby do parlamentu v nasledujúcom roku, ukazovalo sa, že miestne obyvateľstvo, politicky zväčša celkom negramotné, veľmi podlieha agitácii komunistických a nacionálnych radikálov a že parlamentné voľby nedopadnú pre koaličné strany priaznivo.³⁷ Nový výklad domovského práva poskytoval možnosť zákonnou cestou dodatočne korigovať ich výsledky.

33 *Pravda chudoby*, 13.6. 1924. *Národné noviny*, 29.6.1926, s odvolaním sa na výkazy županských úradov, uvádzali asi štrnásťtisíc ľudí na Slovensku (bez rodinných príslušníkov), ktorých štátne občianstvo v republike bolo spochybnené.

34 Reč poslanca za KSČ J. Gátioho dňa 25.6.1926 k iniciatívnym návrhom posl. I. Dérera a posl. Szent-Iványiho. *Těsnopisecké zprávy o schůzích poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé – 2. volební období* (ďalej Stenoprotokoly PSNZ), 41. schôdza, Praha : 1926, s. 2600-2605.

35 Výsledky župných volieb publikuje LIPSCHER, L.: K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918-1938, Bratislava 1996, Tab. 7 na s. 111. Najnovšie ich publikuje ŠUCHOVÁ, X. Prílohy II. – Politický systém. In: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. (ed.): *Slovensko v Československu (1918-1939)*. Bratislava : Veda 2004, príloha č. 13, s. 579.

O vzťahu podkarpatoruského obyvateľstva k čs. štátu pozri: ŠVORC, P.: Podkarpatskí Rusíni a ich vyrovnanie sa s česko-slovenskou štátnosťou. In: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě I*. Historický ústav AV ČR Praha 1999, s.195-199.

36 Štátny archív Banská Bystrica (ŠABB), f. Pohronská župa, II. adm. odd. 1923, i.č. 382/II ch, kr. 254. Obežník Ministerstva vnútra v Prahe zo dňa 19.9.1923 o voľbách do župných zastupiteľstiev; zisťovanie voliteľnosti zvolených kandidátov; tiež Prípis županského úradu všetkým okresným úradom zo dňa 5. októbra 1923 vo veci zisťovania zvolených kandidátov do okresných výborov, tamže.

37 Výsledky doplňujúcich parlamentných volieb v Podkarpatskej Rusi 16. marca 1924 publikuje BIANCHI, L. a kol: *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu, zv. II. (1918-1945)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1973, tab. na s. 754.

Keď sa KSC po doplňujúcich parlamentných voľbách v Podkarpatskej Rusi cítila byť administratívnymi zásahmi a volebnou aritmetikou obratá o plody svojho suverénneho víťazstva, podali jej poslanci v máji 1924 návrh nového zákona o úprave domovského práva štátneho občianstva.³⁸ Podľa neho mal byť za československého občana bez obmedzenia a bez ďalších formalít uznaný každý, kto v momente vstupu mierových zmlúv do platnosti mal domovské právo alebo len bydlisko na tej časti územia bývalej rakúsko-uhorskej monarchie, ktorá toho času tvorila územie ČSR.³⁹ Parlament však o návrhu nerokoval.

Československá sociálnodemokratická strana sa v období r. 1926-1929 po prvý krát od vzniku ČSR dostala do nedobrovoľnej opozície. Až do 18. marca 1926, napriek volebnej porážke v druhých parlamentných voľbách r. 1925, mala ešte zastúpenie v 7. vláde tzv. celonárodnej koalície, na čele ministerstva pre unifikáciu zákonov a správy. Po menovaní Černého úradníckej vlády v marci 1926, krátko po návrate do parlamentných lavíc, predložil bývalý unifikačný minister Ivan Déer už ako opozičný poslanec iniciatívny návrh na vydanie zákona, ktorý sa po svojom schválení v júli 1926 stal známym ako „lex Déer“.

Déer sa ako právnik systematicky zaoberal otázkami uhorského práva. Ako minister unifikácií sa v zásade stotožňoval s Hodžovou koncepciou zjednotenia zákonov a verejnej správy v Československu cestou pretvorenia rakúskeho aj uhorského právneho poriadku a vytvorenia novej kvality, platnej na celom území republiky.⁴⁰ Rovnako to pokladal za dlhodobú záležitosť. Bolo istotne jeho ambíciou, aby aj definitívna úprava čs. štátneho občianstva bola práve takouto unifikačnou osnovou, ku ktorej by on sám v podstatnej miere prispel. Na závažnosť otázky platnej úpravy domovskej príslušnosti a jej výkladu upozornil r. 1924 v rozsiahlej odbornej štúdiu a následnej diskusii na stránkach *Právneho obzoru*, kde vyjadril a zdôvodnil nesúhlas s predmetným výrokom NSS a poukázal na možné komplikácie.⁴¹ Podľa Déera k nesprávnemu rozhodnutiu došlo v dôsledku toho, že NSS „*neznal a nemohol znat' výlučne v maďarskej reči vedenú literatúru, judikatúru, dáta,....motiváciu zákona*“ a tak sa mohol opierať len o textáciu, ktorá je „nesporne konfúzna“⁴² Domnievame sa, že skôr než o „neznalosť“ tu išlo o jednu z podob stretu dvoch protichodných unifikačných koncepcií; prvý prezident NSS Dr. F. Pantůček bol zásadným stúpencom radikálnej unifikácie cestou rozšírenia platnosti rakúskeho práva na Slovensko a Podkarpatskú Rus.⁴³

38 Návrh predložil poslanec dr. J. Gáti 26. mája 1924. *Tisky PS*, 1920-1925, tlač 4690/1924.

39 „Nový návrh zákona o štátnom občianstve“. *Pravda chudoby*, 1.6.1924.

40 Bližšie pozri: ŠUCHOVÁ, X.: K problémom unifikácie verejnej správy v predmníchovskej ČSR. In: *Československo 1918-1938*, c. d., s.188-194.

41 DÉER, I.: O automatickom nabývaní domovskej príslušnosti na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi. *Právny obzor*, roč. VII, 1924, s. 97-114. V rámci polemickej diskusie pozri tiež: MUNKA, J. O nabývaní domovskej príslušnosti na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi, tamže, s. 294-304; KORŽINSKÝ, R.: *Československé štátne občianstvo*. Bratislava : 1925; KEISER, Fr.: *Štátne občianstvo a domovské právo na Slovensku*, c. d. (časť Výklad zákonov), str. 94-104.

42 DÉER, I.: O automatickom nabývaní domovskej príslušnosti na Slovensku ..., c. d., s. 110.

43 FAJNOR, V.: Práca slovenských právnikov pred prevratom a v prvom desaťročí Republiky. In: *Právny obzor*, roč. XI, 1928, s. 708. LAŠTOVKA, K.: Rozhľad po právu ústavním a správnm prvého desetiletí naší republiky. Tamže, s. 577 a n.

Napokon, Dérer sám, ako spolutvorca a dôsledný obhajca základov československého štátu v jeho unitárnej podobe, rozhodne nemienil spochybňovať uznesenia Najvyššieho správneho súdu a aj toto stanovisko, na ktorom ani diskusia nič nezmenila, akceptoval ako právoplatné. Ďalej ho bolo možné zmeniť len novou, čo aj čiastočnou legislatívnou úpravou, ktorá by odstránila aspoň najkrikľavejšie prípady obzvlášť tvrdého dopadu zákona v novom výklade. Ako slovenský líder sociálnej demokracie, ktorá práve vo východnej polovici republiky stratila väčšinu bývalých prívržencov, Dérer rozpoznal, že „*protištátna nálada širokých kruhov obyvateľstva Slovenska a Podkarpatskej Rusi zavinená je vo veľkej miere aj neupravenosťou štátno-politickej otázky*“⁴⁴ a hodlal práve na tomto poli získať voličské hlasy pre svoju stranu späť. Nie náhodou bol ako spolupredkladateľ návrhu uvedený jediný sociálnodemokratický poslanec zvolený v Podkarpatskej Rusi ing. Jaromír Nečas. Neľahká „dvojrola“ I. Dére - vysokého predstaviteľa štátnej moci a súčasne politika, uchádzajúceho sa o hlasy väčšinou opozične naladeného obyvateľstva - dala vzniknúť kompromisnému a polovičatému riešeniu.

Dérerov návrh v ničom nemenil ustanovenia ústavného zákona č. 236/1920 Zb. Týkal sa len bývalých občanov Uhorska a to len tých, ktorých československé štátne občianstvo bolo spochybnené až výkladom NSS z 31.12.1923, nakoľko sa neboli schopní preukázať výslovným prijatím do zväzku niektorej obce v ČSR. Nežiadal ani návrat k liberálnej uhorskej praxi, pripúšťajúcej automatické nadobúdanie domovského práva (čo práve NSS neuznával) a nestanovil jednoducho, že osoby, o ktoré tu ide, sa stávajú automaticky občanmi Československej republiky, ako to požadoval vyššie spomínaný návrh komunistov z r. 1924. Dérer sa na základe vlastnej skúsenosti z r. 1918-1920, kedy pôsobil najprv ako jeden z prvých vládnych komisárov tzv. dočasnej slovenskej vlády, potom ako referent pre praosúdie v úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska a napokon aj na poste ministra s plnou mocou, stotožňoval s nutnosťou administratívnych obmedzení voči nelojálnym jednotlivcom. Osnova priznávala postihnutým osobám len nárok na štátne občianstvo, pokiaľ na Slovensku alebo Podkarpatskej Rusi bývali najmenej od 1.1.1906 a aj ináč spĺňali podmienky na udelenie domovského práva a ak v určenej lehote podali žiadosť o udelenie u príslušných úradov⁴⁵. To vystihoval aj názov: „Zákon o udelení československého štátneho občianstva niektorým osobám“. Na druhej strane sa snažil predísť obavám, že by takto občianstvo získali živly „nehodné a štátu nepriateľské“. Preto osobitné ustanovenie malo vylúčiť z nároku tých, kto sa ukázali byť nežiaduci alebo nebezpeční pre štát. Išlo tu najmä

44 Dôvodová správa k návrhu poslanca dr. I. Dére ..., *Tisky PS 1925-1929*, tlač 225/1926.

45 Podmienky stanovené pre priznanie štátneho občianstva v Dérerom navrhovanej úprave boli liberálnejšie a z hľadiska nemajetných vrstiev demokratickejšie oproti zák. čl. XXII/1886, a teda aj zák. 236/1920 Zb., pretože vôbec nebolo potrebné prispievať na obecné ťarchy a ani sa nevyžadoval výslovný súhlas obce. Podľa § 1. „nárok na štátne občianstvo majú bývalí štátni občania Uhorska, ktorí pred 1. januárom 1910 aspoň štyri roky nepretržite bývali v niektorej obci Slovenska alebo Podkarpatskej Rusi a obec za túto dobu neučinila proti nim námietky ..., vtedy keď od uplynutia týchto štyroch rokov nepretržite bývajú na území dnes československom a nie je dokázané, že by v tejto dobe nadobudli domovské právo v obci mimo tohoto územia, ak do dvoch rokov odo dňa účinnosti tohoto zákona podajú u príslušného úradu žiadosť o udelenie štátneho občianstva.“ Tamže.

o exponovaných činiteľov v službách starého Uhorska, ale aj nového Maďarska, ktorým Dérer bytostne nedôveroval, ako i o prívržencov boľševickej ľavice, ktorí počas postupu maďarskej červenej armády v r. 1919 opustili územie republiky a po porážke Maďarskej republiky rád sa vracali späť.⁴⁶ V dôvodovej správe napokon predkladateľ zdôraznil, že návrh sa „nedotýka správnosti alebo nesprávnosti výkladu a stanoviska najvyššieho správneho súdu“, a že má, koniec koncov, udeliť čs. štátne občianstvo len takým osobám, ktoré podľa „určitého výkladu v bývalom Uhorsku platných zákonov a na základe toho podľa zákona 236/1920 už beztak sú našimi štátnymi občanmi.“⁴⁷

Zdanlivo tu nešlo o podstatné zmeny a je teda namieste otázka, ako sám predkladateľ odhadoval počet osôb postihnutých „tvrdým“ výkladom príslušného ustanovenia o domovskom práve a koľkých sa, podľa neho malo týkať predkladané „zjemnenie“. Tu sa vyjadruje celkom jasne, i keď sa vyhýba absolútnym číslam: „*Nemôže byť sporu o tom, že na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi len mizivá menšina odvozuje si domovské právo na základe výslovného prijatia do zväzku domovskej obce.*“ Absolútnej väčšine teda mohlo byť podľa neho kedykoľvek, podľa ľubovôle úradov, odopreté štátne občianstvo. Išlo pritom o veľký počet starousadlíkov, ktorí sa na Slovensku alebo Podkarpatskej Rusi narodili a nikdy sa inde nezdržiavali, alebo tu po dlhé desaťročia bývali, boli k týmto územiám pripútaní rozvetvenými rodinnými zväzkami, hospodárskymi a existenčnými záujmami, a ktorí sa zžili s týmto prostredím aj kultúrne, nábožensky a ináč. Nejednalo sa len o príslušníkov národnostných alebo jazykových menšín. „*V najčistejších slovenských župách a krajoch je chaos... práve tak veľký, ako v pohraničných krajoch maďarských*“ - tvrdil Dérer. Navrhovaná úprava mala podľa neho vyriešiť „snád 60-70% všetkých prípadov“.⁴⁸

Toto bolo napokon najcitlivejšie miesto celej záležitosti. V tom čase totiž aj poslanec József Szent-Iványi podal v mene Maďarskej národnej strany návrh, týkajúci sa rovnakej veci a v podstate zhodný s návrhom Dérerovým.⁴⁹ Počet osôb nespravodlivo postihnutých súčasným stavom odhadoval na „niekoľko sto tisíc“.⁵⁰ Ústavnoprávny výbor rozhodol spojiť oba iniciatívne návrhy a prepracovať ich do spoločnej predlohy a Dérer ustanovil za jej spravodajcu.⁵¹ Keďže sa v tlači ozývali hlasy, že navrhovaná zákonná úprava „nadržáva“, ba „slúži výhradne Maďarom“, Dérer pri jej predkladaní poslaneckej snemovni naopak zdôrazňoval,

46 Príslušné ustanovenie v návrhu znelo: „podmienka nepretržitosti nie je splnená, ak osoby ... po 28.10.1918 opustili územie Československej republiky, súc vykázané, alebo dobrovoľne, aby prejavili nepriateľské zmýšľanie voči ČSR; alebo aby z cudzieho územia vykonávali povolanie, službu, funkcie v záujme iného štátu ako ČSR“. Tamže. Nepožadoval sa naproti tomu sľub vernosti republike, nakoľko predkladateľ ho už od r. 1919 považoval za záležitosť formálnu a nespĺňajúcu svoj účel. DÉRER, I.: *Za volebné právo Slovenska. Dve reči. Dr. Ivan Dére, člena N.Z.* Bratislava : 1919.

47 Dôvodová správa k návrhu poslanca dr. I. Dére..., *Tisky PS* 1925-1929, tlač 225/1926.

48 Tamže.

49 Návrh zákona o doplnení § 10. Zák. čl. XXII/1886. *Tisky PS*, 1925-1929, tlač 417/1926.

50 Reč poslanca Szent-Iványiho na 41. schôdzi PS NZRČ dňa 25.6.1926. Stenoprotokoly PS, c. d., s. 2605-2606.

51 Správa ústavno-právneho výboru a rozpočtového výboru o iniciatívnych návrhoch zákona poslancov dr. I. Dére a J. Szent-Iványiho z 23. 6. 1926. *Tisky PS*, 1925-1929, tlač 514/1926.

že podnet vyšiel z československej strany. Na podporu citoval stanovisko odbočky Národnej rady československej v Bratislave, v ktorom sa otázka označuje výslovne za „súčasť tzv. slovenského problému“.⁵²

Z vládnych miest naproti tomu prišla ešte počas prerokovania osnovy vo výboroch požiadavka, aby sa žiadny zákon neprijímal. Ministerstvo vnútra ho považovalo za zbytočný; vec sa mala riešiť na administratívnej úrovni, liberálnym postupom úradov, ku ktorému už údajne vydalo pokyny. Keď sa o ňom napriek tomu v parlamente rokovalo, vyslovilo MV názor, že do predlohy je potrebné dať nielen obmedzenia pre nadobudnutie, ale aj ustanovenia, podľa ktorých možno už raz priznané právo štátneho občianstva za určitých okolností odobrať. Ministerstvo financií vetovalo ustanovenia, ktoré by takto poskytovali nárok na vyplácanie alebo vyrovnávanie penzií, invalidných dôchodkov a iných príspevkov niektorým bývalým uhorským úradníkom a zriadencom so spätnou platnosťou od r. 1918.⁵³ Ministerstvo zahraničia považovalo návrh za nevhodne načasovaný a požadovalo stiahnuť ho z programu, vzhľadom na to, že otázka štátneho občianstva sa medzitým preniesla na zahraničné fórum. Maďarskí poslanci totiž, odvolávajú sa na práva menšín garantované zmluvou medzi dohodovými mocnosťami a ČSR, ešte pred podaním svojho návrhu v parlamente poslali 28. decembra 1923 sťažnosť proti výnosu NSS na Spoločnosť národov a celú záležitosť tak povýšili na medzinárodný spor, v ktorom mal rozhodnúť medzinárodný zmierovací súd v Haagu. Ministerstvo zahraničných vecí postavilo ako otázku prestíže československého štátu, že parlament nebude jednať o žiadnej úprave štátneho občianstva, pokiaľ sa celý spor nerozrieši na medzinárodnom fóre a ČSR nedostane satisfakciu. Hlavne ale, úprava štátneho občianstva sa tu chápala ako účelový nástroj pri vyjednávaniach s Maďarskom.

Tento názor prezentovali v parlamente národní socialisti. Celkom nezakryte to odznelo v senáte: „...vidíme, že *touto osnovou zákona máme dáti z ruky výhodu, kterou jsme měli oproti Maďarsku, že mohli jsme tento zákon předložiti jako kompensaci maďarskému státu, aby nám Maďaři při mezinárodních smlouvách museli koncedovati něco jiného, poněvadž máme právní stav tento v rukou, kdežto tímto zákonem se vzdáváme přednosti, kterou nám dosavadní stav přiznával.*“⁵⁴ ČSNS si síce takisto dobre uvedomovala potrebu aspoň zmieriť nerovnosť a nespravodlivosť pri exekvovaní zákona 236/1920 Zb. na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, kde, rovnako ako sociálni demokrati, bránila svoje slabnúce pozície. Preto najmä jej slovenskí predstavitelia síce uznávali opodstatnenosť a naliehavosť aspoň čiastoč-

52 Dôvodová správa k návrhu poslanca dr. I. Dérera..., tamže, tlač 225/1926.

53 Na rozdiel od rakúskeho zák. č. 122/1896 r.z. v Uhorsku neexistoval predpis, ktorým by štátni aj samosprávnici úradníci, duchovní, učitelia a notári eo ipso nadobudli domovské právo v obci kde konali služby. Nepodarilo sa presadiť, aby sa s bývalými uhorskými úradníkmi a zriadeniami nakladalo tak, ako keby mali odo dňa utvorenia čs. štátu štátne občianstvo, t.j. ako sa priznávalo bývalým úradníkom a zriadencom konajúcim službu na území bývalého Predlitavska.

54 Ústna správa prednesená spravodajcom rozpočtového výboru senátu dr. Karasom na 40. schôdzi senátu NZRČ dňa 1. júla 1926 k uzneseniu PS o iniciatívnych návrhoch poslancov Dérera a Szent-Iványiho. Tesnopisecké správy senátu NSRČ, 2. vol obdobia, (ďalej Stenoprotokoly senátu), 2.-3. zas. Praha 1926, s. 1161.

nej úpravy, no boli rozhodnutí hlasovať proti, pretože – ako dôvodili – „nemôžeme dopustiť, aby nečasovým riešením vnútorným utrpela dôstojnosť nášho štátu vonku.“⁵⁵

Maďarskí poslanci a senátori v záujme priechodnosti s výhradami akceptovali zlúčenie oboch návrhov. Aj nemeckí zástupcovia, ktorí sami hovorili o „tisícoch a tisícoch“ nespravodlivo postihnutých ľudí, solidárne úpravu podporili, hoci sa na tieto prípady (najmä z česko-nemeckého pohraničia) väčšinou nevzťahovala. Všetci menšinoví poslanci napokon odhlasovali zákon v podstate v predloženom znení, i keď v spoločnej nemecko-maďarskej rezolúcii ho označili za nedostatočný. Dokonca aj HSLS potvrdila záujem na zákonnej úprave. Práve ľudáci poukazovali, a nie bez zadosťučinenia, na to, že verdikt NSS spochybnil aj občianstvo niektorých slovenských osobností s nepochybnými zásluhami o československý štát, medzi nimi napr. Milana Hodžu, či kanonika Jozefa Šrobára.⁵⁶ Takisto komunisti pripomenuli svoju iniciatívu z r. 1924, no napriek neúprosnej kritike dovtedajšej vládnej politiky sociálnej demokracie jej návrh zákona podporili. Bol to od rozkolu r. 1920 až do konca predmnichovskej republiky vôbec jediný prípad, kedy KSČ hlasovala v buržoáznom parlamente za sociálnodemokratickú predlohu. Agrárici zákon mlčky odhlasovali, čo sa chápalo ako kompenzácia za predchádzajúci ústretový postoj menšinových strán pri presadzovaní obilných ciel a zákona o kongruie; to ponúkalo kritikov, aby ho predstavovali ako výsledok licitácie medzi tzv. „colno-kongruovou väčšinou“ a Maďarmi, z čisto „kortešačných“ pohnútok. Zákon tak bol schválený s prispením spojenej „neštátotvornej“ opozície kvalifikovanou trojpäťtinovou väčšinou 237 proti 23 hlasov v poslaneckej snemovni a 101 proti 13 hlasom v senáte, a mohol byť označený ako zákon ústavný.⁵⁷

V schválenom znení ústavný zákon č. 152 zo dňa 1. júla 1926 priznával nárok na československé štátne občianstvo bývalým uhorským príslušníkom, ktorí aspoň štyri roky pred 1. januárom 1910 mali nepretržite bydlisko v niektorej obci na území Slovenska alebo Podkarpatskej Rusi, a táto obec nevzniesla proti nim námietky, pokiaľ si za tento čas nenadobudli štátne občianstvo resp. domovské právo mimo územia ČSR, a ak si do piatich rokov od nadobudnutia účinnosti tohto zákona podali žiadosť u príslušného župného úradu (politického úradu II. stolice). Podmienku nepretržitosti neporušovala vojenská služba, zajatie či internácia počas I. svetovej vojny, služba v československej brannej moci, ani prechodný pobyt za zárobkom mimo daného územia. Z nároku boli, naopak, vylúčené osoby, ktoré spáchali trestný čin proti bezpečnosti Československej republiky, prejavili voči nej nepriateľské zmýšľanie a dobrovoľne opustili jej územie, či ktoré boli z neho právoplatne vykázané, vykonávali po prevrate r. 1918 v cudzine funkcie v záujme cudzieho štátu, alebo ktoré odopreli zložiť predpísaný sľub poslušnosti a neboli preto ponechané na svojom služobnom mieste, ani neskôr prijaté. Ministerstvo vnútra bolo o žiadosti povinné rozhodnúť do dvoch

55 Reč poslanca Hrušovského dňa 25.6.1926. Stenoprotokoly PSNZ, 41. schôdza, c. d., s. 2607.

56 Reč poslanca M. Gažíka dňa 25.6.1926, tamže, s. 2606.

57 Ústavný zákon č. 152 zo dňa 1. júla 1926 o udelení československého štátneho občianstva niektorým osobám. Návrh aby bol zákon schvaľovaný ako ústavný podali sociálni demokrati až na konci rozpravy, keď už bolo jasné, že získa potrebnú 3/5 väčšinu prítomných hlasov. Pôvodne Dérer aj Ústavno-právny výbor naopak zdôrazňoval, že nejde o ústavný zákon, nakoľko vôbec nemení ústavnú listinu ani mierové zmluvy, ale má práve za účel zjednať platnosť ustanoveniam ústavného zák. 236/1920 Zb. z. a n. o čs. štátnom občianstve.

rokov od podania; pokiaľ ju schválilo, alebo ak ju v tejto lehote nevrátilo ani nezamietlo, považovalo sa štátne občianstvo za udelené podľa tohto zákona, a to so spätnou platnosťou odo dňa 28. októbra 1928.⁵⁸

Bol to jeden zo zriedkavých prípadov, kedy bol dôležitý zákon dielom poslaneckej iniciatívy, prijatý dokonca proti vôli zainteresovaných ministerstiev, a za ktorý hlasovali aj zástupcovia strán ináč nezmieriteľne opozičných.⁵⁹ Bez ohľadu na pohnútky pripisované či podsúvané kritikmi predkladateľom, aj tí, ktorí sa cítili byť zaskočení iniciatívou sociálnych demokratov a maďarských národnárov si uvedomovali potrebu a dosah zákonnej úpravy takej citlivej otázky, akou je štátne občianstvo.⁶⁰ Nesúrodá väčšina, ktorá návrh podporila, si zasa zhodne uvedomovala, že ide len o čiastkové riešenie a v budúcnosti požadovala „modernú a komplexnú úpravu“, ktorú však už mala predložiť vláda.

Ani Dérer samozrejme neočakával, že výkonná moc bude brať výrok NSS natoľko striktné, že začne masovo vypovedávať z krajiny „mnoho tisíc“ ľudí. Jednak, ako uviedol, odopierať uznanie čs. štátneho občianstva starousadlíkom, „držať ich v stálej neistote, hmotne a zdravotne ich tým poškodzovať a dráždiť“ nebolo ani z hľadiska politického a štátneho účelné, jednak bol presvedčený, že „*ani ich republika zo svojho územia vykázat nechce a nemôže a že po uplynutí doby a zbytočných sekatúr štátne občianstvo im alebo ich potomkom beztak uznané bude musieť byť, z dôvodov čisto rozumových*“.⁶¹ Ako právnikovi a demokratovi išlo Dérerovi o to, aby rozhodovanie o životných otázkach ľudí malo zákonný podklad a nebolo vecou viac či menej benevolentného postupu úradov na základe „blahovôle“ ministerstva vnútra; nota bene bagatelizujúceho či priamo obchádzajúceho uznesenie iného ústavného orgánu, ktorým bol najvyšší správny súd. Vystupoval ako predstaviteľ „štátotvornej“ sociálnej demokracie, ktorá mala vo svojom programe zásadu posilňovania právomocí samosprávy a bola rozčarovaná vývojom, ktorý sústredzoval čoraz väčšiu moc v rukách ministra vnútra, resp. jemu podriadených úradov. Vidíme v tom však aj nespokojnosť slovenského centralistického činiteľa nad tým, že z politického rozhodovania o Slovensku bol už celkom vyradený minister s plnou mocou. Podľa Dérerovho návrhu mal byť, spoločne s ministrom vnútra, vykonávateľom zákona, no v schválenom znení už MPS nefiguroval. V nasledujúcom roku bola táto funkcia definitívne zrušená.

Obavy sa vzápätí ukázali ako opodstatnené. Po krátkom období úradníckej vlády nastúpila v októbri 1926 Švehlova vláda čs.-nemeckej občianskej koalície (zvaná tiež „panská“ alebo „colno-kongruová“). Ministerstvo vnútra naďalej ostalo v rukách bývalého úrad-

58 Ústavný zákon č. 152 /1926 Zb. z. a n.

59 PEŠKA, Z.: : Dérerovy snahy o úpravu státního občanství, c. d., s. 45.

60 No zjavné rozpaky nad týmto problematickým úspechom možno vycítiť aj zo zarážajúco malej publicity, akú mu venovala stranická tlač. Väčšina slovenských novín – s výnimkou sociálnodemokratických – priniesla len informatívny článok, bez osobitného komentára. Zahraničnopolitické okolnosti a komplikácie sa nepertraktovali vôbec; celú záležitosť prekryl napätý vzťah medzi vedením ČSNS a ministrom zahraničia Benešom. Pozri *Robotnícke noviny*, 26.6. – 3.7., *Slovenská politika*, 3.7., *Slovenský denník*, 22. a 27.6., *Národné noviny*, 29.6., *Slovák*, 29. 6., *České slovo*, 25.6. 1926.

61 Dôvodová správa k návrhu poslanca dr. I. Déreera..., Tisky PS, tlač 225/1926.

nickeho premiéra Jana Černého a „lex Dérer” vykonávalo, napriek avizovanému benevolentnému postupu, skutočne silne reštriktívne. Na to upozorňovali jednak nové interpelácie komunistických a menšinových poslancov, jednak ďalšie polemické odborné články⁶² a nasvedčujú tomu aj úradné spisy.⁶³ Dérer preto v októbri 1928 podal v parlamente druhú osnovu zákona. Podľa nej za československých štátnych občanov mali byť považovaní tí, kto od 1. 1. 1910 nepretržite mali stále bydlisko na území Slovenska alebo Podkarpatskej Rusi. Krajinský úrad ako politický úrad II. stolice bol povinný týmto osobám vystaviť potvrdenie o štátnom občianstve (a teda nie im občianstvo udeliť ako podľa „lex Dérer”). Tí, ktorí mali bydlisko na Slovensku a Podkarpatskej Rusi dňa 28.10.1918 mali mať nárok na štátne občianstvo, pokiaľ tu odvtedy nepretržite bývali a do piatich rokov si podali žiadosť.⁶⁴ Návrh bol prikázaný iniciatívne a ústavno-právne výboru, parlament ho však neprerokoval.

V treťom volebnom období podala sociálna demokracia ešte ďalšie iniciatívne návrhy týkajúce sa štátneho občianstva, z ktorých posledné z r. 1931 smerovali k celkovej a unifikácii kodifikácii.⁶⁵ Ich spoločnou základnou myšlienkou bolo, že všetci tí, kto majú od 28.10.1918 bydlisko na území ČSR a nie sú zo zvláštnych dôvodov vylúčení ako osoby nebezpečné pre štát, majú sa považovať za československých občanov. Ani o nich však parlament nerokoval, takisto ako ani o úpravách navrhovaných inými stranami.⁶⁶ Až na sklonku prvej republiky, v marci 1938 predložila Hodžova vláda parlamentu očakávanú komplexnú osnovu o nadobúdaní a strate československého štátneho občianstva. Bola rozdaná a prikázaná ústavno-právne výboru, do predmníchovskej poslaneckej snemovne sa však už nedostala a posledná československá vláda premiéra Berana ju listom z 27.2.1939 odvolala.⁶⁷

Inou kapitolou je už otázka štátneho občianstva v okypnenej republike po Mníchove a viedenskej arbitráži. Spolu s celou versailleskou sústavou padlo aj zvýhodnenie Československa podľa mierových zmlúv z r. 1919-1920. Naopak, hitlerovské Nemecko, horthy-

62 Pozri napr.: LORIÁN, A.: Ako praktikuje ministerstvo vnútra lex Dérer? *Právny obzor* XI, 1928, s. 771-775. PEŠKA, Z.: *Národné menšiny a Československo*. Bratislava : 1932, s. 202.

63 Štátny archív Banská Bystrica (ŠABB), f. PŽ I. 1923-1928, 81f-št.obč.1924, kr. 44; 127f- št. obč. 1925, kr. 67; 176f-št.obč. 1926, kr. 91; 222f –št.obč. 1927, kr.110 (len na ilustráciu tu poukážeme na niektoré prípady zvlášť liknavého postupu úradov pri vybavovaní žiadostí o priznanie, udelenie či znovuuudelenie čs. štátneho občianstva z proveniencie bývalej Pohronskej župy).

64 Vydání zákona, kterým se mění a doplňují předpisy o státním občanství na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Návrh dr. Dérerera zo dňa 19.10.1928, Tisky PS 1925-1929, tlač 1830/1928.

65 Boli to: návrh senátora Farkaša z 13. januára 1930 a návrh poslanca Markoviča zo 4. apríla 1930 na vydanie zákona, ktorým se menia a doplňujú predpisy o štátnom občianstve na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, návrh rezolúcie z 10. februára 1931 vo veci jednotnej úpravy štátneho občianstva a odstránenia prípadov nedostatku alebo niekoľkonásobnej štátnej príslušnosti z marca 1931, predložený I. Markovičom a návrh poslanca Wintra z 26. novembra 1931 o nabývání a pozbyvání československého státního občanství. Tisky PS 1929-1935, tlač 380/1930, 960/1931 a 1491/1931.

66 Návrh E. Chobota (poľ. živn.) z apríla, Tisky PS, III. vol. obd. (1929-1935), tlač 364/1930; návrh posl. K. Hokkyho (kom. opozícia, Podkarp. Rus) z júla 1931, tamže, tlač 1302/1931; návrh F. Blatné (nem. soc. dem.) zo septembra 1931, tamže, tlač 1390/1930. Návrh V. Širokého (KSČ) z februára 1936, Tisky PS, IV. vol. obd. (1935-1938), tlač 283/1936.

67 Návrh vlády o nabývání a pozbyvání státního občanství československého, tamže, tlač 1294/1938.

ovské Maďarsko a beckovské Poľsko, ktoré si podelili anektované časti československého pohraničia, si teraz stanovili pre seba čo najvýhodnejší základ štátneho občianstva, ktorý by im umožnil vyhostiť čo najviac tamjších obyvateľov českej a slovenskej národnosti. Posledná úradnícka vláda generála J. Syrového bola ešte 20. novembra 1938 nútená uzavrieť pre Česko-Slovensko veľmi nevýhodnú zmluvu s nacistickou Nemeckou ríšou o otázkach štátneho občianstva a opcie. Základom nadobudnutia nemeckej príslušnosti pre bývalých československých občanov sa namiesto domovského práva stalo miesto narodenia; rozhodovalo, či ten, kto mal ku dňu 10. 10. 1938 bydlisko na území pripojenom k ríši, sa na tomto území narodil pred 1.1.1910 alebo stratil nemecké občianstvo dňom 10.1.1920.⁶⁸ Na tomto základe potom ríšskonemecké úrady vyhánali české obyvateľstvo z odstúpeného územia Sudet. Nemcov zo zvyšku Česko-Slovenska sa Nemecko zaviazalo prijať, s výnimkou politických emigrantov, ktorí na území ČSR našli azyl po nástupe Hitlera k moci 30.1.1933, resp. po porážke antifašistov v Rakúsku vo februári 1934. Avšak záujmom ríšskonemeckých úradov bolo udržať (aj cestou nátlaku) na zvyšku čs. územia čo najviac Nemcov a „učiniť z nich časom povolný nástroj své propagandy“.⁶⁹ Príslušníci nemeckej menšiny v česko-slovenskom vnútrozemí, ktorí dostali z ríše jasné inštrukcie, aby nevyužili právo opcie v prospech Nemecka, sa po 15. marci 1939 stali plnoprávnymi nemeckými štátnymi občanmi a súčasne aj plnoprávnymi príslušníkmi protektorátu Čechy a Morava.

Obdobný dohovor s Maďarskom podpísaný v Budapešti 18. februára 1939 umožnil horthyovským úradom vyháňať z anektovaného južného pohraničia Slovákov a Čechov, ktorým tu bola po r. 1920 pridelená pôda na základe pozemkovej reformy; fakticky legalizovala brutálny postup maďarských úradov a žandárov bezprostredne po viedenskom výroku.⁷⁰ Tu bolo rozhodujúce, či osoba mala v deň nadobudnutia účinnosti trianonskej zmluvy nepochybne maďarské štátne občianstvo a či mala na pripojenom území stále bydlisko od 2.11.1928.⁷¹ Podobne v duchu odplaty postupovali poľské úrady voči českému a slovenskému obyvateľstvu na obsadených územiach Tešínska, Oravy a Spiša. Poľskými štátnymi príslušníkmi sa stali len tí obyvatelia anektovaných území, ktorí sa za prvej ČSR hlásili k poľskej národnosti, alebo tu mali domovské právo k 1. 11. 1918.⁷²

Na vlastnom území Slovenska sa schválením zákona o autonómii uzakoňovala krajinská príslušnosť na základe domovského práva, ako predpokladu česko-slovenského štátneho občianstva. Od marca 1939 sa na ňu viazalo štátne občianstvo Slovenskej republiky. Hneď po viedenskej arbitáži sa Tisova autonómna vláda protiprávne snažila nariadením vyvieť na odstúpené územia židovské obyvateľstvo, hoci išlo o československých štátnych prísluš-

68 Smlouva mezi Česko-Slovenskou republikou a Německou říší o otázkách státního občanství a opce č. 300 ze dne 20. listopadu 1938 v Berlíně a nařízení vlády č. 301 ze dne 25. listopadu 1938, Sb. z. a n., částka 100, vyd. 26.11.1938. Vykonávacie vládne nariadenie bolo prikázané ústavnomu výboru na 156. schôdzi PS NZ dňa 13. 12. 1938 no parlament ho už neratifikoval.

69 *Protifašistický a národně osvobozenecký boj českého a slovenského lidu 1938-1945. Edice dokumentů, I. díl*, 3. Sv., 2. sešit (21.10.- 30.11.1938). Praha : 1983, s. 67 a ďalšie dokumenty tamže.

RYCHLÍK, J.: Štáty, občania a občianstvo, c. d. s. 31.

70 DEÁK, L.: *Slováci v maďarskej politike v rokoch 1918-1939*. Bratislava : 1996, s. 67-71.

71 č. 44 Sb. z. a n. I. z r. 1939.

72 RYCHLÍK, J.: Štáty, občania a občianstvo, c.d., s. 30.

níkov a maďarská vláda ich nebola povinná a ani nehodlala, ako cudzincov, na „svojom“ území prijať; naopak, tých Židov, ktorí nemali domovskú príslušnosť na okupovanom území už pred 1. novembrom maďarské orgány vyhostili na Slovensko.⁷³ S postupom likvidácie československej správy v pohraničí, na základe vnútroštátnych dohôd a nariadenia vlády Slovenskej krajiny z 26.11.1938, nahradeného nariadením ústrednej vlády z 23.12.1938,⁷⁴ mali príslušné úrady prevziať českých štátnych zamestnancov zo Slovenska „v počte najviac 9000 osôb“, pre službu v zemiach Českej a Moravskosliezskej, kde mali domovské právo.⁷⁵ Napokon po 15. marci 1939 mohli byť zo Slovenska úradnou cestou vypovedaní ako cudzinci tí dovtedajší čs. občania českej národnosti, ktorí tu získali domovské právo po 30. októbri 1918.⁷⁶ Pokiaľ ide o dr. Ivana Dérera, ktorý sa od novembra 1938 trvalo zdržieval v Prahe, Tisova vláda mu neuznala domovskú príslušnosť v jeho rodisku – Malackách a vypovedala ho z územia Slovenskej republiky. Do svojho zväzku ho r. 1939 výslovne prijala obec Roztoky nad Vltavou a na tomto základe mu Zemský úrad v Prahe udelil štátne občianstvo protektorátu Čechy a Morava.⁷⁷

(2001)

73 O Tisových nariadeniach zo dňa 4. a 11. novembra 1938 na deportáciu židovského obyvateľstva podrobne pozri: NIŽŇANSKÝ, E. – SLNEKOVÁ, V.: Deportácie Židov za autonómie Slovenska 4.-5.11. 1938. In: *Studia historica nitriensia V*, UKF, Nitra 1996, s.66-185. NIŽŇANSKÝ, E.: Ohlas deportácií Židov za autonómie Slovenska v európskej nemecky písanej tlači. In: *Studia historica nitriensia VI*, UKF, Nitra 1997, s. 69-80. KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava : 1993, s. 93. DEÁK, L.: *Slováci v maďarskej politike v rokoch 1918-1939*, c. d. s. 71.

74 č. 382 Sb. z. a n. z r. 1938.

75 BYSTRICKÝ, V.: Vyst'ahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938-1939. *Historický časopis*, 45, 4, 1997, s. 606; RYCHLÍK, J.: K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku 1938-1945. *Historický časopis* 37, 3, 1989, s. 407.

76 Pozri: RYCHLÍK, J.: Štáty, občania a občianstvo, c. d., s. 30-31.

77 DÉRER, I.: *Slovenský vývoj a ľud'acká zrada*, Praha : Kvasnička a Hampl 1946, s.10-11.

ZAVEDENIE KRAJINSKÉHO ZRIADENIA NA SLOVENSKU ROKU 1928: KOMPETENCIE A PRVÉ ROZPOČTY

V lete 1927, na základe zákona č. 125 zo dňa 14.7.1927 o organizácii politickej správy, sa Slovensko stalo jednou zo štyroch krajín Československej republiky. Bolo to po tri a pol-ročnom období živorenia župného zriadenia podľa zákona č. 126/1920 Zb z. a n..¹ Oficiálne išlo o jeho novelu, pretože v tej podobe, v akej sa župný zákon realizoval, neuspokojil ani svojich najväčších obhajcov, nehovoriac o stúpencoch tradičných zemí/ krajín v Čechách a na Morave a o slovenských autonomistoch.² Napokon, župný zákon nadobudol účinnosť len na Slovensku, kým v českých zemiach sa ho vôbec nepodarilo presadiť do života. Nespokojnosť s postavením Slovenska v republike sa premietla v parlamentných voľbách r. 1925, čo viedlo už koncom roka k otvorenému priznaniu potreby novej administratívnej reformy. Viacerí odborníci do poslednej chvíle požadovali zachovať župné členenie, uviesť do života „novú formu účasti občianstva na verejnej správe, t.j. správneho súdobníctva“ v podobe správnych senátov a „exekvovanie poslednej etapy župnej reformy, z verejnoprávneho stanoviska najvýznamnejšej, s utvorením župného zväzu“, čím „obdrží Slovensko ako verejnoprávna korporácia charakter Slovenskej zeme“.³ Reformou sa mala docieľiť unifikácia verejnej správy na celom území republiky, čiastočne uspokojiť samosprávne potreby Slovenska, aj politické aspirácie slovenských nacionalistických strán. Pritom sa však nesmel narušiť duch československej ústavy a zákonov, t.j. oficiálna „idea československého štátu jednotného československého národa“. Prijatá novela župný zákon fakticky takmer celkom negovala. Organizačný zákon (ako sa zaužíval názov pre zák. 125/1927 Zb.) sa tiež neujímal ľahko. Ľudáci, ktorí prijatím zákona zavádzajúceho krajinské zriadenie aj na Slovensku podmienili svoju účasť vo vládnej koalícii, vstúpili do vlády 15.1.1927, keď už jeho príprava vrcholila. Na konečnú podobu návrhu nemal vplyv ani vodca slovenských agrárikov Milan Hodža, napriek tomu, že sa už od r. 1925 vyslovil v prospech zavedenia krajinskej správy ako konkretizácie želanej administratívnej samosprávy Slovenska. Vôbec sa neprihliadalo ani na mienku samosprávnych korporácií. Vládna osnova bola tak výlučne dielom národných demokratov a Švehlovho krídla agrárikov, výsledkom rokovaní vlády

1 Dňa 26.10.1922 bolo vydané vládne nariadenie č. 310/1922, ktorým sa v niektorých častiach republiky zavádza župné zriadenie. Vládnym nariadením č. 378/1922 zb. sa ku dňu 1.1.1923 uskutočnilo nové administratívne rozdelenie Slovenska na 6 žúp, 79 okresov a mestá Bratislava a Košice s osobitným postavením miest s regulovaným magistrátom.

2 Príčinami zlyhania župného zriadenia sa zaoberá KRAJČOVIČOVÁ, N.: Župný zväz a úsilie o jeho vytvorenie v rokoch 1920-1926. *Historický časopis*, 41, 4, 1993, s. 379-393. Porovnaj SCHELLE, K.: *Vývoj správy v predválečnom Československu, II. časť (1928-1939)*. Brno : 1991, s. 159 an.; BROKLOVÁ, E.: *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918-1938*. Praha : 1992, s. 53 an.; ŠUCHOVÁ, X.: Administratívna autonómia v koncepciách slovenských centralistov Milana Hodžu a Ivana Dérerera, *Historický časopis*, 42, 1994, 2, s. 226-245.

3 PEŤKO, K.: *Návrh k reforme verejnej správy na Slovensku*. Zvolen : 1926, s. 1.

za zatvorenými dverami a diskusií v politických kuloároch. Sledovala posilnenie postavenia vlády vo verejnej správe, osobitne agrárnikmi kontrolovaného ministerstva vnútra (MV).

Znamenala faktické upevnenie centralizmu, hoci jej autori ju, naopak, vydávali za výraz vôle k decentralizácii. Návrh sa pripravoval na MV od konca r. 1926, 3. februára 1927 schválila osnovu ministerská rada (MR) a 23. februára sa dostala do ústavnoprávneho výboru poslaneckej snemovne. V rozprave z 3. marca sa však stretla s ostro odmietavou kritikou, a to nielen zo strany opozičných komunistov, či sociálnych demokratov a národných socialistov, s ktorých oponentúrou sa počítalo. Proti návrhu sa postavili všetky menšinové strany, vrátane oboch nemeckých koalíčných strán, a – čo na prvý pohľad prekvapovalo – aj slovenskí ľudáci. Ich zástupca Ferdinand Juriga v rozprave vyjadril výhrady najmä k tomu, ako sa v prípravnej fáze obchádzali slovenskí predstavitelia, dokonca členovia vládnej koalície. Predkladatelia prípravu zjavne podcenili, ak mohli počítať len s podporou lidovcov. Vláda bola nútená osnovu v tichosti vziať späť a pristúpiť na zložité rokovania, so všetkými koalíčnými stranami.⁴

Rozhovory prebiehali do konca mája 1927. Počas trojmesačnej prestávky sa rozhodovalo aj o obsadení postu krajinského prezidenta pre Slovensko. Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLŠ) si zabezpečila menovanie svojho kandidáta. Podozrenie z korupčného pozadia týchto vyjednávanií, ktoré sa pretriasalo v parlamente i na stránkach novín, viedlo ešte v tom istom roku k návrhu opozície, aby parlamentný výbor prešetril okolnosti vstupu ľudákov do vlády.⁵ Spolupôsobilo aj pri neskoršom nútenom odchode ministra M. Hodžu z vlády (20.2.1929). V každom prípade, navrhovatelia zákona si v priebehu týchto rozhovorov zabezpečili podporu HSLŠ, ktorá napriek hlučným výhradám časti predstaviteľov napokon za vládnu osnovu hlasovala. Pri obnovenom prerokúvaní v ústavnoprávnom výbore začiatkom júna bolo už vopred isté kladné hlasovanie nielen agrárnikov a HSLŠ, ale aj koalíčných nemeckých strán. Prítom spravodajca Karel Kramář, jeden z autorov návrhu, podal z poverenia vlády len ústnu informáciu o niektorých zmenách. Vládi nešlo o prepracovanie osnovy, ale o získanie odporcov na svoju stranu.⁶ V zásadnej opozícii zotrvala KSČ a kritické výhrady uplatňovali sociálni demokrati a národní socialisti, ktorí v súlade so svojím programom súčasne viedli na verejnosti kampaň za zachovanie župného zriadenia.⁷

V pléne poslaneckej snemovne sa všeobecná rozprava k návrhu zákona o organizácii politickej správy začala 27.6.1927, vo veľmi dusnej atmosfére. Hlučná „technická obštrukcia“ komunistickej ľavice neumožnila referentovi K. Kramářovi ani riadne predniesť dôvodovú správu a prerástla dokonca do fyzickej inzultácie poslancov.⁸ No nezabránila občianskej („panskej“) koalícii návrh presadiť. Organizačný zákon obe snemovne schválili 14.7.1927. Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi nadobudol platnosť 1. júla, v zemi Čes-

4 Stanoviská jednotlivých politických strán ku krajinskému zriadeniu a príprave novely podrobne rozoberá SCHELLE, K.: *Vývoj správy v předválečném Československu, II.*, c. d., s. 10 an.

5 *Poslanecká sněmovna NSRČ, Těsnopisecké zprávy*, II. vol. obd. 3. zased., zápis z 49. a 50. schůzde PS NZ z 19.11. a 9.12.1926, s. 1240-1245.

6 SCHELLE, K.: *Vývoj správy v předválečném Československu, II.*, c. d., s. 10.

7 Pozri ŠUCHOVÁ, X.: K vývoju názorov Ivana Dérera na riešenie postavenia Slovenska v republike v rokoch 1918-1938. *Historický časopis*, 40, 3. 1992, s. 339 an.

8 *České slovo*, 29.6.1927.

kej a Moravskosliezskej až 1.12.1928.⁹ Výhrady proti nemu však pretrvávali. Na schôdzi MR 14.6.1928 minister vnútra J. Černý konštatoval, že jeho ministerstvo urobilo všetko potrebné, čo sa týka účinnosti organizačného zákona, „že však *tyto přípravy v poslední době, zejména pokud jde o orgány autonomní, octly se pod vlivem a stížily se následkem správ o jednáních, vedených mezi stranami ve vládě zastoupenými, o eventuelním odsunutí účinnosti zákona na dobu pozdější*“.¹⁰ Nakoniec však všetky politické strany, vrátane krajnej ľavice, zákon akceptovali, čo potvrdili účasťou na voľbách do krajinských a okresných zastupiteľstiev 2.12.1928, aj vyslaním svojich zástupcov do krajinských orgánov.

Najdôležitejšie zmeny v dôsledku krajinskej reformy možno zhrnúť takto: 1. Župy ako územno-administratívne jednotky sa zrušili a celá republika sa rozdelila na štyri krajiny: Českú, Moravskosliezsku, Slovenskú a Podkarpatskoruskú. Každá z nich bola samostatnou právnickou osobou s vlastnými orgánmi. 2. Dvojkoľajnosť verejnej správy sa odstránila poštátnením samosprávy (okresnej a krajinskej); volené orgány sa podriaďovali vládou menovaným úradníkom. 3. Postavenie vlády a úradníckeho elementu sa posilnilo na úkor volených orgánov. 4. Posilnila sa policajná a trestná právomoc správnych úradov.

Slovensko sa delilo na 77 politických okresov a dve mestá so zriadeným magistrátom.¹¹ Krajinskú správu zabezpečovali a) menované orgány štátnej správy: krajinský prezident, krajinský viceprezident a úradníci krajinského úradu, okresný náčelník a úradníci okresného úradu; b) samosprávne orgány volené, resp. ustanovené čiastočne voľbou a sčasti menovaním: krajinské a okresné zastupiteľstvá, výbory a komisie. Krajinského prezidenta a jeho zástupcu s titulom viceprezidenta menoval prezident republiky, vyšších úradníkov vláda, resp. minister vnútra (okresných náčelníkov) a len menovanie administratívnych úradníkov a zamestnancov nižších kategórií a zriadencov prislúchalo krajinskému prezidentovi. Do sústavy volených správnych orgánov boli podľa zák. 125/1927 Zb. zahrnuté aj správne senáty, prostredníctvom ktorých sa mali samosprávne orgány zúčastňovať na rozhodovaní verejnoprávnych sporov. Ich činnosť v župnom zriadení aspoň formálne upravoval zák. 158/1920 Zb. z. a n., ktorý však nikdy nevstúpil do platnosti. Podobná osobitná úprava o krajinských senátoch, ktorú predpokladal organizačný zákon, nebola nikdy prijatá. V zmysle zákona č. 125 a podľa zák. č. 126 zo 14.7.1927 o voľbách do krajinských a okresných zastupiteľstiev, 1/3 členov zastupiteľských zborov menovala ústredná vláda, resp. minister vnútra, na návrh krajinského prezidenta. Krajinské zastupiteľstvo (KZ) Slovenskej krajiny malo 54 členov, z toho 36 volených a 18 menovaných. Menovaným členom ukladal zákon

9 Podľa zák. č. 92/1928 Zb. V skutočnosti, napriek formálnemu zavedeniu župného zákona, v českých zemiach zemská/krajinská správa nikdy platiť neprestala.

10 Národní archiv České republiky Praha (NÁČR), f. PMR, sg. 768/42, k. 3373.

11 Ešte pred začiatkom účinnosti župného zriadenia došlo k zmene štatútu privilegovaných miest. Najprv sa podľa zák. č. 243/1922 o dočasnej úprave obecného zriadenia na Slovensku a vl. nar. č. 335/1922 Zb. celkom zrušila kategória municipálnych miest; dve zo štyroch bývalých municipálnych miest sa stali mestami so zriadeným magistrátom. Vl. nar. č. 275/1922 Zb. došlo k preradeniu bývalých 30 miest so zriadeným magistrátom na veľké obce. Namiesto voleného mestského magistrátu sa presadil mestský notársky úrad, ktorý vykonával všetku pôsobnosť bývalého magistrátu, s výnimkou vecí patriacich mestskej rade. Mestský notársky úrad obsadzovali vymenovaní štátni úradníci.

povinnosť pred voľbou do výboru písomne vyhlásiť, s ktorou volebnou skupinou budú hlasovať. V ďalšej praxi sa takéto rozostúpenie uplatňovalo pri každom hlasovaní.

Krajinský prezident bol ako prednosta krajinského úradu (KÚ) najvyšším krajinským úradníkom, podriadeným ministrovi vnútra a súčasne predsedom voleného KZ, 12-členného krajinského výboru (KV) a formálne aj krajinských komisií.¹² Tým bola síce odstránená neželaná dvojkoľajnosť vo verejnej správe (medzi štátnou správou a samosprávou), fakticky však došlo k poštátňeniu samosprávy. Úradnícka zložka sa prostredníctvom hlasujúcich menovaných členov zastupiteľstiev zúčastňovala aj na ustanovení čisto volených orgánov, akými boli KV a okresné výbory. Predseda KV – sám štátny úradník – rozhodoval o účasti ďalších úradníkov KÚ na zasadnutiach KV, z ktorých jeden (spravidla spravodajca KÚ v prerokúvanej záležitosti) mal tiež hlasovacie právo. Najdôležitejšie krajinské orgány boli takto obmedzené vo svojej samosprávnej funkcii už samotným spôsobom ustanovenia, pričom organizačný zákon dával práve odborníckemu, menovanému elementu (t.j. krajinskému prezidentovi, viceprezidentovi, okresnému náčelníkovi, úradníkom povereným predsedníctvom komisií ap.) rozsiahle právomoci oproti voleným členom.¹³ Na druhej strane krajinský prezident, podriadený ministrovi vnútra, mohol podľa vlastného posúdenia ktoréhokoľvek člena, t.j. i voleného zo zastupiteľstva, výboru či komisie vylúčiť. Vláde dával zákon právo kedykoľvek KZ rozpustiť, KV a komisie podľa ľubovôle buď ponechať do ustanovenia nového zastupiteľského zboru, alebo ustanoviť iné orgány.¹⁴ Kompetencie krajinských volených orgánov boli cielene obmedzované viacerými ustanoveniami zákona č. 125/1927 Zb., no ich reálna právomoc bola ešte nižšia. A to vo všetkých svojich funkciách: správnej, hospodárskej, normotvornej i poradnej. Krajinské samosprávne orgány boli v podstate len poradnými orgánmi krajinského prezidenta, pričom KZ, ako formálne naj-

12 Zákon č. 125/1927 Zb. rozlišoval obligatórne a fakultatívne komisie. Z uznesenia KZ malo byť na Slovensku zriadených deväť krajinských komisií: 1. právna, 2. sociálno-zdravotná, 3. finančná, 4. pôdohospodárska, vodohospodársko-melioračná, 6. komunikačná, 7. kultúrno-školská, 8. živnostenská a 9. zadávacia. Obligatórnou bola len finančná komisia, ktorá sa mala vyjadrovať k rozpočtom a záverečným účtom, na ktorých sa uznieslo KZ. Záležitosti zriadenia a vydania štatútov komisií prerokoval KV až na schôdzi 18.9.1930 a ešte ani v nasledujúcom roku zriadené neboli. V prvých rokoch účinnosti krajinského zriadenia sa teda neuplatnili a preto sa nimi ďalej nezaobráame. Slovenský národný archív Bratislava (SNA) f. KÚ- prez. I, šk. 02, zasadnutia KZ 1929-1931.

13 Krajinský prezident určoval program rokovaní zastupiteľstva, mohol s využitím zákona zabrániť prerokúvaniu záležitostí označených celkovo vágne ako politické a neprislúchajúce KZ, prerušiť schôdzu, vyhlásiť rokovanie za dôverné ap. Treba vziať do úvahy aj vysoký minimálny vek (30 rokov) voliteľnosti do KZ, ktorý sa presadil už v zákone o zložení a právomoci senátu z r. 1920. Aj tu jedným z dôvodov bola snaha sťažiť prenikanie „nezodpovedných a politicky nezrelých živlov“ do tohto orgánu.

14 Vláda mohla vymenovať správnu komisiu alebo splnomocniť vládneho komisára. Tento prípad nastal po 6.10.1938, keď veľká časť agendy a väčšina kompetencií KÚ prešla na ministerstvo vnútra Slovenskej krajiny, vedúci úradníci KÚ boli nezriedka súčasne pracovníkmi ministerstva. Tisova slovenská krajinská vláda sa uzniesla predčasne rozpustiť zastupiteľské zbory. Vykonaním všetkých práv a povinností rozpustených orgánov poverila posledného krajinského prezidenta Dr. Juliána Šimku, ktorý určil poradný zbor, vylučne len z členov prijateľných pre HSĽS, ako svoj pomocný orgán. Pôsobnosť krajinských orgánov definitívne zanikla 31.12.1939. Pozri LIP-SCHER, L.: *K vývinu politickej správy na Slovensku*. Bratislava : 1966, s. 199-200.

dôležitejší z nich, malo v skutočnosti menšiu váhu ako KV, ktorého členovia boli v bezprostrednejšom styku s krajiniským prezidentom a úradníckym aparátom. Organizačný zákon takto umožňoval ústrednej vláde presadzovať svoje zábery po línii štátnej správy aj samosprávy a z tohto hľadiska aj účelovo obsadzovať najvyššie krajinské posty.

V zmysle zákona č. 125/1927 Zb. z. a n. Krajinský úrad na Slovensku (KÚ) vykonával vo svojom obvode vnútornú správu a práva, ktoré dovtedy prislúchali župným úradom, županom, župným zastupiteľstvám a výborom (okrem práv prislúchajúcich krajinskému zastupiteľstvu, resp. krajinskému výboru). Na KÚ prenieslo vládne nariadenie pôsobnosť ministra s plnou mocou pre správu Slovenska alebo jeho úradu (pokiaľ ju zvláštny zákon nevyhradil niektorému rezortnému ministerstvu), ale aj niektoré záležitosti okresných úradov. Najvyššími úradníkmi boli krajinský prezident a viceprezident, obaja menovaní prezidentom republiky a podriadení ministrom vnútra. Prvým prezidentom Slovenskej krajiny sa stal Ján Drobný, člen HSĽS, čo bolo jednou z podmienok vstupu ľudákov do vlády. Jeho zástupcom bol menovaný agrárnik Jozef Országh. Zležitosti v pôsobnosti KÚ boli z rozhodnutia krajinského prezidenta prikázané Prezidiu KÚ a 51 oddeleniam, združeným podľa náplne do trinástich skupín, nad ktorými vykonávali hlavný dozor poverení úradníci. Hlavný dozor nad prezidiom si vyhradil krajinský prezident, resp. viceprezident ako stály zástupca, za prednostu inšpekčnej služby nad podriadenými politickými úradmi bol vymenovaný Dr. Ján Sekáč. Hlavným dozom nad záležitosťami bezpečnostnými, dopravnými, živnostenskými, poľnohospodárskymi a peňažníctva bol poverený viceprezident J. Országh, nad záležitosťami ústavnými, kultúrnymi a nadačnými, školskými a osvetovými, matričnými, sociálnymi a zdravotnými mal hlavný dozor Dr. Ján Jesenský. Technické záležitosti, pozemné stavby, cesty a mosty, strojnictvo a elektrotechnika, vodné stavby a využitie vodnej energie patrili pod hlavný dozor Ing. Štefana Janšáka, ktorý sprostredkúval styk týchto skupín s krajinským prezidentom a viceprezidentom, prípadne s hlavným dohliadaťom nad hospodárskymi a finančnými záležitosťami, ktorým bol Pavel Poničan a po ňom Vincent Czerheli.¹⁵ Tým istým rozhodnutím z 31.12.1928 sa stanovili aj kompetencie výkonu úradnej moci medzi prednostami oddelení a prednostami skupín: schválenie prednostu skupiny vyžadovali všetky vybavenia, ktorými sa podával určitý návrh ústredného úradu, všetky vybavenia zásadnej povahy, alebo sporné, všetky vybavenia väčšieho rozsahu a veci politického významu ap. Čistopisy podpisovali zásadne prednostovia skupín, pokiaľ si to nevyhradil sám krajinský prezident, viceprezident alebo hlavným dozom poverení úradníci. Opatrenia nadobudli účinnosť dňom 1.1.1929. Úradníci KÚ viedli aj celú agendu krajinských samosprávnych zborov. Prednostovia skupín sa zúčastňovali na ich zasadnutiach podľa predmetu rokovania ako spravodajcovia KÚ.

Krajinskú samosprávu predstavovali krajinské a okresné zastupiteľstvá. Ich funkčné obdobie bolo šesťročné. Voľby do týchto zborov 2.12.1928 boli na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi prvými krajinskými voľbami a zúčastnili sa na nich všetky parlamentné

¹⁵ Zležitosti prikázané Prezidiu a oddeleniam KÚ taxatívne uvádza Rozvrh práce KÚ v Bratislave, príloha k rozhodnutiu krajinského prezidenta J. Drobného z 31.12.1928. *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 2. 1929, 2. (10.1.).

strany.¹⁶ Výber kandidátov na menovaných členov sa konal takmer na poslednú chvíľu. Až v polovici novembra 1928 vyzvalo ministerstvo vnútra 45 korporácií (hospodárskych, kultúrnych a sociálnych zväzov, ústavov a spolkov), aby navrhli svojich kandidátov do KZ vo všetkých krajinách. Ďalšie návrhy poslalo 39 nevyzvaných korporácií. V sotva dvojtýždňovej lehote pred voľbami overovalo Prezídium KÚ v Bratislave návrhy v príslušných okresných úradoch a zostavilo výkazy „o menovateľnosti odborníkov navrhovaných na menovanie do KZ“ podľa volebného poriadku. Uznesením vlády z 29.12.1928 bola podľa príslušných ustanovení zákonov č. 125/1927 a 126/1927 Zb. z. a n. menovaná jedna tretina (t.j. 18) členov krajinského zastupiteľstva. Menoslov bol uverejnený vyhláškou ministerstva vnútra v úradnom vestníku.¹⁷

Na ustanovujúcom zasadnutí KZ 12. januára 1929 sa menovaní členovia písomne osvedčili, s ktorou politickou stranou budú hlasovať. I keď príslušné ustanovenie sa výslovne vzťahovalo na voľbu krajinského výboru, v praxi takto hlasovali menovaní členovia vždy. Týmto spôsobom bolo možné korigovať výsledky volieb tak, že agrárna strana si zabezpečila miesto najsilnejšej krajinskej strany, hoci víťazom krajinských volieb na Slovensku bola HSLS. Ďalšie koalíčné strany, ktoré boli vo voľbách málo úspešné, posilnili svoje pozície na úkor úspešnejších koalíčných strán (maďarských strán, KSČ a SNS). V priebehu funkčného obdobia sa zloženie KZ niekoľkokrát menilo, či už vzdaním sa mandátu zvolených poslancov, v dôsledku rozhodnutia politických strán, alebo stratou členstva v KZ poslancov zvolených v parlamentných voľbách 27.10.1929 do Národného zhromaždenia Československej republiky. Na uprázdnené miesta nastupoval automaticky predstaviteľ rovnakej politickej strany, zapísaný na ďalšom mieste na kandidátnej listine. Zmeny sa oznamovali vyhláškou KÚ uverejnenou v krajinskom vestníku.

Krajinskému zastupiteľstvu prisúdil organizačný zákon pôsobnosť: 1. hospodársku a správnu, 2. normotvornú, 3. pôsobnosť v správnom súdnictve a 4. poradnú. V rámci svojej hospodárskej a správnej pôsobnosti sa KZ staralo o majetok krajiny a o krajinských zamestnancov. Otázka kompetencií v tejto oblasti, najmä otázka „ustálenia“ vlastného rozpočtu, ako dôležité meradlo autonómnosti krajinských orgánov, bude predmetom nášho ďalšieho skúmania. Usilujeme sa ju zodpovedať na základe analýzy okolností vzniku prvých rozpočtov Slovenskej krajiny, v konkrétnej politickej situácii rokov 1929 a 1930. K ďalším pôsobnostiam formálne najvyššieho krajinského orgánu uvádzame preto len niekoľko poznámok. Normotvorná pôsobnosť bola zákonom vymedzená takto: „*Zemské zastupiteľstvo môže pre svoj obvod: a) vydávať podrobnejšie predpisy k zákonom Národným zhromaždením Československej republiky uzneseným, pokiaľ vláda podľa zákona k tomu zemské zastupiteľ-*

16 Tabuľku výsledkov volieb do zastupiteľstva Slovenskej krajiny 2.12.1928 pozri ŠUCHOVÁ, X.: Prílohy II – Politický systém. In: ZEMKO, M. - BYSTRICKÝ, V. (eds.): *Slovensko v Československu 1918-1939*. Bratislava : Veda 2004, Príloha 14., s. 580. Menovité zloženie krajinských orgánov pozri tamže, príl. 15., s. 581-584. Tabuľka je zostavená podľa: *Československá statistika, sv. 60, řada I. Volby do zemských zastupitelstev roku 1928*. Praha : 1929, s. 9; *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 2. 1929, 2. č. 6 (20.2.).

17 Výkazy a menovité zoznamy kandidátov pozri v SNA, f. KÚ-prez., I, šk. 01. Vyhláška MV č. 76 244-1928-7 z 29.12.1928 s menoslovom in: *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 2. 1929, 2. (10.1.).

stvo zmocní.“ Za celé obdobie existencie krajinského zriadenia na Slovensku takýto prípad nenastal.¹⁸ Vo všetkých prípadoch však vláda mohla rozhodnutie krajinských volených orgánov zmeniť. Pôsobnosť v správnom súdnictve sa mala, podobne ako pri župnom zriadení, upraviť osobitným zákonom, ktorý však nikdy nebol vydaný. Napokon bola poradná pôsobnosť vymedzená jediným ustanovením takto: „*Zemské zastupiteľstvo je poradným zborom zemského prezidenta a ústredných úradov o veciach verejnej zemskej správy sa týkajúcich a podáva o nich na žiadosť dotýčajúcich úradov posudky a návrhy*“. Toto akoby okrajové ustanovenie charakterizovalo v zásade činnosť KZ, ako sa prejavovala v praxi.¹⁹ Zákon zmocnil na vykonávanie uznesení KZ a KV výlučne krajinského prezidenta a obišiel tu spolupôsobnosť krajinského výboru, ktorú mal napr. župný výbor.²⁰ Uznesenia KZ podliehali schváleniu ministerstva vnútra a v niektorých záležitostiach schváleniu celej vlády.

Krajinské zastupiteľstvo sa malo schádzať minimálne štyrikrát do roka. Zákon výslovne ako povinné označoval schôdze prerokúvajúce rozpočty a záverečné účty, ináč bolo ich zvolávanie v kompetencii krajinského prezidenta, resp. upravené v ďalších ustanoveniach. Vzhľadom na lehoty predkladania návrhu rozpočtu a záverečného účtu sa uzniesli termíny: február, máj, október a december. Už v prvom roku činnosti 1929 sa však októbrové zasadnutie vôbec neuskutočnilo, čo ešte zúžilo priestor meritórneho prerokovania krajinských záležitostí. Interpelovaný prezident J. Drobný to zdôvodnil „mimoriadnymi okolnosťami“. Tým treba rozumieť o. i. aj vystúpenie sklamaných ľudákov z vlády v októbri 1929, i keď sa na zložení KZ táto skutočnosť bezprostredne neodrazila a aj J. Drobný zatiaľ ostal krajinským prezidentom. Kritické hlasy opodstatnene poukazovali na nemožnosť dôkladného prerokovania nakopených problémov a varovali, že sa tak ešte zmenšuje význam krajinskej samosprávy, „ktorá sa neteší ešte zvláštnej popularite a odkázaná je na nečinnosť“.²¹ Na prvom zasadnutí Zastupiteľstva Slovenskej krajiny 12.1.1929 v Bratislave bol zvolený krajinský výbor, ktorý sa zišiel na prvej schôdzi 7. februára. Jednotlivým členom KV boli (uznesením KV z 15. marca) prikázané záležitosti KZ, rozdelené, podobne ako agenda KÚ do desiatich skupín.²² Vzhľadom na pokročilý čas KV už na svojej prvej schôdzi prerokoval

18 LIPSCHER, L.: *K vývinu politickej správy na Slovensku*, c. d., s. 174.

19 Tamže.

20 Na porovnanie uvádzame: § 50 zák. 126/1920 Zb. o zriadení župných a okresných úradov v Československej republike (župný zákon) stanovil, že „župný výbor pripravuje návrhy pre rokovania župného zastupiteľstva a spolupôsobí pri prevádzaní jeho uznesení a v správe župného majetku“. Naproti tomu obdobné ustanovenie § 49. zák. 125/1927 Zb. (organizačného zákona) hovorilo len že „Zemský výbor pripravuje návrhy pre rokovania zemského zastupiteľstva“.

21 *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 3. 1930, 5. (10.2.) - príl. zápisnica.

22 1. ústredná správa, rozpočet, vyrovňovací fond, penzie a záležitosti miest Bratislava a Košice: Dr. Jozef Kállay (zást. Viktor Dušek); 2. oblasť okresnej správy: Dr. Milan Ivanka (zást. Ondrej Cvinček); 3. záležitosti obcí na západnom Slovensku: Dr. Július Alapy (zást. Ján Ursíny); 4. záležitosti obcí na východnom Slovensku: Dr. Béla Blanár (zást. Juraj Snopko); 5. sociálne a humanitné veci: Michal Korman (zást. Dr. Eugen Filkorn); 6. zdravotníctvo vrátane nemocníc: Ján Pöstényi (zást. M. Korman); 7. živnostenské záležitosti: Ondrej Cvinček (zást. M. Ivanka); 8. poľnohospodárstvo – odborné a technické záležitosti: Ján Ursíny (zást. J. Pöstényi); 9. záležitosti technickej služby vrátane vysokých stavieb a dopravy na západnom Slovensku: Dr. Viktor Dušek (zást. J. Alapy); a na východnom Slovensku: Juraj Sopko (zást. B. Blanár); 10. Kultúrne záležitosti: Dr. Eugen Filkorn (zást. J. Kállay). SNA, f. KÚ-prez, šk. 01, 1928-31, KZ.

aj podklady KÚ k prvému rozpočtu Slovenskej krajiny. Ako sme uviedli vyššie, medzi KV a KÚ existovala súčinnosť pri príprave podkladov pre rokovania a návrhov uznesení samosprávnych zborov.

Menovanie časti členov do samosprávnych orgánov bolo určite obmedzujúcim zásahom do demokratického volebného práva a išlo tiež proti duchu ústavy z roku 1920, ktorá naopak vyzdvihovala účasť občianskeho živlu v nižších úradoch štátnej správy.²³ Predsa to však nemožno považovať za a priori protidemokratické opatrenie.²⁴ Hoci tendencia osnovateľov organizačného zákona podriaadiť samosprávu kontrole centrálnych úradov je zjavná, treba brať do úvahy aj odborné a praktické zretele. Dôvodová správa ústavnoprávneho výboru a zákon sám odôvodňoval toto opatrenie nárokmi kladenými na modernú správu, aj ohľadom na zložité hospodárske, sociálne, národné a kultúrne pomery. Menovaní členovia KZ a prizvaní hlasujúci úradníci KÚ sa uplatňovali najviac vo funkcii spravodajcov KV a KÚ, kde sa mohla priaznivo uplatniť znalosť vedenia agendy, potrebná orientácia v právnych normách, administratívna skúsenosť a celková „štábná kultúra“ úradníkov. Na druhej strane, zloženie KZ môže vyvolať otázku, či volení zástupcovia, vzhľadom na svoju profesiu a vzdelanie, skutočne mohli kvalifikovane rokovať a vynášať uznesenia.²⁵

Krajinskou reformou nadobudlo Slovensko právnu subjektivitu, t.j. majetkové práva a záväzky, vlastné financie a ich spravovanie, vlastné hospodárske záujmy a činnosť samosprávnych korporácií (zväzkov územnej samosprávy) v rámci celoštátne platných zákonov a pod dozorom štátu. Najpreukázateľnejšie sa mohla samosprávnosť korporácií (t.j. krajiny, okresu či obce) uplatniť v oblasti ich hospodárskej a správnej pôsobnosti. Krajinské zastupiteľstvo sa malo starať o správne a hospodárske záležitosti krajiny a jej obyvateľstva, predovšetkým o humanitné, zdravotné, sociálne, hospodárske, dopravné a kultúrne záujmy, pokiaľ šlo o úlohy, ktoré svojím významom presahovali rozsah a potreby jednotlivých obcí a okresov, týkali sa záujmov väčšej časti krajiny a nemali pritom celoštátny význam. S tým cieľom sa KZ mohlo uznášať najmä o zriaďovaní a podpore ústavov, podnikov a zariadení slúžiacich na zlepšenie hospodárskych, sociálnych, zdravotných, dopravných, bytových ap. pomerov v krajine aj na hospodárske, kultúrne a iné potreby jej obyvateľov. K tomu mohlo podávať úradom a zákonodarným zborom podnety, predkladať (v medziach rokovacieho poriadku) interpelácie a otázky na krajinského prezidenta. Tým sa však aj jeho faktická právomoc vyčerpávala. Na úhradu nákladov spojených s výkonom tejto pôsobnosti sa mohlo KZ, za prísne stanovených podmienok, uznášať na vyberaní poplatkov, príspevkov, dávok

23 Hlava III ústavnej listiny, § 86 znie: „V nižších státních úřadech správních budiž podle možnosti zastoupen živel občanský a budiž postaráno při správních úřadech o nejvydatnější ochranu práv a zájmů občanstva (správní soudnictví)“. Zák. z 29.2.1920 č. 121, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky.

24 BROKLOVÁ, E.: *Československá demokracie*, c. d., s. 55 an.

25 Tabuľka rozdelenia členov prvého zastupiteľstva Slovenskej krajiny podľa profesií, ktorú zostavil L. Lipscher, ukazuje, že z volených členov vysoko prevyšovali kňazi (9), ďalej úradníci a statkári (po 5) a stranícki pracovníci (4). Medzi menovanými členmi bolo, naopak, najviac riaditeľov podnikov (5) advokátov a verejných notárov (4), učiteľov a profesorov (4). LIPSCHER, L.: *K vývinu politickej správy na Slovensku*, c.d., s. 170. Menovité a profesijné zloženie krajinských orgánov uvádza ŠUCHOVÁ, X.: Prílohy II – Politický systém, In: ZEMKO, M. - BYSTRICKÝ, V. (eds.): *Slovensko v Československu 1918-1939*, c. d., príl. 15., s. 581-584.

a naturálnych plnení. Podiel na štátnych daniach a výšku (percento) samosprávnych prirážok (t.j. dvoch základných príjmových položiek) stanovil zák. č. 77/1927 Zb. z. a n. o novej úprave finančného hospodárenia zväzkov územnej samosprávy, ktorým sa zaoberáme na inom mieste.²⁶

Krajinské zastupiteľstvo sa podľa zákona uznávalo na rozpočte zostavenom krajinským výborom, no krajinské rozpočty podliehali schváleniu vlády. Tá skúmala účelnosť položiek rozpočtovej potreby, povoľovala vyberanie krajinskej prirážky, pričom zisťovala, či boli v rozpočte zahrnuté všetky plnenia prislúchajúce krajine zo zákona a platy stanovené na právnom základe, prípadne vracala rozpočet na prepracovanie v stanovenej lehote. Ako uvedieme ďalej, vláda toto ustanovenie aj v plnej miere využívala. Na dôvažok, v prípade, že KZ neschválilo rozpočet načas, alebo v určenej lehote neuskutočnilo v rozpočte škrty uložené vládou (resp., ak vláda neuznala dôvody, pre ktoré tak neurobilo), zmeny urobila vláda pri schvaľovaní rozpočtu a povoľovaní prirážky. Bolo to jasné zhoršenie oproti župnému zákonu, podľa ktorého uznesenie župného zastupiteľstva o rozpočte bolo konečné a výška samosprávnych prirážok nebola obmedzená.

V jednej z najdôležitejších svojich funkcií a kompetencií, ktorá mala byť zároveň meradlom skutočnej samosprávnosti, boli samosprávne orgány krajiny obmedzované a doslova zošnúrované centrálnou výkonnou mocou. Nielenže nemohli s konečnou platnosťou rozhodnúť o svojom rozpočte, ale nemohli ani dopredu kalkulovať so zdrojmi jeho úhradovej stránky (nepoznajúc výšku daňovej základne, ktorá sa z roka na rok menila), nemohli rozhodnúť o prioritách na základe znalosti miestnych podmienok, ani nemohli (často z príčin nimi neovplyvniteľných) dodržať zákonné lehoty. Napokon, v zmysle organizačného zákona už prvý rozpočet Slovenska, ktorý mal určiť zásady a smernice pre budúci vývoj krajiny, mohlo krajinský prezident uviesť do života jednoducho cestou nariadenia, pretože krajinské zastupiteľstvo a výbor sa utvorili až po voľbách, 12. januára 1929, t.j. viac ako dva mesiace po vypršaní zákonom stanovenej lehoty predloženia rozpočtu na schválenie vláde.

Na Slovensku sa už počas prípravy zákona rozhodlo o obsadení hlavných postov v budúcich krajinských orgánoch agrármi a ľudákmi – výsledky krajinských volieb nepriniesli prekvapenie. Najmä HSĽS zavedenie krajinského zriadenia spočiatku chápala ako prvý krok k autonómii a propagačne to vydávala za svoj veľký úspech voči centralistickým stranám. Spokojnosť však ochladla, len čo sa začala priama konfrontácia prijatého zákona s politickou praxou, čo sa týka možnosti presadenia aktuálnych slovenských potrieb cestou krajinských orgánov. Od samého začiatku účinnosti organizačného zákona sa ukazovali závažné obmedzenia ich právomocí, či už vyplývajúce priamo z ustanovení zákona, alebo z toho, že prax fakticky neumožňovala niektoré z nich realizovať. Už v prvom roku svojho funkčného obdobia sa zástupcovia všetkých strán bez výnimky zhodli na základnej

²⁶ Zák. zo dňa 15.6.1927 č. 77 o novej úprave finančného hospodárenia zväzkov územnej samosprávy. Krajinská prirážka a pridely zo štátnej dane z obratu a prepychu (DOP) boli hlavné zdroje krytia rozpočtovej úhrady na bežné hospodárenie (t.j. neinvestičnej). Z krajinskej prirážky, obmedzenej na 160% základu zo štátom predpísaných daní, zadržal štát 30% na čiastočnú úhradu osobných nákladov na štátne národné školy. Pridely DOP stanovili §§ 10. a 11. cit. zákona (pozri tiež pozn. 31). Zákon č. 77/1927 Zb. z. a n. sa vykonával vládnym nariadením z 3.11. 1927 č. 157 Zb.

požiadavke: zvýšenie kompetencií krajinských orgánov. Postupne sa zjednotili v názore na potrebu novej správnej reformy. Od začiatku tridsiatych rokov 20. storočia na Slovensku nadobúdali podnety na novelizáciu zák. 125/1927 Zb. konkrétnu podobu. Ich spoločnou požiadavkou bolo okrem rozšírenia pôsobnosti zastupiteľských zborov, výborov a komisií aj osamostatnenie finančného hospodárenia zväzkov územnej samosprávy.

Krajinský prezident Drobný nevyužil svoje zákonné zmocnenie „ustáliť“ prvý rozpočet Slovenskej krajiny na rok 1929 aj bez schválenia krajinským zastupiteľstvom. Ako uviedol, nechcel obmedzovať zastupiteľstvo a výbor už na začiatku ich činnosti, „dbajúc na to, aby si samé určili smernice a prostriedky pre vykonávanie zverených úloh“.²⁷ Prípravné práce na rozpočte sa začali s veľkým oneskorením a prvý podkladový elaborát krajinského úradu prerokoval výbor na svojej prvej schôdzi 7.2.1929. Autor návrhu vládny radca Pavel Poničan vychádzal z výsledkov hospodárenia žúp za r. 1927, s rozpočtovou potrebou 220 miliónov Kčs. No krajinský výbor ho jednomyselne označil za „nedôstojný a nízky“.²⁸ Po náhlom úmrtí P. Poničana prevzal jeho úlohu Dr. Vincent Czerheli, ktorý bol potom aj spravodajcom rozpočtu za KÚ. Určená komisia KV urobila ešte počas prípravy zmeny v položkách týkajúcich sa výroby, sociálnych, humanitárnych a zdravotných záležitostí, aj v kultúrnej kapitole. Preliminovanú čiastku potreby a úhrady zvýšil KV na schôdzi 15. marca na 270 859 582 Kčs. Neuspokojil sa najmä s údajmi týkajúcimi sa úhrady, a v záujme vypracovania reálneho rozpočtu vyslal svojich zástupcov k ministrovi vnútra. Mali spoľahlivo zistiť a predovšetkým získať priaznivejšie prídely zo štátnych daní a štátneho vyrovnávacieho fondu na krytie rozpočtového nedostatku.²⁹ Minister vnútra J. Černý síce „prisľúbil priazeň voči Slovensku“, avšak upozornil, že určenie výšky prídeler závisí podľa zákona od uznesenia vlády. MV potom navrhlo zoškrtnutie rozpočtu o celú pätinu (viac ako 55 miliónov), s odôvodnením, že Slovensko nemôže počítať s prídelerom z vyrovnávacieho fondu v požadovanej výške.³⁰

27 *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 3, 1930, 18. (20.6.).

28 Tamže.

29 Štátny vyrovnávací fond bol zriadený na vyrovnávanie rozpočtového nedostatku krajín, ktoré z neho rozdeľovali príspevky na krytie rozpočtových schodkov okresov a obcí vo svojom obvode, pokiaľ nemohli celkom uhradiť svoju upravenú rozpočtovú potrebu ani pri plnom vyčerpaní prístupnej prirážkovej hranice. Do fondu plynuli: 1. daň domová z obcí, ktorým sa neprikazovala v zmysle zákona celá; 2. zvláštny príspevok z 1,5% daňovej základne pozemkovej; 3. ročné prídely z dane z obratu a prepychu a 4. prídely z dane zárobkovej. Fond spravovali a rozdeľovali jednotlivé krajinské výbory v zmysle ustanovení § 10. zák. 77/1927 Zb. Obce a okresy museli o prídeler z fondu požiadať a predložiť svoje rozpočty dohliadaciemu úradu v stanovených „neprekročiteľných lehotách“. Ako prílohy museli predložiť výkazy, doklady, inventáre a pod., vrátane celej rokovacej agendy. Len ťažko si možno predstaviť preskúmanie dokumentov a včasné vybavenie žiadostí. Mnohé obce pre komplikovanosť úradného postupu a nedodržateľné lehoty radšej nepredpísali vyššie (nad 50%) obecné prirážky, ktoré podliehali schváleniu, čím však stratili právo žiadať o prídeler z vyrovnávacieho fondu. Na Slovensku sa mal fond deliť medzi 77 okresov a 3476 obcí. V skutočnosti r. 1929 prídeler získalo len 1385 obcí. Takto sa dostali financie a hospodárenie samosprávných zväzkov do začarovaného kruhu.

30 *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 2, 1930, 18. (20.6.), s. 320 a 323.

Spravodajcom krajinského výboru bol Dr. Jozef Kállay. Z vystúpení v rozpočtovej rozprave na II. zasadnutí KZ 29. a 30. 4.1929 je zrejmé, že v základných postojoch došlo k zhode, ako medzi volenými výborníkmi a medzi poverenými úradníkmi KÚ, tak medzi členmi výboru navzájom, bez ohľadu na stranícku príslušnosť, prinajmenšom v týchto záveroch: 1. Rozpočet je minimálny, absolútne nedostatočný a nemožno podľa neho usudzovať na potreby Slovenska v ďalších rokoch; 2. Slovensko (rovnako ako Podkarpatsko) je znevýhodnené oproti historickým zemiám súčasnými pravidlami zabezpečovania úhradovej zložky rozpočtu. Konkrétne: nízkymi štátnymi subvenciami podľa jednotlivých kapitol, malým a nezodpovedajúcim podielom na štátnom vyrovnávacom fonde, nespravodlivo nízkym podielom na príjmoch zo štátnych daní;³¹ 3. Rozpočet Slovenskej krajiny neúmerne zaťažujú povinnosti, ktoré v historických zemiach z väčšej časti znášal štát.³²

Viacerí diskutujúci na II. zasadnutí KZ kritizovali KV za „nedôstojný“ spôsob, akým sa pokúšal zabezpečiť štátne prídelý. Vodca Slovenskej národnej strany Martin Rázus svoj emocionálny prejav o príčinách „inferiórneho postavenia Slovenska oproti zamoravským krajinám“ zakončil slovami: „*Teda nie o milosť – o dlh tu ide, priatelja – a ten dlh je základom pre náš nárok vyrovnat' zo štátnej pokladnice náš rozpočtový deficit.*“³³ Podľa sociálnych demokratov problém spočíval v nedemokratickosti relevantných zákonných ustanovení. Ako dôslední odporcovia krajinského zriadenia už na ustanovujúcom zasadnutí avizovali, že sa budú programovo usilovať o novelizáciu zákonov č. 125/1927 a najmä 77/1927 Zb., v dôsledku ktorého „bol sľubný vývoj slovenskej samosprávy zarazený a je odsúdený k živoreniu“.³⁴ V ďalších mesiacoch si KZ ako celok osvojilo tento prístup.

Možno konštatovať, že „jednotný slovenský front“, ako v tom čase účelovo zdôrazňovali zástupcovia rôznych politických strán, spočíval v uvedomovaní si najakútnejších potrieb Slovenska a najrušivejších zásahov centrálnych úradov do výkonu samosprávnych funkcií slovenských krajinských orgánov. Práve krajinskí poslanci sa považovali za „pravých a skutočných reprezentantov vôle slovenského ľudu a svojej vlasti“, kým slovenským poslancom v ústrednom parlamente vytýkali nejednotnosť a stranícku „rozcapartenosť“ a poslancom

31 Prídely z dane z obratu a prepychu plynúce do vyrovnávacieho fondu pevne stanovil § 10. zák. č. 77/1927 Zb. v nasledovných čiastkach: pre Čechy 103 374 800, pre Moravu a Sliezsko 40 650 500, pre Slovensko 14 564 000 a pre Podkarpatskú Rus 1 410 700 Kčs. Okrem toho, podľa § 11. cit. zákona mohla vláda podľa potreby rozdeliť ďalšie prídelý z daní z obratu a prepychu, v najvyššej ročnej čiastke 140 000 000 Kčs pre všetky krajiny spolu, pri schvaľovaní rozpočtov. Konkrétnu sumu navrhovalo ministerstvo vnútra.

32 Krajinské prostriedky odčerpávala najmä údržba krajinských ciest. Parlament schválil 14.7.1927 zákon č. 116 o cestnom fonde, ktorým sa sledovalo zaobstarávanie prostriedkov na zlepšenie štátnych hradských a dôležitých neštátnych ciest. Dôležité neštátne cesty boli v Čechách okresné cesty, na Slovensku však takéto cesty neboli. Preto slovenské krajinské orgány vyvíjali snahu, aby tunajšie vicinálne cesty boli postavené na roveň zamoravských okresných ciest, tak, aby Slovenská krajina mohla uplatniť nárok aspoň na 20% z čiastky v cestnom fonde.

33 Zápisnica II. zasadnutia KZ v r. 1929, *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 3. 1930, 18. (20.6.).

34 SNA, f. ČSSDSR/IV., i. j. 318. Vládnym návrhom novely zák. 77/1927 Zb. sa na schôdzi 23.10.1930 kriticky zaoberal parlamentný klub sociálnej demokracie. Ihneď po jej prijatí požadoval novelizovať zák. 125/1927 Zb. Záznamy ministra I. Déřera zo zasadnutí ministerskej rady, výkonného výboru ČSSDSR, predstavenstva a parlamentného klubu ČSSDSR z r. 1930 a 1931. Archiv Národního muzea Praha (ANM), f. I. Déřer, k. 8, i. j. 421 (záznam z 23.10.1930).

vládných celoštátnych strán prílišnú podriadenosť voči svojim politickým klubom. O tomto príznačne panovala zhoda medzi autonomistami a centralistami. Milan Ivanka dával „*plne za pravdu Martinovi Rázusovi, ktorý ich (t.j. poslancov – X.Š.) obviňuje, že v spoločných politických stranách s Čechmi nezastupujú dobre naše záujmy*“. Vyčítal pritom slovenským politickým stranám, že sa „*vtopili do strán českých a tam ich veru hodne bagatelizujú. Keď prídu v týchto kluboch na pretras slovenské otázky, dajú ich do programu na koniec, keď už každý usiluje zmiznúť čím skôr z porady. Toho príčinou sú však naši poslanci a my sami sa ich odôvodnene môžeme opýtať, že čo tam vlastne robia*“.“³⁵ Jednotnosť sa napokon prejavila aj v tom, že v duchu Rázusovho apelu: „Nárok Slovenska musí byť v plnej miere uznaný!“ všetci diskutéri (s výnimkou zástupcu KSC) prijali za základ rozpravy o rozpočte pôvodný návrh KV, ktorý nerešpektoval predbežné krátenia MV. Preliminovanú potrebu a úhradu uznesenie KZ ešte zvýšilo a rozpočet ustálilo na 271 009 172 Kčs.³⁶

Po tom, čo sme uviedli vyššie, sa priam ponúka otázka, akou cestou hodlali krajinskí poslanci svoj „ustálený“ rozpočet presadiť. I keď sa zhodli v presvedčení, že obsahuje obzvlášť naliehavé hospodárske požiadavky, ktoré sú len predpokladom rovnoprávneho rozvoja Slovenska v rámci republiky, a nie obrazom jeho adekvátnych potrieb, vopred mohli očakávať zamietavý postoj rozhodujúcich ministerstiev financií a vnútra. Veď kritizovaná delegácia KV v Prahe vystupovala pri svojej neúspešnej intervencii nemenej nástojčivo.³⁷ Známa bola aj neochota hlavných českých politických strán, resp. ústredí celoštátnych strán, pristúpiť na zmeny, ktoré by umožnili zvýšiť daňovú (a tým aj prirážkovú) základňu na Slovensku a teda získať nové zdroje na úhradu rozpočtovej potreby. Michal Korman napokon roztrpčene konštatoval, že všetky rozhovory v tejto záležitosti sa skončili bezvýsledne a že „je teraz na vládných stranách, aby tento rozpočet u vlády obhájili“.“³⁸ Od predstaviteľa sociálnej demokracie, v tom čase opozičnej, to zrejme treba chápať ako výzvu, adresovanú zatiaľ stále ešte koalíčným ľudákom.

Paralelne s oficiálnym postupom (a účinnejšie) sa pri riešení závažných otázok pravidelne uplatňovala metóda „osobnej diplomacie“, a to v parlamentných i mimoparlamentných inštitúciách. Dochádzanie početných deputácií za prítomnými členmi vlády do snemovní, ba aj priamo do zasadacej siene bolo natoľko bežným, že sám ministerský predseda žiadal tento jav obmedziť či aspoň zmierniť.³⁹ Uskutočňovala sa jednak po stránickej línii – osobnou i písomnou intervenciou poslancov NZ, zaviazaných vedeniami svojich strán, jednak prostredníctvom nadstraníckych deputácií (v záležitostiach rozpočtu predovšetkým hospodárskych), ktoré predkladali svoje stanoviská jednotlivým ministrom priamo. Hlavná

35 *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 2. 1929, 18. (20.6.), s. 328.

36 Rozpočet Slovenskej krajiny na rok 1929 ustálený na zasadnutí KZ 29. a 30.4.1929, schválený vládou 1.10.1929. *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 2. 1929, príloha, s. 278-626. Návrh KV, *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 2. 1929, 18.(20.6.), voľná príloha s uznesením KZ č. 7b, s. 355.

37 Minister vnútra Jan Černý potvrdil, že „krajinský výbor v Bratislave sa zdráhal pristúpiť na škrty doporučené ministerstvom vnútra a ostatnými zúčastnenými rezortmi“. NAČR, f. PMR, k. 4387, I/1929 (zasadnutia ministerskej rady 1929).

38 *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 2. 1929, 18. (20.6.), s. 323.

39 NAČR, f. PMR, k. 4084, I./1930, Zápis zo zasadnutia ministerskej rady z 27.2.1930.

úloha pri presadzovaní slovenských požiadaviek, samozrejme, pripadla aktívnym ministrom zo Slovenska. Svoje osobitné miesto tu malo ministerstvo pre zjednotenie zákonov a organizácie správy (ministerstvo unifikácií – MU), neoficiálne považované za „slovenské ministerstvo“.⁴⁰ Pri nadväzovaní potrebných kontaktov sa počítalo aj s bývalými vládnymi činiteľmi, žijúcimi či pôsobiacimi v Prahe, a to bez ohľadu na ich príslušnosť k centralistickému táboru.⁴¹ V schvaľovacom procese prvého slovenského rozpočtu na rok 1929, t.j. od predloženia verzie „ustálenej“ krajiniským zastupiteľstvom v máji až po jeho schválenie vládou 1.10.1929, určite zohrala svoju úlohu celkom netypická konštelácia straníckopolitického zastúpenia Slovenska v ústredných výkonných a zákonodarných orgánoch. Predovšetkým Dr. Milan Hodža, najvplyvnejší zo slovenských „pražských“ politikov, bol krátko predtým (20.2.1929) nútený abdikovať z úradu ministra školstva a národnej osvety. Tento post dočasne (ako správca) zaujal Anton Štefánek, ktorý sa stotožňoval s Hodžovým chápaním riešenia slovenskej otázky cestou neustáleho zvyšovania počtu a vplyvu Slovákov v ústredných orgánoch a úradoch, aj cestou spolupráce slovenských zástupcov koalíčných strán na parlamentnej i mimoparlamentnej pôde, pod vedením agrárnikov.

V rovnakom čase vrcholili vnútorné rozpory vo vedení HSĽS. Porážku krídla dištancujúceho sa od minuloročného Tukovho vystúpenia a následnej aféry (tzv. „vacuum iuris“) sprevádzali vylúčenia viacerých poslancov z HSĽS (F. Juriga a F. Tománek, neskôr aj R. Kubiš). Pripravovaný Tukov proces – a najmä postoj A. Hlinku k nemu – mal byť akýmsi baranidlom na presadenie ľudáckych požiadaviek a očakávaní, okrem iného aj na získanie významnejšieho postu, ako bolo unifikačné ministerstvo (uvažovalo sa o kresle ministra železníc), výmenou za jednoznačnejšie prejavovanú lojalitu ľudákov voči ČSR. Vodca HSĽS načasoval aj dlhšie očakávané odstúpenie protitukovského a voči centralistom ústretového Marka Gažíka z postu ministra unifikácií, takisto „zo zdravotných dôvodov“.⁴² Až keď bolo zrejmé, že ani v novej vláde Františka Udržala (od 1.2.1929) nenastane v tomto smere zmena, nahradil 27.2.1929 Dr. M. Gažíka predstaviteľ „pevnej línie“ HSĽS Dr. Ľudovít Labay. Tretím ministrom – Slovákom, ktorý prešiel z predchádzajúceho kabinetu do novej vlády „panskej koalície“ bol Dr. Jozef Tiso.

Slovenskí ministri mali za úlohu obhájiť rozpočet Slovenskej krajiny na pôde ministerskej rady. No rozhodujúcim pre to bolo dosiahnuť zmenu v postojoch ministrov vnútra a financií, ako rezortov, ktoré urobili priame škrt v návrhu rozpočtu, resp. od ktorých záviseli krajiniské príjmy. Zdlhavé rokovania medzi ministerstvom financií a ostatnými zúčastnenými rezortmi, týkajúce sa úpravy položiek návrhu uzneseného krajiniským zastupiteľstvom, oddialili konečné schvaľovanie, no dohoda sa napriek tomu nedosiahla. Ministerstvo financií odporučilo vrátiť rozpočet krajiniskému zastupiteľstvu na prepraco-

40 To platilo do októbra 1929, dokedy post ministra unifikácií zastávali Slováci s rôznou straníckou príslušnosťou, a osobitne v období po zrušení úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska v júli 1927. Vo všetkých koalíčných vládach z 30. rokov obsadzoval kreslo MU predstaviteľ Čs. strany ľudové Msgr. Jan Šrámek.

41 Zvyčajný postup názorne približuje napr. zápisnica zo schôdze prípravného výboru NÁRUS-u z 27.4.1931 o presadzovaní rozpočtových požiadaviek na r. 1932. Archív literatúry a umenia, Slovenská národná knižnica (ALU SNK), f. E. Stodola, sg. 42 V 57.

42 NAČR, f. MU I/28/5, k. 9.

vanie a na tomto stanovisku trvalo až do konca. Naproti tomu minister vnútra navrhoval „z dôvodov taktických“ rozpočet KZ schváliť, súčasne však žiadať také hospodárenie aby v skutočnosti nevznikol nekrytý schodok, pretože „docielenie požadovaných úspor je, pri uvážení pokročilej ročnej doby, bez ťažkostí možné.“⁴³ Diplomatické vyjadrenie ministra vnútra bolo výsledkom vyhrotenej atmosféry okolo paušalizovaných cestovných výdavkov slovenských krajinských poslancov. Hoci tu ide len o čiastkovú otázku jednej rozpočtovej kapitoly, považujeme za účelné zaoberať sa ňou trochu podrobnejšie. Táto zdĺhavá záležitosť názorne dokumentuje tendenciu vlády a ústredných ministerstiev obmedzovať kompetencie krajinských samospráv nad rámec zákona 125/1927 Zb. Odráža však, podľa nášho názoru, aj podstatu problematického slovensko-českého vzťahu v danej etape: na českej strane neschopnosť určitých vplyvných politických kruhov prijať právnu subjektivitu Slovenska ako reálny fakt (nielen ako literu zákona), a to aj v obmedzenej krajinskej podobe; na slovenskej strane zjavnú nacionálnu precitlivosť, hľadajúcu zlú vôľu aj tam, kde skôr išlo o „obyčajnú“ nevedomosť, necitlivosť, či „netaktickosť“. Spoločným menovateľom oboch protichodných tendencií však bolo, že slovenská otázka bola koncom dvadsiatych rokov 20. stor. naozaj zrelá na riešenie, avšak krajinské zriadenie toto riešenie zjavne neprinášalo.

Položka na paušalizovanie cestovných výdavkov členov samosprávnych zborov tvorila podstatnú časť I. rozpočtovej kapitoly. Výnosom z 10.8.1929 ministerstvo vnútra po dohode s ministerstvom financií, „opierajúc sa o uznesenie ministerskej rady zo dňa 4. júla 1929“, schválilo uznesenie zastupiteľstva o paušalizovaní náhrad výdavkov členov KZ, KV a komisií, avšak s obmedzeniami. Okrem všade zdôrazňovaného hľadiska úspornosti MF totiž zastávalo názor, že paušál členom zastupiteľstiev Moravsko-sliezskej a Slovenskej krajiny na cestovné výdavky má byť nižší ako v Čechách, s ohľadom na veľkosť agendy.⁴⁴ Minister vnútra Jan Černý (sám súčasne moravsko-sliezsky krajinský prezident⁴⁵) vyjadril síce výhrady proti takémuto zdôvodneniu, avšak dôrazne upozornil v prípise krajinskému prezidentovi Drobnému, že vláda neschválí požiadavky „ktoré by v rozpore s ustanoveniami § 62. org. zákona mali na zreteľ vlastne zakryté honorovanie čestných funkcií vo forme trvalého platu“.⁴⁶ Krajinský výbor označil vyššie citovaný výnos MV za porušenie kompetencií krajinského zastupiteľstva a žiadal konkrétne vyšetrenie, na akom základe sa vláda zaoberala otázkou, ktorej riešenie podľa organizačného zákona „prináleží do pôsobnosti ministerstva vnútra a financií“, keď „ministerskej rade prináležia len zákonom vypočítané administratívne veci a tie, ktoré tvoria politikum“. Podľa výkladu Jozefa Kállaya, MV mohlo po dohode s MF uznesenie KZ schváliť alebo zrušiť, nie však v jednotlivých čiastkach zmeniť. Interpeláciou na krajinského prezidenta žiadal zistiť: ako sa dostala záležitosť pred ministerskú radu, keďže sa podobná vec v prípade iných krajín takto neriešila, prečo

43 NAČR, f. PMR, k. 4387/1929.

44 Citované vo výnose ministra vnútra J. Černého z 21.3.1929 č. 15 258/29/3), SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 01, KZ 1928-1931).

45 Minister vnútra v Udržalovej vláde Jan Černý bol od 29.6.1928 vymenovaný aj za zemského prezidenta zeme Moravsko-sliezskej. Ako nestrannický odborník zastával post ministra vnútra už v Švehlovej vláde od 18.3.1926, aj v Udržalovej vláde od 1.2.1929. V tomto čase ho v krajinských záležitostiach zastupoval zemský viceprezident Remeš.

46 SNA, f. KÚ-prez. I, sk. 10, KZ 1928-1931, Výnos ministra vnútra J. Černého z 10.8.1929.

sa robí neodôvodnený rozdiel medzi jednotlivými krajinami a prečo slovenská samospráva nemá požívať uvedené výhody v rovnakom rozsahu ako česká a moravsko-sliezska.⁴⁷

Prezident Drobný vo svojej správe informoval ministra vnútra, že návrh krajinského úradu, aby sa výnos MV vzal na vedomie, na výbore neprešiel.⁴⁸ V ďalšej správe upozornil na jednomyselný názor KV, že „zmieneným výnosom bol porušený zákon a je isté, že krajinské zastupiteľstvo poženie vec k Najvyššiemu správneému súdu“.⁴⁹ Drobný preto navrhol aby MV odvolalo pôvodný výnos a revidovalo svoje stanovisko, najmä pokiaľ robí rozdiely medzi nárokmi zastupiteľstiev a výborov Slovenskej a Moravsko-sliezskej krajiny. Upozornil, že členovia týchto zborov na Slovensku sa „cítia byť urazení po najchúlostivejšej stránke, vidiac v ustanovení tom nezaslúženú podradnosť voči členom výboru moravsko-sliezskeho“, pričom nič neodôvodňuje domnienku, že by jeho činnosť mala byť menej intenzívna. Pre upokojenie situácie považoval za potrebné dosiahnuť „odsunutie pojednávania tejto otázky v schôdzi krajinského zastupiteľstva“, zvolanej na deň 4. októbra 1929, resp. mimoriadnej schôdze, ktorú by musel zavolať v zmysle zákona. Ak by sa ním navrhovaná úprava prijala ako celkom nový výnos MV, zdôvodňoval ďalej, prípadná debata by sa vzhľadom na 60-dňovú lehotu podania sťažnosti na Najvyšší správny súd odsunula „na dobu vhodnejšiu, než je terajšia“.⁵⁰ Ako sme už uviedli vyššie, októbrové zasadnutie KZ sa nekonalo. Zmene stanoviska MV bránilo najmä nemenné stanovisko MF.⁵¹ Posledné slovo ministra vnútra obsahoval návrh z 10.9.1929. Odporúčal rozpočet schváliť tak, ako sa uznieslo KZ, súčasne však vyzvať krajinský výbor, „aby docielil úsporu v položkách vyznačených na zvláštnom zozname ministerstva vnútra, alebo ktoré vyhladá sám krajinský výbor, tak, aby v skutočnosti nevznikol nekrytý schodok“.⁵²

Tento návrh sa stal aj základom rokovania na schôdzi vlády 1.10.1929, ktorá sa zaoberala rozpočtami všetkých štyroch krajín. Kým v prípade Českej a Moravsko-sliezskej krajiny šlo v podstate o rutinnú záležitosť, okolo slovenského rozpočtu prebiehala vzrušená debata. Zo slovenských ministrov sa však na tomto zasadnutí zúčastnil len Ľ. Labay, kým A.

47 SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 01, KZ 1928-1931, Výťah zo zápisnice zasadnutia KV 5.9.1929.

48 SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 01, KZ 1929-1931, Správa krajinského prezidenta Drobného min. vnútra z 18.9.1929.

49 Tamže, Správa krajinského prezidenta Drobného min. vnútra z 30.9.1929.

50 Tamže.

51 Pretože podľa výkladu KV ministerstvo vnútra schválené uznesenie samosprávneho orgánu „nahradiť vrchnostenským výkonom“, zastupiteľstvo sa v decembri 1929 rozhodlo obrátiť so sťažnosťou na Najvyšší správny súd. Je príznačné, že priebeh sporu sa zmenil po nástupe Juraja Slávika na post ministra vnútra v Udržalovej vláde „širokej koalície“ od 7.12.1929. Slávik aj na zasadnutiach vlády upozorňoval na negatívny politický dosah „rozdielneho metra“ voči samospráve slovenskej a českej, resp. moravskej. Usporiadal v decembri 1930 na MV anketu zástupcov všetkých krajín. Slovenské krajinské zastupiteľstvo ocenilo, že minister Slávik aj krajinský viceprezident Országh tam „prospešne hájili záujmy členov krajinského zastupiteľstva a krajinského výboru zo Slovenska“ v otázke paušalizovania výdavkov. SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 01, uznesenie KZ č. 22 187 730/1929 zo dňa 14.12.1929; Zápisnica z III. zasadnutia zastupiteľstva Slovenskej krajiny v dňoch 11.-13. a 19.-20.12.1929, *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 3. 1930, príloha k č. 5. (10.2.) SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 02, zasadnutia KZ (zápisnica z 5. Zasadnutia KZ 22.12.1930).

52 NAČR, f. PMR, k. 4387 I/1929, Návrh z 10.9.1929 č. 35 857/1929/a o rozpočte Slov. krajiny na rok 1929.

Štefánek a J. Tiso sa ospravedlnili. Dr. Tiso si síce vyhradil svoje vótum v otázke schválenia krajiniského rozpočtu, avšak podľa rokovacieho poriadku ministerskej rady nebola podobná výhrada prípustná.

V zdôvodnení minister vnútra uviedol, že považuje odporúčané úspory za nevyhnutné, netrval však už na tom, aby to bolo v ním navrhovaných položkách a ponechal to na zváženie KV. Minister unifikácií Dr. Labay skutočne razantne obhajoval rozpočet a nároky krajiniského zastupiteľstva a výboru, v otázke napadnutých položiek aj výšky prídeltu z vyrovnávacieho fondu. Poukazoval na to, že priesťahy znemožnili včasné začatie a realizáciu naliehavých investícií. Pre Slovenskú krajinu požadoval čo najvyšší prídelt z fondu, v miere zodpovedajúcej jej potrebám a umožňujúcej riadne vybudovanie krajiniských inštitúcií na úroveň zodpovedajúcich českých moravsko-sliezskych inštitúcií. Naproti tomu minister financií Bohumil Vlasák žiadal – v prípade, že rozpočet Slovenska bude prijatý proti vôli MF – tlmočiť jeho zastupiteľstvu, že je „nielen povinné dosiahnuť úspory, doporučené v zozname predloženom ministerstvom vnútra, ale že aj v návrhoch budúcich rozpočtov bude povinné dbať na pokyny vlády.“⁵³ Vláda potom prijala uznesenie podľa návrhu ministerstva vnútra a všetky štyri rozpočty schválila v predloženom znení.⁵⁴

Slovenská krajinu dostala svoj prvý rozpočet tri mesiace pred vypršaním správneho obdobia. Ukázalo sa, že správa krajiniských záležitostí sa nemohla do tých čias riadiť ani dočasnými opatreniami, aké v takejto situácii predvídal organizačný zákon. V prípade Slovenska malo ísť o súhrn župných rozpočtov na rok 1928. Župy však nehospodárili jednotne, ani nezostavovali svoje rozpočty so zreteľom na celoslovenské potreby. KV sa mal teda riadiť „rámcem zostaveným krajiniským výborom na zasadnutí 15.3.1929. so zreteľom však vždy na skutočné príjmy krajiny.“⁵⁵ Toto uznesenie KZ vlastne vracalo veci na samý začiatok a ukázalo nakoľko platonickými boli všetky rigorózne postoje na obranu oprávnených slovenských nárokov, rovnako ako intervencie za ich presadenie.

Niekoľko dní po rozpačitom ukončení rozpočtových peripetií vystúpili ľudáci z vládnej koalície. Dovoľme si na tomto mieste vysloviť domnienku: V priebehu ročného pôsobenia krajiniských orgánov si HSLS mohla overiť, že nielen post krajiniského prezidenta, akokoľvek mal rozsiahle právomoci voči samosprávnym orgánom, ale ani priame zastúpenie vo vláde, pokiaľ to nie sú kľúčové rezorty (politické či hospodárske), jej neposkytuje možnosť podstatnejšie ovplyvňovať štátnu politiku voči Slovensku podľa jej predstáv. Azda aj privítala možnosť, ktorú jej poskytol rozsudok nad Tukom, aby 8. októbra 1929 opustila koalíciu a pripravila sa na nové parlamentné voľby už ako opozičná strana, ktorá v nasledujúcom roku podala svoj druhý oficiálny návrh zákona o autonómii Slovenska. Domnievame sa ďalej, že ani prvý slovenský krajiniský prezident Ján Drobný nebol takou osobnosťou, ktorá by dokázala presadzovať oprávnené požiadavky krajiniskej

53 NAČR, f. PMR, k. 4387 I./1929.

54 Rozpočet Slovenskej krajiny na r. 1929, ustálený na zasadnutí krajiniského zastupiteľstva konanom 29. a 30. 4. 1929, schválený vládou v schôdzi ministerskej rady 1.10.1929. *Krajiniský vestník pre Slovensko*, roč. 2. 1929, príloha za č. 32. (1.11.).

55 Zápisnica II. zasad. KZ v r. 1929, *Krajiniský vestník pre Slovensko*, roč. 2. 1929, 18. (20.6.), s. 336.

samosprávy, najmä voči ministerstvu vnútra.⁵⁶ Celkove sa len potvrdzovali predchádzajúce úvahy, že vo svojej dvojjedinej role bude krajinský prezident vystupovať viac ako štátny úradník než ako predseda voleného samosprávneho zboru a že ako dôverník vlády bude vykonávať de facto dozor nad zastupiteľstvom. Navyše, po vynesení rozsudku nad Tukom prejavoval Ján Drobný ešte úzkostlivejšie lojalitu voči nadriadenému ministerstvu.⁵⁷

Takmer rovnaké problémy s druhým rozpočtom Slovenskej krajiny na rok 1930, ktorý sa začal na pôde KZ prerokúvať opäť až 11.12.1929, len potvrdzovali uvedené skutočnosti. Po čerstvých skúsenostiach sa ešte pritvrdil jednotný opozičný postoj krajinských zborov voči obmedzujúcim zásahom MV, ktoré išli nad rámec organizačného zákona. Ešte pred predložením návrhu predniesol zástupca krajinského úradu Dr. Ján Obrcián správu o všeobecnom hospodárskom položení Slovenskej krajiny. Výslovne upozornil na to, že rozpočet musí byť zostavený so zreteľom na zabezpečenie finančnú úhradu, ktorá musí byť limitom pre výdavkovú čiastku; ináč hrozí zmätok a finančná kríza. Uviedol pritom ako smerodajné tieto zásady: - všetko, čo nepresahuje svojím významom rozsah a potreby obcí alebo okresov, musí sa ponechať na starosť, a teda aj na finančné zabezpečenie týmto samosprávnym zväzkom; - zaradiť len technicky uskutočniteľné veci (vzhľadom na možnosti jednoročného správneho obdobia); - mať na zreteli úspornú tendenciu vo výdavkoch; - dbať na to, aby úhrada bola správne vypočítaná, aby prídely, na ktoré má krajina zákonný nárok, boli včas ustálené v konkrétnych číslach, aby finančné hospodárenie nebolo po celý rok v neistote ako dosiaľ.⁵⁸

Rozpočtový spravodajca KV Dr. Jozef Kállay v podrobnom referáte k predloženému návrhu vyzdvihol ako „dôkaz našej disciplíny, že rozpočet realizujeme a blížime sa rozpočtovej rovnováhe“. Upozornil na to, že sa ráta dokonca s menším prídelom z vyrovnávacieho fondu (z dane z obratu a prepychu).⁵⁹ Zdôraznil, že Slovensko samo ústretovo znižuje svoju požiadavku, v záujme toho, aby všetky rozpočtové potreby boli kryté očakávanými úhradami. Pritom sa však neuspokojuje so svojím doterajším podielom a žiada zmenu zákona č. 77/1927 Zb. Príslušný návrh krajinského výboru na zmenu troch paragrafov tohto zákona schválilo zastupiteľstvo ešte pred samotnou rozpočtovou rozpravou. Základom návrhu bola požiadavka na zvýšenie pevne stanovenej dotácie a jej spravodlivejšie rozdelenie medzi jednotlivé krajiny tak, aby Čechy a Podkarpatská Rus dostali polovicu sanačného fondu

56 Ani prezident republiky T. G. Masaryk nepovažoval J. Drobného za dostatočne reprezentatívnu osobnosť. Pozri GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A.: *U Masarykovcov*. Bratislava : AEP 1995, s. 41 a 46.

57 Pozri Drobného správu nariadenému ministerstvu. Hoci k zmenám na poste krajinského prezidenta došlo až na začiatku r. 1931, fakticky už pol roka predtým viedol krajinské záležitosti viceprezident agrárnik Jozef Országh. SNA, f.KÚ-prez. I, šk. 02, zasadnutia KZ, šk. 014, zasadnutia KV.

58 Zápisnica z III. zasadnutia zastupiteľstva Slovenskej krajiny v dňoch 11.-13. a 19.-20.12.1929. *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 3. 1930, príloha k č. 5. (10.2.), s. 54 an.

59 Roku 1929 žiadala Slovenská krajina 51 miliónov z vyrovnávacieho fondu, na rok 1930 počítala s reálnymi 43 miliónmi Kčs. Napokon v schválenom rozpočte vláda stanovila prídel z dane z obratu a prepychu na 38 miliónov korún. SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 015, zasadnutie KV 18.9.1930.

a Slovensko s Moravou tiež polovicu. Podľa navrhovateľov by tak spravodlivá čiastka pre Slovensko tvorila 27% z celkovej sumy.⁶⁰ Nedalo sa reálne očakávať, že ba sa zák. 77/1927 ako aj organizačný zákon 125/1927 Zb. zmenil len vzhľadom na Slovensko. Bol preto prijatý návrh sociálnych demokratov iniciovať širšie rokovania a domáhať sa nápravy spoločne s ostatnými krajinami.⁶¹

Základom krytia rozpočtového nedostatku bola 160%-ná krajinská prirážka. Štátna finančná správa však vytrvalo odmietala oznámiť skutočnú daňovú základňu, bez čoho nebolo možné prirážku vypočítať. Podľa zákona prislúchalo ustálenie rozpočtu zastupiteľstvu, ako však pravidelne poukazovali diskutéri v rozpočtových rozpravách – fakticky záviselo od Generálneho finančného riaditeľstva, ktoré „ustálilo“ prídely krajinskej prirážky. V už vyššie citovanom návrhu KV na finančnú novelu sa k tomu uvádza: „*Ponechať ministerstvu financií právo, aby určilo výšku prídely jednotlivým zemiám, má za následok, že jednotlivé zeme nie sú v stave reálny rozpočet zostaviť, lebo nepoznajú výšku úhrady. (...) Kým krajinské prirážky neboli maximalizované, samosprávne zväzky podľa potreby merali úhradu, teraz však... musia podľa úhrady znižovať potrebu. Základom zostavenia rozpočtu je teraz znalosť výšky úhrady, a keď podľa platného právneho stavu výšku úhrady určí vlastne ministerstvo financií, pred jeho rozhodnutím nemožno hovoriť o spoľahlivom zostavení rozpočtu krajiny. Táto neistota musí prestať, čo sa však docieli jedine pevnými prídelmi.*“⁶² Zastupiteľstvo opakovane požadovalo (napokon aj v podobe uznesenia) doplniť zák. 125/1927 Zb.

60 Návrh požadoval zvýšiť prídely z dane z obratu a prepychovej pre všetky krajiny spolu na 220 000 000 Kčs. Z tejto sumy by prislúchalo krajine Českej 100 000 000, Moravsko-sliezskej 50 000 000, Slovenskej 60 000 000 a Podkarpatorskej 10 000 000 Kčs. V zdôvodnení sa uvádzalo: „Čechy spolu s Podkarpatskou Rusou tak čo do rozsiahlosti územia, ako aj čo do počtu obyvateľstva tvoria asi polovicu štátu, Moravskosliezsko so Slovenskom tvoria druhú polovicu. (...) Podkarpatskej Rusi treba priznať väčší prídely ako koľko by mu podľa počtu obyvateľstva prislúchalo, lebo je tu nesporne veľká zaostalosť a veľká chudoba obcí. Moravskosliezsko má obyvateľov síce o niečo viac ako Slovensko, ale Slovensko má omnoho väčšie územie ako Moravskosliezsko a nepomerne zaostalejšie a chudobnejšie obce, čím sa odôvodňuje o 10 000 000 väčší prídely Slovensku ako moravskosliezske.“ Návrh krajinského výboru na zmenu §§ 10., 11. a 14. Zákona č. 77/1927 Zb. z. a n., SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 013, zasadnutie KV z 4. a 13.6.1930. Pre porovnanie uvádzame skutočné rozdelenie prídely na r. 1929. Uznesením z 18.12.1929 rozdelila vláda prídely z dane z obratu a prepychu v celkovej čiastke 138 000 000 Kčs takto: Česká krajina 41 500 000, Moravskosliezsko 80 000 000, Slovenská 15 000 000, Podkarpatorská 1 500 000 Kčs. Zostávajúce nepridelené dva milióny sa až začiatkom februára 1930, po intervencii ministra vnútra J. Slávika a ministra unifikácií J. Šrámka rozdelili medzi krajinu Slovenskú a Moravskosliezsku. NAČR, f. PMR, k. 4084 I, 1930/1-2, VIII-6 (protokol zo schôdze ministerskej rady 8.2.1930).

61 *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 3. 1930, príloha k č. 5. (10.2.), s. 29. Výhrady k obom zákonom a podnet na novelizáciu zák. č. 77/1927 Zb. poslal Moravský zemský výbor v Brne vláde ČSR už v októbri 1928. NAČR, f. PMR, sg. 768, k. 3373. Ministerstvo financií zvolalo na 17.6.1930 poradu k otázkam novelizácie zák. 77/1927 Zb. Slovensko na nej zastupovali Viktor Dušek a Vincent Czerhelyi, ktorí predložili Pripomienky k vládnomu návrhu novely. SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 02, zasadnutia KZ (zápisnica z 5. zasadnutia KZ 22.12.1930).

62 Návrh Krajinského výboru na zmenu §§ 10., 11. a 14. zák. č. 77/1927 Zb. o novej úprave finančného hospodárenia zväzkov územnej samosprávy. Zápisnica z III. zasadnutia zastupiteľstva Slovenskej krajiny v dňoch 11.-13. a 19.-20.12.1929. *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 3. 1930, príloha k č. 5. (10.2.).

o ustanovenie výslovne ukladajúce zástupcovi štátnej finančnej správy povinnosť zúčastniť sa rozpočtových schôdzí KV a KZ a podať písomnú správu o finančnom stave krajiny, ako to bolo v starom župnom zákone. Ministerstvo financií po dlhom čase odpovedalo záporne, s tým, že pre „*potrebný obraz o štátnych daniach a dárkach, podrobených prirážkam alebo o podieloch na štátnych daniach určených pre Krajinu, opatrí krajinový úrad potrebné dáta predom dotazom u štátnej finančnej správy*“. S inými otázkami a sťažnosťami sa treba obracať ma krajinského prezidenta, „*ktorého vecou je, aby... si opatril informácie k ich zodpovedaniu potrebné*“.⁶³ Generálne finančné riaditeľstvo však bez príkazu ministerstva príslušné informácie neposkytovalo. Začarovaný kruh sa uzavrel: na zostavenie reálneho rozpočtu krajiny (a naň nadväzujúcich rozpočtov nižších samosprávnych zväzkov) u hľadiska úhrady chronicky chýbali základné informácie; rozpočtovú potrebu, uznesenú krajinským zastupiteľstvom ako minimálnu (a pritom silne podhodnotenú), ministerstvo financií pravidelne zoškrťalo ako „*nereálnu*“ z hľadiska možnosti zdrojov úhrady. Ročná skúsenosť s krajinským zriadením v praxi viedla na Slovensku k tomu, že pomaly nebol badateľný rozdiel medzi vystúpeniami politikov, či už sa hlásili k autonomistickému alebo k československému programu.⁶⁴

Decembrové zasadnutie KZ bolo prerušené bezprostredne po utvorení novej Udržalovej vlády, v ktorej sa ministrom vnútra stal slovenský agrárnik Dr. Juraj Slávik. Krajinskí činitelia si sľubovali od tejto zmeny priaznivý obrat v spomínaných záležitostiach a do Prahy opäť cestovala deputácia KZ a KV. Od ministra financií Karla Engliša dostala ubezpečenie, že nízky podiel z vyrovnávacieho fondu pre Slovensko na r. 1929 nemá prejudikovať budúcnosť. Naznačil, že v rámci pripravovaného veľkého finančného programu pre samosprávu v celej republike má Slovensko „*oprávnenú nádej*“ na väčší prídel.⁶⁵ Minister tiež prisľúbil schválenie rozpočtu Slovenskej krajiny už začiatkom r. 1930. Najväčšie nádeje sa spájali s osobou Dr. Juraja Slávika, od ktorého sa prirodzene očakávalo, že pozitívne ovplyvní slovenské záležitosti na rokovaniach ministerskej rady.⁶⁶ J. Slávik potvrdil, že o štátnych prídeloch sa bude rokovať na novom základe a že Slovensko by malo dostať aspoň 25% zo sumy, ktorá bude vo fonde na rozdelenie. Aj on prisľúbil rýchle vybavenie záležitosti rozpočtu vo svojom ministerstve. Na obnovenom zasadnutí KZ, ktoré sa po prerušení zišlo 19.12.1929, bola teda predložená optimisticky ladená správa o misii v Prahe, čo nemalou

63 Stanovisko MF z 19.8.1931 k uzneseniu KZ z 6.7.1930, tlmočené v pripise MV z 29.8.1931. SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 02. Zasadnutia KZ (schôdza z 26.-27.11.1931).

64 V „*rázusovskom*“ duchu vystupoval napr. aj agrárnik Ján Cablák proti vysielaniu „*prosebných komisií*“ do Prahy: „*Keď nenachodíme dostatočného porozumenia a bratskej lásky, predkladajme naše požiadavky kolektívne. Čo nám bratská láska nedá, vynúťme si to váhou celku a váhou jednomyseľného pokračovania.*“ *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 3. 1930, príloha k č. 5. (10.2.), s. 63.

65 Išlo o novelu prijatú potom ako zák. zo dňa 27.11.1930 č. 169, ktorým sa mení a dopĺňa zák. zo dňa 15.6.1927 č. 77 Zb. z. a n. o novej úprave finančného hospodárenia zväzkov územnej samosprávy.

66 Druhým slovenským reprezentantom vo vláde bol minister školstva Dr. Ivan Dérer, známy svojím vyhranene československým postojom, ale aj svojou tvrdou kritikou „*zavádzania rakušiackeho byrokratického centralizmu*“ ešte pred uzákonením krajinského zriadenia. Pozri seriál jeho článkov pod titulom „*Namiesto ľudovej autonómie byrokratický centralizmus*“, *Robotnícke noviny*, 13.-18.2.1927.

mierou prispelo k hladkému prijatiu dôležitých uznesení. Napriek kritickým pripomienkam prítomní krajiniskí zástupcovia rozpočet vo všeobecnosti prijali všetkými hlasmi. Krajiniský rozpočet na rok 1930 sa ustálil uznesením KZ v sume 175 950 624 Kčs v bežnom hospodárení a 102 652 540 Kčs v investičnom hospodárení, t.j. úhrnom na 278 197 164 Kčs.⁶⁷ Dňa 17.1.1930 bol predložený ministerstvu vnútra na schválenie.

Oproti sľubom oboch ministrov však k skorému schváleniu opäť nedošlo. Do nasledujúceho (marcového) zasadnutia KZ prišli, naopak, pripomienky v ktorých vláda požadovala škrtý o 27 miliónov Kčs. Okrem vyššie spomínaných faktorov do rozpočtových záležitostí nepriaznivo zasiahla hospodárska kríza, ktorá sa na začiatku r. 1930 začala prejavovať aj v Československu. Ukázala sa neudržateľnosť zákona 77/1927 Zb. Kríza sa však odrazila aj na jeho pripravovanej novele. Ešte viac zvýraznila pretrvávajúcu nepriaznivú tendenciu v oblasti samosprávnych financií. Ďalšia deputácia vyslaná do Prahy sa vrátila s výsledkom, že vláda trvá na akceptovaní svojich pripomienok, a to v konkrétne uvedených položkách. Podrobnú správu o tom podali V. Dušek a J. Cablk na zasadnutí zastupiteľstva 6.6.1930. Krajiniský výbor vypracoval kompromisný návrh na zníženie o 13 miliónov Kčs. V diskusii k pripomienkam vlády a návrhu KV sa prejavil a už značná nevôľa. Poukazovala na obzvlášť ťaživý dopad krízy na Slovensko, čo vyžaduje nie ubrať, ale naopak zvýšiť štátnu pomoc. Pobúrenie vyvolal avizovaný vládny návrh (resp. návrh ministerstva financií) finančnej novely. Podľa neho by prídel zo sanačného fondu mali v budúcnosti dostať len tie obce a okresy, ktoré sa na ňom zúčastnili dosiaľ, čo v prípade Slovenska predstavovalo „niekoľko privilegovaných obcí a 5 okresov“.⁶⁸ Pozitívne bola prijatá vôľa vlády ustáliť prídelový kľúč pre jednotlivé krajiny na dlhšie obdobie (5-10 rokov), no s absolútnym nesúhlasom sa stretlo percentuálne rozdelenie: na 340 000 000 Kčs prídelových prostriedkov mali Čechy participovať 46%, Morava a Sliezske 38%, Slovensko 14% a Podkarpatská Rus 1,5%.⁶⁹ Tento prístup – podľa všeobecnej mienky – neprinášal sanáciu Slovenska, „ale stabilizovanie slovenskej biedy a inferiornosti, bez výhľadu na skorú nivelizáciu s historickými krajinami“.⁷⁰ Nespokojnosť s výsledkom po polročnom úsilí a badateľná rezignácia na vlastné možnosti jeho ovplyvnenia aj v budúcnosti sa premietla do formulácie k pripomienkam vlády takto: „*Vzhľadom na to, že vláda na základe svojej zákonitej kompetencie... žiada zníženie rozpočtu a vzdor zakročeniu krajiniského výboru pridrižiava sa tejto požiadavky, krajiniské zastupiteľstvo, zdôrazňujúc, že túto požiadavku prijíma len pod nátlakom nutnosti, aby zabezpečilo riadny chod bežného hospodárenia, znižuje v dôsledku toho krajiniský rozpočet.*“⁷¹

67 Rozpočet Slovenskej krajiny na rok 1930, prijatý na zasadnutí zastupiteľstva 20.12.1929. Návrh a dôvodová správa, *Krajiniský vestník pre Slovensko*, roč. 3. 1930, 34 (1.12) samostatná príloha.

68 S návrhom sme sa oboznámili len prostredníctvom pripomienok vypracovaných krajiniským výborom. SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 013, zasadnutia KV 4. a 13.6.1930 a z diskusie na zasadnutí KZ 6.6.1930. *Krajiniský vestník pre Slovensko*, roč. 3. 1930, príloha k č. 26 (10.9.).

69 SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 012, zasadnutie KV 29.4.1930 (Vyúčtovanie a správa o vyrovnávacom fonde ua r. 1929). Porov. *Krajiniský vestník pre Slovensko*, roč. 3. 1930, príl. k č. 26 (10.9.), s. 11.

70 *Krajiniský vestník pre Slovensko*, roč. 3. 1930, príl. k č. 26 (10.9.), s. 14.

71 Tamže, s. 16.

Na riešenie finančných ťažkostí krajinských samospráv sa ponúkali tri prístupy: 1. schodok vykázaný jednotlivými krajinami vziať za základ budúcich pridelov zo štátnych prostriedkov; 2. každej krajine prideliť toľko, aký je jej výtťažok z daní venovaných na sanáciu hospodárenia krajín; 3. rozdeliť vyrovnávací fond podľa skutočných potrieb hospodárskych, sociálnych, kultúrnych zdravotných, komunikačných ap. Prvý prípad neprichádzal pre Slovensko vôbec do úvahy, pretože schodok bol vykázaný umelo nízky (so zreteľom na vyššie uvedené zásady, sledujúce realnosť rozpočtu). Ani druhá cesta sa nepovažovala za spravodlivú. Okrem iného aj preto, že daňová základňa na Slovensku klesala, či už v dôsledku hospodárskych zásahov štátu (modernizácia a racionalizácia minulých rokov, vnímaná ako „odbúravanie priemyslu“), alebo hospodárskej krízy (zastavovanie a likvidácia výroby). Negatívne sa prejavovalo aj ustanovenie zákona 76/1927 Zb. o priamych daniach, v zmysle ktorého boli slovenské filiálky podnikov so sídlom v Čechách zdanené v Čechách, čím sa znižoval reálny daňový základ pre vyrubenie krajinskej prirážky. Pravda, tretia cesta, ktorú sa predstavitelia krajinskej samosprávy cítili povinní obhajovať, nebola reálna. Preto sa zastupiteľstvo, opäť jednomyselne, uznieslo trvať na svojej požiadavke 27% štátnych pridelov pre Slovensko ako na minimálnej a nezvratnej. V tomto zmysle potom prijalo kompromisné uznesenie: - krajinský rozpočet znížiť v bežnom hospodárení o 4 702 000 Kčs, v investičnom hospodárení o 9 858 000 Kčs, trvať na tom, aby bol Slovensku priznaný vykázaný schodok bežného hospodárenia 70 000 000 Kčs; - trvať na tom, aby sa Slovenskej krajine priznal aspoň 27,27% podiel zo štátnych pridelov na krajinské hospodárenie. Stanovisko KZ predniesla v Prahe vyslaná 5-členná delegácia v zložení: J. Cablk, J. Dérer, M. Buček, M. Samuhel a R. Drahovský. Po ďalších úpravách bol rozpočet predložený vláde a schválený 11.9.1930, s potrebou a úhradou vo výške 264 043 164 Kčs, t.j. nižšou ako v predchádzajúcom roku.⁷²

V súvislosti s aktuálnym stavom priprav finančnej novely a v očakávaní zvýšenia pridelov pre jednotlivé krajiny v dôsledku zavedenia nových daní KV vypracoval a 13.6.1930 schválil Pripomienky k vládnomu návrhu zákona č. 77/1927 Zb. z. a n. Uplatňoval tu vyššie uvedenú požiadavku, aby Slovensko dostalo 27,27% z pridelu zo všetkých rozdeľovaných daní.⁷³ Toto stanovisko sa krajinskí činitelia usilovali pripomenúť, keď sa vláda koncom leta 1930 začala zaoberať sanáciou financií samosprávnych zväzkov štvrtinou výnosu novozavedenej spotrebnej dane z piva.⁷⁴ Nová delegácia v zložení J. Ursíny, M. Korman, E. Filkorn, O. Cvinček a A. Duchoň za KV a V. Czerhelyi ako odborník KÚ odišla 9. októbra do Prahy, aby ešte pred rokovaním vlády o uvedených zákonoch upriamila pozornosť slovenských a hospodárskych ministrov na predložené Pripomienky a žiadať „ustálenie Slovensku príslušiacemu a potrebám primeraného pridelu“ v rámci finančnej novely.⁷⁵ Parlament schválil tzv. tretiu finančnú novelu 27. novembra ako zák. č. 169/1930 Zb. Priniesla určité zvýše-

72 NAČR, f. PMR, k. 4388, 23/VIII (protokol z 11.9.1930). *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. 3. 1930, príl. k č. 34 (1.12.).

73 SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 013, zasadnutia KV 4. a 13.6.1930. Pripomienky krajinského výboru k vládnomu návrhu zák. č. 77/1927 Zb. z. a n.. Boli podané súčasne na ministerstvo financií a vnútra.

74 Zákon bol prijatý pod č. 168/1930 spolu so zák. 169/1927 Zb.

75 SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 015, zasadnutia KV 9.10.1930.

nie finančnej právomoci zväzkov samosprávy, avšak nie reálne zlepšenie samosprávnych financií.⁷⁶ Vyrovnávací fond sa zmenil na prídellový (sanačný). Disponovali ním výhradne jednotlivé krajiny, pričom zo štyroch pätín bol určený na podporu slabých okresov a obcí. Slovensku sa však, oproti vyššie uvedeným očakávaniam, určil podstatne nižší podiel na prídelloch – maximálne 18%. Pravidelný rozpočtový spravodajca KV, bývalý posledný minister s plnou mocou pre Slovensko Jozef Kállay zhodnotil vládny návrh bezprostredne pred jeho prijatím takto: „*Podľa vládnej predlohy dostalo by Slovensko len minimálne percento a nemohlo by niekoľko rokov žiadať zvýšenie. Touto novelou robí sa poriadok, ale na úkor Slovenska.*“⁷⁷

Už v prvých dvoch rokoch účinnosti krajinského zriadenia sa prejavili všetky základné obmedzenia, ktoré organizačný zákon a zákon o novej úprave finančného hospodárenia samosprávnych zväzkov od začiatku stavali pred slovenskú krajinskú samosprávu. Ďalšie krízové roky len umocnili pretrvávajúce finančné problémy a nepodarilo sa ich prekonať do konca trvania predmníchovskej Československej republiky. Neriešili ich ani opatrenia v rámci tzv. štvrtej finančnej novely z r. 1935 (ďalšie zvýšenie limitu prirážok k štátnym daniam, zriadenie pomocných fondov, ktoré mali a cieľ aspoň čiastočné oddĺženie obcí a okresov), či iné právne úpravy v príslušných vládnych nariadeniach z rokov 1936-1938.⁷⁸ V týchto rokoch sa nepodarilo presadiť ani také zmeny v organizačnom zákone, ktoré by smerovali k posilneniu faktickej právomoci krajinskej samosprávy: jednak požiadavku voleného krajinského prezidenta, opakovane predkladanú rôznymi politickými subjektmi od jeho prijatia r. 1927, jednak požiadavku posilnenia normotvornej pôsobnosti krajinského zastupiteľstva, resp. krajinského snemu, ktorá sa uplatňovala v prípravných prácach na reforme verejnej správy na sklonku prvej republiky. Premiérovi Hodžovi, ktorý mal podporu slovenských predstaviteľov koaličných strán, sa ju však nepodarilo presadiť ako vládny návrh. V napätej situácii z leta 1938 sa už napokon ani nemohla realizovať.⁷⁹

(1997)

76 Finančná novela odstránila ustanovenie zák. 77/1927 Zb., ktoré umožňovalo dohliadaciemu štátnemu orgánu aj proti vôli obecného zastupiteľstva ukladať obciam nové poplatky a dávky a robiť škrty v rozpočte, pokiaľ určité výdavky posúdil ako „zbytočné“. Došlo aj k zvýšeniu obecných prirážok (až do výšky 250%, resp. 350%), zároveň však zavedenie prirážok nad 200% vyžadovalo schválenie troch štvrtín zastupiteľstva, čo koalície strany, zastupujúce podnikateľské a živnostnícke vrstvy spravidla vetovali. Vyššie samosprávne prirážky naproti tomu presadzovali ľavicové strany, preto obce so socialistickou väčšinou v zastupiteľstve boli pravidelne predmetom kritiky vládnej tlače za zlé hospodárenie a neznesiteľne vysoké prirážky.

77 SNA, f. KÚ-prez. I, šk. 02 (správa Dr. Jozefa Kállaya k návrhu rozpočtu Slovenskej krajiny na rok 1932 z 29.10.1930).

78 Zák č. 69/1935 Zb. o finančných opatreniach v oblasti územnej samosprávy a vládne nariadenia č. 69/1936, č. 202/1936 Zb. a č. 371/1938, ktorým sa menil zákon o novej úprave zväzkov územnej samosprávy. Bližšie pozri SCHELLE, K.: *Vývoj správy na Moravě a ve Slezsku*. Brno : 1991, s. 174.

79 Pozri BYSTRICKÝ, V.: Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných volieb roku 1938. *Historický časopis*, 40, 2, 1992, s. 452.

PODIEL SLOVÁKOV V ÚSTREDNÝCH ŠTÁTNYCH ORGÁNOCH V ČASE HODŽOVHO PREMIÉRSTVA

Otázka postavenia Slovenska v medzivojnovnej Československej republike sa premietla v celom rade pretrvávajúcich problémov. Vystupovali raz v latentnej, inokedy v akútnej podobe ako: „hospodárska otázka“, „jazyková otázka“, „personálna“ či „úradnícka otázka“ Slovenska.¹

Spoločným menovateľom tu bol opodstatnený pocit nerovnoprávneho postavenia zaostávajúcej východnej časti republiky v porovnaní s vyspelejšou západnou časťou. Bola to, pravdaže, aj živná pôda pre opozičné autonomistické hnutie, ktoré tu ľahko nachádzalo celý rad pôsobivých argumentov pre dokazovanie neúspešnosti a najmä nespravodlivosti vládnej centralistickej politiky voči Slovensku. Súčasne však aj základ pre stereotypnú interpretáciu príčin tohto zaostávania a pre zdanlivo jednoduché a jediné riešenie: autonómiu. Preto tiež tieto politické sily takmer nebrali na vedomie pokusy riešiť jednotlivé aspekty „slovenskej otázky“ v rámci centralistického usporiadania, ktoré nechýbali ani na vládnej strane. Signály o neudržateľnej situácii sem neprichádzali len z autonomistického tábora, ale aj z prostredia blízkeho vláde a najvyšším predstaviteľom štátu: z hospodárskych, univerzitných, žurnalistických, kultúrnych a umeleckých kruhov, i od predstaviteľov štátnej správy na Slovensku.² Príslušníci úradníckych, zamestnaneckých a slobodných povolání predstavovali tie sociálne skupiny, ktoré sú potenciálnou základňou strednej – meštianskej vrstvy, ktorá sa v medzivojnovom období na Slovensku ešte len vytvárala.³

Aj pri tzv. „úradníckej otázke“ ťažila Hlinkova slovenská ľudová strana (HSĽS) z jednoduchšej pozície ustavične nespokojného kritika: ako opozičná strana nemusela svoje riešenia konfrontovať s danou politikou, hospodárskou a sociálnou situáciou celého

1 Problematikou sa v ostatných rokoch komplexne zaoberá RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci v 20 st. letí. Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Bratislava : 1997 a vo viacerých štúdiách citovaných tamže. Osobitne „úradníckemu“ aspektu v počiatkoch štátnej existencie ČSR sa podrobne venuje KRAJČOVIČOVÁ, N.: K otázke personálneho obsadzovania orgánov štátnej a verejnej správy na Slovensku v prvých rokoch po vzniku ČSR, *Historický časopis* 44, 4, 1996, s. 612-632. Táže: Českí zamestnanci v štátnych službách na Slovensku v prvých rokoch po vzniku Československa. In: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Praha : 1999, s. 179-192. Táže: *Slovensko na ceste k demokracii*. Bratislava : Historický ústav SAV 2009, s. 113-146. Na konci medzivojnového obdobia skúma problém BYSTRICKÝ, V.: Vyst'ahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938-1939, *Historický časopis* 45, 4, 1997, s. 596-612. Tenže: Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Bratislava : Prodruma 2008, s. 184-198.

2 Pozri napr. DÉRER, I.: *Československá otázka*. Praha : 1935; HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie. Sv. VII. Slovensko a republika*. Bratislava : 1934; ČULEN, K.: *Česi a Slováci v štátnych službách ČSR*. Bratislava : 1944; GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archívdárky T. G. Masaryka*. Bratislava : 1995; *Národohospodár Peter Zaťko spomína*. (Zostavil, upravil, úvodom i poznámkami doplnil Š. TEREŇ). Liptovský Mikuláš : Tranocius 1994.

3 PAŠIAK, J.: Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku v kontexte sídelného vývoja 1900-1989. In: *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989*. Zost. E. MANNOVÁ. Bratislava : 1998, s. 23-24.

štátu. No druhou stranou tejto pravdy je, že do takmer programovej opozičnosti bola ustavične tlačaná vládnymi stranami, ktoré každú takúto kritiku a priori odmietali nielen ako nekonštruktívnu, ale priam ako deštruktívnu. Z tohto hľadiska len málokto z koaličných politikov seriózne počítal s účasťou Ľudákov vo vláde. Naopak, autonomistická opozícia bola zväčša považovaná takmer za rovnako nelojálnu, neštátotvornú, ako radikálna menšinová a komunistická opozícia. A to napriek tomu, že jej predstavitelia viackrát oficiálne, na parlamentnej pôde, osvedčili vernosť republike, hoci aj s výhradami.

V názoroch Milana Hodžu na vládnú účasť Ľudákov došlo v priebehu medzivojnového vývoja k výraznému posunu. Jeho postoj k HSĽS, ako jasnému víťazovi parlamentných volieb na Slovensku r. 1925, výstižne charakterizovalo vyhlásenie, že treba počkať s pozvaním Ľudákov do vlády, kým si „nenájdu správny pomer k republike.“ No v druhej polovici dvadsiatych rokov a potom v čase svojho premiérstva (november 1935- september 1938) sa ich - pod heslom „Všetci dobrí Slováci do vlády!“ - práve prostredníctvom personálnej otázky usiloval znovu získať pre koaličnú spoluprácu, aby boli nútení vziať svoj diel politickej zodpovednosti za praktické riešenie nakopených problémov.⁴

Dňa 5.11.1936 vystúpil poslanec za HSĽS Pavol Florek v rozpočtovom výbore poslaneckej snemovne so štatistikou, týkajúcou sa Slovákov zamestnaných v pražských ministerstvách. Údaje „súkromne zistené“ Ľudovou stranou publikoval denník *Slovák* z 9.8.1936; uviedol spolu 123 osôb.⁵ Na Florekovo vystúpenie reagoval na rovnakej pôde premiér Hodža. Podľa najnovších úradných údajov k 1.11.1936 uvádzal 125 Slovákov zamestnaných v pražských ministerstvách (oproti 74 koncom r. 1934).⁶ Počty sa teda neveľmi líšili, jednako však premiér upozornil na to, že údaje HSĽS sú nesprávne.

V čase Hodžovho vystúpenia pred poslancami sa zhromažďovali ďalšie podklady. Dňa 11.11.1936 sa Prezídium ministerskej rady obrátilo prípisom na prezidiá všetkých ministerstiev a z príkazu predsedu vlády žiadalo predložiť menný zoznam všetkých stá-

4 ZUBEREC, V.: Milan Hodža (1878-1944). *Historický časopis* 38, 6, 1990, s. 777 an.

5 ČULEN, K.: *Česi a Slováci v štátnych službách ČSR*, c. d., s. 98.

6 Citovaný prieskum uskutočnený HSĽS v máji 1936 porovnáva Jan Rychlík s údajmi za rok 1934 v správe Prezídia ministerskej rady pre Kanceláriu prezidenta republiky, vo fonde Archivu Ústavu T. G. Masaryka v Prahe (AÚTGM). V našom príspevku ich ďalej porovnávame s údajmi zhromaždenými pre ministerského predsedu Hodžu v elaboráte pod názvom „Počet Slovákov u ústredných úradov republiky Československej v Prahe ku dňu 1. novembra 1936“. Národný archiv České republiky Praha (NAČR), f. PMR, sg. RH (Hodža), k. 3868. V nižšie porovnávaných údajoch vždy prvé z trojice čísel, oddelených lomkou, uvádzame podľa správy PMR za r. 1936 (Rychlík, s. 88), druhé podľa prieskumu HSĽS za r. 1936 (Čulen, s. 83) a posledné podľa nami citovaného výkazu z r. 1936. Štátni zamestnanci - Slováci v ústredných úradoch: Poslanecká snemovňa: - / 1 / 1; Senát: - / - / 0; Kancelária prezidenta republiky: - / 2 / 1; Prezídium ministerskej rady a tlač. odbor: 3 / 4 / 6; Štátny úrad štatistický: 8 / 8 / 7; Najvyšší kontrolný a účtovný úrad: - / 0 / 0; Min. zahr. vecí: 27 / 35 / 36; Min. nár. obrany: 3 / 6 / 21 (v tomto počte boli zahrnutí aj zamestnanci Vojenského technického a leteckého ústavu a Vojenského zemepisného ústavu, ktorých HSĽS do štatistiky nezaradila); Min. spravodlivosti: - / 8 / 8; Min. vnútra: 2 / 3 / 3; Min. unifikácií: 3 / 4 / 4; Najvyšší správny súd: 3 / 3 / 3; Min. školstva a nár. osvety: 2 / 0 / 0; Min. zemeľstva a Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a statkov: 3 / 5 / 7; Min. obchodu a patentový úrad: 3 / 1 / 3; Min. pôšt a telegrafov: 2 / 7 / 7; Min. železníc: - / 5 / 4; Min. sociálnej starostlivosti: 0 / - / 0; Min. zdravotníctva: 3 / 3 / 3; Min. financií: 5 / 8 / 7; Min. verejných prác: 0 / - / 0; Poštová sporiteľňa: - / 17 / -.

lych zamestnancov – Slovákov ku dňu 1. novembru 1936 služobne pridelených a prikázaných pre službu v štátnych úradoch (podnikoch, ústavoch) podriadených príslušnému ministerstvu v zemi Českej a Moravskosliezskej. Údaje, ktoré sa mali každoročne vyhotovovať a predkladať podľa skutočného stavu k 1. januáru bežného roka, sa týkali služobnej kategórie, hodnosti a dátumu nástupu do služby.⁷ Výsledný sumár uvádzal 375 Slovákov v služobných triedach I. – IV., kancelárskych pomocných síl a zriadencov, zamestnaných u štátnych úradov v zemiach českých.⁸ Neboli to čísla „zázračné“, ako to komentoval premiér, ale dalo sa z nich zistiť, že tak v ústredných úradoch československých, ako aj v štátnych úradoch v Čechách a na Morave, počet Slovákov sa „pomalým tempom síce, ale predsa z roka na rok zvyšuje“.⁹ V druhom prípade to bol nárast o 158 miest oproti aprílu 1935. Pritom, vzhľadom na platné úsporné opatrenia v štátnej správe bolo možné obsadzovať služobné miesta len „normálnou cestou uprázdnené“, t.j. úmrtím či penzionovaním.¹⁰ To do veľkej miery spomaľovalo povolávanie Slovákov do štátnych služieb.

Umiestňovanie Slovákov v ústredných úradoch a štátnych úradoch v Čechách a na Morave sledoval slovenský referát, vytvorený pri Prezídiu ministerskej rady, na čele s Dr. Ľudovítom Černom. Ak sa vo verejnosti objavili sťažnosti, alebo ak bolo avizované rozhodnutie v neprospech Slovákov, jeho úlohou bolo zakročiť (a vo viacerých prípadoch aj úspešne zakročil) na príslušných miestach ešte pred konečným rozhodnutím. Premiér v tejto súvislosti poukázal aj na to, že opoziční poslanci sa len veľmi zriedkavo obrátili na slovenský referát, aj to už len vtedy, keď o záležitosti bolo rozhodnuté. On sám napokon počítal s tým, že na docielenie „spravodlivej kvóty, ktorá prináleží Slovákom podľa pomeru obyvateľstva na Slovensku k obyvateľstvu ostatných zemí“, bude potrebný dlhší čas. V mene vlády sa však zaviazal, že v rámci jej zákonných právomocí urobí v najbližšej dobe všetko, „aby sa slovenský živel v štátnej správe náležite uplatnil“.¹¹

Pretrvávajúci nepomer v „úradníckej otázke“ si na Slovensku (a nielen tu) uvedomovali r. 1936 všetky rozhodujúce politické sily. To neznamená, že by ho nezaznamenali už skôr, ale s nástupom Hodžu na post ministerského predsedu sa podstatne zväčšila možnosť jeho priamych zásahov v prospech znižovania tohto nepomeru. Hodža sám považoval personálnu otázku za jednu z kľúčových pre riešenie postavenia Slovenska v ČSR

7 NAČR, f. Ministerstvo unifikácií (MU), 1/48/17, k. 12.

8 NAČR, f. PMR, sg. RH, k. 3868, „Počet Slovákov u štátnych úradov (súdob atď.) v zemiach českých“.

9 NAČR, f. PMR, sg. RH, k. 3868, Poznámky k reči poslanca Floreka povedané v rozpočtovom výbore poslaneckej snemovne dňa 5.11.1936. Prílohu tvoria dva menovité výkazy „Počet Slovákov u štátnych úradov v zemi Českej a Moravskosliezskej“ a „Slováci v ústredných úradoch“. Z nich vyplýva, že v danom období žiadny Slovákov nepracoval na ministerstve verejných prác ani v Najvyššom účtovnom kontrolnom úrade. V oboch zákonodarných zboroch bol v tomto období jediný Slovákov – zriadenec, pridelený do poslaneckého klubu HSĽS. Odporúča sa tu, aby Slováci boli pribratí do poslaneckej snemovne aj do senátu ako stenografi „ovládajúci slovenský jazyk“. Dovtedy tam pôsobili len jeden Maďar a jeden Rusín.

10 Zákon zo dňa 22.12.1924 o úsporných opatreniach vo verejnej správe č. 286 Zb. z. a n., účinný od 1.1.1925.

11 NAČR, f. PMR, sg. RH, k. 3868, Poznámky k reči poslanca Floreka.

a kládol na ňu dôraz už od polovice 20. rokov 20. storočia. Má teda zmysel sledovať problém od r. 1936 oboma smermi.

Otázka obsadzovania miest v ústredných úradoch s ohľadom na Slovensko sa dostala na program vlád už v prvých rokoch republiky. Vláda Antonína Švehlu sa 6.12.1923 uzniesla, aby „*pri rovnakej kvalifikácii sa vo všetkých rezortoch dávala pri prijímaní prednosť žiadateľom slovenským, za účelom postupného dosiahnutia primeraného počtu úradníkov a zamestnancov slovenských*“.¹² Problém umiestňovania Slovákov v ústredných úradoch, resp. v štátnych úradoch v českých krajinách bol úzko spätý s problémom obsadzovania úradníckych miest na samotnom Slovensku.

Krajinské zriadenie zavedené na Slovensku od r. 1928, ktoré malo predstavovať určitú „administratívnu autonómiu“, neprinieslo vyriešenie „slovenskej otázky“, ba skôr ešte viac obnažilo niektoré jej aspekty. Prinajmenšom sa však na pôde krajinského zastupiteľstva vytvorilo fórum, kde sa pertraktovali kľúčové požiadavky, medzi ktoré pravidelne patrila aj otázka obsadzovania úradníckych miest. Ich predkladateľom boli veľmi často ľudáci, ale v tomto smere panovala zhoda medzi predstaviteľmi všetkých zastúpených strán. Zvlášť akútnymi sa stali v dôsledku hospodárskej krízy a jej katastrofálneho dosahu na Slovensko. V tejto situácii HSĽS, po vystúpení z vládnej koalície a návrate k osvedčeným opozičným metódam, rada vzala na seba úlohu „tribúna slovenského ľudu“ pri ich opakovanom predkladaní ústrednej vláde. Žiadala uverejňovať oficiálne údaje. Otázkou je, nakoľko dokázali ľudácki ministri sami ovplyvniť neuspokojivý stav počas svojho krátkého pôsobenia vo vláde.¹³

Vládne strany, a samozrejme aj ich slovenské krídla a predstavitelia, však boli viazané zákonmi a inými právnymi normami, upravujúcimi zložitý „úradnícky problém“. Veľké obmedzenie predstavovali od r. 1925 úsporné opatrenia v štátnej správe podľa zákona č. 286/1934 Zb. a od r. 1933 tzv. 10-percentný interkalár (t.j. 10%-ná úspora dôchodku, dosiahnutá uprázdnením plateného služobného miesta), prijatý uznesením vlády zo dňa 7.7.1933. Vláda Jana Malypetra sa otázke čiastočne venovala v novembri 1933 a marci 1934. Na schôdzi ministerskej rady 5.3.1934 dal predseda vlády podnet na to, aby „*personálny komitét ministrov uvažoval o personálnych záležitostiach na Slovensku a aby sa bral ohľad na stanovenie zásady pre všetky rezorty, prijímať domácich žiadateľov, pokiaľ majú príslušnú kvalifikáciu*“. Vláda pri prerokúvaní návrhov na prijímanie nových síl konštatovala, že „*pokiaľ ide o Slovensko, je... viazané na dohodu rezortov pri približne rovnakej kvalifikácii tým spôsobom, že sa budú prijímať sily domáce. Pojem domácich síl sa vykladal v tom zmysle, že ide o osoby na Slovensku trvale usadené*“.¹⁴ Ani jedno z týchto uznesení nebolo intimované na podriadené úrady. Prezídium ministerskej rady to

12 NAČR, f. MU 1919-1938, I/48/17, k. 12, výpis z protokolu zo zasadnutí ministerskej rady.

13 Pozri tiež BYSTRICKÝ, V.: Vysťahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska, c. d., s. 600.

14 NAČR, f. MU 1919-1938, I/48/17, k. 12, výpisy z protokolov zo schôdzí vlády 24.11.1933 s 12.3.1934.

zdôvodnilo tým, že „ani ministerská rada, ani predseda vlády nedal pokyn na intimáciu v dnešnom štádiu“.

V tom čase musela už vláda pociťovať problém ako akútny. Po nezvládnutých augustových nitrianskych slávnostiach nechal ministerský predseda J. Malypetr na Slovensku „vyplagátovať“ svoj prejav v poslaneckej snemovni z 20.10.1933. Odmietol v ňom obvinenie z vykorisťovania Slovenska a na veľké pobúrenie autonomistickej opozície uviedol údaje o príspevku českých krajín na uhradenie finančnej pasivity Slovenskej krajiny. K citlivej záležitosti úradníckej a zamestnaneckej uviedol: „...*stát neváhá vynaložiti finančně to nejmožnější, aby pokud možno byly napraveny křivdy bývalého režimu. Posílá v prvních letech úředníky, profesory, učitele a j. proto, že není místních sil, ale ustává s tímto opatřením, jakmile je nebo bude možno naléztí způsobilých žadatelů domácích. Opatření k tomu směřující jsou učiněna, ale je nutno pracovati i k tomu, aby mladí kvalifikovaní žadatelé ucházeli se o místa v zemích historických, abychom postupem času dostali se k užší a důslednější jednotnosti veřejné správy. (...) Učinil jsem opatření, aby ve všech oborech státní a veřejné správy, státních podniků a ústavů bylo zjištěno, jak a kým jsou místa v nich obsazena a bude po skončení tohoto šetření podána o tom veřejnosti zpráva.*“¹⁵

Údaje však verejne publikované neboli.¹⁶ Sumár štátnych zamestnancov politickej správy na Slovensku vypracovaný krajinským prezidentom Jozefom Országhom r. 1934 ukazuje, že v desaťročí 1924-1934, vo všetkých kategóriách (s výnimkou rezortu verejných prác) počet Slovákov narastal a počet Čechov klesal, pravda, nie nejako rapídne.¹⁷ Údaje z ďalších rezortov vykazujú rovnakú tendenciu.¹⁸ To súčasne ukazuje na skutoč-

15 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna (DPK), <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/296schuz/s296009.htm>. Porovnaj ČULEN, K.: *Česi a Slováci v státních službách ČSR*, c. d., s. 98. Tiež SIDOR, K.: *Slovenská politika na póde pražského snemu 1918-1938*, zv. II, Bratislava : 1943, s. 86 an.

16 Pokiaľ ide o úradníkov a zamestnancov politickej správy, nezverejnené čísla z úradných zdrojov možno konfrontovať s publikovanými údajmi v Statusoch, vydávaných od roku 1932. Jednotou konceptného úradníctva politickej správy v RČS. Súpis obsahujú menovitý zoznam konceptného (právneho) úradníctva - politického a policajného v celej republike, s uvedením funkcie a zaradenia do platových tried (schematizmu) a dislokácie (v osobitnej časti Slovensko). *Status konkrétní a dislokační, politického úřednictva Republiky Československé*. Rok 1932, 1935, 1936. NAČR, sg. V 593.

17 Výkaz štátnych zamestnancov politickej správy na Slovensku podľa národností vyhotovený krajinským prezidentom J. Országhom 14.9.1934 a Dodatok zo 17.9.1934. Archiv Národního muzea Praha (ANM), f. I. Déřer, k. 10, i. č. 501. Údaje v absolútnych číslach a percentuálnom vyjadrení spracovala autorka do spoločnej tabuľky a publikovala ako prílohu k pôvodnej štúdiu in: *Historický časopis*, 48, 4, 2000, príloha 1, s. 634.

18 Údaje o štátnych zamestnancoch podľa národností v období rokov 1924-1934 si vyžiadal minister spravodlivosti I. Déřer listom z 10.9.1934 od inštitúcií s celoslovenskou pôsobnosťou. ANM, F. I. Déřer, k. 10, i. č. 501. Okrem výkazu slovenského krajinského prezidenta v citovanej archívnej jednotke sa ďalej nachádza: Správa riaditeľstva štátnych dráh v Bratislave zo dňa 15.9.1934, s tabuľkou mapujúcou každoročný stav v rozpätí rokov 1922-1934 a tabuľkou za Riaditeľstvo štátnych železníc v Košiciach v rovnakom období; nedatovaná Úhrnná štatistika zamestnancov v obvode Riaditeľstva pôšt a telegrafov v Bratislave v rokoch 1924-1934 a ďalšie vlastné Déřerove výpisky zo štatistik. Z údajov vyplýva, že percentuálne zastúpenie Slovákov rástlo v rezorte pôšt a telegrafov z 50,7% v r. 1924 na 68,8% v r. 1934 a počet Čechov klesal z 49,3% r. 1924 na

nosť, že v prvom rade sa hľadali vhodní uchádzači (zodpovedajúci kvalifikáciou, dĺžkou praxe atď.) pre úrady na Slovensku a až potom pre centrálne úrady. Na konci r. 1936 v tejto súvislosti premiér Hodža uviedol: „*Na Slovensku nie je ešte dosť Slovákov – úradníkov, ktorí by mohli byť postrádaní a poslaní do Prahy, a sami prednostovia úradov na Slovensku poukazujú na túto skutočnosť, svojich úradníkov neradi a ťažko púšťajú... Stávajú sa i prípady, že Slováci do Prahy pridelení (napr. v ministerstve vnútra)... buď sa vrátili na Slovensko, alebo službu vôbec nenastúpili.*“¹⁹

Dňa 16.2.1936 sa „Akčný výbor slovenských poslancov koalovaných strán“ (ďalej AVKS)²⁰ uzniesol podať predsedovi vlády návrh na riešenie slovenskej otázky. Pod názvom

24,3% r. 1933 (najnižší stav); v rezorte štátnych železníc počet Slovákov rástol z 56,56% r. 1922 na 67,4 r. 1934 a počet Čechov klesal v rovnakom období z 29,18% na 25,4%. Neúplné údaje (chýba napr. finančná správa) však nedovoľujú zostaviť celkový sumár štátnych zamestnancov všetkých rezortov podľa národnosti v danom období. Podľa štatistických dát za r. 1934 publikovaných Ľ. Liptákom, bez uvedenia prameňa, možno doplniť údaje za: štátnu poštovú službu – 3274 Slovákov a 1161 Čechov; štátne železnice – 14 562 Slovákov, 6384 Čechov a 1362 Maďarov a za justičnú službu na Slovensku a Podkarpatskej Rusi spolu – 147 Slovákov a 225 Čechov - sudcov. V politickej správe na Slovensku bolo 3191 Slovákov, 1581 Čechov, 267 Maďarov a 82 Nemcov, čo sú údaje úplne zhodné s číslami v nami publikovanom Országhovom výkaze. Domnievame sa preto, že ide o rovnaký zdroj. Valerián Bystrický uvádza na základe výsledkov sčítania ľudu z 1.12.1930, že v štátnej správe na Slovensku pracovalo 23 556 českých (a 39 176 slovenských) úradníkov a zriadencov a robotníkov. Z toho najviac v súdnictve a štátnej (politickej) správe 9814 (9046 Slovákov), v rezorte železníc 5247 (18 157 Slovákov), v školstve 2399 (7122 Slovákov), vojenských gázistov z povolania 4115 (523 Slovákov) a v poštovej službe 1981 (4328 Slovákov). Ku dňu 1.10.1938 bolo zamestnaných v hraniciach neskoršej Slovenskej republiky v štátnej správe 20 541 českých úradníkov a zamestnancov. Pozri tiež BYSTRICKÝ, V.: Vystaňovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska 1938-1939, *Historický časopis* 45, 4, 1997, s. 597, s odvolaním na AÚTGM. Údaje nemožno porovnať s vyššie citovaným výkazom, pretože v prvom prípade ide zjavne len o právnych úradníkov (vo vyšších platových triedach), kým v druhom sú uvedení aj nižší úradníci a zriadení. Naproti tomu Jan Rychlík uvádza v porovnateľných položkách a za rovnaké obdobie nepomerne vyššie čísla: „Podle soupisu pořízeného prezidentskou kanceláří vypadala situace k 1.12.1930 takto: ve službách státní pošty bylo zaměstnáno 10 995 Slováků a 4164 Čechů; u ČSD 78 317 Slováků a 14 097 Čechů; v soudnictví a státní správě 26 207 Slováků a 23 862 Čechů; v školství a výchově 15 840 Slováků a 4030 Čechů a u vojska 2034 Slováků a 8 194 Čechů“, t. j. spolu 54 347 Čechov 133 393 Slovákov. RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci v 20 století*, c. d., s. 86-87, s odvolaním na AÚTGM, f. MA, Slovensko, k. 1, fasc. 5, vnútropolitická situácia na Slovensku 1933-1934. Rozdiely sú markantné: v naposledy citovanom prameni ide zrejme nielen o zamestnancov v štátnych, ale aj v ostatných verejných službách a slobodných povolaniach. Porovnaj iný, tamže citovaný zdroj: podľa oficiálnych štátnych výkazov z r. 1935 vo verejných službách a slobodných povolaniach pracovalo na Slovensku 168 833 Slovákov a 50 111 Čechov. BOHÁČ, A.: Češi na Slovensku. In: *Statistický obzor*, 16, 1935, s. 183-190. Porovnaj s tabuľkou: Etnické rozvrstvenie vo vybraných povolaniach v roku 1921, PAŠIAK, J.: Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku, c.d., poznámka na s. 23.

19 NAČR, f. PMR, sg. RH (Hodža), k. 3868.

20 „Akčný výbor slovenských poslancov koalovaných strán“ bol neparlamentný (mimoústavný) orgán, ktorý vznikol z iniciatívy M. Hodžu. V jeho chápaní mal byť akýmsi pendantom orgánu parlamentnej rézie (politickej päťky, neskôr osmičky), zloženej výhradne z predstaviteľov českých strán, resp. českých krídel celoštátnych strán. Na pôde AVKS sa podobne hľadal konsenzus predstaviteľov slovenských krídel československých politických strán pred rokovaním v parlamente. Hodžovou ambíciou bolo dosiahnuť prostredníctvom AVKS spoluprácu aj so slovenskou autonomistickou opozíciou, až napokon vytvorenie slovenskej jednoty okolo slovenských agrárov, ktorej by stál na čele.

Memorandum akčného výboru bol vypracovaný a predložený premiérovi v nasledujúcom roku 1937. Vtedy sa však už v susedstve fašistického Nemecka do popredia dostával problém národnostných menšín. 18.2.1937 vydala Hodžova vláda nové smernice svojej menšinovej politiky, v ktorých vyslovila pripravenosť osobitne prihliadať na konkrétne (hospodárske, sociálne, kultúrne aj jazykové) potreby národnostných menšín a zaviazala zodpovedné inštitúcie a im podriadené orgány na jednej strane dozorom nad plnením, na druhej strane osobnou zodpovednosťou za splnenie vládnej inštrukcie. V ten istý deň prijala vláda uznesenie o rozšírení právomoci krajinského prezidenta.²¹ Premiér M. Hodža sa pokúšal nájsť spoločné riešenie oboch problémov: postavenie národnostných menšín aj Slovenska v republike sa malo vyriešiť optimalizáciou verejnej správy, pri zachovaní jednoty a demokratického charakteru štátu, aj za cenu určitých obmedzení (v medziach určených zákonom). Nemecká otázka však postupne celkom zamestnávala vládu a zatienila problém česko-slovenského vzťahu. V marci 1938 Hodža oznámil zámer vypracovať Národnostný štatút, ktorý by kodifikoval menšinové práva v jednom spoločnom zákone.²² Práce na ňom prebiehali za mimoriadne nepriaznivej medzinárodnej situácie, v podmienkach bezprostredného ohrozenia ČSR Nemeckom a aktivizácie separatistických hnutí v oboch častiach republiky. Preto bola snaha udržať ich v najprísnejšej tajnosti. Oficiálne boli zverejnené len hlavné zásady a potom to, čo vyšlo v komentároch informovanejších novinárov.²³ Súbežne s prípravou Národnostného štatútu prebiehala príprava jazykovej novely a práce na reforme správy na úrovni expertov ministerstiev spravodlivosti, unifikácií, vnútra, Najvyššieho správneho súdu, Ústavného súdu a Prezídia ministerskej rady. Všetky tri zákony mali byť spoločne predložené parlamentu začiatkom augusta 1938. Vo všetkých troch prípadoch sa mala postaviť protiváha požiadavkám Sudetonemeckej strany, vyhláseným v Henleinovom aprílovom Karlovarskom programe, a formálne predloženým vláde v podobe memoranda pod názvom Náčrt nového usporiadania vnútroštátnych pomerov.²⁴

Ak si všimame len ohlasovanú správnu reformu, právni experti zúčastnených ministerstiev vypracovali elaborát, na základe ktorého vznikol vládny Náčrt hlavných zásad úpravy zemskej samosprávy.²⁵ Oproti pôvodným úvahám, že úprava si nevyžaduje zmeny ústavy, že nositeľmi krajinskej samosprávy sú: krajinské zastupiteľstvo, krajinské kuri-

21 *Slovenský denník*, 21.2.1937.

22 V rozhlasovom prejave z 28.3.1937 oznámil Hodža, že „je načase, aby sme jedným súborným zákonodarným aktom zhrnuli v jeden celok všetky opatrenia, nech už sú obsiahnuté v ústavnej listine alebo jazykovom zákone, alebo špeciálnych zákonoch a správnych opatreniach“. *Slovenský týždenník*, 31.3.1938.

23 Podrobne pozri BYSTRICKÝ, V.: Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku r. 1938. *Historický časopis*, 40, 1, 1992, s. 52-69. KVAČEK, R.: Jednání o československý národnostní statut v roce 1938. In: *Acta universitatis Carolinae. Studia historica* 16, Praha: 1977, s. 119 an.

24 Posudek k Náčrtku nového uspořádání národnostních poměrů, který předložili zástupci sudetonemecké strany z 12.6.1938. ANM, f. I. Dérek, k. 11, i. j. 522. V tomto fonde sú uložené materiály z prípravných prác na Národnostnom štatúte a reforme správy, za účasti expertov ministerstva spravodlivosti a ministra Déreka.

25 ANM, f. I. Dérek, k. 11, i. j. 533.

álne (národnostné) komisie a krajinští zamestnanci, vo verzii dokumentu zo začiatku júla 1938 sa už ako samosprávny orgán uvádza krajiniský (zemský) snem a národnostné kúrie krajiniských (zemských) snemov s pôsobnosťou normotvornou, hospodárskou a správnu.²⁶ V tlači boli publikované len dohady, že „vládný návrh, ako sa naznačuje, obnovuje krajiniské snemy s určitou zákonodarnou právomocou“.²⁷ „Úradnícka otázka“, ktorá bola, prirodzene, súčasťou komplexného národnostného problému, sa mala v menšinových oblastiach riešiť menovaním štátnych úradníkov a zamestnancov tu žijúcich národností podľa kľúča, tak aby tu vždy bolo príslušné percento úradníkov menšinového jazyka.²⁸

V tejto situácii Prezídium ministerskej rady rozposlalo 9.3.1938 jednotlivým ministerstvám na pripomienkovanie memorandum AVKS. Súčasne bola na premiérov príkaz zvolaná k tomuto dokumentu medziministerská porada, za účasti personálnych referentov jednotlivých ministerstiev a všetkých ústredných úradov.

Memorandum AVKS požadovalo prijať opatrenia, „*ktoré by dali záruku, že domáce obyvateľstvo Slovenska bude postupne zaujímať v štátnej a verejnej správe toľko miest, koľko zodpovedá všeobecne uznávanej potrebe*“. Na to mala slúžiť „*cieľavedomá personálna politika, ktorá by pečovala v prvom rade o umiestnenie nezamestnanej slovenskej inteligencie zo Slovenska doma na Slovensku, ďalej, ktorá by zaistila domácomu úradníctvu pred inými uchádzačmi obsadzovanie prednostenských, vedúcich a vôbec uvoľnených služobných miest na Slovensku a konečne, ktorá by sústavne uskutočňovala umiestnenie domácich zamestnancov zo Slovenska v ústredných úradoch v počte zodpovedajúcom*

26 Tamže.

27 *Slovenský denník*, 14.7.1938.

28 ANM, f. I. Dérier, k. 11, i. j. 533. Stanovisko vládných miest k tejto otázke bližšie ozrejmuje cirkulárny telegram prezidenta E. Beneša vybraným čs. vyslanectvám z 11.4.1938, v ktorom ich oboznamuje s hlavnými zásadami a opatreniami v rámci pripravovaného Národnostného štatútu. Konkrétne k „úradníckej otázke“ v menšinových oblastiach sa vzťahujú body 3 – 7: „(...) 3. Byl by doplněn zákon jazykový, aby přestaly všechny šikany a hledělo se všude k praktické potřebě, a nikoli k věcem prestižním. Šlo by o státní podniky (pošty, železnice atd.), o výnosy ministerstev, o úřadování u úřadů okresních a úřadů centrálních. 4. Byla by zaručena menšinám proporcionalní účast ve státním rozpočtu. 5. Byla by provedena úprava jmenování státních úředníků a zaměstnanců tak, aby vždy v německých menšinových krajích bylo značné procento úředníků jazyka německého a menšinového. Byl by to kompromis pro požadovanou tzv. Selbstverwaltung u státních úřadů. V obcích, městech a okresech volená Selbstverwaltung existuje úplně, u úřadů státních by byla provedena do přijatelné míry pro vládu a československou většinu tím, že by do krajů těch byli jmenováni úředníci příslušných národností. 6. Byla by provedena tzv. školská Selbstverwaltung. Stalo by se to rozšířením kompetence zemských školských rad v Praze, Brně a Bratislavě, kde by byly vybudovány národnostní sekce, plně podřízené a plně vedené úředníky příslušné národnosti a mající ve správě veškeré školství obecné, měšťanské, střední i odborné. Byla by zajištěna plně příslušná kvóta škol jednotlivým národnostem, jakož i příslušná kvóta v celkovém rozpočtu ministerstva školství. V ministerstvu školství byli by ovšem také úředníci menšinových národností jako referenti, ale národnostní sekce by v ministerstvu nebyli zavedeny. 7. Byla by učiněna opatření, aby zmizela politika píchání špendlíkem v četnictvu, policii, soudní, berní a správní službě, na železnicích a poštách tím, že by byli zřízeny dočasně příslušné inspektořáty, které by důsledně odstraňovaly třenicе jazykové a národnostní v úřadech, v úřadování, ve styku s obyvatelstvem a postupně vychovaly novou generaci byrokratickou (...).“ Depeša ministerstva zahraničních věcí vyslanectvám v Paříži, Londýně a Berlíně o národnostnom štatúte. In: BENEŠ, E.: *Mnichovské dni. Paměti*. Praha : 1968, s. 352-354.

pomeru obyvateľstva Slovenska k obyvateľstvu ostatných zemi štátu“.²⁹ Nakoľko, ako sa zdôrazňovalo v dokumente, bolo „v záujme upevnenia dôvery obyvateľstva na Slovensku k štátu a jeho správe, aby formálnym opatrením štátnej správy bola táto snaha vyslovená“, sformuloval AVKS svoje požiadavky do podoby návrhu vládneho uznesenia o personálnej politike.

Vzhľadom na systemizáciu miest v ústredných úradoch nebolo možné uskutočniť povolanie potrebného počtu zamestnancov zo Slovenska naraz. Aby sa cieľ dosiahol v čo najkratšom čase, vyslovuje sa v memorande potreba všetky uvoľnené miesta obsadiť uchádzačmi zo Slovenska. A keďže osobné stavy v ústredných úradoch nedovoľovali, aby boli do týchto úradov povolávaní vo väčšom počte zamestnanci služobne starší, malo byť snahou vládnych miest, aby sa k účasti na ústrednej štátnej správe dostala mladá poprevratová generácia. Požadovalo sa prideľovať týchto mladých Slovákov v prvom rade do prezidií a tam využiť ich znalosť slovenských pomerov, ďalej do personálnych oddelení, pretože „riešenie personálnych otázok na Slovensku je najchúlostivejšie a verejná mienka na ne najcitlivejšie reaguje“.³⁰

Limitujúci interkalár (t.j. povinnú 10%-nú úsporu platov) nebolo možné z finančných dôvodov úplne zrušiť, preto AVKS požadoval obmedziť ho predbežne na polovicu a tým umožniť prijímanie nových úradníkov, aby po zapracovaní mohli nahradiť tých, ktorí by boli povolaní do ústrednej štátnej správy.

V záujme jednotného postupu všetkých rezortov sa v memorande AVKS navrhuje, aby sa spisy, ktorými ústredné úrady rozhodujú o obsadení predmetných služobných miest, ešte pred schválením predkladali krátkou cestou predsedníctvu ministerskej rady. Tým by si premiér Hodža zaistil možnosť ešte vstúpiť do schvaľovacieho procesu. Ďalej sa navrhovalo zriadiť, po dohode predsedu vlády s príslušnými ministrami, v niektorých rezortoch centrálné inšpektoráty, ako poradné orgány šéfov ústredných úradov v slovenských záležitostiach a obsadiť ich úradníkmi zo Slovenska. A to predovšetkým: v ministerstve financií, železníc, verejných prác, pôšt a telegrafov, poľnohospodárstva, zdravotníctva a pre ich podniky.

Dňa 11.5.1938, t.j. v čase vyostrenia „sudetského problému“, zvolalo Prezídium ministerskej rady medziministerskú poradu o smerniciach pre prijímanie Slovákov (príslušníkov Slovenskej krajiny) do štátnych služieb. Návrh AVKS na nej predložil referent Prezídia ministerskej rady Ľudovít Černo. Podľa zápisu prítomného zástupcu ministerstva unifikácií vyšlo pri rokovaní najavo, že „*ide o akúsi podmienku vstupu ľudovej strany do vlády. Ľudová strana nalieha na to, aby mohla umiestniť svojich ľudí, preto má byť u všetkých štátutov prisystematizované 10%. Na Slovensku pri obsadzovaní prednostenských miest sa nemá dbať na služobné poradie atď.*“³¹

29 NAČR, f. MU 1919-1938, I/48/17, k. 12. Výpis z Memoranda Akčného výboru slovenských poslancov koalovaných strán zo dňa 16.12.1936.

30 Tamže.

31 NAČR, f. MU I/48/17, k. 12, záznam z 12.5.1938 – spisový materiál Prezídia MU označený ako dôverný. Záznam podpísal prednosta prezídia J. Fritz s poznámkou, že bude vyhotovená podrobná správa.

Všetky zúčastnené rezorty vzniesli proti tomu námietky, osobitne poukazovali na neústavnosť, a návrh vládneho uznesenia bol „zredukovaný“.³² Ale, ako sa uvádza v citovanej dôvernej správe z porady, „*bolo naznačené, že naopak to, čo na porade bolo z pôvodného návrhu vylúčené, bude tam zrejme na pokyn p. ministerského predsedu dané späť, alebo aspoň časť z toho*“.³³

Na porade boli zastúpené všetky ústredné úrady (s výnimkou Kancelárie prezidenta republiky). Pertraktovali sa rôzne názory, pričom zástupca ministerstva unifikácie dokazoval, že jeho ministerstvo sa od začiatku usilovalo získať slovenské sily, no bez väčšieho úspechu: oslovení právnici zo Slovenska „odmietli slúžiť v Prahe“.³⁴ Upozornil ďalej na to, že „*Priznají-li se zvláštní výhody Slovákům, budou se týchž výhod domáhati i menšiny.*“³⁵ Zástupca Prezídia ministerskej rady dokonca odmietol hovoriť v uznesení o Čechoch a Slovákoch, pretože „právny poriadok pozná len príslušníkov československej národnosti“ a len „štátny jazyk v znení českom a slovenskom“. Väčšina sa otvorene stavala proti ustanoveniu, že uvoľnené miesta prednostov, ich námestníkov, vedúcich a dohliadajúcich úradníkov sa majú obsadzovať spravidla plne spôsobilými úradníkmi zo Slovenska, a na ostatné uvoľnené alebo novozriadené služobné miesta v týchto úradoch sa majú povolávať, prípadne prijímať zásadne uchádzači zo Slovenska.

Po tejto debate ministerský radca L. Černo vyhlásil, že „ak nedôjde k dohode, bude vec asi nadiktovaná“. Zástupcovia PMR potom „dôverne zdelili, že sa jedná o vstup ľudovej strany do vlády“. Ako uviedli, strana kladie značné požiadavky. Odmietla dva ponúknuté rezorty a nestačí jej v predkladanej podobe ani navrhované vládne uznesenie. Má záujem na umiestnení svojho dorastu a zvýšení svojho vplyvu v štátnej správe. Ide jej najmä o politickú správu a o väčšie rezorty (pošty, železnice, financie), a preto snáď bude požadovať, aby osobné stavy boli zvýšené o 10% prisystemizovaním miest. Po tomto

32 NAČR, f. MU I/48/17, k. 12, Návrh vládneho usnesení podle výsledků porady konané dne 11. května 1938 ve Strakově akademii.

33 NAČR, f. MU I/48/17, k. 12, záznam z 12.5.1938.

34 Zástupca MU citoval na ilustráciu zo správy bývalého unifikačného ministra Ivana Markoviča z decembra 1923: „Podotýkam, že v úradovaní všetkých ministrov unifikácie zaujímal významné miesto veľa a veľa pokusov dostať do ministerstva unifikácií úradníkov slovenských, resp. ľudí zo Slovenska, uhorského práva a slovenských pomerov ználych, hoci snáď pred prevratom Slovákmí neboli. Všetky tieto pokusy prišli na zmar. Ľudia práva znali – menovite pravotári a univerzitní profesori – mali vysoké požiadavky hmotné, a keď išlo o presídlenie do Prahy, žiadali honoráre príliš vysoké. Pri svojej možnosti honorovať odborníkov ku spolupráci do ministerstva povolaných len ako štátnych úradníkov, ministerstvo unifikačné z kruhov mimoúradných zo Slovenska schopných síl dostať nemohlo a nemohlo ich dostať ani z radu tamajšieho úradníctva. Ostatné rezorty a celá štátna správa na Slovensku zdôrazňovali totiž, že všetko úradníctvo, ktorým slovenské úrady disponujú, potrebujú doma. Zvlášť generálne finančné riaditeľstvo v Bratislave veľmi energicky sa bránilo každému pokusu, aby jeho finanční úradníci s právom slovenským i tunajším oboznali, boli zo Slovenska odvolávaní a prideľovaní do MU. Bol tu teda na jednej strane nedostatok ľudí vôbec, na druhej strane potom nedostatok ľudí takých, ktorí by boli ochotní pracovať za skromných hmotných podmienok, za akých musí pracovať úradník Československej republiky.“ NAČR, f. MU I/48/17, k. 12, veci personálne – Výňatok z oficiálnej publikácie *Deset let Československa*, sv. I. Praha : Orbis 1928, s. 523-524.

35 Tu a ďalej sa opierame o dôverný záznam z medziminarskej porady z 11.5.1938 v Strakově akademii, predložený zástupcom MU J. Mittelmüllerom 12.5.1938. NAČR, f. MU I/48/17, k. 12.

vysvetlení prehlásili zástupcovia ministerstva pôšt, poľnohospodárstva, verejných prác, vnútra, že nemajú námietky, ale vyhradili si oznámiť stanovisko po zreferovaní svojim rezortným ministrom. Požiadavka zriaďovania „centrálnych inšpektorátov“ bola zamietnutá, s poukazom na to, že Slováci budú podľa možností poverení personálnou agendou. Napokon bolo na návrh zástupcu ministerstva národnej obrany doplnené ustanovenie, že vládne uznesenie sa nevzťahuje na vládnu moc.

M. Hodža skutočne zasiahol do návrhu uznesenia, ktoré prijala medziministerská porada: stanovil ako zodpovedajúci pomer československých príslušníkov zo Slovenska k celoštátnym na 24,21%; presadil aby sa pred schválením rozhodnutia o obsadení služobného miesta upovedomilo Prezídium ministerskej rady, aby mohlo včas vzniesť svoje pripomienky. Doplnil uznesenie o povinnosť predkladať PMR, počínajúc dňom 1.7.1938, štvrťročné správy vo forme podrobných výkazov. Takto upravené znenie návrhu vládneho uznesenia PMR rozposlalo 24.5.1938 jednotlivým ústredným úradom na vyjadrenie pod názvom „Účasť príslušníkov československej národnosti zo Slovenska v štátnej správe“.³⁶

Pripomienky jednotlivých ministerstiev boli závažné. Poukazovalo sa, že návrh AVKS vôbec neprihliada na nároky iných národností žijúcich na Slovensku, mať svoje zastúpenie v ústredných úradoch. Ministerstvo vnútra k príslušnému ustanoveniu uvádza, že tak ako je štylizované „*vyhradzuje určitú kvótu (24.21%) v určitom odvetví verejnej služby zamestnancom (uchádzačom) národnosti československej zo Slovenska, bez ohľadu na účasť príslušníkov národných menšín na týchto služobných miestach. Je teda v rozpore s § 128, odst. 2 ústavnej listiny*“. Ďalej ministerstvo vnútra upozorňuje: pokiaľ sa ustanovením myslí to, že „*táto kvóta má byť vzatá zase z kvóty, ktorú podľa vládneho uznesenia z 18.2.1937 a podľa zásad pripravovaného národnostného štatútu pripadá z týchto služobných miest na príslušníkov československej národnosti, znamená to komplikáciu tohto kľúča (ktorá môže mať za následok komplikácie ďalšie, z aspirácií iných miestnych obvodov alebo ich zložiek)*“. Odporúča vyčkať so štylizáciou sporného ustanovenia až do „ústavného prerokovania základnej proporcionality“. Ministerstvo vnútra sa tiež ohradilo proti požiadavke oznamovať Prezídiu ministerskej rady vopred úmysel obsadiť miesto pre akúkoľvek zamestnaneckú kategóriu, teda aj tam, kde má menovacie právo rezortný minister, ako proti „akémusi druhu zasahovania do ministrovej kompetencie“. Ministerstvo sociálnej starostlivosti potom priamo odporučilo upustiť od vládneho uznesenia a vydať len „v internej forme príslušné smernice pre personálnych referentov, sledujúcich splnenie oprávnených požiadaviek Slovákov, z ktorých najmä povolávanie do ústredných úradov je požiadavka naprosto spravodlivá“. Príslušnú smernicu si predstavovalo takto: „*Pretože služba v ústredných úradoch vyžaduje znalosť pomerov celého štátneho územia, je potrebné dopĺňovať osobné stavy ústredných úradov rovnomerne uchádzačmi zo všetkých krajín štátneho územia. Ústredným úradom sa ukladá, aby koncom každého roka*

36 Nový návrh vládneho uznesenia AVKS vo veci „účasti príslušníkov československej národnosti zo Slovenska v štátnej správe“ zaslalo PMR prípisom o dňa 24.5.1938 prezídiám všetkých ministerstiev a ústredných úradov, so žiadosťou o vyjadrenie stanoviska obratom, najneskôr do 29.5.1938. Dokument publikovala autorka ako prílohu k pôvodnej štúdii in: *Historický časopis*, 48, 4, 2000, príloha 2, s. 635.

*oznamovali Prezídium ministerskej rady prírastok svojich zamestnancov, a to s uvedením národnosti a domovského pôvodu.*³⁷

A takto sa aj skončil posledný pokus „slovenského centralizmu“, reprezentovaného premiérom Hodžom, riešiť „úradnícku otázku“, a jej prostredníctvom „slovenskú otázku“. Na jednej strane tu bola osobná zaangažovanosť ministerského predsedu za vstup Ľudákov do vlády a prevzatie spoluzodpovednosti za štát v exponovanom období na jar 1938, keď svoje nároky vehementne presadzovala nemecká menšina; na druhej strane obavy vládnych miest z ďalších vnútorných aj zahraničnopolitických komplikácií, a preto aj malý alebo nijaký záujem o zásadné opatrenia. Svoju úlohu tu zohrala neochota vysokej štátnej byrokracie pripustiť výnimky zo služobnej pragmatiky a umožniť tak uchádzačom zo Slovenska rýchlejší postup na vyššie posty. Tí zase vždy nespĺňali a často ani objektívne nemohli spĺňať také kvalifikačné podmienky, ako bola predpísaná dĺžka praxe.

Rokovania o Národnostnom štatúte v ďalších mesiacoch stroskotali a Hodžova vláda bola zahnaná do úzkych pod tlakom sudetských Nemcov (a Hitlera za ich chrbtom), ale aj slovenských Ľudákov, ktorí za takýchto okolností strácali záujem o vstup do vlády. Čoraz menej verili v udržanie Československa a čoraz menej spájali budúcnosť Slovenska s osudmi ohrozeného štátu. Hodžom inšpirovaný návrh, ktorým sa usiloval uspokojiť akútne požiadavky presadzované HSĽS a tým ju pritiahnuť k vládnej spoluzodpovednosti za Československú republiku, zostal na úrovni personálnych referentov jednotlivých ministerstiev. Hodžovu základnú myšlienku akceptoval síce bezvýhradne, no oneskorene prezident E. Beneš vo svojom poslednom, definitívnom variante usporiadania česko-slovenských vzťahov, predloženom v čase akútnej politickej krízy, na rokovaníach s predstaviteľmi HSĽS. Jeho „tretí plán“ z 22.9.1938 v príslušných bodoch zachováva ducha – ak aj nie literu – Hodžom iniciovaného návrhu vládneho uznesenia. No rútiace sa medzinárodné a pod ich vplyvom aj vnútropolitické udalosti už nedovolili ničie z nich realizovať.³⁸ Tisova krajinská slovenská vláda pristupovala po 6. októbri 1938 k riešeniu úradníckej otázky na celkom inom základe, vystaňovaním českých štátnych zamestnancov zo Slovenska.³⁹

O „scentralizovaní personálnej politiky“ pražskými ministerstvami napísal na sklonku života už zatrpknutý Milan Hodža v americkom exile: *»Úmysel zákonov bol dobrý, aj ich osnovy, ale prax vyvinula sa inak. Tak sa vyvinula prax, že odboroví ministri v Prahe sústavne znemožňovali slovenskému krajinskému prezidentovi menovať všetkých určitých úradníkov na Slovensku, ačkoľvek mu zákon o samospráve toto právo jasne zaručil. Pražskí odboroví ministri si jednoducho vynútili menovanie svojich vlastných kandidátov [...] K pokusu o úmerné zamestnávanie Slovákov vo verejnej službe dostal som sa až ako*

37 Vyjadrenia ministerstva vnútra, pôšt a telegrafov, školstva, unifikácií, sociálnej starostlivosti. NAČR, f. MU I/48/17, k. 12.

38 Bližšie pozri BYSTRICKÝ, V.: Dokumenty o postoji Eduarda Beneša k česko-slovenským vzťahom koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov. *Historický časopis* 43, 2, 1995, s. 317-327, osobitne dok. č. 2.

39 Bližšie pozri BYSTRICKÝ, V.: Vystaňovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938-1939, c. d., s. 603 an.

ministerský predseda. Zriadil som na to vo svojom úrade zvláštnu komisiu [t.j. personálnu komisiu pri Prezídiu ministerskej rady – pozn. X.Š.]. Štátnych zamestnancov mali právo menovať len ministri (alebo ich podriadení) a vyšších ministerská rada a prezident. Zasiahol som vtedy do vládybažnosti centralistov. Nedbal som, akokoľvek aj na mňa vtedy zúril. Dosiahol som predbežne prísny dohľad a zároveň celkovú obnovu verejnej správy a v tomto rámci aj úpravu bolestných nárokov slovenských. Nechcem tu vykladať, čo všetko sa okolo toho dialo. Povieť len, čo som hlásal verejne ako predseda vlády: prijímanie zamestnancov do verejnej služby treba vyrvať z rúk centralizmu. Dať svojim kus chleba vo vlastnom štáte, to je hlavnou podmienkou národnej samobytnosti. Je toto akási obžaloba pražského centralizmu? Nie, centralizmus je všade rovnaký. Jeho povaha je práve v tom, že vo svojich málo rukách sústreďuje tú moc, po ktorej v demokracii právom siahajú všetky ruky. Centralizmus môže mať aj výhody – aspoň tak sa hovorí. V Česko-Slovensku mal tú ohromnú nevýhodu, že držal vo svojich pražských rukách tú moc, ktorá patrila a patrí do rúk slovenských, a tým otrávil česko-slovenský pomer.»⁴⁰

(2000)

40 Hodžov článok z r. 1943 bol uverejnený v Slovenskej obrane v USA. Cit. podľa: ČULEN, K.: *Česi a Slováci v štátnych službách ČSR*, c. d., s. 102-103.

**III. OPONENTI: RADIKÁLNY SOCIALIZMUS,
KOMUNIZMUS, BOLŠEVIZMUS
– OPONENTÚRA ČESKOSLOVENSKEJ
DEMOKRACIE ZĽAVA**

KSČ NA SLOVENSKU V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ AKO PREDMET SLOVENSKEJ HISTORIOGRAFIE

Práce slovenských historikov z problematiky dejín KSČ vydané koncom 40. a v prvej polovici 50. rokov 20. storočia plnili predovšetkým ideologickú funkciu: hľadať a nachádzať historické zdôvodnenie vedúcej úlohy komunistickej strany v spoločnosti, tým, že sa jej politický vývoj prezentoval ako sled rozmanitých zápasov, vedúci ku konečnému a definitívnemu víťazstvu pracujúceho ľudu nad vykorisťovateľmi. Nie je potrebné ďalej rozoberať triviálne tézy vládnucej ideológie, implantované pod označením „marxizmus-leninizmus“ spoločenským vedám vo všeobecnosti a historickej osobitne, ako jedine vedeckej a jedine prípustnej metodológii. Takzvaná „marxistická historiografia“¹ vtesnávala výsledky svojho bádania do „Prokrustovho lôžka“ schémy rozloženia triednych síl; v podstate nemennej od dôb Stalinovho Listu redakcii časopisu Proletárska revolúcia z r. 1931. Vcelku aj dodržiavala tamtiež obsiahnutú direktívu, že prvotným zdrojom a východiskom bádania historika komunistickej strany nemá byť archívny materiál, ale uznesenia najvyšších straníckych orgánov a prejavy najvyšších predstaviteľov.² Za týmto účelom boli v prvej polovici 50. rokov vydané (v Prahe aj Bratislave) *Spisy Klementa Gottwalda* a zborníky selektovaných dokumentov k jednotlivým zväzkom, doplnené o rovnako účelové štatistiky,³ aj výbery z prejavov a článkov ďalších straníckych predstaviteľov.⁴ Poznávacia funkcia histórie bola zjavne druhoradá a poznávacia hodnota historických prác o dejinách KSČ z tohoto obdobia minimálna.

Pre vtedajšie chápanie národných dejín ako československých dejín, resp. stotožňovanie národných a štátnych dejín, je príznačné, že len ojedinelé práce sa zaoberali pôsobením KSČ na Slovensku, a to do tej miery, do akej bolo ono pôdou pre radikálne (vulgo: „revolučné“) masové vystúpenia.

Od prelomového roku 1956 sa na štúdiu dejín strany pozitívne prejavila najmä orientácia na základný archívny výskum, vrátane využívania okresných a oblastných

1 Termín „marxistická historiografia“ tu používam podmienene, ako dobové klišé. Nielen preto, že selektívny prístup k faktom, napĺňanie vopred danej a záväznej schémy schváleným obsahom, v záujme potvrdenia vopred stanovených a rovnako záväzných záverov, nemožno spravodlivo pripísať Marxovi. Spravidla nešlo o metodologické, ale o vyslovene partijnické hľadisko - navyše, vyhovujúce či prisluhujúce straníckej garnitúre momentálne pri moci. Napokon, literatúra hlásiaca sa k marxizmu na západ od „železnej opony“ dospievala v rovnakom čase odlišnými postupmi k podstatne odlišným výsledkom, hoci boli tiež prizmované politickými a ideovými pozíciami autorov.

2 O dopade uverejnenia listu na spracovanie dejín komunistických strán pozri napr.: MANKOVSKAJA, J. L. – ŠURAPOV, J. P.: Kult ličnosti i istoriko-partijnaja nauka. *Voprosi istorii KPSS No 5*, 1988 a nasledujúci ohlas. Na Slovensku podobná diskusia neprebehla ani v rámci „gorbačovského odmäku“.

3 Obdobie predmníchovského Československa zahrnujú na Slovensku vydané zväzky I. – VIII. Bratislava 1951-1954; Zborníky dokumentov: *Za boľševickú orientáciu KSČ*, Bratislava : 1953; *Na obranu republiky, proti fašizmu a válce*. Praha : 1955.

4 ŠIROKÝ, V.: *Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu*. Bratislava : 1952; URX, E.: *Za pravdu a mír*. Praha : 1954.

archívov, aj pri spracovávaní ústrednej problematiky. Skôr prísľubom a nádejou než reálnym prínosom bolo sprístupnenie malej časti selektovaných materiálov kominternovskej proveniencie (po veľmi nevyhovujúcom archívnom spracovaní sovietskou stranou!) českým a slovenským bádateľom; samozrejme, len niektorým a pod ostrážitým dozorom stranického aparátu. Na konci 50. rokov sa to odrazilo v niekoľkých štúdiách venovaných najmä hospodárskym a sociálnym zápasom na Slovensku v exponovaných obdobiach do roku 1938 (štrajky poľnohospodárskych, lesných a stavebných robotníkov, protidrahotné a protiexekučné vystúpenia počas hospodárskej krízy). Ich prínos spočíval v bohatej faktografii, štatistickom spracovaní (i keď skreslenom „triednym prístupom“), ale aj v niektorých čiastkových záveroch, ktoré – v rôznej miere – čiastočne korigovali dovtedajšie šablóny, aj keď nijako nenarušili základný ideologický kánon.⁵ Výsledky tohoto výskumu sa presvedčivejšie prejavili v priaznivejšej politickej klíme po roku 1963 a najmä v druhej polovici 60. rokov.⁶ Stranickými orgánmi posvätené *Dejiny KSČ* z r. 1961 ešte predstavovali naoktrojovanú schému pôsobenia KSČ v predmníchovskej republike: ako revolučnej avantgardy proletariátu, ktorá v dôsledku boľševizačného procesu dokázala, pod Gottwaldovým vedením, čoraz správnejšie uplatňovať správnu líniu medzinárodného komunistického hnutia v československých podmienkach; ako masovej politickej strany s veľmi výrazným (či dokonca rozhodujúcim) vplyvom na politický vývoj krajiny. No v tomto období už vznikali, a neskôr sa tiež publikovali, aj príspevky, ktoré túto schému najprv relativizovali a na konci 60. rokov (nedôsledne) rozbili a odmietli. Významnú úlohu tu zohral časopis *Príspevky k dejinám KSČ* (od r. 1968 *Revue dějin socialismu*) uverejňujúci početné materiálové štúdie, nové dokumenty a materiály - dovtedy strážené pod siedmimi zámkami v stranických archívoch, ako aj rozhľady, recenzie a bibliografie západnej „revizionistickej“ literatúry. Kládli celkom nové otázky, skúmali vzťahy: KSČ a Komunistickej internacionály, komunistov a sociálnych demokratov, resp. boľševizmu a reformizmu; hľadali miesto KSČ v politickom spektre predmníchovskej ČSR a jej reálny vplyv na politický vývoj, sledovali peripetie vnútrostranického života a ponímanie vnútrostranickej demokracie a stranickej

5 Bolo to napr. trpezivejšie hodnotenie ohlasov decembrového štrajku 1920 na Slovensku, kritickejší pohľad na organizačnú prácu KSČ medzi štrajkujúcou poľnohospodárskou chudobou na južnom Slovensku ap. Pozri napr.: HOLOTÍKOVÁ, Z.: *Štrajk poľnohospodárskych robotníkov na Slovensku v roku 1929*. Bratislava : 1960; MLYNÁRIK, J.: *Štrajkové boje na Slovensku I. Priemyselné robotníctvo v období 1921-1924*. Bratislava : 1959; tenže: K hospodárskej a sociálnej problematike Slovenska v rokoch dočasnej stabilizácie kapitalizmu. *Historický časopis* 6, 2, 1958; tenže: *Generálny decembrový štrajk 1920 na Slovensku*. Bratislava : 1960; STRHAN, M.: K niektorým otázkam hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918-1938. *Historický časopis* 9, 2, 1961. PLEVZA, V.-VEBER, L.-CAMEL, S.: *KSČ a roľnícka otázka na Slovensku (1921-1960)*. Bratislava : 1961.

6 Výskumom triednych zápasov na Slovensku v r. 1918-1938, podľa (v marxistickej terminológii) jednotlivých „oddielov revolučného hnutia“: priemyselného robotníctva, poľnohospodárskeho proletariátu a hnutia nezamestnaných, sa systematicky zaoberal Ján MLYNÁRIK. Popri vyššie uvedených pozri jeho monografie: *Nezamestnanosť na Slovensku 1918-1938*. Bratislava : 1964; *Štrajkové boje na Slovensku II. a II. (Zemerobotníctvo v 20. rokoch a Priemyselné robotníctvo v rokoch 1924-1938)*. Bratislava : 1965; *Revolučné hnutie nezamestnaných na Slovensku v rokoch 1918-1938*. Bratislava : 1968, ako aj viaceré štúdie v odborných periodikách a zborníkoch zo 60-tych rokov.

disciplíny. Pri skúmaní dobovej interpretácie marxizmu a „rozvíjania revolučnej teórie“, ako základu strategickej a taktickej línie MKH v jednotlivých obdobiach, sa prekonali najhrubozrnnnejšie ideologické kliše a váhavo sa prekračovali hranice zakázaného pásma „revízie marxizmu”.⁷ Nový bol aj synchrónny prístup k problematike: snaha sledovať vývoj KSČ v kontexte jednak celého komunistického hnutia, jednak v kontexte „národných” (rozumej: československých) dejín. Niektoré výsledky boli vo veľmi oklieštenej podobe zahrnuté v novej učebnici dejín medzinárodného robotníckeho hnutia,⁸ slovenská problematika sa tu však – celkom príznačne – takmer neobjavila.

Slovenská historiografia, osobitne po roku 1963, skúmala vyššie načrtnuté a mnohé ďalšie problémy najmä cez prizmu národnostnej otázky. Pomer Čechov a Slovákov a štátoprávne postavenie Slovenska v Československu sa stalo najčastejšie pertraktovanou témou diskusií, polemík, vedeckých štúdií i popularizačných článkov, vychádzali prvé monografie venované priamo národnostnej otázke. Výsledky, ku ktorým sa dopracovala slovenská historiografia na konci 60. rokov 20. storočia, pokiaľ ide o „slovenskú otázku” v politike KSČ do r. 1938, možno zhrnúť do niekoľkých téz:

- KSČ sa národnostnou otázkou začala zaoberať až od svojho III. zjazdu r. 1924 (no systematicky až od V. zjazdu), kedy na priamy podnet KI po prvý krát formulovala heslo práva na samourčenie až do odtrhnutia; až do polovice 30. rokov mohlo mať však len deklaratívny charakter, nakoľko sa priamo spájalo s víťazstvom socialistickej revolúcie ako podmienkou konečného riešenia národnostnej otázky, navyše v jedinej uvažovanej podobe – ako sovietskej federácie; vzhľadom na principiálne odmietavý postoj voči buržoáznodemokratickej republike, direktívne presadzovaný orgánmi KI až do r. 1934-35, KSČ ani nemohla formulovať pozitívny národnostný program, uskutočniteľný v podmienkach existujúceho zriadenia. Až v dôsledku meniaceho sa vzťahu k „meštiackej“, t.j. parlamentnej demokracii sa po r. 1935 čiastkové požiadavky mohli stať súčasťou národnostného akčného programu (Plán hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho povznesenia Slovenska z r. 1937). Jeho vplyv a dosah na politický vývoj však nemožno preceňovať.
- KSČ vždy zdôrazňovala ekonomickú podstatu národnostnej otázky a jej spätosť s otázkou sociálnou. Jazykový a kultúrny aspekt boli až druhotné, odvodené.
- Významný (Kramer, Mlynárik), ba najvýznamnejší (Faltán, Holotíková) bol však aspekt politický, nakoľko sa Slovákom po r. 1918 nepriznali tie politické práva, ktoré im ako národu patrili. KSČ však do konca predmníchovskej republiky nenastolia otázku štá-

⁷ Medzi príspevkami českých autorov (Z. Bradáča, M. Hájka, Z. Hradiláka, F. Hrbaty, V. Mencla, L. Niklíčka, J. Nováka, Z. Kárníka, V. Suchopára, F. Svátka a i.) z r. 1964-69 sa však len sporadicky objavilo slovenské meno (I. Kolesár). Ich prínos spočíva najmä v uvedení primárnych archívnych prameňov a ich interpretácii, ktorá sa vôbec po prvý krát konfrontovala s výsledkami západnej historiografie (marxistickej i nemarxistickej). Ukazovali na schopnosť autorov pokúsiť sa o nezjednodušený a odideologizovaný, i keď z dnešného hľadiska už prekonaný, obraz vzťahu Kominterny pod taktovkou Stalina a jej sekcií. Výsledky boli limitované jednak stupňom poznania, no najmä – napriek určitému politickému uvoľneniu – reálnou možnosťou vyskúmané aj publikovať. Napokon, všetci autori vystupovali z pozícií kritického marxizmu a nie kritiky marxizmu (či marx-leninizmu). No v nasledujúcom období boli obvinení z protimarxistických postojov a zväčša odstavení od svojho remesla.

⁸ *Dějiny mezinárodního dělnického hnutí* (red. V. Kašík, V. Suchopár). Praha : 1968

toprávneho postavenia Slovenska; autonómia bola pre pokrokovú (rozumej: ľavicovú) slovenskú verejnosť neprijateľná nie pre jej podstatu, ale predovšetkým preto, že boli pre ňu neprijateľní jej hlavní iniciátori – ľudáci, vzhľadom na ich konzervativizmus a klerikalizmus. Pre komunistov neprichádzalo do úvahy vytýčenie osamostatnenia Slovenska ako akčného programu z hľadiska „revolučnej účelnosti“.

– Pre celý rad objektívnych i subjektívnych príčin – medzi iným pre zložité ideové východiská, ktoré determinovali politiku KSČ na Slovensku, nedostatočnú skúsenosť vodcov, sektárske tendencie posilňované zásahmi Kominterny, časový predstih ľudákov atd. sa komunisti nestali a nemohli stať hegemónmi národnostného hnutia v predmníchovskej ČSR.⁹

Na konci 60. rokov sa pod vplyvom politického diania výrazne zmenil pohľad slovenskej historiografie na KSČ ako politický faktor v dejinách Československa/Česko-Slovenska. Nastal zásadný posun v interpretovaní charakteru a významu Slovenskej republiky rád z r. 1919; oproti prácam z 50. rokov, ktoré SRR prezentovali ako výsledok predovšetkým domáceho triedneho boja a revolučnej situácie na Slovensku, ako samostatnú republiku a pokus o nastolenie diktatúry proletariátu, na konci 60. rokov videli (spravidla tí istí autori) vyhlásenie Prešovskej komúny ako dôsledok postupu maďarskej Červenej armády (t.j. cudzej okupačnej moci) „vyvážajúcej“ revolúciu na územie Slovenska.¹⁰ Otvorila sa polemika so staršími prácami o národnostnej politike KSČ v 20. rokoch 20. stor., ktorých – z pohľadu 60. rokov – „najmarkantnejším nedostatkom bola o. i. skutočnosť, že medzery, omyly a chyby v riešení národnostnej otázky... sa nehládali v rozpore celkovej prakticko-politickej a teoretickej úrovne strany, v jej možnostiach v danej historickej etape a schopnostiach adekvátne odpovedať na zložité otázky prítomnosti (a podľa toho prispôbiť strategické a taktické postuláty), ale predovšetkým v činnosti jednotlivcov.“¹¹ Nahlas sa

9 Zo starších prác venovaných tejto problematike uvádzam Zborník z vedeckej konferencie *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*. Bratislava : 1956 (príspevky M. Kropiláka, Z. Holotíkovéj, J. Kramera) a niektoré z prác, ktoré vyvolali ohlas v 60. rokoch, napr.: GOSIOROVSKÝ, M. : K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa (prednesené r. 1963) publikované v *Historickom časopise* 16, 3, 1968; KRAMER, J. – MLYNÁRIK, J.: Revolučné hnutie a národnostná otázka na Slovensku v dvadsiatych rokoch, *Historický časopis* 13, 4, 1965; PLEVZA, V.: K niektorým otázkam vývinu komunistického hnutia za predmníchovskej ČSR. *Historický časopis* 13, 4, 1965; Diskusia k česko-slovenským vzťahom, *Historický časopis* 15, 4, 1967; FALTÁN, S.: *Slovenská otázka v Československu*. Bratislava : VPL 1968; LIPTÁK, E.: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : 1968. HOLOTÍKOVÁ, Z.: Slovenská otázka a KSČ za predmníchovskej republiky. In: *Slováci a ich národný vývin*. (Zborník materiálov z V. zjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici). Bratislava : Vyd. SAV 1969, s. 246-269.

10 GOSIOROVSKÝ, M.: O sovietoch na Slovensku, *Nová Mysl*, 1949; VIETOR, M.: *Slovenská sovietska republika v r. 1919*, Bratislava : 1955; DZVONÍK, M.: *Ohlas VOŠR na Slovensku (1918-1919)*. Bratislava : 1959; tiež diskusie na Ústavu dejín KSČ v Prahe r. 1957 a Ústave dejín KSS v Bratislave r. 1958; Zborník *Slovenská republika rád*. Bratislava : 1960. V 60. rokoch to boli napr.: ŠOLC, J.: *Slovensko rozdelené 1919*. Bratislava : Obzor 1970 a najmä Zborník materiálov z vedeckého sympózia k 50. výročiu Slovenskej republiky rád v Prešove 1969 (príspevky M. Dzvónika, M. Vietora aj. Mlynárika – neuverejnené, uložené pôvodne v bývalom Archíve UML ÚV KSS v Bratislave, dnes v Slovenskom národnom archíve.

11 KRAMER, J. – MLYNÁRIK, J.: Revolučné hnutie a národnostná otázka na Slovensku ..., c. d., s. 243.

odmietla „slepá viera v dobové dokumenty” a mechanické preberanie dobových hodnotení a súdov straníckych orgánov či predstaviteľov, t.j. spravidla účelových odsudkov a nálepiek pri likvidovaní vnútrostraníckej opozície - napr. pri interpretovaní pokusov o väčšiu organizačnú samostatnosť komunistického hnutia na Slovensku v historickej literatúre¹²; prejavila sa snaha objektívnejšie zhodnotiť niektoré osobnosti (Verčík, Schiffel), aj udalosti (žilinská konferencia z r. 1926, vystúpenie „hlohoveckej opozície”). Poukázalo sa na negatívne stránky boľševizačného procesu: na necitlivé prenášanie direktív z ÚV a presadzovanie sa „ľavičiarstva” vo vedení a aparáte strany (aj v súvislosti s presadzovaním sa Stalinovho vplyvu v KI), ako na faktory znehodnocujúce aj pozitívne stránky činnosti KSC na Slovensku v 20. rokoch. Uznávala sa potreba skúmať riešenie národnostnej otázky v politike komunistov v úzkej spätosti so skúmaním národnostnej politiky nacionalistických aj čechoslovakistických strán.¹³ Po rehabilitácii tzv. „buržoáznych nacionalistov” sa utvorila príležitosť študovať aj publikovať poznatky o témach dovtedy obchádzaných: v r. 1966 sa začala na stránkach *Kultúrneho života* séria polemík o ľudáctve a čechoslovakizme; súčasne sa vytvoril priestor pre otvorenejšiu a odvážnejšiu názorovú diferenciáciu, pokiaľ ide o hodnotenie týchto fenoménov.

Pokračovala diskusia o 30. rokoch: najmä vyššie spomínaní českí historici priniesli nové poznatky o vzniku, presadzovaní, zhubných dôsledkoch a postupnom prekonávaní taktiky „trieda proti triede” vychádzajúcej z „teórie tretieho obdobia” a „teórie sociálfašizmu”; o zrode taktiky jednotného a ľudového antifašistického frontu. Zrod „novej strategickej línie” KI (a v jej dôsledku aj „obrat” v politike KSC) sa, samozrejme, interpretoval v súlade so súdobými výsledkami sovietskej historickej vedy (Lejbnzon – Širiňa): VII. kongres KI tu bol mylne hodnotený ako začiatok novej éry v dejinách MKH, charakterizovanej „návratom k tvorivému marxizmu-leninizmu”¹⁴; značne zjednodušujúci bol aj pohľad historiografie, pokiaľ ide o prijímanie novej línie nižšími článkami straníckej hierarchie a radovým členstvom.

U slovenských historikov sa záujem o tieto témy – aspoň publikačne - takmer neprevýšil. Väčšia pozornosť sa ušla všeludovému hnutiu z r. 1933 a potom Plánu z r. 1937, ktorý bol predstavený ako program ľudového frontu, vychádzajúci z novej línie „na obranu republiky proti fašizmu a vojne”.¹⁵ Prínosom pre poznanie problematiky 30. rokov bola monografia V. Plevzu, podložená rozsiahlym archívnym výskumom na Slo-

12 Pozri napr. GOSIOROVSKÝ, M.: Slovensko a V. zjazd KSC. *Československý časopis historický*, 1954, č. 1; PLEVA, J.: *Príspevok k dejinám boľševizácie na Slovensku a Zakarpatsku*. Bratislava : 1962.

13 HOLOTÍKOVÁ, Z.: Niektoré problémy slovenskej politiky v rokoch 1921-1925. *Historický časopis* 14, 3, 1966; KRAMER, J.: *Slovenské autonomistické hnutie*. Bratislava : 1964.

14 SUCHOPÁR, V.: Tri fáze v dejinách Kominterny. *Príspevky k dejinám KSC* 1965, č. 5. Aj tu platí záver poznámky č. 7.

15 MLYNÁRIK, J.: Základná črta triednych bojov na Slovensku v rokoch 1918-1938, *Historický časopis* 9, 2, 1961; tenže: Nezamestnanosť na Slovensku v boji za jednotný a ľudový front (1933-1936). In: *Príspevky k dejinám KSC*. Zborník ÚD KSS, roč. VI. č. 1, Bratislava : 1965; FILO, M.: *Boj KSC na Slovensku za obranu republiky v rokoch 1937-1938*. SVPL, Bratislava : 1960; ŠEFRÁNEK, J.: Významná etapa národnej politiky KSC (K 25. výročiu Plánu hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho povznesenia Slovenska). *Príspevky k dejinám KSC*, 1962, č. 3.

vensku, využívajúca aj nové poznatky z dejín KI a predstavujúca niektoré nové pramene k činnosti KSČ na Slovensku v období 1929-1938.¹⁶

Až po roku 1963 bolo možné publikovať práce venované slovenskej komunistickej inteligencii združenej okolo časopisu *Dav*, ako i výbery z článkov a statí davistov – L. Novomeského a V. Clementisa.¹⁷

Celkove však na konci 60. rokov záujem o dejiny KSČ a robotníckeho hnutia zo strany slovenských historikov výrazne opadol a obrátil sa (z rôznych príčin) k dovtedy nespracovaným a aj z hľadiska záujmu verejnosti prítiažlivejším a prestížnejším témam. Čiastkové výsledky bádania mala syntetizovať (no neurobila tak) práca *Prehľad dejín KSČ na Slovensku*.¹⁸ Na jej publikovanej podobe sa už naplno podpísali nové spoločensko-politické pomery. Po nástupe normalizácie sa výsledky historickej produkcie 60. rokov síce ešte opatrne využívali, no ich autori sa spravidla v poznámkovom aparáte neuvádzali. Tí z historikov, ktorí mohli publikovať aj po roku 1970, zväčša buď silne obrúsili ostrie (aj pomyselné) svojich vlastných záverov, mnohé „skryli medzi riadky“, ponechávajúc na svedomitosť (alebo sčítanosť?) nastupujúcej generácie, či ich dokáže rozlúštiť. Alebo tiež unikli k novým témam – tento krát bez ohľadu na záujem verejnosti.

Na stimulovanie „oživeného záujmu“ o problematiku KSČ sa na začiatku normalizačného obdobia využilo predovšetkým 50. výročie založenia KSČ. Otázka (ktorú aj na konci 60. rokov kládli skôr publicisti ako historici), či bol nevyhnutný vznik KSČ „ako nekompromisnej revolučnej oponentúry buržoáznodemokratickému riešeniu problémov v predmníchovskej republike, v čase, keď sa mladý štát ešte len upevňoval po ťažkých zápasoch a otrasoch a keď o jeho charaktere bolo už rozhodnuté“, sa na začiatku 70. rokov pripomenula už len „čisto špekulatívne“.¹⁹ Ako akademická a nevedecká bola aj odmietnutá. Ani nie tak z metodologických (ako „kebybolizmus“) ale z ideologických pozícií – ako nepriame upozornenie na minulé (rozumej: škodlivé) „tendencie spochybniť význam komunistického hnutia ako celku“ v našich národných a štátnych dejinách.²⁰

Tento prístup sa mi vidí byť príznačný takmer pre celé nadchádzajúce dvadsaťročie: nebolo dosť dobre možné na odbornej úrovni celkom ignorovať výsledky získané na základe seriózneho výskumu a vracat sa k najhrubozejším vulgarizáciám. No celkom bez škrupúl sa udomáčňovala vyslovená (cielená) falzifikácia v rovine popularizačnej, na poli tzv. „masovej výchovno-vzdelávacej práce“. Produkcia propagandistického charakteru sa napokon po roku 1970 stala najväčšou (a lukratívnou) „spoločenskou

16 PLEVZA, V.: *KSČ a revolučné hnutie na Slovensku 1929-1938*. Bratislava : 1965.

17 DRUG, Š.: *Dav a davisti*. Bratislava : 1965; PLEVZA, V.: *Davisti v revolučnom hnutí*. Bratislava : 1965; *Keď nestačia slová* (zborník statí o Lacovi Novomeskom). Bratislava : 1964. HOLOTÍKOVÁ, Z. – PLEVZA, V.: *Vladimír Clementis*. Bratislava : 1968. (2. opravené vydanie 1972); DARMO, J.: *Slovenská žurnalistika 1918-1938*. Martin : 1966; CLEMENTIS, V.: *Vzduch našich čias I. (1922-1934) a II. (1934-1938)*. Bratislava : 1965; *Výber z publicistiky L. Novomeského, 5 zv. Publicistika I-V. (1924-1950)*, zost. K. Rosenbaum. Bratislava : 1969-1970.

18 *Prehľad dejín KSČ na Slovensku*. Kol. autorov: P. Hapák, Zd. Holotíková, V. Plevza, J. Jablonický, M. Vartíková. Bratislava : Pravda 1971.

19 HOLOTÍKOVÁ, Z.: Historické korene vzniku Komunistickej strany Československa. *Historický časopis* 19, 1, 1971, s. 11 a 15.

20 PLEVZA, V.: Päťdesiat rokov KSČ a naša historiografia. *Historický časopis* 19, 1, 1971, s. 2.

objednávkou” a vznikala, žiaľ, aj na pracoviskách, ktoré mali štatút vedeckých inštitúcií. Historici postupne zapájali samospúšťacie mechanizmy autocenzúry, ktoré účinne nahrádzali priame zásahy do autorských textov „zhora”, až z nich naostatok spoľahlivo zmizlo všetko, čo by čo len vzdialene pripomínalo „spochybňovanie významu komunistického hnutia”.²¹

K faľšovaniu dejín (a osobitne dejín strany) dochádzalo určite najmä v rovine propagandy. No k falošnému obrazu miesta komunistickej strany v národných dejinách prispela už samotná hyperprodukcia publikácií o KSČ, na úkor iných, pre poznanie vývoja prvej republiky rozhodne určujúcejších politických síl.²² K tomu sa pridružilo obchádzanie problémových miest a pohľadov, opúšťanie produktívneho skúmania komunistického hnutia v širokom kontexte národných dejín a súčasne dejín MKH a Kominterny.²³

Najviac boli normalizačným procesom poznamenané syntézy, práce venované vnútrostraníckemu vývoju a ideologickej činnosti komunistickej strany, ktoré nemohli celkom obísť „citlivé” miesta, kedy politika KSČ v demokratických podmienkach predmníchovskej republiky bola vyslovene neadekvátne, resp. kde sa dotýkali - znovu silne tabuizovaného - negatívneho dirigovania orgánmi KI.²⁴ Hlavná pozornosť sa, prirodzene, venovala KSČ na ceste k moci po r. 1945 a ako vládnucej štátostrane po r. 1948. Problematika staršieho obdobia sa, naopak, odsúvala do úzadia.

Aj po roku 1970 ostala široko pertraktovanou témou národnostná politika KSČ, pravidelne pripomínaná pri výročiach strany, resp. výročiach prijatia zákona o československej federácii, ktorá bola vydávaná za oneskorenú realizáciu marxisticko-leninského riešenia národnostnej otázky, čoho základy sa hľadali už v období rokov 1935-1938. Vcelku sa v tejto oblasti (pod patronátom nového generálneho tajomníka Gustáva Husáka) podarilo „udržať pri živote” aj najviac výsledkov z búrlivých diskusií 60. rokov. Akcentovala sa téza „účelnosti“ realizovania plného sebaurčovacieho práva z hľadiska

21 S otázkou cenzúry a autocenzúry v normalizačnom období sa pokúsili vysporiadať viaceré príspevky na X. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti r. 1990. Referáty a diskusiu k nim pozri: *Historický časopis* 30, 4-5, 1991.

22 Charakteristický pre tento stav je celoštátny jednotný plán vedeckého výskumu prijatý v 70. rokoch, zameraný prednostne na výskum dejín strany. Tie sa stali v podstate povinnou témou pre dizertačné práce z najnovších dejín na najbližších pätnásť rokov. Napriek bohatej „knižnej žatve“ z tohoto obdobia takmer niet čo spomenúť.

23 Vcelku ojedinelou v tomto smere bola na Slovensku práca A. KRIVEJ: *Zápas o novú orientáciu*. Bratislava : 1982, ktorá zohľadňuje slovenskú problematiku, a pokiaľ ide o vzťah KSČ a KI čerpá z citovaných autorov 60. rokov, hoci je v hodnotení a kritike sektárstva oveľa „umiernenejšia“. Komparatívny prístup použil aj M. ČÁKY: *Internacionalizmus v protifašistickom boji komunistov Československa a Francúzska*. Bratislava : 1984.

24 *Prehľad dejín KSČ*. Bratislava : 1976; PLEVZA, V.: *Trvalé hodnoty I., II.* Bratislava : 1976; VAR-TÍKOVÁ, M.: *Historické zjazydy KSČ*. Bratislava : 1974; táže: *Zjazydy KSČ*. Bratislava : 1976 (doplnené vydanie predošlej); *Prehľad dejín československého odborového hnutia*. Bratislava : 1984; ČADA, V.: *Stratégia a taktika KSČ v rokoch 1921-1938*. Bratislava : 1982; PLEVA, J.: Úloha a miesto V. zjazdu v dejinách KSČ. In: *Zborník ÚML Univerzity Komenského v Bratislave*, IV. 1973. tenže: Ideové a organizačné upevnenie komunistických strán v polovici dvadsiatych rokov. In: *Zborník ÚML UK v Bratislave*, V. 1976.

priblíženia konečného cieľa, a teda podriadenosť národnostnej otázky veci socialistickej revolúcie.²⁵

Pozornosť venovali slovenskí historici osobnostiam slovenského komunistického hnutia - pravda, len niektorým, kým iné sa opäť z dejín strany „vytrátili“. Popri skorších biografiách Gábor Steinerja, Eda Urxa a Vlada Clementisa (stiahnutej „z obehu“ a r. 1972 znovu vydanaj v „opravenom a doplnenom“ vydaní)²⁶ vznikli v normalizačnom období životopisné práce o Markovi Čulenovi, Karolovi Šmidkem, Štefanovi Majorovi, Lacovi Novomeskom²⁷ aj popularizačný lexikón osobností komunistického hnutia.²⁸ Komunistickej inteligencii okolo časopisu *Dav* bola venovaná nová monografia, biografický zborník a viacero štúdií.²⁹ Bolo dokončené vydávanie vyššie citovaného 5-zväzkového diela z publicistiky L. Novomeského.

Nakoľko mimoparlamentná politika – organizovanie triednych vystúpení za predmníchovského Československa – bola vcelku vyčerpávajúcím spôsobom zmapovaná už v minulosti, najmä zásluhou J. Mlynárika (hoci verejnosti po odstavení autora neprístupná) pozornosť sa sústredila na menej preskúmané stránky politického pôsobenia

-
- 25 HOLOTÍK, L.: Slovenská otázka v dejinách KSČ. *Historický časopis* 19. 1971; GOSIOROVSKÝ, M.: Predstavy o štátoprávnom postavení Slovenska v rokoch 1914-1939. *Zborník FFUK Historica* 22. 1971; tenže: Vznik sovietskej federácie a boj československých komunistov o tvorivú aplikáciu jej princípov v podmienkach Československa. *Právnické štúdie* 22. 1976; tenže: *Z histórie česko-slovenských vzťahov (k 10. výročiu československej socialistickej federácie)*. Bratislava : 1978; PLEVZA, V.: *Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ*. Bratislava : 1971; tenže: *Národnostná politika KSČ a česko-slovenské vzťahy*. Bratislava : 1979 (ide v podstate o tú istú prácu pod iným názvom); KROPILÁK, M.: Slovenská otázka koncom predmníchovskej ČSR. *Zborník FFUK Historica* 22. 1971; tenže: Národnostná otázka v Československu v rokoch 1930-1938. In: *Československo a Jugoslávie od roku 1929 do rozpadu buržoazných spoločenských, politických a ekonomických systémů*. Praha : 1984; CAMBEL, S.: Historické východiská riešenia slovenskej otázky v ČSSR. *Studia historica slovacae* 11. 1982; HOLOTÍKOVÁ, Z.: Marxistické a buržoázne koncepcie postavenia Slovenska po roku 1918. *Historický časopis* 22, 2, 1974.
- 26 DRUG, Š.: *Edo Urx – život a dielo novinára a revolucionára*. Bratislava : 1962. HOLOTÍKOVÁ, Z.: *Gábor Steiner. Život revolucionára*. Bratislava : 1963. HOLOTÍKOVÁ, Z.: *Vladimír Clementis*. Bratislava, VPL 1968.
- 27 LAVOVÁ, M.: *Marek Čulen*. Bratislava : 1971; KOVÁČIKOVÁ, T.: *Karol Šmidke*. Bratislava : 1978. KISS, J.: *Štefan Major*. Bratislava : 1979; HOLOTÍKOVÁ, Z.: *Laco Novomeský*. Bratislava : 1980. DRUG, Š.: *Dobrý deň, človek... Životopisné rozprávania o mladosti L. Novomeského*. Bratislava : 1983.
- 28 VIŠVÁDER, F.: *Malý album veľkých osobností. Portréty významných činiteľov československého komunistického hnutia*. Bratislava : 1988.
- 29 PLEVZA, V.: - PLEVZOVÁ, V.: *Slovenská inteligencia v komunistickom hnutí (1921-1938)*. Bratislava : 1979; *Ladislav Novomeský 1904-1974* (Zborník), Martin : 1974; HOLOTÍKOVÁ, Z.: *Laco Novomeský a česko-slovenské vzťahy v rokoch 1918-1938*. *Historický časopis* 26, 2, 1978; KAMENEC, I.: Historizmus v diele Ladislava Novomeského. *Historický časopis* 25, 2, 1977.

komunistov: volebnú politiku,³⁰ vojenskú politiku,³¹ koncepcie ľudového a národného frontu a tvorbu programov v ich rámci.³² Pritom je badateľná tendencia zdôrazňovať (preceňovať) jej pozitívne stránky, s umiernenou kritikou negatív.

Kameňom úrazu bola „ideologická práca“ strany. Tento pojem zahŕňa teoretickú, propagandistickú a agitačnú činnosť, a ako taká je obsiahnutá vo všetkých príspevkoch zaoberajúcich sa formovaním taktickej línie KI v jednotlivých obdobiach a jej aplikáciou v domácich podmienkach, ďalej v prácach venovaných komunistickej inteligencii (ako jedného zo zdrojov aj zázemia teoretikov i propagátorov komunistickej ideológie), ako aj v prácach venovaných nástrojom šírenia komunistickej agitácie a propagandy – osobitne komunistickej tlači.³³ Vysporiadať sa s ňou fundovane, ako so špeciálnou historicko-filozofickou témou, aspoň na úrovni českých autorov z konca 60. rokov, nebolo v normalizačnom období vôbec mysliteľné.³⁴

Pokiaľ ide o účasť vo voľbách a účinkovanie komunistických poslancov a senátorov v najvyšších zastupiteľských zboroch, volebné výsledky KSČ na Slovensku sa interpretovali celkom triezvo a vecnosť nechýbala ani záverom o volebnej taktike, využívaní mandátov na interpelácie a najmä využívanie parlamentnej tribúny na legálne šírenie necenzurovanej komunistickej propagandy. Ojedinelé sú príspevky zaoberajúce sa pôsobením komunistov v zastupiteľských orgánoch nižších stupňov. Otvorenie tejto proble-

30 HUBENÁK, L.: Parlamentné voľby v roku 1925. *Historický časopis* 32, 1984; tenže: KSČ a parlamentné voľby v októbri 1929. *Historický časopis* 35, 1987; tenže: Parlamentné voľby v Československu roku 1920. *Zborník ÚML a UK Historica* 32-33, 1981-1982 (vyd. 1986), s. 93-116; tenže: Parlamentní volby v Československu v roku 1935. *Právně historické studie* 28, 1987, s. 115-150.

31 KRIVÁ, A.: *Otázky vojny a mieru v politike komunistického hnutia*. Bratislava : 1979; táže: Boj za mier a VII. kongres Kominterny, *Informační bulletin* č. 3, 1975; ANGER, J.: Plán povznesenia Slovenska a otázky vojenskej obrany republiky. In: *Rozvoj Slovenska v politike KSČ*. Bratislava : 1987; KRATOCHVÍL, J.: Vojenská politika V. zjazdu Komunistickej strany Československa. In: *Formovanie komunistického hnutia a výstavba KSČ. (1918-1929)*. Bratislava : 1989.

32 *Rozvoj Slovenska v politike a programoch KSČ*. Zborník statí. Bratislava : 1973; KRIVÁ, A.: *Zrod novej orientácie*. Bratislava : 1982; BYSTRICKÝ, V.: Koncepcia národného frontu v politike KSČ na Slovensku v období pred Mnichovom. *Historický časopis* 33, 6, 1985; tenže: K otázke vzniku koncepcie národného frontu v Československu. In: *Od vzniku Československa k socialistickému dňu*. Zborník z československo-sovietskej historickej komisie, B. Bystrica : 1988. *Rozvoj Slovenska v politike KSČ* (Zborník z konferencie k 50. výročiu Plánu hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho povznesenia Slovenska z roku 1937). Bratislava : 1987. SUCHOVÁ, X.: Plán hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho povznesenia Slovenska z roku 1937. *Historický časopis* 35, 3, 1987; táže.: Príspevok KSČ k formovaniu strategicko-taktickej línie Komunistickej internacionály, *Historický časopis* 36, 1, 1988.

33 Zb. *Šesťdesiat rokov komunistickej tlače na Slovensku*. (ved. red.: Z. Holotíková). Bratislava : 1980. PÁSZTOR, Z.: *Vydávanie, rozširovanie a perzekúcia komunistickej tlače v rokoch 1921-1938*. Martin : 1987; FIEO, M.: Ľudový denník a budovanie jednotného frontu na Slovensku, *Historický časopis* 32, 1, 1984.

34 Na vyslovene propagandistickej úrovni je štúdia: PLEVA, J.: Ideologická práca komunistickej strany Československa v prvej polovici dvadsiatych rokov, *Historický časopis* 36, 5, 1988; PLEVA, J. - MIŠUR, P. – DANIŠ, V.: K niektorým otázkam ideovovýchovej práce medzi členmi KSČ v dvadsiatych rokoch. in: *Formovanie komunistického hnutia a výstavba KSČ (1918-1938)*. Bratislava : 1989.

matiky bolo samo o sebe reálnym prínosom, tým skôr, že komunálna politika KSČ na svoje spracovanie len čaká.³⁵

V 80. rokoch sa do istej miery zlepšila situácia v pramennej základni. Popri dvojzväzkovej edícii dokumentov k obdobiu 1918-1938 bolo publikovaných niekoľko výbevov z dokumentov pre študijné účely, aj „na pomoc straníckemu vzdelávaniu”; vyšli reedície straníckej tlače, protokoly prvých zjazdov KSČ vybavené vedeckým aparátom, viaceré zaujímavé dokumenty s kritickým komentárom ako prílohy materiálových štúdií v odborných časopisoch a zborníkoch.³⁶ Základný výskum mal však naďalej veľmi obmedzený prístup k relevantným prameňom, ktoré by umožnili aspoň čiastkový posun v poznaní.

Po niekoľkoročnom – neúspešnom – snažení o novú učebnicu dejín KSČ vyšla r. 1987 doteraz posledná syntetická práca venovaná vývoju radikálne socialistického a komunistického hnutia na Slovensku.³⁷ Hoci išlo o istý posun oproti obsahovej a interpretačnej úrovni z rokov „tvrdej normalizácie”, nedosiahla úroveň poznania z rokov 60. To si napokon niektorí členovia autorského kolektívu sami dobre uvedomovali, keď – pod vplyvom určitých zmien v politickej klíme a podnetov zo strany sovietskej historiografie po r. 1987 – roztrpčene konštatovali „stagnáciu v oblasti základného výskumu a nedostatok odvahy tvorivo sa zmocniť riešenia zložitých problémov.”³⁸ V horšom prípade sa doširoka rozvádzali, dokazovali, či len ilustrovali oficiálne tézy Poučenia z krízového vývoja..., v lepšom prípade sa – v oslabenej, zaobalenej a ideologicky „nezávadnej” podobe udržiavali pri živote výsledky dosiahnuté v 60. rokoch.

S pádom komunistickej moci sa po r. 1989 zákonite dostavil kolaps tej časti historiografie, ktorú stranícka verchuška poverila úlohou dodať „historickú legitímnosť” jej spôsobu vedenia a riadenia spoločnosti. Ak sa dovtedy najnovšie politické dejiny redukovali

35 SIVÁK, F.: Opozícia poslancov KSČ na pôde buržoázneho parlamentu v prvom volebnom období v rokoch 1921-1925; KRAJČOVIČOVÁ, N.: K otázkam komunálnej politiky KSČ v rokoch 1924-1928. *Historický časopis* 23, 3, 1975; SIVÁK, F.: *Z bojov KSČ proti buržoáznemu parlamentarizmu. 1921-1938*. Bratislava : 1981.

36 *Dokumenty k dejinám KSČ na Slovensku, zv. I. (1917-1928)*, zost. J. Hautová, zv. II (1929-1938), zost. M. Filo. Bratislava : 1980. *KSČ v Bratislave 1921-1945*. Dokumenty spracoval V. Horváth, štúdia J. Pleva. Bratislava : 1981; *Komunističtí poslanci v Národním shromáždění v letech 1921-1925. Výběr z projevů a interpelací*. Praha : Archiv FS ČSSR 1981; HAUTOVÁ, J.: Výstavba KSČ na Slovensku v rokoch 1921-1929 vo svetle dokumentov. *Slovenská archivistika* 22, 1, 1987; BYSTRICKÝ, V.: Dva nové dokumenty o boji KSČ na obranu republiky. *Zborník Múzea SNP* 12. Martin : 1987; *Pravda chudoby, orgán KSS, roč. 1.-6. (1920-1921)*, reedícia. Martin : 1971-1979; KARTOUZ, P.: *60 rokov Komunistickej strany Československa, výber z archívnych dokumentov štátnych archívov v SSR, Archívu ÚML ÚVKSS a ČSTK*. Bratislava : 1981; *Protokoly ustanovujúciho a slučujúciho sjazdu KSČ*. Praha : 1989. *Protokol 1. rádného sjazdu KSČ*. Praha : 1989. *Protokol 2. rádného sjazdu KSČ*. Praha : 1983. *Protokol 3. rádného sjazdu KSČ*. Praha : 1984.

37 kol.: *KSČ a vývoj revolučného procesu na Slovensku, I. diel 1848-1948*. Bratislava : 1987. Prvý diel zahŕňa jedno storočie, pričom z 460 strán len 45 sa venuje robotníckemu hnutiu do r. 1917.

38 Z. Holotíková v úvode k zborníku štúdií *Formovanie komunistického hnutia a výstavba KSČ 1918-1929*. Bratislava : 1989, s. 6. V tejto súvislosti upozorňujem na zaujímavý, (už) nepublikovaný príspevok tejto autorky k hodnoteniu boľševizačného procesu v 20. rokoch na konferencii k výročiam troch internacionál v marci 1989.

na dejiny komunistickej strany, potom po r. 1990 jej komplexný výskum na historických pracoviskách vcelku ustal. Nie, že by problematika komunizmu zmizla spolu s komunistickým režimom „v prepadlisku dejín“. Práve naopak, komunistická strana ako uzurpátor totalitnej moci, excesy sprevádzajúce jej výkon (od inscenovaných monster-procesov 50. rokov, cez likvidovanie nepriateľských tried, skupín či jednotlivcov, po masové vymývanie mozgov drezúrou stranického vzdelávania) a ich nositelia - vykonávatelia, sa stali trvalým predmetom aj senzácie chtivého bulvárneho, aj seriózneho vedeckého záujmu. Avšak takmer výlučne ide o obdobie po r. 1945, resp. 1948. Na druhej strane, KSČ ako súčasť demokratického politického systému predmníchovskej republiky sa dostala akosi mimo zorné pole odbornej i laickej historickej obce. Z obdobia do r. 1938 sa objavili ojedinelé pokusy prezentovať predmet dovtedajšieho (niekedy celoživotného) bádania v nových spoločensko-politických podmienkach, teda bez cenzúry a autocenzúry.³⁹ V podstate však bibliografie historických prác z rokov 1990-2001 nezaznamenávajú ani jeden nový titul (monografiu či štúdiu) venovaný výslovne komunistickej strane na Slovensku v rokoch 1918-1938. Autori sa preorientovali na objektívne potrebné, či publikačne vďačnejšie témy. Na podnet ponovembrovej „spoločenskej objednávky“ vznikli práce venované pluralitnému systému strán za 1. ČSR, a v ich rámci aj pokusy o adekvátnejšie určenie miesta KSČ v politickom spektre medzivojnového Slovenska, opierajúce sa o publikované i nepublikované výsledky dovtedajšieho výskumu.⁴⁰ Napokon, pokiaľ ide o obdobie pred uchopením moci, kedy KSČ bola na okraji politického spektra, s obmedzeným dopadom na spoločenské dianie, stačí na to možno niekoľko hutných odstavcov. Ale práve o tú hutnosť a vecnosť, ako sa nazdávam, ide. Aby budúce syntézy o našich dejinách 20. storočia spravodlivo zhodnotili činnosť tejto strany, jej reálny vplyv a „akčný rádius“, ale aj driemajúcu potenciú stať sa v krátkom čase držiteľkou monopolu politickej moci, k tomu je potrebný nový seriózný základný výskum. Pokiaľ ide napr. o organizačné problémy, riadiace elity, vnútrostranícku opozíciu na Slovensku, atď., ostávajú tu celé pusté biele pláne. Napriek vyše štyridsaťročnému bádaniu o dejinách komunizmu v Československu, resp. v českých zemiach a na Slovensku, sme opäť kdesi na začiatku.

(2002)

39 DRUG, Š.: *Vladimír Clementis. Život a dielo v dokumentoch*. Martin. Osveta : 1993, 436 s. CLEMENTIS, V.: *O sebe a o Slovensku*. (Zost. Štefan Drug). Bratislava : Nadácia Ladislava Novomeského 1998. DRUG, Š.: Clementis o Vajanskom. In: *Literárny archív* 29/92-30/93, 1994, s.89-94; tenže: Lavica a Martin Rázus. (Trochu disharmónie, a možno ani nie). In: *Literárny archív* 29/92-30/93, 1994, s. 348-353.

HUBENÁK, L.: Voľby do obecných zastupiteľstiev (1919-1938) In: *Notitia novae Facultatis Iuridicae Universitatis Mathiae Belii Neosolii I* Banská Bystrica : 1997, s. 75-102. MLYNÁRIK, J.: Začiatky komunistického hnutia na Slovensku a jeho vedúce osobnosti. Spor o Júliusa Verčika. *Historický časopis* 42, 2, 1994, s. 341-360.

40 LIPTÁK, Ľ a kol.: *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Bratislava : Archa 1992. *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*. Zost.: Stanislav Sikora, Viliam Hotár, Ivan Láluha, Boris Zala. Bratislava : Vyd. T.R.I. Médium 1996. BYSTRICKÝ, V.: Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných volieb roku 1938. *Historický časopis* 40, 1992, s. 437-456.

SOCIÁLNA DEMOKRACIA NA SLOVENSKU V PRVÝCH ROKOCH ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY (1918-1920)

Na konci prvej svetovej vojny sa slovenskí vojaci vracali z rôznych strán sveta. Bojovali na balkánskom, ruskom či talianskom fronte. Prichádzali domov ako demobilizovaní príslušníci porazenej a rozloženej rakúsko-uhorskej armády, alebo ako víťazní legionári, ako repatrianti zo zajateckých táborov Dohody, aj ako „nespoľahlivé živly“ z internovaných táborov monarchie, ako obyčajní vojnoví zbehovia, aj ako tzv. „zelené kádre“. Všetci so svojou vojnovou skúsenosťou – väčšinou o to trpkjšou, že nasadzovali vlastné životy a nenávratne strácali zdravie za cudzie záujmy im cudzej mocnosti. Oveľa menej bolo takých, ktorých účasť vo vojne dostala zmysel zapojením sa do aktívneho odporu proti habsburskému súštatku.

Rukovali ako poddaní rakúsko-uhorskej monarchie a uhorskí štátni príslušníci, vracali sa ako občania Československej republiky.

Slováci neslúžili c. a k. armáde len v uniformách. Pod dohľadom vojenských orgánov pracovali pre jej potreby v kľúčových podnikoch – tak v Pešti, ako na Vrútkach, pod ťarchou drakonických opatrení, vyplývajúcich z militarizácie hospodárstva, zabezpečovali vojnovú výrobu v Hronci, Rybárpoli, Bratislave, v Podbrezovej, na Piesku a inde. Medzi nimi aj členovia a sympatizanti sociálnej demokracie; boli aj v zákopoch, aj vo fabrikách, aj medzi 44 popravenými vzbúrencami zo 71. Trenčianskeho pluku v Kragujevaci. Sociálnodemokratickí dôverníci boli internovaní v Ilave i Csegléde, redaktori robotníckych novín a politickí predstavitelia mali nad sebou dozor c. a k. policajných orgánov a za chrbtom policajných špicľov. Priamo pod ich dohľadom sa im darilo udržiavať celkom čulé kontakty s predstaviteľmi ďalších odbojových prúdov – budúcimi politickými partnermi či súpermi v novom štáte.

Priame vojnové operácie väčšinu slovenského územia obišli, no odvody a rekvirácie, na konci vojny priamo drancovanie a vyvážanie surovín a potravín na Dolnú zem, za asistencie žandárov a pod dohľadom maďarských úradníkov, doľahli na obyvateľstvo v plnej miere. Československý štát bol slávnostne vyhlásený 28. októbra 1918 a domáca odbojová reprezentácia sa k nemu v mene Slovenska prihlásila 30. októbra *Deklaráciou slovenského národa*, pod ktorou stáli aj podpisy troch zástupcov sociálnej demokracie.¹ No na slovenskom území stále ešte ostávalo maďarské vojsko a verejná správa bola v rukách maďarských úradov, podliehajúcich maďarskej vláde.

¹ Za slovenskú sociálnu demokraciu sa porady o utvorení Slovenskej národnej rady zúčastnili a deklaráciu zo zhromaždenia v Martine podpísali: Adolf Horváth, Emanuel Lehocký a Ján Maršálko. JUDr. Ivan Dérer, podobne ako JUDr. Ivan Markovič, budúci politickí predstavitelia sociálnej demokracie na Slovensku, v tom čase neboli ešte členmi strany, hoci kontakty s ňou a s jej činnosťami nadviazali už pred vojnou.

Proti miestnym predstaviteľom maďarskej moci – slúžnym, notárom a nezriedka aj proti maďarónskym kňazom a učiteľom – vybuchol prudký nával živeľnej nenávisťi, ktorá spravidla sprevádzala prvé nádejné správy o skončení Veľkej vojny. Žandári a pohraničná polícia utekali na juh, do župných sídel. Na páchaných násilnostiach sa podieľalo tak rozvášnené domáce obyvateľstvo, ako aj ustupujúce, demoralizované maďarské vojsko.²

Dňa 2. novembra 1918 vstúpili pri Malackách na slovenskú pôdu prvé disciplinované české vojenské oddiely. Rozhodnutie vojensky okupovať Slovensko ešte pred záväzným verdiktom konferencie víťazných mocností prijal národný výbor v Prahe, na naliehanie československy orientovaných predstaviteľov zo Slovenska, zoskupených okolo MUDr. Vavra Šrobára. Ich základnou úlohou a hlavným zmyslom tohto závažného rozhodnutia bolo vojensky zaistiť príchod prvých reprezentantov dočasnej československej vládnej moci na Slovensko a umožniť 5. novembra 1918 vyhlásenie zvrchovanosti Československej republiky na území Slovenska.³ I keď primárna tu samozrejme bola snaha zabrániť anarchii mocenskými prostriedkami, kontrolovaným československým štátom, rozhodnutie o vojenskom obsadení Slovenska možno interpretovať aj ako snahu vyradiť utvárajúce sa slovenské orgány - predovšetkým Slovenskú národnú radu – z politického rozhodovania.

Na českej strane panovala totiž zjavná nedôvera voči martinskej SNR, mocne živenej pokusmi Károlyiho vlády v Maďarsku kontaktovať jej predstaviteľov a získať ju, oneskorenými liberálnodemokratickými príslubmi autonómie, pre zotrvanie v štátnom zväzku s Maďarmi. V nedôverčivom postoji proti martinskému centru utvrdzovala Prahu časť slovenskej pokrokárskej – hlasistickej inteligencie.

V dňoch, keď Národný výbor československý v Prahe, v zhode s oficiálnou reprezentáciou československého štátu (dosiaľ v zahraničí) a s podporou časti slovenských predstaviteľov, rozhodoval o vojenskom obsadení Slovenska proti Maďarom, sociálnode-

2 V denníkovom zázname z februára 1918 Kornel Stodola píše o dojmoch, ktoré sprostredkoval Ivan Déer svojim viedenským priateľom po návšteve doma, na Záhorí: „Medzi ľuďom je nepokojná nálada. Producent bojuje s konzumentom. Sedliak nenávidí pánov, lebo mu násilím rekvirujú a tak máme tri skupiny: pánov, sedliakov a proletárov...“ A v zápise z mája 1918 Stodola pokračuje: „Déer hovorí, že keby prišla v Uhrách boľševická revolúcia, že by mnoho čiernokabátnikov [t.j. farárov – X.Š.] pobili, pretože ľud hovorí, že oni sú príčinou vojny. Denník Kornela Stodolu z r. 1914-1918. In: *Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník* (ed. A. Štefánek – F. Votruba – F. Sed'a). Praha : 1930, s. 170, 181.

3 Zvrchovanosť Československej republiky vyhlásila 5. novembra 1918 v Hodoníne a 6. novembra v Uhorskej Skalici tzv. skalická dočasná vláda pre Slovensko, ktorú predstavovali: Vavro Šrobár, Pavol Blaho, Anton Štefánek a Ivan Déer. Posledný menovaný odišiel v noci z 30. na 31. októbra z poverenia martinského zhromaždenia do Prahy, aby osobne doručil Deklaráciu SNR predstaviteľom Národného výboru Československého. Dňa 2. novembra bol týmto NVČS vymenovaný za člena dočasnej vlády pre Slovensko a poverený zorganizovaním národnej obrany a súdництва. Spolu s ostatnými poverenými členmi skalickej vlády sa obratom vracal na Slovensko, s ozbrojenou podporou malého oddielu českých četníkov a zvyškov dvoch domobraneckých plukov (Kroměřížského a Zvolenského), v sile vyše 200 mužov. DÉRER, I. – JANŠÁK, Š.: *Skalica 1918. Spomienky na príchod a pôsobenie dočasnej vlády pre Slovensko*. Skalica : Záhorské múzeum 1968, s. 23 an.

mokratická tlač v Čechách dôsledne vystupovala proti riešeniu „slovenskej otázky“ mobilizáciou.⁴ V nadväznosti na predvojnový program Druhej internacionály, pod vplyvom pretrpanej vojnovnej skúsenosti a jej revolucionizujúcich účinkov, aj sociálna demokracia v Čechách programovo hlásala, že pravidelná armáda má byť nahradená všeobecným ozbrojením ľudu. V dôsledku antimilitaristických nálad, ktoré boli pre povojnovú spoločenskú klímu príznačné a všeobecné, aj vo vyhláseniach Národného výboru čs. zo strany víťazných mocností, počítalo sa (nepodložené) s nasadením dohodových vojsk a najmä čs. légii, no oveľa menej s novým povolávaním demobilizovaných vojakov bývalej rakúsko-uhorskej armády a s novými odvodmi brancov.

Ináč sa však veci pociťovali na samotnom Slovensku, kde po počiatočnom zaváhaní rýchlo postupujúce vojská Maďarskej ľudovej republiky narážali zatiaľ len na slabý odpor málopočetných a nedostatočne ozbrojených čs. vojenských, četnických a dobrovoľníckych jednotiek. Pod tlakom zložitej situácie sa 10. novembra vytvorilo zvláštne veliteľstvo vojsk operujúcich na Slovensku, na čele s talianskym generálom Piccione, so sídlom v Uhorskom Hradišti.

Aj slovenskí sociálni demokrati boli zajedno s ostatnými v otázke vojenskej obrany územia pred Maďarmi. 14. novembra, na prvej schôdzi Revolučného národného zhromaždenia, podali slovenskí poslanci Emanuel Lehocký a druhovia naliehavý dopyt vo veci maďarského vpádu na Slovensko. Program sociálnej demokracie požadoval ako jeden z bodov „nahradenie stáleho vojska s ľudovou obranou, výchovou k všeobecnej brannosti, všeobecné ozbrojenie ľudu a rozhodovanie o válke a mieri zastupiteľstvom ľudu“, ⁵ ten však v danej situácii išiel proti záujmu obrany štátu, ktorý sociálni demokrati považovali za svoj a ktorého vnútorný vývoj boli - ako verili - schopní usmerniť, prostredníctvom presadzovania socialistických požiadaviek, socialisticky. Túto dilemu ešte viac komplikovala ľudákmi propagovaná požiadavka autonómie Slovenska, ktorá sa už v tomto čase spájala so šírením protičeských nálad. Odráža ju napr. aj brožúra sociálnodemokratickej organizácie v Žiline v ktorej sa píše: *„Autonómia Slovenska je ideálom slovenského národa práve tak, ako každého iného národa a tento ideál si ihneď uskutočníme, jakonáhle sa skončí úplne svetová vojna a jakonáhle nastane všeobecné odzbrojenie vojska po celom svete... Maďarsko je ozbrojené, Poľsko ozbrojené, Rumunsko a Nemecko tiež! Nuž či len naša Československá republika má odzbrojiť teraz, práve teraz, keď z jednej strany strežú na nás Maďari, z druhej Poliaci, ačkoľvek sú tiež naši dobrí priatelia Slovani a z tretej Nemci? A či by sme sa my Slováci sami o sebe, bez bratov Čechov udržali? Neni ľahké slobodu si vybojovať, ale ťažké je vydobytú slobodu si obrániť.“*⁶

Odlíšné bolo však stanovisko vznikajúcej, no v tom čase ešte nevyhranenej ľavicovej opozície v strane. V revoltujúcom Slovensku hľadala a nachádzala priamy ohlas sociálnej a politickej revolúcie, ktorej začiatok videla v bolševickom prevrate r. 1917 v Rusku a ktorej príchod očakávala, v súlade s dobovými predstavami o nastupujúcich

4 PEROUTKA, F.: *Budování státu I. (1918)*. Praha : Nakl. Borový 1933, s. 324.

5 Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), f. ČSSDR/III., i. j. 154.

6 *Ľudácky bolševizmus na Slovensku*. Na výstrahu zavedenému ľudu napísal Andrej Hvizdák. Vydal Výkonný výbor miestnej org. ČSSDR v Žiline, tlačou Práva ľudu. Žilina : 1919, s. 18-19.

vývojových trendoch v celej povojnovej Európe. Zásahu čs. brannej moci na Slovensku v prvých poprevratových dňoch preto pripisovala predovšetkým motív „obrany triedneho panstva buržoázie“ a snahy vystriedať triedny a nacionálny útlak zo strany maďarskej džentry triednym útlakom českého kapitálu. Archívne dokumenty a svedectvá pamätníkov dostatočne dokladajú, že tieto spontánne výbuchy často prepukali pod heslami: „Ideme na pánov!“ či „Porobíme doma také poriadky ako boľševici v Rusku!“. Napríklad v správe zvolenského župana ministromi s plnou mocou pre správu Slovenska o situácii v sociálnodemokratickom hnutí v župe zvolenskej sa uvádza: „*Počas prevratu, keď sa stroškotala štátna zvrchovanosť Rakúska-Uhorska, široké vrstvy obyvateľstva neuznávali žiadnu výkonnú a nariadovaciu moc nad sebou, čoho následok bol ten, že nastal spoločenský neriad, výtržnosti a rabovačky, ktorým čelili národné rady a organizácie sociálnodemokratickej strany*“.⁷ Poukazuje aj na rozdielne postavenie dvoch typov revolučných inštitúcií, ktoré na Slovensku vznikali zdola, bezprostredne po prevrate: národných rád (tiež nazývaných revolučnými národnými výbormi) a robotníckych rád, s ich ozbrojenými zložkami – národnými gardami, resp. červenými gardami. „*V národných radoch*“ – píše župan Jozef Országh – „*spoločovali sa ľudia národní, uznávajúci štátnu zvrchovanosť Československej republiky, nepriatelia ale novoutvoreného štátu a vôbec všetky nespokojné živly vstupovali do sociálnodemokratickej strany robotníckej, v ktorej takýmto spôsobom utvorili sa skupiny maďarského nacionálneho zmýšľania a skupiny krajného socializmu*“.⁸

Tieto zložité okolnosti vytvárali rámec poslednej fázy rozchodu slovenských sociálnodemokratických organizácií s celouhorskou stranou a ich začlenenia do celoštátnej československej štruktúry. Bezprostredne po prevrate síce došlo (zmenou hlásky - sic!) k premenovaniu Československej na Československú sociálnodemokratickú stranu robotnícku, ktorá však ešte stále nezahrňala slovenské organizácie. Na Slovensku pretrvával predprevratový stav: neexistovala celoslovenská organizačná sieť, miestne organizácie sa prostredníctvom troch územných centrál napájali na budapeštianske vedenie. Slovenský výkonný výbor mal vplyv len na organizácie so slovenským členstvom. Hornouhorská

7 Štátny archív Banská Bystrica (ďalej ŠABB), f. župa zvolenská (ŽŽ), i. j. 284/1920 prez., hlásenie z 19.11.1920. Súhrn policajných hlásení o situácii na Slovensku po prevrate, in: Národní archiv České republiky Praha (NAČR), f. PMV, 1919-1924, IV/Slov/1/8.

8 ŠABB, f. ŽŽ, i. j. 284/1920. V pôvodnom texte kapitoly, publikovanom r. 1996, bol ako autor hlásenia chybné uvedený zvolenský župan dr. Rudolf Markovič, ktorého však úradujúci minister s plnou mocou pre správu Slovenska Ivan Dérier odvolal už 10.9.1920. K osobnosti R. Markoviča sa vztáhoval aj autorkin komentár v nasledujúcej vete, ktorý pôvodne znel: „Pravda, toto hodnotenie je prizmované svojím účelom – situačným hlásením lojálneho československého správneho úradníka, ktorý mal navyše veľmi zlé osobné vzťahy so sociálnymi demokratmi.“ Toto však neplatí o novom vymenovanom županovi Jozefovi Országhovi, ktorý, na rozdiel od svojho predchodcu, požíval rešpekt aj u radikálne socialistického krídla župnej organizácie ČSSDSR, inklinujúceho k boľševizmu. Preto je v tomto vydaní citované miesto vypustené. Podrobne sa vztáhom oboch županov so sociálnou demokraciou v župe a meste Banskej Bystrici zaoberá kapitola pod názvom Vymenovanie prvých československých županov ministrom s plnou mocou pre Slovensko Vavrom Šrobárom. „Šrobárovi muži“. Porovnaj ŠUCHOVÁ, X: Sociálna demokracia na Slovensku v prvých rokoch Československej republiky (1918 - 1920). In: SIKORA S.- HOTÁR, V. a kol.: *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*, kap. V. Bratislava : T.R.I. Médium 1996, s. 112.

organizácia s ústredím v Košiciach, takisto ako nemecko-maďarská organizácia so sídlom v Bratislave boli organizačne samostatné a po októbri bezvýhradne podporovali líniu celouhorského vedenia sociálnej demokracie, sledujúcu, podobne ako Károlyiho vláda, zachovanie integrity Uhorska vrátane Slovenska. Naproti tomu výkonný výbor slovenskej organizácie sa v podstate stotožnil s politickou koncepciou, ktorá akceptovala štátoprávne spojenie Slovenska s českými krajinami do Československej republiky. Na tejto platforme, ktorá mala jednoznačnú podporu pražského vedenia, sa už od polovice roku 1918 nadväzovali kontakty medzi Slovenskou a Československou sociálnou demokraciou, s perspektívou budúceho zjednotenia. Dobrú pôdu pre to vytvorili už predvojnové styky českých a slovenských sociálnych demokratov, prostredníctvom Čechov a Slovákov pôsobiacich vo Viedni a v Pešti. Niektorých z nich po prevrate poslalo pražské ústredné vedenie na Slovensko pomáhať pri obnove činnosti slovenského výkonného výboru, tlačových orgánov a pri vytváraní novej organizačnej štruktúry.

K prerušeniu zväzku s celouhorskou sociálnodemokratickou stranou došlo začiatkom decembra 1918. Obnovený slovenský výkonný výbor zvolal na 25. december do Liptovského Sv. Mikuláša prvý povojnový zjazd.⁹ Po vystúpeniach členov výkonného výboru Emanuela Lehockého, Michala Kormana, Ferdinanda Bendu, Jána Pociska a Adolfa Horvátha prečítal E. Lehocký na záver deklaráciu, v ktorej zástupcovia slovenského sociálnodemokratického robotníctva zo všetkých žúp oslobodeného Slovenska, v mene organizovaného slovenského robotníctva slávnostne vyhlásili: „*Trváme neochvejne na martinskej deklarácii z 30. októbra 1918 zástupcami všetkých vrstiev slovenského národa jednohlasne prijatej. Ako verní synovia slovenského národa a súčasne presvedčení sociálni demokrati pripojujeme sa a zároveň pozdravujeme zriadenú demokratickú ČSR na čele so zaslúžilým prezidentom Masarykom a sľubujeme, že sme hotoví všetkými silami hájiť našu novú, ťažko vydobytú slobodu proti všetkým jej nepriateľom a falešníkom...*“¹⁰ Deklaráciu prijalo zhromaždenie demonštratívnym zaspievaním hymnickej piesne *Hej Slováci, ešte naša slovenská reč žije!* Po zvolení nového výkonného výboru, priamo z rokovania odišlo dvadsaťpäť slovenských delegátov na XII. zjazd ČSSDSR do Prahy.¹¹

Je samozrejmé, ako vidno aj z citovaného dokumentu, že vzhľadom na zložité politické a národnostné pomery na Slovensku, slovenskí sociálni demokrati považovali za vec prvoradej dôležitosti vysloviť sa v otázke príslušnosti Slovenska k republike. Prihlásili sa k myšlienke československej národnej a štátnej jednoty, ktorú mala vyjadrovať aj budúca jednotná československá strana. Konštruktívnosť a „štátotvornosť“ slovenských sociálnych demokratov, to, že svoje miesto videli v koalícii československy orientovaných strán a nie mimo nej, nie v opozícii, ilustruje aj skutočnosť, že zjazd sa konal v župnom dome,

⁹ Na zjazde bolo prítomných 80 sociálnodemokratických delegátov z 36 miest, zastupujúcich 13 376 členov. POCISK, J.: Z dejín sociálnej demokracie na Slovensku. In: SOUKUP, F.: *Revoluce práce II.* Praha : 1938, s. 1145. ČADA, V.: *Vznik a vývoj marxistickej ľavice (1917-1921)*. Bratislava : 1978, s. 59.

¹⁰ POCISK, J.: Z dejín sociálnej demokracie na Slovensku, c. d., s. 1145.

¹¹ Do výkonného výboru boli zvolení: Ferdinand Benda, Ján Pocisk, Emanuel Lehocký, Ignác Kellner, Michal Štetka, Josef Cholek, Ján Maršálko, K. Kubál, Andrej Hvizdák, Štefan Tatlánek, S. Baco a Adolf Horváth. Tamže, s. 1145.

za účasti župana a veliteľa československých jednotiek, že sám Emanuel Lehocký na zjazde vystupoval ako vládny referent Úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Otázkam vlastnej politickej línie strany sa, vzhľadom na očakávané organizačné zjednotenie do celoštátnej strany, venovala len malá pozornosť. Tie z nich, ktoré v tomto období podnietili diferenciačný proces v európskom socialistickom hnutí, ako bola otázka pomeru k boľševickému prevratu v Rusku a k socializácii výrobných prostriedkov, sa nenastolili vôbec.

V dňoch 27.-30. decembra 1918 sa konal v Prahe XII. zjazd ČSSDSR.¹² Prebiehal v búrlivej atmosfére kritiky „rakušiacťa“ Bohumíra Šmerala pred a počas vojny a nástupu nového, reformistického vedenia. Mal položiť základy k politike strany v samostatnej republike a dal podnet k prípravám zjednotenia socialistických strán v Československu. Zjazd schválil účasť sociálnej demokracie v koalícnej vláde. V záujme upevnenia mladej republiky požadoval naliehavé sociálne reformy, zavedenie demokracie v zákonodarstve a vo verejnej správe, miličnú sústavu namiesto stálej armády, skoré uzákonenie ústavy a uskutočnenie volieb, odluku cirkvi od štátu, slobodnú školu, vyvlastnenie veľkostatkov, baní, veľkých priemyselných podnikov, spoluúčasť zamestnancov na správe a ich podiel na zisku, zabavenie vojnových ziskov progresívnym zdanením, účinné opatrenie proti úžere a urýchléné riešenie zásobovacej situácie dovozom potravín a surovín.¹³

Len nepriamo sa prejavili na zjazde otázky, ktoré v tom čase už zreteľne rozdelili niektoré sociálnodemokratické strany na reformistickú pravicu a boľševickú ľavicu. Už v septembri 1918 sa začali vracat' domov prví „červení legionári“, členovia Československej komunistickej strany v Rusku.¹⁴ Prichádzali, aby – na priamu výzvu V. I. Lenina – agitovali za ľavicovú orientáciu sociálnej demokracie, s cieľom založiť stranu boľševického typu. Do domáceho sociálnodemokratického hnutia vniesli spor o ponímanie revolúcie v Rusku. Polemiky a diskusie o tom, ako hodnotiť novembrový prevrat v r. 1917 v Petrohrade a mocenský systém, ktorý bol ním nastolený, neprebíhali ani tak v rovine teoretickej ako praktickej. Točili sa okolo otázky konkrétnej účasti českých a slovenských komunistov v občianskej vojne na strane boľševickej vlády, proti veleniu československých légii a zámerom československého zahraničného odboja. Formujúca sa ľavica v ČSSDSR, ktorá zatiaľ nebola kompaktná, nebola organizovaná, a nemala ani vlastný program, sa vlastne začala oboznamovať s leninizmom, ktorý prijala za svoju platformu pod menom „revolučný marxizmus“, v interpretácii bývalých československých

12 Na XII. zjazde ČSSDSR v Prahe sa zúčastnilo 763 delegátov, z toho 25 za organizácie sociálnej demokracie zo Slovenska.

13 Rezolúcia k referátu B. Šmerala a L. Pika O politice strany za války; rezolúcia k referátu K. Vaňka Úkoly strany v Československé republice; rezolúcia k referátu Fr. Modráčka O vyvlastnění velkostatků, dolů a průmyslových podniků; rezolúcia k referátu A. Hampla O sjednocení českých stran socialistických, *Právo lidu*, 1.1.1919. pozri tiež: SOUKUP, F.: *Revoluce práce II.*, c. d., s. 1333-1337.

14 Komunistická strana Československa na Rusi bola založená na zjednocovanom zjazde všetkých čs. organizácií a skupín hlásiacich sa k „revolučnému marxizmu“, v dňoch 25.-29. mája 1918 v Moskve. Bola národnostnou sekciou Komunistickej strany boľševikov Ruska (KSR(b)) a podliehala jej ústrednému výkonnému výboru.

komunistov v Rusku. Zatiaľ však ešte nepociťovala neskorší priamy nátlak Moskvy a jej vtedajší predstavitelia, na čelo ktorých sa postavil z vedenia sociálnej demokracie odstavený Bohumír Šmeral, sa rozhodli pre zotrvanie v rámci jednotnej sociálnodemokratickej strany, kým sa v jej vnútri nevytvorí široký ľavicový prúd, ktorý by dokázal strhnúť na komunistické pozície masovú členskú základňu ČSSDSR.¹⁵

Značná časť členov, nespokojných s novou politikou, zacielenou na spoluprácu s liberálnodemokratickými občianskymi stranami, sa – na znak nesúhlasu – nerozpakovala označiť za „bolševikov“. Bolševizmus znamenal pre mnohých revolučnú výzvu neutešeným pomerom – predstavy o jeho ideológii a politike však boli veľmi hmľisté.

Na začiatku roku 1919 zaplňali stránky novín varovné správy z Budapešti a Berlína. Sociálnodemokratická tlač bedlivo sledovala a rozporne vykládala pokus o bolševický prevrat v Maďarsku, aj vzostup a porážku revolučného vystúpenia Spartakovcov v Nemecku. Zmätenosť a neujasnenosť názorov na prebiehajúce udalosti, ktoré sa dosiaľ u nás lakonicky pertraktovali ako ohlas Októbrovej revolúcie v Rusku, dobre odrážajú dobové komentáre. Je v nich obsiahnutý v tom čase skutočne všeobecný názor, že „revolúcia je na postupe“, či už vyslovovaný s obavou alebo s nádejou. Pokúšajú sa zachytiť vhodné prvky, dať ich do širších súvislostí a porovnať s kusými správami o vnútropolitickom vývoji v Rusku a vyvodiť z nich zovšeobecňujúce závery, ako východiská pre politiku sociálnej demokracie v tomto zložitom období. Videné dnešnými očami, ich hlavnou slabinou je to, že sa opierajú čiastočne o nedostatočné, nesprávne, až zámerne mystifikujúce informácie, čiastočne o ilúzie o sovietskom Rusku, všeobecne rozšírené v svetovom robotníckom hnutí, hľadájúcom vlastné, nekapitalistické – proletárske východisko z povojnového rozvratu. Len ako neoverené zvesti sa objavujú napr. zmienky o obskúrnych misiách ruského Červeného kríža, šíriacich bolševickú propagandu; o agentoch prichádzajúcich z Ruska, vybavených ideologickými brožúrami, ale aj peniazmi v rôznych menách, určenými na podvrtnú činnosť komunistickým skupinám či ľavicovým frakciám vo vnútri sociálnodemokratických strán; o neoficiálnom pôsobení sovietskych inštitúcií a zastupiteľstiev v zahraničí v čase neexistujúcich diplomatických stykov so sovietskym Ruskom, atď. Slovom, všetko to, čo možno označiť ako „tichý vývoz revolúcie“, či aspoň ako pomoc pri utváraní domácich podmienok pre „vítazný postup svetovej proletárskej revolúcie“. Mnohé skutočnosti potvrdili neskôr policajné spisy a iné archívne dokumenty, mnohé vyvrátila už nasledujúca správa.

Na rozdiel od susedného Maďarska a Nemecka, kde povojnové koalíčné vlády liberálov a sociálnych demokratov nedokázali obstáť v atmosfére nacionalistického šovinizmu a pravicového i ľavicového radikalizmu, živého hospodárskymi, sociálnymi aj morálnymi dôsledkami pokorujúcej vojnovéj porážky, a kde revolúcia bola na programe dňa, československá sociálna demokracia sa rýchlo včleňovala do politickej štruktúry nového štátu. Aktívne spolupracovala na príprave jeho najdôležitejších aktov (ústavy, volebného zákona a zákonov týkajúcich sa organizácie verejnej správy) a sledovala svoju reformnú

15 ČADA, V.: *Vznik a vývoj marxistickej ľavice*, c. d., s. 52-54. Tiež: GALANDAUER, J.: *Od Heinfeldu ke vzniku KSČ*. Praha : 1986, s. 256.

cestu k socializmu. Radikalizácia širokých vrstiev obyvateľstva, ktorá charakterizovala povojnovú krízu, sa odrážala skôr v revolučne znejúcom slovníku, než v požiadavkách vznášaných sociálnou demokraciou v ich mene. To bolo príznačné aj pre rodiace sa oficiálne stanovisko československej sociálnej demokracie k proletárskej revolúcii a diktatúre proletariátu, ktoré, po teoretickom prepracovaní, zastávala vcelku konzekventne až do konca predmníchovského Československa. Nikdy sa revolúcie otvorene nezriekla – boľševickú revolúciu v Rusku a pokusy o jej uskutočnenie v susedných štátoch sledovala spočiatku dokonca s prejavmi solidarity a istou dávkou sympatií, avšak revolučné metódy považovala pre československé pomery za naskrze nevhodné a pre robotnícke hnutie celkovo nebezpečné, nakoľko za nimi sa, v prípade porážky, črtalo čoraz jasnejšie ultrareakčné riešenie napätia.

Kým v Čechách sa ľavica v sociálnej demokracii formovala výrazne pod vplyvom vonkajších faktorov – ako bolo pôsobenie komunistických navrátilcov z Ruska a nemecké udalosti, na Slovensku nebol tento vplyv natoľko silný. Najdôležitejšou otázkou tu ešte stále bolo, komu bude patriť Slovensko, hoci do konca januára 1919 čs. vojsko s pomocou slovenských dobrovoľníkov obsadilo všetky župné sídla a tým zabezpečilo zvrchovanosť československého štátu nad územím Slovenska.

V skutočnosti situácia zďaleka tak jasnou nebola. Nehľadiac na účinné pôsobenie iredentistickej propagandy v pohraničných župách, stále sa zhoršujúca hospodárska situácia neprispievala k upevňovaniu vedomia príslušnosti k novému štátu v myšliach jeho slovenských občanov. Či už išlo o bezmocnosť v otázke vyvážania potravín a surovín do Maďarska, úniku maďarského a židovského kapitálu, nutnosť zásobovať vlastné (rozumej české) vojsko na ťarchu domáceho obyvateľstva, alebo neschopnosť zamedziť otvorenej svojvôli šmelinárov, špekulantov a zbohatlíkov, ktorí ťažili zo zásobovacej krízy – výsledkom bola narastajúca nespokojnosť a dezilúzia z nového štátu. Toto všetko vcelku obratne využívali maďarské vládne kruhy v záujme odtrhnutia Slovenska od republiky. 4. februára 1919 presídlil Šrobárov aparát zo Žiliny do Bratislavy, aby tu reprezentoval československú vládnu moc. Situácia mesta však bola napriek jeho obsadeniu čs. vojskom neistá.

Pražské ústredie sociálnej demokracie pripisovalo Bratislave veľký význam z hľadiska budovania československej jednoty, aj z hľadiska výstavby novej organizačnej štruktúry strany. Šrobárovu tzv. „slovenskú vládu“ (správne: Úrad MPS) sprevádzali do jej nového sídla úradujúci sociálnodemokratickí ústrední ministri František Soukup a Gustav Habrman, medzi štrnástimi vládnymi referentmi boli Emanuel Lehocký a Ivan Dérer – súčasný a budúci vodca slovenských sociálnych demokratov. Títo všetci predstavovali oddanosť ČSSDSR novému štátu. Avšak silná nemecko-maďarská bratislavská organizácia bola vo svojej väčšine promaďarská, najmä potom, ako liberálnodemokratická vláda grófa Károlyiho ponúkla Slovákom uplatnenie sebaurčovacieho práva prostredníctvom autonómie, pokiaľ zotrvajú v spoločnom štáte. Obyvateľstvo bolo neustále vystavované vplyvom z Budapešti – jedni agitovali za komunizmus, druhí za iredentizmus. Robotníctvo chcelo slobodu, nemalo však celkom ujasnené svoje hlavné požiadavky. V zlej zásobova-

cej situácii sa však rýchlo šírila nespokojnosť s novým zriadením aj s jeho slovenskými predstaviteľmi.

11. februára, niekoľko dní po príchode ministra s plnou mocou Šrobára do Bratislavy, vypukol vopred ohlasovaný všeobecný štrajk železničiarov a poštových úradníkov, podporený robotníkmi, hostinskými a hoteliermi. Štrajk bol výsostne politický – protivládny, podnietený výnosom, ktorým čs. vláda nepriznala úradníkom prevzatým z bývalého Uhorska zvýšenie platu schválené v Budapešti, a zabránila im prijať od maďarskej vlády doplatky.

Napriek tomu, že *Robotnícke noviny* sa od začiatku stavali proti štrajku, pripojila sa k nemu aj časť slovenských pracujúcich. Situácia robotníckych vrstiev ostávala mimo pozornosti vlády, napriek početným upozorneniam, menovite od sociálnych demokratov, na neudržateľné pomery.¹⁶ Nebolo preto zložité získať podporu opozične naladeného robotníctva. Medzi požiadavkami štrajkujúcich bola aj požiadavka sebaurčovacího práva, mocne podporovaná z Budapešti. Napätie vyvrcholilo zásahom čs. vojska a legionárov na zhromaždení, zvolanom predstaviteľmi nemecko-maďarskej sociálnej demokracie, ktorý mal za následok sedem mŕtvych. Tieto neblahé udalosti boli jednou z prvých zrážok čs. brannej moci s domácim obyvateľstvom. Zásah bol síce neadekvátnou, jednako však obrannou akciou proti pokusom ďalej destabilizovať vnútorne a zahraničnopoliticky ešte neupevnenú demokratickú republiku, navyše zneužívajúcim nespokojnosť robotníckych a zamestnaneckých vrstiev so svojim postavením. V povedomí slovenskej verejnosti sa však ďalej tradoval, najmä prispáním opozičnej tlače, ako jeden z prvých prejavov „zvole českých legionárov“ proti robotnému ľudu Slovenska. Tým skôr, že štrajk bol zlomený príchodom českých železničiarov na Slovensko. Ivan Déřer sa s odstupom času takto pošťožoval: „*Na túto politickú stávku aranžovanú Budapešťou nemohla byť iná odpoveď ako okamžité prepustenie zo služby všetkých, ktorí sa jej zúčastnili.*“ Odvtedy zostala „*v zásade nespravodlivá nevraživosť, ktorú ku svojim účelom stále rozduchuje zlomyselná reakcia, aby súžitie dvoch bratských vetiev otráвила a znemožnila. Z tejto fázy slovenského prevratu vyrástol nám ťažký problém národného života.*“¹⁷ Aj Déřer si celkom nesentimentálne uvedomoval, že československá jednota, ako ideový pilier novej

16 Svedčia o tom početné intervencie miestnych výborov sociálnej demokracie vo veci hmotného polozenia pracujúceho obyvateľstva zasielané županom a príslušným orgánom štátnej správy. Pavol Wittich počas svojho pobytu v Prahe r. 1919, pri audiencii sprostredkovanej F. Soukupom, informoval prezidenta T. G. Masaryka o situácii v Bratislave. Prezident údajne prisľúbil poslať do Bratislavy bývalého národného aktivistu v USA Štefana Osuského, ktorý sa mal zaoberať výhradne otázkami robotníkov. Po vyhlásení Maďarskej republiky rád, v opodstatnenej obave z jej vplyvu na Slovensku, bola ústredná vláda nútená venovať oveľa väčšiu pozornosť robotníctvu na Slovensku. V zmysle uznesenia ministerskej rady z 25.3.1919 skutočne rokovalo ministerstvo vnútra s Dr. Štefanom Osuským, či by nebol ochotný prevziať propagačnú a informačnú činnosť so zameraním na robotníctvo. Avšak vzhľadom na to, že Osuský bol ako diplomat služobne pridelený do Paríža, bol touto činnosťou, po dohode so Šrobárom, poverený Milan Getting, ktorý sa počas vojny venoval takýmto otázkam v USA. Getting už v apríli zabezpečoval záležitosti spojené s agitačnou a propagačnou činnosťou medzi robotníkmi na Slovensku. SNA, f. ČSSDSR/III, i. j. 206; NAČR, f. PMV, IV/Slov/1, 3720/19, 4414/19. Pozri tiež MLYNÁRIK, J.: *Od Októbra 1917 ku vzniku KSČ na strednom Slovensku 1917-1921*. Bratislava : 1967, s. 54.

17 DÉŘER, I.: *Slovensko v prevrate a po ňom*. Bratislava : 1924, s. 30-31.

republiky, je zatiaľ iba želaním a fikciou, kým tisícoraké väzby pútajú Slovensko k bývalému Uhorsku aj po rozťatí štátneho organizmu.

Je prirodzené, že otrasy v bývalom centre intenzívne rezonovali v bývalých perifériách. Februárové udalosti v Bratislave boli predohrou rozporuplného ohlasu marcových udalostí v Budapešti a zohrali svoju úlohu pri diferenciácii sociálnodemokratického hnutia na Slovensku. Ľavičiari videli v lojálnom postupe vedenia slovenskej sociálnej demokracie zradu záujmov proletariátu. Napokon, väčšina prívržencov komunizmu na Slovensku, a mnohí z jeho budúcich predstaviteľov, sa hlásili k maďarskej národnosti. Vyhlásenie vlády rád v Maďarsku 21. marca 1919, na čele s komunistom Bélom Kunom, vyvolalo opäť komplikovanú situáciu vnútri čs. sociálnej demokracie. Značná časť členstva i vedenia počítala s vojenským zákrokom Dohody proti maďarskej komúne a považovala za veľmi pravdepodobné, že ČSR bude vyzvaná k účasti na tomto ťažení, hoci oficiálne čs. politika a menovite prezident Masaryk prejavovali mierumilovnosť voči Maďarom. Prvý komentár, uverejnený v ústrednom denníku ČSSDSR bezprostredne po marcovom prevrate v Budapešti, ešte pred tým, ako sa stala známou Kunova výzva, proklamujúca odhodlanie viesť „revolučnú vojnu proti rumunským bojarom a českým buržujom“¹⁸, intervenciu rázne odmietol s takýmto odôvodnením: „*Aspirace českého národa na slovenské území jsou splněny. Slovensko jest osvobozeno a je spojeno s námi v jediný stát. Proti maďarskému národu a jeho dělnictvu nemá dnes český proletariát žádné nenávisti ani zášti. Proto musila by intervence čs. vojska v krajinách ryze maďarských vyvolati rozhodný odpor náš... Stejně jako naše strana varovala před dobrodružnou výpravou do Ruska k potlačení tamější revoluce, stejně tak bude státi i svými představiteli ve vládě, jak jasně z usnesení včerejšího zastupitelstva naší strany vyplývá, i proti vojenskému pokolení maďarské proletářské vlády v Budapešti.*“¹⁹

Kunovej vláde naozaj záležalo na dobrých vzťahoch s československými sociálnymi demokratmi – najmä ľavicovými, v ktorých videla jednak triednych spojencov, jednak budúcich vládcov susedného štátu. Radikála Aloisa Muna a Josefa Stivína, člena vedenia ČSSDSR, menovala dokonca - popri Leninovi a Trockom - čestnými predsedami budapeštianskej vojenskej a robotníckej rady. Spolupráca A. Muna s B. Kunom sa datovala ešte z čias ich pôsobenia v porevolučnom Rusku, kde obaja stáli na čele svojich národnostných sekcií KSR(b). Po návrate do svojich nových krajín udržiavali kontakt prostredníctvom Antonína Janouška a jeho kuriérnej služby z Budapešti. Všetci podliehali dobovej ilúzii profesionálnych revolucionárov, že svetová proletárska revolúcia je na postupe, a že jej víťazstvo v Maďarsku, Nemecku, ale i v Čechách, Rakúsku a na Slovensku je otázkou krátkeho času. V tomto duchu aj posielal Muna do Budapešti správy, že pôda pre revolúciu v Čechách je pripravená, len „treba do Čiech hodiť pár miliónov, že tam nieto na

18 MÓD, A.: *400 let bojů za nezávislost Maďarska*. Praha : 1955, s. 388-389, cit. podľa: ŠOLC, J.: *Slovensko rozdelené 1919*. Bratislava : 1969, s. 52. Porovnaj PEROUTKA, F.: *Budování státu II. (1919)*. Praha : 1991, s. 634.

19 *Večerník Práva lidu*, 22.3.1919.

také podniky dost' peňazí“.²⁰ Janoušek, naopak, z Budapešti organizoval boľševickú revolúciu na Slovensku a po kuriéroch posielal svojim komunistickým súdruhom do Čiech výzvy k uskutočneniu generálneho štrajku. V jednej z nich, ktorá sa stala neskôr súčasťou obžalobného spisu vo vlastizradnom procese proti Munovi a spol. píše: „*Vlast' maďarských robotníkov nachádza sa vo zvrchovanom nebezpečenstve... nie je schopná ubrániť sa vpádu nepriateľských vojsk. Preto obraciam sa na Vás, drahí súdruhovia, v tejto pre nás ťažkej chvíli o pomoc. V noci z 30. apríla na 1. mája prevedieme všeobecnú vzburu na Slovensku, aby sme 1. mája vyhlásili republiku rád na Slovensku. Z tohto cieľa prevedená bude generálna stávk železničných zamestnancov na Slovensku, ku ktorej sa pripojí iné robotníctvo, ktoré sme z čiastky už ozbrojili. Vedľa toho prevedieme akciu, aby vlársky priesmyk bol uzavretý, dynamitka v Bratislave a pracháreň v Komárne boli vyhodnené do vzduchu. Vláda Slovenskej republiky rád zložená bude zo 6 Slovákov, 1 Nemca, 1 Maďara, 1 Čecha. Na vás je, aby ste nám pomohli tým, že vyhlásite generálnu stávku v baniach a na železniciach, dokiaľ nebudete v stave zrobiť vzburu u vás. Keby to nebolo možné, pôsobia k tomu, aby zvolané bolo zastupiteľstvo strany a v mene organizácie českého robotníctva protestované bolo proti akémukoľvek vmešovaniu sa českej republiky do záležitostí slovenskej a maďarskej republiky rád...*“²¹

Či už išlo o želanie vydávané za skutočnosť, umocňované svojským vizionárstvom a dobrodružnou povahou oboch, alebo jednoducho o neserióznosť jedného z nich, správy takejto povahy korešpondovali s Kunovým vlastným hodnotením situácie a ešte viac s plánmi, kalkulujúcimi s výbojom proti ČSR, ktoré – dočasne a tak neuveriteľne – združovali pod červenou zástavou komúny a heslom proletárskeho internacionalizmu celé rôznorodé maďarské politické spektrum: od krajnej nacionalistickej pravice po krajnú, azda rovnako nacionalistickú, ľavicu.

Priame ohrozenie zvonka a narastajúce nebezpečenstvo anarchie vnútri krajiny viedli ministra s plnou mocou V. Šrobára 25.3.1919 k vyhláseniu stanného práva na celom území Slovenska. Boli zakázané schôdze, nariadené domové prehliadky, pri ktorých sa našli aj zbrane, výbušniny a strelivo. Dochádzalo k hromadným internáciám „podozrivých elementov“, aj k ich vyhostovaniu do Maďarska. Minister Šrobár a vládny referent vnútra Milan Ivanka „zúfalo“ žiadali vládu o urýchlené vysielanie četníckych posíl na Slovensko, o zosilnenie detektívnej stráže, technické vybavenie, ale aj zabezpečenie propagačnej a informačnej činnosti, pôsobiacej proti boľševickej agitácii. V niektorých župách bolo koncom apríla, v čase očakávaného maďarského vpádu a Janouškom avizovanej „všeobecnej vzbury“, štatárium ešte zostrené nariadeniami županov. Určite nenasvedčovali tomu, že na východnom Slovensku mala čs. moc situáciu pevne v rukách, ako to uvádzali policajné hlásenia, a že sa tešia dôvere väčšiny miestneho obyvateľstva.

20 Proces proti Munovi. *Robotnícke noviny*, 19.5.1920. SOUKUP, F.: *Revoluce práce II.*, c. d., s. 1475. Pozri tiež: ŠOLC, J.: *Slovensko rozdelené 1919*, c. d. s. 61; PEROUTKA, F.: *Budování státu II.*, c. d., s. 635.

21 Cit. podľa: Správa o činnosti zástupcov strany v Národnom zhromaždení (vypracovaná k XIII.jazdu ČSSDSR), *Robotnícke noviny*, 27.8.1920; pozri tiež: *Právo lidu*, 11.7.1919; SOUKUP, F.: *Revoluce práce II.*, c. d., s. 1420.

V prvom rade sa tu prejavil dôsledok maďarizácie: väčšina obyvateľstva sa hlásila k maďarskej národnosti. Aj židovská menšina, niekde početnejšia ako slovenské obyvateľstvo, si uvádzala maďarskú alebo nemeckú národnosť, nakoľko uhorské úrady židovskú národnosť nepriznávali. Celá oblasť východného a juhovýchodného Slovenska bola hospodársky nerozvinutá, sociálne málo diferencovaná a kultúrne zaostalá. S výnimkou gemersko-spišského banského revíru išlo prevažne o poľnohospodárske oblasti. Hospodárstvo ovládali takmer výlučne cudzí veľkí vlastníci, žijúci mimo územia Slovenska a majetnejšie vrstvy v mestách a na vidieku predstavoval často práve židovský kapitál. Zbedačenie najpočetnejších vrstiev pracujúceho obyvateľstva bolo po prežitej vojne a v dôsledku povojnovej krízy neúnosné, bez ohľadu na národnosť. Živelné nepokoje a rabovky príznačne postihovali najmä židovských krčmárov a obchodníkov.

Aj po prevrate sa v pohraničných župách udržala v podstate maďarská verejná správa. S ohľadom na vojenskú situáciu – prítomnosť či aspoň blízkosť maďarských vojsk – bývalí uhorskí úradníci buď odmietli zložiť sľub vernosti Československej republike, nariadený zákonom, alebo ho vykonali len celkom formálne, s vedomím, že mladá republika má, najmä v týchto oblastiach, veľké problémy s obsadzovaním úradníckych a zamestnanec-kých miest Slováckmi, resp. Čechmi.

Na východe bolo aj najväčšie percento negramotných. Navyše, spisovná slovenčina, ako dôležitý integrujúci činiteľ, neprenikla ani medzi slovenské obyvateľstvo. Slovenská inteligencia, ktorá dvíhala národné povedomie na Liptove a v Turci, tu takmer nebola. Toto všetko robilo proces začleňovania východných oblastí do Československej republiky mimoriadne zložitým.

Po vyhlásení diktatúry proletariátu v Maďarsku bolo slovenské územie zaplavované letákmi, vyzývajúcimi vojakov a robotníkov, aby tvorili aj na Slovensku sovietsku republiku a aby obranou a podporou „komunistického Uhorska“ splnili svoju „najhlavnejšiu a najsvätejšiu povinnosť“.²² Letáky a ilegálne časopisy sa dopravovali letecky, ďalší agitačný materiál prenášali cez hranice osobitne vyškolení agitátori, zväčša robotníci pracujúci v Budapešti a iných mestách, pochádzajúci zo Slovenska. Dostávali ich, spolu s finančnými prostriedkami, priamo na ústrednom sekretariáte strany, kde prichádzali do priameho kontaktu s B. Kunom a ďalšími červenými komisármi.²³

22 *Slovenská republika rád*. Zborník dokumentov. Prešov : 1969, s. 14-15.

23 *Október 1917. Spomienky na jeho ohlas u nás*. Bratislava : 1957, s. 351-352. Na sekretariáte pracovalo až 130 ľudí zo Slovenska: zo Zvolena, Lučenca, Vrútok a iných miest. Agitátori sekretariátu boli rozdelení do piatich skupín, ktoré sídlili na okraji demarkačnej čiary. Skupina pod vedením Imricha Bardossa so sídlom v blízkosti Komárna pôsobila v trenčianskej, tekovskej a komárňanskej župe. Skupina Jozefa Balogha a Jozefa Sluku vychádzala z Fiľakova do župy novohradskej, gemerskej a zvolenskej. Molnárova skupina z Miškovca agitovala na východnom Slovensku a pravdepodobne aj na Liptove. Agitátori mali voľné jazdy na železnici a prekračovali hranice na základe „otvoreného rozkazu“, s podporou vojenských i civilných úradov. Disponovali československými bankovkami. Podľa správ, ktoré malo k dispozícii ministerstvo vnútra v Prahe agitovali pre boľševické hnutie na Slovensku: Stehlík, právnik v Banskej Bystrici, dr. Kulka z Trenčianskych Teplíc alebo Piešťan, Fried Mór z Piešťan, Jozef Varecha z Lučenca, Zverec z Trenčína, Vrba z Nového Mesta nad Váhom, Antonín Janoušek, Mokráň z Trenčína. Traja poslední pravidelne zvolávali v Budapešti slovenské komunistické zhromaždenia. Vodcom agi-

Niektorí z nich pôsobili po prevrate na Slovensku na čele revolučných robotníckych rád, odkiaľ ušli za Dunaj pred čs. legionárskym vojskom a postihom čs. orgánov. Takto prišli do Budapešti napr. viacerí predstavitelia vrútockej robotníckej rady, rozpustenej v januári 1919. Okolo nich sa vytvorila Slovenská sekcia Maďarskej komunistickej strany, ktorú viedol Jozef Sluka. Organizovala všetkých komunisticky zmýšľajúcich slovenských robotníkov, žijúcich v tom čase v Maďarsku – najviac v Budapešti, ale aj v okolí Ostrihomu a v békešskej župe. Sekcia vydávala časopis *Červené noviny* v slovenskom jazyku, ktoré sa takisto ilegálne dostávali na Slovensko. Úzko spolupracovala s českou sekciou, na čele s predsedom Antonínom Janouškom, ktorá vydávala v češtine časopis *Armáda proletárů*. Obe sekcie sa čoskoro zlúčili a mnohí ich členovia vstúpili do maďarskej červenej armády. Ako príslušníci jej medzinárodnej brigády sa od mája 1919 zúčastňovali bojov proti čs. jednotkám.²⁴

Slovenská historiografia sa už na konci šesťdesiatych rokov vysporiadala s najhrubšími ideologizujúcimi mystifikáciami predchádzajúcej oficiálnej spisby o „intervenčnej vojne československej imperialistickej armády proti Maďarskej sovietskej republike“ a tvrdením, že iniciatíva k zahájeniu operácií vyšla celkom jednoznačne z československej strany.²⁵ Nehľadiac na to, že otázka: kto, kedy a prečo prvý prekročil Dohodou stanovenú demarkačnú čiaru medzi Československom a Maďarskom bola skutočne sporná, možno súhlasiť s tvrdením Ivana Déreera, že „*bolševický vpád ... železnou logikou vyplýval z povahy a vývoja udalostí v Maďarsku a bol by sa iste udial, i keby sa neboli stali z našej strany veci, ktoré Maďarsko mohlo považovať za provokáciu*.“²⁶

Vpád maďarských vojsk na Slovensko sociálnodemokratická pravica a spočiatku aj ľavica posudzovali ako napadnutie vlasti. Vo vyhlásení výkonného výboru z 5. júna 1919 sa uvádza: „*Sociálna demokracia vždy vyhlasovala, že obrana vlasti je povinnosťou všetkých socialistov, takáto obrana Slovenska je v tejto chvíli jedinou politikou, ktorú strana musí sledovať*“.²⁷ Na Slovensko dochádzali z Čiech dobrovoľníci z radov Sokola a Robotníckych telocvičných jednôt vykonávať asistenčnú službu. Tento postup bezvýhradne podporovali najmä slovenskí predstavitelia strany.

Aj na Slovensku vstupovali sociálni demokrati do dobrovoľníckych útvarov. Ich poslanci vyhlásili v parlamente: „*Ako Slováci a sociálni demokrati stojíme verne na zásade, že je nám nutné brániť sa útokom maďarským na našu pôdu. Odrazenie týchto útokov a vyčistenie nášho Slovenska od vojska maďarského závisí na politike solidarity*

tácie na Slovensku bol údajne Ferenc Fehér, úradník z Bratislavy. NAČR, f. PMV, 1919-1924, Slov/1, 6712/19; MLYNÁRIK, J.: *Od Októbra 1917 ku vzniku KSČ na strednom Slovensku 1917-1921*. Bratislava : 1967, s. 49-50.

24 Slovenská republika rád, c. d., s. 22; Október 1917, c. d., s. 105-106. VIETOR, M.: *Slovenská sovietska republika 1919*, Bratislava : 1955, s. 103-106.

25 KRÁL, V.: *Intervenční válka československé buržoazie proti Maďarské sovětské republice v roce 1919*. Praha : 1954, s. 144. S týmto tvrdením polemizoval napr. ŠOLC, J.: *Slovensko rozdelené 1919*. Bratislava : 1969, s. 41-62.

26 DÉRER, I.: *Slovensko v prevrate a po ňom*. Bratislava : 1924, s. 34. Mohol sa pri tom odvolať na pamäti Vilmosa Böhma, maďarského ministra vojny v Károlyiho i Kunovej vláde, z ktorých cituje aj PEROUTKA, F.: *Budování státu II.*, c. d. s. 64.

27 *Právo lidu*, 7.6.1919.

všetkých strán národa. Odmietame preto každú snahu, ktorou je rozvracaná politický život v republike a varujeme pred tým, aby vec slovenská bola zaťahovaná na pole volebných bojov lebo zneužívaná pre volebnú agitáciu.“²⁸ Ale aj predstavitelia ľavice, pri všetkej kritike politiky čs. vlády a sympatiách k Maďarskej republike rád, označili maďarskú ofenzívu za demarkačnú čiaru ako „veľkú chybu“ a ľavicovo orientovaná tlač písala: „Republike dáme všetko, čo jej patrí a zabezpečíme jej obranu“.²⁹

Slovensko sa opätovne nachádzalo vo vojne. Počiatočný rýchly postup maďarskej Červenej armády na sever si vyžiadal zmeny v čs. armáde: talianskeho vrchného veliteľa nahradil francúzsky generál Pellé, zaviedli sa prísne disciplinárne opatrenia. Pre civilnú oblasť platilo od 5. júna vyhlásenie, podľa ktorého vojsko prevzalo najvyššiu moc nad verejnou správou a taktiež nad civilnými úradníkmi. Vojenský veliteľ sa stal najvyšším vládny orgánom vo svojom obvode a v jeho právomoci bolo udržať poriadok všetkými prostriedkami, ktoré uznal za vhodné, dokonca proti platným zákonom. 8. júna bol maďarský postup zastavený, 15. júna dostali obe bojujúce strany nótu Dohody, vyzývajúcu zastaviť nepriateľstvo a stiahnuť sa za hranicu, oddeľujúcu Maďarsko od Československa a Rumunska, definitívne stanovenú 13. júna mierovou konferenciou.³⁰

V tejto situácii bola 16. júna 1919 v Prešove vyhlásená Slovenská republika rád. Bola priamym dôsledkom maďarskej ofenzívy na československom území a na tom záviselo aj jej epizodické trvanie. „Samostatna Slovenska radova republika“, ako znel jej plný názov v „úradnej“ šarištine, bola pokusom o revolúciu, „vyvezenú na bodákoch revolučných zbraní“ maďarskej Červenej armády na Slovensko, za účasti českých a slovenských ľavicových radikálov, pred prevratom organizovaných v sociálnej demokracii. Napriek prekvapujúco rýchlemu postupu vojsk Červenej armády na sever až k poľským hraniciam a jeho nepochybnej odozve medzi obyvateľstvom maďarskej národnosti na východnom a časti stredného Slovenska, ostala revolučná akcia malej skupinky „proletárskych internacionalistov“ okolo A. Janouška izolovaným počínom. Vyhlásenie Slovenskej republiky rád sa chápalo ako zjavné neuznávanie zvrchovanosti Československej republiky na Slovensku, ktorú, napriek výhradám, väčšina sociálnodemokratického robotníctva prijala za svoju, a tak maďarská červená armáda, akokoľvek predstavovaná komunistickou propagandou ako osloboditeľská, vstúpila do povedomia slovenského obyvateľstva ako armáda okupačná. Po vyhlásení Slovenskej republiky rád A. Janoušek telegrafoval z Budapešti československej vláde: „Dnešným dňom vyhlásil proletariát na Slovensku v oblasti, určenej vojenskou konvenciou zo dňa 13. novembra 1918, republiku rád: ujali sme sa moci, opierajúc sa o robotníctvo a ozbrojenú radu proletariátu, splnomocnili sme ustanovených ľudových komisárov, aby sa ujali štátnej správy. Výslovne prehlasujeme, že Slovensko dneskajším dňom náleží výhradne slovenskému pracujúcemu ľudu: na čelo republiky rád

28 Prehlásenie podpísali poslanci Emanuel Lehocký, Ferdinand Benda, Josef Cholek, Ján Pocisk, A. Kubál, Andrej Hvizdák.

29 *Sociální demokrat*, 13.6.1919, *Rovnost*, 4.6.1919. Cit. podľa ČADA, V.: *Vznik a vývoj marxistické ľavice*, c.d., s. 113 a 259.

30 Nóta Clemenceaua československej a maďarskej vláde. In: *Zlatá kniha Slovenska 1918-1928*. Zostavil a vydal Miloš Kolesár. Bratislava: 1929, s. 207.

*sú postavení v plnej majorite štátni ľudoví komisári, socialisti – Slováci. Taktiež aj všetka správa žúp je v majorite výhradne v rukách robotníctva slovenského, prezídium s právom splnomocnenca je v rukách Čecha – socialistu a tiež aj štátny ľudový komisariát finančný je spravovaný socialistom Čechom...*³¹ V skutočnosti v Revolučnej vládnej rade, vytvorenej dňa 26.6.1919, v miestnych radách a direktóriách, ktoré predstavovali výkonnú moc SRR, boli Slováci v menšine. Aj na Slovensku bola ideová konštrukcia proletárskeho internacionalizmu blízka najmä príslušníkom ľavice s maďarskou identitou.

Na tomto mieste nie je možné ani potrebné zaoberať sa podrobne opatreniami Revolučnej vládnej rady, ani výkonom „sovietskej moci“ prostredníctvom nových orgánov – župných, okresných a miestnych direktórií a miestnych rád, usmerňovaných zmocnencami komisárov a budapeštianskej vlády. Vznikali ihneď po obsadení jednotlivých slovenských miest maďarskými vojskami. Denne prijímali a vydávali množstvo nariadení, týkajúcich sa dopravných a distribučných podnikov, peňažných ústavov, súpisu pôdy a vytvárania poľnohospodárskych družstiev, poštátnenia lesov a prírodného bohatstva, poštátnenie školstva a kultúry, daňovej a sociálnej politiky atd. Nestačili sa uviesť do života napriek sústredenej štvorjazyčnej propagácii diktatúry proletariátu a maximálnemu úsiliu dostať revolučné tézy do vedomia najširších vrstiev. Neurčité „kontúry triedneho predelu“ veľakrát zastrelo zjavne iredentistické, protičeskoslovenské hľadisko.

Po ťažkých vnútorných rozporoch, 16. júna – t.j. v deň vyhlásenia SRR, sa maďarská vláda rozhodla prijať ultimátum Dohody a podriať sa jej podmienkam. 25. júna sa v Bratislave začalo rokovanie o vypratání Slovenska a 30. júna sa začal ústup maďarských vojsk. Príslušníci medzinárodnej brigády žiadali odčleniť jednotku od maďarskej ČA, premenovať ju na Slovenskú červenú armádu a „bojovať ďalej za oslobodenie celého územia Československej republiky“. Revolučná vládna rada, po predchádzajúcich nábohoch dobrovoľníkov, nariadila po 16. júni riadne odvody, schválila Organizačný štatút Slovenskej ČA a vydala mobilizačný rozkaz pre určené ročníky, pod hrozbou stanného súdu. Výzvy k vstupu do ČA, na obranu republiky rád, však nenachádzali odozvu medzi obyvateľstvom a s výnimkou niekoľkých manifestácií sa nenašla sila, ktorá by mocou chránila dožívajúcu SRR a jej „triedne vymoženosti“. S odchodom maďarskej ČA Slovenská republika rád zanikla. 6. júla postúpilo československé vojsko k ochrannému pásmu okolo určenej hranice a na celom území Slovenska sa utvorila, resp. obnovila štátna zvrchovanosť ČSR.

* * *

V čase vrcholiacich bojov o Slovensko, 15. júna 1919 sa v Čechách, na Morave a v Sliezsku uskutočnili prvé obecné voľby. Víťazná sociálna demokracia získala v nich nárok na post ministerského predsedu. Niekoľko dní po likvidácii prešovskej republiky rád a odchode maďarských vojsk, na schôdzi Národného zhromaždenia predniesol premiér Vlastimil Tusar programové vyhlásenie vlády. Poďakoval sa v ňom za obranu Slovenska „napadnutého maďarskými a nemeckými armádami maďarského komunistického diktátora Bélu Kuna“. Za hlavné úlohy svojej vlády potom označil: nutnosť vybudovať

31 *Robotnícke noviny*, 26.6.1919. Tiež: *Slovenská republika rád 1919*, c. d., dok. č. 58, s. 74-75.

zákonné podmienky pre spolunažívanie a súčinnosť národných menšín a zakotviť ich v novej ústave, zabezpečiť výživu ľudu, uviesť štátny rozpočet do rovnováhy, uskutočniť pozemkovú reformu a usilovať o vybudovanie sociálneho poistenia robotníctva. Nové postavenie a úlohu sociálnej demokracie v politickom systéme demokratickej republiky, oproti programovej predprevratovej opozičnosti a revolučnému radikalizmu v prvom poprevratovom období, vyjadril veľmi jasne. „*V socializme, ktorý pred vojnou bol silou len kritikou, obsiahnuté sú mocné sily konštruktívne a tvorivé. Doba od nás žiada aby sme tieto tvorivé sily vybavili a pracovali na takej výrobnej organizácii, ktorá by zodpovedala ideálom pracujúceho ľudu a pri tom zabezpečila nerušený chod výroby v prechodnej dobe.*“ Prislúbil, že vláda tu bude postupovať síce rozhodne, no napriek tomu nanajvýš obozretne, súc si vedomá toho, že „*organizácia výroby je mechanizmus nesmierne jemný, ktorý neznesie žiadne násilné alebo aj ukvapené zasahovanie.*“³² Na dôvernej porade predstaviteľov ČSSDSR v Žiline 20. júla, za účasti členov Krajinského výkonného výboru, Krajinskej odborovej rady, poslancov a dôverníkov zo Slovenska, vyslovili účastníci svojim súdruhom vo vláde plnú dôveru.³³

Pravda, slovenskí sociálni demokrati v tejto vláde ešte svoje zastúpenie nemali, no mali už politikov pripravených niesť „bremeno ministerializmu“, nezaťažených predvojnovými uzneseniami socialistických kongresov, ani povest'ou robotníckych vodcov. JUDr. Ivana Markoviča a JUDr. Ivana Déreza nepochybne priviedlo do hnutia aj ich sociálne cítenie, pokrokové a demokratické zmýšľanie a záujem o socializmus ako myšlienkový smer, aj ako vývojovú tendenciu, ktorá sa v zrkadle svetovej konflagrácie javila ako zákonitá a nevyhnutná. Zároveň však aj príležitosť robiť v novom štáte novú politiku priamo z ministerských postov, ako predstavitelia najstaršej, najorganizovanejšej a - ako ukázali už prvé voľby - aj najsilnejšej politickej strany.

Obaja obhajovali politické pretenzie svojej strany veľmi účinne v otázke volebného práva pre Slovensko na pôde Klubu slovenských poslancov. Slovenská sociálna demokracia, popri otázkach načrtnutých v programovom vyhlásení ministerského predsedu, považovala za najdôležitejšiu úlohu zabezpečiť prevahu československy orientovaných strán. Slovensko totiž ani po definitívnom odchode Maďarov necítilo „československy“. Nezlepšilo sa ekonomické a sociálne postavenie najpočetnejších pracujúcich tried, pričom

32 Správa o činnosti zástupcov strany v Národnom zhromaždení (vypracovaná k XIII. zjazdu ČSSDSR), *Robotnícke noviny*, 27.8.1920; *Právo ľudu*, 11.7.1919. Tiež: SOUKUP, F.: *Revoluce práce II.*, c. d., s. 1420.

33 Text rezolúcie schvaľujúcej účasť ČSSDSR vo vláde publikovali *Robotnícke noviny*, 24.7.1919. Výraz „zemský“/„krajinský“ v názve riadiacich orgánov ČSSDSR, ako: „Krajinský výkonný výbor“, Krajinská odborová rada“, odráža pretrvávajúcu dvojkoľajnosť verejnej správy, ktorá sa prejavila v aj organizačnej štruktúre sociálnej demokracie. ČSSDSR sa členila na miestne, okresné, župné a zemské, resp. krajinské organizácie, i keď ako územné jednotky verejnej správy pôsobili (do r. 1928) župy len na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, naproti tomu zeme/krajiny len v Čechách a na Morave. Celoštátnu organizáciu (v dobových materiáloch označovanú spravidla ako „ríšska“, zastrešoval Ústredný výkonný výbor a Zastupiteľstvo ČSSDSR v Prahe. Blížšie pozri RUMAN, L.: Členstvo, organizačná výstavba a programové ciele sociálnej demokracie v medzivojnovom období (so zreteľom na podmienky Slovenska). In: SIKORA S.-HOTÁR, V. a kol.: *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*. Bratislava : 1996. Kap. VII., s. 198 an.

v prevrate na Slovensku bol určujúcim práve moment sociálny. O národnom (rozumej: protiuhorskom) uvedomení obyvateľstva si nerobil ilúzie žiadny z vtedajších slovenských politikov a najmenej predstavitelia vládnej garnitúry na Slovensku. Všetky významné politické strany sa usilovali podchytiť a ovládnuť tento sociálny pohyb a mať rozhodujúci vplyv na jeho konečné usmernenie, no rozdielnymi cestami. Sociálna demokracia a Slovenská ľudová strana, súperiace o rovnaké spoločenské vrstvy, videli najúčinnější prostriedok v uplatnení čo najširšieho a najdemokratickejšieho volebného práva aj na Slovensku, a to v čase čo najkratšom. Oficiálni predstavitelia Slovenska, zastúpení zväčša v strane národnej a roľníckej, naopak, v jeho čiastočnom obmedzení a oddialení. Dérer a Markovič obhajovali sociálnodemokratické stanovisko a – s výhradami – vládny návrh volebného zákona na schôdzi Slovenského poslaneckého klubu 6. augusta 1919 v Turčianskom sv. Martine. V otázke uplatnenia plného volebného práva s pomerným zastúpením boli tak slovenskí sociálni demokrati v rozpore s ostatnými centralistami z občianskeho tábora a zajedno so svojimi najväčšími politickými rivalmi – ľudákmi.³⁴ Ako predstavitelia pracujúceho drobného ľudu usilovali o získanie v podstate rovnakých voličských vrstiev: sociálni demokrati si všeobecným a rovným hlasovacím právom zabezpečovali hlasy armády a budovali prestíž pokrokovej strany v súlade s celoeurópskym trendom, ľudáci budovali svoj vplyv na slovenské záležitosti na hlasoch katolíckych veriacich. Celkom výnimočným spoločným hlasovaním prehlasovali tých, ktorí voličskej zrelosti Slovákov a najmä Sloveniek veľmi neverili. Prirodzene, obidve strany vyvodzovali z demokraticky uplatňovaného volebného práva rozdielne konzekvencie ohľadne postavenia Slovenska v republike. Pre ľudovú stranu bolo ono predpokladom k presadeniu (v budúcnosti) autonómie Slovenska, vyjadrenej – v zmysle Pittsburskej dohody – „vlastnou administratívou, svojimi súdmi a svojím snemom“. Pre sociálnu demokraciu, nekompromisne odmietajúcu myšlienku úplnej autonómie, bolo základom demokratickej samosprávy, t.j. decentralizácie výkonnej moci a jej presúvania v čoraz väčšej miere na volené zastupiteľské orgány, čo bolo konštantným bodom všetkých jej programov.

Program otvorenej koalíciej spolupráce so všetkými stranami stojacimi na platforme československej jednoty otvoril novú, rozhodujúcu etapu v pokračujúcom štiepení sociálnej demokracie ako vládnej strany, na pravé a ľavé krídlo. V tejto fáze ju charakterizovala nevyhranená a z hľadiska politických súperov až jánusovský dvojtvárna politika; rozpor medzi jej vyhláseniami a reálnymi politickými krokmi. Bol výsledkom tlaku situácie na Slovensku a radikálnych nálad medzi vlastným členstvom. Tak na jednej strane sa stotožnila s uznesením vlády vypovedať z republiky účastníkov revolučných akcií MRR a SRR, v snahe zabrániť infiltrácii nemecko-maďarských organizácií utečencami z Maďarska po porážke vlády rád a nástupe horthyovského teroru. Na druhej strane samotný ministerský predseda V. Tusar intervenoval u MPS Šrobára za prepustenie zatknutých sociálnych demokratov v Prešove a podobne postupoval z poverenia slovenského krajinského výkonného výboru E. Lehocký.

34 DÉRER, I.: *Za volebné právo Slovenska*. Bratislava : 1919.

Na konferencii zastupiteľstva ČSSDSR 5. októbra 1919 predstavitelia ľavice poukázali na to, že vedenie a poslanecká frakcia strany sa povážlivo odchýlili od základných smerníc a metód programu sociálnej demokracie a odsúdili, vcelku neopodstatnene, podiel svojich ministrov na intervencii proti MRR. Aj v organizáciách sa zreteľne prejavovala nespokojnosť s politikou vedenia. Na Slovensku sa ľavicovejšie tendencie udomácnili v odborovom hnutí. Predstavoval ich najmä člen krajinského vedenia Karel Světlík, zvolený na prvej celokrajinskej konferencii odborov 9.2.1919 za predsedu Krajinskej odborovej rady v Ružomberku.

Začínajúca diferenciácia v sociálnodemokratickom hnutí mala na Slovensku svoje špecifické príčiny a prejavy: vo vedení strany ustupoval vplyv E. Lehockého a vodcov z čias protimaďarského odboja a slovenských emancipačných snáh v rámci Uhorskej sociálnodemokratickej strany. Presadzovala sa politika aktivizmu, zreteľná najmä zo spolupráce slovenských predstaviteľov ČSSDSR s občianskymi stranami, najprv na pôde Slovenského klubu a potom v rámci spoločného postupu slovenských krídel koaličných strán. Hlavní reprezentanti tejto línie, budúci ministri Dérer a Markovič, sa od začiatku zúčastňovali na príprave všetkých zákonov a nariadení, týkajúcich sa Slovenska. Krajinské vedenie v Bratislave túto líniu, založenú v podstate na smerniciach vypracovaných v Prahe, akceptovalo, rezignujúc tak na samostatnejší postup, ako voči ostatným politickým stranám na Slovensku, tak aj voči ústredným orgánom vlastnej strany. O to, naopak, usilovali ľavicoví predstavitelia odborov v Ružomberku.

Ľavicu predstavovali, popri už prv spomínaných členoch poprevratových robotníckych rád, organizátoroch červených gárd a aktívnych účastníkoch bojov na strane maďarskej Červenej armády (Štefan Daruľa, Jozef Sluka), popri odborárskych predákoch a redaktoroch, prichádzajúcich do kontaktu s veľmi radikálnymi organizáciami českými a moravskými (K. Světlík, Július Verčík), najmä funkcionári pôsobiaci v najzaostalejších oblastiach, najviac postihnutých povojnovým hospodárskym a sociálnym rozvratom (Hermann Taussig, Gejza Felcán, Václav Chlumecký). Jej základňou boli tiež maďarské organizácie na juhu a východe Slovenska, v ktorých našli azyl mnohí účastníci maďarskej a prešovskej komúny, v novej situácii, po definitívnom stanovení štátnych hraníc, hľadajúci cestu do jednotnej ČSSDSR. Neskôr sa autoritami v slovenskej komunistickej ľavici stali „amerikáni“ Jozef Schiffel a Marek Čulen.

7. decembra schválila prvá samostatná (pololegálna) konferencia zástupcov ľavicovo orientovaných skupín a organizácií v Prahe svoje programové vyhlásenie a názov *marxistická ľavica*, ako „prechodný útvar v ČSSDSR, pôvodne vybudovanej na zásadách Marxovho učenia, za tým účelom, aby tieto zásady v teórii aj praxi opäť presadila“. Hlásame návrat k marxizmu – hovorilo sa v jeho úvode, „nie však ako k dogme, ale ako k metóde“.³⁵ Na rozdiel od ľavice v Čechách, ktorá už prešla od etapy spontánnych táborov ľudu k vyjasňovaniu teoretických otázok a formulácii vlastného programu, na Slovensku bola pre ňu stále charakteristická skôr živelná opozičnosť a negativizmus. Zatiaľ čo v Čechách ultraradikála typu Munu striedal celkom chladnokrvne uvažujúci,

³⁵ *Za revoluční stranu* (Zborník dokumentov). Praha : 1971, s. 51-57.

„preporodený“ dr. Šmeral, ktorému ani najvážnejší odporcovia nemohli uprieť kvality erudovaného a schopného marxistického teoretika, úrovni slovenského hnutia boli teoretické úvahy celkovo ešte veľmi vzdialené a ani produkcia propagátorov „revolučného marxizmu“ v dobovej tlači neoplývala pozoruhodnejšími myšlienkovými výbojmi. Slovenská marxistická ľavica, nemajúc žiadnu vlastnú teoretickú tradíciu, sa – na rozdiel od českej – od začiatku identifikovala s boľševizmom leninského typu.

Od prvých dní nového roka 1920 sa všeobecná pozornosť sústreďovala na prvé parlamentné voľby v Československu a vôbec prvé demokratické voľby na Slovensku. Sociálna demokracia si vytvorila dobré predpolie už svojím podielom na príprave nového volebného zákona, zvlášť v otázkach týkajúcich sa Slovenska. Voľby na Slovensku boli veľkou neznámou a ani sociálni demokrati nedokázali ich výsledok predpovedať. Jedným z vážnych a nepredvídateľných faktorov mohlo byť aj stanovisko maďarských a nemeckých organizácií, napriek už avizovaným zblížovacím krokom ich ústredia. Januárová konferencia zástupcov Maďarskej a nemeckej sociálnej demokracie na Slovensku rozhodla napokon o spoločnom postupe s ČSSDSR, pričom v prípade vstupu na pôdu Národného zhromaždenia mala strana prehlásiť, že je odhodlaná spolupracovať na budovaní Československej republiky.³⁶

Na konci februára 1920 vyvrcholilo úsilie „štátotvorných“ politických síl skončiť s provizóriom, dať mladému štátu ústavu, zvoliť zákonodarné orgány, zákonným spôsobom upraviť a reformou štátnej správy zjednotiť výkon štátnej moci vo všetkých častiach republiky. 29. februára prijalo Národné zhromaždenie zákon č. 121/1920, ktorým sa uvádza ústavná listina Československej republiky a päť súvisiacich zákonov: jazykový zákon, volebný poriadok pre voľby do NZ, zákon o zložení a právomoci senátu, zákon o volebnom súde a zákon o zriadení župných a okresných úradov v Československej republike. Nemožno sa na tomto mieste zaoberať čo i len stručnou charakteristikou zákonov, ktoré počas celého medzivojnového obdobia určovali charakter štátu. Návrhy zákonov predkladala Tusarova vláda ako celok, čo vytváralo väčšiu manévrovaciu plochu. Predsedom ústavnoprávneho výboru bol sociálny demokrat dr. Alfréd Meissner. Socialisti sa v záujme trvácnosti ústavy zriekli výraznejšieho zakotvenia svojej politickej prevahy z rokov 1919-1920, i keď sa odôvodnene obávali „prísť s tým na oči svojej ľavici“ – ako tvrdí bystrý dobový glosátor Ferdinand Peroutka.³⁷ Do ústavy sa nedostal paragraf o socializácii, ako to požadovali sociálni demokrati na svojich táboroch ľudu, ani vyvlastnenie bez náhrady, ako to presadzovala ľavica. Konečná formulácia o „možnosti zákonného obmedzenia vlastníctva“ mala zachovať zdanie, že otázka socializácie, a teda aj premeny kapitalistického poriadku ústavnou cestou, sa neuzavrela.³⁸

Popri ústave a volebnom poriadku považovali všetky socialistické strany za svoj najväčší úspech schválenie zákona o župnom zriadení. Na jeho príprave sa podieľali obzvlášť aktívne. Socialisti v ňom presadzovali demokratickú tendenciu – čo najširšiu účasť občianstva na verejnej správe a voliteľnosť všetkých úradníkov. V schválenom

36 SNA, f. ČSSDSR/III., šk. 2, i. j. 157.

37 PEROUTKA, F.: *Budování státu, sv. III.* Praha : 1991, s. 922-925.

38 Zákon č. 121/1920 Zb. z. a n., čiastka XXVI, vyd. 6.3.1920.

znení však bola silne oklieštená. Ako hlavný dôvod sa udávala potreba unifikovať štátnu správu a vylúčiť separatizmus. Oveľa priamočiarejšie vystihuje zámery najväčších zástancov župného zriadenia – agrárnikov a sociálnych demokratov – názor, že „*hlavne záleželo na tom, aby Slovensko zmizelo jako zvláštní individualita..., rozpustit Slovensko v župách jako kostku cukru v sklenici vody*“.³⁹ Jednako však treba vidieť rozdiel medzi tvrdým postojom českých socialistov, ktorí odmietali aj to najmiernejšie vyjadrenie určitej osobitosti postavenia Slovenska zavedením župného zväzu, a medzi koncepciou I. Dérera, v tom čase súhlasnej s koncepciou M. Hodžu, ktorá zohľadňovala prítlačivosť ľudáckeho hesla autonómie Slovenska a pokúšala sa ho paralyzovať myšlienkou „administratívnej samosprávy“, reprezentovanej práve župným zväzom, ako najvyššou inštanciou pre záležitosti Slovenska, pri zachovaní jednoty Československa. Vyjadrením týchto očakávaní sú aj slová I. Markoviča, vystupujúceho v mene Slovenského klubu, že župným zákonom „vidíme nateraz zabezpečený slovenský svojráz“. Župný zákon sa však v naznačenom smere nenapíňal ani na Slovensku a v českých zemiach sa pre silný odpor nerealizoval vôbec. Všeobecne sa jeho prijatie posudzovalo ako výsledok celkovej povojnovej demokratizácie a sily socialistických strán. S jej skorým odpadnutím postupne odumieral.

Prijatím a výkladom volebného poriadku si vedenie sociálnej demokracie vytvorilo nielen dobré predpoklady v nadchádzajúcich parlamentných voľbách, no súčasne sa zabezpečilo aj proti vlastnej ľavicí v prípade čoraz aktuálnejšieho rozkolu. Do volieb však ČSSDSR vstupovala ešte formálne jednotná a zabezpečila si aj spoločný postup s nemec-kou a maďarskou sociálnou demokraciou. Okrem vnútropolitických dôvodov nebol zanedbateľný ani medzinárodný aspekt: búrlivá atmosféra, ktorú by rozkol v strane vyvolal, mohla nepriaznivo ovplyvniť rozhodnutie Dohody v neprospech Československa v spore o Tešínsko. Preto aj vedenie strany, aj jej vládni činitelia dbali na to, aby ich vyhlásenia boli prijateľné aj pre ľavicovo orientované členstvo.

Na predvolebných zhromaždeniach rečníci vyzdvihovali ako hlavné požiadavky zosťrenie verejnej kontroly obchodu a zásobovania, urýchlenú pozemkovú reformu a pre-vedenie pôdy od štátu do rúk bezzemkov, obcí, družstiev a maloroľníkov, socializáciu baní, ťažkého priemyslu a bánk. V tlači sa viedla nevyberavá volebná kampaň, z ktorej vidno, že slovenskí sociálni demokrati pociťovali ako najväčších konkurentov strany Národnú a roľnícku a ľudovú, a že tento vzťah bol vzájomný. Na jej začiatku dokázali využiť šok, ktorý utrpela slovenská spoločnosť z krviprelievania v Rumanovej koncom marca 1920, kedy po zásahu četníctva proti organizátorom štrajku v hlohovskom okrese zahynuli dvaja poľnohospodárski robotníci. Predstavitelia strany otvorene vyhlásili, že v Rumanovej došlo k vražde, za ktorú robili zodpovedným ministra Šrobára a ďalších agrárnických vodcov. Sociálna demokracia v predvolebnej agitácii ešte zosilnila svoje útoky proti Úradu ministra s plnou mocou pre Slovensko a jeho šéfovi a zdôrazňovala, že „výnimočný režim s plnou mocou je koreňom všetkého zla“.⁴⁰ Pravda, svoj pomer k tejto inštitúcii celkom zmenila, hneď ako po voľbách sama získala nárok na jej spravovanie.

39 PEROUTKA, F.: *Budování státu*, sv. III., c. d., s. 1009 a 1016.

40 *Robotnické noviny*, 11.4.1920.

V aprílových parlamentných voľbách dostala sociálna demokracia na Slovensku 510 341 hlasov odovzdaných do poslaneckej snemovne a 21 zo 74 sociálnodemokratických poslaneckých mandátov. Za nemeckých a maďarských sociálnych demokratov získala šesť mandátov. Výsledky potvrdili voľby do senátu, v ktorom zasadlo 57 sociálnodemokratických senátorov, z nich trinásť zvolených na Slovensku.⁴¹ Tieto čísla prekvalifikovali všetkých, vrátane samotných sociálnych demokratov. Očakávali menej než dosiahli a „hodnotnými ľuďmi obsadili iba prvé miesta na svojich kandidátkach, pravda bez ohľadu na národnosť a vieru“ – konštatuje Karol Sidor a výstižne dodáva: „*Šlo skutočne o internacionálnu spoločnosť (Židia, Maďari), ktorá bola na Slovensku vyvolaná internacionálnym zjavom – hladom a biedou širokých mäs.*“⁴²

Veľký podiel na volebnom víťazstve však mal istotne účinný spôsob predvolebnej agitácie. Sociálni demokrati išli do volieb s heslom „Za slovenskú chudobu!“, dokázali sa priblížiť mentalite a vystihnúť potreby hmotne gniaveného a politicky negramotného voliča. Zvíťazili na Slovensku „práve materialistickou časťou svojho programu“. Najúspešnejší agitátori patrili k ľavicí! Porazení protivníci aj partneri sa ohradzovali: „*To nepôjde, robiť politiku ministerského predsedu a medzi ľuďmi politiku bolševickú!*“⁴³ A domáhali sa jasného stanoviska svojich parlamentných kolegov.

Voľbami sa však spoločné vystupovanie oboch krídel navonok skončilo. Prvá povolená schôdza zastupiteľstva ČSSDSR väčšinou hlasov zamietla ľavicový návrh rezolúcie, požadujúci ukončiť koalíčnú politiku a prijala uznesenie, aby sa sociálna demokracia až do rozhodnutia zjazdu nevzdávala účasti vo vláde a aby V. Tusar prijal poverenie prezidenta utvoriť vládny kabinet. K prvej schôdzi nového Národného zhromaždenia, v súvislosti so zakladaním parlamentných klubov, vydalo potom 23 poslancov a päť senátorov hlásiacich sa k ľavicí vlastný ohlas, odsudzujúci účasť ČSSDSR vo vláde s meštíkmi ako „škodlivú, ba zločinnú pre záujmy proletariátu“. Ohlas sa končí heslom: „Nech žije československá socialistická republika rád!“⁴⁴

25. mája 1920, dva dni pred svojím opätovným zvolením za prezidenta republiky, T. G. Masaryk vymenoval druhú vládu Vlastimila Tusara, známu ako vláda červeno-zelenej koalície. Ivanovi Dérerovi v nej bol zverený post ministra s plnou mocou pre Slovensko, Ivan Markovič bol neskôr vymenovaný za ministra obrany. Účasť slovenskej sociálnej demokracie vo vláde sa prezentovala ako tvrdá a ťažká povinnosť, kým ju voliči na Slovensku „z tohto vládneho jarma nevyslobodia...“

Pozícia nových slovenských ministrov naozaj nebola na závidenie. Zložitú situáciu v pohraničných oblastiach, pred blížiacim sa definitívnym rozhodnutím mocností o hraniciach Slovenska voči Maďarsku, reflektovalo aj programové vyhlásenie novej vlády. Vyzdvihovalo smernicu zachovať poriadok, nerušený demokratický a sociálny vývoj

41 *Statistická příručka RČS*, sv. 2. Praha : 1925, s. 344-345. Porovnaj: LIPTÁK, E. a kol.: *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Bratislava : 1992, tab. na s. 303; *Robotnícke noviny*, 29.4. a 5.5.1920.

42 SIDOR, K.: *Slovenská politika na pôde pražského snemu (1918-1938)*, I. zv. Bratislava : 1943, s. 132.

43 PEROUTKA, F.: *Budování státu III.*, c. d., s. 1090.

44 *Za revoluční stranu*, c. d., s. 77.

doma, pokoj a mier navonok. Chápeme, že Nemci a Maďari sa ťažko vžívajú do nových pomerov, uvádzalo sa v ňom, ale: „*Český národ utvořil tento stát na začátku středověku a nyní ho se Slováky obnovil! My v tom vidíme historickou spravedlnost*“ – uzavrel predseda vlády.⁴⁵

4. júna 1920 bola vo Versailles podpísaná Trianonská mierová zmluva, uznávajúca demarkačnú čiaru medzi Maďarskom a ČSR za definitívnu hranicu. 6. júna nový minister s plnou mocou pre Slovensko Ivan Dérer zrušil nariadením stanné právo, zavedené jeho predchodcom V. Šrobárom a v ten istý deň vydal aj nariadenie o pretvorení župných, mestských a obecných výborov. Mali to byť prvé kroky v plnení predvolebných sľubov. Čoskoro sa však ukázalo, že podmienky výnimočného stavu trvajú ďalej. V Maďarsku v tomto čase vrcholila perzekúcia účastníkov porazenej boľševickej vlády rád a pripravoval sa vlastizradný proces s bývalými ľudovými komisármi. Na protest proti desivému teroru „oficierskych bánd“, internačným táborom, mučeniu a fyzickému hanobeniu, odsudzovaniu zajatcov bez dôkazov, vyhlásili medzinárodné socialistické inštitúcie bojkot Maďarska. Bojkot však znamenal nanajvýš morálny tlak s obmedzeným účinkom. Oveľa reálnejšiu cestu záchrany znamenal ilegálny prechod hraníc a liberálne zákony demokratického Československa, poskytujúce prenasledovaným právo azylu. Štátne a policajné úrady v slovenskom pohraničí však neustále zaznamenávali prípady zneužívania azylového práva na činnosť proti republike.

8. júla 1920 vydal minister Dérer nariadenie, zavádzajúce prihlasovaciu povinnosť a prísnu kontrolu prisťahovalcov na Slovensko po 1. júli 1919, ktoré umožňovalo županom vypovedať cudzincov, s cieľom obmedziť pohyb deštruktívnych živlov. V horúcich letných mesiacoch podnikol viacero inšpekčných ciest po južných okresoch. Dojem z týchto ciest bol otrasný. Roľníci odmietali odvádzat' obilie podľa kontingentu predpísaného Štátnym obilným ústavom, deputácie žiadali Dérera, aby bol obchod s obilím okamžite uvoľnený. Pasívny odpor sedliakov využívala maďarská agitácia, aby dostala slovenských roľníkov do konfliktu s vládou. Všetko toto len upevnilo Dérerovo presvedčenie, že spoločným úmyslom komunistov a horthyovcov bolo vyvolať v čase žatvy na Slovensku úplný chaos, a že napriek rozdielnosti ich konečných cieľov bola zhodná ich predbežná úloha: povaliť demokraciu.⁴⁶ 24. júna 1920 Dérer obnovil stanné právo v pohraničných okresoch „v záujme zaistenie úrody“, ktoré bolo neskôr rozšírené o štatárium na potrestanie pašerákov. Vyhlásením stanného práva sa na Slovensku zavádzala hospodárska diktatúra, aby úroda bola zaistená pre štát a neunikla za hranice. Pohraničná stráž bola posilnená dobrovoľníkmi. Počas pôsobenia I. Dérera vo funkcii ministra s plnou mocou bolo Slovensko vystavené najväčšej iredentistickej agitácii, riadenej z Budapešti. A hoci nastupoval do úradu plný dobrých demokratických predsavzatí, zakrátko aj on vládol „tvrdou rukou“ a stal sa - aj medzi členstvom vlastnej strany – takmer rovnako neoblíbeným ako jeho predchodca V. Šrobár. Účinok jeho opatrení proti sabotáži vo výkupe a na zásobovanie obyvateľstva síce ocenilo vedenie strany, no medzi obyvateľstvom na Slovensku,

45 Cit podľa: SOUKUP, F.: *Revoluce práce II.*, c. d., s. 1434. Tiež: PEROUTKA, F.: *Budování státu III.*, c. d., s. 1125.

46 DÉRER, I.: *Slovensko v prevrate a po ňom*, c. d., s. 45.

vrátane voličských vrstiev sociálnej demokracie, nachádzali málo porozumenia. Najmä ak pri ich výkone asistovalo české vojsko a četníctvo. Rovnako vehementne ich napádala ľudácka tlač, ako aj agitácia ľavičiarov. Prehlboval sa rozkol v strane; rozpory medzi jej krajinským politickým vedením v Bratislave a radikálnymi prokomunistickými odborovými predákmi v Ružomberku, aj priepasť medzi oficiálnymi predstaviteľmi a členstvom v miestnych organizáciách, nespokojným s ich koalíčnou politikou.

V polovici augusta 1920 došlo v Hlohovci k zrážke vojska a miestnych brancov, ktorí odmietli ísť k odvodu. Na mieste ostal jeden mŕtvy. Počas incidentu, ktorý za osobnej účasti Karla Světlíka nadobudol politický charakter, sa proklamovali revolučné požiadavky: socializácia bez náhrady, odstránenie vojska a ozbrojenie robotníctva, amnestia politických väzňov. Ustanovená vyšetrovacía komisia, ktorej členom bol tajomník sociálnej demokracie na Slovensku J. Hrdlička dospela k záveru, že ľud bol poštvaný „maďarskými lžikomunistami, židmi, väčšinou chlapčiskami, ktorí sa rozprhli po celom Slovensku a menovite po nitrianskej župe s tým poslaním, aby štváli a poburovali“ a vojaci, „ktorí nasadzovali životy za republiku“ boli k zákroku vyprovokovaní.⁴⁷ Na tomto mieste nejde o udalosť samotnú, ale o jej hodnotenie vedením sociálnej demokracie. V porovnaní s výkladom tragických marcových udalostí v Rumanovej, t.j. pred voľbami, kedy vedenie strany koncentrovalo všetko úsilie na udržanie hlasov sympatizantov ľavice, sa tu jeho pozícia prevratne zmenila a svojím vystupovaním veľmi pripomínala vtedajšiu defenzívnu argumentáciu zodpovedných úradných miest.

V lete a na jeseň 1920 sa ešte ďalej zhoršila zásobovacia situácia. Pred nadchádzajúcou zimou vzrástli ceny uhlia, trojnásobne sa zvýšila cena cukru, ktorý bol stále na prídely a v nízkych prídelloch múky sa pšeničná (chlebová) nahrádzala v čoraz väčšom pomere kukuričnou. Ceny vzrástli jednak v dôsledku opatrení sledujúcich upevnenie meny a ozdravenie štátnych financií, jednak v dôsledku špekulácie. Pritom zlepšenie aprovizačnej politiky bolo jednou z hlavných úloh, proklamovaných ČSSDSR pri preberaní vládnej zodpovednosti.

V období, kedy vrcholili vládne starosti ČSSDSR, v Moskve rokovali delegácie komunistických strán, resp. ľavicových kridiel sociálnodemokratických strán o definitívnom organizačnom rozchode so sociálnodemokratickou pravicou a reformistickou politikou. Druhý kongres Tretej, t.j. komunistickej internacionály prijal povestných 21 podmienok vstupu do ústredne medzinárodného komunistického hnutia, aspirujúcej na úlohu novej centrálnej medzinárodného robotníckeho hnutia. Súbežne s ním sa v auguste 1920 konal v Ženeve prípravný kongres k obnoveniu Druhej internacionály. Ľavica v Zastupiteľstve ČSSDSR presadila uznesenie nevyslať delegátov na zjazd do Ženevy, ale na kongres do Moskvy vyslať delegáciu „pre informáciu“. Krátko na to sa vrátil zo sovietskeho Ruska Bohumír Šmeral, zvolený v neprítomnosti do parlamentu, a ujal sa vedenia parlamentnej frakcie marxistickej ľavice. Vyslaní delegáti priniesli z Moskvy direktívu, ukládajúcu rozvinúť diskusiu o 21 podmienkach v sociálnodemokratických organizáciách a list Exe-

⁴⁷ *Robotnícke noviny*, 19. 8., 28. 8. a 7. 9. 1920; *Sociální demokrat*, 18.-20. 8. 1920.

kutívy Kominterny⁴⁸, adresovaný marxistickej ľavici a komunistickým skupinám v ČSR, v ktorom naliehala na urýchléné utvorenie komunistickej strany. Tento list však predbežne Antonín Zápotocký „nosil vo vrecku“, pretože šmeralovské vedenie čs. marxistickej ľavice ďalej sledovalo svoju taktiku oddaľovania rozkolu v záujme získania väčšiny sociálnodemokratických organizácií pre komunizmus. Zásadné rozhodnutie sa očakávalo na zjazde ČSSDSR, zvolanom v zmysle platných stanov na koniec septembra 1920.

Sociálna demokracia manévrovala medzi Scyllou vlastného kolapsu a Charybdou debaklu svojho koaličného pôsobenia. Medzinárodnopolitické záujmy republiky diktovali obozretný postup voči sovietskemu Rusku, ako štátu bojujúcemu so susedným Poľskom uplatňujúcim územné nároky na Tešínsko, a ako vlasti „proletárskej revolúcie na postupe“. Tusarova vláda vydala vyhlásenie neutrality v rusko-poľskom konflikte. Vojensky slabé Československo sa takto istilo pre prípad porážky Poľska a posunutia hranice sovietskych ďalej na západ. ČSSDSR pod tlakom ľavice usporadúvala tábory ľudu za neutralitu. Až porážka ruských vojsk pod Varšavou zmenila atmosféru a zaplašila strach z vývozu ruskej revolúcie na západ.

14. septembra, na schôdzi Zastupiteľstva a Ústredného výkonného výboru ČSSDSR pravicová väčšina presadila všetky prípustné opatrenia v rámci pôsobnosti týchto orgánov na eliminovanie ľavice: ohlásila vystúpenie sociálnej demokracie z vlády; vyhlásila, že prívrženci ľavice, prehlásiac sa za komunistov, de facto prestali byť členmi ČSSDSR a nemajú právo zúčastniť sa na jej zjazde a spolurozhodovať o jej osudoch. Prijatá rezolúcia zvlášť zdôraznila oslabenie pozície strany na Slovensku, kde sa zmarila možnosť „podporovať režim súdruha Dérera“, ktorý znamenal, ako sa uvádzalo, pre pracujúce vrstvy prísľub „znesiteľnejšieho života“ a kde „socialistické idey boli na postupe“. Dodatok k rezolúcii reagoval na skutočnosť, že v rade slovenských organizácií už prebehli voľby delegátov, ktorí boli zaviazaní hlasovať na zjazde za pripojenie k III. internacionále, bez toho, že by poznali jej podmienky. Nutnosťou prediskutovať podmienky Kominterny v organizáciách pravica formálne zdôvodňovala odloženie zjazdu na 25. a 26. december. Do tých čias sa mala podariť revízia mandátov už zvolených delegátov, s využitím organizačného poriadku. Podmienenie voliteľnosti minimálne trojročným členstvom v strane malo znemožniť zvolenie väčšiny poprevratových, mladých a radikálnych živlov, najmä zo Slovenska a Podkarpatska. Naopak, schôdza ľavice 15. septembra sa uzniesla konať zjazd za každú cenu v pôvodne určenom termíne, v dňoch 26.-28. septembra 1920.

Taktiež uznesenie o tlačí ukončilo dovtedajšiu názorovú nevyhranenosť oboch ústredných stranických denníkov a väčšiny časopisov, vyplývajúcu jednak z taktizovania oboch krídel, jednak z existencie silného centristického prúdu, ktorý korešpondoval s Kautského smerom⁴⁹, usilujúcim o kompromisnú Dvaapoltú internacionálu, ale aj v dôsledku veľmi

48 Kominternu (KI) / Komunistická internacionála / Tretia internacionála/ III. internacionála – pod týmito názvami pôsobila medzinárodná ústredňa komunistického hnutia založená v januári 1919 na kongrese v Moskve. Jednotlivé komunistické strany boli jej sekciami a ich národné vedenia boli podriadené Ústrednému výkonnému výboru, čiže Exekutive KI (EKI) v Moskve.

49 Karl Kautsky – nemecký socialista, teoretik, tzv. „ortodoxného marxizmu“ a predstaviteľ tzv. centrizmu v socialistickom hnutí, hlásajúci tretiu cestu medzi reformizmom Druhej internacionály a boľševizmom Kominterny, ktorú organizačne predstavovala Dvaapoltá internacionála založená

rôznorodých predstáv o socializme ako myšlienkovom smere aj ako sovietskej skutočnosti. Zastupiteľstvo strany ním zaviazalo všetku tlač strany „hájiť do všetkých dôsledkov“ sociálnodemokratické zásady a platné uznesenia ústredných orgánov. Tieto dôsledky sa dostavili vzápätí: 15. septembra 1920 vyšlo v Ružomberku prvé číslo *Pravdy chudoby* a po búrlivom týždni v ústrednej redakcii *Práva lidu*, po prepuknutí krutého sporu okolo pražského Lidového domu, začalo od 21. septembra vychádzať *Rudé právo*.

15. septembra 1920, po predchádzajúcich konzultáciách s prezidentom, podal Tusarov kabinet demisiu a umožnil menovanie úradníckej vlády, aby sa predišlo možnému nedemokratickému vyústeniu vládnej krízy, ako dôsledku očakávaného otvoreného rozkolu v jednej z koalíčných strán. Na návrh samotného Tusara bol postavený do jej čela dovtedajší moravský zemský prezident Jan Černý. Týmto si vedenie sociálnej demokracie, ktoré muselo počítať s dlhodobou neúčastou vo vláde, chcelo uvoľniť ruky – dovtedy zviazané vládnu zodpovednosťou za demokratický charakter republiky – pre záverečné kolá zápasu s komunistami o väčšinu robotníctva a súčasne preklenúť obdobie vynútenej vládnej absencie bez toho, aby ČSSDSR uvoľnila vydobyté pozície konkurenčným politickým stranám.

Analogicky sa vyvíjala situácia v slovenských orgánoch strany. 11. septembra bolo publikované rozhodnutie Krajinského výkonného výboru, schválené Ústredným výkonným výborom v Prahe, konať krajinský zjazd ČSSDSR na Slovensku, pre neujasnené pomery v strane, až po ústrednom zjazde pražskom. V nasledujúcich dňoch predstavitelia bratislavského vedenia vyzývali organizácie, aby nevysielali zástupcov na „vzdorozjazd“, ktorý sa prívrženci ľavice na Slovensku rozhodli konať v pôvodne stanovenom termíne 19. septembra v Turčianskom Sv. Martine. Potvrdilo to prvé číslo *Pravdy chudoby*, ktorej redaktori Karel Světlík a Matej Kršiak boli hlavnými organizátormi zjazdu. V organizáciách strany prebiehali búrlivé diskusie, v ktorých padala tvrdá kritika na hlavy „ministerialistov“ a „sinekuristov“, prijímali sa rezolúcie, rozhodovalo sa o účasti na martinskom zjazde ľavice. Tieto hlasy nemohlo bratislavské vedenie ignorovať a po zvážení situácie sa rozhodlo vyslať do Martina delegáciu na čele s Ivanom Dérerom.

Zjazdu predchádzala porada Krajinskej odborovej rady, za účasti odborových sekretárov, ktorú zvolal do Vrútok poslanec Světlík. Sám v tých dňoch agitoval po Slovensku pre ľavicu a získaval prívržencov najmä v maďarských a nemeckých organizáciách na východe. Tí potom tvorili veľkú časť účastníkov zjazdu. Na predporade 18. septembra vystúpili viacerí známi stúpenci Komunistickej internacionály, a udali tón, v akom sa malo niesť hlavné rokovanie zjazdu, ktorý sa začal na druhý deň v martinskom Národnom dome. Za predsedu bol zvolený K. Světlík. Do Martina prišlo 152 delegátov, zastupujúcich 178 000 robotníkov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi⁵⁰, zvolených v politických

r. 1923. Svoj kritický postoj k ruskej revolúcii vyjadril v spise *Diktatúra proletariátu* (1918), ktorý V. I. Lenin napadol a odsúdil v politickom pamflete *Proletárska diktatúra a renegát Kautský* (1918).

50 MLYNÁRIK, J.: *Od Októbra 1917 ku vzniku KSČ...*, c. d., s. 109. Porovnaj MAGDOLENOVÁ, A.: Ideovo-politické princípy programu pravicových sociálnych demokratov v čase rozkolu Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej. In: *Historické štúdie XXIII*, s. 32; autorka uvádza 132 delegátov, zastupujúcich 178 600 organizovaných robotníkov.

aj odborových organizáciách; aj v takých, ktoré neodvádzali členské príspevky a ktoré Krajský výkonný výbor neregistroval, aj v maďarských organizáciách, ktoré nevstúpili do ČSSDSR. Veľký počet účastníkov sa tak dostavil bez potvrdených mandátov, ktoré napokon nikto nekontroloval. Časť prítomných stále nevylučovala možnosť kompromisu. Istý signál prišiel aj z Prahy, keď namiesto ohlásených radikálnych komunistov Aloisa Munu a Václava Šturca prišli do Martina poslanci Josef Kříž a Tomáš Koutný, ktorí stáli bližšie k Šmeralovej koncepcii.

Snahou zástupcov krajinského vedenia bolo nedopustiť na zjazde majorizovanie Slovákov zo strany Maďarov a Nemcov, vo všeobecnosti stúpencov komunizmu. Žiadali, aby sa rokovalo v národnostných sekciách a aby sa rešpektovali zásady štátnotvornosti. Dérer vo svojom vystúpení v Národnom dome prehlásil: „*Neslobodno dopustiť aby vo veciach slovenských rozhodovali maďarskí a nemeckí súdruhovia, v našich domácich slovenských otázkach máme právo rozhodovať jedine my, Slováci!*“⁵¹ Na protest proti výsledkom hlasovania (návrh prehlasovali Maďari) Dérer veľmi temperamentne vyhlásil, že prívrženci ČSSDSR neuznávajú zjazd, ktorý znásilňuje slovenský proletariát. Asi päťdesiat protestujúcich účastníkov potom demonštratívne opustilo, „za všeobecného revu“ miestnosť, vypravádzaní spevom hymny III. internacionály - v maďarčine.⁵² Pokračovali potom oddelene v neďalekom Robotníckom dome a na spoločné rokovania sa nevrátili ani potom, ako ich deputácia vyslaná z Národného domu prišla dvakrát upovedomiť, že návrh na rozdelenie do národnostných sekcií bol napokon predsa prijatý.

Obe oddelené konferencie prijali potom vlastné rezolúcie a zvolili aj dva akčné výbory. Stúpenci komunizmu, ale aj stále nerozhodnutí centrismi, sa uzniesli na kritike koalícnej politiky vedenia, vylúčení akejkoľvek súčinnosti s buržoáznyimi stranami, na nekompromisnom triednom boji s použitím všetkých revolučných prostriedkov. Dohodli sa na „jednotnom smere, vedúcom k účelnému vytvoreniu medzinárodnej internacionály v malom a to v Československej republike“. Konštatovalo sa, že „všetky sekcie sa dnes zásadne vyslovujú pre moskovskú internacionálu“ a zavazujú sa viesť vo svojich organizáciách slobodnú diskusiu o jej smeroch. Na obvinenia z vytvárania „horthyovskej internacionály“ rezolúcia ľavice reagovala nasledovným vyhlásením: „*Zhromaždení slovenskí delegáti a sekcie maďarská, rusínska a nemecká dnes slávnostne prehlasujú, že oproti akejkoľvek podvratnej práci horthyovských agentov budú energicky postupovať, ako to aj poprední rečníci maďarského proletariátu na schôdzach neustále prehlasujú, že v prípade vtrhnutia Horthyho na Slovensko postaví sa proletariát všetkých menovaných zložiek do*

51 *Robotnícke noviny*, 22.9.1920.

52 Údaje o počte delegátov, ktorí opustili spolu s Dérerom rokovanie zjazdu sa veľmi rôznia a príslušné zápisky sa zrejme nezachovali. Pramene komunistickej proveniencie uvádzajú počet 11-15, čo prevzala aj staršia slovenská historiografia. Porovnaj Pravda chudoby, 23.9.1920, MLY-NÁRIK, J.: *Od Októbra 1917 ku vzniku KSČ...*, c. d., s. 110, *Dejiny Slovenska zv. V*. Bratislava : Veda 1985, s. 60. Sociálnodemokratická tlač a predstavitelia vtedajšej pravice na martinskom zjazde uvádzali „49-55 delegátov a hostí“. Porovnaj *Robotnícke noviny*, 22. a 28.9.1920. Anna Sychravová v *Práve ľudu* (Žilina) z 23.9.1920 uvádza 49 delegátov zastupujúcich 30 organizácií a asi 27 900 členov. Ivan Dérer v nepublikovanej spomienke na Hermanna Taussiga hovorí o „asi polovici delegátov“. ALU SNK, f. I. Dérer, sg. 85 B 9.

jednotnej obrannej fronty s československým vojskom na odrazenie útokov džentrických pochofov a maďarskej horthyovskej šľachty.“⁵³

Časť delegátov, stojacich za krajinským vedením strany a jeho politikou, ktorá odišla do priestorov sociálnodemokratickej organizácie v Turčianskom Sv. Martine, vyhlásila „takzvaný zjazd“ konaný toho istého dňa ľavicou za neplatný, uznala za nutné zvolať slovenský zjazd ČSSDSR a zvoliť na ňom nový právoplatný slovenský krajinský výkonný výbor. Na tento zjazd mali mať prístup „len členovia ČSSDSR, ktorí učinili zadosť ich povinnostiam voči strane, priznávajú sa k sociálnej demokracii a nie ku komunizmu a stoja na základe Československej republiky.“⁵⁴ Uznesenie uznáva nutnosť doplniť metódy sociálnej demokracie tak, aby zodpovedali súčasným pomerom, ale zdôrazňuje: „*Nesto- tožňujeme sa však s taktikou III. internacionály, ako je vyjadrená známymi podmienkami moskovskými a považujeme [ju] v prítomnej dobe za nevhodnú vzhľadom k hospodárskej a zahraničnej situácii*“.⁵⁵ Konferencia vzala na vedomie vystúpenie sociálnodemokratických ministrov z vlády a vyslovila úplnú dôveru I. Dérerovi za vedenie slovenských vecí. Vyslovila aj podmienenú podporu novému ministrovi pre Slovensko v Černého vláde, Dr. Martinovi Mičurovi. Svojich straníkov, zamestnaných v bratislavskom Úrade MPS vyzvala zotrvať na zverených postoch.

V ten istý deň sa v Bratislave konala za účasti ostatných členov Krajinského výkonného výboru a Národného zhromaždenia schôdza dôverníkov bratislavskej župy, ktorú otvoril E. Lehocký. Vystúpil na nej aj nový organizačný tajomník ČSSDSR na Slovensku Jozef Schiffl, ktorý sa len nedávno vrátil z USA. Bol známy ako stúpenec ľavicového smeru, čo sa o krátky čas potvrdilo, no na bratislavskej porade uznal, že „*v dnešnej situácii nesmie sa pokúšať proletariát na Slovensku o tak odvážny čin ako je diktatúra proletariátu, je ale nutné pripravovať sa na revolúciu*“.⁵⁶ Dôležité bolo podľa neho nepripustiť, aby strana na Slovensku bola tak rozčesnutá ako v Čechách. Bola prijatá rezolúcia v intenciách uznesenia Zastupiteľstva v Prahe zo 14. septembra, obsahovo korešpondujúca s dokumentom prijatým toho dňa v Robotníckom dome v Martine. Popredným činiteľom strany ukladala vystupovať na poradách dôverníkov politických a odborových organizácií a verejných zhromaždeniach, s cieľom ovplyvniť v tomto duchu delegátov zvolených na ústredný zjazd strany. Do začiatku XIII. zjazdu ČSSDSR v Prahe sa takto podarilo usmerniť porady dôverníkov v Bratislave, Piešťanoch a Senici a k stanovisku krajinského vedenia sa prihlásila aj župná konferencia v Trenčíne. No čím ďalej od Bratislavy, tým povážlivejšie slabol vplyv oficiálneho vedenia strany a väčšina organizácií stredného a východného Slovenska svojich zástupcov do Prahy vyslala.

V tom istom čase boli v tlači po prvýkrát uverejnené Podmienky Komunistickej internacionály, spolu s obsiahlymi komentármi. *Robotnícke noviny* varovali ľahkoverných stúpenecov komunizmu: Rusi veria rovnako nekriticky a fanaticky svojim komisárom, ako predtým verili svojim popom! Veľký rozruch sa rozvíril okolo vydania propagačných

⁵³ *Pravda chudoby*, 23.9.1920.

⁵⁴ *Robotnícke noviny*, 21.9.1920.

⁵⁵ Tamže.

⁵⁶ Tamže.

brožúr Bohumíra Šmerala a Ivana Olbrachta, nadšene opisujúcich sovietsky štát a jeho popredných predstaviteľov. Ako svedectvá „z prvej ruky“ nepochybne zanechali silný dojem v myšliach čitateľov. Absolútny nedostatok informácií ani nedovoľoval posúdiť, nakoľko tu bolo želanie autorov otcom myšlienky, nakoľko išlo o „autorskú licenciu“, do akej miery sa v nich jednalo o poľahčujúce privieranie oka nad „detskými chorobami komunizmu“ a do akej miery priamo o „svätú lož“ na obranu „kolisky socialistickej revolúcie“ a „vlasti revolučného proletariátu“. Revolučné svedomie (neskôr nahradené stranickou disciplínou) nedovoľovalo nadšeným propagátorom komunizmu jediné kritické slovo na konto sovietskych pomerov. Snímanie ružových okuliarov z očí ľudí, ktorí podľahli komunistickej propagande, na ktoré sa v tomto čase podujímali sociálnodemokratickí kritici sprava, nemožno však taktiež spravodlivo posúdiť ináč, ako ideologický boj a účelovú diskreditáciu Dr. Šmerala a jeho stúpencov.

Zdrojom radikalizmu v ČSSDSR bol príklad ruskej revolúcie a utvorenie proletárskej diktatúry, ktorá vyvolávala nádejné ilúzie. Nebol dôsledkom neprekonaných opozičných tradícií strany, ani pravičiarskej hystérie, vyvolávajúcej do života fantóm komunizmu, ako to vykladali pravíkoví vodcovia. Očarenie ruskou revolúciou nepochybne existovalo a pôsobilo na ľavicovú inteligenciu, často anarchistickú, so sklonmi k revolučnému romantizmu, naladenú proti režimu a narastajúcemu byrokratizmu, proti zbahneniu sociálnej demokracie, odkedy sa stala vládnu stranou. Na Slovensku však takéto javy takmer neboli. Ľavica tu mala ešte pevnejšie pozície ako v Čechách, mala však odlišný charakter: bola viac živelná, neteoretizovala a netaktizovala. Vychádzala zo sociálnej a národnostnej situácie, držala v úcte každého, kto bol nepríjemný vláde (ako poznamenal F. Peroutka), preto tiež brala pod ochranu každého, koho sa týkalo Déreovo vypovedacie nariadenie.

Pred septembrovým ústredným zjazdom kulminovala pravíková kampaň za „demarkovanie“ marxistickej ľavice ako strany, ktorá sa sama vylúčila z ČSSDSR. Otvorené priznanie komunistického charakteru prijatím všetkých podmienok Kominterny, vrátane okamžitého organizačného odlúčenia a proklamovania novej strany pod novým názvom, dôrazne požadovala, popri skupinách a predstaviteľoch extrémnej ľavice, už aj väčšina radikalizovaných sociálnodemokratických organizácií. Vo všeobecnosti sa očakávalo, že zjazd, ktorý sa konal napriek uzneseniu ústredia v dňoch 25.-28. septembra 1920, definitívne rozrieši otázku príslušnosti k Tretej internacionále, zvlášť keď A. Zápotocký konečne prečítal prípis EKI, v ktorom Moskva zavrhuje heslo „Všetko za jednotu strany!“ a nalieha na vytvorenie samostatnej komunistickej strany, v ktorej nemožno trpieť reformistov a centristov. Takúto odpoveď však zjazd ľavice nedal. V diskusii viacerí rečníci priamo odmietli prihlásiť sa ku komunizmu, hoci žiadali „nekompromisnú sociálnodemokratickú politiku zbavenú oportunizmu“. O podmienkach KI sa nehlasovalo, deklaroval sa len súhlas s jej zásadami a Výkonnému výboru zjazd uložil vstúpiť do rokovaní s Moskvou. Organizácie sa mali o prístupe ku Kominterne slobodne rozhodnúť, buď v referende alebo na novom zjazde.⁵⁷

57 *Protokol XIII. řádného sjezdu ČSSDSR, jenž se konal 25.-28. září 1920.* Praha : 1920, s. 270-277.

Slovenská ľavica prišla do Prahy už rozhodnutá hlasovať za Tretiu internacionálu, i keď v prijatom rezolučnom vyhlásení zjazdových delegátov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi o tom niet zmienky a naopak, vyzýva sa „pracovať za jednotu strany na podklade marxistickej ľavice“.⁵⁸ Pre radikálne elementy, ako bol Zväz komunistických skupín československých komunistov z Ruska a organizácie z východného Slovenska, musel byť zjazd sklamaním, a neuspokojil ani Moskvu. Exekutíva KI v Moskve na zasadnutí 11. novembra podrobila postup Šmeralovho vedenia marxistickej ľavice kritike. Prijatá rezolúcia odporúčala urýchlene zvolať nový zjazd, zmeniť názov a vytvoriť národnostne jednotnú komunistickú stranu. V tom, čo Šmeralovi kritici sprava vytýkali ako taktické maskovanie komunistického charakteru marxistickej ľavice, čo kritici zľava označili za jasný oportunizmus a centrizmus, bola aj snaha zachovať si určitú mieru nezávislosti na Moskve, pri uznávaní potreby medzinárodného jednotiaceho a koordinačného centra komunistických strán.

Vedenie strany nazvalo zjazd „konferenciou ľavice“ a jej legitímnosť samozrejme neuznalo. Napriek tomu, že sa mandáty – najmä zo Slovenska a Podkarpatska – veľmi starostlivo kontrolovali, rozhodlo vylúčiť jej prívržencov z parlamentných klubov, príp. zo strany, presadiť voľbu nových delegátov na zjazd zvolaný na november a umožniť účasť len tých, ktorí podpíšu prehlásenie, že nesúhlasia s podmienkami III. internacionály. Ľavicoví poslanci a senátori prijali hneď za tým vyhlásenie o parlamentnej opozícii a utvorili vlastný parlamentný klub.⁵⁹ Sociálnej demokracii ostalo 56 zo 74 mandátov, čo však nezodpovedalo skutočnému pomeru síl medzi pravitou a ľavicou. Agrári, ktorí najviac ťažili z faktického rozpadu ČSSDSR však nespochybnili tento stav a nepožadovali nové voľby, ako by logicky vyplývalo, uvedomujúc si, že pozícia štátnotvornej sociálnej demokracie, s umelou väčšinou v parlamente, je slabá, krehká a napadnuteľná, a to z každej strany.

Na Slovensku vrcholili prípravy na II. krajinský zjazd sociálnej demokracie, zvolaný vedením na 7.-8. novembra 1920. Do nich zasiahol začiatkom októbra v Bratislave všeobecný štrajk, iniciovaný silami, stojacimi za akčným výborom ľavice – najmä nemeckými a maďarskými organizáciami, v ktorom sa priamo angažovali členovia krajinského vedenia senátor Svarka a poslanec Světlík. *Robotnícke noviny*, v zhode s ostatnou provládnu tlačou, štrajk charakterizovali ako politický, vyvolaný a udržiavaný s cieľom vytvoriť pôdu pre „robenie poriadkov z Maďarska“.

Celkový zmätočný stav sociálnodemokratického hnutia v období medzi zjazdmi umocňovala tlač oboch smerov, v ktorej ústredným a vlastne jediným pertraktovaným problémom bol rozkol, pričom argumentácia v starých časopisoch sociálnej demokracie pôsobila, pochopiteľne, defenzívnejšie ako články komunistov. Koncom októbra prebiehali okresné a župné konferencie, na ktorých sa rozhodovalo o vyslaní delegátov na zjazd, opäť do Turčianskeho Sv. Martina. Pre neprehľadnú situáciu, kedy popri starom Krajinskom výkonnom výbore ČSSDSR v Bratislave (KVV) pôsobili proti sebe stojace

⁵⁸ *Pravda chudoby*, 30.9.1920.

⁵⁹ Prehlásenie podpísali na Slovensku zvolení poslanci a senátori Hermann Taussig, Karel Světlík, Štefan Darula a Lajos Surányi. *Pravda chudoby*, 14.10.1920.

dva akčné výbory a fakticky aj dve odborové rady, vydávajúce rozporné pokyny, bolo príznačné najskôr to, že členstvo súhlasilo hneď s jednou, hneď s druhou stranou. Preto súčasne s oficiálnym oznámením termínu konania bratislavské vedenie zdôraznilo, že podmienkou voľby za delegáta je odmietnutie komunizmu a nesúhlas s podmienkami Kominterny, potvrdené vlastnoručným podpisom. Krajinský sekretariát vydal ďalšie opatrenia pre registráciu zvolených delegátov, aby sa nezopakovala situácia zo septembra.⁶⁰ V predvečer konania zjazdu boli uverejnené údaje o stave a aktivitách sociálnej demokracie na Slovensku od I. krajinského zjazdu v Liptovskom Sv. Mikuláši v decembri 1918.

Predporada 6. novembra podmienila účasť na rokovaníach týmto vyhlásením: „*Niže-podpísaný vlastnoručným podpisom prehlasujem, že uznávam program ČSSDSR a nie som komunistom*“. Delegáti, ktorí pri otvorení zjazdu opätovne odmietli „reverz“ podpísať, boli vykázaní na galériu ako hostia. Pre veľkú nespokojnosť s týmto postupom predsedníctvo zjazdu nakoniec požadovalo len písomný záväzok uznať za právoplatný výkonný výbor ČSSDSR na Slovensku, ktorý bude zjazdom zvolený. Na tomto základe sa napokon vykážala oficiálne celková účasť 112 delegátov, z nich 89 zastupovalo 76 politických organizácií s 83 994 členmi, 11 poslancov a 6 senátorov.⁶¹

Správu prednesenú tajomníkom KVV J. Pociskom uverejnili už v predvečer zjazdu *Robotnícke noviny*. E. Lehocký sa zriekol predloženia osobitnej správy predsedníctva. I. Dérer referoval o činnosti poslancov a senátorov v minulej vládnej koalícii a o taktike strany. Odmietol revolučnú taktiku, uplatnenú v Rusku a zameral sa na taktiku postupného preberania moci, uplatňovanú stranou pôsobiacou v režime parlamentnej demokracie, spočívajúcu v postupnom obsadzovaní štátnych úradov socialistami, rozširovaní a presadzovaní ich vplyvu v orgánoch samosprávy, vo výchove a vzdelávaní pracujúceho ľudu. „*Isté je, že socializmus môže sa prevádzať so socialistami a socialistická republika so socialistickými inštitúciami*“ – zhrnul Dérer podstatu svojho vystúpenia.⁶²

Hoci predstavitelia ľavice nemali v dôsledku organizačných opatrení možnosť zasiahnuť do diskusie, i tak vyznela voči krajinskému vedeniu veľmi kriticky. Viacero delegátov mu pripisovalo vinu za situáciu v strane. Nový tajomník J. Schiffel, ktorého skúsenosti z organizovaného robotníckeho hnutia v Amerike dúfalo vedenie využiť na podporu svojho postupu, práve po tomto zjazde prešiel na pozície stúpcov Tretej internacionály. Krátko po zjazde vydal k tomu vyhlásenie vyjadrujúce postoj veľkej časti účastníkov.⁶³

V tomto duchu sa niesla aj politická konferencia nitrianskej župy ČSSDSR zo dňa 14. novembra, ktorej predsedal Matej Kršiak. Prijatá rezolúcia uznávala právoplatnosť XIII. zjazdu a ním zvoleného Ústredného výkonného výboru, aj Akčného výboru ľavice, zvo-

60 Prijatie neštandardných opatrení zdôvodnil I. Dérer v článku pod titulom „Reverz. Zjazd soc. demokratickej strany a Internacionála“, *Robotnícke noviny*, 27.10.1920.

61 Správa ku II. krajinskému zjazdu ČSSDSR na Slovensku, vydržiavaného 7.-8. novembra 1920 v Turčianskom sv. Martine, za krajinský sekretariát predkladaná tajomníkom J. Pociskom, *Robotnícke noviny*, 6.11.1920. Tu uvádzané údaje boli vyššie oproti pôvodnej správe mandátovej komisie, uvádzajúcej 83 politických organizácií s 65 000 členmi. Porovnaj *Robotnícke noviny*, 17.11.1920.

62 *Robotnícke noviny*, 16.11.1920.

63 *Robotnícke noviny*, 10.12.1920.

leného v Martine. Ten zasadal 20. novembra v Nitre, za účasti a pod predsedníctvom delegáta ÚVV ľavice J. Kříža. Ako protipól bratislavskému KVV si ľavica zriadila vlastný Krajský sekretariát (KS) pre Slovensko so sídlom v Liptovskom Sv. Mikuláši a do novovytvorenej funkcie krajského tajomníka bol zvolený J. Schiffel. Prijaté uznesenie konštatovalo, že obdržaním novej členskej legitímácie sa „každý člen akejkolvek sociálnodemokratickej strany („ľavice“) na Slovensku stane členom Medzinárodnej československej sociálnodemokratickej strany“ a zároveň určilo dátum jej zjazdu v Ľubochni na, na ktorý mali prístup len tie strany, ktoré sa priznávajú k Tretej internacionále a menovite uvedené osoby a inštitúcie ako hostia. Medzi nimi A. Muna, ako osobne spojený s Komunistickou internacionálou, Karl Kreibich, vodca marxistickej ľavice z Liberca a zástupcovia komunistických časopisov.⁶⁴

O deň neskôr sa v Žiline konala ustanovujúca schôdza Výkonného výboru ČSSDSR na Slovensku, zvoleného na zjazde v Martine 7. novembra 1920. Bolo zvolené päťčlenné predstavenstvo na čele s F. Bendom, keď dovtedajší predseda E. Lehocký, ako sa uvádzalo v správe, „nebol na vlastnú žiadosť do predsedníctva pojatý“. Vo funkcii politického tajomníka bol potvrdený J. Pocisk, miesto organizačného tajomníka (po Schiffelovi) ostalo zatiaľ neobsadené. Senátor František Zimák ostal naďalej hlavným redaktorom *Robotníckych novín*, ktoré boli uznané za ústredný tlačový orgán sociálnej demokracie na Slovensku. Za svoju prvoradú úlohu si krajský výbor určil vybudovanie a zdokonalenie organizácií ČSSDSR. Podľa údajov uvedených na novembrovom martinskom zjazde sa KVV údajne „opieral o dôveru 84 000 organizovaných slovenských proletárov“, no na novembrových a decembrových župných konferenciách pokračoval hromadný prechod na platformu ľavice. Citeľná bola strata veľkých organizácií v Nitre a v Mikuláši.

V prijatom Ohlase sa novozvolený KVV osvedčil za pokračovanie dovtedajšej konštruktívnej politiky, a to i v novom postavení mimovládnej strany. „*Stojíme neochvejne na zásadách sociálnej demokracie, ktorej osvedčenými prostriedkami pracovať budeme k tomu, aby sa republika Československá premenila na štát socialistický*“ – uvádzalo sa v ňom.⁶⁵

Odlišný postoj dvoch novo sformovaných parlamentných klubov sa prejavil po pražskom septembrovom ústrednom zjazde ľavice, na zasadnutí oboch snemovní v rozprave k programu úradnickej vlády Jana Černého. Po vymenovaní ďalekosiahlych socializačných požiadaviek zástupca parlamentného klubu sociálnej demokracie (ľavice) vyhlásil: „Vieme, že súčasná vláda to splniť nemôže, preto bude náš klub hlasovať proti jej prehláseniu“. Naproti tomu klub sociálnodemokratickej pravice odmietal opozíciu za každú cenu, ktorá by v konečnom dôsledku viedla k rozvratu štátu. Predložil návrh na socializáciu baní a návrh na zriadenie závodných rád vo všetkých závodoch nad 20 zamestnancov, ako prvé nevyhnutné kroky na ceste k úplnej socializácii.

V tomto zmysle boli formulované zásady politiky sociálnej demokracie na celoštátnom zjazde, zvolanom starým predstavenstvom strany na 27.-29. novembra 1920 do Obecného

64 *Pravda chudoby*, 25.11.1920; *Robotnícke noviny*, 10.12.1920. Pôvodne stanovený termín Ľubochňanského zjazdu bol v dôsledku decembrového štrajku preložený na 16. a 17. január 1921.

65 *Robotnícke noviny*, 23.11.1920.

domu v Prahe. Dostal okrem poradového čísla XIII. (zhodného so septembrovým zjazdom ľavice) taktiež zhodný prívlastok „riadny“, aby sa tak poďčiarkla jeho legitimita. Za prítomnosti 482 delegátov a hostí⁶⁶ skonštatoval, že zhubné dielo rozkolu bolo dokonané.⁶⁷ Jeho genézu podal František Soukup. Tým vlastne trpkou zakončil jednu kapitolu vo vývoji sociálnodemokratického hnutia. Pôsobivým doplnením k tomu bolo vystúpenie J. Pollacha, člena delegácie ČSSDSR, ktorá navštívila na jeseň 1920 sovietske Rusko. Podával diametrálne odlišný obraz o sovietskom štáte, jeho predstaviteľoch a vládnucej strane, než ako ho opísali B. Šmeral, spisovateľ I. Olbracht, či predstaviteľ slovenskej marxistickej ľavice Július Verčík.⁶⁸ Delegáti dodatočne, v osobitnej rezolúcii, schválili všetky kroky, ktoré podniklo Zastupiteľstvo strany na eliminovanie ľavice, od odročenia zjazdu až po postup v majetkovom spore o Lidový dům. Pre budúce smerovanie ČSSDSR, ktorá sa v priebehu dvoch povojnových rokov včlenila do politického systému ČSR ako strana „štátnotvorná“, bolo podstatné prijatie rezolúcií o pokračovaní v konštruktívnej politike voči štátu a postupnom, zákonnom presadzovaní hospodárskych, sociálnych, kultúrnych a iných požiadaviek pracujúceho ľudu.

Slovenské záležitosti sa na XIII. riadnom zjazde ČSSDSR (pravice) objavili len okrajovo, fakticky ako tradičná kritika činnosti štátnych úradov v zásobovaní a nedôsledného uplatňovania sociálno-politického zákonodarstva vo východných častiach republiky. Vyhlásenie delegátov zo Slovenska opätovne potvrdilo zásadné prihlásenie sa k Československej republike a myšlienke československej jednoty a spolupatričnosti. „*Tak ako rozpadnutie maďarského štátu priviedlo nás nielen k oslobodeniu národnému, ale aj k zvrhnutiu najťažších okov úplného sociálneho ujarmania a k podmienkam ďalšieho sociálneho vzostupu, práve tak rozbitie československého štátu by znamenalo nielen stratu všetkých týchto vymožeností a možností, ale aj upadnutie do otroctva ďaleko horšej reakcie, než pred prevratom*“ – konštatuje sa v ňom.⁶⁹

Zjazd odmietol nahradenie osvedčenej taktiky demokratického parlamentarizmu diktatúrou proletariátu a ukladal pracovať na zdokonalení demokratických orgánov republiky. Slovenskí delegáti požadovali účinné opatrenia na odstránenie pozostatkov starého „džentrického systému“, ale aj „zastavenie importovania neschopných starorakušiackych

66 Správa mandátovej komisie uvádzala 423 delegátov volených podľa organizačného poriadku, hoci „bolo dosť záhadné, akým spôsobom bola vykonaná voľba“ – ako poznamenal F. Peroutka (*Budovanie štátu III.*, s. 1263) Z nich bolo 40 delegátov (34 volených) zo Slovenska a 13 z Podkarpatskej Rusi), 59 zástupcov rôznych inštitúcií strany, 10 delegátov z cudziny, 36 poslancov a 11 senátorov NZ. Informácia o zjazde ČSSDSR v Prahe, *Robotnícké noviny*, 30.11.1920.

67 Tajomník Václav Johanis v správe ústredného sekretariátu konštatoval, že v dôsledku rozvratu v strane poklesol počet členstva od 1. júla 1920 z pol milióna na približne 260 000 – 280 000 členov. *Protokol XIII. řádného sjezdu Čsl. sociálně demokratické strany dělnické, konaného ve dnech 27.-29. listopadu 1920 v Praze*. Praha : 1921, s. 6.

68 K porovnaniu správ z ciest do sovietskeho Ruska r. 1920 očami reformných sociálnych demokratov a príslušníkov marxistickej ľavice pozri BENKO, J.: Cesta Júliusa Verčíka do Ruska v období diferenciacie sociálnej demokracie (1920). In: *Věstník ke grantovému projektu KSČ a radikální socialismus v Československu 1918–1989*, č. 10/2004. Praha 2004, s. 17–22.

69 *Protokol XIII. řádného sjezdu Čsl. sociálnědemokratické strany dělnické*, c. d., s. 36.

byrokratov“ na Slovensko a podkarpatskú Rus. V závere ich vyhlásenia sa zdôrazňuje, že *„radikálne využitie všetkých demokratických prostriedkov proti buržoázii, byrokracii a klerikalizmu je jediným momentom, ktorý ukáže slovenskému robotníctvu, že len v tejto strane je jeho miesto.“*⁷⁰

Aj opätovným zvolením všetkých hlavných tvorcov koalíciej politiky do ústredného vedenia ČSSDSR⁷¹ sa novembrový zjazd v Prahe jasne vyslovil k budúcemu profilu strany a jej úlohe v politickom systéme republiky. Vytvorením nových ústredných orgánov Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej sa tak v Prahe zavŕšil niekoľkomesačný proces diferenciacie, ktorý sa začal na Slovensku. V jeho závere už na konci novembra 1920 stáli proti sebe dve ideovo a programovo vyhranené, aj organizačne samostatné politické strany. Decembrový štrajk r. 1920 a zjazd v Ľubochni v januári 1921, kde sa marxistická ľavica zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi otvorene prihlásila ku Komunistickej internacionále, tieto skutočnosti už len potvrdili.

(1996)

⁷⁰ Tamže.

⁷¹ V najvyšších orgánoch strany, ktoré riadili jej činnosť v období medzi zjazdmi, bol jediným predstaviteľom zo Slovenska Ivan Déřer, ako člen Zastupiteľstva a podpredseda Ústredného výkonného výboru ČSSDSR.

„HESLO AUTONÓMIE ALEBO PRÁVO NA ODTRHNUTIE?...“; KOMUNISTICKÉ PONÍMANIE NÁRODNOSTNEJ A „SLOVENSKEJ“ OTÁZKY DO POLOVICE 20. ROKOV XX. STOROČIA¹

„Robotníci nemajú vlast’...“

Komunistický manifest

Sebaurčovanie právo národov bolo staré socialistické heslo, no politická prax sociálno-demokratických strán ho spočiatku príliš nenapĺňala konkrétnym obsahom.² Národnostnou otázkou sa väčšina z nich zaoberala len na všeobecnej úrovni a skôr v deklaratívnej rovine, nakoľko mnohé z nich nepociťovali jej bezprostredný praktický význam. Navyše, bola to otázka príliš zložitá, komplikovaná vždy novými okolnosťami, čo sťažovalo formulovanie jednotného „marxistického stanoviska“. Fundovaní teoretici socializmu heslo sebaurčenia národov buď obchádzali alebo priamo odmietali.

V intenciách princípov, cieľov a programu socialistického hnutia z konca 19. storočia - brnianskeho programu rakúskej sociálnej demokracie z r. 1899, bola vypracovaná premyslená koncepcia kultúrno-národnostnej autonómie v rámci demokratizovanej federácie, známa ako *austromarxizmus*.³ Uplatňovaná predovšetkým ako organizačná zásada celorakúskeho sociálnodemokratického hnutia znamenala, že robotníci sa organizujú podľa národností: koľko národov, toľko strán. Na tejto koncepcii pevne stál aj popredný predvojnový predstaviteľ vedenia Československej sociálnej demokracie Bohumír Šmeral.⁴

1 V titule bol použitý názov článku Júliusa Verčika, *Pravda chudoby*, 10.9.1924.

2 Rezolúciu požadujúcu právo na sebaurčenie pre potlačované národy prijala II. internacionála na svojom londýnskom kongrese r. 1896.

3 Najmä Rennerova koncepcia sledovala nielen vypracovanie marxistickej teórie národa, ale hľadala aj skutočné politické riešenie (právne podložené a do konkrétnych krokov rozpracované) národnostných vzťahov a model spolunažívania v podmienkach viacnárodných štátov, pri rastúcom význame multietnických centier priemyselného robotníctva. Na rozdielnu povahu Rennerovej (Springerovej) vedeckej analýzy národnostnej otázky oproti inštrumentálnym politickým deklaráciám hlásajúcim sebaurčenie poukazuje v podnetnej štúdii GONĚC, V.: Jaké garanční mechanismy pro soužití národů a národností? Modely pro střední Evropu (a Evropu) ve 20. století. In: *Národnostná otázka v střední Evropě v letech 1848-1938* (P. Švorc, L. Harbuřová, K. Schwarz – eds.). Prešov : Universum 2005, s. 130-144. K pojmu „austromarxizmus“ ako teórii a politickej praxi pozri tiež NOVOSAD, F.: *Medzi etikou a dejinami*. Bratislava : Pravda 1987.

4 Šmeral pokladal Rakúsko-Uhorsko za jediný mysliteľný rámec pre riešenie národnostnej otázky, preto nepovažoval za možné v týchto podmienkach nastoľovať požiadavku sebaurčenia národov až do odtrhnutia, hlásanú od r. 1903 bolševikmi. Naproti tomu formuloval „požadavek národnostní autonomie na zásadě personality v ohledu národnostně kulturním (národní parlament pro věci kulturní) a dále žádal demokratizaci, autonomisaci a decentralisaci státní správy ve všech směrech ostatních.“ SOUKUP, F.: *Revoluce práce. Díl II*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství 1938, s. 1328.

Na druhej strane to boli názory nemeckej (poľskej) revolucionárky Rózy Luxemburbovej o nezlučiteľnosti národnostnej otázky s revolučným robotníckym hnutím, v dobových sporoch označované ako „národný nihilizmus“. Stúpencom *luxemburgiánstva* bol tiež rakúsky Nemec, radikálnosocialistický redaktor libereckého časopisu *Vorwärts*, Karl Kreibich. Obe koncepcie považovali za „triedny záujem proletariátu“ zachovanie jednotných hospodárskych celkov, na ktorých mala byť uskutočnená zásadná zmena; či už cestou ďalekosiahlych demokratických reforiem, alebo cestou pokračujúcej proletárskej revolúcie. Obe sa označovali za marxistické a predstavovali krajné póly – reformný a revolučný - „internacionalného a triedneho chápania“ národnostnej otázky.

Celouhorská sociálnodemokratická strana (SDU) ani pred Veľkou vojnou neprekročila v teoretickej rovine princíp vyslovený v národnostnom zákone z r. 1868, že je „každý občan vlasti, bár by ku ktorejkoľvek národnosti patrila, rovnoprávnym údom“ jednotného národa uhorského⁵. Maďarskí predstavitelia vo vedení strany neniesli vinu na tom, že od 80. rokov 19. storočia sa maďarizačná politika uhorskej vlády presadzovala prostriedkami, ktoré zák. článok 44/1868 nielen obchádzali, ale priamo porušovali. Na druhej strane, aj oni stáli na pôde „magyar állami eszme“ a svojim spravidla málo citlivým prístupom k národným potrebám svojich inojazyčných sekcií, osobitne jazykovým a vzdelávacím, sa v podstate nelíšili od tých, kto vykládali „rovnosť“ všetkých uhorských občanov v tom zmysle, že okrem Maďarov sú rovnoprávnymi len všetci asimilovaní Nemaďari⁶. Program SDU z r. 1903, ktorý - na radu českých súdruhov - prevzala aj Slovenská sociálna demokracia po svojom ustanovení r. 1905, v príslušnej časti vyhlasoval, že SDU je „medzinárodnou politickou stranou, že je solidárna s utláčanými všetkých krajín a bojuje s nimi spoločne“ a žiadal „zrovnoprávnenie všetkých národov žijúcich v krajine“⁷.

Slovenská sociálna demokracia v krajne nepriaznivých kultúrnych podmienkach ani nedospela na teoretickú úroveň a nevydala vlastný príspevok k rozpracovaniu národnostnej otázky; nepopierateľne preberala ideové vplyvy z českého sociálnodemokratického prostredia.⁸ V propagande a praktickej politike sa jej predstavitelia zameriavali na zdôraznenie svojbytnosti slovenského národa a jeho prirodzeného práva na existenciu, a to v zhode so slovenskou národnopolitickou reprezentáciou, združenou pred vojnou v jednotnej Slovenskej národnej strane. V otázke národnej rovnoprávnosti neprekročili rámec

5 *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti* I. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 361.

6 KONTLER, L.: *Dějiny Maďarska*. Praha : NLN 2001, s. 245.

7 Program Sociálnodemokratickej strany Uhorska prijatý na X. zjazde 12.-14. apríla 1903 a prevzatý I. zjazdom Slovenskej sociálnej demokracie v Bratislave 11. a 12. júna 1905. In: *Naše dejiny v prameňoch*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 270-273. Staršia literatúra však poukázala aj na výhrady slovenských sociálnych demokratov k jeho „príliš stručnému“ 4. bodu o zrovnoprávnení národov. HOLOTÍKOVÁ Z. – VARTÍKOVÁ M. a kol.: *KSČ a vývoj revolučného procesu na Slovensku, I. diel 1848-1948*. Bratislava : ÚML ÚVKSS 1987, s. 49.

8 POCISK, J.: Z dejín sociálnej demokracie na Slovensku. In: SOUKUP, F.: *Revoluce práce II.*, c. d., s. 1131 an. Blížšie pozri HRONSKÝ, M.: Robotnícke hnutie na Slovensku do roku 1918. In: SIKORA S. - HOTÁR, V. a kol.: *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*. Bratislava : T.R.I. Médium 1996, s. 23-69.

požiadavky rešpektovania kultúrnych a jazykových práv. Až v poslednom vojnovom roku sa viaceročné zbližovanie a ilegálna spolupráca s českými sociálnymi demokratmi na jednej strane a s liberálnodemokratickou inteligenciou okolo časopisov *Hlas a Prúdy* na druhej strane odrazila v požiadavke uznania práva na samourčenie „uhorskej vetvy československého kmeňa“, ako ju formulovala robotnícka prvomájová rezolúcia z Liptovského sv. Mikuláša. Podpisy sociálnych demokratov boli aj pod *Deklaráciou slovenského národa* z 30. októbra 1918. Pod vplyvom tzv. „panslávskych“ vodcov slovenskej sociálnej demokracie, ale aj liberálnej slovenskej inteligencie, sa formovali aj názory mladých slovenských sociálnodemokratických odborových predákov a redaktorov – budúcich tzv. „nacionálnych komunistov“ Júliusa Verčika, Mateja Kršiaka, Štefana Daruľu a i.⁹

Národne uvedomelí „amerikáni“ Jozef Schiffel a Marek Čulen priniesli po vojne do slovenského ľavicového sociálnodemokratického hnutia v novej československej domovine informácie o štátoprávnej požiadavke autonómie/federácie, zakotvenej v česko-slovenskej dohode, podpísanej 30. mája 1918 v Pittsburghu.

Proti autonomistickým reformistickým koncepciám stála od r. 1903 téza ruských bolševikov o práve národov na úplné sebaurčenie až do oddelenia. Dlho však bola len predmetom búrlivých a nevyberavých polemík v úzkom kruhu profesionálnych revolucionárov.¹⁰ Pred prvou svetovou vojnou Vladimir I. Lenin presadil rezolúciu bolševickej frakcie Ruskej sociálnodemokratickej robotníckej strany, v ktorej sa 1. vyzdvihuje povinnosť sociálnych demokratov bezpodmienečne hájiť práva národov na sebaurčenie, to jest na oddelenie a vytvorenie samostatného štátu; 2. upozorňuje, že otázku práva na samourčenie až do úplného oddelenia a utvorenia vlastného národného štátu „nie je dovolené zamieňať s otázkou účelnosti“ tohto oddelenia. Pregnantne obe tieto požiadavky formuloval v „Tézach o národnostnej otázke“ (z r. 1913), ktoré sa stali základom bolševickej národnostnej politiky. Postoje bolševikov nemali ani v budúcnosti byť vecou nemenného princípu, ale vecou pružnej taktiky, čím spočiatku Lenin mylil aj svojich menej pragmatických spolustraníkov.

Vypuknutie Veľkej vojny aktivovalo vo vnútri sociálnodemokratického hnutia na jednom póle latentné nacionalistické tendencie, na druhom póle povzbudilo očakávania časti členstva na uskutočnenie svetovej proletárskej revolúcie, pod heslom „premeny imperialistickej vojny na vojnu občiansku“. S prísľubom vojnovkej porážky troch socialistami nenávidených monarchií, v atmosfére všeobecného nacionálneho nadšenia, ktoré (v protiklade k tvrdeniu v *Komunistickom manifeste*: „Robotníci nemajú vlast!“) neobišlo ani robotnícke hnutie, nemohli obstať také pohľady na riešenie zložitého národnostného

9 Výraz „nacionálny komunizmus“ použil Ján Mlynárik v štúdiu venovanej miestu Júliusa Verčika v slovenskom komunistickom hnutí, napísanej v r. 1967 a 1978, no publikovanej až po páde komunistického režimu. MLYNÁRIK, J.: Začiatky komunistického hnutia na Slovensku a jeho vedúce osobnosti. In: *Historický časopis* 42, 2, 1994, s. 341-360; pozri tiež KRAMER, J. – MLYNÁRIK, J.: Revolučné hnutie a národnostná otázka na Slovensku v 20. rokoch. In: *Historický časopis* 13, 3, 1965, s. 423-443.

10 LENIN, V. I.: O právu národů na sebeurčení. *Výbrané spisy ve dvou svazcích. Sv. I.* Praha: SNPL, 1954, s. 626-677.

problému, ktoré nevyzdvihovali, resp. priamo odmietali právo na sebaurčenie, a ktoré z tých či oných dôvodov preferovali zachovanie veľkých mnohonárodných štátnych celkov. Naopak, na prítlačivosti získavalo heslo „sebaurčenia až do odtrhnutia“.

Hoci ho bolševický vodca formuloval a horlivo propagoval už pred vojnou, do širokého povedomia prerazilo s razanciou a efektom časovanej bomby až v jej poslednej fáze. Po februárovej revolúcii 1917 sa Leninom a Stalinom (proti kritikom „zlava“ presadené a odvtedy bolševikmi účelovo propagované) právo *dôsledného* sebaurčenia všetkých národov Ruska stalo výbornou agitačnou zbraňou proti dočasnej vláde a, podľa očakávania, významne ovplyvnilo národnooslobodzovacie hnutie v susednej mnohonárodnostnej Habsburskej monarchii. Bolševickí vodcovia odmietli koncepciu kultúrno-národnostnej autonómie. V tomto riešení videli (a treba povedať, že nie neopodstatnene) tendenciu k zblížovaniu tried v rámci jedného národa a cestu k záhube myšlienky triednej solidarity proletariátu rôznych národov. Naproti tomu deklarované bolševické stanovisko k národnostnej otázke zhrnul Leninov učenlivý žiak Jozef V. Stalin v štyroch tézach: a) priznanie národom práva na oddelenie, b) oblasťná autonómia pre národy zostávajúce v hraniciach daného štátu, c) osobitné zákony pre národnostné menšiny, zaručujúce im slobodný rozvoj, d) jediný a nedeliteľný proletársky kolektív, jediná strana pre proletárov všetkých národností daného štátu. Pravda, po uskutočnení bolševického prevratu sa pod „proletárskou stranou“ myslela výlučne prisne centralizovaná bolševická strana a pod „proletariátom“ bolo treba rozumieť členov bolševickej strany. Na tomto základe stálo sebavedomé (a mylné) presvedčenie, že „deväť desiatín národov po zvrhnutí cárizmu sa nebude chcieť oddeliť“¹¹ (tj., nebude oddelenie považovať za „účelné“), ako aj viera bolševikov v úspešné „vyriešenie“ národnostných problémov za „diktatúry proletariátu“.

Heslo sebaurčenia, vztyčené na červenej zástave bolševickej revolúcie, sovietska moc veľmi rýchlo zapracovala do svojho propagandistického arzenálu. Dokonca ho s predstihom sformulovala do programových téz a už v novembri 1917 demonštratívne ponúkla svetu v podobe „Deklarácie práv národov Ruska“ a predvídavo aj vo výzve „Ku všetkým pracujúcim moslimom Ruska a Východu“. Priamym účelom oboch dokumentov bolo získať v utláčaných národoch spojenca pre poverenie cárskej a dočasnej vlády a pre šírenie „proletárskej revolúcie“ za hranice Ruska, predovšetkým do krajín európskych centrálnych mocností (ale aj do východných kolónií).

A v ďalších mesiacoch sa požiadavka sebaurčenia až do oddelenia šírila v harmonickom súzvuku s hlasom kulminujúcich národno-emancipačných hnutí v Európe; odvolávali sa na ňu národnopolitické reprezentácie potlačených národov Ruska aj Rakúsko-Uhorska, vrátane českej aj slovenskej.¹² Rodiaca sa sovietska federácia sama seba prezentovala ako

11 SLAVÍK, J.: *Národnostní politika ve SSSR. V. I. Lenin a J. V. Stalin o národnostní otázce*. Druhé opravené a doplnené vydání. Praha : Tiskem a nákladem České grafické Unie a.s. 1945, s. 19. K tejto mylnej Leninovej kalkulácii a následnej Stalinovej „korekcii“ v zmysle diferencovaného chápania hesla sebaurčenia, pokiaľ ide o národy sovietskeho Ruska a ostatného kapitalistického sveta, pozri okrem citovanej Slavíkovej práce novšie: MEDVEDEV, Ž. – MEDVEDEV R.: *Neznámý Stalin*. Bratislava : Slovart 2006, s. 245 an.

12 Na „nové Rusko“ sa priamo odvolávala „Trojkráľová deklarácia“ českých poslancov na Ríšskej rade z 6.1.1918. Edvard Beneš napísal s odstupom času: „Rusko bolševické...

nasledovania hodný vzor. Ako ale správne poznamenal český slavista Jan Slavík: „*Poněvadž však diktatura proletariátu se velmi brzo změnila v diktaturu bolševické strany, dostala sovětská federace – SSSR – ráz federace zdánlivé. Ve všech částech rozhoduje jednotná a jediná strana komunistická.*“¹³

Po vyhranení sa komunistických krídel, vzniku prvých komunistických strán a vytvorení Komunistickej internacionály (ďalej Kominterny, KI) boli súperiace, k marxizmu sa hlásiace koncepcie národnostnej otázky v krátkom čase označené za „škodlivé dedičstvo sociáldemokratizmu“ a zavrhnuté, či už s nálepkou „pravicového oportunizmu“ alebo „detskej nemoci ľavičiarstva“. Leninove národnostné tézy, schválené na II. kongrese Kominterny r. 1920 pripomenuli, že strana proletariátu musí v každom jednotlivom prípade, s ohľadom na stupeň celkového vývoja danej spoločnosti a z hľadiska záujmov triedneho boja proletariátu za socializmus, zvážiť „účelnosť“ oddelenia. Pritom kládli dôraz na „presné odlišovanie záujmov utláčaných tried od všeobecného ponímania národných záujmov vo všeobecnosti“, pričom spojením pracujúcich v revolučnom boji sa rozumelo „spojenie všetkých národne oslobodzovacích a koloniálne oslobodzovacích hnutí so sovietskym Ruskom“.¹⁴

Tézy opäť narazili na „úplný nezáujem“ väčšiny európskych účastníkov a nechut' zaoberať sa národnostnou otázkou. Napriek tomu, že výsledky vojny ešte prehĺbili národnostné rozpory a k starým animozitám pridali nové, účastníci kongresu v nich chceli vidieť len prechodnú záležitosť, v presvedčení, že „skutočnú národnú slobodu a jednotu môže proletariát dosiahnuť len cestou revolučného boja a zvrhnutím buržoázie.“¹⁵ Ak sa reformisti zastúpení v Druhej internacionále, resp. radikálni socialisti v Dvaapoltej internacionále po vojne obmedzili na odmietnutie nacionalizmu, v domnienke, že národnostné rozpory zmiznú s všeobecným volebným právom a dôsledne uskutočnenými demokratickými reformami, komunistickí stúpenci Tretej internacionály boli presvedčení, že všetky národnostné problémy automaticky vyrieši socialistická revolúcia.

Roku 1920 v komunistickom hnutí kulminovala „teória ofenzívy“, predpokladajúca skoré spojenie ruskej boľševickej revolúcie s očakávanou „proletárskou revolúciou“ v Nemecku. Poprední vodcovia medzinárodnej komunistickej centrál, prepojení s predstaviteľmi boľševickej strany a vládcami nového Ruska, v tom videli existenčnú podmienku udržania prvého štátu diktatúry proletariátu. Preto už veľmi netrepežlivo forsírovali pochod svojej revolúcie na západ. Rétorika ruských vodcov, z najvyšších štruktúr prenášaná na nižšie úrovne, sa v podstate nemenila a jej obsahom bolo: západný proletariát je povinný splniť svoju internacionálnu povinnosť, otvorene sa prihlásiť k programu KI, prevziať spoluzodpovednosť za udržanie sovietskej moci v Rusku a prípravou ozbro-

nepriamo nám prospělo zesílením idejí sebeurčení národů a rozvratem vneseným do střední Evropy, zejména do říše habsburské.“ BENEŠ, E.: *Světová válka a naše revoluce. Sv. I.* Praha : Orbis 1935, s. 339.

13 SLAVÍK, J.: *Národnostní politika v SSSR...*, c. d., s. 20 (poznámka pod čiarou).

14 Cit. podľa: HÁJEK, M. - MEJDROVÁ, H.: *Vznik Třetí internacionály.* Praha : Karolinum 2001, s. 308.

15 Tamže, s. 309.

jených vystúpení proti nacionalistickým buržoáznym a „sociálpatriotickým“ vládam vo vlastných krajinách konkrétne prispieť k víťazstvu svetovej proletárskej revolúcie! Líšila sa azda len v stupni prejavovanej podráždenosti. Vyhranene negatívny postoj zaujímal najmä k novým susedným štátom, ktoré prekážali spojeniu socialistickej revolúcie ruskej a nemeckej, k ich (viac či menej) demokratickému zriadeniu a všetkým oporám parlamentnej demokracie. Nespokojnosť vodcov vzbudzovali vedenia tamojších radikálne socialistických prúdov a krídiel, ktoré ešte stále váhali s otvoreným rozchodom s kmeňovým sociálnodemokratickým hnutím. Neuznávali radikálny socializmus; v názoroch západoeurópskych socialistov videli len „čistý oportunizmus“, „reakcionárstvo“ a „sociálpatriotizmus“, priamo protichodný komunizmu v intenciách rigidných 21 podmienok Tretej internacionály.

Využívanie národných animozít sa stalo súčasťou revolučnej kalkulácie ruských vodcov KI. Skupinky bývalých vojakov – komunistických agitátorov, vracajúce sa v po r. 1918 z ruského zajatia do svojich krajín, vybavené inštrukciami a finančnými prostriedkami, s cieľom založiť jadrá komunistických strán a vyvolať „svetovú proletársku revolúciu“, nespĺnili svoju misiu. V Československu sa ich podarilo organizačne začleniť do marxistickej ľavice a udržať pod kontrolou v rámci dosiaľ jednotnej sociálnodemokratickej strany. Kominternu preto do šírenia revolučnej idey na územiach ešte nestabilizovaných nových víťazných štátov nasadzovala obzvlášť nepriateľsky naladených, zatrpknutých militantov komunistického hnutia zo susedných porazených krajín, pokorených versailleským či trianonským mierom. Najmä oni vnímali nové „národné“ štáty, ktoré vznikli na troskách Rakúsko-Uhorska, len ako nežiaducu prekážku v postupe svetovej socialistickej revolúcie. Priamo v aparáte Exekutívy Kominterny (EKI) takto našli nový politický *raison d'être* najznámejší emigrantskí vodcovia zlikvidovanej maďarskej komúny (Béla Kun, Endre Rudnyánszky, Mátyás Rákossi, Jenő Varga, Dezső Bokányi, Jenő Landler). Boli tiež primárnym zdrojom informácií o Slovensku a Podkarpatskej Rusi. V Moskve mali povest' znalcov miestnych pomerov a boli tým „predurčení“ pôsobiť v „dôverne známom“, jazykovo [sic!] a z hľadiska mentality obyvateľstva príbuznom prostredí. Béla Kun a Gyula Alpári plnili svoju kominternovskú misiu v Československu. Ich prostredníctvom Kominternu účinne podnecovala, spracovávala, usmerňovala a finančne dotovala ľavé „revolučné“ elementy „nečeských národností“ k sústavnému tlaku na vytvorenie jednotnej, internacionálnej „Komunistickej strany Československa - sekcie Tretej internacionály“.¹⁶

Maďarská emigrácia bola poradcom predsedu Kominterny Georga Zinovieva aj v otázke využitia slovenskej otázky na destabilizáciu a zničenie československej parlamentnej demokracie. O tom sa presvedčil Július Verčík v osobných rozhovoroch so Zinovievom, pri svojej prvej „indoktrinačnej“ ceste do sovietskeho Ruska na jeseň 1920.¹⁷

16 Pozri ŠPLÍCHAL, V.: K historii závěrečného procesu vytváření KSČ a jejího přijetí do Komunistické internacionály. In: *Příspěvky k dějinám KSČ* r. VI., č. 6, 1966, s. 864-865.

17 Priebehom cesty sa zaoberá BENKO, J.: Cesta Júliusa Verčíka do Ruska v období diferenciácie sociálnej demokracie (1920): Zborník materiálov a príspevkov z úvodného seminára ku grantovému projektu VEGA „Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918-1989.

A formálne rozhovory s maďarskými pracovníkmi v EKI len potvrdili jeho podozrenie, že „tuná ohrievajú polievku veľkého Maďarska, pravda, v socialistickom obale“. ¹⁸ Podľa ich predstáv v budúcej federalizovanej „socialistickej a komunistickej Európe“ malo Slovensko patriť spolu s Maďarskom do jednej politickej a hospodárskej skupiny; tak ako územie „bývalého Maďarska“ tvorilo „prirodzený útvar“, kde „všetko má spád do Pešti...“.

Vodca KI - podľa Verčíkovho svedectva proti opačnému názoru slovenskej ľavice - presadzoval autonómiu ako najlepšie riešenie pre každú z piatich národností žijúcich v národnostnom (nie národnom!) štáte, akým bolo Československo. Bol tiež z prvej ruky informovaný o prisľuboch Károlyiho aj Kunovej vlády pred Trianonom a rozvíjal ďalej úvahu o „autonómii Slovenska v rámci maďarského socialistického štátu“. Očividne sa stotožňoval s B. Kunom, ktorý presadzoval „hospodársku jednotu tých území, ktoré po stáročia patrili k sebe a majú prirodzené zväzky spolupatričnosti“. Verčíkove obavy, že Slováci by „v maďarskej autonómii ani nežili, iba živorili“ a že „také riešenie je nemožné!“, pretože „aj Kún Béla je za jednotu zemí svätoštefanskej koruny...“ považoval z komunistického hľadiska za irelevantné. Neobstála ani opatrná námietka, že autonómiu presadzujú na Slovensku klerikáli a keby strana (t.j. zatiaľ stále marxistická ľavica) mala to isté heslo, „masa by nerozoznávala a nevidela rozdielu v programoch“. Ku vzťahu Čechov a Slovákov Zinoviev vyhlásil, že téza o jednotnom československom národe je nesprávna a je nesporné, že „*Slováci sú národom a patria k utlačovaným národnostiam*“. A to ani nie „*k utlačovanej menšine, lebo v menšine je vlastne sám vládnucci český národ. Riešenie bude pravdepodobne federatívne.*“ Trval na tom, že odmietavé stanovisko ľavice k autonómii „bude potrebné revidovať“ a že Slováci v boji za svoju slobodu musia „... *to isté právo a tú istú slobodu... priznávať a uskutočňovať i voči pracujúcim iných národností v ČSR*“. Pritom upozornil na „prikladné socialistické riešenie“ národnostnej otázky v sovietskej federácii, kde k nej boľševici pristupujú ako k hospodárskemu a sociálnemu problému. Poukázal na príbuznosť československých národnostných pomerov s juhoslovanskými a uzavrel, že Internacionála bude riešiť všetky tieto otázky „jasne a nedvojzmyselne“.

Verčík, napriek svojej mladosti, mal v tom čase za sebou bohaté skúsenosti z práce v sociálnodemokratickom odborovom hnutí v oboch častiach bývalej monarchie, a už aj v poprevratovom Československu. Dôverne poznal mechanizmus presadzovania „maďarskej štátnopolitickej myšlienky“, prostredníctvom maďarských „szaktársov“ a „elvtársov“, pod heslom „proletárskeho internacionalizmu“ do robotníckeho hnutia. Mal nejednoznačný postoj k ťaženiu maďarskej Červenej armády na území Slovenska v čase republiky rád, hoci k mnohým jeho účastníkom zo Slovenska ho púťali osobné vzťahy. Dozrieval pod vplyvom slovenských sociálnodemokratických vodcov – tzv. „panslávov“ Emanuela Lehockého, Jána Pociska a Andreja Hvizdáka. Vzdľaľovalo ho od nich

Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou”, (zost. X. Šuchová - M. Sučanská). In: *Věstník grantu KSČ a radikální socializmus v Československu 1918-89*, č. 10/2004, Praha, USD, s. 17-22.

18 Vlastnú skúsenosť s protičeskoslovenským pôsobením maďarskej emigrácie priamo v Zinovievovom štábe opisuje Július Verčík na viacerých miestach nezredigovaného rukopisu vlastného životopisu. Archiv Národního muzea v Praze (AMN), f. J. Verčík, k. 1, a. j. 2b, fol. 68-69, 83, 103, 108.

čoraz viac jeho „revolučná netrzeplivosť“, ale spájala slovenská (obranne protimaďarská) národná identita. Preto ním popisované „zdesenie“ a zmätok z vypočutých názorov najvyššej autority v Kominterne znie celkom hodnoverne.¹⁹ V odpovedi na otázku, ktorú mu B. Kun položil v Rusku: „*Za aké usporiadanie strednej Európy ste?*“ sformuloval Verčík stanovisko vtedajšej marxistickej ľavice na Slovensku takto: „*Za socialistickú Československú republiku, za právo na samostatnosť Čechov, Slovákov i Rusínov, za zabezpečenie ostatných národností ústavnými právami kultúrnymi, rečovými, a za úplnú sociálnu rovnoprávnosť všetkých pracujúcich celej Československej republiky, bez rozdielu národnosti (Nič o ich autonómii)!*“²⁰

Pokus získať radikálne socialistických Slovákov pre spojenie do akéhosi „sovietskeho Uhorska“, so zreteľne protičeským a protičeskoslovenským zahrotením, sa nepodaril (a sotva mohol vážne počítať s úspechom), jednako však neostal bez efektu; prirodzene zasial, resp. umocnil nedôveru v myšliach českého stranického vedenia voči funkcionárom a aktivistom zo Slovenska.

Pre národy bývalého Rakúska-Uhorska odporúčal Lenin federatívny zväzok, avšak len ako prechodnú formu, kým sa nedosiahne „úplná jednota pracujúcich“ všetkých národností. V tom si mohol porozumieť s Bohumirom Šmeralom, ktorý pred koncom vojny stál na požiadavke premeny mnohonárodnostných štátov na „federatívne zväzy samostatných národnostných štátov“.²¹ Po vzniku Československa a po návrate do politiky na čele „marxistickej ľavice“, po decembrovom „narovnaní“ z r. 1920, Šmeral, ako ideový vodca radikálne socialistickej strany, zreteľne deklaroval pozitívny postoj k československému štátu a jeho národnostnému usporiadaniu vo svojom parlamentnom vystúpení z 13. januára 1921.²² Považoval ho za „veľký dejinný pokrok“ oproti predchádzajúcemu stavu, za „prirodzenú základňu triedneho boja“ - a to, pri súčasnom nacionálnom rozdelení buržoázie, dokonca za „mimoriadne priaznivú“ pre triedny boj a triedne víťazstvo proletariátu - ktorú ľavica „nechce rozvrátiť, ale dobyť“. Nielen robotníci českí a slovenskí, ale tiež nemeckí, maďarskí, poľskí a ukrajinskí mali „v záujme svojom i v záujme svetovej proletárskej revolúcie“ využiť túto priaznivú okolnosť a viesť „*sjednoci s námi, nedá-*

19 Svoj rozpačitý dojem z rozhovoru so Zinovievom zaznamenal Verčík takto: „Hovoril som o práve na sebaurčenie Slovákov, pravda, v rámci ČSR, a vyšla z toho autonómia, prípadne v Maďarsku. Ale len ľahko hádzu nás sem a tam, dupal som.“ ANM, f. J. Verčík, k. 1, 2b, fol. 68-69.

20 Tamže. Nemáme možnosť konfrontovať Verčíkove záznamy rozhovorov s iným prameňom. Pri tom autor je známy ako nie vždy spoľahlivý informačný zdroj; vo svojich spomienkach často extrapoloval, často podvedome fabuloval či dokonca úmyselne mystifikoval. Nemožno prehliadnuť tendenciu dokázať, že už r. 1920 zastával stanovisko neskôr označované ako „bolševický prístup“ k riešeniu národnostnej otázky. Jej presadenie do dokumentov KSČ považoval za svoju najväčšiu zásluhu o rozvoj slovenského komunistického hnutia.

21 GALANDAUER, J.: *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, předpoklady*. Praha : Svoboda 1988, s. 290-291.

22 V tom čase už poznal Leninovo chápanie národnostnej otázky, s ktorým sa podrobne oboznámil počas svojej prvej cesty do sovietskeho Ruska r. 1920. Pozri KLÍR, M.: Úloha B. Šmerala pri vypracovaní strategicko taktické orientácie KSČ (Dokončení). In: *Príspevky k dejinám KSČ*, r. V., 1, 1965, s. 29.

*vajice se másti iredentistickým lákáním nacionalismu své buržoasie, na dané půdě třídní boj za třídní osvobození...*²³

Pretrvávali však Šmeralove pochybnosti o možnosti a „účelnosti“ okamžitého zjednotenia v jedinej internacionálnej strane, čoho sa čoraz vehementnejšie dožadovali stúpenci komunizmu z organizácií marxistickej ľavice na Slovensku, Podkarpatskej Rusi a v územiach obývaných národnostnými menšinami, pôsobiaci ako nátlakové skupiny v intenciách Kominterny.²⁴ Obavám z pretrvávania „kyslosti, roztrpčenosti, vzájomného podozrievania z nacionalizmu“ v dôsledku príliš rýchleho a „zhora uzneseného“ splynutia, dal zaznieť ako hlavný rečník na ustanovujúcom zjazde Československej strany komunistickej 15. mája 1921. Ako sa čoskoro ukázalo, boli to predvídateľné slová. No Šmeralovo vedenie sa napokon, po zdrvivúcej Leninovej kritike, disciplinovane podriadilo rozhodnutiu III. kongresu KI v Moskve v júni – júli 1921 o bezodkladnej potrebe uskutočniť „zlúčenie všetkých národnostných sekcií“ do jednotnej, internacionálnej komunistickej strany v Československu.

Krátko pred konaním zlučovacieho zjazdu, v čase druhého pokusu excisára Karola o návrat na habsburský trón v októbri 1921, mal Šmeral príležitosť vydať v parlamente osvedčenie lojality voči československému štátu, teraz už ako predstaviteľ komunistickej strany. Vyslovil sa tiež k požiadavke autonómie Slovenska, ako ju obsahovali prvé ľudácke návrhy publikované v júni toho roku. Vládi odporúčal, aby sa prestala pozeráť na Slovensko „*zrakem povýšenců, jako na zemi dobytou, na kolonii*“, ale aby v ňom videla „*svérázný kraj, kde nedůvěra a separatismus mohou býti překonány jedině moudrým, včasným, dobrovolným poskytnutím co možno největšího stupně autonomie*.“²⁵

Použitý termín „autonómia“ tu však treba čítať a rozumieť vo význame „samospráva“, ako to zodpovedalo reformnej sociálnodemokratickej tradícii, ktorej sa Šmeral držal. Naproti tomu, ľudácku požiadavku úplnej politickej autonómie v zmysle Pittsburskej dohody označil za „čisto formálnu“ a „jednoduchú zmenu fasády“, ktorá by priniesla nanajvýš výmenu osôb v najvyšších správnych úradoch a sudcovských miestach, snáď by uspokojila ctižiadostivé ambície „nových ľudí“, ale neblahých pomerov na Slovensku a života „malého chudobného a stredného slovenského ľudu“ by sa dotkla veľmi málo. Komunistická strana vyzývala ústrednú vládu aby ihneď vypísala obecné voľby na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi, aby dala autonómiu, právo a moc domácim ľuďom na Slovensku rozhodovať v najnižšej bunke štátnej organizácie, umožnila „*uplatniti svéráznost, vliv, touhu po samostatnosti, po sebevědomí, ctižádost lidu v tomto ohledu*“. A Šmeral umocnil naliehavosť tejto výzvy: treba začať ihneď s opatreniami, ktoré je možné „už zajtra“ zaviesť administratívnou cestou; aby na Slovensku všade, kde to je možné „*dostali řízení správy sami do rukou a mohli se uplatniti lidé tam domorodí. Jen tam, kde jinak naprosto*

23 Bohumír Šmeral, prejav na 41. schôdzi Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia. NS RČS 1920-1925, PS, 41. sch., 13.1. 1921. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna (ďalej DPK), <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/>.

24 O charaktere a moskovskej iniciácii nátlakových akcií ľavice na Šmeralovo vedenie pozri HÁJEK, M. – MEJDROVÁ, K.: *Vznik Třetí internacionály*, c. d., s. 406.

25 NS RČS 1920-1925, PS, 88. sch., 20.10. 1921. DPK, <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/>.

není možno, aby byla poskytnuta česká výpomoc.“ Upozornil, že ľud na Slovensku „*má právo na své sebeurčení tak, jak se historicky vyvinul*“ a že žiadna vláda nemôže si osobo-vať právo umelo ho „*prepracovať*“ podľa svojich čo ako dobre mienených predstáv a ide-álov. Svoje vystúpenie zakončil apelom: „*Vyžehně ze Slovenska všechny, kdož dělí nás tam od skutečného lidu. Odstraňte byrokracii, odstraňte keťasy a reakcionáře nejen české, ale i maďarské, židovské a německé. Odstraňte tam četníky!*“ Za spoločný cieľ „*pracujícího ľudu československého, německého, maďarského, polského*“ a za jediný základ vyriešenia slovenskej otázky a všetkých zložitých problémov štátu označil Šmeral odstránenie stáva-júceho režimu v celej Československej republike a nastolenie vlády s oporou v širokých vrstvách. Takou mala byť „*vláda dělníků a malých rolníků, vláda, která pomocí aktivní síly mass proletářských a středních vrstev socializovala by bez náhrady velkobanky, vel-kostatky a velký kapitál milionářů, při úplném šetření soukromého vlastnictví a vlastníků drobných a středních*“.²⁶

Na zlučovacom zjazde KSČ v dňoch 30. októbra – 4. novembra 1921 Šmeral a Kreibich spoločne referovali k bodu programu: „*Zlúčenie všetkých národnostných sekcií komunistickej strany v Československu*“. Príslušník „*štátneho národa*“ Šmeral zdôraznil povinnosť „*československých*“ komunistov podporovať „*každý požadavek národní pro-letářské masy německé, maďarské, polské, ukrajinské, ať jde o školu, právo jazykové nebo jakoukoliv věc kulturní*“, a úprimne a energicky viesť zápas za túto národnú spravodli-vosť, v záujme toho, „*aby nevnikla do našich řad nacionální nervóza a přecitlivělost, která by nás rozkládala...*“.²⁷

Naproti tomu Kreibich, ako príslušník nemeckej menšiny, pripomenul maďarskému, nemeckému, poľskému, atď. proletariátu republiky povinnosť dbať na to „*co národní samostatnost tohoto státu znamená nejen pro československý proletariát, ale i pro revo-luční vývoj celé Evropy*“. V tomto zmysle vystúpil aj v parlamente „*v plném vědomí významu této věci a v plné shodě se zásadami Komunistické internacionály, že národní samostatnost československého lidu je předpokladem revolučního vývoje Evropy na cestě k socialismu*“.²⁸ Bolo to však problematické tvrdenie. Ako sme už ukázali vyššie, Komin-terna vo svojich riadiacich štruktúrach vôbec nepovažovala „*národnú samostatnosť*“ čes-ko-slovenského štátu“ a ani jeho hranice za vec nemennú. Pokiaľ sa stanovisko v tejto otázke začalo po r. 1921 „*pružne*“ modifikovať, súviselo to s „*objavom*“ sovietskej zahra-ničnej politiky“²⁹, s dočasným opustením revolučnej „*teórie ofenzívy*“ a jej vystrieda-

²⁶ Tamže.

²⁷ Protokoly sjezdů KSČ, I. sv. Praha 1958, s. 286. Cit podľa: KREIBICH, K.: Těsný domov - širý svět. Ze vzpomínek Karla Kreibicha (2. část). In: *Príspevky k dějinám KSČ* roč. IV., 1, 1964, s. 103.

²⁸ KREIBICH, K.: Těsný domov - širý svět, c. d., s. 103.

²⁹ Toto slovné spojenie používa literatúra na vyjadrenie skutočnosti, že od r. 1921 začalo sovietske Rusko hľadať modus vivendi a usilovať o diplomatické uznanie zo strany „*buržoáznych štátov*“. Od toho času tiež EKI hlásala nutnosť diferencovať medzi potrebami sovietskeho štátu, ktorý bol nútený robiť ústupky a pragmatické koncesie, a medzi „*princiálnou*“ politikou komunistic-kého hnutia, reprezentovanou „*neúhybnou*“ líniou Kominterny. Od začiatku sa však druhá stránka podriaďovala prvej.

ním taktickou líniou „jednotného frontu“ a s úmyslom získavať potenciálnych spojencov revolúcie v neproletárskych vrstvách.

Slovenské organizácie na ustanovujúcom zjazde KSČ v máji 1921 zastupovali Jozef Schiffel a Július Verčík. Práve on považoval za potrebné ubezpečiť českých delegátov, že slovenský proletariát „*nedrží za potrebné, aby Slovensko bolo odtrhnuté od jednotného československého štátu*“, apeloval na českých súdruhov, aby neupodozrievali Slovákov z „odstredivých“ zámerov a zdôraznil „nezlomnú vôľu“ proletariátu slovenského „kráčať ruka v ruku k víťazstvu“ s proletariátom českým, maďarským, nemeckým a rusínskym. Na záver naliehavo žiadal delegátov zvolených na III. Kongres KI, aby vyvracali „*všetky tie mylné názory, ktoré tam opanovali hlavy, ako sme sa presvedčili, následkom niektorých vplyvov maďarských, že sú nesprávne informovaní o Slovensku, že Slovensko nesleduje ciele protičeské, že Slovensko sa [ne]stane ‚Ukrajinou maďarskou‘..., že Slovensko chce bojovať spoločne s ostatným proletariátom, nechce ale nikdy otroctvo a jarmo cudzieho národa*“.³⁰ Verčíkovo vystúpenie, hoci považované za „zmätené“, bolo zreteľnou narážkou na nedávne rozhovory so Zinovievom a maďarskými komunardmi v Moskve.

Slovenskí komunistickí funkcionári a aktivisti sa v čase vzniku KSČ vyslovili za jednotnú Československú republiku, proti jej „autonomistickému triešteniu“, ktoré smeruje len k rozbitiu „centralistického hnutia proletariátu“, nakoľko autonómia hlásaná ľudákmi „znamená nové okovy, nové žaláre a úplné stratenie ešte i tých málo práv, ktoré si proletariát dosiaľ udržal“.³¹ Ich stanovisko vyjadrovalo uznesenie delegátov zo Slovenska na ustanovujúcom zjazde, reagujúce na prvé zverejnené úvahy predstaviteľov Slovenskej ľudovej strany (SLS) o uzákonení autonómie Slovenska,³² na požiadavku postupne budovanej legislatívnej autonómie Slovenska presadzovanú Slovenskou národnou stranou³³, na snahy o urýchlené zavedenie župného zriadenia podľa zákona č. 126/1920 Zb. z. a n., prezentovaného slovenskými agrárnikmi a sociálnymi demokratmi tiež ako „administratívna autonómia“³⁴ a tiež na príslušné uznesenia aprílovej porady predstaviteľov slovenských „štátotvorných strán“, za účasti SLS.³⁵ V stanovisku slovenských komunistov

30 *Protokoly Ustavujúceho a Slučovacieho sjazdu KSČ*. Praha : 1989, s. 165-166.

31 „Autonómia Slovenska“, *Pravda chudoby*, 9.6.1921.

32 Svoju koncepciu načrtnul Béla Tuka už v článku „Autonómia Slovenska“, *Slovák*, 3.,5.a 6.2.1921; Okolnosťami vzniku a separatistickým charakterom Tukovho návrhu sa najnovšie podrobne zaoberá v dizertačnej práci HERTEL, M.: *Dr. Vojtech Tuka v rokoch 1880-1929. Pokus o politický profil*. Dizertačná práca na získanie hodnosti PhD. Bratislava : 2003, s. 42 an.

33 V r. 1921 vydal predseda SNS Emil Stodola programový spis, v ktorom žiadal, aby sa štátoprávne postavenie Slovenska v ČSR riešilo postupne a aby politická rovnoprávnosť Slovenska a českých krajín bola garantovaná ústavným zákonom. Pozri STODOLA, E.: *O samospráve Slovenska*. Turč. Sv. Martin : 1921. K programu SNS pozri „Memorandum Slovenskej národnej strany z 2. januára 1922“, *Národné noviny*, 11.1.1922.

34 K ponímaniu „administratívnej autonómie“ vystúpil predstaviteľ slovenských agrárnikov Milan Hodža a za sociálnych demokratov Ivan Markovič v parlamentnej rozprave o vládnom vyhlásení premiéra E. Beneša. NS RČS 1920-1925, PS, stenopr. 87. a 88. sch., 19.10. a 20.10.1920, DPK, <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/>.

35 Pozri: MATERNA, J.: *Minulosť a prítomnosť slovenských autonomistov*. Bratislava : Slovenské kníhkupectvo, 1923, s. 15-16.

sa uvádza: „...Autonómia znamená samosprávu. Znamená toľko, že slovenský národ má právo, aby svoje vlastné záležitosti vybavoval doma a nie aby boli vybavované v Prahe. V zmysle ľudovej strany znamená to toľko, že úrady na Slovensku mali by byť obsadené nie českým, ale slovenským úradníctvom. Naše stanovisko v tej veci je úplne jasné. My úplne podpisujeme, že ako každý národ má na svoju samosprávu nárok, máme aj my na to právo nepopierateľné. Ale za terajších pomerov otázku autonómie pre Slovensko považujeme za nemožnú.

Slovensko tvorí súčiastku Československej republiky a slovenský robotný ľud nadšene vítal jazykovú slobodu, ktorú mu priniesol 28. október 1918. My odsudzujeme mienku českej verejnosti, že slovenský národ je súčiastka jedného národa, národa československého. Tisícročný vývin to zapríčinil, že pod Tatrami sme sa ináč vyvíjali, ako pod Sudetami. Máme svoju reč, vlastnú národnú povahu, ktorá nás od Čechov rozdeľuje a náš svojráz sme hájili proti Maďarom, budeme ho hájiť aj proti Čechom. Avšak sme presvedčení, že autonómia není možná, ani hospodárska, ani politická [...] Preto, že nemáme dostatočnú inteligenciu vlastného národa, není možno nám súhlasiť s autonómiou a musíme ju zavrhnúť a tých, ktorí ju hlásajú otvorene nazvať zradcami Slovenska. Za autonómiu sa najviac bije bývalá strana maďarskej šľachty, dnes je stranou ľudovou, ktorej reprezentantom je Hlinka.[...] My sme tí poslední, ktorí by sa považovali za patriotov, ale vždycky volíme z väčšieho zla menšie a to je oproti Horthyovcom Československú republiku. My sme ešte nestratili vieru, že tento štát možno pretvoriť na štát socialistický, komunistický, bars sme považovaní za vlastizradcov – rozbíjačov republiky...“³⁶

Vyjadrenie komunistov k trom autonomistickým návrhom, publikovaným v júni 1921 v ľudáckej tlačí³⁷, k silnejúcej autonomistickej propagande národnárov a k „prvkom autonómie“ u slovenských agrárikov prezentoval poslanec NZ za KSČ Štefan Daruľa. Rozdiel medzi nimi nachádzal len v tom, že „kým ‚Slovák‘ chce okamžite odstrániť Čechov, ‚Národné noviny‘ chcú to za krátky čas a ‚Slovenský denník‘ odkazuje to na evolučný vývin, oháňajúc sa tou výhovorkou, že slovenský ľud je pre autonómiu ešte nie zrelý“.³⁸ Naproti tomu sa komunisti príkro ohradili, keď ich *Slovenský denník* vo vianočnom čísle z r. 1921 nazval autonomistami, spojencami ľudákov.

Napokon „oficiálne stanovisko“ KSČ na Slovensku k predloženiu prvého návrhu SĽS na uzákonenie autonómie Slovenska v poslaneckej snemovni³⁹ priniesol úvodník šéfre-

36 „Autonómia Slovenska“ (Regnis), *Pravda chudoby*, 9.6.1921. Autorom je pravdepodobne známy komunálny pracovník Singer z Bratislavského kraja.

37 Autonomistické resp. federatívne riešenie predstavovali náčrt poslancu F. Jurigu a podrobnejší návrh L. Labaya z júna 1921. Pozri *Slovák*, 19.6.1921. V. Tuka predložil maximalistický návrh na súštie pod názvom Česko - Slovenská Zväzová republika, ktorú by tvorili dva národné štáty: český a slovenský, spojené len osobou prezidenta a spoločnou obranou. Obidva štáty sa mali stať plnoprávnymi subjektmi medzinárodného práva so samostatným zastúpením v Spoločnosti Národov. „Návrh zákona o samospráve Slovenska“. *Slovák*, 24.6.1921. Okolnosťami vzniku a separatistickým charakterom návrhu sa najnovšie podrobne zaoberá HERTEL, M.: *Dr. Vojtech Tuka v rokoch 1880-1929...*, c. d., s. 42 an.

38 „Autonómia Slovenska“, *Pravda chudoby*, 17. 11. 1921.

39 Návrh skupiny poslancov SĽS na „na zmenu ústavnej listiny Československej republiky..., ktorým sa samospráva Slovenska uzákoniť“ zo dňa 25.1.1922 predpokladal utvorenie slovenskej

daktora *Pravdy chudoby* Mateja Kršiaka, v tom čase uznávanej autority slovenského komunistického hnutia.⁴⁰ Ústredná pasáž je jednak záväznou propagáciou sovietskeho riešenia, jednak odráža dobové ilúzie o národnostných vzťahoch vo vznikajúcej sovietskej federácii a o „veľkom ruskom národe, ako obrancovi [sic!] malých národov“.⁴¹ Z komunistického hľadiska jedine prípustnou by bola autonómia podľa vzoru sovietskeho Ruska, kde „majú všetky národnosti svoje autonómie“ a kde týmto národnostiam nehrozí nebezpečenstvo odtrhnutia od Ruska [sic!] a tým národnostné i sociálne podrobenie niektorým iným štátom. No autonómia Slovenska nie je možná vzhľadom na to, že nemá prirodzené hranice a v dôsledku toho nie je obranyschopné, nie je sebestačné, nemá vyvinutý priemysel a vybudovanú železničnú sieť „a tým menej už dostatok schopného, spolaľhivého slovenského buržoázneho živlu, ktorý by mohol také Slovensko riadiť. Tí Slováci, na ktorých sa odvolávajú ľudáci, sú veľmi pochybní autonomisti a ešte pochybnejší republikáni“.

Podľa autora, pokiaľ by komunisti vôbec uvažovali o autonómii, mali by oveľa bližšie k administratívnej autonómii Hodžovej (t.j. vybudovať autonómiu žúp a uskutočniť v nich obecné voľby), ktorá „dáva občanom práva zariadovať sa po autonomisticky, samostatne na poli hospodárskom a čiastočne i politickom“. Zatiaľ čo „autonómia Slovenska dlá ľudáckeho strihu znamenala by jeho záhubu a tiež záhubu Slovákov ako národa“, je to len ľudácka demagógia, prázdne heslo, ktorou sa robotnému ľudu na Slovensku nepomôže, „neutvorí nový poriadok spravodlivejší ako je dnes, ba naopak, rozmnoží reakciu a privedie Slovensko a jeho ľud do rúk krvoživného Horthyho a zbojníckych bánd Pronayových a Hojašových“. Komunisti „stoja na stanovisku centralizácie [sic!] a bojujú za úplné zničenie terajšieho kapitalistického poriadku, na ktorého troskách chcú vybudovať štát nový, ... socialisticko-komunistický. Preto nemôžu byť spojencami nejakých čiernych reakcionárov a bojovať za vymoženie masných hrncov pre ľudácku inteligenciu...“.⁴² Článok reagoval aj na otázku zmedzinárodnenia „slovenského problému“⁴³, ako ju provokatívne nastolil Vojtech Tuka, ktorý v tom čase preberal post šéfredaktora *Slováka*.

vlády a slovenského snemu, schvaľujúceho zákony týkajúce sa samosprávy, školstva, hospodárstva, cirkví, verejných prác a sociálnej starostlivosti. Spoločnými celoštátnymi záležitosťami ostávali: prezident republiky, armáda, všetky kontakty so zahraničím, doprava, pošta a na to sa vzťahujúce zákony a financie. Návrh počítal s existenciou slovenských plukov so slovenskou veliacou rečou; v rámci prezidentskej kancelárie malo byť zriadené špeciálne slovenské oddelenie. Návrh zaevidovaný ako poslanecká tlač č. 3403 sa nedostal na program rokovania poslaneckej snemovne. Charakteristiku návrhov SES porovnaj BARTLOVA, A.: *Andrej Hlinka*. Bratislava : Obzor 1991, s. 73; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Bratislava : AEP 1997, s. 104 an.

40 Matej Kršiak bol pred prvou svetovou vojnou redaktorom Hodžovho *Slovenského týždenníka* v Pešti. Cez vojnu sa dostal do ruského zajatia a vstúpil do Červenej armády; založil revolučnú organizáciu vojenských zajatcov, zorganizoval internacionálny oddiel v Murome; bol tajomníkom Federácie cudzineckých komunistických skupín pri ÚV VKS(b) Ruska. Činnosť v porevolučnom Rusku a osobné stretnutie s Leninom boli po návrate do ČSR základom Kršiakovej autority v prostredí slovenskej aj maďarskej prokomunistickej ľavice.

41 Naopak, hrozila rusifikácia malých národov cestou ich podriadenia vládnucej ruskej boľševickej strane sa v tomto období na Slovensku vo všeobecnosti nepociťovala ako problém.

42 „Komunistické stanovisko k autonómii Slovenska“, *Pravda chudoby*, 5.2.1922.

43 „Či je autonómia Slovenska vnútornou záležitosťou našej republiky?“, *Slovák*, 15.2. 1922. V prípade neústupnosti ústrednej vlády Tuka pohrozil: „Návrh na autonómiu je ešte dnes braterská

V podobnom duchu a tóne sa nesú príspevky publikované k otázke autonómie na stránkach *Pravdy chudoby* v r. 1920-1923. V prvých rokoch existencie demokratického Československa slovenskí predstavitelia marxistickej ľavice - radikálni socialisti a neskôr komunisti sa jednoznačne hlásili k „svojbytnosti“ slovenského národa, ale uznávali Slovensko za súčasť centralizovaného Československa, ktoré ako celok považovali za základňu spoločného triedneho boja proletariátu v všetkých národných skupín, vrátane jeho najvyššej formy – proletárskej diktatúry. Ich stanovisko dokumentujú vystúpenia - počnúc zjazdom marxistickej ľavice v Ľubochni v januári, cez diskusné príspevky na ustanovujúcom zjazde v máji a na zlučovacom zjazde KSČ v novembri 1921 a početné články v ústrednom tlačovom orgáne. Rovnako jednoznačne odmietali slovenskí komunisti autonómiu, či už ako „spiatočnícky“ program ľudáckych klerikálov, alebo – a to najmä – ako prostriedok maďarskej iredenty a skrytú hrozbu návratu Slovenska pod nadvládu Maďarov. Za hlavné dôvody „neúčelnosti“ autonomistického riešenia z hľadiska „revolučnej perspektívy“ Slovenska vo svojej propagande uvádzali jeho hospodársku nesebestačnosť, kultúrnu zaostalosť a teda odkázanosť na Čechov, neschopnosť ubrániť sa proti imperialistickým, silnejším štátom.⁴⁴

Hľadanie vlastnej, samostatnejšej aplikácie všeobecných téz II. kongresu KI o národnostnej otázke v podmienkach mnohonárodnostného demokratického Československa odrážajú názory, ktoré kryštalizovali v parlamentných vystúpeniach a teoretických článkoch vedúcich predstaviteľov KSČ z rokov 1921-1924. Videli ju v potrebe pozitívneho nastoľovania a obhajovania konkrétnych, každodenných požiadaviek, nielen sociálno-hospodárskej, ale aj všeobecno-politickej povahy, riešiteľných v podmienkach parlamentnej demokracie, ako špeciálnej časti programu komunistickej strany.⁴⁵ V týchto názoroch sa prejavovala „nepružnosť“ v zmysle „leninského“ (t.j. inštrumentálneho) chápania komunistickej národnostnej politiky, a naopak, ešte doznievalo stanovisko bývalej radikálnej ľavice sociálnej demokracie. Podobne sa sociálnodemokratická „heréza“ prejavila v prístupe ku komunálnej politike pred obecnými, župnými a okresnými voľbami r. 1923; podľa smerodajných činiteľov vo vedení strany zastúpenie v samosprávach nemali komunisti využívať len na propagovanie konečného revolučného riešenia a „odhaľovanie“ renegátstva sociálnej demokracie – ako to požadovala KI, ale mali v obecných zastupiteľstvách nastoľovať aj čiastkové požiadavky a robiť aj „pozitívnu politiku pre proletariát“.⁴⁶

žiadosť. Od vás (Čechov) závisí, či nebude zajtra už pozvánkou pred súdnu stolicu sveta“.

44 „Autonómia Slovenska“, *Pravda chudoby*, 10., 13. a 17.11.1921.

45 Pozri napr. ŠMERAL, B.: Príspevek k diskusi o programu komunistických stran. In: *Príspevky k dejinám KSČ* r. V., 6, 1965, s. 940-950. Na publikovanie pripravil a úvodnú štúdiu napísal KLÍR, M.: Dr. Bohumír Šmeral. In: *Príspevky k dejinám KSČ* r. V., 6, 1965, s. 930-939. KREIBICH, K.: „Národnostná otázka v Československu“, *Komunistická revue* č. 11, 1924. Výťah z článku týkajúci sa Slovenska uverejnila *Pravda chudoby*, 16.7.1924.

46 Komunálnu politiku KSČ v prvej polovici 20. rokov analyzovala na základe podrobného excerpovania časopisu *Komuna* KRAJČOVIČOVÁ, N.: K otázke komunálnej politiky KSČ v rokoch 1924-1928. In: *Historický časopis* 23, 3, 1975, s. 441-472.

Kreibichom vypracované „Tézy k národnostnej otázke“, predkladané vtedajšou väčšinou Ústredného výkonného výboru (ÚVV) KSČ a prijaté na I. riadnom zjazde KSČ vo februári 1923, po obligátnom úvode „demaskujúcom“ zhubnú politiku nacionalistickej buržoázie – osobitne „bezohľadnú politiku českej buržoázie, jej byrokracie, polície a soldatesky na Slovensku“ – vládnucej s podporou „sociálpatriotov“, explicitne odmietli „odlučovanie obyvateľstva rôznej národnosti na základe národnej autonómie teritoriálnej alebo nacionálnej“.⁴⁷ Československo charakterizovali ako národnostný a nie národný štát; existenciu „národa československého“ tézy nespochybňovali, tento pojem však – na rozdiel od jednoznačne pozitívneho chápania Československej sociálnej demokracie – používali v kritickom kontexte: „*Poněvadž jednota československého národa jest podmínkou pro konstrukci československého národního státu a česká buržoazie chtěla tento svůj ideál [ihned] viděti uskutečněným, bylo spojení obou po staletí odloučených částí národa dekretováno shora a potlačováno bezohledným násilím, všechny dřívější sliby a úmluvy bezohledně odsunujícím stranou.*“

Popri kritike národnostnej politiky čs. vlády obsahovali tézy aj „akčný“ program, v ktorom KSČ spája riešenie národnostnej otázky s „utvorením vlády robotníkov a malých lidí všech národů v státě“. Na základe proklamovaného internacionalizmu požadovali odstránenie všetkých národných a jazykových nadpráv a čo najďalekosiahlejšie uskutočnenie zásady, aby sa každý štátny občan domohol práva v svojom rodnom jazyku; otázka úradnej reči sa mala riešiť výlučne podľa potrieb obyvateľstva a podľa zásad praktickej verejnej správy a nie zo stanoviska nadvlády jediného národa. Ďalej žiadali čo najširšiu voľnosť a pôsobnosť volenej samosprávy v obci, okrese, kraji (župe), bez poručníkovania štátnych úradov. Podľa rovnakej zásady sa mali upraviť školské záležitosti. Odstránením prípadných národnostných rozporov v komunálnej alebo školskej správe mali byť poverené „proletárske organizácie“.

Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, kde ešte od prevratu nebola ustanovená volená samospráva, žiadali tézy okamžité uskutočnenie volieb do obcí a žúp. Blízka programom ostatných politických strán na Slovensku bola požiadavka: „*Odpovědná místa úřednická budtež poskytována lidem domácím, domácích poměrů známým.*“ Kým sa tak stane, mali sa za daného stavu vecí pri všetkých administratívnych úradoch okresných a župných zriaďovať občianske zbory, zložené z členov odborových organizácií a malých roľníkov, v ktorých právomoci by bola kontrola činnosti exponovaných úradníkov. Špeciálne pre Podkarpatskú Rus sa požadovalo „konečně splnění všech ohledně tohoto území učině-

47 Národní archiv České republiky v Prahe (NAČR), f. KSČ-Sjezdy-AÚML4, k.1, a.j. 2. Protokol prvního řádného sjezdu KSČ (sekcce III. internacionály), konaného ve dnech 2., 3., 4. a 5. února 1923. Praha 1923. Nemecká sekcia KSČ pri svojom ustanovení na zjazde v Liberci 12.-15.3.1921 vyhlásila, že zjazd uznáva Československú republiku za vyhovujúcu základňu pre spoločný boj českého, slovenského a nemeckého robotníctva. Naproti tomu Seligerova Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik (SDAP), z ktorej Kreibich vyšiel, sa pri „vstupe na pôdu republiky“ r. 1919 opätovne prihlásila k brnianskemu programu národnostnej autonómie z r. 1899. Pozri KÁRNÍK, Z.: *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl první: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha: Libri, 2002, s. 92-93.

ných záväzků a sľibů“.⁴⁸ To by znamenalo udelenie plnej politickej autonómie, pre ktorú však v tejto časti republiky neboli splnené elementárne podmienky.

Ultraľavicová menšina vo vedení KSČ predložila v mene komunistov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi rezolúciu, koncipovanú zrejme Verčíkom, vyjadrujúcu sklamanie a dezilúziu z postavenia Slovenska v republike. Pokiaľ ide o tvrdé formulácie, nijako nezaostávala za propagandistickým arzenálom autonomistických strán, domnelo aj skutočne separatistických prúdov.⁴⁹ Začínala sa veľmi emotívne a demagogicky: „*Slovensko a Podkarpatská Rus v piatom roku svojho oslobodenia stonajú pod ťarchou absolutistického režimu, ktorým sa vládne v mene demokracie. Práva oslobodených sú šliapané tvrdými byrokratickými opätkami „najlepších“ českých ľudí na Slovensku, zlovôľou vlasteneckých žandárov a špicľovskými paholkami buržoázie. Na miesto škôl stavajú sa nové kriminály a kasárne, namiesto kultúry rozmnožujú sa krčmy. Proletariát na Slovensku a Podkarpatskej Rusi je strieľaný a perzekvovaný, keď sa ozve o svoje zákonní a zmluvami zaručené práva.... Československá vláda chce za každú cenu znížiť Slovensko a Podkarpatskú Rus na úroveň dobytej kolónie a občianstvo na nevoľníkov.*“ Zakončená bola rovnako exaltovane a radikálne: „*..... na našej strane je pravda, na našej strane komunistického proletariátu je spravodlivosť a všetky biedy, ťarchy, krviprelievania skúvajú nás do jednotnej fronty, ktorá napreduje po krvavých stopách „oslobodenia“ [ku] skutočnej proletárskej slobode, k diktatúre proletariátu, ktorú prez všetky prekážky plece o plece opreté vybojujeme si s utlačovaným proletariátom všetkých národností tejto absolutistickej republiky. Nech žije KSČ! Nech žije komunistická internacionála! Nech žije sociálna revolúcia!*“⁵⁰

Na prvý pohľad je zjavný rozdiel medzi vecnejším, kritickým tónom národnostných téz, predkladaných šmeralovskou väčšinou v ÚVV a medzi vyložene negativistickým tónom rezolúcie delegátov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi, ktorá bola „akousi fotografiou nálady“ vo východnej časti štátu. Pre rozloženie síl na zjazde medzi „ľavicou“ a „pravicom“ je príznačné schválenie oboch dokumentov, pričom o rezolúcii, predloženej predtým zjazdovej komisii, „sa hlasovalo v pléne iba potleskom (aklamáciou) a zistením, že ako vidno, neni nik proti“.⁵¹ Bolo to výsledkom starostlivej prípravy fungujúceho „aparátu nálad“, čím „ľavicová“ (protišmeralovská) časť vedenia poverila ostrieľaného Verčíka a mladého košického Maďara Eugena Frieda.

Kreibichove tézy mali byť bezpochyby smerodajnejším a po schválení zjazdom záväzným dokumentom. Vcelku ešte v súlade s nimi začiatkom r. 1924 úvodník *Pravdy chudoby* napadol ľudáckych predstaviteľov, že ich protičeské štvanie a „cynické a rafinované klamanie“ proletariátu s autonómiou je len – „úzkoprsé borení sa za osobnými cieľmi“. Vyzýval ľudovú stranu na verejnú diskusiu o jej hospodárskom, politickom a kultúrnom programe: akou cestou a akými prostriedkami chce tzv. autonómiu dosiahnuť, akú

48 NAČR, f. KSČ-Sjezdy-AÚML 4, k.1, a. j. 2.

49 Veľmi podobnú rétoriku používalo Tukovo memorandum „Hlas na zahynutie odsúdeného Slovenského Národa civilizovanému svetu“, ktoré vyšlo koncom r. 1922 v zahraničnej tlači.

50 ANM, f. J. Verčík, k. 1 2b, fol. 149-152.

51 Tamže.

formu má prípadná autonómia mať, čo sa stane na Slovensku s pozemkovými majetkami židovsko-maďarskej džentry, s cirkevnými majetkami, s kapitalistickými fabrikami, ktoré zastavujú výrobu a stroje vyvážajú do zahraničia, s nezamestnanými robotníkmi, vyst'ahovalectvom, s byrokraciou štátnej správy a vyciciavajúcim daňovým systémom.⁵²

Ultraradikálne nálady povzbudilo víťazstvo KSČ v doplňovacích voľbách do parlamentu na území Podkarpatskej Rusi v marci 1924, kde získala 44% všetkých hlasov a štyri z deviatich poslaneckých mandátov. V nasledujúcich mesiacoch sa stali národnostné tézy I. zjazdu predmetom otvorenej a zdrvivúcej kritiky „zl'ava“. Tesne pred odchodom delegácie KSČ na kongres Kominterny do Moskvy usporiadala redakcia *Pravdy chudoby* anketu o stanovisku v národnostnej otázke; prispeli do nej Karel Světlík, Herrman Tausig, Ľudovít Koreň, Václav Chlumecký, Ladislav Švarc, Štefan Daruľa, Matej Kršiak, Matej Kováč a i.

V. „bolševizačný“ kongres KI v júni - júli 1924 priniesol výrazný posun kritikou „šmeralizmu“ na všetkých frontoch. Na rokovaníach osobitnej národnostnej subkomisie 5.-8. júla prepukol dovtedy latentný spor v postojoch Kreibicha a Verčíka a došlo k rozdeleniu delegácie na šmeralovskú väčšinu a na menšinu, ktorá sa bezvýhradne stotožnila s EKI. Verčík, ktorý bol predsedom čs. delegácie a na V. kongrese bol zvolený za člena EKI, ako dopisovateľ priamo z kongresu oznamoval do vlasti: „*Proletárska Moskva sa nezaujíma o to, či za rok alebo za desať bude slovenský proletariát okrádaný českými buržujmi alebo slovenskými vlastencami. Proletárska Moskva chce, aby pokiaľ možno už zajtra celá buržoázia spolu s autonomistami na čele s Hlinkom bola v pekle a vládnuť si sám pracujúci ľud, robotník (tela i ducha) a maloroľník.*“⁵³ A s odstupom desaťročí jadro sporu komentoval takto: „*Autonomia bolo oficiálne česko-nemecké stanovisko. Právo na samostatnosť a právo až po odtrhnutie bolo naše [t.j. slovenské a menšinové -X.Š.] stanovisko... Veci už v zásade boli dávno rozhodnuté. Lenin bol za právo na sebaurčenie. Stalin je za právo na sebaurčenie, Manuilský je tiež za sebaurčenie. Zinoviev bol za autonómiu a nové územné usporiadanie pre nás. Šumski sa bil pre našich Rusínov, tiež za samostatnosť.*“⁵⁴

Novým záväzným dokumentom pre národnostnú politiku strany sa stala rezolúcia V. kongresu KI „Národnostné otázky strednej Európy a Balkánu“. Z rozvláčneho textu sa niekoľko pasáží vzťahovalo priamo na Československo. Uznesenie jednak konštatovalo, že „v Československu niet jednotného česko-slovenského národa a že česko-slovenský štát sa skladá okrem českej národnosti ešte z týchto národností: slovenskej, nemeckej, maďarskej, ukrajinskej a poľskej“; jednak ukládalo „aby KSČ vo vzťahu k národným menšinám vyhlásila a uskutočnila heslo sebaurčenia vrátane práva na oddelenie; menovite musí KSČ podporovať boj Slovákov za svoju nezávislosť a ustavične sa usilovať tento boj vytrhnúť spod vplyvu nacionálnej buržoázie a zviazať ho s všeobecným bojom pracujúcich proti kapitálu. Heslo autonómie, dávané do popredia buržoáznymi a nacionalistickými stranami vedie k podrobeniu pracujúceho obyvateľstva všetkých národností Českosloven-

52 „Ľudácka autonómia“, *Pravda chudoby*, 23.1.1924.

53 J. Verčík: „Listy zo sovietskej vlasti“, *Pravda chudoby*, 23.7.1924.

54 ANM, f. J. Verčík, k.1 2b, fol. 162-163.

*ska vlastnou buržoáziou. Kongres preto zdôrazňuje, že národné oslobodenie národných menšín Československa je možné len pod tou celkom nevyhnutnou podmienkou, že pracujúce obyvateľstvo všetkých národností povedie svoj boj v najužšom zväzku s bojom robotníkov a roľníkov celého štátu za zvrhnutie moci kapitálu a za diktatúru proletariátu.*⁵⁵

Tieto miesta sa v historiografii komunistického Československa uznanlivo citovali ako konečne jasne sformulované „marxistické riešenie“ národnostnej otázky. Na druhej strane, iné miesta rezolúcie sa už natoľko nezdôrazňovali: „*Otázka maďarská: 1. Kongres uznáva, že potreba rozšíriť komunistickú činnosť medzi Maďarmi na území anektovanom Rumunskom, Československom a Juhosláviou. Komunistické strany týchto krajín musia vytýčiť heslo práva Maďarov na národnostné samourčenie až do oddelenia od území anektných štátov.*“⁵⁶

Rozšírené plénum ÚVV KSČ na spoločnej schôdzi s delegátmi V. kongresu KI na prelome júla a augusta v Prahe prijalo 17 hlasmi proti 14 rezolúciu na návrh Aloisa Neuratha, v ktorej ÚVV vyslovil „úplný súhlas“ s uznesením V. kongresu KI a vyhlásil začiatok predzjazdovej diskusie na tému „bolševizácia“ strany. V útokoch proti šmeralovsko–kreibichovskej väčšine v ústrednom výkonnom výbore sa na strane vtedajšej českej (E. Burian, J. Haken, J. Doležal) a nemeckej (A. Neurath, Beuer) „ultraľavice“ vehementne angažovali aj krajskí tajomníci a aktivisti zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi.⁵⁷ Hoci v „bolševizačnom procese“ navonok malo ísť o marxistické princípy – politické a organizačné,⁵⁸ jadrom problému bola frakčná činnosť, ktorá kopírovala boje o vodcovstvo bolševickej strany v Rusku a odrážala aj ich výsledok. V tesnom nasledovaní sporov v Politbyre RKS(b) medzi „triumvirátom“ pod taktovkou Stalina na jednej a Levom Trockým na druhej strane, začiatkom r. 1924 plénum EKI vyvodilo pre všetky komunistické strany „poučenie z boja proti trockizmu“ v KS(b)R a proti „brandlerizmu“ v KSN. V podstate išlo o požiadavku bezvýhradného akceptovania aktuálnej „neúhybnej“ línie Kominterny, tak ako ju vytýčilo Politbyro ruskej bolševickej strany, a o účelové nálepkovanie, v ktorom sa predstavitelia viac či menej odlišných názorov

55 NA ČR, f. KSČ-Sjezdy-AÚML4, k.1, a.j.2. Thesen zur nationalen Fragen. Auszug aus der Resolution des V. Kongresses der KI über die Nationale Frage in Mitteleuropa und auf dem Balkan.

56 Tamže. Cenzurovaný preklad úplného textu porovnaj *Pravda Chudoby*, 5.10.1924.

57 K najviac napádaným patrila Kreibichova vstupná téza, že Československý štát vznikol primárne z živeľnej vôle ľudu vybojovať si národnú samostatnosť a len druhotne sa uplatnila špekulácia Dohody, ktorá pôvodne zamýšľala udržať Rakúsko ako protiváhu Nemecka v strednej Európe, a až v priebehu svetovej vojny dospela k inému názoru. *Protokol prvého rádného sjezdu KSČ (sekcie III. internacionály), konaného ve dnech 2., 3., 4. a 5. února 1923.* Praha :1923.

58 Kongres vytýčil základné úlohy: sústavné osvojovanie si marx.-leninskej teórie v úzkej spojitosti s aktuálnymi úlohami straníckej politiky; v boji za získanie väčšiny robotníckej triedy upevňovať spojenie komunistických strán s „najširšími masami robotníckej triedy“, vymaňovať ich spod vplyvu reformistov a buržoáznych strán; prekonať sklon k podceňovaniu neproletárskych spojencov robotníckej triedy: budovanie zväzku robotníckej triedy s pracujúcim roľníctvom a s národnoslobodzovacím hnutím porobených národov v koloniálnych a kapitalistických krajinách; organizačne upevniť komunistické strany na základe demokratického centralizmu. *Dejiny KSČ* (ved. autorského kol. Pavel Reiman). Bratislava : SVPL, 1961, s. 195.

a ich skutoční či domnelí stúpenci v sekciách KI voluntaristicky označovali za nositeľov raz ľavej, inokedy pravej úchyľky.⁵⁹

Národnostná problematika mala na Slovensku poslúžiť ako hlavný kanál presadzovania „boľševizácie“ do straníckych štruktúr. A to tak v širšom zmysle, pokiaľ išlo o „vyjasnenie“ pomeru pracujúcich tried tu žijúcich národností k jednotnému buržoáznemu československému štátu, ako aj v užšom zmysle, pokiaľ išlo o určenie vzťahu vedení krajských organizácií zo Slovenska (resp. Podkarpatska a pohraničných inorečových oblastí) k pražskému ústrediu. Oficiálny orgán ÚVV KSČ na Slovensku *Pravda chudoby* začal pod titulom „Komunistická strana a národnostná otázka“ uverejňovať názory na riešenie otázky Slovenska, v rámci diskusie k prijatým uzneseniam V. kongresu KI. Súbežne s nimi vychádzal na pokračovanie Verčíkov preklad Stalinovej state pod názvom „O základoch leninizmu“. Príspevky do diskusie redakčne spracovával a komentoval už nový zodpovedný redaktor Klement Gottwald, ktorý v marci 1924 presídlil s redakciou denníka do Moravskej Ostravy. Ako prvý uverejnila *Pravda chudoby* príspevok „ľavého“ Jana Doležala z brnianskej *Rovnosti*⁶⁰, v nasledujúcom čísle priniesla výtah článku „pravého“ Karla Kreibicha, publikovaného v *Komunistickéj revue* č. 11 a v májovom čísle mesačníka *Kommunističeskij internacional*, na ktorý sa na kongrese v Moskve sústredila paľba ustanovenej národnostnej komisie. Kreibich sa pokúsil obhajovať svoje tézy z r. 1923, vedomý si toho, že pokiaľ ide o teoretickú prípravu, opozícia mu nie je rovnocenným partnerom.⁶¹ V záverečnom odstavci dodal: „Som toho názoru, že tento program má byť rozšírený požiadavkou zvláštnej teritoriálnej autonómie pre Slovensko. Tento požiadavok zodpovedá podľa môjho mienenia vecne potrebám Slovenska. Je vôbec tiež požiadavkom teritoriálnym ako národnostným, lebo zodpovedá tiež záujmom neslovenského obyvateľstva a nájde u neho práve takej ozveny, ako u Slovákov. Čiste politicky by propaganda tejto požiadavky vzala klerikálom vieter z plachiet a usnadnila demaskovanie ich demagógie.“⁶² Dodajme, že v tomto období a v danej vnútro politickej situácii požiadavka teri-

59 Obzvlášť poučné je porovnanie s analogickým vývojom frakčných bojov v poľskej komunistickej strane, s tým podstatným rozdielom, že PKS pôsobila od vzniku až do svojho rozpustenia na Stalinov príkaz r. 1939 v podmienkach tvrdej ilegality. Pozri DEUTSCHER, I.: *Tragedy of the Polish Communist Party*. In: *Marxism, Wars and Revolutions*. London : Verso, 1984, pp. 91-127 passim.

60 „Komunistická strana a národnostná otázka I.“ *Pravda chudoby*, 13.7.1924.

61 V rámci diskusie slovenských historikov z r. 1965 Viliam Plevza hodnotil K. Kreibicha ako „najzasvätenejšieho znalca národnostnej problematiky“. Jeho realistický prístup dával do protikladu s postupom niektorých radikálnych funkcionárov na Slovensku, ktorí problémy v chápaní národnostnej politiky vnútri KSČ zneužívali na vytyčovanie vlastných „zmätených koncepcií“, v niektorých prípadoch v záujme maďarskej iredenty (V. Mihalus), väčšinou kuriózných (L. Koreň, R. Minárik) a „politicky sterilných“. PLEVZA, V.: K niektorým otázkam vývinu komunistického hnutia za predmníchovskej ČSR. In: *Historický časopis* 13, 4, 1965, s. 489-516. Pozri tiež HOLO- TÍKOVÁ, Z.: Niektoré problémy slovenskej politiky v rokoch 1921-1925. In: *Historický časopis* 14, 3, 1966, s. 412-463.

62 KREIBICH, K.: „Národnostná otázka v Československu“, *Komunistická revue* č. 11, 1924. Článok v úplnom znení publikoval časopis *Kommunističeskij Internacional*, No 3-4, máj - jún 1924, s. 96-103. Hlavné časti pod titulom „Komunistická strana a národnostná otázka II.“ uverejnila *Pravda chudoby*, 16.7. 1924.

toriálnej autonómie objektívne smerovala k paralyzovaniu až demontáži Československa ako štátu, a to rovnako ako priama propagácia práva na oddelenie.

K diskusii pod taktovkou EKI prispeli zo Slovenska J. Verčík, K. Gottwald, z pohľadu politickej ekonómie H. Lenorovič a mimoriadne agresívne protičesky zameraný L. Koreň.⁶³ Verčíkov článok (ktorého titulok poslužil pre názov tohto príspevku) dobre vystihuje podstatu výhrad aj „bolševického“ prístupu: Kreibich podľa neho svojím návrhom doplniť národnostné tézy o požiadavku autonómie nešiel dopredu, ale nazad, k meštiakom. Celá národnostná komisia V. kongresu KI zavrhlá autonómiu ako „buržoázny švindľ“ na oklamanie proletariátu. „V. zjazd KI dal pokyn KSČ, že nacionálne autonomistické hnutie musí byť vyrvané z rúk buržoázie... a hnutiu sa musí dať namiesto dýchavičného, krátkého a v kritickej dobe pre panujúcu buržoáziu prijateľného hesla, ktorým by sa však na stave robotníkov a roľníkov úplne nič nezmenilo, heslo samostatnosti, pomocou ktorého sa musí neutralizovať dnes proti komunizmu nepriateľsky stojace stotisícové masy autonomistov, ich nespokojnosť má byť cieľavedome vedená komunistickou stranou.“⁶⁴

Zničujúcu kritiku Kreibicha a o málo zhovievavejšiu kritiku Šmerala a Zápotockého „zláva“ zavŕšil napokon ostrý výpad najvyšších predstaviteľov KI G. Zinovieva a D. Manuilského⁶⁵, načasovaný pred samotným konaním II. zjazdu KSČ v októbri-novembri 1924, ktorý už len schválil rezolúcie a riešenia vopred skonzultované v Moskve. Verčík, ktorý sa najviac zaslúžil o presadenie národnostných téz, s uspokojením zaznamenal reakciu zaskočených ľudákov: „Oni sa nazdávali, že sme ich pretromfli a žiadame viac ako oni. Dávali sa na vec akoby na licitáciu a nerozumeli, že naša národnostná otázka keď príde na jej vyriešenie, bude hrobom ich a ich autonómie. Mladí radikáli zo Slováka písali, že sa pôjdu vraj do Moskvy učiť ako sa robí revolúcia.“⁶⁶

Kreibichove názory boli označené za prejav „pravicovej úchyľky“ a ich nositeľ už nebol zvolený do žiadneho z ústredných orgánov strany. Šmeral a Zápotocký predbežne vyviazli s nálepkou „centristov“ a boli zvolení do Politbyra resp. Orgbyra ÚV. Hoci sa všetci kritizovaní na zjazde podrobili a disciplinovane vyhlásili, že prijímajú národnostné tézy ako aj všetky uznesenia KI, nevzdali snahu o znovuzískanie stratených pozícií; spor mal pre súperiace frakcie trpkú dohru v nasledujúcom roku.

V diskusii o národnostnej otázke sa vyslovila aj nastupujúca prvá generácia slovenskej komunistickej inteligencie; zatiaľ ojedinelým a ešte „nehotovým“ pohľadom študenta práv z Tisovca Vladimíra Clementisa. Pri formovaní jeho názorov bezpochyby zohral úlohu jeho pôvod v „dobrej česko-slovenskej evanjelickej rodine“, vplyv otcovských priateľov – hlasistov či prúdístov, najmä Štefana Janšáka - počas Vladových gymnazi-

63 GOTTWALD, K.: „Národnostná otázka a komunistická strana“ *Pravda chudoby*, 30.7.1924; KOREŇ, L.: „Za národné právo slovenskej chudoby“ *Pravda chudoby*, 14.9. 1924. VERČÍK, J.: „Heslo autonómie alebo právo na odtrhnutie?“ *Pravda chudoby*, 10.9.1924.

64 Tamže.

65 ZINOVIEV, G.: „Komunistická internacionála a jej československá sekcia“, *Pravda chudoby*, 21.9.1924; MANUILSKIJ, D.: „Význam diskusie v komunistickej strane Československa“, *Pravda chudoby*, 26., 29. a 31.10.1924.

66 ANM, f. J. Verčík, k.1 2b, fol. 166.

álnych štúdií v Skalici, aj časté kultúrne výlety do blízkeho Slovákca. Ideovo sa tento budúci údajný „nositeľ“ tzv. „buržoázno nacionalistickej úchyľky“ v KSČ vyhranil až v nasledujúcich rokoch. V čase štúdií na pražskej Karlovej univerzite ešte celkom akceptoval konštrukt jednotného „štátnopolitického československého národa“ a odbornú argumentáciu oficiálnej československej právnej vedy a sociológie. Najprv úvahami v revue *Mladé Slovensko*⁶⁷, no najmä pokusom o zásadný teoretický článok v prvom čísle nového kultúrneho a spoločensko-politického časopisu *Dav* sa pomerne sebavedome vložil do prebiehajúceho sporu. Hoci sa dovoľával národnostných téz V. kongresu KI a odmietal „meštiacky nacionalizmus“ slovenskej „reakčenej buržoázie“, rovnako polemicky vystupoval proti Verčíkovi, ktorému vyčítal najmä protičeské zahrotenie národnostnej propagandy a dožadoval sa „čisto triedneho“ usmernenia súčasných protičeských nálad na Slovensku. Bližšie mal ku koncepcii Kreibichovej. Neprijímal Verčíkovu schematickú aplikáciu „záväzných“ znakov národa, formulovaných Stalinom; v tomto zmysle spochybňoval svojbytnosť slovenského národa a jazyka a tým aj sebaurčovacie právo Slovákov vytyčené Kominternou, s tým, že predsa komunisti nemôžu konkurovať v nacionalizme ľudákom.⁶⁸

Vplyv utvárajúcej sa skupiny *davistov* (Ján Poničan, Ľudo Obtulovič, Daniel Okáli, Laco Novomeský, Edo Urx, Jarko Ellen, Peter Jilemnický a i.) v slovenskom komunistickom hnutí bol v prvej polovici 20. rokov skutočne veľmi obmedzený až zanedbateľný; a to napriek opakovaným pokusom preniknúť medzi pracujúce vrstvy na vidieku.⁶⁹ Z hľadiska vtedajšej slovenskej funkcionárskej špičky bol teda Clementisov názor irelevantný a Verčíkov dešpekt, s akým ho komentoval ešte aj po rokoch, je pre atmosféru doby príznačný: „*Jeho [t.j. Clementisov – X.Š.] článok bol napísaný – akiste po poradách celého pražského DAVu – hodne povýšene. Bol napísaný, akoby si nárokovali naši študenti byť mentorom alebo kurátorom nad stanoviskami Komunistickej internacionály. Poučovali a pochybovali. Hoci mohli vedieť, že Moskva neni takým nováčkom, aby potrebovala poučenie, akého to študentika.*“⁷⁰

Na II. zjazde KSČ dovtedajšia ľavá opozícia vo vedení strany získala väčšinu, nakoľko z prítomných 200 delegátov „*nikto sa neopovážil ani zapochybovať o správnosti tejto politiky a nikto sa neopovážil ani proti hlasovať*“.⁷¹ K ľavici sa hlásili aj zástupcovia štyroch slovenských a jedného podkarpatorského kraja, zvolení do ÚV v dosiaľ nebývalom počte: Julius Verčík, redaktor z Vrútok a dovtedajší inštruktor ÚVV KSČ pre Slovensko (tiež člen Politbyra), Július Maurer, tajomník košického kraja, Hermína Pfeilmayerová, robotníčka z Vrútok, Ernő Seidler, tajomník bratislavského kraja (zvolený do Politbyra aj Orgbyra), Emanuel Šafranko, poslanec za Podk. Rus. Do kontrolnej komisie sa dostal Ladislav Švarc, tajomník z Banskej Bystrice. No títo bezvýhradní stúpenci línie Komu-

67 CLEMENTIS, V.: „Kapitoly o nás“, *Mladé Slovensko* č. 3, január 1923, s. 67-68.

68 CLEMENTIS, V.: „K národnostnej otázke“, *Dav* 1., č. 1, Zima 1924, s. 2-4.

69 Pozri DRUG, Š.: *Vladimír Clementis. Život a dielo v dokumentoch*. Martin : Osveta, 1993, s. 87 an.

70 ANM, f. J. Verčík, k.1 2c, fol. 17.

71 ANM, f. J. Verčík, k.1 2b, fol. 167.

nistickej internacionály a „skutoční revolucionári“ podľa trpkého Verčíkovho svedectva skôr „utrpeľi víťazstvo“; odlúčení od vlastného národného komunistického hnutia, novou funkciou viazaní k pobytu v Prahe – v prostredí z ich pohľadu nevraživom, kde české komunistické robotníctvo bolo údajne „poštvávané pravitou“ proti domnelej „maďarsko-ukrajinsko-slovensko-nemeckej diktatúre v československej strane komunistickej“. Vzájomné vzťahy mali blízko k nenávisti, padali obojstranne invektívy: pre členov ústredného vedenia z východnej časti republiky boli predstavitelia šmeralovského krídla „majstri intrigáni“, „politickí machri“, či dokonca „českí politickí protinožci vo vlastnej strane“... Začiatkom nasledujúceho roku boli J. Verčík a E. Seidler obvinení zo sprenevery robotníckych peňazí. V českej komunistickej aj nekomunistickej tlači sa spustila účelová diskreditačná kampaň proti ľavicovej časti nového vedenia strany.⁷²

K „urovnaniu“ sporu došlo na pôde Kominterny. Na V. rozšírenom pléne EKI v marci-apríli 1925, za účasti Stalina, Zinovieva, Manuilského a pod predsedníctvom N. Bucharina bola zriadená komisia pre československú otázku. Československí delegáti v nej vystúpili s dvoma stanoviskami. V „Politickej platforme väčšiny delegácie KSČ“ (ktorá vznikla tak, že na zasadnutie komisie boli prizvaní okrem delegácie z ČSR tiež mladí aktivisti KSČ, pracujúci v aparáte EKI alebo študujúci v jej kurzoch) sa zdôrazňovalo: *„Členovia KSČ – Česi – musia ... predovšetkým prejaviti svoju komunistickú internacionalistickú pozíciu a nielen podporovať tzv. čiastkové požiadavky národných menšín, ale predovšetkým zdôrazňovať právo národných menšín na samourčenie až do oddelenia od štátu...“*⁷³

V „platforme menšiny“, ktorú predkladal Šmeral, sa ústretovo konštatovalo: Jednotný národ československý je svojvoľnou konštrukciou českej buržoázie za účelom vybudovania centralizovanej štátnej moci na základe väčšiny – tzv. štátneho národa a za účelom hospodárskeho vykorisťovania a politického utlačania tiež Slovákov. *„Odopierať Slovákom právo tvoriť osobitný národ a vnucovať im národnú jednotu s Čechmi, je v rozpore so samourčovacím právom pre Slovákov o svojej národnosti samostatne rozhodnúť a samostatne vyhlásiť, do akej miery chcú byť štátne alebo národne zjednotení s ich národnosťou a rečovo najbližšími príbuznými Čechmi.“* Ďalej sa zdôrazňovalo: zaistenie národných, jazykových a kultúrnych požiadaviek národnostných menšín; odstránenie všetkých národných a jazykových nadpráv a všetkých jazykových a národných násilností; pod-

72 Verčík a Seidler boli odstránení z ÚV a dokonca vylúčení z KSČ, košícký mládežnícky tajomník Eugen Fried bol odvolaný z vedenia Komsomolu. Výšetrovanie viedol predseda Kontrolnej komisie ÚV Hermann Taussig (tiež v českej podobe: Heřman Tausík), ktorý dlho pôsobil ako redaktor a poslanec za KSČ na východe Slovenska. Podľa vlastných literárnych spomienok svojim radikálnym podnecovaním proti „českému bašovaniu“ na Slovensku v čase Krompašskej vzbury získal do radov komunistického hnutia Ľuda Koreňa, bývalého legionára a policajného kapitána vo Vyšnom Svidníku, neskoršieho nacionalistu a separatistu v službách maďarskej iredenty. HEŘÍK, T. (H. Tausík): *Psí život dědy Bambuse*. Praha : 1948, s. 53.

73 Platformu „väčšiny“ predkladali delegáti: Haken, Hruška, Harus, Petr, Šafář, Maurer, Lindner, Grünwald, Neurath. NA ČR, Dokumenty ze zahraničních archivů (DZA-KI), k.3, a.j. 28/1 (rusky). Politická platforma väčšiny delegácie KSČ.

pora každého konkrétného boja národných menšín za ďalekosiahle čiastkové požiadavky „s ustavičným zdôrazňovaním nášho principiálneho stanoviska v národnostnej otázke“. ⁷⁴

Ruskí predstavitelia (slovami D. Manuilského) otvorene vyhlasovali: „*podporovali jsme, podporujeme a budeme nadále podporovat ty složky československé strany, které si osvojí politiku Komunistické internacionály a pomohou stranu bolševizovat*.“ ⁷⁵ EKI nepotvrdila vylúčenie Verčíka a Seidlera zo strany. Medzinárodná kontrolná komisia však konštatovala „politickú chybu“ vedenia žilinského kraja KSČ, prijala uznesenie o suspendovaní J. Verčíka z ÚV KSČ na dobu jedného roka a o jeho pobyte v Rusku, pre prácu v aparáte EKI. Stalin v osobnom rozhovore sklamanému Verčíkovi povedal, že ruskí súdruhovia sa ho v záujme zachovania jednoty KSČ rozhodli dočasne obetovať. ⁷⁶ Na pléne sa zrodila politika „bloku centra a ľavice“ proti „pravicovým oportunistom“ (Josefovi Bubníkovi a spol.) a „likvidátorom“, ktorá bola oficiálne vyhlásená na III. zjazde KSČ v dňoch 26.-28.9.1925. B. Šmeral síce v hlavnom zjazdovom referáte konštatoval: „*S dobrým svědomím možno říci, že máme krizi už za sebou...*“ ⁷⁷ Spor však tlel pod povrchom ďalej; delegáti zo Slovenska (K. Gottwald, Karol Bacílek zo Žiliny a Červeň z Vrútok) sa príkro ohradili proti obvineniam z „autonomizmu“ a ľavých úchyliet, ktoré Šmeral vyslovil na predchádzajúcej Žilinskej konferencii slovenských krajov KSČ 10. mája 1925. ⁷⁸

„Blok“ ľavice a stredú v zmysle uznesenia rozšíreného pléna EKI bol na III. zjazde KSČ „spečatený“ zložením nového ÚV. Šmeral, označený za „centristu“ bol zatiaľ ešte ponechaný vo vedení KSČ, do ktorého boli zo Slovenska a Podkarpatska zvolení: Ľudo Koreň, Klement Gottwald (za člena Politbyra a Orgbyra), Rudolf Lepko z Banskej Bystrice ⁷⁹, Július Rácz z Košíc (za Maďarov) a Resčuk z Podkarpatskej Rusi; v kontrolnej komisii zasadli zo Slovenska: Gizela Kolláriková a H. Lenorovič zo Žiliny, Goldhauer

74 Platformu „menšiny“ podpísali Šmeral, Zápotocký, Kreibich, Muna, Hais, Formánek, Suchardová, Krejčí, Chabera, Tondl, Hudec, Blažek, Tausik, Hovorka, Jirava, Peterka, Rydlo, Jirkovský, Jirkovská. NAČR, DZA-KI, k. 3, a. j. 29 (nem.). Politická platforma menšiny delegácie ÚV KSČ.

75 Cit podľa: RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa od počátků do převzetí moci*. Praha : Academia, 2002, s. 60.

76 ANM, f. J. Verčík, k. l 2c, fol. 8-9. Verčík sa napokon vrátil do ČSR a pred prácou v aparáte EKI dal prednosť nástupu na výkon trestu v československých zariadeniach. Od júla 1925 do augusta 1926 si odpykával viacmesačné tresty vo väzniciach v Levoči, Banskej Bystrici a Trenčíne.

77 *Protokol třetího řádného sjezdu Komunistické strany Československa, který se konal ve dnech 26.-28. září 1925*. V Praze 1925. Nákladem KSČ, tiskem Grafie v Praze, s. 35.

78 Tamže, s. 43-49.

79 Celkom neznámy R. Lepko nastúpil na miesto oblastného a okresného tajomníka v Banskej Bystrici L. Švarca, po jeho nútenom odchode do Prahy. Manželia Švarcovci boli r. 1925 odsúdení podľa zákona na ochranu republiky: Barbora na 18 mesiacov za šírenie radikálnych nálad, Ladislav na trojročný trest odňatia slobody za protištátnu činnosť. Pred nástupom do väzenia začiatkom r. 1926 odišli ilegálne do ZSSR, odkiaľ sa už nevrátili a obaja zahynuli ako obeť stalinských represálií počas 2. svetovej vojny. UHROVÁ, E.: Česká novinářka Barbora Rezlerová-Švarcová. Neznámá postava v zrcadle známých událostí v 1. polovině 20. století. In: KÁRNÍK, Z. – KOPEČEK, M. (eds.): *Bolševismus, komunismus, radikální socialismus v Československu*. Sv. V. Praha : Dokořán a ÚSD AVČR 2005, s. 76.

z Košíc a V. Mika z Užhorodu.⁸⁰ Okrem Gottwalda, ktorého politická hviezda začala od tohto momentu prudko stúpať, žiadny z týchto „skutočných revolucionárov“ neprestal „bolševizačné“ otrasy druhej polovice 20. rokov.

Kominterna, od r. 1922 čoraz viac priamo dirigovaná Stalinom, nadradžovala princíp demokratického centralizmu a jednotného vedenia strany nad všetky ostatné. Tomu zatiaľ lepšie slúžila Šmeralova autorita vo väčšine organizácií v českých krajinách, ako seba revolučnejšie apely ľavičiarov. Preto tiež úsilie o obnovenie určitého autonómneho postavenia krajských organizácií na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, zrušeného novým organizačným poriadkom KSC platným od r. začiatku r. 1922, nemohlo byť úspešné. EKI však dokázala podnecovať a využívať túto ilúziu slovenského funkcionárskeho aktívu, ktorá ho tlačila do opozičnosti voči väčšine ústredného vedenia strany, reprezentovanej B. Šmeralom, K. Kreibichom a organizačným tajomníkom A. Zápotockým.

Na Slovensku (a ešte viac na Podkarpatsku) sa stretli všetky hlavné radikalizačné faktory a predispozície k ochotnému prijímaniu vplyvu z Moskvy: sociálna frustrácia, vyplývajúca z mimoriadne ťažkých hospodársko-sociálnych podmienok v dôsledku povojnovej hospodárskej krízy a rekonštrukcie; prevaha mladého členstva s prirodzeným sklonom k opozičnosti, radikalizmu a určitému dobrodružnému romantizmu; „prevaha emotívnych reakcií“ v ženskej zložke hnutia.⁸¹ Verčík celkom úprimne priznáva: „*My zo Slovenska, my sme ani ináč nemohli, šli sme dôsledne za ľavicou. Ale vyznať sa v tom pražskom prostredí bolo veľmi ťažko. V zasadaní širšieho výkonného výboru viedol sa skrytý boj, v ktorom sme sa nevedeli dostatočne orientovať. ... Koho kárala Internacionála, proti tomu sme sa i my stavali. Obyčajne vo výkonnom výbore zasadali aj zástupci Komunistickej internacionály a to nám bolo prívikom pre našu líniu. Boli sme opoziční a nedočkaví revolúcie, lebo naše pomery boli ťažké a neznesiteľné.*“⁸²

„Modelová situácia“ boja proti úchylkám sa uplatnila (po prvýkrát v prvej polovici 20. rokov) v takmer všetkých významnejších sekciách KI. Účelom bolo docielenie napätia a takej „rovnováhy síl“ medzi súperiacimi frakciami, ktoré EKI zaručovali vplyv a úlohu „arbitra“, rešpektovanú oboma stranami. Ďalším krokom bola podpora spravidla mladších funkcionárov, ktorí zaručovali bezpodmienečné a „uvedomelé“ plnenie smerníc KI. Posledným krokom, uskutočneným priamo na „arbitrážnej“ pôde KI, bola „premena“ väčšiny v ÚVV KSC na menšinu, presadením „vhodných osôb“ do rozhodujúcich orgánov danej sekcie, za pomoci organizačného poriadku a ďalších nástrojov Exekutívy KI. V druhej rovine šlo o utužovanie „demokratického centralizmu“, tj. pokračujúce obmedzovanie autonómnosti krajských vedení. Celý boj o moc v strane bol navyše kontaminovaný protičeskými animozitami. EKI podporila tie sily, ktoré sa „bez diskusie“ podriadili jej direktívam.⁸³

80 *Príspevky k dejinám KSC r. V.*, č. 5, 1965, s. 767-768.

81 Porovnaj HÁJEK, M. – MEJDROVÁ, K.: *Vznik Třetí internacionály*, c. d., s. 406.

82 ANM, f. J. Verčík, k.1 2b, fol. 136.

83 Kreibichovo „nedisciplinované“ zotrvávanie na „nesprávnom“ stanovisku sa v krátkom čase prejavilo na jeho stránickej kariére: bývalý liberecký luxemburgovec, ultraľavičiar a do r. 1921 kritik Šmeralovho „opatníctva“, sa spolu s ním ocitol pod spoločnou nálepkou, najprv ako „centrista“ a ešte neskôr, počas zúriacej bolševizácie v druhej polovici 20. rokov, dokonca ako „histo-

Názor, že KSČ až do svojho II. riadneho zjazdu nemala samostatnú nacionálnu politiku, a že prevzatím pojmu „československý národ“ do svojich hlavných dokumentov i agitačno-propagačného arzenálu podliehala nacionálnym ilúziám vedúcej českej buržoázie, je v podstate opakovaním odsudku, ktorým Kominterná „počastovala“ vedúcich predstaviteľov (menovite Šmerala, Kreibicha a ich stúpencov) za reziduá „sociáldemokratizmu“ resp. „sociálpatriotizmu“ v KSČ, vysloveného explicitne na V. kongrese KI r. 1924.⁸⁴ Zjednodušujúcim spôsobom obchádza skutočnosť, že v KSČ, vzhľadom na jej multinacionálne zloženie sotva mohol panovať jednotný postoj k československému štátu a riešeniu jeho národnostných problémov, vrátane postoja k autonómii. Predstavitelia hlavných radikálne socialistických prúdov (českého, nemeckého, slovenského a maďarského, resp. židovského) vstupovali „na pôdu Československej republiky“ s nerovnakou teoretickou výbavou a s rozdielnymi predstavami o integrovaní vlastného národa do nového mnohonárodnostného štátneho celku.

V samotnej marxistickej ľavici prebiehala vnútorná diferenciácia a ďalšie štiepenia, príznačné pre skupiny, krídla a hnutia náchylné k sektárstvu: od radikálnych socialistov, ktorí stáli „na pôde republiky“ a neprekročili hranicu odmietania účasti predstaviteľov sociálnej demokracie vo vládnej koalícii, sa vydávali ultraradikálne elementy, ktoré spájali otázku sociálneho pokroku a odstránenie každého útľaku jednoznačne s „rozbitím buržoázneho štátneho aparátu“, a teda s likvidáciou parlamentnej demokracie v Československu a jej nahradením diktatúrou boľševického typu. Medzi týmito pólmi bolo pomerne široké pole lavírujúcich neuspokojených, sociálne a národne frustrovaných príslušníkov a stúpencov hnutia, v ktorom sa Kominterne darilo „poľovať na duše“ a manipulovať nimi. Podľa zásady „rozdeľ a panuj“ využívala objektívne hospodárske a sociálne ťažkosti na Slovensku, Podkarpatskej Rusi a v okrajových častiach republiky, z nich vyplývajúcej vysokej „zápalnosti“ tamoršieho obyvateľstva. Najmä však skutočnosť, že pri vzniku spoločného štátu cestou série národných prevratov - ako to zdôrazňuje Z. Kárník⁸⁵ - sa

rická pravica“. Rodiaca sa „boľševická“ – tj. stalinistická ľavica, s účelovou podporou Stalinom ovládnutej Kominterny, využila kritiku Šmerala a Kreibicha pre údajné „patriotické ilúzie“ najprv na ich odsunutie a zakrátko na definitívne odstavenie z vedenia KSČ. Obaja boli od r. 1926 odsunutí na niekoľkoročnú prácu v EKI. Až v posledných parlamentných voľbách r. 1935 boli kandidovaní a zvolení do Senátu. KREIBICH, K.: Těsný domov – širý svět. Ze vzpomínek Karla Kreibicha (2. část). In: *Príspevky k dějinám KSČ* r. IV., č. 1/1964, s. 88-100; KLÍR, M.: Karel Kreibich. In: *Príspevky k dějinám KSČ* r. VII., č. 1/1967, s. 85; KREIBICH, K.: 30 let styků se Šmeralem In: *Dějiny a současnost* č. 12/1965, s. 43-44.

84 Takýto výklad obsahovala vyššie citovaná „Politická platforma väčšiny“, z ktorej sa vyvinula „boľševická ľavica“. Jej príslušníci ho presadili do prvých vydaní *Dejín KSČ* z r. 1931 resp. 1960 (autor, resp. ved. red. Pavel Reiman). Odtiaľ sa tradovala v marxistickej historiografii až do konca 80. rokov. Literatúra venovaná národnostnej politike komunistov ani vo svojich najprínosnejších prácach pred r. 1990 neprekročila názor, že hnutie samotné, keďže „nemělo jasné představy o socialistickém řešení národnostní otázky, muselo v praxi podléhat názorům a postupu buržoazní politiky, a to jak u dělnické třídy národů potlačovaných, tak i utiskujících.“ KAŠÍK, V. – SUCHOPÁR, V. a kol.: *Dějiny mezinárodního dělnického hnutí*. Praha: Svoboda, 1968, s. 128. Tento súd, pravda, implikuje predstavu existencie „jedine správneho“ a od „buržoáznych vplyvov“ oprosteneho socialistického riešenia, za aké sa tu vydávalo leninské heslo sebaurčenia až do odtrhnutia.

85 KÁRNÍK, Z.: *České země v éře první republiky I., c. d.*, s. 48.

pod označením „československý prevrat“ mocensky presadil víťazný „národnopolitický prevrat český“ a že jeho protagonisti boli objektívne (a sebazáchovne) donútení – aj proti ich demokratickému presvedčeniu – nastoliť „československú národnorevolučnú diktatúru“ a vládnuť spočiatku v týchto územiach diktátorsky, vrátane strielajúcich četníkov a vojenskej asistencie.⁸⁶

Keď sa jednotlivé národnostné prúdy, napriek obavám a pochybnostiam českých vodcov, pod tlakom KI napokon zliali do internacionálnej strany, jej vedenie nemohlo národnostný problém jednoducho „ignorovať“, ale pokúšalo sa eliminovať jeho zjavné úskalia. Nadradovanie „triedneho“ aspektu nad aspekt národný bolo alfou a omegou marxistického stanoviska k národnostnej otázke. Viera, že, národnostný útlak sa odstráni spolu s útlakom sociálnym po zásadných socialistických premenách, bola základom hľadania postoja komunistov k vlastnému mnohonárodnostnému štátu a hľadania „modu vivendi“ jeho šiestich národností.

V dobe založenia KSČ na seba narážali stanoviská českých a nemeckých predstaviteľov.⁸⁷ Pre zložitosť a neujasnenosť národnostnej problematiky vo formálne „jednotnej“ KSČ je príznačné, s akými rozpakmi a odmietaním slovenskí stranícki pracovníci prijímali požiadavku kultúrnej autonómie pre Slovensko, deklarovanú Šmeralom resp. Kreibichom. Verčík k tomu pobúrene (a zaujato) poznamenáva: „*Toho sa dožadoval na základe Pittsburskej dohody i Juriga. Nikdy sa Šmeral nepýtal či s tým na Slovensku my komunisti súhlasíme lebo nesúhlasíme.*“⁸⁸ Názory ružomerských a vrútockých komunistických redaktorov M. Kršiaka, Š. Daruľu, J. Verčíka či L. Koreňa, ktoré skôr suplovali ako tlmočili mienku slovenského „drobného ľudu“, sa prirodzene rozchádzali s názormi maďarských spolustraníkov typu Lajosa Surányiho, Gézu Borovszkého z Košíc, alebo bratislavských Maďarov Júliusa Nagya, Štefana Majora, J. Kissa, Š. Szabóa, Józsu, F. Fehéra či ich nemeckých súdruhov Antona Svruku, M. Fialu, Singhofera, B. Machera, Gaigera, A. Kincla a i. Iné predstavy mali českí politickí aktivisti a redaktori, stúpenci radikálnej ľavice, ako boli poslanci Hermann Taussik v Košiciach, Karel Světlík v Ružomberku, senátor Václav Chlumecký, či redaktor a telovýchovný organizátor Klement Gottwald alebo krajský tajomník v Banskej Bystrici Ladislav Švarc, vyslaní na Slovensko, aby pomáhali zorganizovať tunajšie robotnícke hnutie, iné mali „internacionáli“ vracajúci sa do domovských slovenských robotníckych centier ako kuriéri a spojky s maďarskými komunistami z Budapešti, alebo priamo z oddielov Červenej armády v Rusku.⁸⁹ A ešte

86 *Pravda chudoby* uverejnila v predvečer II. riadneho zjazdu KSČ prehľad strelby četníctva do štrajkujúcich robotníkov, alebo pri sociálnych nepokojoch na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v rokoch 1919-1924. Od vzniku ČSR napočítala sedemnást prípadov strelby, 23 usmrtených a viac ako sto zranených osôb. *Pravda chudoby*, 15.10.1924.

87 Počiatkové rozpory medzi Karlom Kreibichom a Bohumirom Šmeralom sa však už v prvých rokoch pôsobenia KSČ „obrusovali“ a zbližovali pri hľadaní vlastnej (a v rámci vymedzených mantinelov samostatnejšej) aplikácii komunistickej národnostnej politiky. Naopak, obaja sa stali stredobodom kritiky nemeckých ultraľavičiarov okolo Aloisa Neuratha.

88 ANM, f. J. Verčík, k.1 2b, fol. 136.

89 Pozri zborník *Október 1917, spomienky na jeho ohlas u nás* (J. Mlynárik zost.). Bratislava : 1957; tiež PÖTRÓCI, B.: *Komunisti*. Bratislava : Pravda, 1988.

iné boli predstavy militantných maďarských emigrantov typu Júliusa Alpáriho a Ernő Saidlera, využívajúcich po porážke Maďarskej komúny azyl v demokratickom Československu.

Jednotná národnostná politika KSČ tak vznikla až „prevalcovaním“ všetkých diferencií národnostnými tézami V. kongresu KI, jednoznačne podriaďujúcimi národnostnú aj „slovenskú“ otázku „službe“ socialistickej revolúcii, ktoré sa direktívne presadili ako oficiálne stanovisko celej KSČ na V. rozšírenom pléne EKI r. 1925.

(2006)

KOMINTERNA, KSČ, KSS A KOMUNISTI NA SLOVENSKU PO MNÍCHOVE A NA ZAČIATKU VOJNY

„Bolševizace satelitních států začala taktikou lidových front ...”

H. Arendtová¹

Pred Mníchovom a po Mníchove

Známa poučka VII. kongresu Kominterny určila za hlavných „triednych nositeľov“ fašizmu a vojny „najreakčnejšie, najšovinistickejšie a najimperialistickejšie živly finančného kapitálu“.² Vo vnútornej politike nová oficiálna direktíva KI vyžadovala od svojich sekcií diferencovaný prístup k demokratickým politickým prúdom a skupinám vnútri vládnuvich vlastníckych tried, k stranám zastupujúcim pracujúce neproletárske vrstvy, k politickým a reformistickým organizáciám robotníctva. V oblasti medzinárodných vzťahov rozlišovala medzi „agresívnymi“ a „neagresívnymi mocnosťami“. Tým sa avizoval domnelý ústup komunistického hnutia od dovtedy proklamovaného strategického cieľa, t.j. zvrhnutia kapitalizmu cestou proletárskej revolúcie a nastolenia diktatúry proletariátu. Tým sa v čase ohrozenia štátov Európy hitlerovským Nemeckom rovnako domnele uznávala nadradenosť „všeobecne demokratického cieľa“, t.j. boja za demokraciu a zachovanie národnej a štátnej nezávislosti voči „triednemu cieľu proletariátu“.

Schválená politika jednotného a ľudového frontu sa navonok prezentovala ako obrat v politike Kominterny, ako nová strategicko-taktická línia medzinárodného komunistického hnutia, ako podstatná zmena prístupu komunistov k teórii socialistickej revolúcie, aj ako podnet na upustenie od striktných direktívnych riadiacich metód Exekutívy Kominterny (EKI) vo vzťahu k jej sekciám. V čase stupňujúcej sa agresívnosti nacistického Nemecka vyvolala v časti demokratickej verejnosti nádej na účinný spoločný postup s komunistami proti fašizmu. Ľudový front v politickej praxi však už v predmníchovskom období zlyhal a ku skutočnému zjednoteniu antifašistických síl nedošlo. Predpokladané partnerské strany neuverili v náhlu demokratičnosť komunistov, a naopak, v komunistickom hnutí, napriek deklarovaným novým prístupom, pôsobila zotrvačnosť zabehnutých stalinských téz. Nebol prekonaný ani odpor proti spolupráci so sociálnou demokraciou. Samotný spôsob zavádzania novej komunistickej doktríny výlučne zhora odhaľoval jej „systémovú chybu“. Mnoho indícií nasvedčovalo, že ide len o taktický manéver: nové heslá presadzovali do života tí istí vodcovia, ktorí ešte celkom nedávno akýkoľvek ústretovejší postup nekompromisne označovali za „oportunistické krivenie línie Kominterny“; novej politike nepredchádzala v jednotlivých sekciách žiadna vnútrostranícka diskusia. Mechanický charakter

¹ Arendtová, Hannah: *Původ totalitarizmu I.-III.* Praha : Oikúmené 1996, str. 44-45.

² *VII. kongres Komunistickéj internacionály a boj proti fašizmu a válce, Dokumenty.* Praha : Svoboda 1978, s. 118.

tejto zmeny vyvolal azda „ešte väčšiu atrofiu politického myslenia medzi kádrami starých bojovníkov, ktorí si už zvykli nahrádzať jednu sériu politických rituálov druhou jednoducho príkazom“³, a ktorí narábali s politickými heslami ako s agitačnými frázami. Nepodarilo sa vo významnejšej miere aktivizovať ani široké pracujúce vrstvy, takže najaktívnejšou antifašistickou zložkou sa stala úzka vrstva intelektuálov.⁴

V podmienkach Československa prechádzala aplikácia línie KI postupným vývojom od ľudového k národnému frontu: tábor fašizmu a reakcie sa v stranických dokumentoch zužoval, tábor uvažovaných spojencov proletariátu a KSČ sa, naopak, rozširoval. Bojovná rétorika komunistov si zachovala údernosť, no od leta 1935 zmenila adresáta: jej zahrotenie už nemalo smerovať proti „sociálfašizmu“ a „Hradu“. V decembri 1937 adresoval ÚV KSČ členstvu strany túto smernicu: *„Každá místní stranická organizace musí při svém postupu uplatnit zásadu, že nepřitelem, proti němuž všemi silami bojujeme, je jen reakce, fašismus, pravice, a že snaha komunistů musí být docílení spojení se všemi demokraty a antifašisty. Naše stranické vedení a naše organizace musí zanechat všeho politicky škodlivého zdráhání se a zaujmout jiný poměr i k demokratickým a antifašistickým živlům, jež jsou příslušníky měšťáckých stran.“*⁵ O direktíve sa pochopiteľne nediskutovalo; od nižších článkov a aktivistov sa očakávalo, že sa jej – napriek všetkým minulým i prítomným animizitám – „pružne“ podriadia.

Na Slovensku konkretizáciu novej línie predstavoval Plán hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho povznesenia Slovenska, prijatý na konferencii krajinského vedenia v Banskej Bystrici v máji 1937. No o rok neskôršie hlboký pokles hlasov odovzdaných pre KSČ v obecných voľbách r. 1938 ukázal, že ani prihlásenie sa do „tábora mieru a obrancov demokracie a republiky“, ani oneskorené vykročenie v smere pragmatickej hospodárskej, sociálnej a národnostnej politiky neprinieslo komunistom dôveru relevantnej časti slovenskej spoločnosti.⁶ Po voľbách sa príčina neúspechu hľadala v tom, že strana *„neprebojovala dost' dôkladne a dôsledne všetko, čo je potrebné pre obranu republiky, ... tak, aby celý národ videl, že komunisti sú najdôležitejšími obrancami nezávislosti a celistvosti republiky, a tým aj národného bytia Slovákov a záujmov ostatných národností, že sú ako strana revolučného proletariátu najodhodlanejšími bojovníkmi proti fašizmu a za pokrok ľudstva“*⁷. V povinnej sebakritike sa vedenie KSČ iniciatívne „bičovalo“ za „chyby z omeškania“ – popravde však zapríčinené riadiacimi orgánmi v Moskve. Kominternu až v priebehu

3 DEUTSCHER, I.: *Marxism, Wars and Revolutions*. London : Verso 1984, s. 121.

4 Až po vojne sa odhalilo masívne manipulovanie hnutia ľavicových, antifašistických a nekomunistických intelektuálov aktivistami Kominterny. Pozri FURET, F.: *Minulost' jednej ilúzie*. Bratislava : Agora 2000, s. 345-346.

5 Archiv Múzea SNP, Banská Bystrica (ďalej AMSNP), f. III, sg. A-2, Ileg. ÚV KSČ, šk. 1, pr. č. 178/60, List o decembrovom zasadnutí ústredného výboru strany v Prahe, zač. januára 1938.

6 KSČ na Slovensku získala podľa neoficiálnych no hodnoverných údajov 7,4% hlasov, oproti 12,96% v parlamentných voľbách, resp. 12,26% v krajinských voľbách r. 1935. Archiv Národného múzea v Praze (ANM), f. Ivan Déřer, k. 11, i. j. 542. Porovnaj BYSTRICKÝ, V.: Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných volieb roku 1938, *Historický časopis* 40, 4, 1992, s. 453.

7 *Slovenské zvesti*, 19. 6. 1938.

volieb odporučila československým komunistom spájať vo „fronte na obranu nezávislosti republiky“ nielen robotnícku triedu, roľníkov, mestskú drobnú buržoáziu a pracujúcu inteligenciu, ale „tiež tie vrstvy buržoázie, ktorých záujmy budú ohrozené v prípade zániku nezávislosti republiky, a ktoré sú ochotné hájiť nezávislosť krajiny“; získať pre to nielen Čechov a Slovákov, ale aj príslušníkov všetkých národnostných menšín, pritom „podporiť demokratickú časť buržoáznych strán“ aby v nich mohla presadiť „izoláciu kapitulantov a zradcov“⁸. Príslušná smernica EKI takto po prvýkrát formulovala myšlienku utvorenia národného frontu antifašistických síl.⁹ No prípravu ani výsledok volieb už nemohla nijako pozitívne ovplyvniť. Napokon, koalície strany, združené v Slovenskej jednote, spoluprácu s komunistami ani neakceptovali. KSČ tak išla do rozhodujúceho tretieho kola volieb pod heslom: „Všade komunistická kandidátka! Všade protifašistické víťazstvo!“¹⁰ Otázka dôveryhodnosti komunistov pre uvažovaných partnerov, vzhľadom na predchádzajúcu rozbíjačskú politiku, antidemokratický program a militantnú rétoriku, ani teraz, ani v budúcnosti v straníckych dokumentoch nastolená nebola.

Ďalší posun v smere národného frontu prinieslo zasadnutie krajinského vedenia KSČ v Košiciach v júli 1938, za účasti Klementa Gottwalda. Najmä na užšom zhromaždení funkcionárov a tajomníkov strany zaznelo celkom trízve a realistické zhodnotenie situácie. Vedenie sa prihlásilo „k najväčšej zodpovednosti“ za „citlivé straty..., schopné nielen zabrzdiť, ale aj ...oslabiť politický vplyv a politickú váhu strany a ... poškodiť a oslabiť záležitosti protihitlerovskej obrany“.¹¹ Tiež vo vzťahu k HSL'S prijaté uznesenie konštatovalo, že „nie je možné ani z nacionálnych dôvodov stavať Hlinkovu stranu, hoci je tam krídlo Sidora, do jedného radu s Henleinom a Esterházym“, a i keď je „reakčne autonomistická a protičesky zaujatá“, možno ju „ako slovenskú stranu získať do frontu slovenskej jednoty“. Na tomto základe sa v ďalšej straníckej propagande zdôrazňovala úloha „vymaň Hlinkovu stranu spod vplyvu Berlína a získať ju do Slovenskej jednoty proti Henleinovi, Esterházymu a Hitlerovi“.¹²

Stanoveným najbližším cieľom bolo: zmeniť májovú volebnú jednotu štátotvorných strán na širší spoločný front a odstrániť jej protimaďarský a protinemecký charakter; zabrá-

8 Rezolúcia Sekretariátu EKI z 25. 5. 1938 o českej otázke, *VII. kongres komunistické internacionály* ..., str. 465-467.

9 BLODIG, V.: Boj KSČ na obranu republiky v roce 1938. In: *Od vzniku Československa k socialistickému dnešku*. Banská Bystrica : 1988, str. 159.

10 AMSNP, f. III, sg. A-2, Ileg. ÚV KSČ, šk. 1, pr. č. 178/60, Smernice krajinského vedenia KSČ k voľbám 12. júna. V atmosfére vypätej ľudáckej autonomistickej propagandy nemohlo volebné vyhliadky komunistov zlepšiť ani to, že výzvu v mene Krajinského vedenia KSČ podpísali Štefan Major, Gábor Steiner a Karol Bacílek – dvaja príslušníci maďarskej a jeden českej národnosti.

11 Rezolúcia vedenia KSČ na Slovensku o miestnej situácii a o politických úlohách strany na Slovensku, dokument prednesený na zhromaždení funkcionárov a tajomníkov strany 30. júla 1938. Dokument, určený pravdepodobne len pre vnútrostranícke účely, po prvý krát publikoval a interpretoval BYSTRICKÝ, V.: Dva nové dokumenty o boji KSČ na obranu republiky. In: *Zborník MSNP č. 12*. Martin : Osveta 1987, str.215-234.

12 Osnova referátu pre referentov na schôdzach základných organizácií. Tamže, s. 232.

niť „separátnej dohode centralistických a autonomistických síl“ bez komunistov; umožniť spoluprácu s demokratickými prúdmi národnostných menšín. Novou formuláciou koncepcie národného frontu a požiadavkou uskutočnenia autonómie „v takej forme, aby politická moc na Slovensku bola daná demokratickým Slovákom“, KSČ predovšetkým sledovala vymenenie sa z hroziacej vlastnej izolácie v slovenskej spoločnosti.

Výzvy KSČ, vydávané a rozširované počas týždňa vrcholiaceho v Mníchove, žiadali „silnú vládu bez reakcionárov“, ktorá bez schválenia parlamentom „nevydá Hitlerovi ani piad' československej pôdy“, a ktorá sa „slávnostne“ zaviazala v prípade napadnutia „brániť sa do posledného muža“.¹³ Prepíaty jazyk agitačných materiálov vcelku zodpovedal búrlivej situácii, a nepochybne mohol zapôsobiť na vzrušené mysle a zjatené city obyvateľstva. Komunisti v týchto dňoch cieľavedome pracovali na vytváraní vlastnej povesti, ako „najdôslednejších“ protivníkov cudzieho i domáceho fašizmu, „najdôraznejších“ odporcov kapitulácie, „najrozhodnejších“ obrancov celistvosti republiky.¹⁴ Pravda, KSČ za svoje postoje a vyhlásenia neniesla žiadnu konkrétnu politickú zodpovednosť. Aj to utvrdzovalo demokratické organizácie a ich predstavitel'ov v nedôvere a nechote spájať sa s komunistami v akomkoľvek spoločnom fronte „zhora“. Vývoj situácie a skúpe oficiálne informácie tak do istej miery umožňovali KSČ pasovať sa neskôr do roly mýtickej Kasandry, ktorej varovania neboli včas vypočuté. Koncepcia ľudového frontu a najmä národného frontu jej pomáhala utvárať základy, na ktorých budovala svoje politické pozície v rokoch druhej svetovej vojny.¹⁵ Uľahčovala to tiež dobrovoľná „slepota a hluchota“ mienkotvorných kruhov ľavicovej demokratickej a antifašistickej inteligencie, ktoré sa od konca roka 1934 nechali zavádzať náterom politiky ľudového frontu, zakrývajúcim totalitný charakter a totalitné ambície komunistického hnutia.

Mníchovské rozhodnutie veľmocí šokujúco zasiahlo aj slovenskú spoločnosť - do krajností spolitizovaných a rozpoltenú. Tábor „slovenskej jednoty za Československú republiku“, ktorý sa sformoval krátko pred obecnými voľbami v máji 1938, ovládli počas predmníchovských dní skôr pocity skepsy, zmätku a bezradnosti.¹⁶ No slovenská spoločnosť ako celok, vrátane svojej politickej reprezentácie, sa postavila na stanovisko obrany republiky.¹⁷ Vyhlásenie mobilizácie 23. septembra sa stretlo s jednoznačnou podporou koaličných strán na Slovensku. Aj členovia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) disciplinovane nastupovali ku svojim útvarom, čím - napriek všetkým výhradám - preukazovali lojalnosť voči spoločnému štátu. Až neskôr slovenskej verejnosti „imputovala

13 AMSNP, f. III, sg. A-3 Krajské vedenie KSČ Bratislava, šk. 1, pr. č. 68/66.

14 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), Zb. Komunistická internacionála 1918-1945 (ďalej KI), a. j. 1463, Záverečné slovo K. Gottwalda na zasadnutí Predsedníctva EKI k českej [československej] otázke 26. 12. 1938.

15 BYSTRICKÝ V., Zahraničnopolitické koncepcie politických strán na Slovensku koncom tridsiatych rokov 20. storočia, *Historický časopis* 48, 2, 2000, s. 267.

16 KRAJŇÁK, O.: Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu v rokoch 1938-1942. Z dejín komunistickej strany Slovenska. In: *Sborník ústavu dejín KSS*, roč. 1, č. 1. Bratislava: SVPL 1959, s. 34-35; BYSTRICKÝ, V.: Zahraničnopolitické koncepcie..., c. d., s. 264.

17 Blížšie pozri ČAPLOVIČ, M.: Septembrová mobilizácia čs. armády 1938 s dôrazom na Slovensko. In: *Slovensko vo vojnách a konfliktoch v 20. storočí*. Bratislava: VHÚ 2003, s. 94.

ľudácka politika presvedčenie, že svoje požiadavky si na Prahe mohla vynútiť len tým, že sa Česi dostali do ťažkostí.¹⁸ Po Mnichove triumfovalo len extrémistické krídlo ľudáckych radikálov, ktorí prostredníctvom iredentistickej emigrácie – kde nechýbali ani bývalí členovia komunistickej strany¹⁹ – už od jari 1938 hľadali pre svoje separatistické plány podporu vo Varšave, Budapešti aj v nacistickej Viedni, a ktorí počas júnovej svätodušnej manifestácie v Bratislave spálili, spolu s červenou zástavou, aj text československo-sovietskej spojeneckej zmluvy.

Komunisti svoj nový prístup k čs. štátu manifestovali okázalým nástupom svojich záložníkov do kasární. Mobilizáciu využili agitačno-propagačne: „*Diskutujú s vojakmi a dôstojníkmi o mozgnej obrane republiky. Odhaľujú západných spojencov, poukazujú na nerozhodnosť a manévrovanie vlády, sľubujú, že sa nikdy nevzdajú, že vždy a za každých okolností vydržia v boji a zostanú verní obrane vlasti a obrane záujmov pracujúcich.*“²⁰ Vôľu k ozbrojenému odporu živili ilúzie o bezpodmienečnej ochote Sovietskeho zväzu poskytnúť účinnú vojenskú pomoc proti agresorovi.²¹

Zo sebavedomých vyhlásení komunistov, určených širokej verejnosti, necítiť ani tieň pochybnosti o vlastnej akceptovateľnosti pre tie zložky spoločnosti, proti ktorým doneďavna viedli „nezmieriteľný“ triedny boj. No sami medzi sebou, najmä radoví členovia a funkcionári nižších rangov vnímali, že dôveryhodnosť strany bola silne naštrbená. Aj vzhľadom na to, že tzv. „obrat v strategickej línii“ VII. kongresu sprevádzali čistky, spojené so škandalizovaním a likvidovaním vnútrostraníckej opozície, v hrozivej atmosfére inscenovaných moskovských procesov z rokov 1937-1938.

Ústredný výbor v Prahe aj krajinské vedenie na Slovensku sa obracali sebavedomými apelmi na vládu a demokratické vrstvy, osobitne z radov menšinového obyvateľstva. Len čo však padlo rozhodnutie o prijatí mníchovského diktátu, komunistická strana „přes všechny rozhořčené protesty a prohlášení nepodnikla zhora nic.“²² Po 30. septembri KSČ vydala pokyn ustúpiť na „druhú líniu“, t.j. brániť maximum toho, čo ostalo – hranice a nezávislosť a demokratický charakter okliešteného Československa.²³ ÚV razil heslo

18 ŠOLC, J.: *Slovensko v českej politike*. Banská Bystrica : M.O. Enterprise 1993, s. 72.

19 Československé orgány mali podrobné informácie o aktivitách Ľuda Koreňa a iných predstaviteľov tzv. „Výboru pre samostatný štát Slovákov“ v Budapešti a vo Viedni. ANM, f. I. Déer, k. 10, i. j. 512 a 513.

20 A MSNP, f. XII, pr.č. S 145/76, Zvolen v období rokov 1938-1940 - spomienka Pavla Barbořiaka.

21 Bližšie k otázke sovietskej pomoci na základe vojenskej zmluvy z r. 1935 pozri ZEMAN Z.: *Edvard Beneš. Politický životopis*. Praha : Mladá fronta 2002, s. 140-141; KLIMEK, A. – KUBŮ, E.: *Československá zahraniční politika 1918-1938*. Praha : 1995, s. 93; LUKEŠ I.: Dva dokumenty na věčné téma. Československo-sovětské vztahy ve třicátých letech. In: *Soudobé dějiny*, r. VII, č. 3, 2000, s. 362-366; BYSTRICKÝ, V.: Dohoda čtyřech velmocí v Mnichove roku 1938, *Vojenská historie* 6, č. 3-4, 2002, s. 44-62 a tam uvedená ďalšia literatúra.

22 RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha : Academia 2002, str. 147-148.

23 Tento postup a jeho dodatočné zdôvodnenie výslovne schválila rezolúcia Zahraničného vedenia (ZV) KSČ v Moskve z 8. 2. 1939 a potvrdili riadiace orgány Kominterny. SNA, Zb. KI, a. j. 1465.

„Udržať a znovu vybudovať!“²⁴ Tým sa myslelo azda menej na okyptenú demokratickú republiku, a viac na samotnú stranu: udržať všetkými prostriedkami legálne podmienky jej pôsobenia a v prípade jej likvidácie znovu vybudovať ilegálnu organizačnú štruktúru. Vedúce stranícke kádre sa pripravovali na emigráciu, aby sa zachovali pre budúcu vedúcu úlohu strany. Dialo sa tak na priamy príkaz Moskvy.²⁵

Pred Žilinou a po Žiline

V dňoch nasledujúcich po mníchovskom diktáte, zatiaľ čo nemecké jednotky obsadzovali územie národnostne zmiešaných oblastí s prevahou nemeckého obyvateľstva, predstavitelia koalíčných strán viedli v Prahe a Bratislave rozhovory s Tisovým vedením HSĽS o riešení postavenia Slovenska, ktoré by udržalo a ďalej neoslabovalo štátnu jednotu. Sociálni demokrati navrhovali ako platformu posledné decentralizačné úpravy, konzultované s prezidentom republiky a odstúpivším premiérom československej vlády, v čase, keď už bolo v Prahe rozhodnuté prijať všetky podmienky HSĽS.²⁶ Záverečné rokovania o vyriešení štátoprávneho postavenia Slovenska vyvrcholili 6. októbra v Žiline, v nervóznom ovzduší, kedy nielen Hitler zaberal Sudety, ale aj beckovské Poľsko sformulovalo svoje územné požiadavky voči ČSR a jeho armáda sa zhromažďovala na hraniciach Moravy a Sliezska, keď sa Maďari, ako sa vo všeobecnosti verilo, chystali vtrhnúť so svojim vojskom na Slovensko. Sociálni demokrati napokon neboli ani pripustení k podpisu žilinskej dohody.²⁷

Politbyro KSČ dospelo zatiaľ k záveru, že „imperialistická dohoda veľmocí je len dočasná“ a že vojna vypukne v krátkom čase. Požadovalo zastaviť „ústup reakcie pred diktátom veľmocí“, zachovať demokratický poriadok v oklieštenom Československu a budovať obranu republiky „na druhej línii“.²⁸ KSČ na Slovensku mala stavať „front slovenskej jednoty v záujme jednoty republiky a obrany jednoty Slovenska“, v ktorom sa „musia stretnúť všetky slovenské strany, centralisti, autonomisti, socialisti a komunisti“ a v ktorom - ako sa prízvukovalo - „ľudáci nesmú chýbať.“²⁹

V dňoch 5. a 6. októbra sa v Žiline konalo aj plénum slovenského Krajinského vedenia KSČ. Toto posledné legálne zasadnutie, prebiehajúce v kaviarni Astória za účasti asi

24 List ÚV KSČ všetkým členom strany z 8. 10. 1938, *Dejiny SNP 1944*, 3. zv. – *Dokumenty*. Bratislava : Pravda 1984, str. 13-14.

25 RUPNIK J.: *Dějiny Komunistické strany Československa*, c. d., str. 150.

26 Dérierov „decentralizačný plán“ pozri in: DÉRER, I.: *Slovenský vývoj a ľudská zrada*. Praha : Kvasnička a Hampl 1946, s. 302-305. Ako zaznamenal Ivan Dérier v neskoršej spomienke, sociálni demokrati by pristúpili na dohodu s umiernenými ľudákmi, ktorí „boli by sa uspokojili s riešením, ktoré neskrývalo v sebe nebezpečenie rozkladu Československej republiky“. Pritom v priebehu pražských rokovaní „mali účastníci dojem, že i Sidor sa kloní k rozumnému riešeniu“. Archív literatúry a umenia, Slovenská národná knižnica Martin (ALU SNK), f. Dérier Ivan, sg. 85 C 35, Prezident Beneš v mojom živote v časoch neslobody.

27 Národní archiv České republiky Praha (NAČR), f. PMR, sg. RH 2820, k. 3865. Vyhlásenie (Žilinská dohoda) zo dňa 6. októbra 1938.

28 *Slovenské zvesti*, 4. 10. 1938.

29 *Slovenské zvesti*, 4. 10. 1938.

tridsiatky funkcionárov, aparátikov, poslancov a senátorov, bolo determinované agrárnicko-ľudáckymi rokovaniami v neďalekom Katolíckom dome. Referent Viliam Široký zdôrazňoval ako najdôležitejšiu povinnosť urobiť všetko pre to, aby Slovensko zostalo pevnou súčasťou Československa. Do popredia vystúpila požiadavka uskutočnenia „demokratickej autonómie v rámci slobodnej, nezávislej Československej republiky“³⁰, ktorá absentovala v programe KSČ z r. 1937 a objavila sa až na zasadnutí krajinského vedenia KSČ v Košiciach v júli 1938. Zmena postoja komunistov v otázke štátoprávneho postavenia Slovenska prichádzala jednak neskoro, jednak ju reflektovala len časť početne slabých, opozičných kruhov, resp. jednotlivcov, ktorí sa nepridali k žilinskej dohode. Heslo „demokratickej autonómie“ ako protikladu totalitného ľudáckeho programu malo tak len propagačno-agitačný význam, a žiadne vyhliadky na realizáciu.³¹ Súbežne so Žilinou sa 6. októbra v Bratislave konala porada krajinských vedení sociálnodemokratických, národnosocialistických, agrárnych a komunistických odborových zväzov.³² V spoločnom ohlase proklamovali „odhodlanie robotníkov brániť oklieštenú republiku a demokratické práva ľudu“.³³ K dohode o organizovaní spoločných protestných akcií na úrovni vedení strán však nedošlo.

Postoj ľudákov voči komunistom, aj voči sociálnym demokratom, lapidárne vyjadroval „Žilinský manifest“ výkonného výboru HSĽS, ktorým sa v mene slovenského národa prihlásil „k národom bojujúcim proti marxisticko-židovskej ideológii rozvratu a násilia.“³⁴ Najbližšie politické kroky HSĽS, ako vládnej a vládnucej strany na autonomistickom Slovensku, smerovali k vyradeniu ich organizácií z politického života a následnému zlikvidovaniu, ako priamych politických oponentov. Aktuálnou a prvoradou úlohou žilinského rokovania KSČ sa tak stala príprava na ilegality. Popri zatiaľ ešte legálnom krajinskom vedení - Štefan Major a Gábor Steiner, bolo zvolené ilegálne krajinské vedenie KSČ v zložení: Karol Bacílek, Koloman Moško, Július Šefránek.

Jedným z prvých krokov novovymenovanej autonómnej vlády slovenskej krajiny bolo zastavenie činnosti KSČ na Slovensku a zastavenie dovozu a kolportáže komunistickej tlače. Prípisom zo dňa 9. októbra 1938 ministerstvo vnútra v Bratislave uložilo Krajinskému úradu v Bratislave „aby s najväčším urýchlením siahol proti komunistickej strane na Slovensku k tým istým opatreniam, ako sa to stalo podľa úpravy pražského ministerstva vnútra voči Karpathendeutsche Partei“.³⁵ V zastúpení ministra vnútra J. Tisu ho podpísal

30 *Slovenské zvesti*, 1. 10. 1938.

31 Pokusy o „sformovanie širokého demokratického frontu“ už na sklonku života spätne zhodnotil Gustáv Husák ako „oneskorené, váhavé, (ktoré) nemali tradíciu a v novej mocensko-politickej situácii nemali nádej na úspech... Širokého vedenie bolo prekvapené vývinom k 6. októbru a prevzatím moci ľudákmi a stranu dostalo prakticky do politickej izolácie.“ PLEVZA, V.: *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava : Tatrapress 1991, s. 25.

32 Zúčastnili sa na nej vedenia Odborovej rady priemyselných zväzov (Červené odbory), Krajinskej rady odborového združenia v ČSR (reformisti), Československej obce robotníckej (čs. národní socialisti) a odborovej organizácie Republikánskej strany (agrárnici).

33 *Slovenské zvesti*, 7. a 11. 10. 1938; *Robotnícke noviny* 8. 10. 1938.

34 „Manifest slovenského národa“, *Slovák*, 7. 10. 1938.

35 SNA, Zb. Ilegálna KSS 1938-1945 (IKSS), a. j. 1; tiež AMSNP, f. III, sg. A-3, šk. 1, pr. č. 68/66.

minister spravodlivosti Ferdinand Ďurčanský. Krajinský prezident toho istého dňa upozornil podriadené úrady, že „dôvody výmeru o zastavení činnosti KS treba upraviť podľa potreby, teda odchylkou od vzoru, ... treba vypustiť stať, v ktorej sa dôvodí organizáciu ozbrojeného odporu proti štátnej moci”.³⁶ Je to jeden z posledných výnosov podpísaný Jozefom Országhom; o dva dni už bol penzionovaný. Skúsený československý úradník zjavne bral do úvahy, že komunisti, na rozdiel od Karmazinovej strany, v tom čase nepodracali československú štátnu moc.³⁷

S týmto vedomím, v duchu obrany demokratických práv, sa v mene strany proti výmeru odvolal poslanec V. Široký. Poukázal na to, že opatrenie je „očividne porušením zhromažďovacích a organizačných práv pracujúceho ľudu” a „zrejmý pokus o vyradenie tejto národnej väčšiny z vedenia a kontrolovania štátnych vecí”. Dosiaľ existujúcej vládnej koalícii veľavravne pripomenul: *„Ak volanie po jednote...z oficiálnych miest je úprimné a ak táto jednota není fikciou a zásterkou pre totalitnú samovládu jednej strany, musia si povolať činitelia uvedomiť, že zákaz našej strany rozdejuje slovenský ľud a národ oslabuje. Totalizačné pokusy môže malý slovenský národ draho zaplatiť. Legalita robotníckeho hnutia, počítajúc do toho robotnícke hnutie pod vedením komunistov, je prvoradým záujmom štátnym a národným.”*³⁸

Bezprostredne po zastavení činnosti KSČ vykonávali četnícke veliteľstvá a policajné úrady, niekde aj za účasti Hlinkovej gardy, domové prehliadky v straníckych a spolkových miestnostiach a v domácnostiach funkcionárov, pri ktorých zabavovali tlač a iné písomnosti, finančnú hotovosť a inventár v prospech HSLS a HG.³⁹ Do polovice októbra zastavila ľudácka vláda činnosť všetkých odborových a spoločenských organizácií pod vplyvom KSČ. Na základe predchádzajúcich dohôd komunisti vstupovali po 9. októbri do zatiaľ ešte legálnych reformistických, a už aj do ľudáckych kresťanských odborov, s cieľom získať v nich vedúce pozície a vplyv na členstvo. Heslo „obrans demokratických práv a demokratických organizácií robotníctva” premietli do požiadavky zachovania ich reliktov v podobe volených závodných rád. Po úradnom rozpustení odmietali vydať vedenie

36 SNA, Zb. IKSS 1938-1945, a. j. 1.

37 Pre Ďurčanského a radikálnych ľudákov bola, naopak, protičeskoslovenská činnosť Deutsche Partei (DP - ako sa po 6. októbri premenovala Karpathendeutsche Partei) dostatočne prijateľná na to, aby sa jej zástupcovia dostali na volebnú kandidátku do budúceho slovenského autonómneho snemu.

38 SNA, Zb. IKSS 1938-1945, a. j. 1, pr. č. 7668, Odvolanie V. Širokého a spol. proti zastavení činnosti KSČ na Slovensku zo dňa 4. novembra 1938.

39 V Bratislave na poľudnie 9. októbra gardisti spoločne s políciou začali obsadzovať budovu krajinského sekretariátu. Š. Major protestoval ako funkcionár strany. Večer bolo v rozhlase oznámené, že na území Slovenska sa zakazuje činnosť KSČ; o niekoľko dní nasledoval úradný zákaz činnosti organizácií pod jej vplyvom. Posledné číslo *Slovenských zvestí* vyšlo 11. októbra v Moravskej Ostrave, kde bola KSČ ešte legálna. Odtiaľ sa spolu s ďalšími českými a maďarskými komunistickými časopismi ilegálne dovážali na Slovensko, napriek zakazu kolportáže. AMSNP, f. III, sg. A-3, kr.1, pr. č. 68/66, Prípis PKÚ v Bratislave z 13. 10. 1938 prezidiám riaditeľstiev pôšt a železníc v Bratislave a Košiciach.

závodných rád dosadenému vládne komisárovi; pritom niekedy vyhrocovali situáciu až do policajného zásahu.⁴⁰

Osud zakázanej strany postihol aj Československú sociálnodemokratickú stranu robotnícku na Slovensku, hoci predseda celoštátnej organizácie Antonín Hampl už 7. októbra oficiálne oznámil predsedovi novovymenovanej krajinskej autonómnej vlády J. Tisovi aj premiérovi ústrednej vlády J. Syrovému, že jeho strana sa tiež pripája k Žilinskej dohode. Ochotu spolupracovať s ľudákmi na podklade zásad dohodnutých v Žiline opätovne potvrdili predstavitelia sociálnej demokracie Ivan Markovič, Ján Bečko a Michal Korman pri zdvorilostnej návšteve u Dr. Tisu.⁴¹ Napriek prejavom lojality bol 16. novembra vydaný výnos o zastavení a zákaze ďalšej činnosti sociálnej demokracie na Slovensku.⁴² Odborové organizácie, s výnimkou kresťanských odborov, zanikli v krátkom čase. Ďalšie reformistické a demokratické spolky a organizácie boli síce formálne zachované, no do ich vedenia boli dosadení vládni komisári, podobne ako do vedení redakcií ponechaných časopisov a novín. Sociálna demokracia, ako jediná z bývalých koalíčných strán, ukončila svoju činnosť celoštátnym likvidačným zjazdom 18. decembra, ešte predtým ako Tisova krajinská autonómna vláda 23.12.1938 všetky zakázané politické strany rozpustila.⁴³

Po vyradení ľavicovej politickej opozície ľudová strana rýchlo napredovala na ceste k monopolu politickej moci. 8. novembra sa zlúčila s bývalými koalíčnými stranami pod „všeobjímajúcim“ názvom Hlinkova slovenská ľudová strana – strana slovenskej národnej jednoty. Pomimo nej ostali niektoré prúdy, skupiny a jednotlivci, či už z politických (demokratických) alebo konfesiónálnych dôvodov. Prevažne evanjelická Slovenská národná strana, ktorá spoiatku odmietla takéto „splnutie“, bola 24. novembra pod priehľadnou zámenkou zakázaná. No už 15. decembra pod nátlakom vstúpila do HSLS-SSNJ.⁴⁴

Nový ľudácky krajinský prezident vydal 19. októbra nariadenie o rozpustení obecných zastupiteľstiev a o zriadení vládnych komisárov v niektorých obciach. V zdôvodnení sa uvádzalo, že v mnohých obciach, najmä tam, kde by doterajšie zoskupenia obecnej správy neposkytovali dostatočnú záruku rýchleho konsolidovania nových hospodárskych a poli-

40 KRAJŇÁK, O.: Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu..., c. d., s. 40–41.

41 *Robotnícke noviny*, 16. 10. 1938; KRAJŇÁK, O.: Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu..., c. d., s. 36.

42 Poslanci za ČSSD zvolení na Slovensku sa od 16. 11. 1938 stali hospitantmi klubu poslancov Národnej strany práce. Výnosy Ministerstva vnútra o zastavení a zákaze činnosti boli vydané: 22. 11. pre Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei na Slovensku, 24. 11. pre Židovskú stranu na Slovensku, 25. 11. pre Zjednotenú socialisticko-sionistickú stranu robotnícku na Slovensku. ŠUCHOVÁ, X. – RUMAN, L. – NIŽŇANSKÝ, E.: Dokumenty o likvidácii politických strán v období autonómie Slovenska na príklade československej sociálnej demokracie. In: *Studia historica nitriensia VI.*, UKF, Nitra 1997, s. 217–243.

43 Opatrenie nadobudlo platnosť 25.1.1939 a 9. februára mandátový senát Najvyššieho správneho súdu v Prahe na žiadosť Tisovej vlády deklaroval zrušenie mandátov poslancov a senátorov za rozpustené strany.

44 Z rozhodnutia MV slovenský krajinský prezident dňom 25.11.1938 zastavil a zakázal ďalšiu činnosť Slovenskej národnej strany (SNS), po údajne „bezpečnom zistení okolností, že SNS chcela za peniaze dnešnému vývoju národnej jednoty slovenskej nežičiacich ľudí konať rozvratnú činnosť“. *Slovenský týždenník*, 1. 12. 1938.

tických pomerov, alebo kde je na čele obce starosta „za dnešných časov sa nehodiaci“, bude potrebné okamžite rozpustiť obecné zastupiteľstvá a na čelo obce postaviť vládneho komisára, ktorý si priberie podľa potreby poradnú komisiu. Početnosť zásahov, ponechaných v podstate na voľné rozhodovanie okresných úradov a horlivých ľudáckych arivistov, nadobudla čoskoro charakter „revolučného čistenia spoločnosti“.⁴⁵ Administratívne opatrenia postihovali v prvom rade komunistických, sociálnodemokratických a židovských, ale aj iných nepohodlných samosprávnych činiteľov, politických predstaviteľov a prúdy.⁴⁶

Po prvých skúsenostiach s ľudáckou autonómiou, najmä po krachu Tisom vedených rokovaní s maďarskou delegáciou v Komárne, sa akoby utváral väčší priestor pre dohodu zakázaných opozičných strán, odštiepeneckých prúdov, vrátane jednotlivcov z režimistického tábora. K odporu proti metódam vládnutia sa po viedenskej arbitráži pridružili pocity dezilúzií nad prvým vážnym neúspechom ľudáckej vládnej garnitúry, pokiaľ ide o zabezpečenie južných hraníc Slovenska.⁴⁷ HSL'S ešte nestačila prebudovať mocenský aparát. V štátnych a policajných úradoch zostávali úradníci z čias demokratickej ČSR, dbajúci spravidla ešte na dodržiavanie zákonného postupu. Na Slovensku boli dislokované československé vojenské jednotky, čo inšpirovalo niektoré úvahy o prevzatí výkonnej moci armádou.⁴⁸ Komunisti počítali s vnútorným rozkladom ľudáckeho tábora. Nespokojnosť so zahraničnopolitickou orientáciou a vnútropolitickým kurzom vlády posudzovali ako všeobecnú.⁴⁹ Vyjednávania, ktoré viedli V. Široký, V. Clementis, F. Zupka s niektorými predstaviteľmi strán, podpísaných pod žilinskou dohodou o vytvorení jednotnej protiludáckej opozície s cieľom obnovy Československa, nemali však vyhliadky na úspech. V. Široký očividne precenil labilitu režimu, keď v decembri v Moskve vyhlásil, že „situácia bola priaznivá pre zvrhnutie slovenskej vlády“.⁵⁰ Aj rokovania KSČ so sociálnymi demokratmi,

45 Ďalšie obmedzenia samosprávy nasledovali vo februári 1939. Podrobne pozri PODOLEC, O.: Postavenie obecnej samosprávy na Slovensku v rokoch 1938-1945, *Historický časopis* 51, 4, 2003, s. 652-653; NIŽŇANSKÝ, E.: Dvojnásobné zmocnenie sa vlády na Slovensku v rokoch 1938/39 v porovnaní s „Machtergreifung“ v rokoch 1933/1934 v Nemecku. In: *Nacionálno-socialistický systém vlády* (GLETTLER, M. - LIPTÁK, L. - MÍŠKOVÁ, A. - zost.). Bratislava : AEP 2002, s. 193-194, 203.

46 V ojedinelých prípadoch sa komunistom podarilo presadiť za vládneho komisára svojho tajného člena či sympatizanta. Napríklad v obci Čierny Balog bol vládnym komisárom ešte r. 1941 komunista O. Gotier.

47 Slovensko stratilo v dôsledku viedenskej arbitráže 10 565 km² územia s 852 332 obyvateľmi, z nich bolo: 290 107 slovenskej, 506 208 maďarskej, 13 184 nemeckej, 1 892 rusínskej, 26 227 židovskej a 14 714 inej národnosti.

48 29. októbra 1938 sa v Martine zišiel minister autonómnej vlády J. Lichner s generálom Prchalom k tajným rozhovorom o možnom prevzatí vlády na Slovensku armádou. Bližšie pozri: GEBHARDT, J. - KUKLÍK, J.: *Druhá republika 1938-1939. Svár demokracie a totality v politickém, spoločenském a kulturním živote*. Praha - Litomyšl : Paseka 2004, s. 84.

49 Negatívny ohlas malo „divoké“ nariadenie J. Tisu z 4. 11. 1939 a pokus o protiprávnu deportáciu židovského obyvateľstva na územia odstúpené Maďarsku. Podrobne pozri: NIŽŇANSKÝ, E. - SLNEKOVÁ V.: Deportácie Židov za autonómie Slovenska 4.-5.11.1938. In: *Studia historica nitriensia* V, UKF, Nitra 1996, s. 66-185.

50 SNA, Zb. KI, a. j. 1462.

agrárnikmi, národnými socialistami a národnarmi (M. Korman, J. Ursíny, J. Lichner, E. B. Lukáč, J. Paulíny-Tóth,) o utvorení legálnej slovenskej robotníckej a roľníckej strany „zamrzli“ v štádiu predbežných rozhovorov.⁵¹

Vyhlásením autonómie sa dovtedajšie vládne strany na Slovensku dostali do nedobrovoľnej opozície. Tá sa alebo sama „zrušila“ podpisom žilinskej dohody a vstupom do HSĽS-SSNJ, alebo bola zlikvidovaná úradnou cestou, spolu s komunistickou opozíciou a židovskými stranami; a to s využitím zákonov a nariadení bývalého uhorského kráľovstva aj demokratického predmníchovského Československa. Hneď ako sa HSĽS stala vládnu stranou, stala sa fakticky monopolnou stranou v autonómnej Slovenskej krajine a odštartovala proces „glajchšaltovania“, čiže „zjednodušovania“ politického života. Na rozdiel od Čiech a Moravy, kde aj po Mníchove bola zachovaná oklieštená pluralita, Slovensko sa po 6. októbri a po schválení zákona o autonómii z 22. novembra 1938 vydalo na cestu budovania autoritatívneho režimu, reprezentovaného jedinou politickou stranou, uberajúceho sa rýchlym tempom v smere totalitarizmu. To sa od začiatku prejavovalo v činnosti autonómnych politických orgánov a správnych úradov, počas nekorektných príprav a najmä v nedemokratickom priebehu prvých volieb do snemu Slovenskej krajiny 18. decembra 1938.⁵² Jediná kandidátka HSĽS-SSNJ, na ktorej boli zastúpené aj Nemecká strana a Zjednotená maďarská strana, získala 1 263 678, tj. 97% všetkých hlasov.

V čase volieb (na spôsob referenda) do slovenského snemu ilegálna KSČ nemala ešte vytvorený technický aparát. Leták krajinského ústredia, aj lokálne predvolebné materiály vyzývali voličov odovzdať lístok s označením „Nie“ alebo nechodiť k volebným urnám.⁵³ Aby prechod do ilegality bol čo najmenej ohrozený, nebol leták vydaný v mene KSČ, ale podpísaný „Priatelja ľudu“. Ani na ďalších ilegálnych cyklostyloch, vydávaných krajinským vedením v prvom polroku 1939, nebol podpis komunistickej strany.⁵⁴

Kominternu – KSČ – KSS: vzťahy na začiatku ilegality

V polovici októbra 1938 sa na poradách v pražskom byte Viliama Širokého vytvorilo nové ilegálne krajinské vedenie KSČ na Slovensku, v zložení: Koloman Moško – politický vedúci, Karol Bacilek – mal na starosti organizačné otázky a Július Ďuriš (vystriedal J. Šefránka) – pre ideologickú prácu. Územie Slovenska sa organizačne rozčlenilo na štyri

51 Pokusy o prípravu okresných konferencií s programom spoločného postupu všetkých rozpustených strán boli zaznamenané ešte na jar 1939. Bližšie pozri: BYSTRICKÝ, V.: Politika KSČ na Slovensku..., c. d., s. 28. Tam aj odkaz na ďalšie pramene a literatúru.

52 Ich atmosféru zachytil denník *Slovák* z 20.12.1939 takto: „Volič sa na chvíľu zastaví, vloží kandidátku do obálky a vkladá ju do urny, pri ktorej stojí mladý gardista... Slovenské „áno“ víťazí už pred španielskou stenou, za ktorú sotvako šiel, i keď členovia komisie tajnosť volieb zdvorile niekoľko ráz pripomínali.“ Podrobne pozri: NIŽNANSKÝ, E.: Voľby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. In: *Studia historica nitriensia VII*, UKF, Nitra 1998, s. 163-203.

53 Vo všetkých mestách nebolo víťazstvo HSĽS natoľko jednoznačné. Podľa vyššie citovaných prameňov napr. v gelnickom okrese sa proti kandidátke vyslovilo alebo sa k voľbám nedostavilo 6318 z 23 881 zapísaných voličov. (Krajňák); v meste Zvolen sa volieb nezúčastnilo, nebolo pripustených alebo volilo „Nie“ spolu 1177 z 6426 zapísaných voličov (Barboriak).

54 KRAJŇÁK, O.: Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu ..., c. d., s. 50-51.

oblasti. Koncom októbra, na schôdzke krajinských funkcionárov v bratislavskom byte Clementisovcov, sa určili štyria oblastní tajomníci: Ján Osoha (pre oblasť Bratislava), Karol Černocký (Banská Bystrica), Ľudovít Benada (Žilina) a Pavol Tonhauzer (Prešov).⁵⁵ Z konšpiratívnych dôvodov bolo sídlo krajinského vedenia v Brne. Jeho styk s pražským ústredím, a od decembra 1938 aj so zahraničným vedením KSČ v Moskve mali sprostredkovať J. Ďuriš a K. Bacílek, ako členovia a inštruktori pražského ÚV KSČ. Ešte počas celého nasledujúceho roka sa obojstranný tok informácií a vzájomné prepojenie pociťovali aj hodnotili ako nedostatočné.⁵⁶

Komisia EKI „k československej otázke“ sa na svojej januárovej schôdzi 1939 zaoberala novou situáciou, v ktorej celoštátne organizovaná a ústredne riadená strana pôsobila po Mníchove, v dôsledku územných, štátoprávných a politických zmien. V uznesení z 22. 2. 1939 sa uvádzalo: „*S ohľadom na zriadenie autonómie Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny Sekretariát EKI považuje za správne, aby slovenská oblasť a zakarpátoukrajinská oblasť KSČ boli premenované na „Komunistickú stranu Slovenska“ a „Komunistickú stranu Zakarpatskej Ukrajiny“, pričom strana ako celok naďalej nesie názov KSČ a ústredné vedenie je naďalej spoločným pre celé Česko-Slovensko.*“⁵⁷

14. a 15. marec 1939 komunistov zaskočil: domáce vedenie KSČ sa „slovenskou krízou“ zaoberalo až bezprostredne pred vyhlásením Slovenského štátu, keď už jeho pokyny nižším článkom na organizovanie protestných akcií proti odtrhnutiu Slovenska stratili zmysel. Protest proti „zotročeniu národov Československa“, v ktorom sa komunisti znovu zaväzovali „oddane a neohrozene ... bojovať v prvých radoch národného odboja za obnovu plnej slobody a samostatnosti“, bol rovnako platonický ako prísahy v dňoch Mníchova.⁵⁸

Postup vedenia strany vyvolal nové prejavy nevôle orgánov Kominterny. Za predčasný odchod, či „dezerciu“ do emigrácie, bez predchádzajúceho zabezpečenia prechodu strany do ilegality, sa ušla zahraničnému vedeniu zdrvujúca kritika od najvyšších predstaviteľov EKI na druhom zasadnutí komisie pre československú otázku v máji 1939.⁵⁹ Generálny tajomník Georgi Dimitrov pripísal osobnú zodpovednosť za „zlyhanie“ predsedovi KSČ Klementovi Gottwaldovi.⁶⁰ No jeho kožu predsa len

55 A MSNP BB, f. XII, pr. č. 38/66 – Benada Ľudovít, spomienka na ilegálnu činnosť KSS.

56 Depeše mezi Prahou a Moskvou 1939-1941 (ďalej Depeše), ÚV KSČ – Gottwaldovi, 26.9.1939, *Príspevky k dějinám KSČ* 3, 1967, s. 394; SNA, f. IKSS, a. j. 122.

57 SNA, Zb. KI, a. j. 1466. Komunistické organizácie v oblastiach okupovaných Poľskom a Maďarskom sa týmto uznesením prevádzali do KS Poľska a KS Maďarska. Až do nadviazania adekvátnych foriem stykov a obnovy organizácií v týchto oblastiach za ne zodpovedala KSČ. Bezprostredne tento prechod zabezpečovali v prípade Maďarska organizácie KSS a KSZU, v prípade Poľska ostravská oblasť KSČ.

58 Ohlas KSČ k 15. marcu 1939, *Za slobodu českého a slovenského národa*. Bratislava : 1956, s. 40-43.

59 „Ste tu sedem mesiacov a nevybudovali ste spojenie s domovom. Bolševická strana takto konat' nesmie!“ ... „Je to hanba, nie ústup!“ vyčítal D. Z. Manuilskij. Cit. podľa: BROD, T.: V tieni stalinských šibeníc. Ako si predseda KSČ zachránil nielen reputáciu, ale aj život, *Národná obroda*, 18. 2. 1992.

60 „Existuje zrejme jediná, dôsledne oportunistická línia v politike československej strany. Samozrejme je potrebné ochraňovať kádre, to však neznamená, že by sa mali uchyl'ovať k de-

zachránil; s vedomím, že „odpratanie” vedúcich kádrov do zahraničia sa dialo na priamy príkaz Moskvy. V júnovej direktíve EKI sa ukladá strane vyvodit’ z chýb 15. marca zodpovedajúce poučenie: „*Nijako sa nemožno uspokojiť s len živelným rozvíjaním odporu; strana musí predvídať, organizovať odpor vo všetkých oblastiach*”.⁶¹

Po rozbití Česko-Slovenska a po vzniku Slovenského štátu inštruktori ÚV KSČ ostali v protektoráte a slovenskí oblastní tajomníci museli kvôli pokynom prechádzať cez strážené hranice; Benada s Tonhauzerom chodili za Ďurišom do Bzenca, Osoha s Černockým za Bacílkom do Brna. Čas od času sa na pozvanie E. Klímu všetci slovenskí vedúci funkcionári stretávali s členmi ilegálneho ÚV KSČ v Prahe, kde sa dostávali aj k rádiovým depešiam z Moskvy. Prechod hraníc bol čoraz riskantnejší a v protektoráte čoraz brutálnejšie postupovalo Gestapo. Sťažované podmienky styku ilegálnych vedení KSS a KSČ, no najmä celkom rozdielna situácia a vývoj, akým sa po 15. marci uberal život v protektoráte a v Slovenskom štáte, rozhodli v máji 1939 o organizačnom odčlenení. Koloman Moško emigroval do Londýna, Karol Bacílek do ZSSR. Po návrate Ľ. Benadu z konzultácií v Prahe sa ilegálne vedenie slovenskej oblasti KSČ zmenilo na ilegálne ústredné vedenie Komunistickej strany Slovenska (IÚV KSS), v zložení: Július Ďuriš (krycím menom „Peter”) – vedúci, Ján Osoha („Cyril”) – ideologická práca, Ľudovít Benada („Štefan”) – organizačná práca. Došlo aj k obmene oblastných tajomníkov: Osohovo miesto na čele bratislavskej oblasti postupne preberal Štefan Szabó, na Benadovo v Žiline prišiel Ľudovít Rauch. Styk s protektorátom a prenášanie materiálov z ústredia zabezpečovala kuriérna služba prostredníctvom polície neznámych osobných spojok, ale napríklad aj s pomocou preverených obyvateľov z Holíča, dochádzajúcich denne za prácou do Hodonína.⁶²

Podľa Júliusa Ďuriša išlo o organizačno-technické opatrenie, pričom ilegálne vedenie KSS ostávalo, v súlade s posilnenou zásadou centralizmu, naďalej vo všetkom podriadené pražskému ústrediu.⁶³ Funkcia a reálna politická samostatnosť vedenia KSS boli však predsa len širšie ako pôsobnosť bývalého krajinského regionálneho vedenia. Osoha, Benada a ďalší funkcionári ju interpretovali tak, že sa „na Slovensku vytvorí samostatný ústredný výbor KSS”, v presvedčení, že „moskovské vedenie uznalo dôvody a súhlasilo s naším návrhom.”⁶⁴ K takémuto výkladu sa neskôr priklonil aj Karol Bacílek.⁶⁵ V skutočnosti určovalo politickú činnosť na Slovensku zahraničné vedenie KSČ, pričom disponovalo spočiatku len veľmi nedostatočnými informáciami o situácii v Slovenskom štáte,

zercii. Zlyhalo vedenie KSČ, zlyhal osobne Klement Gottwald”. Tamže; Porovnaj RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa*, c. d., text a poznámka pod čiarou na str. 150.

61 Nová situácia v Česko-slovensku a úlohy strany, Direktíva EKI Ústrednému vedeniu KSČ z 14. 6. 1939, SNA, Zb. KI, a. j. 1467..

62 AMSNP, Osobný fond Jaroslava Šolca (OFJŠ), Činnosť komunistov, šk. 5, i. č. 49 (fotokópia materiálov zo zabaveného archívu J. Osohu).

63 Namiesto Krajinského vedenia KSČ na Slovensku utvoril sa Ústredný výbor KSS, ktorý úzko spolupracoval s ilegálnym Ústredným výborom KSČ a pokladal jeho uznesenia za rozhodujúce. KRAJŇÁK, O.: *Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu ...*, c. d., s. 55.

64 AMSNP, f. XII, pr. č. 38/66 – Benada Ľudovít.

65 AMSNP, f. III, sg. A-4/a, kr. 2, pr. č. 5/67 – K. Bacílek a K. Černocký, správa o situácii na Slovensku a práci KSS, 10. 4. 1941.

sprostredkovanými v depešiach českého ilegálneho ústredného vedenia, pôsobiaceho v celkom odlišných podmienkach protektorátu a priamej okupácie nacistickým Nemeckom.

Objektívne informácie napokon ani neslúžili nevyhnutne pre vypracovanie politickej smernice; netvorila sa na základe analýzy reálnej a aktuálnej situácie na mieste, ale riadila sa práve platnou všeobecnou direktívou Kominterny. Tú na jar a v lete 1939 predstavoval článok V. Širokého, uverejnený najprv 10.5.1939 v časopise *Rundschau* (vydávanom v Bazileji), vyzývajúci vytvoriť „spoločný front Čechov a Slovákov” na „znovudosiachnutie slobody, nezávislosti a samostatnosti demokratickej Československej republiky”, založenej na zásadách úplnej národnej rovnoprávnosti,⁶⁶ ďalej smernica Sekretariátu EKI z 14. 6. 1939 pod názvom „Nová situácia v ČSR a úlohy KSČ”⁶⁷ a na jej základe vypracované „Smernice o politickej práci KSČ v zahraničí” z júla 1939.

Dokument, vychádzajúci z línie prerokovanej na májovej schôdzi komisie EKI pre československú otázku k referátu Jana Švermu, koncipovaný a vydaný zahraničným sekretariátom v Paríži, mal predstavovať politickú platformu celej KSČ. Komunisti sa hodli zaradiť do jednoty československej emigrácie, no nie preto, aby sa zriekli samostatného stanoviska alebo aby „len asistovali vedúcej úlohe ostatných politických skupín”. Naopak, KSČ mienila na podklade najširšej spolupráce presadzovať svoju líniu zahraničnej práce a odbojového hnutia, usilovať sa o jeho vedenie a orientovať ho na ZSSR. V otázke česko-slovenského pomeru zdôrazňovala neoddiskutovateľnú „nacionálnu samobytnosť Slovákov” a zaväzovala sa „čo najrozhodnejšie mariť tendencie starého, škodlivého čechoslovakizmu”, nech by ich zanášali do zahraničného odboja činiteľa z českej alebo zo slovenskej strany. Komunisti si uvedomovali nevyhnutnosť spolupráce s Dr. Benešom, ale odmietali ho uznať za hlavu zahraničného odboja a podriaďiť sa jeho vedeniu. Strana mala postupovať tak, aby sa oproti skupine starých oficiálnych činiteľov uplatnilo na čele s komunistami a Gottwaldom „nové zoskupenie vodcov národa a krajiny, rozhodných, mladých, ľavicovo orientovaných antifašistických a demokratických živlov.” Cieľom odbojových snáh mala byť „obnova nezávislosti Československa”.⁶⁸

Na Slovensko priniesol smernice v lete roku 1939 člen IÚV KSČ Viktor Synek.⁶⁹ On tiež tlmočil direktívu zahraničného vedenia, že heslo: „Za nové Československo!” platí pre všetky časti bývalej republiky, „pričom zdôraznil, že bez čárky”.⁷⁰ Z predstaviteľov KSS ho akceptoval a presadzoval jedine J. Ďuriš. Ostatní funkcionári ho v auguste - septembri prediskutovali a „čo najdôraznejšie odmietli”, s odôvodnením, že sa „pre Slovensko nehodí”.⁷¹

66 Článok „Spoločný front Čechov a Slovákov za obnovenie ČSR” uverejnil v českej verzii *Světový rozhled*, 10. 7. 1939 (číslo vydané v Paríži); Tiež: ŠIROKÝ, V.: *Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu*. Bratislava : Pravda 1952, s. 40-50.

67 SNA, Zb. KI, a. j. 1467.

68 Smernice o politickej práci KSČ v zahraničí, júl 1939. *Dejiny SNP 1944*, zv. 3, *Dokumenty*, c. d., s. 17-23.

69 Synek pravdepodobne priniesol na Slovensko aj výťahok *Světového rozhledu* z 10. 7. 1939 s vyššie uvedeným Širokého článkom.

70 AMSNP, f. III, sg. A-4/a, kr. 2, pr. č. 5/67, správa Bacílka a Černockého, 10. 4. 1941.

71 AMSNP, OFJŠ, šk. 5, i. č. 49; AMSNP, f. XII, pr. č. 38/66 – Benada Ľudovít; Položenie

Obnova Československej republiky v inej, ako predmníchovskej podobe, bola pred vypuknutím vojny ťažko predstaviteľná a pre vedúce komunistické kádre na Slovensku neprijateľná. Prítom v ich prípade naozaj nemožno hovoriť o prejave slovenského nacionalizmu: ani Osoha, ani Benada, ani Černocký nepochádzali zo Slovenska a mysleli a cítili v pravom slova zmysle „internacionalisticky”. Mníchovský kolaps Československa však pripisovali zlyhaniu samotných základov masarykovsko-benešovskej koncepcie demokracie; krátky život Česko-Slovenska bol pre nich presvedčivým dôkazom neudržateľnosti „buržoázneho” spoločného štátu v akejkolvek štátoprávnej podobe. Z ich vlastnej analýzy vnútropolitckej situácie po marci 1939 – pokiaľ ide o stabilitu ľudáckeho režimu, z ich negatívneho posúdenia organizačnej spôsobilosti, akcienschopnosti a reálneho vplyvu jednotlivých politických prúdov vnútri nekomunistickej protiludáckej opozície, aj podľa ich hodnotenia vývoja názorovej hladiny obyvateľstva vyplývalo, že myšlienka „nového Československa” na Slovensku je vo všeobecnosti nepriechemná. Jej propagácia komunistickou stranou, v čase blížiacej sa vojny, z ktorej – ako verili v súlade s marxisticko-leninskou teóriou – malo byť jediným východiskom revolučné riešenie, bola z tohto hľadiska celkom neprípustná. V ich chápaní akýkoľvek realistický program musel v danej situácii brať samostatné Slovensko ako bázu protiludáckeho a protihitlerovského odporu. No želaným a podľa nich aj blízkym konečným cieľom, zdôvodneným marxisticko-leninským výkladom sebaurčovacího práva národov, bolo Slovensko ako súčasť federácie sovietskych socialistických republík. Tento postoj sa len utvrdil po uzavretí sovietsko-nemeckého augustového paktu a následnom vypuknutí nemecko-poľskej vojny.

Komunisti na začiatku ilegality

Kombinovanie legálnych a ilegálnych „foriem triedneho boja” patrilo k základnému arzenálu strán boľševického typu. Zásady konšpirácie boli vypracované, a čiastočne uplatňované – pod pomerne benevolentným dohľadom čs. policajných úradov – už na začiatku tridsiatych rokov.⁷² Po utvorení ilegálneho krajinského vedenia v októbri 1938 užší aktív (s osobitným angažovaním K. Černockého) iniciatívne vypracoval smernice, ako organizovať ilegálne bunky (trojčlenné, najviac päťčlenné), ako obstarávať bezpečné byty pre schôdze, pre ubytovanie ilegálnych pracovníkov.⁷³ Organizátori sa však museli viac opierať len o vlastné skúsenosti, pretože komunistická tlač už bola zakázaná a podzemný technický aparát sa ešte len budoval. Zahraničné vedenie vypracovalo príslušné uznesenie pre celú KSČ až vo februári 1939. Organizačná prestavba sa mala uskutočniť tak, aby zodpovedajúce riadiace orgány v miestach, okresoch, oblastiach a ústredí pracovali prísne konšpiratívne, aby každá organizačná úroveň mala svoje vedenie, aby mala spojenie s každým

v Slovákii, správa Karola Bacílka z 24. 5. 1941 (na dokumente je rukou chybné uvedenie roku 1940); NAČR, sb. Zahraniční vedení KSČ v Moskvě 1938-1945, k. 10, sg. 104.

72 SNA, f. KSČ I, k. 5, i. j. 105, Přípravy KČ na ilegality.

73 Ešte pred zlikvidovaním r. 1941 rozhodlo I. IÚV KSS znovu vydať sprísnené konšpiračné pravidlá, v záujme zachovania kádrov. NAČR, sb. ZV KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 105, Meine Tätigkeit von VIII. 1940 bis III. 1941, správa Karola Černockého ZV KSČ v Moskve o situácii na Slovensku z 5. mája 1941; SNA, Zb. IKSS, a. j. 138, Konšpiračné pravidlá.

členom ako aj spojenie s najbližšími vedúcimi orgánmi, aby súčasne bolo zabezpečené spojenie s komunistami pracujúcimi v legálnych organizáciách a aby strana mohla riadiť ich prácu. Princíp „demokratického centralizmu“ bol pochopiteľne modifikovaný: zrušili sa voľby, vyššie orgány menovali vedúcich funkcionárov nižších úrovní a poverovali ich úlohami; riadiace orgány sa dopĺňali kooptovaním.

Predovšetkým sa hľadali schopní, spoľahliví a „správne“ indoktrinovaní organizátori, pre vytváranie ilegálnych buniek. Predstavu o požiadavkách na ich politický a osobnostný profil si možno utvoriť podľa návrhu organizačného poriadku z jesene 1938 a ďalších dokumentov, schvaľovaných v tomto období v Kominterne.⁷⁴ V závere citovaného návrhu rezolúcie ÚV KSČ k československej otázke z 8. 2. 1939, sa zdôrazňovalo: „*Komunisté musí býti na každém kroku velmi ostražití. Nutno znovu prověřiti každého starého člena co do jeho spolehlivosti. Nutno zabezpečiti vše, aby v případě persekuce byly po ruce dostatečné kádry, které by zaskočily a dále v práci pokračovaly. Nutno zejména bdíti, aby se do strany nevloudili trockističtí provokatéři a jiní špiclové gestapa a policie. Nutno, aby celá strana čelila provokacím nepřítelů... Je proto nezbytně nutné aby i každý komunista v Československu bedlivě studoval dějiny této strany* [t.j. bolševickej - pozn.: X. Š.], *zvláště pak na základě právě vyšlého skvělého díla o těchto dějinách* [t.j. Krátky kurz dejín VKS(b) – pozn.: X. Š.] *a osvojil si tak teorii Marxe-Engelse-Lenina-Stalina.*“⁷⁵ V schválenom uznesení Sekretariátu EKI k československej otázke z 22. februára znie formulácia príslušného bodu ešte tvrdšie.⁷⁶ Zreteľne možno vycítiť, že tieto dokumenty vznikali v atmosfére hromadného zatýkania predstaviteľov zahraničných komunistických strán v KI, po vykonaní rozsudkov nad tzv. „pravicovo trockisticko-zinovievovským blokom“. Podstatne pritvrdená stranická disciplína signalizovala, že komunisti sa pripravujú na ilegality v nadchádzajúcej – revolučnej - vojne.

Výstavba ilegálnej organizácie na Slovensku postupovala spočiatku pomaly, vzhľadom na to, že mnoho funkcionárov už „utieklo do cudziny a ostavší členovia sa báli niečo pod-

74 Povinnosťou člena strany bolo: dodržiavať program strany a železnú disciplínu, aktívne sa zúčastňovať na politickom živote strany, v praxi uskutočňovať politiku strany a rozhodnutia zodpovedajúcich orgánov; sústavne prehľbovať svoje ideologické vzdelávanie, osvojovať si princípy marx-leninizmu a najdôležitejšie politické a organizačné uznesenia strany; byť členom odborovej organizácie a podporovať iné organizácie robotníckej triedy, odoberať stranickú tlač, najmä ústredný orgán. Pritom zachovávanie straníckej disciplíny bolo „najvyššou povinnosťou každého člena strany a každej straníckej organizácie“. Ústredná kontrolná komisia, volená za účelom „zachovania jednoty strany, upevnenia straníckej disciplíny, starostlivosti o stranícku morálku“ mala za povinnosť: „starostlivo sledovať a rozpoznávať prípady porušenia jednoty a zomknutosti strany ako aj porušenia straníckej disciplíny a povinnosti zachovávať v tajnosti vnútrostranícke otázky; prípady nedostatočnej triednej bdelosti a bolševickej pevnosti vo vzťahu k triednemu nepriateľovi; prípady dvojtvárnosti (obojakosti) vo vzťahu k strane, s cieľom maskovania protistraníckych živlov; prípady zavlečenia triednych nepriateľov do strany..., sledovať nedostatky (chyby), ktoré sú nezlučiteľné so čťou člena KS.“ SNA, Zb. KI, a. j. 1460, Návrh nového organizačného poriadku KSČ.

75 SNA, Zb. KI, a. j. 1465.

76 SNA, Zb. KI, a. j. 1466.

nikat”⁷⁷. Preverovanie ilegálnych komunistov bolo dôsledné. Predovšetkým, vedúci funkcionári spravidla absolvovali už počas predmnichovskej republiky viacročný pobyt v ZSSR, a pre stranickú prácu boli vyškolení v inštitúciách KSSZ či aparáte Kominterny. Najmä Ján Osoha predstavoval typ komunistickej myšlienke oddaného skúseného praktika⁷⁸, a v domácom prostredí mal aj autoritu marxisticko-leninský školeného teoretika.⁷⁹ Pokiaľ ide o požiadavky kladené na kádre aj aktivistov, každý člen sa musel „zodpovedne vyjadriť, či za takýchto zhoršených pomerov pre politickú prácu je ochotný pracovať ako komunista... Váhavci nemohli byť osožní pri ilegálnej práci, ktorá vytvárala často osobne neznesiteľnú situáciu.”⁸⁰ Najmä v technickom aparáte sa prideľovala práca osvedčeným, ale málo známym aktivistom; starí pracovníci, ktorých policajní detektívi dobre poznali, udržiavali kontakt s vedením prostredníctvom spojky; z ilegálnej práce boli vyradení (alebo opätovne nezapájaní) „prílišní zvedavci, chvastúni a opilci”; vytvoril sa systém hesiel; obstarávali sa byty pre ilegálnych funkcionárov, umiestnenie rozmnožovacích strojov, miestnosti pre ilegálne schôdze a na počúvanie zahraničného rozhlasu.

Na jar 1939 už čiastočne fungovala mestská organizácia v Bratislave, organizačne rozdelená na štyri „rajóny” (neskôr vytvorenému piatemu rajónu podliehali najdôležitejšie závody) a vytváralo sa aj pravidelné spojenie s dedinskými organizáciami v okolí.⁸¹ Na jeseň vytvorené oblastné vedenie strany v Bratislave prevzalo starostlivosť o okresy, ktorých väčšina bola dovtedy priamo zapojená na Ľ. Benadu a J. Osohu.⁸² V lete sa s ťažkosťami začalo vytvárať oblastné vedenie v Banskej Bystrici, ktoré prešlo v krátkom čase viacerými zmenami. Po neúspešných pokusoch o oživenie starých väzieb sa do konca roku podarilo vytvoriť nové okresné vedenia, ktoré však podľa hlásenia vedúceho oblasti väčšinou „pracovali slabó”.⁸³ Do konca roka 1939 sa okolo určených tajomníkov vytvorili ostatné oblastné vedenia so sieťou okresov (do leta 1941 ich bolo 34), väčšinou pozostávajúce z celkom nových, polícii neznámych ľudí. Spojenie medzi ústredím a okresmi

77 AMSNP, OFJŠ, šk. 5, pr. č. S 233/86, i. č. 49. Z príkazu vedenia KSČ alebo na vlastnú žiadosť odišli v r. 1938-1939 do emigrácie: Gábor Steiner, Jozef Valo, Štefan Major, František Zupka, Vladimír Clementis, Marek Čulen, Koloman Moško, Karol Bacílek, Viliam Široký, Karol Šmidke. Poslední traja menovaní sa z poverenia moskovského vedenia vrátili v ďalšom období na Slovensko.

78 ^A MSNP, f. III, sg. A-4/a, pr. č. 73/66, šk. 2, Ján Osoha - bratovi Aloisovi, 27.8.1935.

79 HUSÁK, G.: *Svedectvo o SNP*. Bratislava: 1964, s. 35. Pozri tiež ŠTVRTECKÁ, A.: *Ján Osoha*, Bratislava: Epona 1970.

80 KRAJŇÁK, O.: *Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu ...*, c. d., s. 47.

81 Tamže, s. 56.

82 Bratislavské oblastné vedenie pracovalo v zložení: Štefan Szabó ako oblastný tajomník, Oto Klein-Krajňák a Štefan Halmo. Tamže, s. 70-71.

83 Banskobystrické oblastné vedenie sa ustálilo od decembra v zložení: Karol Černocký, Ladislav Exnár, M. Datko. NAČR, sb. ZV KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 105. Über die Veränderungen in die Zusammensetzung der Leitungsorganen der KP, Gebiet Banská Bystrica in der Zeit XII. 1938-III. 1940, správa K. Černockého ZV KSČ v Moskve o situácii na Slovensku z 5. mája 1941. Iné zloženie uvádza KORIM, V.: *Z dejín ilegálnej KSS v banskobystrickej oblasti v rokoch 1938 – 1941*. In: *Zborník Múzea SNP* 7. Martin: Osveta 1982, s. 52.

spočiatku viazlo.⁸⁴ „*Súduhovia nám nedôverovali, i keď sme mali heslá, a pokladali nás za provokatérov. Museli sme vyvinúť veľa námahy, aby nám uverili a zapojili sa do ilegálnej práce*”⁸⁵ - priznával Ľ. Benada, vyslaný zreorganizovať nefungujúcu oblasť na východe.

Vytváranie ilegálnej siete na Slovensku tak záviselo na miestnych aktivistoch a vedúcich oblastí. Ilegálne „trojky” boli najnižšími organizačnými jednotkami v mieste/obci či na závode. Každá mala vedúceho pre styk s vyššou úrovňou; schádzali sa spravidla vonku. Ilegálna sieť vznikala z podnetu vedúcich oblastí, ktorí inštruovali kontaktované osoby ako vytvoriť základnú trojčlennú skupinu v okrese. Okresné vedenia sa starali o zakladanie organizácií po dedinách. Spojenie medzi bunkami sa budovalo smerom dolu od základnej trojky tak, že každý jej člen mal za úlohu vytvoriť vlastnú trojku. Správy z miest, obcí a zo závodov sa konšpiračnými schôdzkami článkov takto utvorenej siete dostávali zase späť k základným trojkám, riadeným trojčlenným okresným vedením, ktoré podliehalo oblastnému vedeniu KSČ. Takto sa všetky správy dostali až do vedúceho orgánu oblasti a IÚV KSS a prostredníctvom inštruktorov do IÚV KSČ. Rovnakou cestou prebiehalo stranické školenie, prúdili informácie z vedenia a rozborý medzinárodnej situácie, šírili sa správy moskovského a londýnskeho rozhlasu.⁸⁶ Člen ilegálnej bunky mal zásadne poznať len dvoch najbližších druhov, jej vedúci aj svojho inštruktora; plniť len uložené úlohy a nepátrať po ďalších informáciách, nepýtať sa na mená. „*Veľmi sa dbalo na to, aby sa nepoznali ani vedúci trojok... okrem výboru nikto nevedel o tom, kto je ilegálne organizovaný a kto nie.*”⁸⁷ Prisne konšpiračné zásady sa však často nedodržiavali, čo spôsobovalo neskôr ťažkosti a niekedy aj veľké škody. No v prvom období ilegality sa takmer nevyskytli prípady udavačstva.⁸⁸

Osobitný význam malo pre komunistickú stranu zakladanie ilegálnych buniek v závodoch, najmä v odvetviach rozhodujúcich pre potreby vojny a v podnikoch ovládaných priamo nemeckým kapitálom.⁸⁹ Podľa podrobného súpisu, vypracovaného pre zahraničné vedenie v Moskve a tiež sovietske orgány, v asi 210 podnikoch s odhadovaným počtom 95 000 robotníkov a zamestnancov na začiatku ilegality r. 1938 mala komunistická strana na

84 K ďalším výmenám oblastných tajomníkov dochádzalo v súvislosti so zatýkaním: v marci 1940 štátna bezpečnosť zadržala v Banskej Bystrici K. Černockého. Proti pravidlám konšpirácie určil Osoha na jeho miesto P. Tonhauzera, predtým oblastného tajomníka v Prešove, ktorý bol zatknutý už v máji 1939, no ešte pred hlavným pojednávaním prepustený. V novom pôsobisku bol síce neznámy, ale pravdepodobne sledovaný políciou. Bývalá prešovská oblasť sa rozčlenila na Prešov - na čele s Michalom Krajňákom a na Michalovce s Pavlom Borošom. Koncom r. 1940, po zatknutí Ľ. Raucha prišiel do vedenia v Žiline Ladislav Lečko. Odštiepením zo žilinskej oblasti sa vytvorila oblasť Trenčín vedená Jánom Mrázikom a po jeho zatknutí Antonom Lichmannom, resp. Valentom Svitekom. AMSNP, OFJŠ, šk. 5, i. č. 49.

85 AMSNP, f. XII, pr. č. 38/66 – Benada Ľudovít.

86 AMSNP, f. XII, pr. č. S 145/76 – Barboriak Pavel (Zvolen).

87 AMSNP, f. XII, pr. č. S 101/83 – Július Bolfik (Gemer, Klenovec).

88 KRAJŇÁK, O.: Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu ..., c. d., s. 47; AMSNP, OFJŠ, šk. 5, i. č. 49.

89 „Modelová” činnosť závodnej bunky popisuje časť správy K. Černockého z 5. mája 1941. NAČR, sb. ZV KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 105, Einige Bemerkungen zur Tätigkeit der Parteienzellen im Gebiet Banská Bystrica (bis März 1941).

Slovensku 57 stranických buniek. Na konci roku 1940 to bolo 42 ilegálnych buniek a spojenie s ďalšími 33 podnikmi prostredníctvom individuálnych členov strany.⁹⁰

Spojenie organizácií s ústredím viazlo tým viac, čím vzdialenejšie boli od Bratislavy. Chýbali finančné prostriedky na úhradu cestovných nákladov (dopravným prostriedkom bol spočiatku len bicykel), aj na propagáciu komunistickej myšlienky. Všetky bunky mali za povinnosť zaobstarať nejaké peniaze.⁹¹ Okrem platenia pravidelných mesačných príspevkov bol každý člen povinný platiť na bojový fond, na Solidaritu a príspevok na tlač. Zinkasované príspevky vyberal od vedúcich okresov oblastný tajomník osobne. Mená platiacich členov strany ani pravý účel sa neevidovali. Používali sa krycie mená sympatizantov a „udávalo sa, že napr. vtedy kúpil mlieko v hodnote členských príspevkov.“⁹² Po nadviazaní kontaktov s ústredím sa dostávali na Slovensko aj finančné prostriedky z Prahy a Moskvy: najprv kuriérnou cestou z protektorátu, od septembra 1939, po uznaní Slovenskej republiky zo strany ZSSR, aj prostredníctvom sovietskeho zastupiteľstva v Bratislave.

S rozrastaním sa ilegálnej siete narastala organizačná práca tajomníkov, inštruktorov a vedúcich technických aparátov (ing. Pavol Stahl, Rudolf Strechay, Štefan Dubček), od jari 1939 platených zo straníckej pokladne.⁹³ Oblastní vedúci, ktorí museli čoraz viac cestovať, mali už k dispozícii polročné cestovné lístky. Obstarávanie finančných prostriedkov sa stalo politickou záležitosťou. Na bojový fond strany, slúžiaci na organizovanie štrajkových akcií a na pomoc rodinám uväznených, sa získavali príspevky aj od sympatizantov, najmä z evanjelického prostredia. V niektorých prípadoch financie pre stranu vyberali samotní evanjelickí farári, ktorých kontaktovali poverení komunistickí aktivisti už v priebehu r. 1939 a 1940.⁹⁴ Komunisti nachádzali štedrých mecénov tradične aj medzi majetnejšími židovskými vrstvami.⁹⁵

90 Súpis porovnávajúci stav rokov 1938 a 1940 sleduje podniky podľa priemyselného odvetvia, s uvedením: miesta, názvu, vlastníka, vyrábaného artiklu, počtu zamestnancov, počtu ilegálnych buniek a spojení prostredníctvom jednotlivcov. NAČR, sb. ZV KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 121, Situačné správy o slovenských závodoch nedatované [1941]. Súpis bol pravdepodobne súčasťou správy K. Bacílka o situácii na Slovensku z 24.5.1941 (v popise nesprávne uvedený rok 1940). NAČR, sb. ZV KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 104.

91 KRAJNÁK, O.: Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu ..., c. d., s. 49.

92 AMSNP, f. XII, pr. č. S 101/83 – Július Bolfík.

93 Slobodný funkcionár dostával mesačné požitky 1000 Sk, ženatý 1200 Sk, politický vedúci dostával navyše príplatok 400 Sk. AMSNP, OFJŠ, šk. 5, i. č. 49.

94 Pomoc pri zadovážovaní dokumentov pre ilegálnych pracovníkov a finančnej podpory prisľúbili a poskytli evanjelickí farári Pavol Styk, Vojtech Hruška, Peter Škodáček, Ján Petrik, Ján Déder. Ing. P. Stahl z poverenia IÚV „ohľadával pôdu“ aj medzi katolíckymi duchovnými, čo prekazilo jeho zatknutie v januári 1941. STAHL P.: Úsilie KSS o Národný front v rokoch 1939-42. In: *Sborník Ústavu SNP I.*, Banská Bystrica : 1949, s. 204-205; NAČR, sb. ZV KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 104, správa K. Bacílka z 24. 5. 1941.

95 Spomienky komunistického funkcionára na východnom Slovensku a Podkarpatsku Františka Déneša na podporu od židovského podnikateľa Marciho Schóna pozri PETRŮCI, B.: *Komunisti*. Bratislava : Pravda 1987, s. 150 a n.

Podľa zistení štátnej bezpečnosti, aj podľa hlásení domáceho vedenia do Moskvy, sa počet členov strany na Slovensku po prvom roku ilegality pohyboval okolo 2000.⁹⁶ Boli tu však „ďalšie tisíce sympatizujúcich“, ktorí podporovali stranu i materiálne.⁹⁷ Okolo „tvrdého jadra“ riadiacich kádrov sa vetvila sieť aktivistov; na jej okraji pôsobili jednotlivci, ktorí infiltrovali legálne profesijné a záujmové organizácie a medzi ich členstvom získavali podporovateľov strany. Udržiavali osobné kontakty z čias demokratickej republiky. Finančnú pomoc komunistami vedenému odbojovému hnutiu boli ochotní poskytnúť – najčastejšie inkognito, bez toho aby sa priamo angažovali v akciách organizovaných komunistickou stranou.

„Sympatizanti“ však poskytovali aj ďalšie neoceniteľné služby: výstrahy a upozornenia pred represívnymi zákrokmi, požičiavanie úkrytov a konšpiratívnych bytov; zaobstarávanie rozmnožovacích a tlačiarenských strojov; situačné hlásenia a dôverné údaje zo závodov a z kasární (ktoré sa dostávali k sovietskym stranickým, štátnym, vojenským a spravodajským orgánom); požičiavanie a vystavovanie falošných dokladov, zaobstarávanie cestovných lístkov; zásobovanie potravinami, šatstvom, atď.⁹⁸ Často to boli ľudia ideovo veľmi vzdialení myšlienke komunizmu. K voľnejšej či tesnejšej (vedomej či nevedomej!) spolupráci s komunistami ich doviedli rôzne dôvody, ktoré ešte musia byť predmetom serióznej analýzy. Medzi nimi určite zaujímali významné miesto: imponujúca opozičná aktivita zameraná proti Nemcom, resp. proti podriadenosti režimu a štátu Nemcom; imponujúca povest' ZSSR ako antifašistickej mocnosti a ilúzie o povahe jeho „slovanskej politiky“; nesúhlas s hospodárskou politikou režimu, podriadenou potrebám Nemecka a neskôr nemeckej vojny; rozladenosť z administratívnej ťažkopádosti až neschopnosti ľudákov (najmä nezvládnutie zásobovania) a nenaplnených očakávaní (napr. o pokračovaní agrárnej reformy); averzia voči exponentom režimu a praktikám Hlinkovej gardy, neskôr až znechutenie nad bezuzdnou arizáciou a primitívnym antisemitizmom posalzburgských arivistov. Toto všetko sa zreteľne odráža aj v periodických situačných hláseniach okresných náčelníkov.⁹⁹

96 SNA, Zb. IKSS, a. j. 393; AMSNP, OFJŠ, šk. 5, i. č. 49; Depeše, ÚV KSČ – Gottwaldovi 7. 10. 1940, *Príspevky k dejinám KSČ* 3, 1967, str. 420.

97 Podľa údajov L. Benadu bolo KSS za celé obdobie ilegality organizovaných 3000 až 5000 členov. A MSNP, f. XII, pr. č. 38/66 – Benada Ľudovít. Pre porovnanie, členstvo vládnej HSĽS v tomto čase vzrástlo z 50 300 členov ku dňu 6.10.1938 na 182 918 v decembri 1939 a na 300 000 po r. 1942. LIPTÁK, L.: Politický režim na Slovensku v rokoch 1939-1945. In: *Slovenské národné povstanie roku 1944*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1965, s. 31.

98 NAČR, sb. ZV KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 104 – správa K. Bacilka, 24.5.1941; k. 10, sg. 105 – správa K. Černockého, 5. 5.1941; AMSNP, OFJŠ, šk. 5, i. č. 49 (Materiály zo zabaveného archívu J. Osohu); f. XII, pr. č. 38/66 – Ľudovít Benada; pr. č. S 145/76 – Pavel Barboriak (Zvolen); pr. č. S 101/83 – Július Bolfik (Gemery); pr. č. S 239/84 – Ľudovít Árendáš (Sečovce); pr. č. 187/62 – Rudolf Blažovský (Zvolen).

99 Štátny archív Banská Bystrica (ŠABB), f. Pohronska župa (PŽ)-II, sg. III-d, šk. 4, 5, 12, 21. Situačné správy okresných náčelníkov a prednostov policajných úradov v Pohronskej župe za rok 1940 a 1941.

Už v tomto období si hľadala cestu ku komunistom časť stúpcov a ojedinele i predstavitel'ov niektorých opozičných politických strán¹⁰⁰, ale aj radových členov HSĽS. Nešlo však o styky na úrovni politických vedení, len o sporadické kontakty jednotlivcov.¹⁰¹ Medzi sympatizantmi komunistickej strany nachádzame štátnych úradníkov (osobitne v súdnictve), vojakov a nižších dôstojníkov – vychovaných v tradíciách československej armády, príslušníkov žandárstva a polície, väzenskej stráže, ba v ojedinelých prípadoch aj detektívov ÚŠB.¹⁰² S KSS v týchto rokoch začala spájať svoj budúci osud nezanedbateľná časť kultúrnych a školských pracovníkov, novinárov a umelcov, odmietajúcich oficiálnu ideológiu.¹⁰³ Komunizmus vnímali predovšetkým ako popretie Tisovho politického katolicizmu aj Tukovho slovenského národného socializmu, ľahkoverne pritom zabúdajúc na antidemokratické excesy komunistov z čias prvej republiky.¹⁰⁴

100 Prehlásenie bývalých ľavicových predstaviteľov sociálnodemokratickej strany na Slovensku z 20. 2. 1940 predznamenal budúce organizačné „splynutie” s KSS. *Dejiny SNP 1944*, zv. 3, *Dokumenty*, c. d., s. 33-34.

101 Po neúspešných pokusoch o nadviazanie spolupráce na úrovni domácich ilegálnych politických špičiek z konca r. 1938, po vzniku Slovenského štátu tieto aktivity na dlhší čas ustali. Od r. 1940 sa urobili len niektoré sondáže z oboch strán: a to prostredníctvom jednotlivých členov IÚV KSS alebo nimi poverených oblastných a okresných aktivistov (ing. Pavol Stahl, Ján Osoha, Rudolf Blažovský, Gustáv Husák, a i.) a jednotlivcov zo vznikajúceho občianskeho odbojového prúdu (Fedor Ruppeldt, Elo Šándor, Viliam Pauliny, Miloš Ursíny, Jozef Podhorány, Jozef Šoltész, Jozef Lettrich, Martin Kvetko, Viliam Pavol Fendt, P. Kardián, Jozef Ivanič a i.). Až do polovice 1941 však ostali bez zaznamenaných pozitívnych výsledkov. Rokovania stroskotali na úplne rozdielnom postoji k vojne, k česko-slovenskému zahraničnému odboju, k organizovaniu aktívnych foriem protifašistického boja. Podľa G. Husáka „medzi komunistickým a tzv. občianskym táborom v tom čase pretrvávala nedôvera a podozrievanie – každý šiel svojou cestou, nezávisle na druhom”. SNA, Zb. Ilegálna KSS, a. j. 161, správa Pavla Stahla, 9. 3. 1942; PLEVZA, V., *Vzostupy a pády...*, c. d., s. 28. Porovnaj: STAHL, P., Úsilie KSS o Národný front, c. d., s. 200-209.

102 Vzťah komunistov a ľudáckeho režimu, prípadne jednotlivých zložiek štátneho aparátu je problém, ktorý si vyžaduje samostatnú štúdiu. Jozef Jablonický už v práci zo 60. rokov dokázal na základe preskúmania nemeckých prameňov, že po príchode Nemcov na Slovensko r. 1939 prinajmenšom do leta 1940 (do Salzburgu) trvali veľké ťažkosti v spolupráci so slovenskou políciou. Nemci sa sťažovali na sabotovanie zo strany podriadených vysokých úradníkov, hlásenia do Berlína konštatujú neschopnosť dospieť k „dôvernej spolupráci” so slovenskými policajnými úradmi a menovite nemožnosť objasňovať s pomocou slovenskej polície podvrátne aktivity komunistov. Pozri JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, Bratislava: EPOCHA 1969, s. 43 a n.

103 Šéfredaktor časopisu *Elán* Ján Smrek (Čietek) uverejňoval články L. Novomeského a ďalších komunistických spisovateľov. Pozri NAČR, sb. ZV KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 104, správa K. Bacílka, 24.5.1941.

104 Tamže. Dobová protil'udácka opozičná inteligencia pomenovala túto zmes politického katolicizmu a slovenského nacizmu „klérofašizmom”. Toto označenie prevzala po vojne a za komunistickej éry marxistická, resp. oficiálna režimistická historiografia, ako odborný termín na postihnutie osobitných črt slovenského fašizmu. L. Lipták už na začiatku 90. rokov upozorňoval na jeho spornú vedeckú produktivnosť, keďže pojem „klérofašizmus” sa z pôvodne zamýšľaného nástroja vedeckého poznania zmenil na ideologickú nálepku. Najnovšie tento autor precizoval obsah pojmu a spresnil svoj názor na jeho používanie takto: „Originálna,

Osobitnú zmienku si zaslúži židovské obyvateľstvo, ktoré, bez ohľadu na jeho skutočnú ideovú, náboženskú a politickú orientáciu ľudácka vládna moc automaticky zaradovала a prakticky aj dohnala do tábora komunizmu. Komunistickí židovskí aktivisti, vzhľadom na zvýšenú pozornosť a perzekúciu zo strany úradov, boli poverovaní najmä neverejnými úlohami – napr. počúvaním zahraničného rozhlasu a vypracovaním informácie pre ostatných členov bunky. (Takto sa napríklad šírili správy z rokovaní 18. zjazdu VKS(b)).

A napokon mládež: uplatňovala sa pri kolportáži letákov a tlačovín, písaní hesiel a kreslení symbolov; s obľubou sa zúčastňovala na akciách s nádychom romantiky – ako bolo vyvešovanie červených zástav na fabrické komíny, alebo umiestnenie uprostred dunajského mosta medzi Bratislavou a Petržalkou, oddelujúceho, či skôr spájajúceho Slovensko s nemeckou ríšou. Niektoré skupiny pracovali „na vlastnú päsť“ a vymykali sa kontrole poverených funkcionárov. Medzi mládežou dochádzalo tiež najskôr a najčastejšie k zanedbávaniu konšpiračných pravidiel a tým k narušeniu ilegálnej siete. Vyšetrovacía tortúra z niektorých nepoučených, nevycvičených a neskúsených romantikov urobila konfidentov ÚŠB a neskôr gestapa.¹⁰⁵

Uznesenie Sekretariátu EKI z 22. februára 1939 odporučilo svojim členom na Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine „vstúpiť do strany Slovenská jednota (t.j. HSLS-SSNJ) a Ukrajinská jednota, s cieľom boja vo vnútri týchto organizácií proti reakčnej a prohitlerovskej slovenskej vláde a vláde Zakarpatskej Ukrajiny.“¹⁰⁶ Členom Červených odborov sa ukladalo prejsť do jedinej vládou uznannej odborovej organizácie – ľudáckych kresťanských odborov. V nej si mali zabezpečiť „v zodpovedajúcej forme“ možnosť organizačnej práce a jej vedenie prostredníctvom stranických organizácií, usilovať sa „premeniť ich na nástroj boja za každodenné požiadavky pracujúcich“. Členovia rozbitých červených roľníckych zväzov mali vstupovať do legálnych roľníckych organizácií. Na ktoromkoľvek mieste mali stranícki aktivisti za povinnosť vyslovovať „názor“ (t.j. zhora záväzne dané stanovisko) na všetky aktuálne otázky, pričom „obracat’ sa bezprostredne na masy“ (s obídením oficiálnych vedení), zabezpečiť preniknutie komunistickej propagandy „medzi ľud“ pravidelnou distribúciou tlače, brožúr, letákov.

Niektorí „obzvlášť dobre preverení súdruhovia“, ktorí však širokej verejnosti neboli známi ako komunisti, dostali za úlohu vniknúť do všetkých režimistických fašistických, resp. nacistických organizácií ako: Hlinkova garda (HG), Hlinkova mládež (HM), Deutsche Partei (DP), Freiwillige Schutzstaffel (FS) a Magyar Párt (MP). Tu mali získavať

ale nekonzistentná zmes autoritatívnych a totalitných prvkov, katolíckej sociálnej a štátnej doktríny, nacionalizmu, radikalizmu a konzervativizmu, naštepená na predchádzajúci režim parlamentnej demokracie, prekonanej nie revolúciou, ale štátnym prevratom ‚zhora‘ a ‚zvonku‘, vyprodukovala politický systém, v historiografii často označovaný ako ‚klérofašizmus‘; ako výstižnejší sa javí názov ‚slovenský fašizmus‘. LIPTÁK, L., Geopolitické predstavy o Slovensku, počas druhej svetovej vojny, ich vplyv na režim a odboj, in: *Nacionálno-socialistický systém*, c. d. s. 216.

105 NAČR, sb. ZV KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 102. Einige Bemerkungen zur Arbeit unter der Jugend in der Slowakei, správa Karola Černockého z 28. apríla 1941.

106 SNA, Zb. KI, a. j. 1466, Uznesenie Sekretariátu EKI o československej otázke z 22. februára 1939.

správy o ich zámeroch a usilovať sa rozkladať ich znútra. „Dost’ často súdruhovia oblečení do uniforiem fašistických organizácií vykonávali rôzne konšpiratívne úlohy, zabezpečovali ilegálne schôdze a letákové akcie.”¹⁰⁷

V lete 1939 bola ilegálna stranícka organizácia v podstate vybudovaná: vedúce kádre zachránené, riadiaci pracovníci „druhého sledu” vytipovaní a vyškolení, nižšie vedenia ustanovené a základná sieť ilegálnych buniek v mestách, závodoch, na dedinách a medzi mládežou „upletená”. Spojenia boli nadviazané, komunikačné a informačné kanály vybudované, širšie kontakty vytvorené, finančné toky a materiálne zdroje zabezpečené. Pre KSS sa tak uzavrela prvá etapa podzemnej činnosti a do nadchádzajúcej vojnovnej konflagrácie vstupovala strana, aspoň organizačne, skonsolidovaná.¹⁰⁸

Kominternu, sovietsko-nemecký pakt a vojna

Politika ľudového frontu sa navonok javila ako popretie „teórie tretieho obdobia”, upriamujúcej sekcie Kominterny na „nové kolo revolúcií a vojen”. No medzi buržoáznymi kritikmi, socialistami, reformistami, či trockistickou „ľavou opozíciou”, panovala základná zhoda v tom, že údajný obrat na VII. kongrese KI len sledoval zmenu Stalinovej zahraničnej politiky.

Tu prijaté zahraničnopolitické tézy celkovo korešpondovali s politikou kolektívnej bezpečnosti, na ktorej mal v tomto období záujem aj sovietsky štát, aj určujúce kruhy vo vláдах demokratických mocností a ich malých európskych spojencov. Pojaté do propagandistickej činnosti komunistických strán na domácej politickej scéne objektívne pomáhali Sovietskemu zväzu prekonať medzinárodnú izoláciu. Keď sa však v politike britskej a pod jej vplyvom aj francúzskej vlády začala čoraz zreteľnejšie uplatňovať doktrína appeasementu, možnosť utvorenia reálnej kolektívnej bezpečnosti sa vo všeobecnosti začala vážne spochybňovať. Postoj západných vlád určite negatívne ovplyvnili moskovské procesy, v dôsledku ktorých došlo k zdecimovaniu veliteľských kádrov Červenej armády, čo opodstatnene nastolilo otázku jej bojaskhopnosti. Na druhej strane, sovietske stanovisko po Mníchove prerástlo od oprávneného odmietania appeasementu do čoraz zjavnejších prejavov nedôvery a podozrievavosti voči západným demokraciám. Ešte na 18. zjazde VKS(b), v prejave z 10. 3. 1939 Stalin rozlišoval medzi agresívnymi mocnosťami - menovite Nemeckom, Japonskom a Talianskom, a medzi neagresívnymi štátmi, kde menovite uviedol Veľkú Britániu, Francúzsko a USA. Avšak na adresu posledných vyslovil podozrenie, že „chcú, aby za nich druhí ťahali gaštany z ohňa” a že by im „možno ani nebolo proti myslí vidieť ako je Sovietsky zväz zavlečený agresormi do vojny.”¹⁰⁹

Po nemeckej okupácii Čiech a Moravy a vyhlásení Slovenského štátu pod tlakom Nemecka, po anexii Klajpedy (Memela), po podpísaní nemecko-rumunskej zmluvy, po tom ako Nemecko adresovalo „šokujúce” požiadavky Poľsku – v priebehu marca 1939 urobilo chamberlainovské krídlo vo vláde Veľkej Británie kroky, ktoré aj jeho domáci

107 KRAJŇÁK, O.: Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu ..., c. d., s. 56.

108 SÚA, sb. ZV KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 104 - správa K. Bacílka, 24. 5. 1941.

109 WERTH, A.: *Russia at War 1941-1945*. London : 1965, p. 34. Porovnaj: *Za slobodu českého a slovenského národa*, c. d., s. 35 a n.

politickí oponenti (Churchill, Eden, Lloyd George) kvalifikovali ako opustenie appeasementu a bezvýhradne podporili.¹¹⁰ Britská vláda ponúkla záruky Poľsku a predovšetkým vyslala misiu do ZSSR, s cieľom preskúmať možnosti vzájomných rozhovorov o prípadnej dohode. Sovietska zahraničná politika na signály o oslabení appeaserstva v postoji oficiálnych britských kruhov reagovala veľmi rezervovane.

Komunistická internacionála sa práve v tomto období v oficiálnych vyhláseniach vrátila k rétorike spred VII. kongresu. Zástupca VKS(b) v EKI a člen jej predsedníctva D. Z. Manuilsij vo svojom prejave na 18. zjazde strany kritizoval uplatňovanie politiky ľudového frontu, kde sa podľa neho prejavili tendencie „idealizovať úlohu tzv. demokratických štátov“ a zabúdať na ich imperialistický charakter.¹¹¹ V prejave vopred konzultovanom so Stalinom Manuilsij ventiloval nedôveru otvorenejšie ako si mohol dovoliť - vzhľadom na zahraničnopolitické ohľady - najvyšší predstaviteľ sovietskeho štátu.

Tradičný prvomájový ohlas Komunistickej internacionály reagoval na „nový kurz“ avizovaný vo vyhláseniach britských politických kruhov po marcových udalostiach zjednodušujúcim a hrubo demagogickým konštatovaním, že anglickí a francúzski reakcionári teraz platia za svoju politiku podnecovania vojny proti ZSSR.¹¹² Tento dokument síce ešte obsahoval formálnu výzvu, adresovanú vedeniam socialistických politických a odborových centrál, aby vstúpili do rokovaní s Kominternou o platforme akčnej jednoty na obranu mieru, na základe cieľeného odporu proti fašistickým agresorom a organizovania kolektívnej bezpečnosti. Deklaruje sa v ňom aj solidarita s československým ľudom a podpora jeho hlavnému cieľu – obnove zvrchovanosti „samostatnej demokratickej republiky Československej“.¹¹³ Mnoho vecí však signalizovalo, že sa skončilo obdobie, kedy Kominternu vytýčila pre svoje sekcie „pružný program stratégie a taktiky, ktorý komunistom dovoľoval, aby využívali vlastenecké symboly, aby na seba vzali úlohu obrancov národnej nezávislosti, aby útočili na fašizmus bez toho, že by žiadali skoncovanie s kapitalizmom ako jediný liek, a aby vstupovali do spojenectva s inými stranami na základe frontov alebo vlád, v ktorých mohli byť komunisti zastúpení.“¹¹⁴

Ak symptómy začínajúceho odklonu západných vlád od appeasementu ostali v oficiálnych vyhláseniach KI zámerne nepovšimnuté, neplatí to o jej sekciách pôsobiacich v západných demokraciách. Vedenia KS Veľkej Británie, a Francúzska vyjadrili podporu akýmkoľvek krokom, ktorými sa ich vlády stavajú na odpor Hitlerovi, i keď v nich videli predovšetkým snahu brániť vlastné hospodárske záujmy v Poľsku a Rumunsku. FKS zosilnila kampaň na podporu trojstranných rozhovorov medzi Veľkou Britániou, Francúzskom

110 Churchill vyhlásil, že sa „úplne zhoduje s novým programom“. Eden prehlásil, že „nová politika zjednotí ľud v podpore vlády a jej zahraničnej politiky“. *The United States in World Affairs 1939*, New York : 1940, p. 44.

111 DEGRAS, Jane: *The Communist International 1919-1943, Documents*, Vol. III., 1928-1943, London 1971, p. 434.

112 Tamže, p. 435; Tiež: Prevolanie Výkonného výboru Komunistickej internacionály k 1. máju 1939. *Za slobodu českého a slovenského národa*, c. d., s. 50.

113 Tamže, s. 71.

114 Mc KENZIE Kermit, E.: *Comintern and World Revolution 1928-1943. The Shaping of Doctrine*, London /New York : 1964, p. 159.

a ZSSR.¹¹⁵ Keď tieto slová odznali 19. mája na zjazde FKS v Ivres, mal už Sovietsky zväz niekoľko dní nového ľudového komisára zahraničných vecí. V Narkomindeli (Ľudovom komisariáte zahraničných vecí - ĽKZV) sa práve rozbiehala čistka od „nehodných, pochybých a nepriateľských elementov“, ako označil V. Molotov spolupracovníkov svojho predchodcu M. M. Litvinova, vo všeobecnosti spojených s politikou kolektívnej bezpečnosti.¹¹⁶

Na krachu trojstranných jednaní o spojeneckom pakte a vojenskej konvencii medzi Veľkou Britániou, Francúzskom a ZSSR sa podpísala vzájomná nedôvera zúčastnených strán a striktné odmietavý postoj poľskej vlády k ultimatívne stavaným politickým zväzkom so strany ZSSR. Najväčší úžitok z tejto „krízy dôvery“ malo Nemecko, ktoré si ako hlavný cieľ vytýčilo (a aj dosiahlo) za každú cenu brzdiť a pokiaľ možno prekaziť úspech rokovaní. Hitlerovi vyslanci rokovali súčasne so Sovietmi aj s Britmi.¹¹⁷ Britská vláda si nedovolila ignorovať mienku opozičných poslancov, ani domácej a svetovej verejnosti. Stalin sa, naopak, podobnými otázkami nezaťažoval, keď sa rozhodol rezignovať na trojstrannú dohodu s demokratickými mocnosťami a podpísať pakt o nenapadnutí s fašistickým Nemeckom. Sovietska strana držala po celý čas povestné „dve železka v ohni“, v záujme získať pre ZSSR čo najpriaznivejší výsledok a predovšetkým vyhnúť sa vojne.¹¹⁸ Už nebrala zmluvu s Veľkou Britániou a Francúzskom ako alternatívu paktu s Nemeckom, ale naopak, pakt s Nemeckom chápala ako prostriedok nátlaku na západné mocnosti a 23. augusta došlo k jeho podpisu.¹¹⁹ Správa otriasla verejnosťou, očakávajúcou podpísanie trojstrannej britsko-francúzsko-sovietskej zmluvy. Žiadne informácie neprichádzali z Moskvy, ani prostredníctvom mužov EKI pri vedeniach jednotlivých sekcií. Aj ich predstavitelia sa o rozhodnutí sovietskeho vedenia dohodnúť sa s Nemeckom dozvedeli na poslednú chvíľu, prostredníctvom tlače a rozhlasu, tlmočiacich stanoviská jednotlivých vlád.¹²⁰

115 CRÉMEIX, F. –ESTRAGER J.: *Kak eto bylo (Sur le Parti 1939-1940)*. Paris : 1983, Moskva : 1989, str. 82.

116 ROŠČIN, A.: V Narkomindele v predvojennýje goda. In: *Otkryvaja novyje stranicy. Sobytyja i ljudi, III. – Stranicy istorii Komminternu*. Moskva : 1989, s. 48-49.

117 V tom istom čase (tj. 3. augusta) keď nemecký minister zahraničia Ribbentrop navrhol svojmu sovietskemu kolegovi Molotovovi pakt, ktorý by rozdelil celé územie od Baltu po Čierne more na záujmové sféry, jednal nemecký diplomat Wohltat v Londýne so Sirom H. Wilsonom. WERTH, A.: *Russia at War 1941-1945*, c. d., p. 62; CRÉMEIX, F. –ESTRAGER J.: *Kak eto bylo*, c. d., str. 85.

118 Pozri Okrúhly stôl: k začiatku druhej svetovej vojny, *Voprosy istorii* No. 6, 1989; Výber z archívnych materiálov k r. 1939, *Voprosy istorii* No. 11, 1989, s. 87-112.

119 Pakt aj s tajným dodatočným protokolom bol po prvýkrát v komunistickom svete publikovaný ešte počas existencie ZSSR a bol sprevádzaný aj veľmi rozpornou diskusiou sovietskych historikov na stránkach odbornej tlače. Pozri napr.: Okrúhly stôl k začiatku 2. svetovej vojny, *Voprosy istorii* No. 6, 1989; KULIŠ, V.: U poroga vojny, *Obščestvennyje nauki* No. 4, 1989; SMIRNOV, V.: Belyje pjatna v istorii vtoroj mirovoj vojny, *Obščestvennyje nauki* No. 3, 1989 a i.

120 Až do 21. augusta, kedy správu vysielal francúzsky rozhlas, nedostalo vedenie FKS ani najmenšiu informáciu, ani prostredníctvom predstaviteľa EKI Eugena Frieda (Clémenta). CRÉMEIX, F. –ESTRAGER J.: *Kak eto bylo*, c. d., s. 114.

Reakcie na pakt boli rôzne: od triezvych špekulácií až po prejavy antikomunistickej hystérie. Už 22. augusta predvídavo prijal Sekretariát EKI uznesenie „O antisovietskej kampani okolo rozhovorov medzi ZSSR a Nemeckom“, v ktorom sa jednotlivým stranám „odporúčalo“ proti nežičlivej propagande pôsobiť v zmysle sovietskej argumentácie, že totiž „eventuálne uzavretie paktu o nenapadnutí medzi ZSSR a Nemeckom nevylučuje možnosť a nevyhnutnosť dohody medzi Britániou, Francúzskom a ZSSR o spoločnom postupe proti agresii“, a že rozhovory s Nemeckom môžu povzbudiť príslušné vlády aby čo najskôr prešli od neplodných rozhovorov k uzavretiu dohody so ZSSR.¹²¹

V západných demokratických štátoch boli správy o príchode Ribbentropa do Moskvy podnetom pre spontánnu antikomunistickú kampaň; podpis paktu bol potom pre ich vlády zdôvodnením protikomunistických opatrení. Ódium paktu postihlo aj nekomunistickú emigráciu zo štátov okupovaných Nemeckom.¹²² V atmosfére „strašlivej izolácie“, umocnenej strachom pred vojnou, na znak nesúhlasu s paktom, opúšťala západné komunistické strany časť radového členstva i politických aktivistov.¹²³ Prvou reakciou vedení týchto strán, vrátane francúzskej, anglickej či belgickej, bolo napriek tomu vyjadrenie dôvery Sovietskemu zväzu.¹²⁴ Bez toho aby poznali obsah paktu, nehovoriac už o tajných dodatkoch, komunisti všade zaujímali k nemu stanovisko v zmysle citovaného „odporúčania“ EKI, označujú ho za ďalší dôkaz mierovej politiky Sovietskeho zväzu, ako rozštiepenie bloku agresorov, t.j. Nemecka, Japonska a Talianska, ktorý sa utvoril na základe Paktu proti Kominterne, či ako prevenciu pred novým Mníchovom.¹²⁵

Vyjadrenie súhlasu s paktom Molotova – Ribbentropa vedeniami komunistických strán bolo výrazom jednak „železnej“ disciplíny panujúcej v KI, ale aj vnútorného presvedčenia predákov jej sekcií o nutnosti akceptovať a podporovať všetky kroky, zdôvodňované potrebou obrany „prvej krajiny socializmu“. Vo vedomí tej generácie komunistických vodcov, ktorí spravidla prišli do vedení svojich strán ako pomerne mladí, v čase víťazného Stalinovho postupu proti vnútrostraníckej opozícii, bola hlboko zakorenená téza o obrane socializmu – ako idey, aj ako jeho sovietskej podoby – i za cenu najvyšších obetí. Direktívy EKI sa teda nemuseli nevyhnutne presadzovať ako jednoznačný diktát. Pravda, nerešpektovanie, „nedocenenie“, alebo jednoducho nesprávne pochopenie záväzných „odporúčaní“

121 *Voprosy istorii* No. 6, 1989, str. 5.

122 DELACOR Regina M.: From Potential Friends to Potential Enemies: The Internment of 'Hostile Foreigners' in France at the Beginning of the Second World War. *Journal of Contemporary History*, Vol. 35 (3), p. 363.

123 Jane Degrasová uvádza, že z FKS vystúpilo v dôsledku paktu 21 poslancov (zo 72). DEGRAS, J.: *The Communist International*, c. d., p. 440. Novšie pozri: FURET, F.: *Minulosť jednej ilúzie*, c. d., str. 400 a n.

124 CRÉMEIX, F. – ESTRAGER J.: *Kak eto bylo*, c. d., p. 114 a n.

125 Tamtiež, p. 110; pozri tiež: DEGRAS, J.: c. d., p. 440. Súčasne však M. Thorez predniesol na zasadnutí parlamentnej frakcie 25. augusta stanovisko FKS, že ak Hitler rozpúta vojnu, „naráží na zjednotený francúzsky národ, vrátane komunistov, ktorí budú prví v radoch obrancov vlasti, svobody a národnej nezávislosti“ a preto strana schvaľuje opatrenia vlády na obranu hraníc a „poskytnutie nevyhnutnej pomoci národom, s ktorými nás viaže spojenecká zmluva.“ Zákaz komunistickej tlače z toho istého dňa však znemožnil uverejnenie Thorezovho prejavu.

malo za následok prinajmenšom zdrvivú kritiku a následné „pokánie“, v horšom prípade s „padaním hláv“.

Až 31. augusta vystúpil s prvým oficiálnym komentárom k podpísanému paktu ľudový komisár Molotov na zasadnutí Najvyššieho sovietu ZSSR. Označil 23. august za „historický medzník v dejinách Európy a nielen Európy“. Konštatoval s uspokojením, že ZSSR a Nemecko prestali byť nepriateľmi a významne dodal: „*Politické umenie v zahraničnej politike je...zredukovať počet nepriateľov krajiny a zmeniť včerajších nepriateľov za dobrých susedov.*“¹²⁶ Prislovečne hrubo ironizujúcim tónom sa vyslovil na adresu socialistov, ktorí dezavuovali pakt. Od tohto prejavu sa datuje aj stupňujúca útočnosť proti V. Británii, Francúzsku a najmä Poľsku, trvajúca takmer do júna 1941.

Podľa dobového svedectva sovietska spoločnosť v danom období pakt vnímala ako odvrátenie vojny od svojej krajiny.¹²⁷ V skutočnosti však jeho duch i litera, umocnené tajnými dodatkami, spôsob, akým bol predložený antifašistickej verejnosti (vrátane komunistov) i to ako bol oficiálne zdôvodňovaný, celkovo korešpondovali s následnými veľmocenskými zahraničnopolitickými krokmi ZSSR po vypuknutí vojny.

V prvom oficiálnom stanovisku k vojne, sformulovanom v inštrukcii Sekretariátu EKI a rozposlanom vedeniam jednotlivých sekcií 8. septembra 1939, sa uvádzalo: „*Současná válka je válka imperialistická, nespravedlivá, na níž má stejnou vinu buržoazie všech válčících států. V žádné zemi nesmí dělnická třída a tím méně komunistická strana válku podporovat... Je to válka dvou skupin kapitalistických zemí o světovládu... Rozdělení států na fašistické a demokratické pozbylo svého bývalého významu.*“¹²⁸ Túto tézu Kominterne vnútil priamo Stalin.¹²⁹

126 Pravda, 1. 9.1939, tu i ďalej citované podľa: WERTH, A.: *Russia at War 1941-1945*, c. d., p. 71; Pozri tiež: SMIRNOV, V.: Bielyje pjatna., c. d., str. 128.

127 Britský novinár A. Werth, ktorý sa k týmto otázkam vracal z profesionálneho záujmu počas svojho dlhodobého pobytu v ZSSR v počas 2. svetovej (Vlasteneckej) vojny uvádza, že sovietska tlač bola pomerne rezervovaná, nekonali sa zvyčajné mítingy na vyjadrenie „spontánnej podpory“ politiky vlády. Napriek rozpakom bol však pakt prijímaný s dôverou a uľahčením, ktoré „približne zodpovedalo zbabelo úľavnej a hanebnej reakcii na západe v čase Mníchova“. WERTH, A.: *Russia at War 1941-1945*, c. d., p. 67. Presvedčivú psychologickú sondu dopadu paktu na vedomie „veriacich“ komunistov možno nájsť v románe GROSSMANN, V.: *Život a osud*, I., II. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1990. Na silu tohto svedectva o dobe upozornil vo svojej vyššie citovanej eseji F. Furet (s. 566-577).

128 Citované podľa: Depeše, Gottwald – IÚV KSČ 8.9.1939, *Příspěvky k dějinám KSČ* 3, 1967, str. 390.

129 FIRSOV F.: Stalin i Komintern, *Voprosi istorii* No. 9, 1989, str. 17. Na inštrumentálnosť Stalinovho prístupu v otázke hodnotenia charakteru vojny poukázal na trojstrannom sympóziu k otázkam národného frontu v Belehrade v lete 1966 poľský historik Wl. Góra, hoci ešte opatrnou formuláciou: „Stalinova hodnocení byla závislá hlavně na aktuální politické situaci. V únoru 1946, na předvolebním shromáždění zhodnotil Stalin druhou světovou válku jako od samého počátku osvobozenickou, protifašistickou, jako takovou, jejíž úkolem bylo navrácení demokratických svobod a osvobození ujařmených národů. Bylo to v době, kdy ještě počítal s udržení dobrých vztahů se západními mocnostmi.“ GÓRA, W.: O charakteru II. světové války a metodách boje PPR za národní frontu. In: *Národní fronta a komunisté. Československo, Jugoslávie, Polsko 1938-1945*. Praha, Bělehrad, Varšava : 1968, str. 365.

Naplnilo sa v smernici prejavila aj Stalinova hlboká nenávisť voči Poľsku; na začiatku konfliktu s Nemeckom ho označil za fašistický štát a dodal, že v prípade jeho zničenia bude teda o jeden fašistický štát menej.¹³⁰ Dokument SEKI k tomu hovorí: „*Mezinárodní dělnická třída nemůže v žádném případě bránit fašistické Polsko, které odmítlo pomoc Sovětského svazu a které potlačuje jiné národnosti.*” Komunistickým stranám vo všetkých vojnu vedúcich krajinách sa prikazovalo „*vystupovat proti válce, odhalovat imperialistický charakter války; tam kde existují komunističtí poslanci, musí hlasovat proti válečným úvěrům*”, v neutrálnych krajinách mali „*odhalovat vlády, které se stavějí za neutralitu své země, avšak kvůli zisku podporují válku v jiných zemích*” a všade mali za povinnosť „*přejít k rozhodující ofenzivě proti zrádovské politice sociální demokracie*”. Napokon direktíva prikazovala menovite komunistickým stranám Francúzska, Anglicka, Belgicka a USA, ktoré vystupovali v rozpore s týmto stanoviskom, „*ihned korigovat svou politickou linii*”.¹³¹

17. septembra jednotky Červenej armády prekročili poľsko-sovietske hranice, aby „*vzali pod svoju ochranu bratské národy západného Bieloruska a Západnej Ukrajiny*” – ako sa eufemisticky nazvalo porušenie suverenity Poľska v známej nóte. V nasledujúcich dňoch pokračovali do poľského vnútrozemia a 28.9.1939 bola podpísaná Zmluva o priateľstve a hraniciach medzi Nemeckom a ZSSR, po ktorej nasledovali deportácie obyvateľstva z území pripojených k ZSSR, internácia poľských dôstojníkov v táboroch, spoločná sovietsko-nemecká „*prehliadka víťazstva*” v Ľvove, Breste, Grodne, atď.¹³² 31. októbra predniesol V. Molotov svoj zlopoveštný prejav na zasadnutí Najvyššieho soviету, v ktorom s uspokojením konštatoval, že „*stačil jeden krátky úder proti Poľsku, vedený najprv nemeckou armádou a potom Červenou armádou, aby sa tento obľudný splodenec versailleskej zmluvy, ktorý žil z útlaku nepoľských národností, obrátil v ničotu*”.¹³³

Prejav stanovil základné tézy „*novej sovietskej politiky*”, uplatňovanej potom až do r. 1941. Obrat o stoosemdesiat stupňov bol dovŕšený úvahou o „*novom obsahu pojmov agresor a agresia*”. Nemecko bolo označené za štát usilujúci o čo najrýchlejšie ukončenie vojny, kým západné mocnosti boli obvinené zo záujmu na jej pokračovaní. V mimoriadne cynickej časti prejavu, venovanej „*novému pohľadu*” na charakter vojny, istým spôsobom vrcholila stalinsko-molotovovská demagógia: „*Je zřejmé, že ideologie hitlerizmu, ako každý iný ideologický systém, uznávaný či odmítaný, je vecou politických názorov, predsa každý pochopí, že ideologie sa násilím nezničí ...že s ňou nemožno skoncovat' cestou vojny*” – tvrdil Molotov. „*Preto je nielen nezmyselné ale aj zločinné viesť vojnu ako vojnu za zničenie hitlerizmu.*”¹³⁴ Jeden z najvyšších sovietskych straníckych a štátnych predstaviteľov tak spochybnil antifašistický a demokratický náboj protihitlerovského odporu. Úlohu západných demokracií vo vojne zredukoval na obranu ich vlastných ohrozených záujmov

130 FIRSOV, F.: Stalin i Komintern, c. d., s. 17.

131 Depeše, Gottwald – IÚV KSČ 8. 9. 1939, *Príspevky k dějinám KSČ* 3, 1967, str. 390.

132 Materiály sovietsko-poľskej komisie historikov k problému deportácie poľského obyvateľstva v rokoch 1939-1941. *Otázky míru a socializmu* č. 5, 1989, str. 90-91.

133 WEBER, H.: *Die kommunistische Internationale, Eine Dokumentation*, Dok. 46. Hannover : 1966, S. 317.

134 Tamže, str. 320.

v kolóniách. Toto „odhalenie”, pravda, nebolo celkom neopodstatnené, ale práve preto malo viesť k napohľad logickému, v skutočnosti však demagogickému záveru o imperialistickom charaktere vojny. Naproti tomu pozície sovietskej vlády charakterizoval šéf ĽKZV ako striktnú neutralitu v prípade účasti Nemecka vo vojne, ku ktorej ZSSR – podľa jeho slov – zaviazalo „nadviazanie praktickej spolupráce a politickej podpory Nemecka v jeho mierovom úsilí.”¹³⁵

Molotovov prejav fascinuje svojou metodickou, zjednodušujúcou priamočiarosťou, zdanlivou jasnosťou, zrozumiteľnosťou a svojou zvrátenou logikou. A o krátky čas na to sám Stalin v odpovediach redaktorovi *Pravdy* zdôraznil: „*Nie Nemecko napadlo Anglicko a Francúzsko, ale Anglicko a Francúzsko napadli Nemecko a vzali tak na seba zodpovednosť za terajšiu vojnu.*”¹³⁶ Z toho čo je dnes známe o spôsobe „prerokovania” dôležitých dokumentov v sovietskych orgánoch je pochopiteľné, že toto „salto mortale” udalo tón ďalším vystúpeniam.

Všetky uvedené tézy rozvíjal článok G. Dimitrova „Vojna a robotnícka trieda v kapitalistických krajinách”, uverejnený v časopise v *Die Welt* zo 6. novembra 1939, ktorý Stalin osobne komentoval, doplnil a „opravil”.¹³⁷ Takisto text výzvy EKI, publikovaný spolu s článkom v novembrovom čísle mesačníka *Kommunističeskij internacional*, sa vopred konzultoval so sovietskym politbyrom – Stalinom, Molotovom a Ždanovom. Zahraničnopolitické časti článku dôsledne opakujú tézy Molotovovho prejavu. Taktiku (teda už nie strategickú líniu) jednotného a ľudového frontu označil autor síce za „ešte stále celkom aplikovateľnú pre kolónie a závislé krajiny, ktorých ľud bojuje za národnú nezávislosť”. No súčasne zdôraznil, že v tej forme, v akej sa uskutočňovala pred vojnou „už nie je vhodná pre iné krajiny”; bojová jednota robotníckej triedy sa mala budovať výlučne zdola, „v rozhodnom boji proti zradným vodcom sociálnodemokratických strán.”¹³⁸ Komunistom sa ukladalo, napriek represáliám a prenasledovaniu, bojovať proti vojne, proti vlastnej buržoázii, proti oportunizmu vo vlastných radoch, a neskĺznuť na pozície obrany vlasti!

V článku publikovanom pod Dimitrovovým menom je naozaj takmer všetko, čo bolo charakteristické pre zdanlivo opustenú „teóriu tretieho obdobia” spred roku 1934. Nevytyčuje síce otvorene a ako bezprostrednú úlohu uskutočnenie socialistickej revolúcie a nastolenie diktatúry proletariátu. Zato ale odkazuje na inšpiratívny „hrdinský príklad ruských bolševikov, ktorí v r. 1914-1918 ukázali proletariátu správnu cestu z vojny a postupne zabezpečili víťazstvo socializmu na jednej šestine sveta.”¹³⁹ Nepoužíva ani termín „sociálfašizmus”, no celý text je preniknutý neznášanlivým tónom voči sociálnej demokracii. Heslá národnej obrany, vydávané predstaviteľmi demokratických antifašistických hnutí sa označujú za „podvodné”. Na obdobie jeden a pol roka udal tón komunistickej propagandy, z ktorej sa od tohto okamihu nadhlo vytratil samotný pojem „nemecký fašizmus”.

135 Tamže, str. 322.

136 Cit. podľa: SMIRNOV V.: Bielyje pjatna..., c. d., str. 129.

137 FIRSOV, F., Stalin i Komintern, c. d., s. 17.

138 Text článku in: DEGRAS, J.: *The Communist International 1919-1943*, c. d., p. 455.

139 Tamže, s. 459.

V novembri vydal Výkonný výbor Komunistickej internacionály ohlas k 22. výročiu októbrovej revolúcie, adresovaný „proletárom a pracujúcim celého sveta“. Je to štylistická obmena Dimitrovovho článku, rekapitulujúca a metodicky utriedujúca všetky spomenuté povinné tézy aktuálneho kominternovského kánonu. Odkazy na Lenina sa vracajú až k taktike bolševikov počas Veľkej vojny a k očakávaniu „premeny imperialistickej vojny na vojnu občiansku“ v Nemecku. Obzor komunistickej tlače by sa pokojne dal zredukovať na úvodníky časopisu *Kommunističeskij internacional*. Čitateľ sa z nich v období od jesene 1939 do jari 1941 sotva dozvedel, že Nemecko je vo vojne; a vôbec sa nedozvedel že Hitlerovo Nemecko je najsilnejším štátom oboch proti sebe stojacich zoskupení.¹⁴⁰

Tieto dokumenty nesú pečať hrubozrnného dogmatizmu a predsa nemožno hovoriť v pravom slova zmysle ani o návrate k „starej teórii“ z konca 20. a začiatku 30. rokov, pod heslom „trieda proti triede“. Napokon, od rokov 1937-1939 sa už v Kominterne nerozvíjala žiadna teória. Po údere zasadenom sovietsko-nemeckým paktom už KI „nedokázala vôbec prejsť ideovo-politickú samostatnosť, príliš tesne sledujúc zahraničnopolitické kroky ZSSR“.¹⁴¹

Je zjavné, že „taktické ohľady“, manévrovanie v záujme „nezavlečenia krajiny socializmu do imperialistickej vojny“ drasticky spochybnili celú predchádzajúcu antifašistickú aktivitu komunistických strán. V dôležitej fáze vzniku vojnového konfliktu sa takto komunisti sami vyradili z boja proti agresii zahraničného fašizmu. Táto izolácia v rámci hnutia odporu sa v ďalšom období, po uzavretí nanútených zmlúv o vzájomnej pomoci medzi ZSSR a pobaltskými republikami a najmä po vypuknutí sovietsko-fínskej vojny v decembri 1939, len ďalej prehĺbila a trvala ešte viac ako ďalší rok. Kominternu vydávala začaté vojenské akcie Sovietskeho zväzu proti Fínsku za „odpoveď na volanie fínskeho ľudu“¹⁴²

140 Pozri: Mc KENZIE Kermit E.: *Commintern and World Revolution 1928-1943*, c. d., p. 171.

141 FIRSOV, F., Stalin i Komintern, c. d. str. 117. Takto obozretne to citovaný autor formuloval r. 1989. Pozri tiež FIRSOV, F.: Aktuálne problémy istorii Kominternu, c. d. str. 114. Oveľa lapidárnejšie otázku aj odpoveď postavil už r. 1966 český historik Josef Novotný: „I naše dosavadní znalost pramenů mně dovoluje usuzovat, že nová politika KI nevyplývala ani z paktu, který mohl mít velký, ne však rozhodující význam; ani z charakteru války, jež od počátku byla markantně poznamenána „podivností“; ani z rozboru celosvětové situace, na který v tak krátké době nebyl čas (pokud ovšem nebyl nahrazen hrubým, silně dogmatickým a značně subjektivistickým odhadem budoucího vývoje). Domnívám se proto, že došlo k mechanickému ztotožnění momentálních potřeb zahraniční politiky SSSR s politikou celého mezinárodního komunistického hnutí a že to byla zbytečná daň souvislostem paktu.“ NOVOTNÝ, J.: K hodnocení linie KI v letech 1939-1941. In: *Národní fronta a komunisté*, c. d. str. 381. Podobne Jaroslav Opat: „Je myslím nesporné, že mnohé změny politické linie kominterny - rozhodně to platí o posledních dvou v období její existence – nebyly výsledkem nějaké vědecké analýzy světa své doby, ale byly v podstatě subjektivistickou, pragmatickou reagencí na vážné otázky světového a hlavně evropského vývoje.“ OPAT, J.: Pokus o srovnání objektivních i subjektivních faktorů národní fronty ve třech zemích. Tamže, str. 403.

142 Člen EKI O. Kuusinen bol postavený na čelo obskúrnej „Ľudovej vlády demokratickej republiky Fínsko“ v Terijoki. Vláda nemala v krajine nijakú podporu. Jej jediným zahraničnopolitickým aktom bolo uzavretie paktu o vzájomnej pomoci a priateľstve so ZSSR, ktorým príznačne argumentoval Molotov proti vylúčeniu ZSSR zo spoločnosti národov v decembri 1939. Na jar 1940 bola bez vysvetlenia likvidovaná. *Otázky míru a socialismu*, č. 9, 1989, str. 90-91. Pozri

a za „pomoc v boji proti jeho katom, agentom zahraničného kapitálu”.¹⁴³ Podobne, keď r. 1940 pod tlakom okupácie boli Estónsko, Lotyšsko a Litva donútené vyhlásiť sa za sovietske socialistické republiky, po sovietskej anexii Bessarábie a Severnej Bukoviny na úkor Rumunska, líčil časopis *Kommunističeskij Internacional* „neopísateľné nadšenie” más nad pripojením k ZSSR, čo označil za brilantné potvrdenie správnosti národnostnej politiky Lenina a Stalina.¹⁴⁴

Od konca prvého vojnového roka, takmer až do napadnutia Sovietskeho zväzu nacistickým Nemeckom, sa v sovietskej a kominternovskej propagande vytrvalo zdôrazňovalo, že hlavným nepriateľom nie je Nemecko ale Anglicko, ktoré „rozpútalo európsku vojnu a od tých čias sa usiluje zo všetkých síl, aby sa bojisko rozšírilo a aby bola rozpútaná nová svetová vojna”.¹⁴⁵ Zvyčajné invetívny, ktoré sa stupňovali počas „čudnej vojny”, vyvrcholili v čase, keď po obsadení západnej Európy a rozbití Francúzska bojovala proti Hitlerovskému Nemecku jediná veľmoc – Veľká Británia. Príchod W. Churchilla do kresla premiéra v máji 1940 komentoval týždenník *World News and Views*, vydávaný Kominternou pre západné komunistické strany, takto: „Je to najhoršia vláda aká kedy Británii vládla!” Obzvlášť hrubo sa útočilo na bývalých spojencov komunistov z obdobia francúzskeho ľudového frontu, najmä Leona Bluma.¹⁴⁶

Už koncom septembra 1939 sa na vlnu kominternovskej propagandy úplne „preladili” aj tie komunistické strany, ktoré počas prvých troch týždňov vojnového konfliktu zaujímali antifasistické a vlastenecké stanovisko. Tento prechod nebol hladký a rozhodne nie všetci predstavitelia boli presvedčení o správnosti všetkého, čo prichádzalo z moskovskej centrály. Direktívy EKI ich stavali do čoraz zložitejšieho a nezmyselnejšieho položenía a izolovali počas celého prvého obdobia vojny od ostatných antifasistických síl.

KSČ, KSS pakt a vojna

Tragické dôsledky Mníchova a rozbitie Československa priniesli posun dôvery obyvateľstva v protektoráte a protifúďackej opozície v slovenskom štáte od appeaserských mocností smerom k ZSSR. Takto to videli a uvádzali vo svojich hláseniach ďalší komunistickí

tiež SMIRNOV, V.: Bielyje pjatna..., c. d., str. 130; WERTH A.: *Russia at War*, c. d., p. 96; Mc KENZIE K. E.: *Commintern and World Revolution*, c. d., p. 172.

143 Telegram Stalinovi pri príležitosti jeho 60. narodenín, DEGRAS, J., c. d., p. 462.

144 DEGRAS, J.: *The Communist International...*, c. d., p. 463; I. Deutscher hodnotil na začiatku roku 1942, z pozície „renegáta komunizmu“, politiku ZSSR v prvom období vojny takto: „Bolo to obdobie, v ktorom bol Sovietsky zväz posadnutý zaistovaním svojich najvýhodnejších strategických pozícií pre následný konflikt s Treťou ríšou“. V pozadí sovietskeho expanzionizmu podľa neho nebolo imperialistické dobývanie nových trhov, surovín, či ziskové investovanie kapitálu. Vyplýval „z požiadaviek jeho politicko-strategickej hry“. Podľa Deutscherovho presvedčenia socialistu však existujú obmedzenia, ktoré si nemôže dovoliť prekročiť žiadny štát, dokonca ani ten, ktorý bojuje o vlastnú existenciu. Týmto limitom je sloboda a sebaurčenie iných národov. DEUTSCHER, I.: 22 June 1941. In: *Marxism, Wars and Revolutions*, c. d., p. 20.

145 WEBER, H.: *Die Kommunistische Internationale*, c. d., Dok. 47, S. 327-328.

146 DEGRAS, J., c. d., pp. 459-460.

emigranti, ktorých prijali sovietske úrady v priebehu roku 1939.¹⁴⁷ Sovietska vláda v nóte Nemecku z 18. marca odmietla uznať zákonnú platnosť likvidovania samostatnej štátnej existencie Česko-Slovenska, protestovala proti pripojeniu Čiech a Moravy k nemeckej ríši, okupácii Podkarpatskej Rusi Maďarskom a podriadeniu Slovenska nemeckej nadvláde.¹⁴⁸ Ešte v máji 1939 československý veľvyslanec Z. Fierlinger presviedčal zahraničných Čechov a Slovákov v Paríži, že čerstvá výmena na poste LKZV veľa neznamená, pretože „Molotov je člověk realistický a střizlivý. V Moskvě bylo a je mnoho sympatií pro Československo.“¹⁴⁹ Exiloví politici na západe, a na nich orientovaná domáca opozičná verejná mienka, spájali nádeje na obnovu Československa a demokratických pomerov s nadchádzajúcou vojnou koalície západných štátov a ZSSR proti Hitlerovi.¹⁵⁰

Nemecko-sovietsky pakt spôsobil zmätok. Podľa nemeckých okupačných úradov mal v protektoráte „zdrvivý vplyv“ na českú verejnosť a vyvolal „neporozumenie politiky ZSSR“. Nenaštrbil však vážne ani dôveru v ZSSR, ani rusofilské nálady.¹⁵¹ Rozhodne nevyvolal také antikomunistické (a dodajme, že trochu farizejské) pobúrenie ako v západných krajinách, v ktorých sa appeaserstvo vlád priživovalo na appeaserstve domácej verejnej mienky. Pro-benešovské a socialistické Československé zprávy vydávané v Paríži v triezvom komentári z 26. augusta nabádali „v klidu vyčkati událostí přístích dní a dalšího vývoje krise, v jejímž akutním stadiu nyní jsme. V každém případě by bylo předčasně usuzovat, že Rusko se spojilo s Německem na odboj a výboj“. Podpis paktu „neznamená ještě, že Rusko opouští evropské demokracie a že je v jedné frontě s Německem“.¹⁵²

Z exilových komunistických predstaviteľov veľmi zdržanlivé stanovisko zaujal Jan Šverma, a v prvých chvíľach prijal pakt s rozpakmi aj Viliam Široký; hoci obaja vzápätí svoje vyjadrenia korigovali. Vladimír Clementis otvorene odmietol zmluvu aj jej odôvodnenie v citovanom prejave Molotova.¹⁵³ Boli zaznamenané niektoré negatívne reakcie, prí-

147 Väčšina komunistickej emigrácie bola zahraničným vedením usmerňovaná na západ, kde mali plniť svoje úlohy s cieľom preniknúť do zahraničných odbojových organizácií a orgánov, presadiť tam komunistický program a prevziať v nich vedenie. Do Moskvy prichádzali len schválení funkcionári, prípadne ich rodinní príslušníci.

148 *Dokumenty k historii mnichovského diktátu 1937-1939*, Dok. č. 269. Svoboda : Praha 1979, s. 412-413. Sovietsky minister zahraničných vecí Litvinov sa v rozhovore s poľským veľvyslancom Grzybowskiem z 16.3.1939 ohradil: „...neochvějně zastáváme stanovisko sebeurčení národů, avšak vyhlášení samostatnosti Slovenska za nám známých okolností nemá s tímto principem nic společného“. Tamtiež, Dok. č. 267, s. 410.

149 Československé zprávy č. 17, 20. 5. 1939.

150 Rezolúcia zjazdu Čechov a Slovákov v Paríži 30. apríla 1939, Československé zprávy č. 2, 5. 1939.

151 Správa říšské bezpečnostnej policie z 29. 9. 1939 o správani sa Čechov v novej situácii, pozri: JANÁČEK, F. – NOVOTNÝ, J. - HÁJKOVÁ, A.: Pakt, válka a KSČ, *Historie a vojenství* č. 3, 1969, str. 430.

152 Komentár podpísal Jiří L. Hronek, bývalý zahraničný spravodajca Českého Slova. Československé zprávy č. 43, 26. 8. 1939.

153 Sovietskej vláde Clementis údajne pripisoval zodpovednosť za to, že rokovania Londýn – Paríž – Moskva uviazli na mŕtvom bode; politiku SSSR označil ako krátkozrakú a zrádzajúcu medzinárodné robotnícke hnutie a ČSR; obsadzovanie západnej Ukrajiny označil za „nemož-

padne rezignovaný postoj nemnohých činiteľov KSČ v Moskve (poslanca B. Vrbenského a senátora F. Nedvěda). Podľa správy Karola Šmidkeho a Karla Procházku o činnosti československej emigrácie v Poľsku z decembra 1939 „*vyvolala tato historická událost mezi emigrací depresi a všeobecnou diskusi.*”¹⁵⁴

Naopak, Klement Gotwald pravdepodobne vedel o chystanom pakte krátko pred jeho podpisom. Pre dohodu ZSSR s nacistickým Nemeckom proti „zradným” západným spojencom Československa mal údajne plné porozumenie a videl v nej „nutnost pro přežití Sovětského svazu”.¹⁵⁵ K jej ojedinele horlivým prívržencom od samého začiatku patrili Bruno Köhler a Václav Kopecký.¹⁵⁶

Prvé stanovisko k paktu koncipoval domáci IÚV KSČ už 24.8.1939. Vyjadrovalo prekvapenie a pokúšalo sa ho vysvetliť ako taktickú záležitosť, ktorá nič nemení na protifašistickom boji.¹⁵⁷ Zaznamenané spomienky na reakcie členov I. ilegálneho vedenia KSČ potvrdzujú otras, dezorientáciu, ale vcelku akceptovanie argumentácie Kominterny.¹⁵⁸ Deprimujúco však zapôsobil pakt na tých mladých aktivistov, ktorí vstúpili do strany po Mníchove, práve kvôli odhodlaniu bojovať proti nacizmu.¹⁵⁹

Na Slovensku „podstatu paktu nepochopil” Gustáv Husák, poverený inštruovaním komunistov - vysokoškolákov v internáte Lafranconi.¹⁶⁰ K „správne mu pochopeniu” dopomohlo vedúcim funkcionárom a aktivistom počúvanie prejavu člena politbyra ÚV KSSZ A. Ždanova vo vysielaní moskovského rozhlasu. Okrem neho mali k dispozícii len oficiálne správy v ľudáckych časopisoch. Vedenie bratislavskej organizácie si bez problémov osvojilo záver, že „západní imperialisti požadovaním jednostranných garancií od ZSSR snažili sa v budoucnosti vtiahnuť ZSSR do vojny s Nemeckom a uzavretím paktu s Nemeckom to bolo znemožnené”.¹⁶¹ Stotožnilo sa s tvrdením, že možnosť vyhnúť sa na istý čas

ný čin Rusov” a „účasť na prepadaní Poľska”. O reakciách predstaviteľov KSČ a KSS na pakt podrobne pozri: JANÁČEK, F. – NOVOTNÝ, J. – HÁJKOVÁ, A.: Pakt, válka a KSČ, *Historie a vojenství* č. 3, 1969, s. 425-457.

154 SNA, Zb. KI, Moskovské vedenie KSČ – správy o činnosti čs. komunistov v zahraničí, 1945, a. j. 1594, Správa Karola Šmidkeho a Karla Procházky, Lvov 6. 12. 1939.

155 Svedectvo Ernsta Fischera cituje RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa*, c. d., str. 152.

156 JANÁČEK, F. – NOVOTNÝ, J. – HÁJKOVÁ, A.: Pakt, válka a KSČ, c. d., s. 429.

157 V pozmenenej podobe na základe pokynov Moskvy ho uverejnilo prvé číslo ilegálneho *Rudého práva* z konca septembra 1939. Porovnaj: *Za slobodu českého a slovenského národa*, c. d., s. 135-136.

158 Pozri JANÁČEK, F. – NOVOTNÝ, J. – HÁJKOVÁ, A.: Pakt, válka a KSČ, c. d., s. 430.

159 RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa*, c. d., s. 153.

160 Husák údajne „zosmiešňoval vysvetlenia členov výboru”, v diskusii uviedol, „že vôbec nepokladá uzavretie paktu za správne”. Nedal sa presvedčiť o nesprávnosti svojho názoru ani právnickým výkladom, že „paky o neútočení neuzavierajú sa medzi priateľenými krajinami, ale medzi štátmi, ktoré majú vážne rozpory a toho času pokladajú za vhodnejšie riešiť ich medzi sebou silou.” KRAJŇÁK, O.: Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu ..., c. d., s. 59-60. Na „škodlivý” vplyv Vlada Clementisa na Gustáva Husáka varovne upozorňoval vedenie KSS vo svojich ilegálnych listoch na Slovensko Július Ďuriš. SNA, Zb. IKSS, a. j. 122.

161 KRAJŇÁK, O.: Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu ..., c. d., s. 59.

vojnovému konfliktu, ktorý v lete 1939 hrozil každú chvíľu vypuknúť, bola „v záujme ZSSR a celého robotníckeho hnutia“. V tomto zmysle vedúci rajónov inštruovali vedúcich buniek, aby zase títo správne informovali ostatných členov a sympatizujúcich, ktorí „podstatu a účel“ dohody chápali predsa len ťažšie.

O pakte mohli komunisti diskutovať čisto „akademicky“, nakoľko nikto z nich nemal tušenie o tajných dodatkoch, týkajúcich sa delenia Poľska, sovietyzácie pobaltských krajín a časti Rumunska. Zdalo sa, že argumenty sú na strane súhlasiacej väčšiny aktivistov, naproti tomu zdravá intuícia sa prejavila skôr u rovnako neinformovaných, no politicky rozhládenejších a názorovo samostatnejších jednotlivcov. Informovanejší (pokiaľ vôbec boli) moskovskí vodcovia dostali zároveň dostatočné varovné signály, v podobe zlovestného „miznutia“ zahraničných pracovníkov Kominterny, že treba držať „líniu a krok“.

Koncom augusta vrcholili prípravy ľudáckej vlády na vojenské ťaženie proti Poľsku pre spor o Javorinu, po boku nemeckého spojenca. V Tisovom vyhlásení sa - s poukázaním na ochrannú zmluvu medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou - uvádzalo, že „v záujme ochrany nezávislosti a územnej celistvosti nášho mladého Slovenského štátu proti hroziacemu poľskému nebezpečenstvu“ pridú na jeho územie nemecké vojenské oddiely, ktoré „v prípade potreby budú s našou hrdinskou slovenskou armádou bok po boku spoločne brániť územie nášho štátu.“¹⁶² V rámci vojnových príprav nariadila 25. augusta slovenská vláda zaplombovanie rozhlasových prijímačov nelojálnym občanom (komunistom, Židom a inak nespoľahlivým), ktorým sa poslušnosť obmedzil len na oficiálne bratislavské vysielanie. No aj po tomto opatrení sa „závadné“ správy zo zahraničia šírili rýchlo a pravidelne.¹⁶³

Hoci sa protipoľské nálady obyvateľstva prejavili (v Bratislave napríklad demolovaním bytu poľského diplomata), aj keď spoluúčasť na agresii mala priniesť Slovenskej republike navrátenie územia zabratých Poľskom r. 1920 a 1938, poľské ťaženie sa netešilo popularite. Vojaci, najmä záložníci nesúhlasili s účasťou na vojne po boku tých, proti ktorým boli pred rokom zmobilizovaní a nasadzovaní. Svoje politicky rôznorodé, viac či menej otvorene protirežimistické a miestami veľmi radikálne názory vyjadrovali aj zvyčajnými, vojensky drsnými prostriedkami, na ktorých sa „podpísala“ aj práca komunistických agitátorov.¹⁶⁴

162 *Slovák*, 30. 8. 1939.

163 Na rozdiel od Nemecka, kde 1.9.1939 vydal minister propagandy J. Goebbels mimoriadne nariadenia, zakazujúce počúvanie zahraničného rozhlasového vysielania a vyzývajúce verejnosť ohlásiť prípady neuposlušnosti zákazu, na Slovensku až do r. 1943 nebolo zakázané samotné počúvanie, ale len šírenie správ zahraničného rozhlasu. LIPTÁK E., *Geopolitické predstavy o Slovensku počas druhej svetovej vojny*, c. d., s. 214.

164 Na ilustráciu posluži doslovné hlásenie veliteľa hlavného odevného a lôžkového skladu Ministerstvu národnej obrany v Bratislave zo 7.8.1939: „Závadné nápisy, heslá – hlásenie: »Tiso, pusť nás starých mazákov do civilu, lebo ti utečieme do Poľska všetci; Slováci zme malí štát, ale zato hladní dost, lebo nám Nemec všetko bere; (nakresl. kladivo so srpom a nápis: Nech žije SSSR. Morho!); Príde čas, nastane, že sa každý gardista do basy dostane a dáme ich tam mi vojaci SSSR – máš pravdu C.P. (značí asi cykl. praporek) Gardisti sú najvatší kmíni na Slovensku a preto by sa ich zešlo povešať za gule všetkých i s ich veliteľom; Nech žije Rusko a Češi, chceme ČSR, c.p. 3. rota (nakreslený srp s kladivom a nadpis: Nech žije SSSR); Vojaci

Na vytváraní týchto nálad mali podiel aj mnohí dôstojníci, ktorí stáli v odpore proti režimu a ktorých počet narastal. V polovici septembra vypovedalo poslušnosť na štyritisíc vojakov kremnickej posádky. Nepokoje záložníkov prepukli aj v posádkach v Bošanoch (3000) Ružomberku (4000), vo Zvolene (5000); preniesli sa aj za brány kasární a stretli sa s podporou miestneho obyvateľstva. Vojenské revolty musel prísť likvidovať osobne minister obrany generál Čatloš. Spoľahlivosť slovenskej armády v očiach nemeckého velenia bola od prvých dní vojny naštbná.¹⁶⁵

Do polovice septembra komunisti na Slovensku posudzovali vojnu zo strany Poľska ako spravodlivú a obrannú. Prvý cyklostylovaný leták, rozširovaný v Bratislave a okolí začiatkom septembra, vyzdvihoval zločinný charakter nemeckého útoku proti Poľsku. Vyzýval slovenský ľud a predovšetkým vojakov, aby vystupovali proti zneužívaniu slovenskej armády v boji proti poľskému ľudu.¹⁶⁶ Aj v ďalších okresoch sa medzi mobilizovanými vojakmi šírili letáky s výzvou, aby nebojovali proti bratskému Poľsku a spojili sa s ním proti spoločnému nepriateľovi, nemeckému a domácejmu fašizmu.¹⁶⁷

Pozoruhodná iniciatíva o nadviazanie kontaktov s KSS vyšla v predvečer vojny z kruhov poľského zastupiteľstva. Prostredníctvom vyslaného príslušníka skupiny československy orientovaných stúpcov Londýna Poliaci údajne ponúkali slovenským komunistom zbrane, výbušniny, organizačnú pomoc, dokumenty aj vojenské zaškolenie, v prípade, že pri vypuknutí vojny KSS zorganizuje sabotáže a partizánske oddiely. Pretože stanovisko Sovietskeho zväzu k vojne v tom čase ešte nebolo známe, a niektorí funkcionári počítali s účasťou ZSSR vo vojne proti Hitlerovi, prejavili sa v tejto otázke určité „zakolísania“. No vedenie strany napokon návrh odmietlo s flišťinským zdôvodnením, že „sme antifašisti a nemôžeme vyjednávať s režimom ktorý komunistické hnutie v svojej krajine prenasleduje, revolučných robotníkov zatvára“.¹⁶⁸ Poliakom sa odporúčalo v prvom rade upraviť vzťahy s vlastnou komunistickou stranou. Hodno tu pripomenúť, že činnosť Poľskej komunistickej strany bola v tom čase paralyzovaná a jej vedúce kádre takmer zlikvidované najmä v dôsledku „bojov proti úchyľkám“ a stalinských čistiek v rokoch 1938 a 1939.

Niekoľko dní po napadnutí Poľska pražský IÚV poslal do Moskvy najprv konformnú reakciu na pakt, a v depeši z 10. 9. 1939 aj hlavné tézy pripravovaného stanoviska k začiatku

nechcu fazuľu hrach, to zežere Tuka Šaňo Mach; Nech žije Beneš!; Stará pára to má za pár, viser sa im na fazuľu na hrach; Mi chceme Slovensko Maďarskú vládu; Mi vojaci chceme Rusko, budeme bojovať proti Hitlerovi; Morho je náš pozdrav; Stará máza to má za pár, za 47, mi nechceme fazuľu s hrachom na to máme d'alejslúžiacich tí majú nárok na fazuľu lebo trpia za rodičov. Končím nazdar s nami to už nevyhrajú; Morho (nakreslený srp s kladivom)«. Takýchto hesiel je viac, sú však zle čitateľné.“ Odpis cit. podľa: ŠOLC, J.: Slovenské národné povstanie, jeho predpoklady a priebeh. In: *SNP 25. Štúdie, udalosti, bibliografia*. Bratislava : Obzor 1969, str. 36-37.

165 Depeše, ÚV KSČ – Gottwaldovi 13. 10. 1939, *Príspevky k dejinám KSČ* 3, 1967, s. 395.

AMSNP, f. XII, pr. č. S 145/76 - P. Barboriak.

166 KRAJŇÁK, O.: Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu ..., c. d., s. 64.

167 AMSNP, f. XII, pr. č. S 145/76 - P. Barboriak.

168 SÚA, sb. ZV KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 104, správa Karola Bacílka z 24. 5. 1941.

vojny. V rozpore s vyššie citovanou direktívou Sekretariátu EKI odoslanou 8. septembra¹⁶⁹ jednoznačne pomenovali agresora: „Útočníkem je hitlerovské Německo. Pro nás to znamená vystupňovat boj proti hlavnímu nepříteli, podporovat válku proti Hitlerovi, avšak ostře se diferencovat od západní reakce“¹⁷⁰ Další část telegramu do Moskvy (podľa prijatej interpretácie) potvrdzovala v oslabenej podobe heslo, ktoré už v júli odmietlo ústredné vedenie KSS: „[*At' žije svobodné Československo ve svobodné Evropě, at' žijí svobodní Slováci svobodného Československa (?). At' žije Československo (?), osvobozené od Hitlera*].¹⁷¹ ... Pozvedněte zbraně proti hitlerovskému fašismu a jeho slovenským nohsledům. Bojujte společně s českým národem.“¹⁷²

Đuriš a za ním Osoha odcestovali do Prahy na konzultácie k vyjasneniu postoja k vojne a hlavnému cieľu oslobodzovacieho boja. Podľa Osohovej interpretácie došlo k dohode, že sa má na Slovensku vydať protivládny leták v takej forme, „aby sympatie slovenského ľudu boli obrátené k poľskému národu a proti nemeckej agresívnej politike“.¹⁷³ IÚV KSČ poslal na Slovensko kuriérnou cestou cez Hodonín letáky s heslom nového Československa. Vedenie KSS ho podrobilo kritike na schôdzi v Banskej Bystrici, a Osoha dal prikaz letáky zničiť. Po porade s Benadom a Černockým „došli k tomu záveru, že nálada na Slovensku nie je ešte taká, aby sa mohlo propagovať heslo nového zriadenia Česko-Slovenska, a tiež aj preto nie, že ľud na Slovensku má veľké ilúzie o samostatnom slovenskom štáte, ďalej nechápe o aké Československo sa jedná, či Benešovské alebo nejaké iné.“¹⁷⁴ Pre porovnanie, českí komunisti v Londýne práve v tom čase predložili prezidentovi Benešovi neakceptované návrhy na spoluprácu vo vojenskej a politickej oblasti.¹⁷⁵ Naproti tomu Vlado Clementis – v „neortodoxnom“ chápaní júlových Smerníc o úlohách zahraničného odboja – v Paríži podpísal spolu s Hodžom a Osuským Memorandum z 10. októbra, určené prezidentovi Benešovi, predstavujúce epizodickú zárodočnú podobu slovenského národného frontu v emigrácii.¹⁷⁶

14. septembra prišiel od „Klema“ dodatok k direktíve SEKI, v ktorej sa hovorilo: KSČ využíva súčasnú vojnu na rozvinutie národnooslobodzovacieho boja československého

169 Pozri tiež poznámku 128. Pokiaľ neuvažujeme o „vypovedaní poslušnosti“, ostáva možnosť, že depeša z Moskvy nebola ešte dešifrovaná.

170 Depeše, ÚV KSČ – Gottwaldovi 9.9.1939, *Príspevky k dějinám KSČ* 3, 1967, str. 391.

171 Text vyznačený hranatými zátvorkami je podľa publikovaných dokumentov v nemeckom origináli skomolený a znie: „Es lebe freie Tsch. im freien Europa, es lebe die freien Slowakien der freundschaft“, čo prekladatelia interpretovali ako je uvedené. Koniec depeše je nezrozumiteľný. Tamtiež, s. 391.

172 Depeše, ÚV KSČ – Gottwaldovi 9.9.1939, *Príspevky k dějinám KSČ* 3, 1967, str. 390.

173 AMSNP, OFJŠ, šk. 5, i. č. 49.

174 Tamže; NAČR, sb. ZV KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 104 - správa Karola Bacílka z 24.5.1941.

175 List E. Benešovi zo 16. 9. 1939, cit. podľa: JANÁČEK, F. – NOVOTNÝ, J. – HÁJKOVÁ, A.: *Pakt, válka a KSČ*, c. d., str. 444-446.

176 Bližšie o „slovenskom vyhlásení“ pozri: ŠOLC, J.: *Slovensko v české politice*. M. O. Enterprise, Banská Bystrica : 1993, s. 96. No Clementis bol v komunistickom hnutí postavou netypickou; o niekoľko mesiacov priniesol Široký na Slovensko z Moskvy rozhodnutie, že „Clementis pre nás prestal existovať“ Depeše, ÚV KSČ – Gottwaldovi 10. 4. 1940, *Príspevky k dějinám KSČ* 3, s. 414.

ľudu; vystupuje proti jeho zneužívaniu na imperialistické ciele anglo-francúzskeho vojnového bloku; Benešova zahraničná akcia je teraz v službách imperialistov a nepriateľov soviетov; československý ľud sám, v spojení s nemeckou a rakúskou robotníckou triedou zvrhne Hitlera a oslobodí sa „národnostne a sociálne”. „*Sovietsky sväz je naďalej jediným skutočným priateľom porobených národov, vrátane národov Československa*”.¹⁷⁷

Až koncom roka 1939 a začiatkom 1940 sa dostali stanoviská domáceho ilegálneho vedenia, parížskeho byra KSČ, aj komunistov v Londýne formálne do súladu s Gottwaldovými šifrovanými pokynmi, tlmočiacimi stanovisko EKI, keď predtým takmer všetci podstúpili totálnu sebakritiku svojich pôvodných názorov. Naproti tomu, vedenie KSS mohlo cítiť čudnú satisfakciu, keď moskovské vedenie, opäť na priamy pokyn Kominterny, heslo „obnovy Československa” v marci 1940 nečakane odvolalo.

KSS a boľševická geopolitika

Od vzniku Slovenského štátu prichádzali na program dňa viaceré geopolitické predstavy o Slovensku. Historik L. Lipták si všíma šesť základných koncepcií, za ktorými stáli reálne politické sily a z ktorých takmer každá mala viacero variantov. Popri zachovaní stavu po 15. marci 1939, či návrate pred 22. november, resp. 6. október 1938, pred 30. september 1938 alebo dokonca pred 28. október 1918, existovali ďalšie koncepcie. Boli to zatiaľ „dejinami nepreverené” integračné projekty, do ktorých malo Slovensko vstúpiť buďto samostatne, alebo ako súčasť Československa/Česko-Slovenska. Napríklad účasť Slovenska v širšej federácii mohla mať na jednej strane podobu bloku katolíckych štátov s Poľskom či Chorvátskom, na opačnom póle to bola vízia Slovenska ako súčasti federácie sovietskych republík.¹⁷⁸

Vývoj komunistickej koncepcie možno sledovať aj pomocou rekapitulácie hesiel, ako sa postupne objavovali v interných smerniciach a agitačných materiáloch KSS: „Za znovudosiahnutie slobody, nezávislosti a samostatnosti demokratickej Československej republiky” (máj 1939), „Za nové Československo” (jún 1939), „Za slobodné a šťastné Slovensko, v rámci Česko-Slovenska” (september 1939), „Za slobodné Slovensko v slobodnom Československu a novej Európe!” (október 1939), „Vpred za šťastné a slobodné Slovensko!” (február 1940), „Za úplne slobodné a samostatné Slovensko” (jún 1940), „Za sovietske Slovensko” vo zväzku sovietskych socialistických republík (máj 1941). Do tejto poslednej polohy nasmerovalo a povzbudilo geopolitické úvahy vedenia KSS plné uznanie Slovenskej republiky Sovietskym zväzom, ako aj viaceré nasledujúce vojensko-politické a diplomatické kroky sovietskeho štátu na sever od jej hraníc.

16. 9.1939 prerušila sovietska vláda oficiálne diplomatické styky s československými činiteľmi a po určitých prieťahoch Z. Fierlinger opustil Moskvu. V decembri sa stal slovenským vyslancom v ZSSR Fraňo Tiso a vo februári 1940 odovzdal akreditačné listiny v Bratislave sovietsky splnomocnený zástupca Grigorij M. Puškin.¹⁷⁹ Pokiaľ ide o marcové

177 Depeše, Gottwald – ÚV KSČ 14. 9.1939, *Príspevky k dejinám KSČ* 3, 1967, s. 392-393.

178 Pozri: LIPTÁK, L.: Geopolitické predstavy o Slovensku, c. d., s. 214.

179 Slovák, 15. 2. 1940

výhrady proti spôsobu vzniku slovenského štátu, potom „Stalinove pochybnosti 16. septembra už zanikli“ a diplomatické vzťahy medzi oboma krajinami sa až do júna 1941 vyvíjali „mimoriadne priateľsky.“¹⁸⁰ V druhej polovici septembra 1939 začali jednotky Červenej armády obsadzovať územie juhovýchodného Poľska. Zmluva medzi ZSSR a Nemeckom z 28.9.1939 domnele (podľa dodatočného výkladu komunistov) „legalizovala“ anektovanie území západnej Ukrajiny a západného Bieloruska. Po prvýkrát od r. 1917 sa rozšírilo teritórium socializmu a zóna bolševického vplyvu znovu siahala po hranice Nemecka. V ten istý deň vydalo IÚV KSČ smernicu určenú nižším stranickým organizáciám, ktorá ukladala v agitačnej činnosti „skorigovať“ dovtedajšie formulácie, ak odporovali novým moskovským pokynom.¹⁸¹

Už po tomto dátume bol v mene ilegálnej KSS vydaný leták s úderným oslovením „Slováci, Slovenky!“ Za autora možno takmer s určitosťou označiť J. Osohu.¹⁸² V časti venovanej charakteru nemecko-poľského konfliktu sa výrazne rozchádza s naoktrojovanou stalinskou formuláciou, keďže hlása: „*Válka Nemecka proti Poľsku je válkou imperialistickou, dobyvačnou a proti takejto válke my komunisti sa stavíme so všetkou silou! Válka Poľska proti Nemecku je válkou obrannou, válkou spravodlivou, a preto naše sympatie sú na strane poľského, bratského a pokrvného národa.*“¹⁸³ Neznamenalo to však dezavuuovanie vyhlásení sovietskych štátnikov: ortodoxní bolševici-leninovci totiž tak ako vždy, aj teraz jasne oddeľovali „pružnú“ zahraničnú politiku sovietskeho štátu od „principiálnej robotníckej“ politiky komunistickej strany. Celkom v súlade s obnovenou platnosťou revolučných dogiem sa očakávalo od poľského proletariátu, že prevezme „do svojich mozofnatých rúk obranu zeme a národnej samostatnosti“. Dokument vyjadruje presvedčenie, že sa „čoskoro podarí poľským pracujúcim masám vyslobodiť vlasť z rúk fašistických vtrelecov a skončiť so zbytkami starého režimu, pri účinnej pomoci Sovietскеho zväzu a jeho neporaziteľnej Červenej armády, ktorá už vpochodovala na územie Poľska, zabezpečujúc takto poľskému národu samostatnosť a poriadok vo vnútri štátu“. Nové hranice ZSSR v predstavách presvedčených stúpencov „revolučného východiska z vojny“ približovali takúto nádej (až na vzdialenosť 40 km!) k hraniciam Slovenska. To napokon naznačuje aj záverečné prevolanie: „Slováci, Slovenky, buďte pripravení! Preč s fašizmom! Preč s fašistickými vyžieračmi z našich dedín a miest! Za vládu pracujúceho ľudu na Slovensku!“¹⁸⁴

O skutočnej nevyjasnenosti a názorovej nejednotnosti v otázke „vhodnosti“ hesla spoločného štátu vo vnútri samotného slovenského IÚV svedčí iný leták, s rovnakým oslovením: „Slováci, Slovenky“ (príznačne - bez podpisu). Je celkom, alebo takmer celkom v súlade so stanoviskom „precizovaným“ v obojsmerných šifrovaných telegramoch medzi Prahou a Moskvou v priebehu prvej polovice septembra. Vôbec neidentifikuje agresora; za

180 HOENSCH, J. K.: *Slovensko a Hitlerova východná politika*. Bratislava : Veda 2001, s. 190.

181 Interpretuje: JANÁČEK, F. – NOVOTNÝ, J. – HÁJKOVÁ, A.: *Nová orientace, Historie a vojenství*, 1969, č. 4, str. 629-673.

182 Osoha pri vyšetrovaní priznal autorstvo 3-4 ilegálnych letákov z tohto obdobia.

183 *Dejiny SNP 1944*, zv. 3, Dokumenty, c. d., s. 24-25 (passim).

184 *Tamže*.

príčinu vojnových bied sa určuje kapitalizmus, ktorý slovenský ľud „vodí za nos ... vždy v inom kabáte: raz je to kráľovstvo, potom je to buržoázna tzv. demokratická vláda a nakoniec fašistická diktatúra stavovská.” Charakter vojny a stanovisko k bojujúcim stranám sa vysvetľuje takto: „*Vtedy, keď Nemecko chcelo vojnu, iní chceli mier. Teraz už sice Nemecko žobré o mier ale ostatní chcú vojnu ... My nemôžeme veriť ani jednej, ani druhej strane... Preto preč s kapitalizmom a s vyžieračmi chudobného ľudu.*“ Záverečná výzva a hlavné heslo znie: „*Bojujte za slobodné a šťastné Slovensko, v rámci Česko-Slovenska* (písané „s čiarkou” - pozn.: X. Š.), *ktoré v novej Európe bude v úzkom zväzku s ZSSR. Preč s kapitalizmom, preč s nemeckým fašistickým útlakom. Nech žije boj o nové štátne zriadenie pod vedením Sovietskeho zväzu.*”¹⁸⁵ Domnievam sa, že ide o odpis letáka (resp. jedného z letákov) poslaných z Prahy, ktorých rozširovanie na strednom Slovensku tak veľmi pobúrilo Ďurišových oponentov vo vedení KSS a, podľa ich neskoršej výpovede, aj nižšie články ilegálneho banskobystrického aktívu. Paradoxne, za pôvodcu jeho rozširovania treba považovať samotného banskobystrického oblastného tajomníka K. Černockého, hoci on sám v otázke vhodnosti či nevhodnosti záverečného hesla podporil J. Osohu. Černocký pri svojom zatknutí 10.3.1940 „udal, že asi v septembri 1939 dal z týchto letákov asi 20 kusov rozširovať jednému robotníkovi zo Zvolena”.¹⁸⁶ Letáky boli zachytené medzi 21. septembrom a 21. novembrom 1939 v obvodoch žandárskych staníc Sliač-kúpele a Podbrezová. Výzvy sa širili odpismi, a ich obsah sa tak mohol viac či menej podstatne líšiť. Najmä ak to záverečná inštrukcia ponechávala na ľubovôli rozširovateľov: „Po prečítaní odpíš state, ktoré sa ti páčili a daj ich ďalej!”¹⁸⁷

Očakávania pokračujúcich socialistických zmien vo svete sa uplatnili aj v českom komunistickom hnutí, no nenachádzali medzi českými robotníkmi a ľudovými vrstvami, natoľko priaznivú pôdu ako na Slovensku. Aj komunistické a komunistami ovplyvňované prostredie bolo v protektoráte vo všeobecnosti menej prístupné stalinskej pseudoargumentácii. Na Slovensku sa „široko spájal” postup revolúcie s postupom sovietskej moci (širenej za pomoci ČA) na západ. Ako konštatovali viacerí autori už v 60. rokoch, čím

185 Slováci, Slovenky, leták, AMSNP, f. III, sg. A-4/a, šk. 2, pr. č. 68/66. (príloha k prípisu Kriminálnej ústredne Bratislava žandárskej stanici v Sliači-kúpeľoch vo veci rozširovania komunistických letákov z 10.10.1941)

186 AMSNP, f. III, sg. A-4/a, šk. 2, pr. č. 68/66. (Prípis Kriminálnej ústredne Bratislava žandárskej stanici v Sliači kúpeľoch z 10.10.1941). Medzi výpoveďou K. Černockého pri zaistení a neskoršou interpretáciou (po úteku z väzenia a emigrácii) v správe zahraničnému vedeniu v Moskve je zjavný rozpor. Možno došlo k názorovému posunu pod dojomom ďalšieho vývoja sporu medzi Osohom a Ďurišom a jeho formálneho urovnania na príkaz Moskvy (Bacilkovo poverenie). V nemeckom rukopise správy o svojej činnosti, datovanej 5.5.1941 Černocký uviedol: „V Moskve som si počínal podľa príkazov strany, bol som súdr. Bacilkovi nápomocný pri podávaní správy, rád by som ale hovoril so súdr. Gottwaldom a Širokým o myšlienkových pochodoch a názoroch obsiahnutých v mojich brožúrach”. SÚA, sb. ZV KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 105; Na druhej strane, to, že Černocký priznal (alebo vzal na seba?) pred vyšetrovateľom zodpovednosť za rozširovanie letákov s rozhodne priťahujúcim heslom „obnovy Česko-Slovenska”, možno pripísať aj zásade konšpirácie: v prípade zadržania neuvádzať mená a spojenia, o ktorých polícia nevie.

187 AMSNP, f. III, sg. A-4/a, šk. 2, pr. č. 68/66. (Slováci, Slovenky, leták)

d'alej na východ „do politického myslenia členů KSČ vstoupil prvek, už dlouho příznačný pro myšlení Stalinovo, totiž favorizování síly a tlaku prvního socialistického státu jako hlavního nástroje v rozvoji světové revoluce.“¹⁸⁸ Charakteristika vojny ako imperialistickej z oboch strán sa im zdala byť adekvátnym vyjadrením situácie a tézy EKI sa na Slovensku pomerne ľahko ujali, pretože mierili na obe strany: proti Nemecku aj proti západným mocnostiam, a obsahovali aj revolučnú perspektívu východiska z vojny. „Vlastenecké hnutí v Čechách se živelně stavělo proti linii spolupráce Německa se Sovětským svazem, na Slovensku se od této linie očekával prospěch.“- upozornil už v 60. rokoch historik odboja Jaroslav Šolc.¹⁸⁹ Chýba však seriózný a ideologicky nezaťažený výskum, ktorý by odhalil, či tieto očakávania možno pripísať len jednotlivcom, či úzkemu funkcionárskemu jadru – t.j. „vnútornému kruhu zasvätených“, do akej miery sa s nimi stotožnili aktivisti a či naozaj rezonovalo aj na okrajoch ilegálnej straníckej siete a medzi sympatizantmi, resp. ktoré faktory a v akom poradí dôležitosti sa na tom podieľali.¹⁹⁰

Situácia na formálne samostatnom a národne „saturovanom“ Slovensku zd'aleka nebola tak jednoznačná a „čitateľná“, aby bolo reálne uvažovať o utvorení širokého anti-fašistického hnutia s programom obnovy ČSR; akokoľvek sa mohol zdať samozrejým nacionálne porobenému obyvateľstvu v Nemcami okupovaných českých zemiach. Pre komplikované a napäté vzťahy medzi IÚV KSČ a IÚV KSS je príznačné, že Ďuriš, napriek odmietavému postoju Osohu (ale pôvodne aj Benadu, Černockého aj ďalších funkcionárov)¹⁹¹, heslo „Za slobodné Slovensko v slobodnom Československu a novej Európe!“ presadzoval aj naďalej. Dostal ho do materiálu pre propagandistov, ktorý sám koncipoval a v októbri osobne priniesol na Slovensko z Prahy, ako „Smernice pre vnútropolitickú a ideologickú kampaň“.¹⁹² Napriek tomu, že oponujúca väčšina slovenského vedenia roz-

188 JANÁČEK, F. – NOVOTNÝ, J. – HÁJKOVÁ, A.: Nová orientace, *Historie a vojenství*, 1969, č. 4, str. 669-670

189 ŠOLC J.: Diskuse o politické linii KI na Slovensku v letech 1939-1941. In: *Národní fronta a komunisté*. Praha : 1968, str. 423.

190 Problematická je pramenná báza; výpovedná hodnota povojnových spomienok, poznačená ideologickou atmosférou doby a účelom svojho vzniku, je v tejto otázke veľmi sporná.

191 Koncom 60. rokov slovenská marxistická historiografia „prehodnotila“ dovtedajšie tvrdenia, že heslo „Za sovietske Slovensko“ presadzoval iba Ján Osoha, a potvrdila, že aj ostatní predstavitelia na Slovensku v rokoch 1940-1942 upustili od hesla „Za slobodné Slovensko v oslobodenom Československu“. Pozri GOSIOROVSKÝ, M.: K niektorým otázkam vzťahov Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa, *Historický časopis* XVI., 1968, č. 3, s. 369-370; ŠTVRTECKÁ, A.: *Ján Osoha*. Bratislava : EPOCHA 1970 a i. Až do pádu komunizmu pretrvalo v oficiálnych dejinách strany klíše o tom, že išlo o prejav „ľavicového sektárstva“, ktoré KI potierala. Pravdou však je, že práve táto téza bola celkom v súlade s krokmi sovietskeho štátu a „perspektívnou“ liniou Kominterny. Len Stalinov momentálny záujem na dodržiavaní dohodnutej línie riek Narev - Visla – San (stanovenej v neverejných článkoch paktu Molotova-Ribbentropa) odkazoval zatiaľ očakávania na jej skoré prekročenie do rieš „revolučného rojčenia“.

192 *Dejiny SNP 1944*, zv. 3, Dokumenty, c. d., s. 25-28. V edičnej poznámke je uvedené, že ide o „dokument celého vedenia KSS, ktorý koncipoval J. Ďuriš“, hoci editori nepochybne museli poznať okolnosti jeho vzniku.

hodla o urýchlennom stiahnutí elaborátu z obehu, s upozornením, že vyvolal búrlivú a negatívnu odozvu väčšiny ilegálneho aktívu, ešte v októbri a novembri 1939 sa šíril v oblasti stredného Slovenska - v mene celého vedenia KSS.

Vypuknutie vojny teda spor o heslo nielen nevyriešilo, ale ďalej prehĺbilo. Ilegálnemu vedeniu ani komunistom na Slovensku pritom vôbec nemožno podsúvať akékoľvek protičeské nálady. Naopak, zdôrazňovala sa solidarita s bojom českého ľudu proti nacistickým okupantom. Po udalostiach v Prahe z 28. októbra a 17. novembra sa po celom Slovensku rozširoval cyklostylovaný leták „Slováci za bratskú pomoc českému národu“. Odsudzoval „pangermánsky imperializmus“ a sľuboval v mene slovenského národa „viesť spoločný boj proti spoločnému utláčateľovi“ a v mene slovenskej robotníckej triedy byť na prvom mieste v boji „za nový a šťastný spoločenský poriadok.“¹⁹³ Otázka vzájomného pomeru sa tu celkom obišla. V predstavách „revolučných“ komunistov na Slovensku „dozreli“ podmienky pre naplnenie „baltskej cesty“, t.j. pre skok od likvidácie hegemonie nemeckého nacizmu k radikálnym spoločenským premenám pod „hegemoniou robotníckej triedy“, a s vynechaním medzistupňa obnovy ČSR „skompromitovanej čechoslovakizmom“. V okupovaných českých zemiach takúto „šancu“ zatiaľ, a to celkom realisticky, nevideli. Úprimne snád pritom verili, že oslobodený český ľud napokon dospeje paralelnou cestou odboja k rovnakému cieľu.

Na konci novembra 1939 časopis *Die Welt* uverejnil spoločné prevolanie komunistických strán Nemecka, Rakúska a Československa pod názvom „Proti imperialistickej vojne, za mier a slobodu národov“. Pre národy utlačované Hitlerom sa v ňom vyzdvihlo „úplné a slobodné samourčovacie právo Čechov, Slovákov, Rakušanov a Poliakov“ ako základ ich najužšej súčinnosti v národnooslobodzovacom boji.¹⁹⁴ Pražský IÚV, zneistený (?) vo výklade dokumentu, ktorý vznikol bez jeho účasti, sa ešte koncom januára 1940 opakovane dožadovoval záväzného stanoviska Moskvy: „*Sdělte, zda máme ve svých heslech hovořit o novém svobodném Československu. Heslo národního a sociálního osvobození Čechů a Slováků nevyčerpává celý problém. Jedná se o poměr mezi Čechy a Slováky, jakož i o příští státní uspořádání. Dosavadní hlavní heslo na Slovensku ‚Za svobodné Slovensko ve svobodném Československu‘ je proto diskusní. Ptáme se, zda heslo o svobodném právu na sebeurčení v provolání tří stran má být považováno za heslo KSČ. Odpovězte na tyto otázky obratem*“¹⁹⁵

Vo februári 1940 ústredné vedenie KSS vydalo „Ohlas Komunistickej strany Slovenska k slovenskému národu“ ako platformu pre národné a sociálne oslobodenie slovenského národa, s výzvou: „Vpred za šťastné a slobodné Slovensko!“¹⁹⁶ Jeho autorstvo sa diskutabilne pripísalo J. Ďurišovi.¹⁹⁷ Ten sa od konca 1939 viac ako rok nedobrovoľne zdržia-

193 *Dejiny SNP 1944*, zv. 3, Dokumenty, c. d., s. 28.

194 ŠOLC, J.: *Slovensko v českej politike*, c. d., s. 136. Túto formuláciu nenájde v publikovanej verzii v zborníku dokumentov z r. 1956. Porovnaj: Spoločný ohlas komunistických strán Nemecka, Československa a Rakúska. In: *Za slobodu českého a slovenského národa*, c. d., s. 66-72.

195 Depeše, IÚV KSČ - Gottwaldovi 26.1.1940, *Príspevky k dějinám KSČ*, c. d. s. 408-409.

196 *Dejiny SNP 1944*, zv. 3, Dokumenty, c. d., s. 34 -39.

197 V 60. rokoch autori upozorňovali, s odvolaním sa na rukopisné poznámky J. Ďuriša z r. 1959,

val v Prahe - vrátil sa až v januári 1941 - a na Slovensko posielal usmerňujúce dopisy.¹⁹⁸ V policajnej správe o vyšetrovaní Jána Osohu sa okolnosti vzniku brožúry opisujú takto: „K 1. máju zhotovil Ján Osoha ‚Ohlas k slovenskému národu‘. Tento ‚Ohlas‘ vyšiel vo forme malej brožurky, a o jeho vytlačenie sa postaral zase Štefan Dubček s Ing. Stahlom” (pracovníci technického aparátu IÚV KSS – pozn. X. Š.). Na príkaz Osohu sa mal Ohlas vytlačiť v čo najväčšom počte a rozdeliť do všetkých oblastí, spolu asi 3 000 kusov.¹⁹⁹

Gottwaldova záväzná a zaväzujúca odpoveď prišla až 15. marca, v osobitne podrobnom telegrame s rukopisnými vsuvkami J. Dimitrova, ktoré dokument „autorizujú ako oficiálne stanovisko Komunistickej internacionály”²⁰⁰. Potvrdil v podstate stanovisko Ďurišových oponentov: heslo obnovy Československa odvolal, s tým, že „heslo ‚Obnovení Československa‘ dnes skrýva imperialistické a protisovětské plány. Národní otázka je dnes jiná, redukuje se na problém Čechů a Slováků. Zdůrazňujeme výslovně, že pro naši stranu platí heslo o úplném právu na sebeurčení pro Čechy i pro Slováky. Právo na sebeurčení znamená právo na samostatnou státní existenci. U Čechů bojovat za obnovení národní a státní svobody. U Slováků bojovat za úplnou svrchovanost nynějšího slovenského státu. Bojem za právo na sebeurčení se odlišuje naše cesta od cesty světového imperialismu a Beneše.”²⁰¹ [...] Poměr mezi Čechy a Slováky je nyní nový. Slovenský separatismus hraje jinou úlohu. Upustit proto od starých hesel týkajících se Slovenska. Slovenský stát je danou základnou pro boj za úplnou svobodu Slováků. Budoucí poměr mezi českým a slovenským státem je otázkou sebeurčení obou národů a závisí na válečných událostech (a výsledcích – dopsal Dimitrov). Termín Česko-Slovensko třeba vykládat v etnografickém smyslu a jako výraz osvobozovacího hnutí obou národů. Na Slovensku boj za vnitřní demokratizaci, v prvé řadě za legální práva dělnického hnutí. Působení na slovenské dělnictvo je naší základnou pro politické zásahy do nového slovenského vývoje. Zdůrazňujeme nezbytnost samostatné politiky pro Slovensko... ”²⁰²

Osohovo „sovietske Slovensko”?²⁰³

Súčasnne s vypuknutím vojny mal už Ján Osoha pravdepodobne premyslenú geopolitickú predstavu o Slovensku ako o súčasť federácie sovietskych socialistických repub-

že „dokument, jehož autorství není jasné, byl schválen celým ÚV KSS”. KŘEN, J.: Slovenská otázka v prvních letech války. In: *Slovenské národní povstanie roku 1944*, SAV, Bratislava, 1965, s. 120.

198 SNA, Zb. Ilegálna KSS, a. j. 122.

199 SNA, Zb. Ilegálna KSS, a. j. 393; Tiež AMSNP, OFJŠ, šk. 5, i. č. 49.

200 ŠOLC J., Slovensko v českej politike, c. d., s. 137; KŘEN, J., Slovenská otázka v prvních letech války, c. d., s. 121.

201 Depeše, Gottwald - IÚV KSČ 13.3.1940, *Příspěvky k dějinám KSČ*, c. d., s. 413.

202 Tamže, s. 413

203 O hesle „sovietske Slovensko” existuje rozsiahla marxistická literatúra, ktorá by sama o sebe stála za historiografický rozbor. V podstate však v každej etape išlo o dobové hodnotenie „správnosti” či „nesprávnosti” taktického prístupu k proletárskej revolúcii a v lepšom prípade o hľadanie „nedeformovaného” marxistického hľadiska, cestou nepredpojatého a objektívneho preskúmania problematiky, s využitím čo najúplnejšej, neselektovanej prameňnej základ-

lík. S propagáciou „sovietskej demokracie“ začal už na jar 1939 v letáku pod príznačným názvom: „Znamená koniec československej demokracie koniec demokracie vôbec?!“.²⁰⁴ Diktatúru proletariátu v ňom prezentoval tak, ako ju sám spoznal a zažil, a s ktorou sa bezvýhradne identifikoval počas svojho viacročného pobytu v ZSSR. Z dnešného pohľadu fantastická a fanatická vízia „komunistickej = sovietskej demokracie“ je postavená proti „kapitalistickej benešovskej ľuddemokracii“. V čase jej zrodu sa vo všeobecnosti očakávalo blízke vypuknutie vojnového konfliktu medzi Nemeckom a Poľskom, s vojenskou angažovanosťou Sovietskeho zväzu. Kým však prozápadní odporcovia ľudáckeho režimu verili v porážku Nemecka koalíciou britsko-francúzsko-sovietskou, v „pravoverných“ komunistoch oživali nádeje na šírenie revolúcie v krajinách na západ od ZSSR a na jej priblíženie k hraniciam Slovenska. Časť „pravoverne“ indoktrinovaných marxistov-leninovcov (v aktuálnej voluntaristickej stalinskej klasifikácii však označovaných za „ľavičiarskych sektárov“) dokonca verila v blízkosť výbuchu proletárskej revolúcie v Nemecku, ktorá zmetie Hitlera a poráta sa aj so západným imperializmom! Heslo „Slobodné Slovensko“ sa údajne zrodilo v niektorých organizáciách zdola, ako priama odozva na heslo „nového Československa“. Osoba tak nastolil otázku propagácie „sovietskeho Slovenska“ ktoré sa v tom čase zdalo aktuálne a presvedčivé aj tým, ktorí sa k nemu neskôr nehlásili.²⁰⁵ Pobyt sovietskeho vyslanca v Bratislave vyvolal ilúzie, že uznanie Slovenska zo strany ZSSR „pomôže progresívnym silám na Slovensku v boji s domácim fašizmom, uľahčí propagáciu ZSSR a socialistických myšlienok. Slovenský štát – áno, slovenský fašizmus – nie, aj takto sa stavala otázka.“²⁰⁶ A keďže Slovensko „takmer susedilo so Sovietskym zväzom“, z týchto „úvah a ilúzií, z nesprávneho odhadu budúceho vývinu – a nielen na Slovensku – vyplynul cieľ slovenských komunistov: Sovietske Slovensko, ktorý vytýčilo vedenie KSS“ - napísal Gustáv Husák v svojom *Svedectve o SNP*.²⁰⁷ A na inom mieste upresnil: „Aj ja som to tak chápal a nepoznám ani jeden prípad, že by mal proti tomu niekto v strane námietky“.²⁰⁸ A ešte ďalej poodhalil: „*Snáď presnejšie to treba povedať takto: ak aj mal niekto vnútorné pochybnosti, ak cítil rozpory, nechával si ich pre seba. Taká bola disciplína komunistov. Pravda, vysvetlenie, ako sa vedenie KSS dostalo k sektárskym chybám a heslám, nie je ospravedlnením. Sektársku líniu vedenia prijala celá strana.*“²⁰⁹

Neprijateľnosť vízie „sovietskeho Slovenska“ pre väčšinu kresťanskej slovenskej spoločnosti sa zdá byť akoby samozrejím, aj vzhľadom na nemilosrdné preverenie sovietskeho modelu v praxi povojnovou históriou. No toto netreba zamieňať s tým, ako stála otázka jej reálnosti na začiatku vojny; pripomenieme, že sovietske Pobaltie bolo a ostalo

ne. Z tohto pohľadu sú stále poučné príspevky z konca 60. rokov, z ktorých pripomením vyššie citovanú Osobu biografiu Anny Hučkovej – Štvrteckej, štúdiu Jana Křena a posledne citovanú prácu Jaroslava Šolca.

204 AMSNP, f. III, sg. A-4/a, kr. 2, pr. č. 68/66.

205 Porovnaj: SÚA, sb. KSČ 1938-1945, k. 10, sg. 104, správa, K. Bacilka, 24. 5. 1941; tiež KRAJŇÁK, O., Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu ..., c. d., s. 102-103.

206 HUSÁK, G.: *Svedectvo o SNP*, c. d. s. 131.

207 Tamže, s. 34-35.

208 Cit. podľa: E. LIPTÁK: Geopolitické predstavy o Slovensku, c. d., s. 224.

209 G. HUSÁK, *Svedectvo o SNP*, c. d., str. 35

„realitou” na celé ďalšie polstoročie. Osohovi súčasníci a ideoví spriaznenci mali veľa dôvodov počítať s jej realizáciou. Až do vzniku protihitlerovskej koalície Sovieti pri najmenšom blahovoľne, ak nie s porozumením, prechádzali mlčaním neskôr zavrhnuté „ľavičiarске a sektárske” projekty, keďže ich nemohli verejne podporiť ani povzbudiť. Prinajmenšom ale „*stanovisko Moskvy uľahčilo komunistom na Slovensku príklon k samostatnosti, k čomu sami smerovali z vnútropolitických a taktických dôvodov, z presvedčenia, že je to výhodnejšie pre získanie ľudovej podpory ako nejaký variant kompromitovaného čechoslovakizmu.*”²¹⁰ Dodajme, že „nesprávny odhad” spočíval najmä v tom, že Stalin predbežne nehodlal vojensky prekročiť s Hitlerom dohodnutú líniu na riekach San – Visla – Narew. Akékoľvek úvahy, ktoré sa v čase, keď ZSSR verejne hlásal „dôslednú neutralitu v imperialistickej vojne”, otvorene zapodievali myšlienkou „pobaltskej cesty” - t.j. šírenia proletárskej revolúcie zbraňami Červenej armády, na územie, resp. do mocenskej sféry tajne priznanej Nemecku – boli pociťované ako nevhodné, nečasové, netaktické a v tomto zmysle „sektárske”. Na druhej strane, keď v lete 1941 došlo k rozbitiu nesrdečnej sovietsko-nemeckej dohody a keď ZSSR vstúpil do vojny na strane protihitlerovskej koalície, „revolučné východisko z imperialistickej vojny” tentoraz neškrupulózne padlo za obeť na oltár novému spojenectvu so západnými demokraciami. A keď Stalin v júli 1941 vyhlásil boj za obnovu Československa s jeho „národnou vládou” za integrálnu súčasť svojich vojnových cieľov, vtedy aj heslo „sovietskeho Slovenska” muselo byť okázalo zavrhnuté ako škodlivé a sektárske, jeho nositelia pomenovaní a podrobení obligátnej „princiálnej” kritike. Paradoxne, kritizovaní aj kritizujúci boli v tom čase už vážnymi pronacistickej Tukovej vlády.²¹¹

(2004)

210 LIPTÁK, E.: Geopolitické predstavy o Slovensku, c. d., s. 221.

211 Záznam diskusie k programu KSS z roku 1941, ktorú usporiadali politickí väzni Krajského súdu v Bratislave po súdnom pojednávaní so skupinou V. Široký a spol. *Dejiny SNP 1944*, zv. 3, *Dokumenty*, c. d., s. 263-274.

SUMMARY

THE IDEA OF CZECHOSLOVAK STATE IN SLOVAKIA 1918-1939, protagonists, representatives, opponents

In the presented monograph, which is a result of research work for the last fifteen years, the author is presenting its own contribution to the issue of constitutional concept that created the base for the creation and maintenance of the first Czechoslovak Republic in the inter-war period.

In the political arena, the idea of a Czechoslovak state stemmed from the conviction of its creators that the unified and common “national” state is the only possibility for the Czechs and Slovaks in order to sustain their own national existence and their own state and to defend them against territorial and other claims of its expansionistic neighbouring countries. For the Czech “component” of the “Czechoslovak nation”, this newly created state unity was aimed to guarantee a distinct majority in relation to the grievously (from the Czech point of view) high number of German national minority; the Slovak “component”, on the other hand, placed its hopes on the Czechoslovak Republic that had to save the Slovaks from the menace of “national death”, which was understood to be the inevitable consequence of Hungarian aspirations to restore the Hungarian Kingdom.

Amongst implicit protagonists of the idea of Czechoslovak state in Slovakia were above all politicians like Vavro Šrobár and Ivan Dérer, partially also Milan Hodža, whose objections grew with the passing of time. The advocates of this idea were eager to spread this idea to the Slovak masses, operating in a way which was corresponding to the concept of Tomáš G. Masaryk of “detailed work” – that means by shifting the attention of the social classes to the questions of everyday life in order to prepare them for a “shock of democracy”. The democratic system was succeeding after the “Big War” in a new, joint state of Czechs and Slovaks, being accompanied by economic, political and moral split. The engagement of these protagonists in this crucial period side by side with the trio of state-founding personages – T. G. Masaryk, M. R. Štefánik and E. Beneš – have brought them to leading political positions in the Czechoslovak Republic. There were expected to adapt and implement the “idea of Czechoslovak state of a unitary Czechoslovak nation” in special conditions existing in Slovakia and to impose these ideas in all areas of life of Slovak society by operating with a team of closest collaborators and a broader circle of supporters.

The five chapters of first part of the presented book titled “Protagonists” are mainly focused on activities, political concepts and the attempts to implement them in political and social level of the above mentioned Slovak representatives of the so-called centralistic camp referring to the position of Slovakia in Czechoslovak Republic. Their personal ambition and mission of these protagonists was to bring the “Czechoslovak idea” close to the mind and hearths of the Slovak people, to build strong ties between the people

and the democratic and republican political order of Czechoslovakia and also to upgrade their Slovak identity, which they interpreted as a partial identity, to the mutual “Czechoslovak identity”.

Author’s ambition in the mentioned five chapters of this monograph is to answer the question, which methods and instruments did the “protagonists” use in order to achieve their goals and why they did not succeed. In contrast to the slogan of autonomy according to the Pittsburgh Treaty proclaimed by the Slovak Peoples Party, the “protagonists” announced the concept of “administrative autonomy”, which, as they have thought, could gradually fulfil the legitimate requirements of Slovaks without affecting the integrity and unity of Czechoslovak state and to put the republic at risk of neighbouring countries having anti-Czechoslovak attitude. There was a significant difference between Šrobár’s and Dérer’s understanding of Czechoslovak “ethnic unity” and Hodža’s aiming to the concept of Czechoslovak “political unity”.

The bearers of the idea of a Czechoslovak state were government offices and all parts of public administration. The five chapters of the second part of the book are paying attention to the problems of organisation of public administration and self-administration (district- and municipal administration) and its financing, staff, representation of Slovaks in supreme public offices and the possibility of delegating the Slovaks civil servants to the district- or municipal-offices of public administration in the Czech Lands or Moravia-Silesia. This topic includes also a very significant institution of citizenship; i. a. the searching for a solution in order to find a possibility to don’t let the autochthonous inhabitants of Slovakia feel like a “inferior” population in its own country. Mechanisms had to be found, which should guarantee that not only national minorities. i. e. loyal citizens of Czechoslovakia, but also the Slovaks as a “limb of the ruling nation” wouldn’t feel as second-class citizens in consequence of their treatment by the Czechoslovak public offices. On the other hand, taking into account the efforts undertaken by forces eventually trying to destruct the Czechoslovak state, the possibility had to be excluded to abuse the democratic understanding of citizenship and civil rights guaranteed by the Constitution of Czechoslovak Republic.

Third part of the book titled “Opponents” is dedicated notably to the radical-socialist and communist, or Bolshevik opponents of the idea of Czechoslovak state. This issue belongs to author’s profiling research topics, which get new impetus after 1989. This thematic bloc starts with a historiographic overview of monographs and texts written since the Communist coup d’état in 1948 till the fall of totalitarian regime in 1989. It was inevitable to tackle the older historiographic production without bias or, in other words, „sine ira et studio“. In three following chapters, which are relatively extensive in comparison to the other chapters, the author’s interest is focused on issues closely related to the main topic of this monograph: the nationality-policy and the solutions proposed and considered of the status of Slovakia in Czechoslovakia, both during the first years of the existence of Republic and the period before the fall of First Czechoslovak Republic. The reader may find concrete examples of tactical approach followed by the Communist International (Comintern) that was mostly motivated by the interests of the

Leninist/Stalinist geopolitics aiming at Soviet domination in East-Central Europe: starting with the slogan of autonomy within the Hungarian Soviet Republic, event. Russian Socialist Federal Soviet Republic of 1919-1920, through the denying of the Czechoslovak unity promoted under the phrase of “the right of the nations to self-determination up to the separation and creation of their own national state”, and finally till the slogan of “defending Czechoslovak democracy against the interior and foreign fascism” during the so-called Munich-crisis and even more colourful phrases and slogans, which arose in the autonomous Slovakia (1938-1939) and in Slovak Republic during the primary stage of Second World War.

The research of this topic is based on newly accessible archival documents and foreign literature. The author is pointing out that in present Slovakia, there is no scientific or a broader social discussion dealing with problems of radical socialist and Communist movement, which existed in the conditions of the democratic, First Czechoslovak Republic, understood as both “systematic” and “anti-systematic element” of its political system. The attention of the Slovak historiography after 1900 is mainly directed to the era of Communist totalitarian regime (both institutionally and personally) installed after 1948 and the Communist-crimes. Author is presenting its own explicit point of view to this issue in a commented bibliography that is introducing the last topical part of the presented monograph.

It is also impossible to understand and interpret the “idea of Czechoslovak Republic constituted by a unitary Czechoslovak nation” properly, by restricting oneself to the conclusion that it failed, or to an aprioristic refusal of this idea by pointing out that it was an “artificial idea”, a “so-called idea” or “fictive idea”. There is no doubt that it was a construct, which was at the beginning adopted only by a small part of protagonists, since certain parts of Slovak society didn’t absolutely agreed with it and had some reservations (partly influenced by the autonomist or communist opponents), but the biggest part refused this idea.

The balance of power between the Czechoslovak, or in other words “centralistic”, and the autonomist group changed and it should be underlined that even the most prominent protagonists of Slovak autonomous movement (Andrej Hlinka, the nationalist “Old-ludáks”, or the national wing represented by Emil Stodola and Martin Rázus) were formulating their political program of autonomy in the frames of Czechoslovakia, eventually Czecho-Slovakia. It were first of all international circumstances of foreign policy and not the mistakes (although some of them were serious) of “Czechoslovakism” and “centralism” that resulted in the fall of Czechoslovakia and opened the way for an independent (although only formally) Slovakia existing during Second World War. However, the disapproval with a unitary Czechoslovakia resulted in a swift destruction of democracy and the coming to a power of first totalitarian regime.

BIBLIOGRAFIA

1. Juriga a Dérer vo vzájomných spomienkach, glosách a polemikách. In: PEKNÍK, M. a kol: *Ferdinand Juriga, ľudový smer slovenskej politiky*. Bratislava : Veda 2009, s. 336-362.
2. Vymenovanie prvých československých županov ministrom s plnou mocou pre Slovensko Vavrom Šrobárom. ("Šrobárovi muži"). Štúdia do monotematického zborníka, odovzdaná do tlače, vyjde r. 2011.
3. Dr. Ivan Dérer, sociálna demokracia na Slovensku a slovenská otázka. In: SIKORA S.-HOTÁR, V. a kol.: *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*, Bratislava 1996. Kap. VIII., s. 227-250.
4. Hodžova koncepcia administratívnej autonómie. In *Milan Hodža : a agrárne hnutie*. Editor Miroslav Pekník. - Bratislava : Ústav politických vied SAV : Slovenská národná knižnica v Martine : VEDA, vydavateľstvo SAV 2008, s. 98-113.
5. Dérer v protektoráte. In.: PEKNÍK, M. a kol.: *Dr. Ivan Dérer, politik, právnik a publicista*. Bratislava : ÚPV SAV a Veda 2010, s. 495-521.
6. K problému unifikácie verejnej správy v predmnichovskej ČSR. In: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě 1*, Praha : HÚ AV ČR 1999, s. 188-193.
7. Organizácia verejnej správy na Slovensku v medzivojnovom období – problém integrácie Slovenska do demokratickej Československej republiky. In *Česko-slovenská historická ročenka* 2002, Brno : 2002, s. 239-247; In: *Dva państwa, trzy narody. Ustroje polityczne Polski i Czechosłowacji (1918-1939)*. (Jacek Asdamczyk ed.). Warszawa : Instytut Historii PAN 2004, s. 111-123.
8. Česko-slovenské štátne občianstvo a „Lex Dérer” z roku 1926. In: *V premenách stáročí*. Zborník vydaný k životnému jubileu Doc. PhDr. H. Tkadlečkovej (E. Nižňanský – P. Petruš, eds.). Zvolen : Klemo 2001, s. 159-182.
9. Zavedenie krajinského zriadenia na Slovensku r. 1928: kompetencie a prvé rozpočty. *Historický časopis* 45, 3, 1997, s. 487-509.
10. Podiel Slovákov v ústredných štátnych orgánoch v čase Hodžovho premiérstva. *Historický časopis* 48, 4, 2000, s 621-635.
11. KSČ na Slovensku v medzivojnovom období ako predmet slovenskej historiografie. *Věstník grantu KSČ a radikální socialismus v Československu 1918-1989* č. 3/2002, ÚSD AV ČR Praha, s. 34-42.
12. Sociálna demokracia na Slovensku v prvých rokoch Československej republiky (1918 - 1920). In: SIKORA S. - HOTÁR, V. a kol.: *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*, Bratislava : T.R.I.Medium 1996, s. 106-142.
13. „Heslo autonómie alebo právo na odtrhnutie?“ (Komunistické ponímanie národnostnej a „slovenskej“ otázky do polovice 20. rokov). In: ŠUCHOVÁ, X. a kol.: *Ľudáci a komunisti: súperí? Spojenci? Protivníci?*. Prešov : Universum 2006, s. 23-51.
14. Kominterná, KSČ, KSS a komunisti na Slovensku po Mníchove a na začiatku vojny. In *Bolševismus, komunismus, radikální socialismus v Československu*. Svazek III. (Z. Kárník - M. Kopeček, eds.). Praha: Dokořán a Ústav pro soudobé dějiny 2004, s. 75-115.

MENNÝ REGISTER

A.

Alapy, Július 151
Alpári, Gyula 234, 255
Andrijál, Jindřich 102

B.

Bacílek, Karel 251, 259, 263, 267-271, 273,
275-277, 279, 291, 292, 295, 299
Baco, S. 199
Balogh, Jozef 206
Bánffy, Dezső 21
Bardoss, Imrich 206
Barecca, Riccardo 43
Bartal, Aurel 23
Bazovský, Ľudovít 35, 40, 45
Bečko, Ján 71, 89, 93, 94, 96, 265
Bechyně, Rudolf 93, 94
Bella, Metod Matej 35, 43, 44, 51,
Bellai, Jozef 35, 42, 48, 49, 51,
Benada, Ľudovít („Štefan“) 268-271, 273, 274,
276, 292, 296
Benda, Ferdinand 199, 208, 225
Beneš, Edvard 7, 57, 66, 67, 69, 70, 73, 74, 79,
86, 89, 91-95, 97-100, 102-104, 130, 141,
174, 178, 232, 239, 261, 262, 270, 290,
292, 298, 301
Beran, Rudolf 88, 89, 91, 92, 142
Beuer, Gustav 246
Bienert, Richard 91, 102, 103
Blaho, Janko 14
Blaho, Pavol 19, 21, 22, 26, 27, 29, 53, 196
Blanár, Béla 151
Blažek, Jaroslav 251
Blažovský, Rudolf 276, 277
Blum, Leon 287
Bokányi, Dezső 234
Borovszky, Géza 254
Boroš, Pavol 274
Botto, Ján 35
Bradáč, Zdeněk 185
Brežný, Ján 35, 36, 49, 50, 51
Bubník, Josef 251
Buček, Matej 165
Buday, Jozef 30, 82
Bucharin, Nikolaj Ivanovič 250
Burian, Jozef 35
Burian, Edmund 246
Bydžovský, Bohumil 94
Bystrický, Valerián 172

C.

Cablík, Ján 25, 55, 163, 164, 165
Clementis, Vladimír 89, 188, 190, 193, 248,
249, 266, 268, 273, 288, 289, 292
Cvinček, Ondrej 151, 165
Czerhelyi, Vincent 149, 154, 162, 165

Č.

Čarnogurský, Pavol 89
Čatloš, Ferdinand 291
Černá-Déerová, Soňa 23, 55, 92, 94
Černo, Ľudovít 169, 175, 176
Černocký, Karol 268-271, 273, 292, 295, 296
Černý, Jan 43, 44, 48, 49, 51, 79, 82, 121, 136,
142, 147, 154, 156, 158, 219, 221, 225
Černý, Jaroslav 92, 93, 101
Černý, Václav 96, 99, 100
Černyševskij, Nikolaj Gavrilovič 95
Červeň, Rudolf 251
Čulen, Konštantín 21
Čulen, Marek 190, 212, 231, 273
Čulík, Ľudovít 16

D.

Daruľa, Štefan 212, 223, 231, 240, 245, 254
Datko, M. 273
Daxner, Igor 90
Daxner, Samuel 35, 37, 40-43
Déneš, František 275
Dérer, Ivan 7, 8, 13-32, 33, 35, 43, 46-49,
53-72, 75, 83, 85-104, 107, 108, 112, 113,
115, 123, 134-142, 144, 163, 167, 171,
173, 195, 196, 198, 202, 203, 207, 210,
211, 212, 214-216, 218-222, 224, 227,
258, 261, 262, 301, 302
Dérer, Ján 275
Dérer, Jozef 15, 16, 19
Dérer, Július 165
Dérer, Vladimír 93, 94
Dérerová, Jela 101
Deutscher, Isaac 287
Dimitrov, Georgi 268, 285, 298
Doležal, Jan 246, 247
Drábek, Jaroslav 96
Drahovský, Rudolf 165
Drobný, Ján 82, 121, 149, 151, 154, 158-161
Drtna, Prokop 94
Dubček, Štefan 275, 298
Duchoň, Alex 165
Dula, Igor 35, 40, 46, 49, 51, 124
Dula, Matúš 35, 36, 39, 51, 55, 78
Dušek, Viktor 151, 162, 164

Ď.

Ďurčanský, Ferdinand 71, 264,
Ďuriš, Július („Peter“) 267-270, 289, 292,
295-298

E.

Eden, Antony 279
Ellen, Jarko 249
Eliáš, Alois 91, 92, 97
Engliš, Karel 163
d'Este, Franz Ferdinand 23
Esterházy, János 259

Exnár, Ladislav 273

F.

Fábry, Pavel 35, 40, 41, 45-47,
Fajnor, Štefan 17
Fajnor, Vladimír 35, 40, 43
Falt'an, Samuel 185
Feierabend, Ladislav 94, 97
Fehér, Ferenc 207, 254
Felcán, Gejza 212
Fendt, Viliam Pavol 277
Fiala, Milan 254
Fierlinger, Zdeněk 288, 293
Filip, Josef 102
Filkorn, Eugen 151, 165
Flieder, Robert 99, 100, 102
Florek, Pavol 168, 169
Folkmann, Štefan 35, 36, 45
Foltín, František 124
Formánek, Oldřich 251
Frank, Karl Hermann 94, 102, 103
Fried, Mór 206
Fried, Eugen („Clément“) 244, 250, 281

G.

Gažík, Marek 140, 157
Geidl, Rudolf / Gajda, Radola 92
Getting, Milan 203
Goebbels, Josef 290
Gotier, Ondrej 266
Gottwald, Klement 183, 184, 247, 248, 251,
252, 254, 259, 260, 268-270, 293, 295,
298
Grajciar, Ján 218
Gregor-Tajovský, Jozef 54
Gregorová, Hana 93
Grünwald, Armin 250
Grzybowski, Wacław 288

H.

Habrman, Gustav 202
Habsburg Karol I. 31, 237
Habsbursko-Lotrinský rod 127, 130
Hácha, Emil 55, 92, 97
Hais Arno 251
Hájek, Miloš 185
Haken, Josef 246, 250
Halmo, Štefan 273
Hamp, Antonín 86, 88, 92, 200, 265
Harus, Jan 250
Havelka, Jiří 92
Heidrich, Arnošt 102
Henlein, Konrád 173, 259,
Hennocque, Edmond Charles Adolphe 44
Herben, Jan 33
Hitler, Adolf 64, 67, 91, 99, 143, 178, 259,
260, 262, 280-282, 286-288, 290-293,
297, 299, 300
Hlinka, Andrej 8, 10, 13, 16, 21, 28-30, 36,
64, 65, 69, 72, 81, 82, 157, 240, 241, 245,
259, 303

Hodža, Milan 5, 7, 8, 15, 18, 21, 25-27, 36, 37,
55, 56, 59, 61, 64-71, 73-84, 88, 91, 107-
109, 111-113, 115, 116, 122, 123, 136,
140, 142, 145, 146, 157, 166-169, 172,
173, 175, 177-179, 196, 214, 239, 241,
292, 301, 302, 305
Holotíková, Zdenka 185, 186, 193
Homola, Bedřich 89
Horthy, Miklós 220, 240, 241
Horváth, Adolf 195, 199, 200
Hovorka František 251
Hradilák, Zdeněk 185
Hrbata, František 185
Hrdlička, Jozef 217
Hronek, Jiří L. 288
Hrubý, Adolf 103
Hruška, Čeněk 250
Hruška, Vojtech 275
Hrušovský, Igor 61, 140
Hudec, František 251
Hurban-Vajanský, Svetozár 18
Husák, Gustáv 190, 263, 277, 289, 299
Hvizdák, Andrej 199, 208, 235

CH.

Chabera, Václav 251
Chlumecký, Václav 212, 245, 254
Cholek, Josef 199, 208
Churchill, Winston 279, 287
Chvalkovský, František 91

I.

Idzi, František 18
Ivanič, Jozef 277
Ivanka, Milan 26, 27, 35, 39, 40, 42, 54, 55,
74, 78, 89, 90, 93, 99, 100, 151, 156, 205

J.

Jablonický, Jozef 96, 277
Jamnický, Otokár 35, 41, 45
Janček, Ján 35, 41
Janoška, Juraj 35, 48, 49, 51
Janoušek, Antonín 204-208
Janšák, Štefan 149, 248
Jászi, Oszkár 76
Jehlička, František 16, 31, 64
Jelínek, Jaroslav 89, 93, 94, 96-100
Jesenský, Ján 35, 41, 42, 49, 51, 124, 149
Ježek, František 99
Jilemnický, Peter 249
Jirava, Josef 251
Jirkovský, Bedřich 251
Johanis, Václav 226
Juriga, Ferdinand (Ferdiš) 13-32, 53, 80, 84,
146, 157, 240, 254, 305

K.

Kaderka, Alois 14
Kállay, Jozef 33, 35, 40, 49, 51, 151, 155, 158,
161, 166
Kardián, P. 277

- Karmazin, Franz 264
 Kárník, Zdeněk 20, 185, 254
 Károlyi, Mihály 38, 76, 196, 199, 202, 207, 235
 Kasala, Martin 18
 Kautsky, Karl 218
 Kavalír, Miroslav 99
 Kellner, Ignác 199
 Kincl, Alois 254
 Kiss, J. 254
 Klapka, Otakar 91
 Klecanda, Jaroslav 94
 Klíma, Evžen 269
 Klofáč, Václav 38, 55
 Kmeťko, Karol 30
 Koc, Pavel 99, 100
 Kohák, Miloslav 98, 101
 Kolláriková, Gizela 251
 Kolisek, Antonín 55
 Koreň, Ľudovít 245, 247, 248, 250, 251, 254, 261
 Korman, Michal 62, 63, 71, 89, 151, 156, 165, 199, 265, 267
 Koutný, Tomáš 220
 Kováč, Matej 245
 Koválik, Ján 36
 Krajčovičová, Natália 33
 Krajňák, Michal 274
 Krajňák (Klein), Oto 267, 273
 Krajina, Vladimír 98, 102, 104
 Král, Václav 96, 103
 Kramár, Karel 35, 61, 146
 Kramer, Juraj 185, 186
 Kreibich, Karl 225, 230, 238, 243-249, 251-254
 Krejčí, Jaroslav 90
 Križko, Milutin 35, 40, 41, 45, 46
 Krno, Ivan 55
 Krofta, Kamil 102
 Kršiak, Matej 219, 224, 231, 241, 245, 254
 Kříž, Josef 220, 225
 Kubál, Andrej 199, 208
 Kubát, Hugo 121
 Kubiš, Rudolf 157
 Kun, Béla 204-207, 209, 234-236
 Kuusinen, Otto 286
 Kvapil, Jaroslav 102
 Kvetko, Martin 277
- L.**
 Labay, Ľudovít 80, 157, 159, 160, 240
 Landler, Jenő 234
 Langr, František 94
 Langrová, Viera 94
 Lány, Emil 99, 101
 Laušman, Bohumil 94
 Lečko, Ladislav 274
 Lehocký, Emanuel 18, 42, 55, 195, 197, 199, 200, 202, 208, 211, 212, 221, 224, 225, 235
 Lehotský, Gustáv 35, 40-42
- Lenin, Vladimír Iljič 200, 204, 219, 231-233, 236, 237, 241, 245, 272, 285, 287, 303
 Lenorovič, Henrich 248, 251
 Lepko, Rudolf 251
 Lettrich, Jozef 277
 Lichmann, Anton 274
 Lichner, Ján 266, 267
 Lipscher, Ladislav 34, 37, 152
 Lipták, Ľubomír 172, 277, 293
 Liška, Otakar 93, 94, 97, 98, 100, 101
 Litvinov, Maxim Maximovič 281, 288
 Lloyd George, David 279
 Lukáč, Emil Boleslav 267
- M.**
 Máčalka, Adolf 18
 Mach, Alexander 92, 96, 290
 Macher, Bohumil 254
 Major, Štefan 190, 254, 259, 263, 264, 273
 Makovický, Vladimír 55
 Malypetr, Jan 99, 170, 171
 Manuilskej, Dmitrij Zacharovič 245, 248, 250, 251, 268, 280
 Marková-Gavorová, Viera 101
 Markovič, Ivan 34, 56, 78, 80, 87-91, 93, 96, 142, 176, 195, , 210-212, 214, 215, 239, 265
 Markovič, Július 16
 Markovič, Rudolf 16, 35, 43, 46, 47, 198
 Maršálko, Ján 195, 199
 Marx, Karl 54, 183, 212, 272
 Masaryk, Tomáš Garrigue 7, 53, 54, 73, 77, 97, 127, 128, 161, 168, 199, 203, 204, 215, 301
 Matěcha, Oldřich 99
 Maurer, Július 249, 250
 Medvecký, Ľudovít 28, 35
 Meissner, Alfréd 61, 213
 Mencl, Vojtěch 185
 Mičura, Martin 33, 35, 36, 40, 44, 48-51, 90, 118, 221
 Mihalus, Vincent 247
 Mika, V. 252
 Mináč, Vladimír 14, 15, 26
 Minárik, Jozef 35, 40, 46
 Minárik, Rudolf 247
 Mlynárik, Ján 185, 186, 190, 231
 Modráček, František 200
 Mokrň, Štefan 206
 Molnár, Ferenc 206
 Molotov, Vjačeslav 281, 282, 284-286, 288, 296
 Moško, Koloman 263, 267, 269, 273
 Moyš, Ladislav 35, 40
 Mölzer, Eustach 99
 Mrázik, Ján 274
 Muna, Alois 204, 205, 212, 220, 225, 251, 303
 Mussolini, Benito 67
 Mutňanský, Vladimír 41

N.

Nagy, Július 254
 Nebeský, Josef 99
 Nečas, Jaromír 86, 94-97, 99, 134, 137
 Nečasová-Poubová, Marie 95, 96
 Nečasová, Viera 95, 96
 Nedvěd, František 288
 Němec, František 94, 95
 Němeček, Zdeněk 102
 Niklíček, Ladislav 185
 Neurath, Alois 246, 250, 254
 Novák, Jan 185
 Novák, Josef 99
 Novomeský, Ladislav 188, 190, 249, 277
 Novotný, Josef 286

O.

Obtulovič, Ľudovít 249
 Okáli, Daniel 249
 Okánik, Ľudovít 22, 35, 36, 40, 46, 55
 Olbracht, Ivan 222, 226
 Opat, Jaroslav 286
 Opočenský, Jan 76
 Országh, Ján 101
 Országh, Jozef 35, 47, 50, 51, 121, 124, 149, 159, 161, 171, 172
 Osoha, Ján („Cyril“) 268, 269, 271, 273, 274, 276, 277, 292, 294-296, 298, 299
 Osuský, Štefan 203, 292

P.

Pantůček, Ferdinand 37, 55, 56, 75, 76, 107-109, 115, 116, 136
 Paulíny, Viliam 101, 277
 Paulíny-Tóth, Ján 267
 Peroutka, Ferdinand 79, 213, 222, 226
 Petr, Alois 99, 100
 Petrik, Ján 275
 Peťko, Koloman 109
 Pfeilmayerová, Hermína 249
 Piccione, Luigi 197
 Pietorová, Mária 54
 Pik, Ľudvík 200
 Piłsudski, József 67
 Pivko, Vladimír 35, 40, 49, 51
 Plevza, Viliam 188, 247
 Pocisk, Ján 199, 208, 224, 225, 235
 Podhorány, Jozef 277
 Pollach, Jakub 226
 Poničan, Ján 249
 Poničan, Pavel 149, 154
 Popelka, Augustín 55
 Pöstényi, Ján 151
 Pražák, Albert 96, 97, 100
 Prchala, Lev 266
 Procházka, Adolf 94
 Procházka, Karel 288, 289
 Pronay, Pál 241
 Puškin, Grigorij M. 293

R.

Rácz, Július 251
 Rákossi, Mátyas 234
 Rašín, Alois 34, 37, 38, 55, 115
 Ráth, Augustín 54
 Rauch, Ľudovít 269, 274
 Ravasz, Viktor 35, 49, 50, 82
 Rázus, Martin 10, 64-66, 155, 156, 303
 Rehák, Gejza 24
 Remeš, Antonín 158
 Renner (Springer), Karl 229
 Reščuk, Cyril 251
 Ribbentrop, Joachim von 281, 282, 296
 Rotnágl, Josef 76, 99, 101
 Rudnyánszky, Endre 234
 Rumann, Ján 40, 48, 51
 Ruppeldt, Fedor 277
 Ružička, Ján 29
 Ružiak, Ján 37
 Rydlo, Otto 251
 Rychlík, Jan 168, 172

S.

Sahulčík, Vendelín 35, 41, 42
 Samuhel, Michal 165
 Sekáč, Ján 35, 40, 41, 44, 49, 52, 149
 Seidler, Ernő 249-251
 Schiffel, Jozef 187, 212, 221, 224, 225, 231, 239
 Sidor, Karol 55, 64, 68, 70, 71, 87, 88, 215, 259, 262
 Sís, Vladimír 99
 Sivák, Jozef 87
 Skyčák, Ferko 16, 21, 29
 Sladký, Richard 24
 Slavík, Jan 232, 233
 Slávik, Juraj 40, 44, 51, 61, 81, 159, 162, 163
 Slávik, Michal 35, 41, 45, 51
 Sluka, Jozef 206, 207, 212
 Smrek (Čietek), Ján 32, 277
 Snopko, Juraj 151
 Sobota, Emil 98-100
 Sokol, Martin 65
 Soukup, František 202, 203, 226
 Stahl, Pavol 275, 277, 298
 Stalin, Josif Vissarionovič 98, 183, 185, 187, 232, 245-247, 249-253, 272, 279, 280-283, 285-287, 293, 295, 296, 300
 Staněk, František 55
 Steiner, Gábor 190, 259, 263, 273
 Stivín, Josef 204
 Stodola, Emil 10, 115, 239, 303
 Stodola, Kornel 25-27, 55, 107, 108, 115, 123, 196
 Straka, Stanislav 99, 100
 Stránský, Jaroslav 93
 Strechay, Rudolf 275
 Styk, Pavol 275
 Suchardová, Emilie 251
 Suchopár, Vladimír 185
 Surányi, Lajos/Šuráni, Ľudovít 133, 223, 254

- Svátek, František 185
 Svitek, Valent 274
 Svraka, Anton 223
 Světlík, Karel 212, 217, 219, 223, 245, 254
 Sychravová, Anna 220
 Synek, Viktor 270
 Syrový, Jan 43, 85, 86, 143, 265
 Szabó, Štefan 254, 269, 273
 Szakolczai, Arpád 55
 Széll, Kálmán 21
 Szent-Iváni/ Szentiványi József 135, 138, 139
 Szinnyi-Merse, Pál 23
- Š.**
 Šafranko, Emanuel 249
 Šafář, Bohumil 250
 Šamal, Přemysl 94, 97-100
 Šándor, Elo 277
 Šefránek, Július 263, 267
 Šimko, Julián 124, 148
 Škodáček, Peter 275
 Šmeral, Bohumír 200, 201, 213, 217, 220, 222, 223, 226, 229, 236-238, 242, 248, 250-254
 Šmidke, Karol 190, 273, 288
 Šolc, Jaroslav 296, 298
 Šoltész, Jozef 277
 Šrámek, Jan 82, 157, 162
 Šrobár, Vavro 7, 8, 27, 33-47, 49, 50, 55, 74, 76, 77, 101, 116, 196, 198, 202, 203, 205, 211, 214, 216, 301, 302
 Šrobár, Jozef 140
 Štafl, Jan 102
 Štefánek, Anton 26, 55, 81, 84, 157, 160, 196
 Štefánek, Milan Rastislav 7, 73, 74, 301
 Štefanovič, Miloš 15, 53
 Štetka, Michal 199
 Šturm, Václav 220
 Šumskij, Alexander Jakovlevič 245
 Švarc, Ladislav 245, 249, 251, 254
 Švarcová-Rezlerová, Barbora 251
 Švehla, Antonín 51, 59, 60, 80-82, 116, 127, 141, 145, 158, 170
 Šverma, Jan 270, 288
- T.**
 Tatlánek, Štefan 199
 Taussig, Herman/ Tausik Heřman (pseud. Heřík Tomáš) 95, 97, 212, 220, 223, 245, 250, 251, 254
 Teplanský, Pavol 16
 Tiso, Jozef 65, 69, 82, 86-91, 96, 124, 143, 144, 148, 157, 160, 178, 262, 263, 265, 266, 277, 290
 Tiso, Fraňo 293
 Tisza, István 21, 23
 Tománek, Florián 16, 24, 29, 157
 Tondl, Bohumil 251
 Tonhauzer, Pavol 268, 269, 274
 Trockij (Bronstein), Lev Davidovič 204, 246
 Tuka, Vojtech (Béla) 30, 31, 64, 80, 83, 90, 96, 157, 160, 161, 239-241, 244, 277, 290, 300
 Tusar, Vlastimil 47, 127, 209, 211, 213, 215, 218, 219
- U.**
 Udržal, František 55, 157, 158, 159, 163
 Ursíny, Ján 69, 71, 151, 165, 267
 Ursíny, Miloš 277
 Urx, Eduard 190, 249
- V.**
 Vajda-Vojevod, Alexandru 55
 Vaněk, Karel 200
 Varecha, Jozef 206
 Varga, Jenő 234
 Verčík, Július 47, 187, 193, 212, 226, 229, 231, 234-236, 239, 244, 245, 247-252, 254
 Vlad, Aurel 25
 Vlasák, Bohumil 160
 Vrba, Ján 206
 Vrbenský, Bohuslav 288
- W.**
 Werth, Alexander 283
 Weyr, František 127
 Wittich, Pavol 203
 Wohltat, Helmut 281
- Z.**
 Zalkay-Petržalka, Aloiz 18
 Zápotocký, Antonín 218, 222, 248, 251, 252
 Zedník, František 18
 Zimák, František 42, 225
 Zinoviev, Georgij Jevsejevič 234-236, 239, 245, 248, 250
 Zoch, Samuel 27, 35, 40, 43, 56
 Zupka, František 266, 273
 Zverec, Ján 206
- Ž.**
 Ždanov, Andrej Alexandrovič 285, 289

